

વેડેન્યું હોવાથી અંતમાં આ મારો લીલાવિચારદ્વારા સ્વરૂપમાં અભેદ વાંચને પામશો. મારે હું પ્રિય રૂદ્રો ! હવે વૃત્તિમાં સ્વરૂપની લક્ષણ કરતા પ્રસન્ન ચિત્તથી અવધુ કરો.

હે રૂદ્રો ! સર્વ હુંજ છું, તોપણ સત્તાભાસ્ય, ઉપાધિરૂપ સંપૂર્ણ નામ રૂપાત્મક જગત્ ભિન્ન પદાર્થરૂપ, તે ઉપાધિ વિચિત્રત્વપણે પ્રતીત થાય છે તેથી, તે સંપૂર્ણ નામ રૂપાત્મક-પદાર્થને ભિન્ન ભિન્ન અનુભવનાર બ્રાહ્મણ તથા સંયોગીવત્ બાસ તો અભિમાની મારી સત્તાના કાર્યરૂપ હોવાથી પોતાને ભિન્ન માની રહે છે, તોપણ તેના અંતર મધ્ય તથા બહિર હુંજ આપક છું તેથી મને અણોરણીયાન્ મહતો મહીયાન્ ઈલાદિ શ્રુતિવડે વર્ણ છે, તે તે પ્રાણિપદાર્થના સ્વભાવ તથા સ્વકૃત કર્મદ્વારા વિવિધ અવસ્થાનું જ્ઞાન કરાવનાર સંપૂર્ણ સત્તાના આધારરૂપ હુંજ મહાકાલ સ્વરૂપ સર્વના ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા લયને અનુભવતો આણ્વી આણ્વરૂપે અને મ. મૈથી મહાન્ રૂપે સ્થિત છું.

પૃથિવ્યાદિ પંચ મહાભૂતો, જોએ મારી અવ્યાકૃત સત્તાદ્વારા અપ-
ચીકૃત સ્થિતિમાંથી સંયોગને પામી કાર્ય પ્રપંચને અનુકૂળ થયાં છે, તેમ-
નું પ્રથમ સમયે મારી સત્તાદ્વારા પુનઃ પૃથક્કરણ થઈ એકકાર પરિણામ-
ને પ્રાપ્ત થતાં અનુભવતો હુંજ માત્ર અવિક્ષિપ મહાકાળરૂપ સ્થિત છું.

પ્રત્યેક બ્રહ્મ શરીરરૂપ કાર્યો જો દ્રવ્ય ક્રિયા અને જ્ઞાનયુક્ત હોય છે તે સંપૂર્ણને, પ્રથમ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સંહિત કરી દ્રવ્યરૂપ સ્થિતિમાં મુ-
કનાર તમે. રૂદ્રોને તે તે કોટિથી સંહિત થતા અનુભવતો તથા તે તે દ્રવ્ય-
ક્રિયા અભિમાની જીવને પુનઃ રૂપાન્તરે તથા સ્થાનાન્તરે દ્રવ્ય ક્રિયા તથા
જ્ઞાનવાન શરીર સંયુક્ત અનુભવતો હુંજ માત્ર અંતર નિરામય મહાકાલ
રૂપ સ્થિત છું.

વર્ગી વિવિધભિન્ન દ્રવ્ય તથા ક્રિયા સંયુક્ત પદાર્થોને પ્રથમ ક્રિયા ર-
હિત કરી તદનંતર દ્રવ્યરૂપે સ્થાપનાર તથા અંતે તે વિવિધ નામ તથા
આકાશવાન્ દ્રવ્યને પણ તે તે નામ આધારથી સંહિત કરી આકાશાદિમાં
કારણરૂપે સ્થાપનાર રૂદ્રાણી સંહિત તમે રૂદ્રોને તે તે કાર્ય ઉપાધિથી નિ-
વૃત્ત થતા અનુભવતો સર્વજન, સર્વરૂપ હુંજ મહાકાલ સ્વરૂપે સ્થિત છું.

હે જગત્ કાર્યના અંત આણુનાર રૂદ્રો ! સંપૂર્ણ પ્રાણીઓ વિશે પુ-
ણ્ય તથા પાપના કરનાર ઉત્તમ તથા અધમ પ્રાણીઓમાં સ્થિત થઈને તમે

તે તે પુણ્ય પાપના કર્તા અભિમાનીઓને પુણ્ય પાપનાં જૂદા જૂદા પ્ર-
કારનાં સુખ તથા આધિવ્યાધિદ્વારા અનેક દુઃખોને ભોગવાવો છે તથા
અંતે તેના કર્મ ફળને અનુસાર તમે રૂદ્રો તેમને નિર્દયવત્ પ્રતીત થતા
પોતાના માનેલા સ્થાનોથી બહાર કાઢો છો, તે તે સમયે પણ નિર્વિંદ્ય
અમર, તથા હિદાસીન સાક્ષિવત્ હુંજ અંતર બહિર્ મહાકાલરૂપ રચિત છું.

હે રૂદ્રો ! સંશેષમાં રહું છું જે આ પ્રકારનાં અસંખ્ય બ્રહ્માંડો તથા
તે તે સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડોના અંતર તથા બહિર્ના સંપૂર્ણ પરમાણુ જન્ય પ-
દાર્થો જે વસ્તુનાં માત્ર દ્રવ્ય, ક્રિયા તથા યાન શક્તિરૂપજ છે, તે સર્વની
કાર્ય કારણરૂપ અવસ્થામાં તથા તે સંપૂર્ણ કાર્ય કારણરૂપ પ્રપંચની લીન
અવસ્થામાં પણ તેના અંતર મધ્ય તથા બહિર્ હુંજ માત્ર અધિકૃત જે
મને તેમ નિરંતર મહાકાલ રૂપ રચિત છું.

હે સંપૂર્ણ માયા કાર્ય પ્રપંચના વિધ્વંસ કરનાર હેતુરૂપ રૂદ્રો ! આ
પ્રકારે ક્રમાનુસાર થતાં સંપૂર્ણ કાર્ય કારણ સમુદાયના મહા પ્રપંચની અર્ધ-
ધિએ સ્વસ્વરૂપાકાર—પરિણામ રચિત, આ ક્ષણે શરીરિવત્ પ્રતીત થતો
તથા આત્મા, મહેશ્વર, સત્ત્વ બ્રહ્મઆદિ સંતાઓથી આ કાર્ય પ્રપંચ-
રૂપ સંસારમાં ઝોળખાતો એવો અને સર્વ પ્રપંચની પ્રતીતિથી પૂર્વેનું ત-
થા અંતથી પછીનું જે સમ્વિદાનંદ ધન તત્ત્વ સ્વરૂપ, તેજ હું મહાકાલ
રૂપ છું. તેજ પુનઃ સૃષ્ટિના પ્રાદુર્ભાવ સમયે, સ્વરૂપમાં માયાનો સામ્યા
વસ્થારૂપ સંબંધ હોય છે તેનો, સ્વભાવતઃ કાર્યરૂપે ભેદ થાય છે તથાપિ,
ધ્વંસ કરનાર, કાર્ય કારણ બાવથી રહિત છતાં પણ કારણરૂપ મનાયતો
મહાકાલરૂપ હું છું.

સૃષ્ટિના પ્રાદુર્ભાવ સમયે માયાનો સામ્યાવસ્થારૂપ અનાદિ સ્વરૂપ
સંબંધ જ્યારે જ્યારે વિકારી અંધાત્ પ્રપંચરૂપ પ્રતીત થવા સરળો થાય
છે ત્યારે સ્વરૂપથી અનાદિ ભેદરૂપ પ્રતીત થતી સ્વભાવસત્તા જે માયા,
તેથી તે કાર્યપ્રપંચ પ્રકટે છે. તે સંપૂર્ણ કાર્યપ્રપંચના આદિ કાર્યરૂપ તમે
રૂદ્રો પોતાની રૂદ્રાણી શક્તિ સહિત પ્રકટ થાઓ, અને પોતાના કારણુ-
ને ન દેખના એવા તમે પોતાની ઉત્પત્તિના હેતુનું અમાન નિવૃત્ત કરવા
અર્થે સ્વપ્રાપણનો આરોપ કરી પોતાના કારણરૂપ હું જે તે સમયે અણુ-
છનો બાસ છું તેની સ્તુતિ અનેક વિધિથી કરો છો ત્યારે હું આ લીલા-
વિગ્રહથી આ મહામાયાશક્તિ સહિત તમને પ્રત્યક્ષ થાઉં છું.

મારે મહામાયા શક્તિસદિત તમને સાક્ષાત્કાર પતાવે તમને આવરણ કરી રહેલી અવિવાસતા પોતાના કાર્ય પ્રપંચ સદિત તમારાથી પૃથક્ થઈ રહે છે, અને તેથી તંત્રાણ તમને તમારી હિત્યતિના પ્રયોગનનું નિર્ગામ જ્ઞાન યવાથી તમે મને નગરદાર પૂરેક પોતાના કર્તવ્ય વ્યવહારમાં પ્રવેશો છો. સાચી પ્રથમ તો તમે અવ્યાકૃત માયારૂપ કારણથી રચૂળ તથા સૂક્ષ્મરૂપે કાર્યના બેદને કસે છે, પશ્ચાત્ વિદ્યક્ષણ વ્યવહારના હેતુરૂપ, (વસ્તુતઃ તો તમેજ તથાપિ) તમારાથી પૃથક્ એક પુરૂષ તથા પ્રકૃતિરૂપ તેની શક્તિ પ્રકટ થાય છે. તે પોતાના કર્તવ્યનો નિશ્ચય કરે છે એટલામાં તે તથા તમે એ ઉભયના મધ્યમાં, ઉભયથી ભિન્ન એક પુરૂષ તથા તેને અધીન વર્તનારી શક્તિ પ્રકટ થાય છે. તે પોતાના કર્તવ્યને તંત્રાણ જાણી, તમે કનેલા રચૂળ સૂક્ષ્મ બેદવાન્ કાર્યસમૂહને મિશ્ર કરીને તેમાંથી ભિન્ન ભિન્ન રચૂળ તથા સૂક્ષ્મ સંયોગિ કાર્યને રચે છે. તે સંયોગિ કાર્ય મુખ્ય બે બેદવાળાં હોય છે. અવિદ્યા પ્રધાન, તથા વિદ્યાપ્રધાન. તે બેમાંથી પુનઃ ત્રણ ત્રણ બેદવાન્ કાર્યને પ્રકટાવે છે. ૧ અવિદ્યા પ્રધાન સાત્ત્વિક કાર્ય, ૨ અવિદ્યા પ્રધાન રાજસ કાર્ય, અને ૩ અવિદ્યા પ્રધાન તામસ કાર્ય; તથા ૧ વિદ્યા પ્રધાન સાત્ત્વિક કાર્ય, ૨ વિદ્યા પ્રધાન રાજસ કાર્ય, તથા ૩ વિદ્યા પ્રધાન તામસ કાર્ય, આ છ પ્રકારનાં બેદવાળાં કાર્ય પ્રકટ કરીને પછી તે મુખ્ય બે બેદના અનુસાર અસંખ્ય કાર્યને પ્રકટાવે છે; જે કાર્ય પ્રપંચને તત્ત્વચેતાઓ દેવી તથા જામુરી સંપત્તિ જાણી વહેંચે છે.

આ પ્રમાણે પોતાના કર્તવ્યને કરતાં, તથા મધ્યેથી પ્રકટ થયેલાં તે પુરૂષપ્રકૃતિ જ્ઞાનસંબંધકાર તથા ક્રિયા શક્તિ મનાયો છે; અને સંયોગરૂપ ક્રિયાનાં કરનાર તે વિધિ, ધાતા, પ્રજ્ઞપતિ, જ્ઞાતા આદિ સંચાથી સૃષ્ટિની અવધિ પર્યંત ઝોળખાય છે. તે જ્ઞાતા આદિ શબ્દોથી ઝોળખાતા પુરૂષ પોતાની સ્થિતિના કાળની મર્યાદા પૂર્ણ થવાથી પોતાની શક્તિ સદિત પોતાના અદૃષ્ટ જન્ય શરીર સહ કારણમાં નિયમાનુસાર લય જાવને પામે છે લારે, તથા તેવાંજ અન્ય તેટલીજ મર્યાદા પર્યંત, કાર્ય પ્રપંચની વ્યવસ્થા કરનાર અદૃષ્ટજન્ય પુરૂષો પોતાની શક્તિ સદિત પ્રકટ છે સારે, એમ પ્રત્યેક સમયના બેદ તથા સંયોગરૂપ પ્રસંગોએ, તે તે પદાર્થના વસ્તુતઃ આધાર આધેય ભાવથી સદિત છતાં પણ આધાર રૂપ તથા જ્ઞાતા રેણાદિ હંદ મર્મ સદિત છતાં પણ જ્ઞાતારૂપ હુંજ મહાકાળરૂપે

દેશકાલ વસ્તુ પરિચ્છેદ રહિત રિયત છું.

તમારા સંમુખ પ્રકટ થયેલું દ્વિતીય સ્વરૂપ જોણે પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરી અનુકૂળ કાર્યમાં પ્રવેશ કરવો છે તે અંતરમાં તમ તથા બહિર સત્ત્વ સ્વભાવવાળા તથા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યોના સંયોગમાં કારણ રૂપ તથા ચેતન્યરૂપ જ્ઞાનના વ્યવસ્થાપક, અને સંયોગ સમુદાયના મથાવત્ નિર્વાહ કરનાર હોવાથી પાલકરૂપે બનાયા છે, જેને વિષ્ણુ, ગૌવિંદ ઇત્યાદિ સંજ્ઞાઓ વડે તત્ત્વવિત્ પુરૂષો ઓળખાવે છે; તે જ્યારે શક્તિ સહિત પોતાના અદૃશ્ય શરીર સહ કારણમાં લયભાવને પામે છે ત્યારે, તથા તેમની રિયતિ કાળે જ્યારે જ્યારે પ્રત્યેક ક્રોટિમાં તેમનો સત્તા રૂપે પ્રાદુર્ભાવ તથા તિરોભાવ થાય છે ત્યારે, તથા પુનઃ તેનાજ સમાન તે વ્યવહારને કરનાર અન્ય અદૃશ્ય શરીરોના ઉદય કાળે, એમ વિવિધ કાળમાં, વિવિધ સ્થળમાં, તથા વિવિધ પ્રસંગમાં તેમને તથા તેમના પ્રત્યેક કાર્યને આપેલા ઉપેક્ષા રહિતપણે અનુભવ કરતો હુંજ સર્વની પરાવધિનું સ્વરૂપ તે આ મહાકાલ રૂપે રિયત છું,

હે સંપૂર્ણ વિશ્વના વિનાશક ! દેહધ્માસવાળા વિપયાસક્ત પ્રાણીઓની આપીનીના પાત્રરૂપ રૂદ્રો ! આ પ્રભાણે મૂલ કમાનુસાર મહાપ્રલયના સમયે જ્યારે અંતિમ બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુનાં તથા તેમની શક્તિઓનાં અદૃશ્ય શરીરોનો તમારા શરીરમાં લય થાય છે ત્યારે તમેજ માત્ર સર્વ કાર્ય પ્રપંચના અવધિરૂપ રહો છો, તે આ મહાપ્રલયના પ્રાપ્ત પ્રસંગે તમે સંપૂર્ણ કાર્ય પ્રપંચનો પોતામાં લય કરીને તથા સંપૂર્ણ કાર્ય સંયોગનો બેદ કરીને આ ક્ષણે મારી સ્તુતિ કરી સ્વરૂપ બોધ અવધુ કરતા રિયત છો; તે ક્રમે કરી સમાધિદ્વારા મારા વિષે લય ભાવને પામશો.

હે પ્રલયના કર્તા રૂદ્રો ! આ મારું સંક્ષેપમાં વર્ણવેલું સ્વરૂપ તમે, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, તથા મારા અનન્ય ઉપાસકોજ, મારા અનુચ્છલણથી હરતા મહાકવત્ અનુભવી રહેા છે; અને અન્ય અનધિધારીને તો યત્નોવાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્યમનસા સહ, મનોવાચામગોચર ઇત્યાદિ શ્રુતિ વચનો મારા સ્વરૂપજ્ઞાનથી નિવૃત્ત કરે છે.

હે વિપ રૂદ્રો ! વસ્તુતઃ સર્વ રૂપ હોવાથી સર્વનું સ્વરૂપ અને કાર્ય પ્રપંચની ઉત્પત્તિ રિયતિ તથા લયનો હેતુરૂપ હોવાથી સર્વનો આધારહુંજ

હું માટે વાસ્તવે તો હું મહામંગલસ્વરૂપ છું, પરંતુ સર્વેની પરાવધિનું સ્થાન અને અમક્તને હસ્તામગ્નકવત્ ન પ્રતીત થવા યોગ્ય હું આસુરી સંપત્તિનેજ માત્ર પોતાના સ્વભાવ વડે મહાકાલરૂપ પ્રતીત થવા યોગ્યહું, તેથી સંપૂર્ણ શ્રેયની ઈચ્છા કરનાર મુમુક્ષુ પ્રાણીઓને મહા મંગલકર ઈષ્ટ સ્વરૂપે તેમજ તદ્ભિન્નને મહાકાલ રૂપે પ્રતીત થતો આ પ્રત્યક્ષ વિષમાનહું.

હે આત્મવત્ પ્રિય શ્લોક ! હું વસ્તુતઃ સગદેવાદિ સંપૂર્ણ દંદ ધર્મથી સંહિત છું તેથી મારા વિષે પ્રિય અપ્રિય એવા વિરોધી વ્યવહારના હેતુનો નિરંતર અભાવજ છે, તથાપિ પ્રવૃત્તિ માત્ર વિકારરૂપ હોવાથી વિકારી અવસ્થાનું જ્ઞાન કરાવનાર સાપેક્ષ સમ્યક્ વાણીમાં પ્રતીત થાય છે. પરંતુ તે તદ્દતુલ્ય કાર્યની ઉત્પત્તિના હેતુ નથી. તેથી વસ્તુતઃ હું સર્વેનો આધારરૂપ અને સંપૂર્ણ ભાષાવી છવત્વને પ્રાપ્ત અભિમાનીઓને મારા સ્વરૂપના જ્ઞાનદારા દુઃખની આસંતિકી નિવૃત્તિને હેતુ તથા આસંતિક સુખ સ્વરૂપ, નિલ પ્રાપ્ત છતાં પણ અપ્રાપ્તવત્ પ્રતીત થતો હોવાથી પ્રાપ્તવ્ય વસ્તુરૂપ, પરમ મંગલ સ્વરૂપ છું; તેની નમે મહાકાલરૂપરૂપેજ માત્ર સ્તુતિ કરી એ અધિક યોગ્ય ન ગણાય. તથાપિ આ કાર્ય પ્રપંચમાં તમારા નામ રૂપથી ભિન્ન સંપૂર્ણ નામ રૂપનો આ ક્ષણે તમે પોતામાં લય કરીને વાસ્તવ શ્દ્ધ રૂપે અર્થાત્ કાલસ્વરૂપે પોતાના નામરૂપનો અભાવ કરવા નિગિતે અંતઃ સત્ત્વ પ્રધાન છતાં પણ બહિર્ તમઃપ્રધાન રૂપે સ્થિત હો તેથી તમારી પરાવધિનું સ્થાનરૂપ હું તમારા લયનો હેતુ રૂપ હોવાથી તમારી અગેક્ષાવડે મહાકાલરૂપ છું. તેથી આક્ષણે તમે મારામાં મહાકાલ સમ્યક્નો આરોપ કરી સ્તુતિ કરી છે, તેની પ્રસંગાનુસાર ચોખ્ખતા માની હું અધિક પ્રસન્ન છું.

(અપૂર્ણ.)

અનુગ્રન્થ ચતુષ્ઠય સંક્ષેપ.

પૂર્વોક્ત શ્લોકોત્ સ્તુતિ તથા મહાકાલોક્ત સ્વરૂપમાં અનુગ્રન્થ ચતુષ્ઠયનો સમાવેશ થઈ ગયો, પરંતુ ઉક્ત સ્વરૂપ તથા સ્તુતિમાં આવેલી અનેક વસ્તુઓમાંથી અનુગ્રન્થ સમુદાયને તારથી કાઢવામાં અશક્ત એનાં મનુષ્યોને અર્થ સંક્ષેપમાં અનુગ્રન્થ સમુદાયનું સંમહશ્ચ કરવું ઉચિત છે.

લક્ષમણ, હનુમાન તથા વિભીષણાદિ જેમ સ્નેહ ભાવે ભગવદ્ભક્તિના અધિકારી હતા તેમજ આ મહાકાળની ઉપાસનાનો અધિકારી સજ્જનોનો સમુદાય છે. અદિરાવણ તથા રાવણાદિક જેમ વૈર ભાવે ભગવદ્ભક્તિના અધિકારી હતા તેવીજ રીતે આ મહાકાળની ઉપાસનાના પણ હજારો અધિકારી ગણાય. માટે સર્વે કોઈ આ મહાકાળની ઉપાસનાના અધિકારી છે.

વસ્તુ માત્ર આ મહાકાળનો વિષય છે એ વાર્તા વધારે સમજાવવી પડે તેમ નથી, તેથી અત્રે વિસ્તારની જરૂર નથી.

આ પ્રમાણે મહાકાળ સ્વરૂપ તથા મહાકાળનો વિષય જાણ્યા પછી સંખંધનું જ્ઞાન થવું તે પણ કઠિન નથીજ.

હવે પ્રયોજનના સંખંધમાં સહજ જણાવવું યોગ્ય છે. વ્યવહાર તથા પરમાર્થ, એ ઉભય પક્ષની સિદ્ધિ તથા એ ઉભયને હાનિ કરનાર ઉપાધિસમૂહનો સંહાર એજ આ મહાકાળનું પ્રયોજન.

વિશ્વ વિજય.

વિશ્વવિદિત ચંદ્ર અને સૂર્ય વંશના અનેક મહાન્ રાજાઓએ અનેક વાર વિશ્વવિજય કર્યો છે એ વાત સર્વ માન્ય છતાં આપણે જુગોળના એકજ ભાગરૂપ ભરતખંડમાં યવન અધિરાજ્યોનો પ્રતાપ પ્રસરેલો સાંભળીએ છીએ તથા હાલ પણ પ્રસરતો દૃષ્ટિએજ નિરખીએ છીએ. વિવિધ ધર્મના અગ્રેસરોએ કરેલા વિજયોના પુસ્તકોરૂપ વિજયસ્તંભો અનેકશઃ આપણી દૃષ્ટિના વિષય યાય છે. જૈન દિગ્વિજય, શાંકર દિગ્વિજય, ગેરે અને ખીન્ન દિગ્વિજયનાં પુસ્તકો હાલ અસ્તિત્વમાં છે. સર્વે કોષમાં પોતાના નખ, ખંડા, રૂણે જગત્ની આંખ ઉપર આંખ નાંખવાંતે પાંખો ફફડાવી મક્કકવત્ અનુભવી 'જી' છતાં આપણે એક એકથી પ્રતિકૂળ ધર્મના મતને વર્તન્તે અમાપ્યમનસા સહ, વધી મતિનું દર્શન થયા વિના રહેતું નથી. આ સ્વરૂપજ્ઞાનથી નિવૃત્ત કરે છે. આ મેળવેલો વિજય સંપૂર્ણ છે એમ કહે-

હે પ્રિય રદ્રો ! વસ્તુતઃ સર્વે

પ્રપંચની હંત્રાપતિ સ્થિતિ તથા લંઘનો રરના વિજયો આ જગત્માં મનાય

છે, તથા તે વિજયોની વ્યાખ્યા તે તે વિજયને વિજય માનનારની મતિ પ્રમાણે જ બંધાયેલી હોય છે. અરિથર માયાના પરિણામ રૂપ મને માનેલાં વિજયનું માપ પણ તેવું જ અરિથર તથા અનિશ્ચિત હોય છે એટલું જ નહીં પરંતુ ઉક્ત વિજયનો વાસ્તવ સદ્ભાવ કલ્પવૈ તે પણ શંકા રહિત નથી. નિષ્પક્ષપાતથી વિચાર કરતાં સદૃશ જણાશે કે કેટલાક દિગ્વિજય તો કપોલ કલ્પિત પણ લખાયા છે. આ વાતો શસ્ત્ર સંગ્રામ કરતાં શાસ્ત્ર સંગ્રામના સંબંધમાં વધારે યથાર્થ રીતિએ લાગુ પડે છે. આના ઉદાહરણો જોવાં હોય તો વિષ્ણુ—માર્ગ તથા શિવ—માર્ગના કેટલાક આશ્રમી ગ્રંથોનું અવલોકન કરવું. બલે ગમે તેમ હોય તોપણ એટલું તો સિદ્ધ થાય છે જ કે દિગ્વિજય માત્ર સંપૂર્ણ નથી હોતા, અને સંપૂર્ણ લાભ ને પણ આપી શકતા નથી. જ્યાં લગી વિરોધિ કાર્યની હમાતી હોય ત્યાં લગી દિગ્વિજય યોગ્ય જણાય નહીં.

ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે જે વસ્તુ અપૂર્ણ છે તેથી જે કોઈપણ પ્રાણી કૃતાર્થતા માને તો તેની પુદ્ગિને વૈભવ કેવાળાઓએ ડહોળેલા વ્યાપારના સમાન હારવારપદ છે. વાસ્તવે જે કે આમ છે તોપણ દુનિયામાં પ્રગમમાં જણાતા પ્રાણીઓ પણ ઉક્ત પ્રકારના ક્ષુલ્લક અથવા કોઈવાર કપોળ કલ્પિત વિજયોથી લોભાષ્ટ અનેક અનર્થનું બીજનાની પોતાને કૃતકૃલ સમજે છે એ એટલું શોચન્ય નથી. જ્યાં લગી માણસથી વાસ્તવ વિશ્વ-વિજયની પ્રકૃતિ સમજાઈ નથી ત્યાં લગી તે માણસ તથા તેના અનુયાયિજનો પ્રાપ્ત્ય અર્થની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના પોતાના તથા પારકા અસંતોષનું ભૂળ રોપીને, અજ્ઞાનની વેલીને ઉછેરીને, સસ વસ્તુને ઢાંકીને તથા જગત્નું અહિત કરીને માયા પાસે બંધાયેલા અમૂલ્ય આયુષ્યના અન્તે કાળના વિકરાલ મુખમાં પડવ તાંબુલને રથાને આવી પડે છે.

પૂર્વોક્ત સર્વ વાતોઓનો વિચાર કરતાં આ વિશ્વમાં માત્ર એક જ વિજય હિતકર જણાય છે. પરંતુ માયાની અંધારીથી રહનેત્ર પ્રાણીઓ તો સમ્બલજનું અવલોકન કરતાં છતાં અંધ જ હોય છે. પ્રત્યેક શાસ્ત્રનો આદેશ ઉક્ત આંધળાઓને જ્ઞાનમર્વથી તોડે છે; આ પોતાના હાથમાં દીપક લેઈને વિવાદ રૂપમાં ફૂદી પડે છે; કત્તેજ તો કોરાણે રહે છે. અને અપ્રસ્તુત અર્થમાં પ્રવેશ કરે છે.

પ્રત્યેક શાસ્ત્રનો વિચાર દરશો, દરેક ધર્મનો મર્મ વિચારશો, અને

હરેક મતનું મંડાણુ જોશે તો એજ છે કે જિતંજગત્કેન? મનંહિયેન જો-
શે મન હતું તેણે ત્રિભુવન હતું.

ઉપરના સર્વ લખાણનો સારજ એ છે કે જો માણસે પોતાનું દિત કં-
ચું હોય તો તેણે પ્રથમ પોતાનું મનજ હતું. મનને જ્યાં વિના કરે-
લા ખીજા વિજયો પણ વિજયરૂપ નહોતાં પરાજય રૂપ થઈ પડે છે. મ-
નો વિજય થતાં સર્વ વિજયોની અપેક્ષા એકે કાળે ટળી જાય છે. આ
વિષયને આંતે એક મુખ્ય વાત જણાવવાની છે તે એ છે કે:—

“મનો વિજયને આને દંબને અસંખ્ય દોશનું આંતર છે.”

પાણ્ડવમણ્ડપણ્ડન પદપદાવલી.

અથવા,

પાખંડ-ખંડન છપ્પા (છપય છન્દ.)

જય જય ભવજયહરણ, મર્મના ધરણુ ધણી જય,
જય અવજનવનઆનંદ, અખળ જનના પ્રજાસાશ્રય;
જય જય ત્રિભુવન ભરણુ, જરણુ, મરણાદિક-મોચન,
જય નિન્દ જન પ્રતિષાળી, જોગિ જનકેશ લોચન;
જય જય જય મંગળ શક્તિપતિ, અકળમતિ ભયરણુ તરણુ
જય નર-પંચાનન મનહરણુ, સકલ ભક્ત ગણે આભરણુ.
જય જય કવિજન જનનિ, મન પદનની. વસનારી,
મતિરૂપે મતિદેહ, વાણિરૂપે ધસનારી;
હિતવલ્લ અગલ અનૂપ, નામ રૂપાદિક ધરણી,
ત્રિભુવન કેરૂં તત્ત્વ, જ્ઞાન ગદ્યતણી નિસારણી;
જય કવિજન કટ નિકંદની, અંદ્રવદની વરદાપિની,
જય સરસ્વતી આતિ નિર્મળા, દાત્રી સુજા સમુદાયની.
શ્રી સરસ્વ પદ પદ, તે તણે પદપદ થઈને,
વિરસું વિસદ પદ બંધ, છંદ પણ પદપદ લઈને;
ખંડન કરૂં પાખંડ, જોડ નવખંડે વ્યાખ્યું,
સંસ જ્ઞાનનું મૂળ, જોડ પાખંડે કાખ્યું;

સહ શાનને વડે સુખથી શુભ, જો સદ્ગુરુ દરજા કરે,
 તો ખંડી સહ પાખંડને, વણિ સફળ મારી કરે. ૩
 જગત ઉપર કર નજર, કયો પાખંડે કેવો,
 મોહતણો માંડવો, માન રવિ દાંદ્રે એવો;
 તે મંડપના કપટ-કાષ્ટના યંત્રો કાપે,
 પદ્મદ મારા સકળ, માન રવિની મુતિ યાપે;
 શક શાતન કે' મુગ પદ્મદો, શાણા રોડે નિરખજો,
 આ જગ પાવન પદ્મદ તણા, દર્શનથી સુખિયો થજો. ૪
 આ સંસારે વધી, પૂર્ણ પાખંડ ઉધેધ,
 તેને કયો અસાર, સાર તેનો ખમ લેધ;
 મૂર્ખ હણ્યો પરમાર્થ, સ્વાર્થને સડો લગાડ્યો,
 એ રીતે જનતણા, સુખતણો સંચ જગાડ્યો;
 શક શાતનકે' પુરવાતને, પ્રપંચથી પૂજો ધ્યો,
 નરને નામરદ બનાવિને, સખિયોનો મેજો કયો. ૫
 આસલ આર્ય બૂમિમાં વેદનો અબેદ રરતો,
 પૂર્ણ હતો પ્રખ્યાત, સંપ શુભ જેમાં વસતો;
 અપિયો રૂડા હતો, સકળ જે સંસાર હણતો,
 શૂદ્રાં નામ અનેક, એક ઉચ્ચરતાં ગણતો;
 શકશાતન કે' પણ વરતુમાં, મેદભાવ નવ આણતો,
 મન હતી દશ ઉપાસતા, રૂપા તંત નવ તાણતો. ૬
 વેદ-અર્થ રક્ષા, શાસ્ત્ર-સત્યો જાંધીને,
 સુનિ રેંતા દુરિયાર, નીતિ શુ' મતિ સાંધીને;
 સરલ દાખતા માર્ગ, વદના ધરી વેગજો,
 જ્યગ જન નવ મુગાય, વિરયથી હૃદય નવ ચળો;
 શકશાતન બજો સુજો સુજન, વખન બસા તે વહિ ગયા,
 કળિ કળો આગ્યો તે નિજો, કળિ કલુષિત માનવ થયા. ૭
 શાસ્ત્ર રાત્ર જે દતાં, પ્રયમ શ્રુતિ રક્ષણ માટે;
 પ્રયગિઓએ ધર્યાં, તેજ શ્રુતિ હણવા માટે;
 સસ અર્થમય શ્રુતિ, સાધુ-મનમાં સંતાણી,
 પાખંડીએ શબ્દરૂપી, પટ લીધાં તાણી;

તેને શાડી તોડી કચ્ચો, દુષ્ટ અન્યગમ દોરડાં,
 શઠશાતન કે' બાંધ્યું જગત, જ્યમ જંગલનાં દોરડાં.
 ભ્રમણના બંડાર, વધાર્યો બીખી ખાવા,
 દોષ થયા પડિત, થયા કો ખાખી ખાવા;
 કોઈ થયા લાગિઓ, કોઈ ધરનારી સાધુ,
 વાગી દિક્ષિત થયા, જગત સહ ધૂતી ખાધું;
 વળિ કોષક રાધા કૃષ્ણને, નામે જાહુ કાળાં કરે,
 શઠશાતન કે' સેવક તણાં, જર શુવતી દિકરી હરે.

૯

કોષ કરે કાપાય, કોષ તો ધોળાં રાખે,
 કોઈક ફરતા નમ, કોષ રંગાતા રાખે;
 કોષક રે'તા મલિન, વેશ વિધવિધ વળિ ધરતા,
 કોષ અધોરી ધમ્, ધોર કૃત્યો આચરતા;
 વળિ કોષક વનિતા વેશ લમ્, સખિયો ધમ્ને નાચતા,
 શઠ શાતન કે' શું આ રિતે, હશે જગતપતિ રાચતા.
 કોષક શિરપર પાધ, રંગબેરંગી ધરતા,
 ઉપર ધરી શિરપેચ, તિલક ટપકીઓ કરતા;
 કાને કુંડળ ધરી, ઠાઠ કરિ કેશ સમારે,
 વળિ બાહા કેસરી, ઉપરણા અંગે ધારે;
 કે' શઠ શાતન મનપતિજની, સેવકડી શું ખેલતા,
 ઉન્માર્ગ બતાવી વેદના, આદિ માર્ગને મેલતા.

૧૦

તંત્ર માર્ગના તૂત, કોકતો અધિક જતાવે,
 કંકુ પોણો શેર, કપાળે લેમ્ લગાવે;
 કરગાં ધરે ત્રિશૂળ, ઘાટડી માયે બાંધે,
 કામણુ દુમણુ તણાં, પ્રપંચો પ્રમે સાધે;
 શઠ શાતન કે' ભરમાવિને, માનનિયોનાં મનહરે,
 ધનને પણ ધુતી લેધને, પાપે પેટ સદા ભરે.
 શિવ શક્તિને બહુ, કોઈ મરજદ તણને,
 કરતા મદિરા પાન, તાન તનમાંદિ સણને;
 આચરતા બિભિચાર, પાપ પકે રોજાતા,

૧૨

શબ્દ શક્તિઓ.

૧. અંતઃકરણ.*

માણસને કાણે કાણે અનેક વિચાર, ઇચ્છા, હર્ષ આદિ વૃત્તિઓ રજુ-
રે છે. એ વૃત્તિઓને કાણે કાણે રજુગપનાર, તથા તેમનું પોષણ કરી
જાળવી રાખી ઇન્દ્રિયત કરનાર ઈન્દ્રિયને અંતઃકરણ કહેણું છે.* વૃત્તિઓ-
ની જૂદી જૂદી રિયતિમાં અંતઃકરણને જે જૂદી જૂદી સંજ્ઞાઓ આપે-
લી છે, તે પાંચ છે:—

(૧) અંતઃકરણ, (૨) મન, (૩) બુદ્ધિ, (૪) ચિત્ત અને (૫) અહંકાર.

જાણી વ્યવહાર યત્રમાં મૂળ હેતુરૂપ અંતરમાં પ્રથમ રજુરૂપ કરી-
વધાતો વ્યાપાર અંતઃકરણનો છે. સર્વ—આંતર તથા જાણી વ્યવહાર જન-
ણવાના સાધનરૂપ આ ઈન્દ્રિયને અંતઃકરણજ નામ આપવામાં આવ્યું છે;
અને જે જે શુણ્ણરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને વાદ સંજ્ઞામાં એ ઉપયોગિ છે.

રીતોજ્ઞાદિ રાશીવડે યતાં સુખ દુઃખ જણવાં, તથા સુખના હેતુ-
રૂપ અનુકૂળ વસ્તુ મળે તો હીક, અને દુઃખના હેતુરૂપ પ્રતિકૂળ વસ્તુ ન
મળે તો હીક, એમ સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા, એ મનનો વ્યાપાર છે.

આમુક કાર્ય આમુક રીતે યશે તો અવશ્ય સુખાત યશે, અને આ
કાર્ય આ રીતે યશે તો અવશ્ય દુઃખાત યશે, એવા પ્રકારના નિશ્ચય ક-
રવા, તથા સુખદુઃખરૂપ પરિણામના અધિક ન્યૂન સ્વરૂપનો નિશ્ચય કર-
વો, એ બુદ્ધિનો વ્યાપાર છે.*

* શ્રી સિદ્ધાંત સિંહુ—પ્રથમ રત્ન—પૃષ્ઠ ૯૨ મું.

૧. કોઇ અંતઃકરણ—મન—તે સુખ દુઃખાદિ જનણવાના સાધનરૂપ
ઈન્દ્રિય પણુ કહે છે. તેઓ તેના વ્યાપાર પ્રમાણે તેનાં સ્વરૂપો કલ્પતા
નથી, પરંતુ અંતઃકરણનાં પાંચ સ્વરૂપોનો અંગીકાર કરવાથી તેના વ્યા-
પારનાં જૂદી જૂદી રિયતિનાં જૂદાં જૂદાં સ્વરૂપ સારી રીતે સમજી શકાય છે.

૨. બુદ્ધિ—જ્ઞાન નામનો શુણ્ણ—આ ઈન્દ્રિયના વ્યાપારનું પરિણામ છે.

બુદ્ધિવડે નિશ્ચિન કરેલા સુખરૂપ નિયમોનું વારંવાર ચિંતન કરવું, એ ચિંતનો વ્યાપાર છે.^૩

ઈન્દ્રિય પદાર્થોને પ્રયત્નથી સંપાદન કરાવનાર આગ્રહરૂપ વ્યાપાર અહંકાર નામના અંતઃકરણનો છે.

અંતઃકરણનાં ઉપર કહેલાં સ્વરૂપો, તથા તેમનાં લક્ષણોથી તેના વ્યાપારનાં, તેમજ તે વ્યાપારોનાં અંતે પ્રાપ્ત થતા પરિણામરૂપ ગુણોનાં (સુખ દુઃખરૂપ સંવેદના, ઈન્દ્રિયા, અને જ્ઞાનનાં) સ્વરૂપો પણ જણાશે.

૨. ભાષા. *

ભાષા એટલે અંતઃકરણના વ્યાપાર અને તેમના પરિણામો પરસ્પર જણાવવાનું સાર્થક ઉચ્ચારાત્મક સાધન. ત્યાં ઉચ્ચાર બે પ્રકારનો છે:— અવજાગોચર, અને અવજાગોચર. જે ઉચ્ચાર વક્તાથી અન્ય મનુષ્ય પણ પોતાના અવજાગે સાંભળી શકે તે અવજાગોચર, અને જે કોઈના અવજાગે સાંભળાતો નથી, તે અવજાગોચર છે. અવજાગોચર ઉચ્ચાર ત્રણ પ્રકારનો છે:—સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર, અને સૂક્ષ્મતમ. તેમાં સૂક્ષ્મ ઉચ્ચાર કંઠાદિ રથાનોની સદાપતાથી થાય છે, પરંતુ કોઈના અવજાગે પડતો નથી. તેનું સ્વરૂપ કેવળ વક્તાજ જાણે છે એમ નથી, પરંતુ વિચક્ષણ અને બધિર મનુષ્યો પણ જોઈ શકે રથાનોનું ચાલતું જોઈ અભ્યાસથી તે કળી શકે છે. સૂક્ષ્મતમ અને સૂક્ષ્મતર જ્ઞાનસ ઉચ્ચારો છે. તેમાં સૂક્ષ્મતમ ઉચ્ચાર અંતઃકરણમાં કેવળ સંસ્કારરૂપે રહે છે; તેનું સ્પર્શ થતાં તે સૂક્ષ્મતર થાય છે. ‘રાગ’ નું ઉચ્ચારણ કરતાં ‘ર’થી આરંભીને ‘અ’ સુધીનાં પાંચ આક્ષરો અંતઃકરણમાં એક પછી એક કંઈ સંસ્કાર મૂકી વિરામ પામે છે, સારે પરિણામે સંસ્કારરૂપ જે રાજ્ય અંતઃકરણમાં રહે છે, તે સૂક્ષ્મતમ ઉચ્ચાર છે. બ્યારે

૩ દુઃખનું ચિંતન પણ એજ ઈન્દ્રિય કરે છે, પણ તે સુખની અપેક્ષા એજ.

* વ્યવહાર અને માપૂં ધાતુની અપેક્ષાએ ભાષાને ‘ઉચ્ચારાત્મક સાધન’ કહી છે. પરંતુ વાસ્તવિક દૃષ્ટિથી-જોતાં ભાષાને ‘દરેક સાધન અથવા યુક્તિ’ કહી શકાય અને તે પ્રમાણે ભાષાની વ્યાખ્યા જોતાં તેના નીચે પ્રમાણે પ્રકાર થાય છે.—

પુરૂષ તે શબ્દના સ્વરૂપને તેના અર્થ સહિત અંતઃકરણ દ્વારા પ્રત્યક્ષવત્ અનુભવે છે, સારે તે સૂક્ષ્મતર છે. એજ શબ્દનું કંઠાદિ રચાનની સહાયતાથી કરેલું, પરંતુ કોઈ સાંભળી ન શકે એવું, ઉચ્ચારણ તેના સૂક્ષ્મ ઉચ્ચાર છે; અને વાયક ઉચ્ચાર શ્રવણગોચર છે. એ ચાર પ્રકારના ઉચ્ચારોને લીધે બાપાના પાંચ ચાર પ્રકાર છે:—વૈખરી, મધ્યમા, પશ્યંતી, અને પરા. વૈખરીવાણી શ્રવણગોચર ઉચ્ચારમય, મધ્યમા સૂક્ષ્મ ઉચ્ચારમય, પશ્યંતી સૂક્ષ્મતર ઉચ્ચારમય, અને પરા સૂક્ષ્મતમ ઉચ્ચારમય છે.

એ ચારે ઉચ્ચારોની મર્યાદા બધાર એક સૂક્ષ્મતમતર નામનો ઉચ્ચાર રહેઠ માટે કલ્પેલો છે. વસ્તુતઃ તે રહેઠની કંઈ ભિન્ન નથી.

રહેઠ અવેદ્ય અને સર્વ વ્યાપક તત્વ છે; તેની સત્તા કોઈ ઉપાધિના સંબંધે અનુભવ્ય છે. વળી તે સર્વ અર્થનું જ્ઞાન કરાવવા શક્તિમાન છે, પરંતુ કોઈ ઉપાધિના મોગે તે અમુક અર્થની પ્રતીતિ કરાવે છે. શબ્દ અને અર્થ એના ઉપાધિ છે. 'રાગ' એ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતાં તે માંહેનાં અક્ષરો એક પછી એક અંતઃકરણમાં પોતાના સંસ્કાર મૂકી રહેઠ-માંજ વિરામ પામે છે, અને તેઓ વિરામ પામતાં પરિણામે સંસ્કારરૂપ જે સાર્થક શબ્દ અંતઃકરણ દ્વારા પ્રતીત થાય છે, તે રહેઠનું શેષાધિક માનસ સ્વરૂપ છે. રહેઠ બાપાનો આત્મા, અને બાપા રહેઠની ચમત્કૃતિ છે.

બાપાના બે ભેદ છે:—પ્રચલિત અને અપ્રચલિત. મનુષ્યોના વર્તમાન વ્યવહારમાં વપરાતી બાપા પ્રચલિત છે; અને હાલ વ્યવહારમાં જેનો ઉપયોગ થતો નથી તે અપ્રચલિત છે. મૂળરાતી બાપા પ્રચલિત અને સંસ્કૃત અપ્રચલિત છે.

બધી બાપાએના જંધારણનો હેતુ સંકેત હોય છે.

બાપા	{	સ્વાભાવિક	{ નિત્ય: એષ્ટ, ઉર્જાર. ઇ. ઇ.
			{ સંકેતિત: વાચા.
કૃત્રિમ.	{		{ નિત્ય: ચિત્ર, શિલ્પ, ઇ. ઇ.
			{ સંકેતિત: લીપીચિહ્ન, તારનાસંકેતઈ. ઇ.

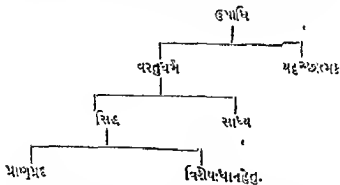
૩. સંકેત.

સંકેત એટલે વ્યવહારમાં સમજાડ પડે, માટે અમુક વસ્તુ અથવા વસ્તુ સમૂહને અમુક સંસ્થાથી ઓળખવાને કરેલી ઓળખણ. પથર, માટી અથવા છટોળી બાંધેલા, તથા વળી, વાંસ, નળિયાં છાસાદિથી, છાંયેલા રહેઠાણને 'ઘર' સંસ્થા આપી છે, તે સંકેતથી.

જગતના—વ્યક્તિ અને ઉપાધિ—એ બેદ છે; તેમાં હરકોઈ પ્રયોજનની સિદ્ધિનું કારણ વ્યક્તિ છે. માટે અમુક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ અથવા તેથી નિવૃત્તિ પામનારી તેજ છે. પરંતુ વ્યક્તિઓ અનંત અને એક એકથી ભિન્ન છે, તેથી તેમના આધારે સંકેત લઘી રાકાય નહિ. માટે ઉપાધિના સંબંધેજ તેનો અંગીકાર કરેલો છે.

ઉપાધિ બે પ્રકારનો છે.—વસ્તુધર્મ અને યદુચ્છાત્મક, પદાર્થનો સ્વાભાવિક ઉપાધિ વસ્તુધર્મ છે; અને વક્તાની ઉચ્છા પ્રમાણે આરોપિત ઉપાધિ યદુચ્છાત્મક કહેવાય છે. વસ્તુધર્મના પશુ બે બેદ છે:—સિદ્ધ અને સાધ્ય. નિરા ઉપાધિ સિદ્ધ, અને ક્રમે કરી સંવર્ધન અથવા વિકાસ પામનાર ઉપાધિ સાધ્ય, છે. તેમાં વળી સિદ્ધ ઉપાધિના બે બેદ છે:—પ્રાણુપ્રદ અને વિશેષાધાનહેતુ. કોઈ પદાર્થના તે પદાર્થરૂપે થતા વ્યવહારનું કારણ પ્રાણુપ્રદ ઉપાધિ છે; અને સત્તા પામેલા પદાર્થમાં રહેલી શુશ્રૂષ કંઈ વિચક્ષણના, તેનો વિશેષાધાન હેતુ ઉપાધિ કહેવાય છે.

નીચેના કોઠા ઉપરથી ઉપાધિના પ્રકાર સારી રીતે સમજાશે:—

આ કોઠા ઉપરથી સુદઝ નજીકે કે પરિણામે ઉપાધિના આ ચાર પ્રકાર છે:—પ્રાણુપ્રદ, વિશેષાધાનહેતુ, અને યદુચ્છાત્મક.

પ્રાણપ્રદ ઉપાધિ એટલે જેના સંબંધે કરીને કોઇ પદાર્થ પોતાના રૂપે રિધત છે, તે જ્ઞતિ. ગાયમાં ગાયપણું, માણુસમાં માણુસપણું તથા જનાવરમાં જનાવરપણું એ જ્ઞતિઓ છે.

નિશેધાધાનરૂપે એટલે જે ઉપાધિવડે એકજ જ્ઞતિના એ પદાર્થોમાં જોદ જણાય છે, તેવો પદાર્થમાં રહેલો નિલ ધર્મરૂપ ગુણ. 'ધેળી ગાય'માં 'ધેળી' ગુણુસૂચક શબ્દ છે, તે સમ્બતીય પરંતુ અન્ય રંગની ગાયોત્રિકિ એ ગાયનો જોદ સૂચવે છે.

સાધ્ય ઉપાધિ એટલે સંવર્ધન અથવા વિકાસ પામનારો દ્રવ્યમાં રહેતો ક્રિયારૂપ ધર્મ, જેમકે 'પાક', અર્ધો એ શબ્દ ચૂને ચઢાવવું, લાંથી નીચે ઉતારવું વગેરે પહેમેથી તે છેલ્લે સુધી સર્વ વ્યાપારોનું બન કરાવે છે. માટે 'પાક' સાધ્યમૂચક અથવા ક્રિયાવાચક શબ્દ છે.

યદ્યચ્છાત્મક ઉપાધિ પ્રત્યેક પિંડાચક સંસારૂપ છે. તેમાં અમુક જ્ઞતિનો બોધ થયા પછી તે જ્ઞતિમાન પિંડનો બોધ થાય છે, એવો કંઈ નિયમ નથી. તેમજ દ્રવ્યમાં ઉપાધિરૂપે તે કલ્પવાને માટે વકતાને પોતાની ઈચ્છા થઈ અન્ય હેતુ પણ હોતો નથી. રાગ, હરિ, કુકિરબાઈ ઇત્યાદિ સંસારો છે.

જ્ઞતિ, ગુણ, દ્રવ્ય, અને ક્રિયા,—એ વૈષાકરણોના ચાર પદાર્થો છે. ઉપરના મત પ્રમાણે એ ચારેના સંબંધે સંકેત લેવામાં આવે છે. પરંતુ તે જ્ઞતિનાજ સંબંધે લેવાનું કટલાએકનું મત છે. તેઓ કહે છે કે ગુણ, દ્રવ્ય અને ક્રિયામાં પણ જ્ઞતિ રહેલી છે; 'ગરુડ, દૂધ, તથા શંખમાં વસ્તુતઃ મિત્ર મિત્ર શુક્લ રંગ છે, તથાપિ તે સર્વ શુક્લજન કહેવાય છે, તેથી તેમાં શુક્લતારૂપ જ્ઞતિ છે; દૂધપાક, તણપાક, હંસાદિ અનેક મિત્ર મિત્ર પાક છે, પરંતુ પાકત્વરૂપ જ્ઞતિ તે સર્વમાં હોય છે; તેમજ 'રાગ' સંસારું ઉચ્ચારણુ બ્રાગ્મક, વૃદ્ધ, અને પોપટ જૂદી જૂદી રીતિએ કરે છે; અને એ સંસારી સૂચનાતા દ્રવ્યમાં પરમાણુઓના આવાગમનથી કણે કણે અનેક ફેરફાર થાય છે, તથાપિ તેમાં 'રામત્વ' રૂપ જ્ઞતિનો અંગીકાર કરી શકાય છે. તેથી જ્ઞતિના સંબંધેજ સંકેત લેવો જાઈએ.

૪. પદ અને પદાર્થ.

‘શબ્દના જે રૂપથી વ્યવહારમાં તેનો સંકેતિત અર્થ સૂચવાય છે, તે પદ છે. તેનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે છે:—

(અ) તે પ્રયોગ કરવા યોગ્ય હોવું જોઈએ, અર્થાત્ વાક્યમાં તેનો ઉપયોગ કરતી વખતે, પ્રત્યેક લગાડવા આદિ જે જે સંસ્કાર દરવાં યોગ્ય હોય, તે તે તેને યોગ્યતા હોવા જોઈએ. આથી શબ્દનું સાદું રૂપ પ્રયોગ કરવાને અયોગ્ય હોય, તો તે પદ ગણાય નહિ.

(ઇ) તેના વર્ણો અનન્વિત હોવા જોઈએ, એટલે જે તેમનો પરસ્પર અન્વય થતો હોય, તો તે પદ ગણાય નહિ. આથી પરસ્પર અન્વયનાળા વર્ણોનું ‘જનેહું’ વાક્ય પદરૂપ ગણાતું નથી.

(ઉ) તે એટલુંજ હોવું જોઈએ.

આધ્યાહારવાળાં એકપદિ વાક્યોમાં જોઈતા શબ્દો મૂકીએ, એટલે તેમનો પરસ્પર અન્વય થઈ શકે છે, એવાં વાક્યો પદરૂપ ગણાય નહિ.

(ઋ) તેનો અર્થ થવો જોઈએ. આથી ‘કચટતપ’ જેવા નિરર્થક વર્ણ સમૂહને પદ કહી શકાય નહિ.

પદનું ઉચ્ચારણ થતાં જે વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે તે તેનો અર્થ જાણવો. ‘ગાય’ એ પદ છે; તેનું ઉચ્ચારણ થતાં ‘દ્વધ દધ શકે એવાં ચાર આંચળ, સાદના ઇસાદિ લક્ષણયુક્ત પિંડ’નું જ્ઞાન થાય છે. આટલે તે પિંડ ‘ગાય’ પદનો અર્થ છે.

કોઈ પણ પદનો સંકેતિત અર્થ શીખવામાં ત્રણ હેતુઓ છે:—ક. આપ્ત પુરૂષનું વચન, જ. વ્યવહાર, અને ગ. પ્રસિદ્ધપદનું સાન્નિધ્ય.

ક. કોઈ પદાર્થ તરફ આંગળી કરી જાળકનો વડિલ તેને તેનું નામ કહે છે, અર્થાત્ જે પદાર્થને સંકેતથી ‘ધોડો’ એ સંજ્ઞા આપેલી છે, તે તરફ આંગળી કરી જાળકને તેનો વડિલે કહે છે કે ‘જો, આ ધોડો’; તેમજ રોટલો બતાવી કહે છે કે ‘જો, આ તાતા’ ઇ. ઇ. આ પ્રમાણે જાળક વિશ્વાસ રાખવા યોગ્ય વડિલનાં વચનથી દેટલાક સંકેતો લહે છે. જ્યારે તેનું અંતઃકરણ જરા વધારે સ્પુરવા માંડે છે, ત્યારે તે પોતાની મેજેજ પદ અને પદાર્થોનો નિશ્ચય કરે છે. તેમાં:—જ. જ્યારે દૃઢ પુરૂષ તરણને આજ્ઞા કરે કે ‘ગાય લાય,’ ત્યારે તે

સાંભળી તરણુને ગાય લાવવાના કામમાં રોકાયેલો જોઈ બાળક પોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કરે છે, કે ‘ગાય લાવ’ એનો અર્થ સારનાદિ લક્ષણ યુક્ત પિંડ લાવવારૂ છે. પછી ખીજી વાર જ્યારે વૃદ્ધ તરણુને આજ્ઞા કરે કે ‘ગાય જાંધ, અને ઘોડો લાવ’ ત્યારે તે સાંભળી તરણુને ગાય જાંધવાના, અને ઘોડો લાવવાના કામમાં રોકાયેલો જોઈ બાળક આગળ કંઠવાના શબ્દોને ગાળી ઠાઠી, બાકીના શબ્દોને યોગ્ય સ્થળે મૂકી, વિવેકથી એવો નિશ્ચય કરે છે કે ‘ગાય’ નો અર્થ સારનાદિ લક્ષણ યુક્ત પિંડ અને ‘લાવ’નો અર્થ ‘આણું’ થાય છે; અને આ રીતે તેમનો સંકેત લાહે છે.

(ગ) જોનો સંકેતિત અર્થ પ્રથમ જાણેલો હોય, એવા પ્રસિદ્ધ પદની સાથે કોઈ અન્યથું પદ વપરાયેલું હોય તો બાળક પ્રસિદ્ધ પદને યોગ્ય તેનો સંકેતિત અર્થ કહી શકે છે. જમર કમળનો રસ પીયે છે, એ વાર્તા, તથા ‘કમળ’ ‘પીયુ’ એ શબ્દોના અર્થ બાળક પ્રથમથી જ જાણતો હોય, તો ‘આ ખીલેલા કમળમાંથી મધુકર મધ પીયે છે, એ સાંભળતાં તે માંહેનાં અન્યથાં પદોના અર્થનો, પ્રસિદ્ધ પદોના અર્થને યોગ્ય, નિશ્ચય કરે છે; અર્થાત્ ‘મધુ’ જમરને મધુકર કહેવા છે, તથા કમળના રસને ‘મધુ’ નામ આપ્યું છે, એ સંકેત તે લાહે છે.

કોઈનું એવું મત છે કે પદનો સંકેતિત અર્થ જાણવામાં આ ત્રણ હેતુઓ ઉપરાંત નીચે કહેલા પાંચ હેતુઓ પણ ઉપયોગિ છે:—

- (૧) વ્યાકરણ, (૨) કોષ, (૩) ઉપમાન,
- (૪) વાક્યનો શેષ, અને (૫) વિવરણ.

‘ગૂજરાત’ એ શબ્દ ઉપરથી ‘ગૂજરાતી’ શબ્દનો સંકેતિત અર્થ સમજી શકાય છે, તે વ્યાકરણથી. ‘વંચુજી’ શબ્દનો પ્રયોગ નેતર અને અશોક વૃક્ષ—એ બન્ને સૂચવવા માટે ધર્ષ શકે છે, તે જ્ઞાન કોષથી મળે છે. એક વખત ગાય જોઈ હોય; અને ‘ગાય’ પદનો અર્થ આ સારનાદિ લક્ષણ યુક્ત પિંડ છે, એ જ્ઞાન યથું હોય; પછી અન્ય કોઈ સમયે એવું જ બીજું સરીર જોતાં તુલના કરી આ પિંડ પણ ગાય છે, એ નિશ્ચય બાળક કરે છે, તે ઉપમાનથી ‘આવે ઉલટી રે લોલ’ આટલાં જ પદોનો અર્થ કરીએ તો ઉલટીનો અર્થ વગત થાય છે, પરંતુ આપું વાક્ય:—

‘હુધાવંત સિંહના સમાન છે કટ્ટી રે લોલ,’

અવલોકતાં અનંગ આવે હુલ્લટી રે લોલ.’

વાંચતાં ‘હુલ્લટી’ પદના ખરા અર્થનું જ્ઞાન થાય છે. વિવરણ એટલે રીકાં.

દૃષ્ટાન્તઃ—

‘અક્ષર સુધારવા સાદ સમજ વર્ણુદર્પણ’ રાખી તે પ્રમાણે વર્ણુ અચર અક્ષર લખવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તેમજ ગુણુ શીલ અર્થે પણ કરવાનું છે.’

અહીં વિવરણ ઉપરથી ‘વર્ણુદર્પણ’નો અર્થ ‘લીપીધારા’ છે, એ નિ-
શ્ચ થઇ શકે છે.

આ પાંચ હેતુઓનો પ્રથમ કહેલા ક, ર, અને મ, હેતુઓમાં અ-
તલાંવ છે, એમ કહી શકાય.

૫. વાક્ય અને મહાવાક્ય.

અનેક પદ એકઠાં મળવાથી વાક્ય થાય છે. પરંતુ તેમાં યોગ્યતા,
આકાંક્ષા, અને આસત્તિ—એ ત્રણ લક્ષણો અવશ્ય વેતેછએ.

યોગ્યતા એટલે પદાર્થોનો પરસ્પર અન્યથા કરવામાં બાધનો અભાવ;
જેમકે ‘કૃષ્ણ પાણી સિંચે છે.’ નો યોગ્યતા વિનાનાં પદ પણ એકઠાં મ-
ળવાથી વાક્ય થતું હોય, તો—

‘કૃષ્ણ આગિ સિંચે છે’ તથા ‘ચતુર જે ગુર્જર એકરી છે,’ કૌસ્તુભ-
ની કિંમત તેજ પ્રીછે.’

એ પણ વાક્યો ગણાય. પરંતુ તેમ નથી. પાણી સિંચાય છે, પરંતુ
આગિ સિંચાતો નથી. તેમજ ઝવેરી કૌસ્તુભની કિંમત કરે, પણ હીરાની
કિંમત કરવી, એ એકરીનું કામ નથી.

આકાંક્ષા એટલે પ્રતીતિની અપૂર્ણતા. તે એક પદ સાંભળી તેની
સાથે સંબંધનાળું અન્ય પદ સાંભળવાની ઇચ્છારૂપ છે. જેમકે—

‘મારા સગ દો મુઠ્ઠી મનનો મેઘ ને.’ અહીં ‘મારા’ પદ સાં-
ભળ્યા પછી ‘સગ’ સાંભળવાની આકાંક્ષા થાય છે; અને એક પછી એ-
ક આકાંક્ષાઓ પૂર્ણ થતાં વાક્ય પણ પૂર્ણ થાય છે. નો આકાંક્ષા શિ-

શ્રી મહાકાલ.

અમર્યાદમાનાભિલાપ.

શ્લોક:

માનાભિલાપોઽપ્યતિવર્ધમાનઃ ।

માનેનહીનંમનુજંકરોતિ ॥

પાદાક્ષુદંયોગ્યમતીત્સમાનમ્ ।

યાનેમવેદ્વન્વનશૃણ્ણેવ ॥ ૨ ॥

આ સંસારનો એક સ્વાભાવિક નિયમ છે કે જે વસ્તુ પોતાની મેળેજ આવીને પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રાપ્તિ: સુખપ્રદાતા નીવડે છે. જે કદી સ્વતઃ આવી પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુથી દુઃખપ્રાપ્તિ થાય છે તો પણ તે હાથે કરીને આણેલી વિપત્તિ જેટલી સંતાપજનક થઈ પડતી નથી. તેમજ જે સ્વતઃ પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુ લય પામે છે તો પણ તે પરિશ્રમ વડે ઉપાર્જન કરેલી વસ્તુના નાશની ભાષક પરમ ક્ષેત્રનું કારણ થઈ પડતી નથી.

પૂર્વોક્ત વાગ્યોમાં જે કે એક સામાન્ય સિદ્ધાન્ત સમાવશો છે, તો પણ 'માન'ના સ્ખંબમાં પૂર્વોક્ત વાગ્યોનું મર્યાદ સમર્થન થાય છે. માન એ એક અતિ અસ્થિર અને વસ્તુતાહીન કાલ્પનિક પદાર્થ છે. એની વ્યાખ્યા દેશ, કાળ તથા કાલજન્ય અનુભવ ઉપરથી નિરન્તર બદલાતી જાય છે. જેને એક વર્ગ માન સમજે છે, તેને બીજે વર્ગ અપમાન સમજે છે. આમ છતાં પણ પ્રત્યેક માનુષ એમ માન્ય કરે છે કે માન એ કાંઈક છે. આ પ્રમાણે માનની વસ્તુતા વ્યવહારમાં માનવામાં આવે છે એટલુંજ નહીં, પણ તેની વસ્તુતાનો અંગીકાર કરીને વ્યવહારમાં આચરણ કરવામાં આવે છે.

એક સમયે જે આચરણથી માનની પ્રાપ્તિ થાય છે તેજ આચરણથી અન્ય સમયે માનની પ્રાપ્તિ નથી થતી; કેાંઈ સમયે તો તેજ આચરણ

ઉત્તરું અપમાનનું કારણ થઈ પડે છે. આવાંજ ઉદાહરણ પ્રત્યેક દેશના દર્શિદાસમાં નોંધાયતાં નજરે પડે છે.

અમુક આચરણથી અમુક માણસને અમુક પ્રકારનું માન મળેલું હોય છે એમ આપણને પ્રજા મંડલના નિલના અનુભવ ઉપરથી વિદિત થાય છે. આ માન પ્રાપ્ત થયા પછી જાજી સખવાને મનની સ્થિરતાનો નિરંતર ઉપયોગ કરવો પડે છે.

આ મનની સ્થિરતાનો ઉપયોગ તેના ખરા સ્વરૂપે સમજાયો એ પણ નાનું સરખું કામ નથી. માનને સ્થાયી રાખવામાં મનનું સ્થૂંઠું નેટનું ઉપયોગિ છે તેટલો માનની વૃદ્ધિ કરવાને માટે કરવામાં આવ્યો ઉપયોગ ઉપયોગનો નથી. વિવેકને અનુસરીને પોતાના કર્તવ્યમાં અવિકારિપણે વડન ક્યે જતું, માનના સંવર્દનને માટે દ્વંદ્વ ન માર્યાં તથા લાઙ્ગસાઓથી મુક્ત થયેલા મનની સજ્જાદ લેઈને વર્તવું એજ માનને આપનાર તથા સ્થાપનાર છે. જેઓનાં મન લાઙ્ગસાઓથી મુક્ત નથી થયાં તેઓને તો પ્રથમથીજ પ્રાપ્ત થયેલા માનનો નાશ થવાની ચિન્તા રહે છે. એ ચિન્તા મનની સ્થિરતા દરીશ્વેષ માન રક્ષણને અર્થે નાના પ્રકારના વ્યાપારમાં મનને મોજે છે. આ દાણથીજ માનની હાનિ થવાનો પ્રારંભ થાય છે. માનના અસ્તની વૃદ્ધિગત સિગ્નિ થતાંજ મનની અધિક અધિક વ્યથતા થતી જાય છે. પ્રાપ્ત થયેલું માન ને સ્થગ ખાલી કરે છે તેજ સ્થળે અપમાન અથવા તો અપમાનનો બાસ આવીને નિવાસ કરે છે.

આવાજ પ્રકારની સ્થિતિ થયેલો એક બીજો હેતુ છે તે હાલના સમયમાં જલુસા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જે માણસને એક રીતે માન મળે છે તે માણસને બીજી રીતે માન મળવાના અનેક પ્રસંગો આગળ આવે છે. આ પ્રસંગો આવ્યો માનનો સ્વીકાર કરવામાં નેટલી અસાધ્યતા રાખવામાં આવે છે તેટલીજ લગણી પ્રાપ્ત થયેલા માનનો વિનાશ અને અપમાનનો પ્રકાસ પાસે આવે છે.

માન મેળવવાના પ્રસંગો આવ્યા છતાં તાજ માનને વરંચર ના રહી કારણથી માનસને જે લાગે થાય છે તે ઓછાજ પુરો સમજી શકે છે. મોટાજ વિવેકી પુરો સમજે છે કે માન પોતાની સાથે અમુક કર્તવ્ય લેતું આવે છે. અધિક માનની પ્રાપ્તિએ અધિક કર્તવ્યનો બાર થાય છે. કર્તવ્ય અને માનનો એવો ગાંઠ સંબધ હોય છે કે કર્તવ્ય ખડિત થતાં

પહેલાં તો માનવું જ પડે છે. દીર્ઘસૂત્રો વિનશ્યન્તિ એવો વિદ્વાનોનો નિશ્ચય અતુલ્ય હોય નથી. એ નિશ્ચય અચલ છે. માનનો અર્થ માપ થાય છે, માટે માન સ્વીકારતાં પહેલાં તો માણસે પોતાની શક્તિનું જ માન અર્થાત્ માપ કરવું. શક્તિથી વધારે મેળવેલું માન એ કેવળ ખોળે પછપડે છે. જોડી આપણી શક્તિ હોય તેટલું જ માન આપણે સ્વીકારવું.

આ નિયમનું ઉદ્ધાધન કરીને ચાલનારા આપણા રાવસાહેબો, રાવ બહાદુરો, ખાનસાહેબો, ખાન બહાદુરો, સી. આઇ. ઇ. વગેરે મહાજનો કેવી શોચનીય સ્થિતિમાં વસ્તુતઃ આવી પડ્યા છે ?

આમાંના ઘણાખરા તો પોતાના અમર્યાદમાનાભિલાષને લીધે જ મેઢાં પિંજરે પૂરાઈ ગયા છે. તેઓને પૂછવામાં આવતું કે કેમ સાહેબ અમુક સમાના પ્રમુખ થશો ? તો કે હા; ફક્ત આના જ વ્યવસ્થાપક થશો ? તો કે ખુશીની સાથે; અમુક બાબતના અગ્રેસર થશો ? તો કે આબાર સહિત; અને ધર્મના સુધારક અને બોધક થશો ? તો કે મારું કર્તવ્ય આનંદ સાથે બજાવીશ. આજ પ્રભાણે જે તે જાણતમાં તૈયાર; ના કહેવાય કેમ ? પોતાની શક્તિનું માપ થઈ ગયું તે ! ! આરે, પણ તેઓએ શક્તિ વિના સ્વીકારેલાં કર્તવ્યમાંથી દાંધપણુ સાર નીકળતો નથી. છેવટે કર્તવ્ય સ્ખલિત થયા વિના રહેવું જ નથી. યોગ્ય ધણા પ્રથમનાં મજેલા માનથી દુઝાઈ ગયેલા પોતાની શક્તિથી અધિક માનની હદમાં આગળ વધેજ નહીં. પછી સહસના રેતીના રણમાં મધ્યે આવેલું ગાડું અટકે છે. આરે તરફ પછી દૃષ્ટિકોણ કરે તો પિટ સાકર જેવી જણાતી રેતી. આના સંબંધમાં અધિક લખવાને હવે અધ્યાહાર તરીકે રહેવા દેઇશું તોપણુ આવશે. સંક્ષેપમાં સાર એજ કેઃ—અપરિમિત માન પરમેશ્વરને જ મટે છે; કેમકે તેની શક્તિ અપરિમિત છે; માણસને નહીંજ; કેમકે તેની શક્તિ પરિમિતજ છે.” હવે આ શ્લોકનો પણ એજ અર્થાર્થઃ—

અમર્યાદ માનાભિલાષ માનવીના માનનો નાશ કરે છે;
અતિશય મોહું વપુર આવતી વખતે બેડી મોદક નડે છે.

સદ્ગુની આવશ્યકતા.

રાગ કલ્યાણ, પદ ૧

સદ્ગુર વિષ્ણુ શું યાય, જનથી સદ્ગુર વિષ્ણુ શું યાય ? ટેક	
બાળક વિષ્ણુ દેખ્યે નવ શીખે, અનુભવ લ્યો ઉરમાંય. જનથી. ૧	
ફરવું ઉચ્ચરવું ને રમવું, દેખીને સીખાય. જનથી. ૨	
બાલ ક્રિયા સાધારણુ તે પણ, ગુરુદ્વારાજ પમાય. જનથી. ૩	
વિદ્યા માટે પણ પાટી લખ, બાળ નિરાળે જાય. જનથી. ૪	
અર્ધી ઉમ્મર બહુતાં ગાળી, બી. એ. એમે યાય. જનથી. ૫	
આ વ્યવહાર તણી વિદ્યાઓ, પૂર્ણ થમેજ સુધાય. જનથી. ૬	
અધ્યાત્મિક વિદ્યા અંતરની, ગુરુ વિષ્ણુ કેમ લદાય. જનથી. ૭	
નેતિ કહી જે નિગમે વણ્યું, તે દાખે ગુરરાય. જનથી. ૮	
સ્નેહ ધરી સેવે સદ્ગુરને, તે કળ આકળ કમાય. જનથી. ૯	
લીકિક સુખ માટે પણ માનવ, અતિશ્રમ ફરિ અપડાય. જનથી. ૧૦	
અજર અને લોકોત્તર સુખ તે, શ્રગવિષ્ણુ કેમ અખાય ? જનથી. ૧૧	
સદ્ગુરુ શોધી સેવે તે નર, પામે સુગમ ઉપાય. જનથી. ૧૨	
યોગ ક્રિયા ભવરાગ વિદારણુ, સાધો લઈ ગુરુ સાધ્ય. જનથી. ૧૩	
ન્યાં લગિ ગુરુગમ ત ગળી લાં લગિ, બુદ્ધી સહ વિદાય. જનથી. ૧૪	
ગુરુગમ પામે તો વિદ્વાનું, સત્ત્વ બધું સમજાય. જનથી. ૧૫	
અનુભવ વિષ્ણુ અભિપ્રાય વહે તે, મૂર્ખ વડો લેખાય. જનથી. ૧૬	
સેવો સદ્ગુરુ શરણુ વિવેકે, પછિ આપો અભિપ્રાય. જનથી. ૧૭	
શાસ્ત્ર સકળ છે સત્ત્વ પદાર્થો, સદ્ગુરુ સૂર્ય ગણાય. જનથી. ૧૮	
રવિવિષ્ણુ દીન—કહે, શી રીતે વસ્તુ બહુાય. જનથી. ૧૯	
સદ્ગુરુ મેલી સજ્જન શાણા, સુખ સરિતામાં ન્હાય. જનથી. ૨૦	

સદ્વાસ.

‘સદ્વાસ’ એ શબ્દ ‘સદ્’ અને ‘વાસ’ એ બે પદ મળીને થયેલો છે. સદ્=સાચે, તથા વાસ=રહેવું. સદ્વાસ=સાચે નિવાસ કરવો તે. આ તો સદ્વાસનો મૂળ અર્થ છે.

‘સહવાસ’ વિષે બિન્નબિન્ન દેશના અને બિન્નબિન્ન સમયે ધષ્ટ ગ-
ચેલા વિદ્વાનો એક કરતાં અધિક વાર લખી તથા બોલી ગયા છે. બિન્ન-
બિન્ન પ્રજાના ધર્મના આધારભૂત ગ્રંથોમાં પણ સહવાસ વિષે લખેલું જો-
વામાં આવે છે. જે જે આખ્યાનો તથા લખાણો સહવાસ વિષે થયાં છે,
ધાય છે તથા હવે પછી યશે તે સર્વેનું લક્ષ્ય સહવાસ જન્ય ફેરફાર છે.
હિંદુ ફેરફાર કોઈ વાર શુભ અને કોઈ વાર અશુભ હોય છે. આ શુ-
ભાશુભ ફેરફારનું કારણ સહવાસ છે એમ સઘળી પ્રજાઓના અનુભવ દ-
ર્શક નીતિ-વ્યયનો દર્શાવી આવે છે.

યથા સજ્ઞ સ્તથા જનઃ, સોળને અસર, સંગ તેવો રંગ, Company
makes a man ઇત્યાદિ વાક્યો પ્રજા સમૂહ વડે અચક્ક સહ તરીકે અ-
ગ્રીકાર દરાવ્યાં છે. વ્યવહારમાં તેમજ પરમાર્થમાં વાતચિત કરતાં મનુષ્યો
પૂર્વોક્ત વાક્યો વારંવાર હૃદયે છે. એ વાક્યોને વદનારામાંનો કોઈકજ એ
વાક્યોના આધારરૂપ તત્વજ્ઞાનનાં મૂળતત્વને જણાવે છે. સહવાસથી ફેર-
ફાર થવાનાં કારણભૂત મૂળતત્વનો વિચાર અમારા વાચકદૃષ્ટ આગળ આ-
જે નિવેદન કરવાની આજ્ઞા લેઈએ છીએ.

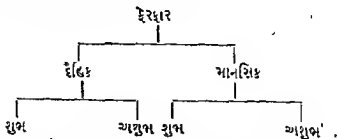
૧. પાશ્ચાત્ય તેમજ આપણા ભારતવર્ષીય વિદ્વાનોનો એવો નિર્ણય
ય છે કે વધારે અણુનો અનેકો પદાર્થ થોડા અણુથી અનેકા પદાર્થને અ-
ધિક બળથી આકર્ષે છે અને થોડા અણુથી અનેકો પદાર્થ વધારે અણુથી
અનેકા પદાર્થને ખેંચતા પ્રમાણમાં અર્થાત્ ન્યૂન બળથી આકર્ષે છે. આ
સિદ્ધાન્ત સ્થૂળ સ્તરે લાગુ પડે છે એટલુંજ નહીં, પરન્તુ સૂક્ષ્મ સ્તરે
પણ સરખીજ રીતે લાગુ પડે છે એવું મત સકલ યોગ શાસ્ત્રના સૂત્ર-
કાર મહામુનિ ભગવાન પતંજલિએ પ્રસ્થાપિત કર્યું છે. આજુજ મત અ-
સહના તેમજ હાસના પણ ક્રેટલાક પાશ્ચાત્ય તત્વજ્ઞાનીઓનું છે.

૨. પ્રાચીન તથા અધ્યાત્મીક વિદ્વાનોનો જીજ્ઞે એક એવો નિર્ણય
છે કે સૂર્ય, પૃથ્વી આદિ અંડને વાતાવરણ હોય છે. આ સિદ્ધાન્ત અધિક
શોધ કરનારા હાલના ક્રેટલાક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો આગલ લેઈ-જઈ જણાવે
છે. સૂર્યાદિ મહા-અંડને ખેંચતાં વાતાવરણ હોય છે એટલુંજ નહીં પણ
તાના પિંડને પણ ખેંચતાં વાતાવરણવિશેષ હોય છે. આર્ય દેશરથ વિ-
દ્વાનોને આ શોધ કોઈ નવો નથી. કેમકે તેઓના શ્રી મન્મદહર્ષિ પતંજલિ
ભગવાનના દરેલા પરમાણુના સંજ્ઞના વિવેચનમાં પૂર્વોક્ત સિદ્ધાન્તનો

અંતર્ભાવ યાવ છે. જરતખંડના અચાનમાં અચાન નિવાસીઓ પણ કહે છે કે, જે પિંડે તે બ્રહ્માંડે અને બ્રહ્માંડે તે પિંડે.

વાચકવૃન્દુ ધ્યાન આકર્ષવાને અમે અત્રે જણાવીએ છીએ કે પૂ. વૅંકત જે સિદ્ધાન્તો સદવાસથી ચતાં ફેરફારનાં કારણો સમજાવે છે. એ જે સિદ્ધાન્તો સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, બાહ્ય તથા અભ્યંતર સૃષ્ટિને સરખી. રીતે સાચુ પડે છે. આ વાર્તા આપણા આર્ય ધર્મનાં પુસ્તકોમાં તો અનેક છે. કાણે જણાવી છે; તથા તદ્વુસાર પ્રયોગો કરીને ખાતરી કરી આપનાર અનેક મહાત્માઓ આર્યભૂમિમાં વસે છે. અધિકમાં વળી જણાવવા માગીએ છીએ કે પશ્ચિમના ધણા વિદ્વાનો હાલના સમયમાં એવાજ પ્રકારના પ્રયોગો ધણા પરિશ્રમ લેકેને સિદ્ધ કરતાં શિખ્યા છે.

આ ઉપયોગ સિદ્ધાન્તને ઉદાહરણ આદિ લેકેને ઘટાવતાં પહેલાં તો આપણે જોઈએ કે સદવાસથી બ્રહ્મલોકમાં ફેરફાર યાવ છે કે નહીં, અને યાવ છે તો કેટલા પ્રકારના અને કેવા પ્રકારના. સર્વથી પ્રથમ જોઈએ તો સદવાસથી બ્રહ્મલોકમાં વિવિધ ફેરફાર યાવ છે એ તો આપણને આપણા નિસના અનુભવપરથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. હવે પૂર્વોક્ત ફેરફાર જે પ્રકારના યાવ છે. ૧. દેહના સંબંધમાં. ૨. મનના સંબંધમાં. હવે યુનઃ આ ફેરફાર કેવા પ્રકારના યાવ છે તેનો વિચાર કરીને દૈહિક તથા માનસિકના જે ભાગ કરી સમજાય. જેમકે, ૧ શુભ, ૨ અશુભ. સરળતાને માટે વિશાળક કોહો અત્રે મૂકીએ છીએ:—

આમાં દૈહિક શુભ ફેરફારનાં ઉદાહરણ જણાં મળી આવે છે. મહાત્માઓના તથા યોગીઓના સદવાસમાં નિરંતર રહેનાર મનુષ્યો ધણું કરીને નિરંતર આરોગ્ય બોમવે છે. હંજણી વગેરે નાખવાથી માણસના રોગનો નાશ કરવામાં આવે છે. હાલમાં સત્ત્વવિનિમય (Mesmerism) ના પ્રયોગો પણ આવાંજ ધોરણે ઉપર કરવામાં આવે છે. સત્ત્વ વિનિમ.

મના પ્રયોગમાં શુભ અસર કરવાને માટે શુદ્ધ સત્ત્વવાનું વિનિમાતાની અંગત્ય છે. સહવાસ પણ એક જ્ઞાતનો સ્વતઃ પ્રયોગજ છે માટે સહવાસ-થી શુભ અસર થયેલી ધણે સ્થળે આપણે જોઈએ છીએ. એ સહવાસી-ઓમાંથી જેનો સત્ત્વ-પ્રવાહ પ્રગળ હોય છે તે અન્યને અસર કરી શકે છે જળવાનું શુદ્ધ સત્ત્વ પ્રવાહવાળાની સંગે રહેવાથી કાળે કરીને ખાસ પ્ર-યોગ કયા વિના પણ શુભ અસર પામ છે. તેવીજ રીતે અશુભ દૈદિક અસરનાં પણ ઉદાહરણ પણ આપણી નજરે પડે છે. કેટલાક લોકોને આ-પણે સહવાસ વડે રોગના ભોગ થઈ પડેલા જોઈએ છીએ. જંગમ વિષ-થી થતી હાનિયોને પણ આજ વિભાગના પેટામાં લેઈ શકાય. આ સ્થળે અમારે જણાવવું જોઈએ કે રોગીઓનો સહવાસ જો હાનિકારક છે તો રોગી વિનિમાતાઓ સત્ત્વ વિનિમયના પ્રયોગો કરે તે તો સ્પષ્ટ રીતે અ-ધિક હાનિકારક છે એમાં કાંઈ શક નથી. આમ છે તેમ છતાં કેટલાક જ-પંકર રોગ અસ્ત ખાણુસો જેવા કે ચાંદીની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલા રોગીઓ વગેરે. આવા સત્ત્વ વિનિમયના પ્રયોગો એક રમતની ખાતર લો-કોને પોતાની શક્તિવડે આશ્ચર્ય મગાડવાને કરે છે. આ એક પ્રકારનું ધાતકીપણું છે એમ કહેવાને કાંઈ પણ પ્રતિબંધ નથી. એવા રોગી વિનિમાતાઓનું સત્ત્વ શરીરમાં દાખલ થવાથી પાત્રીભૂત મા-ણુસના શરીરને રોગનાં બીજકયું ક્ષેત્ર કરે છે. જો કે આવા રોગો પાત્ર-ના શરીરમાં કેટલીક વાર પ્રાદુર્ભૂત નથી થતા તો પણ કેટલીક પ્રકારની પિંડમાં અવ્યવસ્થા થયા વિના તો રહેતીજ નથી. આવા પ્રયોગો કરતાં તેના સંબંધમાં ઘણી સૂક્ષ્મ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે. તે શુર ગમ્ય બાબતો છે. તે બાબતો પોતાની મેળે શીખી જવાથી તેમનું રહસ્ય તથા અનુભવ નથી મેળવી શકાતો. સત્ત્વ વિનિમય વિદ્યા એ પણ લક્ષ યોગ-ના એક અંશનો અંશ છે. યોગ વિદ્યા એ અનુભવ સિદ્ધ વિદ્યા છે. કેવ-ળ સાક્ષરત્વના બળથી એ વિદ્યામાં જેઓ પ્રવેશ કરે છે તેઓ સ્વદિત અને પરદિતનો નાશ કરે, એ એટલુંજ નહીં પરન્તુ મણિકંચ, મણિ જેવા ઉત્તમ પદાર્થને કાગડા, ઉડાડવાના કાંકરાને સ્થાને ચોળવા જેવું કરે છે.

આટલા ઉપરથી અમે જોના માણુસોને ચેતવવા માગીએ છીએ કે તેઓએ રોગી વિનિમાતાઓના પાત્ર કદી પણ થવું નહીં. આવા ડાહ્યા પણ મૂર્ખના સરદાર વિનિમાતાઓની પાશ્વર્ય સત્ત્વ વિનિમયનો પુસ્તક

યથા પછી બહુ વૃદ્ધિ થઈ છે. તેઓ રોગિ શિરોમણી હોવા છતાં યોગિ શિરોમણિ ગણાવાને બલ્લમનસાઈના દંભ સાથે પરાક્ષ યત્ન કરવા જોઈએ કરે છે. માટે એવા રાજરોગી અને રાજયોગીથી અનામય ઇચ્છનારાઓએ દૂર રહેવું.

હવે આપણે માનસિક શુભ ફેરફારના સંબંધમાં વિવેચન ચલાવીએ. આપણે પ્રાચીન તથા નૂતન અન્યોમાં વાંચીએ છીએ કે અમુક માણસ અમુક સારા માણસની સંગતિથી સુધરી ગયો. તેમજ અનુભવદાર આપણે એવા ધણા ઉદાહરણો વ્યવહારમાં પણ જોઈએ છીએ. જેના અંતઃકરણમાં શુભ સત્વની પ્રજાતતા છે તેવા માણસોના સહવાસથી અશુભ વૃત્તિઓવાળા માણસની મનોવૃત્તિયો પણ ધીમેધીમે બદલાઈ જાય છે. ઋષિ-આશ્રમોમાં પ્રવેશતાં હૃદયને જે નિવૃત્તિનું બાન ધાય છે. તેનું પણ આજ કારણ છે. તીર્થાદિક સ્થળોનાં મહાત્મ્યનો આધાર પણ જોળતાં આજ મૂળતત્ત્વમાં જડે છે. આજ પ્રમાણે સત્વ વિનિમયના પ્રયોગો કરવાથી અસદ્ મનોવૃત્તિવાળા ગુણોને સદ્વૃત્તિવાળાં બનાવી શકાય છે. આપણે એવાં ઉદાહરણો પુરાણોમાં વાંચીએ છીએ કે અમુક મહાત્માએ . અમુક પુરુષને માથે હાથ મૂક્યો કે તરતજ તે સાધુવૃત્તિને પ્રાપ્ત થતા હવે. વળી તપોવનનાં હિંસક પ્રાણી પણ આદિંસક સ્વભાવને અદલ્ય કરી પોતાની મૂળ પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરતાં હતાં. આવાં પુરાણ વાંચીને ટેટલાક માણસો મપાટા તરીકે ગણીને કાઢી નાંખે છે પણ સહવાસથી એમ બને છે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. એક મસ્તાન ધોડાને એક બહારવટીઆએ સત્વ વિનિમયના પ્રયોગથી વશ કર્યો હતો. લાંગા સહવાસતાં પરિણામના દાખલાઓ પણ એકથી અધિક રોધ કરતાં ગણી આવે એમાં શક નહીં. સહવાસની અસર કાળે કરીને અદૃશ્ય રીતે થાય છે, એતો ખુલ્લું છે.

હવે સહવાસ જન્ય માનસિક અશુભ ફેરફાર વિષે વિવેચન કરીને તથા કેટલીક અગત્યની સૂચનાઓ કરીને આ વિષય ॥ સમાપ્તિ કરીએ. આપણે ધણીવાર જોઈએ છે કે એક નહારા માણસને સુધારવાને પ્રયત્ન કરનાર કેટલાક માણસ નહારાને સુધારતાં પોતેજ તેના સહવાસથી જાગડયા છે. આનું કારણ જોળતાં એજ જણાય છે કે પેલા સુધારનારનું શુદ્ધ સત્વ પેલા નહારાના અશુદ્ધ સત્વ કરતાં અધિક પ્રજાગ નહોતું. આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે જ્યાં લગી આપણું પોતાનું શુદ્ધ સત્વ યથાર્થ દૃઢ

મથું નથી ત્યાં લાગી નકારાને સુધારવાને માટે પણ દુરાચરણનો સંગ કર-
વો નહીં; કારણ કે ધનહીન માણસ-પારકુ દેવાળું સાચવવા નય તો સહી
પહેશે તો પોતેજ દેવાળું કાઢે છે. આતો સાધારણ સહવાસથી થતી અ-
સર વિષે અમો લખી ગયા. પરંતુ પૂર્વોક્ત સત્ત્વિનિયમના ખાસ પ્રયો-
ગોને તામે યવાથી પણ દુરાચરણી વિનિમાતાનું અશુદ્ધ સત્ત્વ પાતના મ-
નોબ્યૂદ્ધમાં દેરદાર કરી પિકારની ઉત્પત્તિ કરે છે. અભિચારાદિ દોષવાળી
મનોવૃત્તિવાળા વિનિમાતાના પાત્ર યવાથી મનની દોષ પણ અંશે પતિ-
તાવરથા થયા વિના રહેતી નથી. જે દોષ પણ પ્રકારે માણસમાં ડહાપ-
ણ હોય તો તેણે પોતાના તન અને મન સંબંધિ વિચાર કર્યા વિના વિ-
નિમાતા યવુંજ નહીં; પરંતુ આ દંભના દિવસોમાં એવા વિચારવાન સજ્જ-
નોની બહુ અછત છે. હાત્ર તો સહનો ગાંઠો આવે એટલે વેંચરાજ યજ્ઞ-
ને બેસવું સહને ગમે છે. માંથે દોષ ધણી ધોરી તો મૂળથીજ હોય ન-
હીં, કમકે સુધરેલા અને બધ્યા મધ્યા થયા એટલે સહના શરૂ થવું અને
પટલાછ કુટવી એમાં આનંદ મનાય છે. જે ચાર અન્યકાર પાસેથી આણે-
લી બીજને પોતાની લાગી દૂરી શાનકમાં લેઈને પોતે પણ અન્યકારણની
જંગતને બોધવું દાન કરવા મોટા કર્ણુ રાગ જેવા યજ્ઞને બહાર પડે છે.
એમના અનુભવની જે વાસ્તવ તપાસ કરીએ તો તેમના અનુભવની ઉં-
ઠાછ ઉધે માથે ગળા નેટલીથી પણ ઓછી હોય છે. પરંતુ ટાપટીપ અને
દંભનો પાર નહીં, એટલે તેઓ મૂર્ખમાં સમ ગણાય તેમાં શી નવાઈ?

માણસના મનમાં અનુકરણ કરવાની ઈચ્છા થાય છે તેવું પણ મૂળ
સૂત્રમ વિચાર કરતાં આ વિષયમાં ચર્ચેલી બાબતો પરથીજ સમજી શકાય
છે. આ પ્રસંગ ઘણો વિચાર્યો હોવાથી અમો વાચકવૃન્દતું ધ્યાન આપા
અબ્બાસાઈ વિષયપર વધારે વાર રોકવા ઈચ્છતા નથી.

આ આખા વિષયનો સાર એજ છે કે દોષ પણ પ્રકારની મનની કિં-
વા તનની અશુભ સ્થિતિવાળો માણસ હોય તેના સહવાસમાં સામાન્ય કિં-
વા વિશેષ રીતે જેમ અને સેમ ઓપું આવવું. બનતાં મુધી વિશેષ સહ-
વાસમાં તો કદી પણ આવવુંજ નહીં. વિશેષતો અર્થ અત્રે ખાસ છે. આ-
સ સહવાસ સાથે ખાન, પાન તથા શખનાદિકથી થાય છે. તેમાં સત્ત્વિ-
નિયમના પ્રયોગો તો નિઃકટતમ ખાસ સહવાસ છે. સહવાસની બાબતમાં
માણસે ખાસ વિવેકનો ઉપયોગ કરીને વર્તવું.

સ્વરૂપ.

(સાંધણુ ગયા અંકથી.)

હે સંપૂર્ણ કાર્ય પ્રપંચરૂપ વિશ્વના ભક્ષક રૂદ્રો! હું મહાભગવત્, સ્વ-
રૂપ તથા મહાકાલ સ્વરૂપ વગેરે અનંત આરોપિત નામોથી આ વિશ્વ
પ્રપંચમાં નિરંતર ઓળખાયો છું, તેજ હું સંપૂર્ણનો આધાર તથા અ-
ધિપાનરૂપ છું.

તમે રૂદ્રાને, વિષ્ણુને તથા બ્રહ્માને ઇશ્વરરૂપે પોતપોતાના કાર્યમાં મા-
રા અંશરૂપે સ્થાપી યોગ્ય પ્રકારે પ્રવર્તાવનારી આ મારી પ્રખળ સત્તાજ
સર્વના મૂળરૂપ છે, જેથી વિદ્વાનો એને મૂલા પણ કહે છે. એ પ્રકટ મૂ-
લા પ્રકૃતિના અધિપતિપણે આ મારા દીવ્ય લીલાવિગ્રહનેજ મહેશ્વરોદિ.
સંજ્ઞાઓ આપીને, વિશ્વવિભૂતિરૂપ પુરુષોત્તમે મને તે આરોપિત શબ્દોવડે
ઓળખાવી અત્યંત સુકૃતિવાન પ્રાણીઓને વેદોદિ સત્તાઓદ્ધારા મારા અ-
ભિમુખ કર્યા છે.

સંપૂર્ણ વિશ્વના શિરોભાગ હોવાથી પ્રપંચ માત્રના મસ્તકરૂપ ગણા-
વા યોગ્ય રૂદ્રો! તમે, વિષ્ણુ, તથા બ્રહ્મા આ મારી સત્તાને અધીનવર્તી,
ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયને કરો છો, તથા તમે પોતે પણ નિયમિત ક્રમ
વડે પ્રપંચને અંતે લયભાવને પ્રાપ્ત થાઓ છો. આ જગત્નાં અધમ, મં-
દમતિ, પાપવડે પ્રેરાએલાં અનેક પ્રાણીઓ તો પોતાના અનિષ્ટ ફળને આં-
પનાર કર્મોના વશવર્તીપણાને લીધે, મારા વાસ્તવ સ્વરૂપને અર્ધાત્ તમારા
ત્રણેના કારણ સ્વરૂપ મને ન જાણીને, તે ક્ષુદ્રફળભોક્તા પ્રાણીઓ સાક્ષાત્
મારી ભક્તિમાં પ્રવેશી શક્તાં નથી; તેમજ તમને પણ યથાર્થરૂપે ન જા-
ણીને અન્યક્ષુદ્ર દેવોની અયોગ્ય ભક્તિને પણ યોગ્ય ગણીને સેવે છે, તે
ક્ષુદ્ર ફળને આપનારી ક્ષુદ્ર દેવોની ભક્તિ પણ ઓછાં પુણ્ય કર્મવાળાં પ્રા-
ણીનાં કર્મ ફલરૂપ હોવાથી તે તે પ્રાણિનાં હૃદયસ્થળે યોગ્યરૂપે ગણાય છે.
હું જે અવિનાશિ અદ્વિતિય ફળનેજ આપનાર છું, તેની સાક્ષાત્ ભક્તિ
કરવાનો યોગ, અત્યંત પુણ્યના સંયમવાળાં પ્રાણીઓનેજ આપે એ નિઃસં-
સય છે, જેથી પાપ કર્મના અધિક સંયમવાળા આ મંદમતિ પ્રાણીને તે
મારી ભક્તિ કરવાનો યોગ આવશે એ તો અસંભવતિજ છે; અને તેજ
પ્રમાણે મારાથી અત્યંત ભિન્ન ન માનીને તમારી ભક્તિ કરનાર પ્રાણી-
ઓ પણ સત્કર્મવાનજ હોવાં ઘટે છે, કેમકે તે તમારી ભક્તિ આ લોક

તથા પરલોકના સુખને આપનારી છતાં જો તે નિષ્કામ હોય છે તો કમ-
મોક્ષના પશુ કારણરૂપ છે.

તમે રૂદ્રો, વિષ્ણુ, તથા બ્રહ્માને આ જગત્ના કારણરૂપે અથવા ક-
ર્મફલ પ્રદાતારૂપે, અથવા અનેક પ્રકારનાં અન્યરૂપે કલ્પના કરીને ઉપાસ્ય-
પશુ સેવનારા પ્રાણીઓને મારી સત્તારૂપે રજાના આપનાર તમે છો, તે
વંસ્તુતઃ તો હું જ છું, જેથી તમને સેવ્ય માનનારા તેઓ જો અન્યોઅન્યને
એક બીજાથી ભિન્ન માનીને નિન્દા ન કરનાર થાય તો તે ઉપાસકોએ સ-
ર્વની ઉપાસના કરી છે એમ ગણાઈ તેમને યોગ્ય ફળ મળે છે; અને જે
પાપના સંગીઓ તમને રૂદ્રોને સેવે, અને બ્રહ્મા વિષ્ણુને નિંદે, તો તેમને
તેમની સેવાનું ફળ વધાર્યું મળતું નથી. અને તેજ પ્રમાણે બ્રહ્માને સેવે
અને તમને તથા વિષ્ણુને નિંદે, અને વિષ્ણુને સેવીને તમને તથા બ્રહ્માને
નિંદે તોપણ તે દુષ્ટ હૃદયના અધર્મીઓને અવધાર્યું ફળજ મળે છે.

વળી હે રૂદ્રો ! મારી સાક્ષાત્ ભક્તિની અસંખ્યમાં કોઈ એકનેજ
પોતાના હૃદય પુણ્ય બળથી ઈચ્છા થાય છે, તથા તેના અસંખ્યમાં પશુ
તમને લજ્જાને વિરોધી ન ગણીને વધાર્યરૂપે મારી ઉપાસના કરનાર કવચિ-
ત્ જ હોય છે, અને તેના કવચિત્ સરખા પશુ અનેક ઉપાસકોમાંથી વિ-
રક્તાજ એકે કાળે મારા સ્વરૂપ પરિણામને પામે છે, તો ઈતર પ્રાણીઓને
તો કદાચ વડે પશુ પ્રાપ્ત થતી કઠિણ એવી મારી ઉપાસનાની પ્રીતિ ક્યાં-
થીજ થાય ? અર્થાત્ નજ થાય. આ પ્રકારે મારી સાક્ષાત્ ઉપાસના જે
સાક્ષાત્ મોક્ષનું કારણ છે, તે સર્વ કોઈને સદાજ પ્રાપ્ત નથી થતી, એટ-
લુંજ નહિ પણ તમારી ભક્તિરૂપ ઉપાસના, જે ઉપાસકોને સુખજ પ્રાપ્ત
થવા યોગ્ય છે તે પણ તેના અવધાર્ય ઉપાસકોને પ્રાપ્ત થતી નથી. જે પુ-
રૂપ તમને પરસ્પરને અવિરોધી ગણીને તમારામાંના એકની પણ ઉપાસ-
ના કરે છે તે વધાર્ય ઉપાસક ગણાય છે, અને એકને બધા તમારામાંના
અન્યની નિંદા કરનાર સર્વ અવધાર્ય ઉપાસક ગણાય છે. એવા, અવધાર્ય
હોવાથી અયોગ્ય ઉપાસકોને તે તમારી ઉપાસના વંચા સ્ત્રીની પેઠે ફળ ર-
હિતજ રહે છે.

હે રૂદ્રો ! આ પ્રવચનરૂપ વિશ્વમાં મારા સ્વરૂપનો વધાર્ય અનુભવ
કરનાર, અપ્રતિમ બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ હૃદય બુદ્ધિવડે મારી સ્તુતિ કરતાં
મારા મહાકાળ સ્વરૂપના વિશ્લેષનાં વર્ણન કર્યાં, અનેક યુક્તિનાં વચનોનો

મારા વિષે સદ્ભાવ કહ્યો છે. તેમના શુદ્ધ ભાવના યથાર્થ સ્વરૂપને ન બળજીનાર વિદ્વાન્ પંક્તિમાં ગણાતાં છતાં પણ સ્વરૂપ જ્ઞાન વિરહિત હોવાથી અવિદ્વાન્ સરખા ધણુ આંડાગ્ર મતિના પ્રાણીઓ તથા તેમના મંદબુદ્ધિ અનુયાયીઓ તે ભાવને પોતાની પાપના પરિણામવાળી વૃત્તિથી વિરોધી પણે અયથાર્થરૂપી ગણી—સમજ—મિથ્યા મને તથા મારા ઉપાસકોને નિન્દ્યામાં તત્પર થઇ પાપના ભાગી થાય છે, તે ધણુંજ દાસ્યારૂપ છે. એ વાર્તાને બે બજુ દૃષ્ટાન્તથી તમને સ્પષ્ટ કરી કહું છું તે શ્રવણ કરો.

અત્યંત ગ્રેમમાં લીન અવસ્થાવાળા મારા પરમ ભક્તો મારી મહા-કાળ સ્વરૂપે સ્તુતિ કરતાં અને સ્મશાનમાં નિવાસ કરનારો, ચિતા બસ્મના લેપનને કરનારો, તથા મનુષ્યના મસ્તકની માળાને ધારણ કરનારો, તથા ગજ ચર્મવડે ધરીરને આચ્છાદન કરનારો વિગેરે વિશેષણો આપે છે. તેનો યથાર્થ ભાવ ન સમજનાર અત્યંત અયોગ્ય પ્રાણીઓ તેને પ્રાકૃત અર્થમાં સમજીને મને વિષ્ણવહીન, અમંગલ રૂપવાળો સમજે છે. તથી એવા અમંગલ સ્વરૂપની ઉપાસના કરવી યોગ્ય નથી એવી કિંમત કહવાનાઓ પોતે કરીને તથા ખીજને સમજાવીને પોતાના પાપના પ્રભાવે મને નિંદે છે, તથા નિંદાવે છે, એટલુંજ નહિ પણ મારા પરમ ભક્તોને પણ એવા નિંદા ઉપાસના ઉપાસક ગણીને નિંદે છે, તથા પોતાના અનુયાયી પાસે નિંદાવે છે, એ અત્યંત અયોગ્ય છે. હવે એ વિશેષણો મારા ભક્તોએ મારા સ્વરૂપમાં કેવા અભિપ્રાયથી આચેખ્યા છે, તે સ્પષ્ટ કરીને કહું છું તે શ્રવણ કરો.

૧. મૃત શરીરોને જે સ્થાનમાં દહન કરી બસ્મરૂપ પરિણામને પમાડી નહિવત્ કરવામાં આવે છે, તે સ્થાનને એ લોકો સ્મશાન બૂગિ કહે છે. આથી, સંપૂર્ણ સર્વ પદાર્થોનો તમારામાં નાશ થઈને તમે મારી સત્તામાં લમ ભાવને પામેો છો અને મારી સત્તા પણ મારા સ્વરૂપે સામ્યાવરથાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ જગત્ કાર્ય પ્રપંચના મૃત શરીરરૂપ જે આ તમારી તનુ તેનો આ મારી સત્તારૂપ સ્મશાન બૂમિમાં અભાવ થાય છે. તે તમારો આ સત્તારૂપ સ્મશાન બૂમિમાં અભાવ અનુભવનો અવશેષ રહેનાર જે હું, તેને સંધના અભાવ વિશે ક્રિયત દોષાર્થી સ્મશાનમાં વાસ કરનારો એવું કહું. આ પ્રકારે મારી સર્વના અભાવે પણ ક્રિયતિ છે એ ભાવ દેખાડનાર વચનને

મંદ બુદ્ધિઓ અમંગલરૂપે ગણી આરામાં મિથ્યા દોષ દર્શન કરવા લાગ્યા.

૨. સંપૂર્ણ વિશ્વ પ્રપંચનું અંત સરીર જે તમે, તેનો જેના સદ્ પરિણામ થવાનો તે આ મારી માયા સત્તાને ચિતારૂપ અંગીકાર કરીને તમે કે જે સૃષ્ટિનું સત્ત્વરરૂપ તેનો માયા સત્તામાં આભાવ થવો એનું નામ ચિતા બરમ છે. તે તમારા સહિત એક પરિણામને પ્રાપ્ત, માયા સત્તા-રૂપ ચિતાબરમ જેને માયાની સામ્યાવસ્થા પણ કહી છે તે સામ્યાવસ્થા યુક્ત માયાને મદાકાર પરિણામ કરી અર્થાત્ અભેદપણે હું ધરી રાખું છું, તે વાતોનો અનુભવ કરતાંજ મારા ખરા ભક્તિએ મને ચિતા બરમનો લેપન કરનાર કહ્યો, તેના યથાર્થ બાવને ન બળનાર ચાંડાલ મતિનાં પ્રાણીઓ પોતાના દુષ્ટ સંસ્કારના ગળે પ્રેરાઈને પોતાનું અલંત આનિદ કરતાં મને નિંદવા લાગ્યાં.

૩ મનુષ્યાદિ જે સંપૂર્ણ લોક તેનો સર્વોત્કૃષ્ટ શિરો ભાગરૂપ તમે હોવાથી, તમને રૂદ્રોને મસ્તક સંજ્ઞા આપી છે; અને તે મસ્તકરૂપ તમે આ અનેક સૃષ્ટિના જે અનેક રૂદ્રો, તેમને ગણરૂપે મારી આસપાસ નિરંતર રાખેલા હોય છે. તેથી જેમ અનેક મણિને એક બીજાથી સુલવડે સંબંધ કરાવીને માલારૂપે રથાપે છે, તેમ આ અસંખ્ય બ્રહ્માંડના મધ્ય દેશમાં રહીને તે તે બ્રહ્માંડના મસ્તકરૂપ તમે રૂદ્રોને આ મારી માયા સત્તાના ગુણરૂપ સુત્રવડે સંકલિત કરીને મારી આસપાસ રાખેલા છે. તેથી તે મારા રવરૂપનો યથાવત્ અનુભવ કરનાર મારા પરમભક્તોએ મને મસ્તકોની માળા પહેરનારો એવા વિશેષણોથી રતબો, અને તે બાવને પણ પૂર્વોક્ત રીતે અનાચારી કુદ્ર બુદ્ધિ જીવો યથાર્થ ન સમજીને મને નિંદવા લાગ્યા.

૪ મિત્ર મિત્ર અનેક અવયવરૂપ પદાર્થો જેવા કે અસ્થિ, માંસ, નસ વિગેરે, તે સર્વ અવયવરૂપ પદાર્થોના સમુદાયને મર્યાદા પૂર્વક રથાપી રાખનાર અર્થાત્ મુદ્દમ ચર્મરૂપે અંદર આચ્છાદન કરી રહેનાર તથા તે રથપાએલા નિયમચાળા સર્વ પદાર્થોને સંપૂર્ણ પક્ષથી આચ્છાદન કરીને તે સર્વને પોતાની મર્યાદામાં રાખનાર પદાર્થ વિશેષને લોક પ્રસિદ્ધ ચર્મ કહે છે.

આ અસંખ્ય બ્રહ્માંડના સમુદાયરૂપ જે વિશ્વપ્રપંચ છે તે ગજ છે, અને આ પ્રત્યેક બ્રહ્માંડ તો તે વિશ્વ પ્રપંચરૂપ ગજના અવયવરૂપ છે. તે પ્રત્યેક બ્રહ્માંડરૂપ અવયવને અંતર બાહ્ય ચર્મની પેઠે આચ્છાદન કરી

રહેલી તથા તે સર્વ બ્રહ્માંડરૂપ અવયવ સમુદાયરૂપ આ સમગ્ર વિશ્વ પ્ર-
પંચરૂપ ગજને અંતર તથા બહિર્ આચ્છાદન કરી રહેલી ચર્મરૂપ જે આ
મહામાયાસત્તા તેને મારા બકનોએ ગજચર્મરૂપે વર્ણીને તેનો ઓઢનાર હું
હું એવો બાવ પ્રકટાવ્યો. ત્યાં પરમાત્મતત્વાનુભવ કરનાર પરમતત્ત્વવિદ-
રિષ્ટ પુરૂષો જે મારા પરમબક્ત ગણાયા છે તેમણે જ્યારે આ માયા સ-
ત્તાને સમગ્ર કાર્ય પ્રપચસાદન જાણી, પણ હું જે સર્વનો પ્રકાશક તે તે
પુરૂષોનું આત્મત્વ હોવાથી દૃષ્યરૂપે પ્રતીત થઈ શક્યો નહિ ત્યારે, તથા
જ્યારે તે માયાસત્તાનો અન્યથા વ્યતિરેક, તથા લયચિંતન, તથા યોગ યુ-
ક્તિવડે, પદાર્થનો તત્ત્વમાં, તથા તત્ત્વનો પરમ તત્ત્વરૂપ સ્વરૂપમાં લય કર-
વારૂપ માયા સત્તાના બાધને અનુભવ્યો ત્યારે તે દૃષ્યદૃષ્ટારૂપ સોપાધિક
સ્વરૂપના અભાવ પૂર્વક, નિર્બોધ સ્વતઃસિદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરીને આ-
ચ્છાદકરૂપ મહામાયાસત્તાને ગજચર્મરૂપે તથા મને મહેશ્વરને તેનાથી પૃથક્
રૂપે સ્પષ્ટ કરવા માટે આ માયાસત્તારૂપ ગજચર્મને ઓઢનાર છે એવું વ-
ર્ણન કર્યું. એ વર્ણન કરવામાં માત્ર એટલુંજ તાત્પર્ય છે કે આ માયાસત્તા,
સ્વરૂપને વસ્તુતઃ બાધ કરી શકતી નથી તોપણ બાધકરૂપે પ્રતીત થાય છે,
તેથી 'જેમ શુદ્ધ તનુને નિરીક્ષણ કરવાની ઇચ્છાવાન્ પુરૂષે તે તનુને આ-
ચ્છાદન કરી રહેલા પટને તોડવો ધટે છે તેમ મારા શુદ્ધ સ્વરૂપને યથાવત્
અનુભવ કરવાની ઇચ્છાવાન્ પુરૂષે આ ગજચર્મરૂપ અવિદ્યા અજ્ઞાનરૂપ
માયાસત્તાપટ, જે મને આચ્છાદન કરનાર રૂપે પ્રતીત થાય છે તેને તોડી-
ને મને અનુભવવો ધટે છે.

હે રૂદ્રો! આ વગેરે અનેક ચર્ચા યુક્તિઓવડે મારા સ્વરૂપના ચ-
ર્ચા જ્ઞાનવાન્ પુરૂષો મનેજ પોતાનું પરમસ્વરૂપ માનનારા, મારી નિરંતર
સ્તુતિ કરે છે, તેનો શુદ્ધ આશય ન જાણીને અવિવેકવડે અધગ્રાણી
મને નિંદે છે.

વસ્તુતઃ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટજ છે કે કોઈ પણ પ્રાણી તમારા ત્રણ
માંના એકને બજો અને એની નિંદા કરે તો તે પાપપૂરિત પ્રાણી
એકને પણ બળ્યાનું ફળ ન પામીને તે પોતાના ઈશ્ટનીજ નિંદા કરવા
રૂપ પાતકના પ્રભાવે અધોગતિએજ જાય છે. આ પ્રકારે તમારામાંના એ-
કની પણ નિંદા કરનાર અધોગતિને પામે છે તો, સાક્ષાત્ મારી નિંદા
કરનાર તમો સર્વને બજતો હોય તોપણ ઘેર નરકમાં અથવા અધોગતિએ

બધ એમાં શું આશ્ચર્ય છે? કાંઈજ નહિ. કેમકે તમારું સર્વતું મુખ્ય સ્વરૂપ તો હું મહાકાલજ છું.

હે સંપૂર્ણ વિશ્વ પ્રપંચની આદિ તથા અંતરૂપ રૂદ્રો! વસ્તુતઃ મારી નિન્દા કરનાર અધમ પાપીઓ પ્રતિ અને દ્વેષ પ્રાપ્ત થતો નથી, તથા મારી સ્તુતિ કરનાર પરમ ભક્તજનો પ્રતિ અને રાગ પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે રાગ દ્વેષાદિ સંપૂર્ણ વિકારોથી રહિત હું નિરંતર નિરામય છું. રાગદ્વેષ ન થવાથી ગુણનાં કાર્યરૂપ હર્ષ શોકાદિ પણ મને પામી શકતાં નથી, અને તેથીજ શ્રુતિ પણ મને સાક્ષી ચેતા કેવલો નિર્ગુણશ્વર્યાદિ વચ્ચે વહે અસંગ, નિરામયપણે વહે છે. તોપણ વિશ્વ પ્રપંચના સાક્ષાત્ અધિપતિરૂપ તમે મને પોતાના પરમ સ્વરૂપે જાણો છો તેથી તમારા સૃષ્ટિ નિર્વાહાર્યે બાંધેલા નિયમનેજ અનુસરીને તો તે અધમ પ્રાણીઓ પોતાની મેળેજ કર્મવશ થઈ અધોગતિને પામે છે.

હે રૂદ્રો! તમે મારામાં મહાકાળ સંચાના આરોપ પૂર્વક મારી સ્તુતિ કરીને મારા સ્વરૂપને શ્રવણ કરવા ઇચ્છાજણાવવાથી આ મારા સ્વરૂપતું અતિ સંક્ષેપે મેં તમને વર્ણન કરી સંભળાવ્યું. હવે તમને સર્વમને અધિક કહેવાની તાત્કાલિક અગત્ય રહી નથી. તેથી અંતમાં એજ કહું છું કે તમને, ક્ષમાને, વિશ્વને, તથા મને અવિરોધીપણે ભજનારજ સર્વોત્તમ ગતિને પામે છે; અને વિરોધીપણે અન્યને નિંદીને આપણામાંથી દાખને પણ ભજશે તે અવશ્ય અધોગતિને પામશે, એ નિઃસંશય છે.

પાત્રણ્ડમણ્ડપત્રણ્ડન પદ્મદાવલી.

અથવા.

પાખંડ--ખંડન છપ્પા (છપચ છન્દ.)

(સાંધણ ગયા અંકથી.)

નર પશુ જેવા બની, પાપિ પરમાટી ખાતા;

સહસ્રાત્ન કહે સુખણ ગુણ, આવા પણ આ જગ વિશે,

પોતાની કૃતિને વેદમય, છળબેદે કેતા દિશે.

જે આવે તે કહે, અમારો માર્ગ ખરો છે,
 પ્રમાણુ તેનું જુઓ, વેદમાં પણ ફરો છે;
 છુટું દટયું વેદ-વાક્ય લઈ પાઠ કરે છે,
 ભોળાંને ભરમાવિ, કપટનો અંધ બરે છે;
 શકશાતન કહે કુમથથી, કુપથને પ્રસરાવતા,
 શુભ નીતિ રીતિ તુલ્યવિને, દઈ વિશ્વાસ દુખાવતા. ૧૪

કોઈ કહે કે રાગ, કહો તો કામ સુધરશે,
 કોઈ કહે રદમાન, કલેથી માનવ તરશે;
 કોઈ કહે બજ બાવ, ધરીને કુંઠવિહારી,
 કોઈ કહે બજ દેવિ, દેસ-દળને દળનારી;
 યા કોઈ કહે એકેશ્વરી, જાણુ જાતજાવે કોઈ તો,
 શઠ શાતન કે' મન વશ કરે, જો દરિ હોએ જોઈ તો. ૧૫

કોઈ સગાઓ બરી, પ્રાર્થના પોથી પઢતા,
 જૂના પંથી સાથ, જાય ભરિ બરિને વઢતા;
 મૂર્તિ પુજને પૂજું, ખંડતા ધરી સુધારો,
 પણ હું સડને કહું. પ્રથમ તો આપ સિધા રો;
 શઠગાતનકે' લઈ લાસણ, પછાડતા પૃથ્વીપરે,
 જો આગ તરાતું હોય તો, મદમદગિજની પણ તરે. ૧૬

જો દરિભગવા હોય, સમાજે શું કરવા છે,
 જપવો છે જગદીશ, જંગ ક્યાં આદરવા છે?
 નયિ દરખાસ્તો કરી, અભિપ્રાયો લેવા,
 બાધણથી ભગવાન, નથી રીઝવિ, દેવાના;
 નવ ગીતે પ્રભુ-પ્રીતિ મળે, નરધાં-નાંખો વેગળાં,
 શઠ શાતન તજ સારંગિને, અંતર રાખો ઉમળાં. ૧૭

અપૂર્ણ.

શબ્દ શક્તિઓ.

(સંધેણુ ગયા અંકથી.)

વાચનો પદ—સમૂહ વાચ્ય ગણાય, તો ‘રામ, ગાંડો, ગાય, માળા છલા-
દિ પદસમૂહ પણ વાચ્ય ગણાય.

આસત્તિ, એટલે પ્રતિબંધ રહિત અર્થજ્ઞાન. કોઈ તેને સંનિધિ પણ
કહે છે. જેમકે,

‘શામળીપાછ પાસ રવાગી સિધાવો?’ આ પદ—સમૂહનાં પદ એક
પછી એક તુરન કોઈ બોલે, તો તેનો અર્થ પ્રતિબંધ વિના સમજી શકા-
ય છે, અને એમ હોય, તોજ વાચ્યમાં તેની ગણના થાય, પરંતુ કોઈ આ-
જે ‘શામળીપાછ’ કહે ‘પાસ’ પરમ દિવસે ‘રવાગી’ પેલા દિવસે ‘સિધાવો
છ. બોલે, તો તેનો અર્થ પ્રતિબંધ રહિત થાય નહિ; તેથી એક પદ આજ
તો ખીચું’ કહે,—એમ કડકે કડકે ઉચ્ચારેલો પદ સમૂહ વાચ્યમાં
ગણાતો નથી.

* માટે આકાંક્ષા, યોગ્યતા, અને આસત્તિ યુક્ત પદ સમૂહજ વાચ્ય
કહેવાય છે. જેમકે,

* વાચ્યબોધ થવા માટે આકાંક્ષા યોગ્યતા, તથા આસત્તિ એ તણ-
ની સાથે કેટલાકના મત પ્રમાણે તાત્પર્ય પણ અવશ્ય બ્નેદએ. તાત્પર્યનું
સરળ સારું લક્ષણ લઈએ તો વક્તાની ઈચ્છા એ તાત્પર્યઃએટલે અમુક
વાચ્યથી અમુક અર્થનું બોધન થાઓ, એ પ્રકારની તે વાચ્યના બોધનાર-
ની ઈચ્છા એ તાત્પર્ય. પણ આ લક્ષણ જરૂર સંબંધનું નથી. વેદનો અર્થ
ન જાણનાર અધ્યાપક વેદવાચ્યનો ઉચ્ચાર કરે છે, ત્યારે તેને એવી દોષ
ઈચ્છા નથી કે અમુક વાચ્યથી અમુક અર્થનો બોધ થાઓ; તોપણ વ્યુ-
ત્પન્ન પુરૂષને તે વાચ્યથી બોધ થાય છે. માટે વાચ્ય બોધમાં તાત્પર્યને આ
વશ્યક* જ્ઞાનનાર માણસો તાત્પર્યનો—વક્તાની ઈચ્છા—એવો અર્થ ન ક-
રતાં (તત્ત્વતીતિજનનયોગ્યત્વમ્)—જે અર્થનું જ્ઞાતા પુરૂષને જ્ઞાન થાય છે,
તે જ્ઞાન કરાવવા તે. શબ્દ વા વાચ્યની યોગ્યતા—એજ તાત્પર્યનો અર્થ કરે
છે. તેમાં પણ નાનાર્થવાચક શબ્દો (જેવા કે સિંધવ વગેરે) ની એકથી
અધિક અર્થ બોધન કરવા યોગ્યતા છે. માટે તે શબ્દોથી પ્રસંગે તે વ-
ક્તાનો વિવક્ષિત અર્થ જોડી મ્હા અવિવક્ષિત અર્થનું જ્ઞાન આતાં કરે છે.

‘આભૂષણ સજ્જ, ભાગિનિ ! તું શોભાવો દેહ ?

આપે શોભા અધિક આ, ભૂષણ હોય ધરી નેહ.’

વાક્યોના સમૂદયને મહાવાક્ય કહે છે; તેમાં પણ યોગ્યતા, આકાંક્ષા, તથા આસત્તિ હોવાં જોઈએ. રામાયણ, સિદ્ધાંતસિંધુ, શુક સંદેશો દલ્લાદિ મહાવાક્યો છે.

મહાવાક્યોમાં નીચેનાં ‘લક્ષણો’ હોય છે—ઉપક્રમ ઉપસંહારની એકતા, અભ્યાસ, અપૂર્વતા, શ્રુતિ, અર્થવાદ, અને ઉપપત્તિ.

જે અર્થ કાંઈ મહાવાક્યના આરંભે હોય, તેજ તેની સમાપ્તિમાં હોય, તે ઉપક્રમ ઉપસંહારની એકતા કહેવાય છે.

અભ્યાસ એટલે, એક અર્થ યોતાના મનમાં દૃઢ થવા સાર એકજ મહાવાક્યમાં વારંવાર તેનું નાના યુક્તિથી કથન.

અપૂર્વતા એટલે અન્ય પ્રમાણુ વડે જાણવામાં આવે નહિ, એવો નવીન અર્થ.

શ્રુતિ એટલે પ્રયોજન.

અર્થવાદ એટલે મહાવાક્યમાં નિન્દાનાં અથવા સ્તુતિનાં અર્થ બોધક વચનો.

ઉપપત્તિ એટલે મહાવાક્યમાં કહેલા અર્થને અતુલ્ય વિવિધ યુક્તિઓ, તથા દર્શાવતો.

તેથી તાત્પર્યના લક્ષણમાં ‘અમુક અર્થથી અથવા અર્થોથી અન્ય અર્થની પ્રતીતિ થાઓ એવી ઈચ્છાથી અનુચ્ચરિત પાણું’ એટલું વધારે છે, તેથી નાનાર્થવાચક શબ્દોમાં એક અથવા અધિક અર્થ વિવક્ષિત લઈ અન્ય અર્થ અપ્રકૃત થાય છે.

એ તાત્પર્યનો ઉપયોગ વેદવાક્યોમાં ઘણું પ્રસંગે આવે છે.

શુભ્રુવાદ અથવા અર્થવાદ વાક્યોનો અન્ય અર્થ લેવાનો નથી. પણ એ બધા વાક્યોનો માત્ર પ્રકૃત વિધિથી સ્તુતિ એજ અર્થ છે, તેથી તાત્પર્ય માનવું આવશ્યક છે. વક્તા સમક્ષ ન હોય, તો એ તાત્પર્યાર્થનો નિર્ણય શ્રવણનાં પદ લિંગવડે કરાય છે. જે. જે. કણિયા. ૫૧. એ.

૧. એ છ લક્ષણો ‘શ્રવણનાં પદ લિંગ’ના નામે પ્રસિદ્ધ છે.

૬ શબ્દ શક્તિઓ.

૧ શબ્દશક્તિ એટલે અર્થ બતાવનાર શબ્દનો વ્યાપાર; તેને વૃત્તિ પણ કહે છે.

શબ્દશક્તિઓ ત્રણ છે—અભિધા, લક્ષણ અને વ્યંજના.

જે રચને શબ્દ પોતાનો સંકેતિત અર્થજ બતાવે છે, ત્યાં તેની શક્તિ અભિધા કહેવાય છે. ઉદાહરણ:—

‘નહું ઘર તૈયાર થયું’

અહીં ‘ઘર’ પદ તેના સંકેતિત અર્થમાં વપરાયું છે.

સંકેતિત અર્થના સંબંધનો કોઈ અર્થ કોઈ હેતુને લીધે બતાવવાને શબ્દ ને શક્તિવડે સમર્થ થાય છે, તેનું નામ લક્ષણ. ઉદાહરણ:—

‘મિત્રાંબાઈએ ખીજું ઘર ક્યું.’

આ વાક્યમાં ‘ઘર’ પદનો અર્થ ‘ઘરઘણી’ હોતાં તે અહીં બરાબર પડે છે.

અભિધા અને લક્ષણ શક્તિવડે પ્રતીત થતા (શબ્દના) અર્થથી કોઈ ન્યારે ચમત્કારી અર્થ બતાવનાર શક્તિ વ્યંજના કહેવાય છે; ઉદાહરણ:—

ચોપાઇ

‘ગંગાબાઇ રહે પિંચરે, લોકો તેની નિંદા કરે:

કહે, માડી! શું ખોટું કહે, સહને ઘર રહી શોભે સહ’.

અહીં ‘મને સાસરે વોગાવ’ એવું કોઈ તરણી પોતાની માતૃદે સૂચવે છે.

અભિધા આદિ શક્તિઓના સંબંધથી શબ્દના પણ ત્રણ પ્રકાર છે:—વાચક, લક્ષક અથવા લાક્ષણિક અને વ્યંજક.

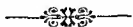
‘અભિધાવાળો વાચક, લક્ષણવાળો લક્ષક, અને વ્યંજનાવાળો શબ્દ વ્યંજક કહેવાય છે.

૧ જૂદા જૂદા અર્થકારો શક્તિ પદના જૂદા જૂદા અર્થ કરે છે કોઈના મત પ્રમાણે તે ‘કવિત્વના ખીજરૂપ અસાધારણ સંસ્કાર’ છે. ‘શક્તિ એટલે અમુક પદનો અમુક અર્થ લેવો, એવી ઇચ્છા’ જોગ પણ કોઈ કહે છે. કોઈ અભિધાને શક્તિ કહે છે.

તેજ પ્રમાણે અર્થના પણ ત્રણ પ્રકાર છે:—

વાચ્ય, લક્ષ્ય, અને વ્યંગ્ય.

અભિધા શક્તિથી જણાવેલો વાચ્ય, લક્ષણાવડે સૂચવાતો લક્ષ્ય, અને વ્યંગનાવડે પ્રતીત થતો અર્થ વ્યંગ્ય છે.

૭ અભિધા અને તાત્પર્ય.

સર્વ શક્તિઓમાં અભિધા મુખ્ય છે; કારણ કે અન્ય કોઈ પણ શક્તિની સદાયતા વિના શબ્દ તેના વડેજ પોતાનો સંકેતિત અર્થ બતાવી શકે છે. આ ઉપરથીજ સાહિત્યકારોએ તેને ‘સ્વાભાવિકા’ અને ‘ઇશ્વરોર્થા વિતા’—એ વિશેષણો આપેલાં છે.

જે શક્તિવડે શબ્દનો સંકેતિત અર્થ સાક્ષાત્ જણાય છે, તે અભિધા અને અભિધા યદી જણાતા—સંકેતિત અર્થના વાચ્ય અર્થને અભિધેય અર્થના મુખ્ય અર્થ પણ કહે છે.

જેમ અભિધા પદોના અર્થ બતાવી શકે છે, તેમ તે પદાર્થોનો પરસ્પર સંબંધ પણ બતાવી શકે છે: અર્થાત્ આખા વાક્યનો અર્થ પણ બતાવી શકે છે, એવું કેટલાએકનું મત છે. તેથી તેઓ ત્રણજ શક્તિઓ સ્વીકારે છે. પરંતુ પૃથક્ પદોનો અર્થ બતાવી અભિધા વિરામ પામે છે, તેનાથી વાક્યનાં બધાં પદોનો સામયે અર્થ બતાવી શકાતો નથી એમ વિચારી બીજા કેટલાક પંડિતો એ મત ગાન્ય સમજતા નથી. તેઓએ તાત્પર્ય નામની એથી શક્તિનો અંગીકાર કર્યો છે.

તાત્પર્ય શું છે, તે જણાવેને ‘વાક્ય અને મહાવાક્ય’ ની નોટ વાંચવી. આ વૃત્તિથી જે અર્થનું જ્ઞાન થાય છે, તે તાત્પર્ય કહેવાય છે. આ અર્થ વાક્યમાંથીજ જણાય છે, તેથી તે તેનું બોધક ગણાય છે.

* સંકેતના પ્રકરણને આ પ્રકરણ સાથે ઘણો સંબંધ છે. સંકેતથી અર્થને માટે પદ કહેવાય છે, તેમ અભિધા પદ ઉપરથી અર્થનું જ્ઞાન તત્કાળ કરાવે છે.

કેટલાક પંડિતો અભિધાને ‘શબ્દ અને અર્થ વચ્ચેનો શક્તિ નામનો અમુક સંબંધ’ કહે છે.

અભિધાના ત્રણ પ્રકાર છે:—(૧) દેવળ સમુદાય શક્તિ (૨) દેવગા-
વપવ શક્તિ, અને (૩) સમુદયાવપવ શક્તિસંકર. આ ત્રણ પ્રકારનાં એ-
તુકમે ખીજાં નામ (૧) રૂદિશક્તિ, ૨) યોગશક્તિ, અને (૩) યોગરૂદિ
શક્તિ પણ છે; ઉદાહરણ. (૧) હમન, કેશવ ઇ. ઈ. આ આખાં પદ
પુરુષવાચક છે, અને તે પ્રમાણે તેમનો પ્રયોગ યવામાં રૂદિથી અન્ય કોઈ
હેતુ નથી, તેથી આ દેવળસમુદાયશક્તિજ છે.—(૨) ‘પાયક’—આ શબ્દ
પચ્ચંચક નો બનેલો છે; તેમાંથી પચ માંત્ર ‘પાક’ સૂચવે છે. અને અક
નો અર્થ ‘કરનારો’ થાય છે. બન્ને અવયવોને સાથે જોડતાં પાચકનો
‘પાક કરનારો’ એ અર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, અને પાયક શબ્દનો પ્રયોગ પણ
તેજ અર્થ સૂચવવા માટે થાય છે. તેથી અહીં દેવળાવપવશક્તિ અથવા
યોગશક્તિ છે. તેમજ (૩) પંકજ શબ્દ પંકજનરજનો બનેલો છે. આ
વયવોના અર્થ એકઠા કરતાં આ શબ્દનો અર્થ ‘પંકજાં ઉત્પન્ન થનાર’
થાય છે, પણ આખું પંકજ પદ કાદવમાં ઉત્પન્ન થનાર ‘કમળ’ સૂચવવા
વપરાય છે, તેથી પંકજ શબ્દમાં સમુદયાવપવ શક્તિસંકર એટલે યોગ-
રૂદિ શક્તિ છે.

૮ લક્ષણા.

(૧) લક્ષણા અને તેના હેતુ.

લક્ષણા એટલે શબ્દ સંબંધ. અભિધેય અર્થ લેતાં બધા આવતો હો-
ય, તો તેના સંબંધવાળા ખીજા અર્થનું બાન, રૂદિ અથવા પ્રયોજનથી
જે શક્તિ કરાવે છે, તેને લક્ષણા કહેવી. ઉદાહરણ:—

‘સાહસિક કલિંગ’

આ દૃષ્ટાન્તમાં ‘કલિંગ’ પદનો અભિધેય અર્થ ‘કાલો માંડવના કિ-
નારો હુપરમેદ એક પ્રાંત’ થાય છે. તે અર્થ આવી એટલે નથી. તેથી ‘સા-
હસિક’ની સાથે અનવ્ય કરવાને ‘કલિંગ’નો અર્થ ‘કલિંગમાં રહેનારા યુ-
રો’ લેવો પડે છે, એ લક્ષણા શક્તિને લીધે. તેમજ—

‘ગંગા ઉપર ગેરાગા છે’

આ વાક્યમાં ‘ગંગા’ જળમય છે, તેથી તેના ઉપર ગેરાગા હોઈ
શકે નહિ. તેથી એ દૃષ્ટાન્તમાં ગંગાની સાથે સમીપતા વગેરે સંબંધવાળા

કિનારાનું જ્ઞાન જે શક્તિથી થાય છે, તેને લક્ષણ શક્તિ જાણવી.

ઉપર કહેલાં શ્લોક અને પ્રયોજન, લક્ષણના હેતુ કહેવાય છે.

શ્લોક એટલે પ્રસિદ્ધિ; જેમકે—

‘સાહસિક કલિંગ’ અથવા ‘મલી ગૂજરાત’ અહીં કલિંગ અને ગૂજરાત દેશ છે. તેમાં સાહસિકપણું કે મહાપણું હોય નહીં. કારણ કે અચેતન પદાર્થમાં ચેતનના જાસ ગુણ હોતા નથી. તેથી અભિધેય અર્થ પડ્યો મુકી તેના સંબંધનો ‘કલિંગ વાસિ પુરુષો’ અથવા ‘ગૂજરાતીઓ’ એ અર્થ લેવાની શ્લોક છે, તેથી આ દૃષ્ટાંતમાં લક્ષણનો હેતુ શ્લોક છે.

પ્રયોજન એટલે પ્રજા જેમકે—

‘ગંગા ઉપર ગોશાળા છે.’

આ ઉદાહરણમાં ‘ગંગા નદીના કિનારા ઉપર ગોશાળા છે, એમ ન કહેતાં ગંગા ઉપર ગોશાળા છે, એ કહેવામાં બોલનારનો હેતુ અત્યંત સિંતનગતા વગેરે સૂચવવાનો હોય, તો એ હેતુ પ્રયોજન છે.

જ્યારે લક્ષણનો હેતુ, શ્લોક હોય, ત્યારે તે શ્લોક હેતુક લક્ષણ, અને પ્રયોજન હોય ત્યારે પ્રયોજન હેતુક અથવા પ્રજા હેતુક લક્ષણ કહેવાય છે. શ્લોકલક્ષણ અને પ્રજાલક્ષણ એ શબ્દોનો પ્રયોગ પણ થાય છે.

લક્ષણ.

શ્લોક હેતુક.

જેમકે સાહસિક કલિંગ,

મલી ગૂજરાત ઈ. ઈ.

પ્રજા હેતુક.

જેમકે ગંગા નદી

ઉપર ગોશાળા છે ઇ.

(૨) ઉપાદાન લક્ષણ અને લક્ષણ લક્ષણ.

વાક્યનો અર્થ કરતાં અન્વય ઘટાવવાને માટે મુખ્ય અર્થ, પોતાની સાથેજ, બીજા કોઈ અર્થનું જ્ઞાન જે લક્ષણ શક્તિથી કરાવે છે, તેને ઉપાદાન લક્ષણ કહેવી. ઉદાહરણો—

(૧) ધોળિયો દોડે છે.

(૨) બાલાં પ્રવેશ કરે છે.

૧ રા. રા. નવમરાગ લક્ષ્મીરામે ‘આતુભાસ’ પદનો પ્રુદાસો શાળા-પત્રના એક અંકમાં આપતાં ‘શ્લોકલક્ષણ’ શબ્દ પણ વાપર્યો છે.

પહેલા ઉદાહરણમાં 'ધોળિયો' એ ગુણ સૂચક શબ્દ છે; તે અચેતન હોવાથી હોડવાની ક્રિયાનો કર્તા થઈ શકે નહિ. તેથી વાક્યના અર્થમાં અન્યથા લાવવાને તેની આગળ 'જગદ' પદ લેઈએ. પરંતુ ખેંડુતોમાં 'ધોળિયો'એ પદ 'ધોળિયા જગદ'ના સ્થાને વાપરવાની રીત છે. અને એ પદ પોતાના અર્થ સાથેજ ખીજે અર્થ સૂચવે છે, માટે એ ઉદાહરણ રૂઢિ હેતુક લક્ષણાનું છે.

બીજા ઉદાહરણમાં બાલાં પણ અચેતન હોવાથી એકલાં પ્રવેશ ક્રિયા કરી શકે નહિ; તેથી 'બાલાંવાળા પુરૂષો' એ તેનો અર્થ લેવો લેઈએ. વળી 'બાલાં' પદ પોતાનો અર્થ રાખીને 'પુરૂષો' એ આધિક અર્થ સૂચવે છે; અને બાલાંવાળા પુરૂષો એમ ન કહેતાં 'બાલાં' પદ વાપરવામાં તેમની અતિ મહનતા સૂચવવાનું પ્રયોજન છે; માટે આ બીજું ઉદાહરણ દૂળહેતુક ઉપાદાન લક્ષણાનું છે.

મુખ્ય અર્થ શિવાય કોઈ અન્ય અર્થનો વાક્યના અર્થમાં અન્યથા કરવાને માટે મુખ્ય અર્થનો ત્યાગ જે લક્ષણ શક્તિથી થાય છે, તે કોઈ અન્ય અર્થની પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી લક્ષણ લક્ષણ કહેવાય છે.

ઉદાહરણો:—

(૩) સાહસિક કલિંગ.

(૪) ગંગા નદી ઉપર ગોરાળા છે.

ઉપરનાં વાક્યોનો અર્થ કરતી વખતે (૩) માં 'પુરૂષ' અને (૪) માં 'કિનારો' ધરાવવાને માટે 'કલિંગ' અને 'ગંગાનદી'નો ત્યાગ કરવો પડે છે. માટે આ બે ઉદાહરણોમાં માંહેનું પહેલું રૂઢિહેતુક લક્ષણ લક્ષણાનું, અને બીજું દૂળહેતુક લક્ષણ લક્ષણાનું, છે.

અથવા 'નીચેનાં ઉદાહરણ લો. એ વચનો કોઈ અપકાર અથવા ખોટું કરનારને કહેતાં સમજવાં.

'બહુ 'ઉત્તમ' અથવા

(કુતવિલંબિત)

બહુ-ક્યો ઉપકાર હું શું કહું ?

સુખનતા દરશાવી તમે બહુ;

સુખ વિશે શત વર્ષ, સખા! રહો,

વળી કૃતિ બહુ આવી રૂઢી કરો.

ઉપરનાં ઉદાહરણોમાં અર્થ કરતી વખતે ‘કાણું કયું’ ‘અપકાર કયો’ વગેરે અર્થ તેના ‘ઉત્તર્યુ’ ‘ઉપકાર કયો’ ઇત્યાદિનો લાગ કરવો પડે છે. કારણ કે ખોટું કરનારને અથવા અપકાર કરનારને ઉપરનાં વાંચો કહેવાં થાય નથી. અહીં લક્ષ્ય અર્થ મુખ્ય અર્થથી વિપરીત છે, અને અત્યંત ખોટું કયું એ કહેવા રૂપ પ્રયોગન છે.

ઉપાદાન લક્ષણમાં વાંચ અથવા શબ્દ પોતાનો મુખ્ય અર્થ રાખી ને તેના સંબંધવાળો અન્ય અર્થ સૂચવે છે, તેથી તેને ‘અજ્ઞાતવાદ્ય’, અથવા હુંકમાં અજ્ઞાત’ લક્ષણ પણ કહે છે. લક્ષણલક્ષણમાં કોઈ બીજો અર્થ સૂચવવાને મુખ્ય અર્થનો ત્યાગ કરવો પડે છે, તેથી લક્ષણલક્ષણનું બીજું નામ ‘જ્ઞાતવદ્ય’ અથવા ‘જ્ઞાત’ લક્ષણ પણ છે.

(૩) આરોપા અને સાધ્યવસાના.

ઉપર કહેલી ચાર લક્ષણોમાંથી પ્રત્યેકના આરોપ અને સાધ્યવસાનથી એ એ બેદ પડે છે.

આરોપ એટલે કશ્વના અબેદની પ્રતીતિ, અને સાધ્યવસાન એટલે સિદ્ધ અબેદની પ્રતીતિ.

આરોપવાળી લક્ષણ આરોપા, અને સાધ્યવસાનવાળી લક્ષણ સાધ્યવસાના ના સાધ્યવસાનિકા કહેવાય છે.

મુખ્ય અર્થ સાથે અબેદ યદને રહેલ, પરંતુ શબ્દવડે બતાવેલા મુખ્ય અર્થ સાથેની, લક્ષ્ય અર્થની, એકતાનું જ્ઞાન જે લક્ષણથી થાય છે, તે આરોપા કહેવાય છે. મુખ્ય અર્થની સાથે અબેદ યદને રહેલ, અને શબ્દવડે નહિ બતાવવામાં આવેલા મુખ્ય અર્થ સાથેની, લક્ષ્ય અર્થની એકતા જે લક્ષણથી જણાય છે, તેને સાધ્યવસાના કહેવી.

ઉદાહરણો:—

૧ બજાદ—ધોળિયા—દોડે છે.

અહીં ‘ધોળિયા’ નો અર્થ રહિ દેતુક ઉપાદાન લક્ષણથી ‘ધોળાપણ’ રૂપ ગુણવાળો ‘બજાદ’ થાય છે, તેમ છતાં તે વાક્યમાં ‘બજાદ’ પદ વાંપાયું છે. પરંતુ ‘બજાદ’ અને ધોળિયા વચ્ચે ‘સમવાય સંબંધ છે, અને ‘બજાદ’ના મુખ્ય અર્થની સાથે ‘ધોળિયા’ના લક્ષ્ય અર્થની એકતાનું જ્ઞાન થાય છે, માટે આ ઉદાહરણ રહિદેતુક આરોપા ઉપાદાન લક્ષણનું છે.

૧ નિલ સંબંધ સમવાય સંબંધ કહેવાય છે.

महाराष्ट्र

महाराष्ट्र.

(भासिकः)

पुस्तक १ लं. पोप वद १४. अंक ३ जो.

ॐ अघोरेम्योपघोरेम्योघोरघोरतरेम्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्यो नमोस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥

उपाधी प्रसिद्ध कृतार.

चपाधिवाचकवर्गः

राजनगर.

गुजरात गेडेट प्रसिद्धां. सी. लं. पंड्यामे छाधु.

सर्वतु विलक्ष. पोस्त्र आहः सीने विलक्ष.

पार्थिव उग्रहासः ३०, २०, ३०, ३०, ३०, ३०.

वर्ष अन्ते ३. २-८-०

द्वेष्टः छुटी लक्ष.

लना ३ ०.

॥ ॐ श्री ॥

॥ श्रीसद्गुरवे परमात्मने ॥

॥ अजन्यानंदरूपाय ॥

॥ महाकालरूपाय ॥

॥ नमः ॥

આનંદ અથવા મુખ.

પ્રાણિમાત્રને આનંદની પ્રાપ્તિ તથા દુઃખની નિવૃત્તિની શ્વાભાવિક ઇચ્છા હોય છે તેથી, તથા એ બેમાંથી કોઈ આશય લઈનેજ પ્રસાવાનું પુરૂષની ઇચ્છાપૂર્વક મતી પ્રવૃત્તિ દેખાય છે તેથી એ વિષયમાં અર્થાત્ આનંદનું સ્વરૂપ તથા તેનાં કારણો વગેરે પર કરેલા વિચાર નિરર્થક નથી.

સાથી પ્રથમ આનંદના બે વિભાગ કરવા ઘટે છે, કેમકે તેમ કરવાથી તે બે પ્રકારના અર્થ જ્યાં આનંદની પ્રવૃત્તિ થાય છે તે અર્થનાં લક્ષણ—સ્વરૂપ સરળ રીતે યાચ છે. આનંદ બે પ્રકારનો ગણાય છે—(૧) અજન્ય. (૨) જન્ય. અજન્ય આનંદ અહરૂપ છે. ધર્મ રૂઢિત બ્રહ્મમાં મ-ણ સત્તા, -મિત્વ તથા આનંદતા ધર્મરૂપ ગણાય છે; અર્થાત્ સર્વિચ્છાનંદ એ શબ્દોથી બ્રહ્મનું સ્વરૂપ તત્ત્વવેત્તા વર્ણન કરે છે તેમજ શ્રુતિ મુજબ એ અર્થને જોધન કરે છે. અહરૂપ આનંદ બ્રહ્મ નિત્ય-સિદ્ધ હોવાથી ઉત્પન્ન થયેલો નથી તેથી એ આનંદને અજન્ય કહે છે. એ આનંદ વિશે જો-ટલું લખીએ તેટલું થોડુંજ છે માટે આટલુંજ કહી વિરામ પામીએ છીએ. બીજો જન્ય આનંદ છે. એ આનંદનાં બે પ્રકારનાં લક્ષણ કરવામાં આવે છે. એકાગ્ર ભુક્તિમાં (અંતઃકરણમાં) પ્રતિબિંબિત આત્મા અથવા આનંદરૂપ આત્માના પ્રતિબિંબવાળા વૃત્તિવિશેષ. એ બંને લક્ષણમાં મારે અંતર પ્રતીત થતો નથી તેથી મનની વૃત્તિવિશેષ એજ આનંદનું સ્વ-રૂપ લક્ષણ. આનંદ એ મનની વૃત્તિવિશેષ છે, એ વાત હરતત્ત્વના

પામ્યા છે. તે અવસ્થામાં સુખનો અનુભવ કયો છે. એવું જ્ઞાન તે પુરુષને
જાતી દશામાં થાય છે. માટે કાર્ષ્ણ્ય રીતે. આનંદનું કારણ બાહ્યપદાર્થજ
છે એ માનવું એવું દેખાતું નથી. તો તે પ્રથમ સ્વાભાવિક રીતે ઉઠે છે
કે ત્યારે બાહ્યપદાર્થ આનંદનું કારણ નથી ત્યારે બાહ્યપદાર્થથી સુખનું
જ્ઞાન કેમ થાય છે. તેનો ઉત્તર એ કે બાહ્યપદાર્થ સ્વતઃ આનંદ અથવા દુઃખ
ઉત્પન્ન કરવા કેવળ અસમર્થજ છે. પણ મનના ઘણાકાગતી અધ્યાસથી તે
પદાર્થ વિષે કોઈ પ્રકારની સુખજીવિ બંધાય છે, તેથી તે પદાર્થનું, દર્શન મિ-
ત્તન, શ્રવણ, વગેરે ચતાંજ પૂર્વાધ્યાસગતિત સંસ્કાર અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવે
યામી અંતઃકરણને સ્થિર કરી એટલે તત્કાલિન તરફ એકાગ્ર કરી આનં-
દનું જ્ઞાન કરાવે છે. અર્થાત્ આભ્યંતર રહી અથવા બહિર નીકળી વૃત્તિ
વિષયાકાર પરિણામને પામી અથવા અન્ય રીતે પૂર્વાધ્યાસથી બંધાયેલી
સુખરૂપતા નિશ્ચય કરનારી સંસ્કારરૂપ વૃત્તિને અનુદ્ભૂતપણાથી નિવૃત્ત
કરી ઉદ્ભવે પામી છે ત્યારે તે ઉદ્ભૂત થયેલી વૃત્તિના બળે અંતઃકરણ
સ્થિરતાને પામી પોતામાં પડેલા આનંદરૂપ આત્માના પ્રતિબિંબની પ્રમા-
તારૂપ જીવને પ્રતીતિ કરાવે છે. આમ છે તેથીજ બધા પદાર્થ પ્રાણીમા-
નને આનંદ આપનાર પ્રતીત થતા નથી; તથા એકનો એક પદાર્થ એક
વ્યક્તિને એક સમયે આનંદ આપે છે અને તેજ વ્યક્તિને અન્ય સમયે
અથવા અન્ય વ્યક્તિને તેજ સમયે આનંદ આપતો નથી પણ ઉલટું દુઃખ
ઉત્પન્ન કરે છે; એજ કારણથી પદાર્થમાનને ભવે સમદૃષ્ટિ કરનાર મહા-
ત્મા પુરુષોને કોઈ પદાર્થ દુઃખની અથવા સુખની ઉત્પત્તિ કરી શકતો ન-
થી. માટે સર્વથા એજ સિદ્ધ થાય છે કે મનનું રચ્ય અથવા એકાગ્રતા
એજ આનંદનું અથવા આનંદની પ્રતીતિનું સાક્ષાત્ કારણ છે.

એ જન્ય આનંદ ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) વિષયાનંદ (૨) વાસનાનંદ (૩)
અજ્ઞાનંદ. ત્યાં શ્રદ્ધ-અંદન-ત્રિવિધ આદિ વિષયથી એકાગ્ર પરિણામને પામેલી
વૃત્તિ અથવા નિરૂક્ત વૃત્તિથી અભિવ્યક્ત આનંદ વિષયાનંદ કહેવાય છે. અજ્ઞા-
ન-વિષયધ્યાન તથા સુપુષ્પિ એ અવસ્થાત્રય થયા પછી જ વાસના રહે છે તે વા-
સનાથી થયેલો આનંદ તે વાસનાનંદ. અજ્ઞાનંદ એટલે સુપુષ્પિ શિવાયની અન્ય
અવસ્થા જેમાં કૌંસ જ્ઞાનનો અભાવ થાય છે તથા અજ્ઞાના અભિમુખ વૃ-
ત્તિ રહે છે તે વૃત્તિ અથવા તે વૃત્તિથી અભિવ્યક્ત આનંદ તે વિષયથી

યતા આનંદનો અંતર્ભાવ વિષયાનંદમાંજ થાય છે. તથા નિગ્ધનંદ, ચૈ-
 ગાનંદ વગેરેનો અંતર્ભાવ અહ્માનંદમાંજ દ્રશ્ય છે. આ લઘુમાંથી જે વા-
 સનાનંદ છે તે વાસનાનંદ કરનાર ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાનિત વાસ-
 ના છે તેથી તેનો પણ વિષયાનંદ તથા નિર્વિષયી આનંદ એ બેમાં અંત-
 ર્ભાવ થઇ શકે છે. તેથી જન્યાનંદ બે પ્રકારનો—વિષયાનંદ તથા અહ્માનંદ
 અથવા નિર્વિષયી આનંદ. જન્ય આનંદ વૃત્તિરૂપ અથવા વૃત્તિથી અભિ-
 વ્યક્ત ચૈતન્યરૂપ હોવાથી એક અર્થમાં તે એ આનંદ વિષયાનંદરૂપજ
 હોય છે એટલે એ આનંદ રૂપવૃત્તિ હમેશાં દ્રાઈ વિષયવાળીજ હોય છે.
 પણ ઉપર કહેલા વિષયાનંદના વિષયો અર્થ પદાર્થ માત્ર ન હોતાં નિર-
 તિશય આનંદની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક રૂપ જે વિષયો તે વિષય સંબંધી
 આનંદ હોય. અને તેમ કરવાથીજ ઉપરના બે વિભાગ થઇ શકે છે. ત્યાં
 નિર્વિષયી આનંદમાં પણ કેવળ અહ્માનંદ ન હોતાં અહ્માની પ્રતીતિરૂપ
 પ્રાપ્તિના સાધનથી યતો આનંદ પણ અંકણ કરાય છે, હવે વિષયાનંદ ઉ-
 પર વિચાર કરીએ.

વિષયાનંદ એક પક્ષે જોતાં એક રૂપનોજ છે તે પણ વિષયના ભે-
 દથી અનેક પ્રકારનો મનાય છે જેમકે ષષ્ટરૂપ વિષયજન્ય આનંદ એક પ્ર-
 કારનો—પુત્રદાર આદિ વિષય જન્ય આનંદ બીજો વગેરે. ત્યાં વ્યવહારમાં
 સામાન્ય રીતે વિષયાસક્ત માણસને આનંદ આપનાર વિષય અનેક છે તે
 પણ તેમાં આરોગ્ય-ધન-માન (યશઃ)—આધિપત્ય-સત્તા—મુખી વગેરે મુખ્ય
 ગણાય છે. મહાત્મા ઋષિ મુનીઓએ પ્રતિપાદન કરવું સહેલું પડે માટે
 એ મુખ્ય વિષયના ત્રણ પ્રકારના ભેદ પાડ્યા છે. (૧) લોક (૨) પુત્રદાર (૩)
 મિત્ર (ધન). અને તે અનુસાર સજ્જ પ્રકારની ઇચ્છા કહી છે લોકેષણા
 પુત્રદારેષણા તથા મિત્રેષણા. લોકેષણા શબ્દથી આ લોકમાં માન આદિની ઈચ્છા
 તથા વિષય મુખ માટે પરબ્રોહ્મ પ્રાપ્તિની ઇચ્છા એ બંને ઇચ્છાનો સમાવેશ કર્યો
 છે. એ વિષયમાં મુખ્ય યાદ રાખવાની વાત એ છે કે એ વિષયોની પ્રા-
 પ્તિ માટે એટલે મુનીજ તથા એવા રૂપમાં ઉચ્ચ કરવો ઘટે કે જ્યાં એ
 વિષયો આનંદનીજ પ્રાપ્તિ કરે પણ ઉચ્ચ દુઃખ ન આવે, આ સામાન્ય
 નિયમનું ઉલ્લંઘન કરવાથી ઘણા ખરા લોકો, જેમ મરતાનો હાથી પોતાને
 હાથે ઘુલ માલે છે તેમ, પોતાને હાથે પ્રવળ કરી દુઃખના ભોગ થઇ પ-

કેતાં દેખાય છે. કેટલાક લોકોને પૈસાની અતિશય આસક્તિ બંધાયેલી હોવાથી તે નિરંતર પૈસાને માટે પ્રયત્ન કરી કરે છે અને તે પણ એટલે સુધી કે અન્ય સુખના સાધન રૂપ મનાતા પદાર્થનો ત્યાગ કરે છે અર્થાત્ સુખાને છે. માનની પણ તેઓ ઉપેક્ષા કરે છે, આરોગ્ય સાચવતાં નથી, પ્રાપ્ત સ્ત્રી આદિથી પણ સુખ લેતાં નથી. સુખોત્પાદક નીતિઓ તેઓ પાળતા નથી હુંકામાં કહીએ તો એજ કે અન્ય સંપૂર્ણ સુખોત્પાદક પદાર્થથી રહિત તેઓ પ્રતીત થાય છે. કદાચ સુખામ્યના થોડે કેટલાક અન્ય વિષયો તેઓને પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે તો પણ તેમનું ચિત્ત નિરંતર પૈસાનું ધ્યાન ધરવામાં રોકાયેલું હોવાથી સુખનો અનુભવ કરવા તેમને અવકાશ નથી. પૈસા માટે પણ તેમને અત્યંત આસક્તિ હોવાથી એટલો પૈસો મળે તેટલાથી તેઓ આસંતુષ્ટ રહે છે. આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત વિષયથી તેઓ સુખનો અનુભવ કરતાં નથી અને અપ્રાપ્ત વિષયથી સદા અસંતુષ્ટ રહી તેઓ અનેક સુખનો અનુભવ કરતાં મર્યાદા વશ થાય છે. કેટલાક માનને માટે અનેક ઉપાધિ બેઠેરી લે છે તે એટલે સુધી કે તેઓને ખાવા પણ વખત મળતો નથી તો તેઓ અન્ય પ્રકારનું સુખ ભોગવતાં હશે. એમાં શી આશા? માનના વિષયમાં આ ચોપાનીઆના દ્વિતીય અંકમાં જે લખ્યું છે તે પૈસા આદિ સમગ્ર વિષય માટે લાગે છે. કેટલાક સુખ પ્રાપ્તિની આશાથી સુખનાં સાધનરૂપ પૈસો તથા માન માનનીને તથા તેનાં સાધનરૂપ B. A, M. A. વગેરે પરીક્ષાઓ માને છે તથા તેનાં સાધનરૂપ અંગેનું પકન નક્કી કરાયેલું હોવાથી તેઓ એ-પર-પરા સાધનપર એટલે સુધી મહેનત કરે છે કે તેનું સાક્ષાત્કારરૂપ પરીક્ષા પાસ થવી એ પણ સિદ્ધ થવા વખત આજીવન નથી. કદાચ એ વખત આવે છે તો તેઓને એ કાર્ય સિદ્ધ થશે કે નહીં એ સંશય યુક્તજ્ઞ હોય છે. કદાચ તેમ યાય છે તો તેઓમાંથી કેટલાક પૂર્વ પ્રયત્નના બળથી એ કિતાબો લેવા રહેતા નથી. કેટલાક એ કિતાબોને પામે છે તો પણ તે બધા તેમની આશાના મુખ્ય વિષયરૂપ પૈસો તથા માન પામે છે એવું અનુભવ સિદ્ધ નથી. કદાચ તે પામે છે તો પણ જે આશય લઈ તેઓએ આ મોટો આકચ્છર કર્યો છે તે સુખરૂપ આશય તેઓમાંથી ઘણાખરા સિદ્ધ કરી શકતા નથી. તેઓનાં હાડપિંજર જેવાં

શરીર, તેજોની કોશેજમાં રહેલી પાત્રેલી અનીતિઓ, પરદેશ ઘણા કાળ રહેવાથી તેમના ગૃહસ્થાશ્રમની થયેલી અજાણતા તથા રાદેશમાં રહી અવવાસ માટે કરેલી ગૃહસ્થાશ્રમની નીતિની ઉપેક્ષા તથા પાછળથી પોતાના પાંડિત્યનું અભિમાન વગેરે અનેક કારણો તેમને ક્ષણે ક્ષણે દુઃખનું ભાન કરાવે છે. આ લખાણનું કંઈ એવું તાત્પર્ય નથી કે કોઈએ પૈસા, માન આદિ મેળવવા પ્રયત્નજ ન કરવું. પણ માત્ર એજ કે એ વિષયો અત્યંત કસેશરૂપ થઈ પડે ત્યાં મુખી એ વિષયપર સુખની આશાવાળા માણસે પ્રયત્ન કરવું દુર્ધટ છે. અન્ય સુખના સાધનરૂપ ગણાતા વિષયો તરફ લક્ષ રાખી પૈસા, માન આદિ વિષયપર પ્રયત્ન કરવું એ દરેક મુખે-જાવાન વિષયાસક્ત માણસનું કર્તવ્ય છે.

એ આનંદ ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) સાત્વિક (૨) રાજસી (૩) તામસી. જે સુખ આરંભમાં કદાચ વિષના જેવું લાગે પણ પરિણામે અમૃત ના જેવું છે એવું અતઃકરણને સ્વચ્છ-પ્રસન્ન કરનાર સુખ તે સાત્વિક. જે આરંભમાં સુખરૂપ દેખાય છે પણ અને વિશેષ દુઃખની ઉત્પત્તિ કરે છે તે રાજસી આનંદ. જે આરંભે તથા અંતે આત્માને કંવળ મોઢ પમાડે છે તે તામસી આનંદ. બ્રહ્માનંદને શુદ્ધ સાત્વિક આનંદ આ ત્રણની અપેક્ષાથી કહેવો ઘટે છે. બ્રહ્માનંદ માટે સાધનરૂપ નિશ્ચિત થતી ક્રિયાઓથી થતો આનંદ સાત્વિક આનંદ છે. સ્ત્રી, માન આદિ વિષયથી થતો રાજસી આનંદ છે. મદિરાપાન, માંસબદ્ધુલ, પ્રમાદ આદિથી થતો આનંદ તામસી છે. જે આનંદનો અનુભવ કરવામાં સાત્વિક વૃત્તિ રહે છે અથવા જે સાત્વિક વિષયથી જન્ય છે તે આનંદને સાત્વિક સંસ્કારો અપાય છે. તેમજ રાજસી તથા તામસી આનંદ જાણવા. ત્યાં સત્વગુણનું કાર્ય સુખ છે. રજોગુણનું કાર્ય દુઃખ છે અને તમો ગુણનું કાર્ય મોઢ છે. તે એ પ્રકારે તો સત્વગુણથીજ આનંદ થાય છે એટલે રાજસી પદાર્થમાંથી થતો આનંદ પણ રાજસદ્રવ્યનિષ્ઠ સત્વગુણથી થયેલો છે. તેમ તામસી દ્રવ્ય માટે પણ જાણવું. તેમજ રાજસી વૃત્તિથી બોગવાતો આનંદ રાજસી છે, સાત્વિક વૃત્તિથી બોગવાતો આનંદ સાત્વિક છે વગેરે એટલે વિષય તથા વૃત્તિ બેના મુજબથી આનંદને સાત્વિક રાજસી વગેરે સંજ્ઞા આપી

છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થયું કે રાજસી વિષય જોડો આનંદ આપનાર છે. તામસી વિષયો તેથી પણ થોડો આનંદ આપનાર છે તથા સાત્વિક વિષયો અને કરતાં વિશેષ આનંદ આપનાર છે અને શુદ્ધ સાત્વિક આનંદ નિરતિરાગ આનંદ છે.

આનંદના સાંધક પુરુષે એ નિયમ અવશ્ય લક્ષ્યમાં રાખવો જોઈએ કે થોડા આનંદ માટે વધારે આનંદનો લાગ કરવો અનુચિત છે અને વધારે આનંદની પ્રાપ્તિ વાસ્તે થોડા આનંદનો લાગ કરવો (જે લાગ કયાં શિવાય તે વધારે આનંદ પ્રાપ્ત થતો ન હોય તો) આવશ્યક છે. સામાન્ય વિચારથીજ આ નિયમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ખાત્રાલ દેશના Sindgunglોક તથા Hooker વગેરે બધા વિચારવાન અંધકારે આ નિયમ ખોતાના અંધમાં લપ્તી ગયા છે.

આજ નિયમને અનુસરીને તામસી આનંદને હેયરપતા કહી છે. મહિસાપાન પરસ્ત્રીગમન અન્યાય માર્ગે પ્રાપ્ત થતા વિષયથી થતો આનંદ તામસી છે તેથી તે આનંદ ભોગવનાર માણસ તામસી વૃત્તિનોજ હોય છે. આટલે સાત્વિક આનંદનો અનધિકારી કરે છે. માટે સાત્વિક આનંદરૂપ એક આનંદ ભોગવવા માટે એ તામસી આનંદનો લાગ કરવો ઉચિત છે. શુદ્ધ સાત્વિક આનંદ અથવા બ્રહ્માનંદ જે નિરતિરાગ આનંદ છે તે આનંદની પ્રાપ્તિ વાસ્તે અંતઃકરણ શુદ્ધ સાત્વિક કરવું યોગ્ય છે. અર્થાત્ રાજસી, તામસી, ઉભય આનંદ હંચ છે. તામસી આનંદ સાંધી જોડો હોવાથી તથા નિરતિરાગ આનંદનો અલંત વિરોધી હોવાથી કોઈ સુખેચ્છાવાન્ પ્રાણીએ એ આનંદની ઇચ્છા કરવી અર્થવા ભોગવવો ઉચિત નથી. રાજસી આનંદ પણ લાગ કરવા યોગ્ય છે. તોપણ વલ્લુ રાજના અધ્યાસથી વૃત્તિ એકદમ વિષયથી છુટી શકતી નથી એટલે રાજસી આનંદને તણ દેતી નથી તેથી રાજસી આનંદ પણ આગળ જતાં હેય કરવાનો છે એવા નિશ્ચય પૂર્વક નહીં છુટકેજ ભોગવવો. સાત્વિક આનંદ એક હોવાથી તેને માટે પ્રયત્ન કરવું આવશ્યક છે.

આજ નિયમને અનુસરીને નીચેની વાતો સિદ્ધ થાય છે.

(૧) દુર્ગુણમાં દેખાઈતું સુખ હોયકે તો પણ સદ્ગુણ પરિણામે વિશેષ ઝુજોતપાદક હોવાથી ધારણ કરવા યોગ્ય છે.

(૨) રાજયોગ કરતાં લક્ષ્યોગમાં આરંભમાં કદ વધારે છે તોપણ અધિકારી પરત્વે (હાકનાં ઘણું કરી બધા માણસો માટે) તેની કટલેક અંશે આવશ્યકતા છે વગેરે. હાલના મૂર્ખ પડિતો ઘણી ખરી આર્થની-તિને બહેમ મણી તછ દેવા બધામણ કરે છે તે નીતિનું સર્ગચત્ર આ નિયમથી (અનુભવ પ્રમાણે) યદ્ય શકે એમ છે.

ઉપર કહેલો સાત્વિક આનંદ નિર્વિપયી આનંદમાં અંતર્ભૂત થાય છે. હવે નિર્વિપયી આનંદ વિશે કેટલુંક કહેવું યોગ્ય છે. એ નિર્વિપયી આનંદ બ્રહ્માનંદ રૂપ છે. તોપણ તે આનંદની પ્રાપ્તિ વાસ્તે નિશ્ચિત સાધનથી ચતો આનંદ પણ નિર્વિપયી આનંદ ઉપચારથી કહેવાય છે. એ આનંદ નિરતિશય હોવાથી અવશ્ય પ્રાપ્ત્ય છે. એ આનંદ માટેજ પ્રયત્ન પ્રધાનપણે કરવો ઘટે છે તેનાં કારણો નીચે પ્રમાણે:—

(૧) ઉપર કલા પ્રમાણે આનંદનું સાક્ષાત્ કારણ મનની સ્થિરતા અથવા એકાગ્રતા છે. વિગ્યાનંદમાં એ એકાગ્રતા વિષયથી આધ્યાસિક વૃત્તિના બંજે પ્રાપ્ત થાય છે. નિર્વિપયી આનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે મનની એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવી પડે છે એટલે પ્રાણાયામ, પ્રાપ્તિદાર, સંયમ, વેદાંત-વિદ્યા વગેરે સાધનોથી* અંતઃકરણ એકાગ્રદશાને પામે છે. આ પ્રમાણે એક વખત એકાગ્રતા સિદ્ધ થયા પછી અનાવાસે એ સિદ્ધ થાય છે. એટલે આનંદનું સાક્ષાત્ કારણ એકાગ્રતાનિરંતર પ્રાપ્ત રહે છે. અને ન્યારેન્મારે કારણ હોય ત્યારે કાર્ય અવશ્ય થાય એવો નિયમ હોવાથી તે મહાત્મા પુરૂષને સંઘાતજ એ નિર્વિપયી આનંદ પ્રાપ્ત રહે છે. આથી પ્રથમ કારણ એ સિદ્ધ

* કાંઈની, દુઃખોત્પાદક રૂપે પ્રવૃત્તિ થતી નથી. “ For evil as evil cannot be desired: if that be desired which is evil the cause is the goodness which is or seemeth to be joined with it ” (Hooker's Church). પણ તેમાં કાંઈ પ્રકારનું સુખ છે એમ માનીજ પ્રવૃત્તિ થાય છે.

+ એ સાધનોના સંરૂપના નિરૂપણ માટે શ્રી સિદ્ધાન્ત સિંધુ પ્રથમ રૂલ ૫૮ ૨૨૮ થી ૨૮૩ સુધી જોવું.

પણુ કે એ આનંદ સ્વનંત હોવાથી એટ પ્રાપ્ત્ય છે.

(૨) એ આનંદનો અનુભવ યથાથી કોણે માત્રની નિવૃત્તિ ધાય છે. એ તત્ત્વવિદ્ પુરૂષોને અનુભવ સિદ્ધ છે. આ કારણને અન્ય કારણથી સમર્થન કરવાની આ સ્થળે જરૂર નથી કેમકે એ આનંદ પ્રાપ્ત યજ્ઞાનાં સાધનોનું સ્વરૂપ જે માણસ શ્રી સિદ્ધાન્ત સિદ્ધિ વગેરે ગ્રંથો બોધ વિચારશે તથા એ આનંદના સ્વરૂપ પ્રતિ લક્ષ કરશે તો તેને તે તે કારણો અનાયાસે સ્પષ્ટ થવા સંભવે છે. એ આનંદનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવું એ સદુચિત્તમ્યના વાત છે.

(૩) બધાએ દર્શનનો એજ સિદ્ધાંત છે. આસ્થળે શાસ્ત્રોના પ્રતીત યના વિરોધ વિશે કેટલાક વિચારો પ્રદૂન અર્થમાં ઉપયોગિ હોવાથી બતાવવા મોખ્ય છે.

દાંમ કેટલાક લોકો તત્ત્વ શાસ્ત્રનું અભિમાન ધારણ કરી અન્ય શાસ્ત્રને મિથ્યા ગણવા કપોલકલ્પિત માને છે તથા અન્ય અનેક કિલ્લે કલ્પના કરે છે તો તેમાં પણ એટલુંનો સંપટજ છે કે આસ્થિક દર્શન તથા નાસ્થિક દર્શનમાં ગણાતા પણ બીજા આદિનાં દર્શન યોગાભ્યાસરૂપ સાધનનો અંગીકાર કરે છે તથા તે સાધનનાં ફળરૂપ ચિત્તની એકાગ્રતા તથા તેથીજ નિરતિશય આનંદની પ્રાપ્તિ કંચન કરે છે. માટે પ્રકૃત વિષયમાં કાંઈ પણ શાસ્ત્રના અભિમાનીને વિરોધ આવે એમ નથી. ભેં આસ્થિક દર્શન માટે વિચાર કરતાં એ શાસ્ત્રો પરસ્પર વિરુદ્ધ નથી એટલુંજ નહીં પણ પરસ્પરની અપેક્ષાનામાં છે તથા તે તે કક્ષાનો અનુભવ પ્રતિપાદન કરે છે. એવડુ ગાંધીમાં એ ન્યાયશાસ્ત્ર એ સાંખ્યશાસ્ત્ર, તથા એ મિમાંસા કહેવાય છે. તેમાં જાને ન્યાય શાસ્ત્રના કર્તા સંપૂર્ણ જગત્ને પરમાણુરૂપ માને છે એટલે પાંચ મહાત્મનનાં કાર્યરૂપ તથા આત્મા જડપદાર્થથી તથા સરીરથી અતિરિક્ત છે એ સિદ્ધાંત કરે છે. એ સાંખ્યશાસ્ત્રે ન્યાયનો આ સિદ્ધાંત લઈને તેથી પણ આગળ જાય છે. એ પાંચમૂનો પણ પ્રકૃતિરૂપજ છે તથા આત્માને ધ્યાને તેઓ પુરૂષ કહે છે. એટલે ન્યાયના માનેતા પદાર્થથી પણ એકા પદાર્થનું પારમાર્થિક અસ્તિત્વ તેઓ પ્રતિપાદન કરે છે. એથી પણ ઉચ્ચ અનુભવપર જનાર વેદાંત અંથવા ઉત્તર મિમાંસા શાસ્ત્ર એ જાને શાસ્ત્રોના અનુભવની કક્ષાપર જઈ તેથી પણ ઉચ્ચ કક્ષાનું પ્રતિપાદન

ન કરે છે કે એ પ્રકૃતિ પણ પારમાર્થિક સત્તાવાળી નથી એટલે અદ્વય
બ્રહ્મનું કુટસ્થરૂપે નિત્ય સિદ્ધ છે. ગાટે દરેક શાસ્ત્ર પોતપોતાનાં અનુભવ-
ની કક્ષામાં સત્યજ છે. જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ જગત પરમાણુરૂપ છે એ નિ-
શ્ચય નથી એટલે પાંચભૂતરૂપજ છે એ નિશ્ચય નથી ત્યાં સુધી એ જ-
ગત્ પ્રકૃતિનો પરિણામ છે એ નિશ્ચય યથો ઘટનો નથી અને; જ્યાં સુધી
જગત્ તથા બ્રહ્મ એજ પદાર્થ સર્વ સ્થળે છે એવું જ્ઞાનનથી ત્યાં સુ-
ધી જગતને અતીક કહેવાથી બ્રહ્મ માત્ર અદ્વય છે એ નિશ્ચય નથી. ગાટે
વિચારવાન સાધકે એ શાસ્ત્રો લોકોને મોહ પમાડવા કર્યાં છે એવો અ-
ભિનિવેશ મુકી દઇ ભૂરિક્ષાધાનવથી બધાએ પોતપોતાની મર્યાદામાં સ-
ત્યજ છે એ નિશ્ચયથી પ્રયત્ન કરવું ઘટે છે. જે શાસ્ત્ર નેટલી કક્ષા પર્યંત
ધાવન કરવાથી લખાયેલું છે એટલે અનુભવની જે કક્ષા કહે છે તે શાસ્ત્ર તે
કક્ષા પર્યંત અબાધિત છે. તેથી પણ આગળની કક્ષાથી તે બાધિત થાય તો તે
કક્ષાની અપેક્ષાથીજ પ્રથમ શાસ્ત્ર તેટલા અંશમાં બાધિત ગણાય. પણ હા-
લના દંબના દિવસોમાં મૂર્ખ લોકો શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત નીચામાં નીચી કક્ષા
પર્યંત પણ જરા પ્રયત્ન ન કરતાં, એટલે તે કક્ષાનો પણ અપરોક્ષ અનુ-
ભવ ન મેળવતાં, તેથી પશુ બારે કક્ષાથી એગવેલા અનુભવનું પ્રતિપાદન
મિથ્યા કહે છે અપવાદ પૂર્વેની તથા ઉત્તરની કક્ષાનું મિથ્ય કરી—તે તે
અનુભવ વચનને એક કક્ષાનાં માની—વિરોધી ગણી બધાનીજ ઉપેક્ષા ક-
રે છે એ તેમનાં મંદ પ્રારબ્ધનું, વર્તમાન પુરુષાર્થની ન્યૂનતાનું, તથા મુખ્ય
પણે કોઇ સદ્ગુરુરૂપ દોરનાર તેમને નથી હોતા તેનુંજ, કૃણ છે. એમ
છતાં પણ દર્શનનો વિરોધ બલે તે તે દર્શનના દુરામલ્લી અભિગાંની મા-
નો તોપણ પ્રકૃત વિષયમાં તો વિરોધ નથીજ. માટે એ અંશમાં દર્શનરૂપ
પ્રમાણ સર્વ માન્ય હોવું ઘટે છે.

૪ ઉપનિષદમાં કહેલી આનંદની ભિન્નતાથી પણ એજ વાત સિદ્ધ
યાય છે. ત્યાં મનુષ્ય મુખનું* અવધિ સ્વરૂપ કહીને આ પ્રમાણે દર્શ્ય છે.
એનાં સો માનુષ્યાંજાનંદ તે એક મનુષ્યમધ્યસ્થેનાં આનંદ છે. સો મનુ-
ષ્ય મધ્યસ્થેનાં આનંદની બરાબર મધ્યસ્થેનાં એક આનંદ છે. એ પ્રમાણે ગાં-
ધર્-પિતૃ-આગ્નિ-જનન-દેવ, કર્મ-દેવ, શુદ્ધ-દેવ, ઈન્દ્ર, બૃહસ્પતિ, પ્રજાપતિ (અ-
હા) એ બધાના અનુક્રમે સતતગુણ અધિક આનંદનું પ્રતિપાદન કર્યા પછી

* એ મનુષ્યના ગાટે શ્રી સિદ્ધાન્ત ત્રિપુમાં પૃષ્ઠ ૧૨૮-૯ માં લેવું.

સચ્ચિદાનંદો તથા શ્રોત્રિયસ્યચાકામહત્તમ + (નિષ્કામ અવનુક્રમ મહાત્માનો) નિરતિશય આનંદ છે એ પ્રતિપાદન કર્યું છે. ઉપનિષદમાં, એ આનંદની નિરતિશય શ્રેષ્ઠતા બતાવનાર વાક્ય સ્થળે સ્થળે જડી આવે છે.

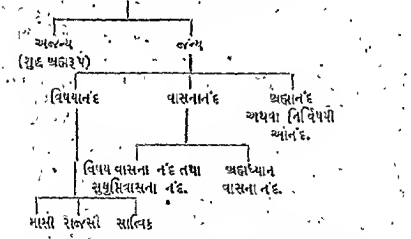
માટે સુક્તિ—અનુભવ, દર્શન, તથા વેદ એ ચારે પ્રમાણથી નિર્વિપયી આનંદની શ્રેષ્ઠતા તથા પ્રાપ્ત્યત્વા સિદ્ધ થાય છે.

ઉપર કહેલા આનંદના વિભાગથી અન્ય પણ ઘણા વિભાગ કરેલા જોવામાં આવે છે જેમકે પ્રિય-મોહ-પ્રમોહ તથા આનંદ એ ચાર પ્રકાર વગેરે. પણ તે સર્વ આ સ્થળે અધિક ઉપયોગના ન હોવાથી લખવા નિરર્થક છે.

આ બધા ઉપરથી એજ સિદ્ધ થયું કે આનંદ અથવા સુખનું કારણ ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા છે. તેથી પ્રયત્ન કરી તે સિદ્ધ કરવી ઘટે છે, અર્થાત્ નિર્વિપયી આનંદની પ્રાપ્તિ માટેજ પ્રયત્ન કરવું ઘટે છે, પણ જ્યાં સુધી ઘણા કાળની આધ્યાસિક વૃત્તિથી તેમ થતું નથી અને વિષયાસક્ત અંતઃકરણ રહે છે ત્યાં સુધી વિષયની પ્રાપ્તિ માટે એટલે સુધી પ્રયત્ન ન કરવું કે તે પોતાના આરાયરૂપ સુખની હાનિ કરી ઉત્તરું દુઃખ ઉત્પન્ન કરે અર્થાત્ વિષય જ્યાંસુધી સુખોત્પાદક રહે સંતુષ્ટી તેનું સેવન કરવું.

ઉપર કહેલા આનંદનો વિભાજક કોઠો આ પ્રમાણે.

આનંદ અથવા સુખ.

+ એ 'પદ' દરેક વખતે આવે છે તો પણ તેના અર્થમાં ફરક જોવાયેલો. જેમકે 'પદ' એવડા સેતુ જોઈએ. તેથી છેલ્લે સ્થળે અવનુક્રમ એવો અર્થ કર્યો છે.

આગાંત્રી બ્રહ્મધ્યાનવાસનાનંદ બ્રહ્માનંદ તથા સાત્ત્વિકવિપયાનંદ પણ મુખ્યર્થમાં અથવા ઉપચારથી નિર્વિપયી આનંદ કહેવાય છે; વિપય તથા શુષ્કિતિવાસનાનંદ તથા રાજસી તામસી વિપયાનંદ તેથીજ રીતે વિપયાનંદ કહેવાય છે.

આનંદ અથવા મુખ્ય.

SYNOPSIS.

(૧) આનંદ. { અનન્ય અનન્ય આનંદ બ્રહ્મરૂપ. જન્ય આનંદનું જન્ય

લક્ષણ (સ્વરૂપ) સાક્ષાત્ કારણ તે પણ આનંદ કહેવાય છે વગરે. બાહ્ય પદાર્થ સાક્ષાત્કારણ નથી એ વાતનું પ્રતિપાદન; તે જુદી રીતે આનંદ આપનાર છે વગરે.

(૨) એ જન્ય આનંદ તણુ પ્રકારનો (૧) બ્રહ્માનંદ (૨) વાસનાનંદ

(૩) વિપયાનંદ.

(૧) બ્રહ્માનંદ એજ નિર્વિપયી આનંદ, યોગાનંદ, મુખ્યાનંદ, અદ્વૈતાનંદ વગરે એજ આનંદ. એ આનંદ બ્રહ્મપ્રાપ્તિના કારણથી થતો આનંદ પણ કહેવાય છે. એજ આનંદ શ્રેષ્ઠ છે. તેનાં કારણ.

(૧) સાક્ષાત્ કારણ હેતુથી તે પ્રાપ્ત કરવા આપણે વિશેષરત્ન ઇષ્ટએ.

(૨) એ આનંદનો અનુભવ થયાથી ક્ષેત્રાની પ્રતીતિનો અભાવ થાય છે. એ તત્ત્વવિત્નો અનુભવ પ્રમાણ છે.

(૩) બધા શાસ્ત્રોનો પણ એજ શિક્ષાંત છે. ૧૨ દર્શનનો. આસ્તિક દર્શનના વિશેષ મારે ભૂરિકક્ષાધાન.

(૪) આનંદની મીમાંસા. (મનુષ્ય મુખનું અવધિ સ્વરૂપ) (શ્રી સિ. સિંધુ ઉપનિષદ.)

(૫) એ શુદ્ધ સાત્ત્વિક આનંદ છે.

(૨) વાસનાનંદનું સ્વરૂપ.

(૩) વિપયાનંદનું પ્રતિપાદન Common sense થી જણાતા મુખ વિપયનું પ્રતિપાદન (Anot. from સિ.સિં. & Sidg. એ

આનંદ ત્રણ પ્રકારનો છે. સાત્ત્વિક, રાજસી અને તામસી. તેમનાં સ્વરૂપ. હૃદયની હેયના. સાત્ત્વિક આનંદનું ઉપાદેય છે. પ્રધાન મુજે પદાર્થ પોતામાં નિષ્ઠ. સત્ત્વ ગુણગુણીજ આનંદ આપે છે રંજોગુણી દુઃખ યાય છે. તમોગુણી મોહ યાય છે. માટે રાજસી પદાર્થ ઓછા આનંદ આપનાર છે.

વધારે આનંદ પ્રાપ્ત થવો હોય તો ચોડા આનંદ છોડી દેવો ઘટે છે.

(Hookers' Church) એ સામાન્ય નિયમથી જ (૧)

ધર્મમાં કદ હોય તોપણ તે પાળવો ઘટે છે. (૨) યોગમાં પ્રથમ ક-

દષ્ટેપણ મરિણામે તે નિર નિશાનનંદ હોવાથી તેનું અનુક્રાન ક-

રવું યોગ્ય છે. (૩) દુઃખમાં દેખાઈતું શુભ છે તોપણ સદગુણમાં

સ્થિતિ કરવી ઘટે છે વગેરે. કોઈની દુઃખદ વિષયમાં દુઃખદ તરીકે

પ્રવૃત્તિ થતી નથી દરેક પદાર્થમાં સત્ત્વગુણ હોવાથી આનંદ રૂપ.

(૩) જન્ય આનંદ. અનેક બેદ કરી શકાય છે જેમકે પ્રિય-

મોહ પ્રમોહ અને આનંદ ચાક્ષુગાનંદ વગેરે ઈન્દ્રિયાનું સાર

પણ આ સ્થળે વિશેષ ઉપયોગના ન હોવાથી લખ્યા નથી.

(૪) ઉપસંહાર (૧) વિષયાનંદ વિષયક (૨) નિર્વિષયી આનંદ વિષયક.

પાંચવ્રતમંડપસંહનપદ્મપદાવલી.

અથવા.

પાંખડું—ખંડન છપ્પા (છપ્પા છંદ.)

(સાંધણ ગયા અંકથી.)

કોઈ ખીજ્યા બની, અનાચારે યજ્ઞ શરા,

કર મંજરા ધરે વળી, મજ્જે તંજૂરા;

પણ જૂરા આચાર, તજે નદી તે ધંતૂરા,

પૂરા થાતાં બને, પ્રથમ બાવ-મળના પૂગ;

શકેશાનન કે, આનંદોગમાં, અન્ય દોરતો દોરતા,

ગાંભીર ગોટ હાડતા, મન-મસ્તી નવ મોહતા. ૧૮

કોઈ પ્રણામી બની, મુંજે 'હે રાજ' પુકારે,

કૃષ્ણ સધિકાતણાં, ચરિત વિધિવિધ વિરતારે;

નિત્ય પૂજે પટકૃષ્ણ, કૃષ્ણજી કરાં કોડે,

વાંચે વિધવિધ રાસ, વિષયમાં વાધે દોડે;
 રાડ શાતન કે, તે જગ વિષે, પિતૃ પુત્રી માર્ગના,
 મનમાં માને ને પામશું, અંગેજ વાસા સ્વર્ગના. ૧૯
 શુદ્ધમતીથી કોષ, પૂર્વના પાપે ચળિયા,
 એવા અક્ષત હીણુ, જન્મા પ્રેમે કાંચળિયા;
 દુરાચાર આદરે, નારિ નર તથા મરજદા,
 કળિયે જેનાં વરર, કાળમાં કરડી આધાં;
 રાડ શાતન કે, કળિયુગ વિષે, કારસ્તાન વધ્યાં બહુ,
 તેને સહ મૂરખ ધર્મ કે, પણ અધર્મ હતો કહું. ૨૦
 સહજે જનતા કોષ, જગે સ્વામીનારાયણ,
 તિલક મધ્ય આંદલો, કરે જનિ હરી-પારાપણ;
 રહે નાસતા દૂર, નારિયોથી સત્સંગી,
 પણ મનજીતે તેહ, જેહ નિશ્ચય નિઃસંગી;
 રાડ શાતન વડે વિચારીને, બહુ ધિંગાણાં ધર્મનાં,
 પણ દુનિયામાં યોડા દિસે. સમજી સાચા મર્મના. ૨૧
 કોષક સાધે જૂન, કોષ તો પ્રેતજ પૂજે,
 કોષ મેલડી આણિ, દેહમાં યર યર ધુજે;
 સાધે કો વર્ષતાજ, કોષ તો વીરજ સાધે,
 કો સાધે હનુમાન, જલ્લ કોષક આરાધે;
 રાડ શાતન કે સાધે પ્રથમ, મન મશાણનાં જૂતડાં,
 આ કામ કોષ મદ આદિને, જે જગવે બહુ જૂતડાં. ૨૨
 કો મોટા કામેજ, મેસમેરીજમ માણે,
 તનમાં ન મજે તત્વ, તત્વ પણ સાંજો તાણે;
 રોગ બધાં નિત્ય રહે, રોગ પરનો શું દોળે ?
 શું દે પરને દુખ. દેહ નિજ દોળે જાણે;
 રાડ શાતન કે સંસારમાં, નર તે નડી, નિશાતરા,
 દૃષ્ટિએ દોડા દેવને, પૂર્ણ પહેલ્લી જાતરા. ૨૩
 કોષક તો હડ યોગ તણી વાતો બહુ કરતા,
 ગણુવિને અણંગ એક મજુ નવ આચરતા;
 ગણિયા શુદ્ધમ વિનઃ જગદિયા સમ આયડતા,

ધુલ અઘાને જઈ, કોઈ તો કબરસ્તાને;
 પ્રેમે પૂજે કોઈ હિન્દુ થઈને પીરાણા,
 છાના માના ખાવ મુસલમાનો શું ખાંણાં;
 શક શાતન કે' મોરમ વિગે, રગડે તાણુન આગળે,
 આ અકળકળા કળિયુગ તણી, જગમાં કોણ કહે કો ?
 ગોરા લોકો તણે પથ કોને બહુ ગમતો,
 તે તો ખ્રીસ્તી થયા જીસસની રાટી જમતો;
 વડ ખેડે વડલાઈ, તોય પડલાઈ ન પામ્યા,
 થયો નહીં અંગ્રેજ, હિન્દુમાં અપજન જન્મ્યા;
 શક શાતન કે' ફેરડ મળ્યો નહીં, રામ કૃષ્ણ તે પણ તન્મ
 અધવચ અયડાયા ફેટલા, સુખે કોવિધ પણ ના સંખ્યા.
 કોઈક મુક્તિદાન ફોજ બાંધીને ફરતા,
 ચોર ચક્રે ફરી બોધ લોકોને કરતા;
 હિન્દુ સાધુ તણે વેશ ધરતા તે ખાંતે,
 ફરતા ફક્ક બની કુશળતા દાખે વાતે;
 પણ મુક્તિ જોને છે મળી, તે તે શિદ બકવા કરે,
 શક શાતન કે' સુણુને સુજન, મૂર્ખ બંધમાં પચિ મરે.
 કોઈક નાસ્તિક બની, તર્કમય વદતા વાણી,
 પાપ પુણ્ય કંઈ નથી એમ કથતા મત તાણી;
 વહે સ્વછંદી બની ભીતિ નવ દોનિ રાખે,
 શસ્ત્ર સકળ છે જોમ એમ સહ આગળ બાખે;
 આ સ્વચ્છંદો મુક્તિ મળી, મૂર્ખો મનમાં દુલતા,
 શક શાતન કે' સુણુને સુજન, આતે દુષ્મમાં દુલતા.
 આ રીતે અગણીત, ગતો મહિમાં વ્યાપ્યા છે,
 જીવજીવના અધિકાર, જીવ દરિએ આપ્યા છે;
 નિજ અધિકાર-વિચારે, કયાં વિણ જે મત ઝાલે,
 અંતે દાનિ થાય, જરૂર તે જનને સાલે;
 શક શાતન કે' સંસારમાં, નિજ અધિકારે ચાલવું,
 બહુ ડાંપણમાં ડેખાઈને, મિથ્યા કદી ન મ્હાલવું;
 વિધવિધ ઔપધ ખર્ચ, નથી દુ ખોટાં કે' તો,

શેઠ પારખ્યા વિના, વૈદ્ય દરદીને દેતો;
 ઉકરો વાધે રોગ, વૃથા ઓપધ પણુ જામે,
 તેવી રીતે ધર્મ વિશે પણુ નિત્યે ચામે;
 શક શાતન કહે વિવેક વિણુ, ગોક્ષા ગુરતા ધરિ ફરે,
 પોતે ખડિયા છે પાશમાં, શિષ્ય તણુ દુઃખ શું હરે
 મૂળ ધર્મનો બેઠ, વિના જાણ્યે જક માંડે,
 એક એક પર દેખ, રાખીને ગાળો વાંડે;
 મન જાણે જે અમેજ વળગ્યા વિમાન ડાંડે,
 ખીજાઓ તો બધા, પ્રકટ કુશક છે ખાંડે;
 આ રીતે મિથ્યા માનમાં, માનવ મૂર્ખ પચી મરે,
 શકશાતન સુખને સાધતાં, ઉકટા સંકટ સંધરે.
 એક કહે કે વિષ્ણુ અગારો એકજ રાગ,
 ખીજા દેવો દાસ વિષ્ણુની આગળ જાગ;
 સક્ષમી સેવે પાપ, પ્રકટ એ જીવો તમારો;
 માટે વિષ્ણુ બળે, અન્ય દોને નવ ગારો;
 શકશાતન કે' શકર તણી, આગ વદી નિ'દા કરે,
 હરિહરને એક ગણ્યા વિના, દુમ પ્રેમલાં ભવતરે
 પ્રેમ પ્રેમ મુખ કહે, વહેમને વહેળે તાણ્યાં,
 કાલાં કાલાં ફરે, મુનાતિ વિશે અન્તણ્યાં;
 પ્રેમ વિશે નહિ નેમ, એમ વદિ ડાણ્યાં ચાતાં,
 જન મંડલમાં-ગીત, અણેગ્ય વિપયના ગાતાં;
 શકશાતન કે' ન્હાવાવિશે, બેકસમાં ચરત ખહું,
 એવાં માનવને જગવિશે, નર લહું કે, વાનર લહું.

(અપૂર્ણ.)

॥ ૐ ॥

સન્નિવ્રતનું મિત્ર મતિ પત્ર.

પ્રિય મિત્ર !

તારાં વૃત્તિને આનંદ આપનાર તથા નેત્રને અને હૃદયને આર્દ્ર કરનાર ધણાં પત્ર આવ્યાં, પણ આ સંસાર એ એવી એક મોહમગ્ન છે કે તેમાં અવકાશ સર્થ અવસ્થ કરવા યોગ્ય કાર્ય કરી શકાતાં નથી, અને ન કરવા યોગ્ય કરાય છે. એજ કારણથી આ ઘણું પૂર્વે તારાં સઘળાં પત્રના યોગ્ય કાગે ઉત્તર અપાયા નથી.

ચિત્તાર કરીને જોતાં તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે મૃત્યુને પ્રાપ્ત થયા વિના એની મેળે એટલે સ્વાભાવિક રીતે તો કોઈ મનુષ્યને પણ આ મોહ પાશ છુટતો હશે એમ અનુમાન કરી શકાતું નથી. પણ કોઈ અંતઃકરણનો જન્મ કરનાર શરીર પુરુષજ પોતાના વર્તમાન તથા ભૂતભાવિ ઉન્નવળ અનુકૂળ પ્રવલના બળવટે એથી મુક્ત થઈ શકવો સંભવે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યને મિત્ર મિત્ર અનેક કામનાઓમાંથી કોઈ કોઈ કામના પણ તેના અંતઃકરણમાં અનિયમિતપણે સ્ફુરી રાત્રિ દિવસ સંતાપનાં અંકુર કાઢતીજ હશે. જેથી ખરું જોતાં પ્રાપ્ત્યના અભાવને નિશ્ચય કરી કર્તવ્યના અંત ઉપર આવી નિરાંતે શાંત સુખને લોભવતા આ જંગલમાં કમચિત્ત પુરુષજ હશે, એ નિઃસંદેહ છે.

કામના જે નાના પ્રકારની ઈચ્છાઓ એ આ નામરૂપાત્મક નિઃસાર સંસારમાં દરેક પ્રાણીના હૃદયમાં સ્વભાવ સિદ્ધ વિકટ શૂં છે, એમ મને તો સ્વાનુભવથી નિશ્ચય થાય છે. એનું કાર્ય જે દુઃખનું બાન તે તેના માતાને અસહ્ય થઈ પડ્યા વિના રહેતું જ નથી. સંપૂર્ણ જન્મ, મરણાદિ દુઃખનું કારણ એ કામનાજ છે, અને એની અત્યંત નિવૃત્તિ એજ સંપૂર્ણ દુઃખની નિવૃત્તિ નિશ્ચયિતો હોય છે. જે ક્ષતિ પણ કહે છે કે 'યોઽકામો ન તસ્ય પ્રાણા સત્કામન્તિ' જે પુરુષની કામના નિવૃત્ત થઈ છે તે પુરુષ પ્રાણના ઉદ્ભવથી દૂરપ્રાપ્ત થનાર જન્મને પુનઃપ્રાપ્ત થતો નથી, આ શ્રુતિનું તાત્પર્ય પણ દુઃખની નિવૃત્તિ ઈચ્છનારે કામનાની નિવૃત્તિ અવ-

સ્થ કરવી એજ છે. કેટલા એક પુરુષો એમ માને છે કે, એ કામના, આ વિષય ભોગો ભોગવતાં ભોગવતાં એક કાલે વિવેક વિચારાદિદ્વારા વિરાગ પ્રાપ્ત થયા વિના પણ પોતાની મેળે પ્રબલિત અગ્નિની પેટે નિર્વાણ થશે, પણ એ માનવું મારાં ધારવાં પ્રમાણે ઘણું ભૂત ભરેલું છે. કેમકે જ્યાં સુધી અગ્નિને ક્રેષ્ઠાદિ વૃદ્ધિ કરનાર હેતુઓ પ્રાપ્ત હોય છે ત્યાં સુધી તે પોતાની મેળે નિવૃત્ત થતો જ નથી. તેમ આપણી હૃદયો જ્યાં સુધી જળવાન છે, ત્યાં તે તે સંપૂર્ણ હૃદયોને પોતપોતના વિષયો યથેચ્છ પ્રાપ્ત થતા રહે છે, ત્યાં સુધી તે તે વિષય સંબંધી કામનાની નિરોધ નિવૃત્તિ કેમ જ થાય? હવેથી એક વિષયના સંબંધથી અન્ય અનેક વિષયોનું જ્ઞાન તથા સ્મરણ થાય છે, અને તત્સંબંધી કામનાઓ પુનઃ પુનઃ જળ પામતી વૃદ્ધિગત થતી જાય છે. જોયી એતો નિઃસંશય છે કે વિષય ભોગથી તૃપ્તિ થઇને પછી કામના અવશેષ રહેતી નથી, પોતાની મેળેજ સમી જાય છે એ માનવું અત્યંત અયોગ્ય છે. કારણ કે શાસ્ત્ર વચન પણ ભોગથી શાંતિ ન થવાનું જ લખે છે. નભોગાદ્રાગશાન્તિર્મુનિવત્ 'જેમ સૌભરી મુનિને સીઓના ભોગથી રાગની નિવૃત્તિ થઈ નથી, તેમ અન્યને પણ પદાર્થોના ભોગવડે હ્રમ્જની નિવૃત્તિ થતી નથી'. એ સૌભરી મુનિ પોતે પણ એવાંજ આવને સુચવનાર પોતાનાં વચનોને પ્રકટ કરી ગયા છે.

જામૃત્યુતો નૈવ મનોરથાના

મન્તોસ્તિ વિજ્ઞાતામિદં મયાત્ર ।

મનોરથાસાક્તિપરસ્યચિત્તં

ન જાયતે વૈ પરમાર્થસંગી ॥

મનોરથોનો મરણ પર્વંતમાં પણ અંત આવવાનો નથી, અને મનોરથમાંજ અત્યંત પ્રીતિવાળા પુરુષનું ચિત્ત કદાચિત્ પણ પરમાર્થ પ્રાપ્ત રહેતું નથી એ હવે પર્યાપ્ત રીતે મારા જાણવામાં આવ્યું.

માટે હે સુત મિત્ર ! આ કામનાજ સંપૂર્ણ કોશ કારણ રૂપ હોવાથી યોગ્ય કાર્યમાં પણ પ્રસંગે પ્રવેશવા દેતી નથી. એજ કામના મને પણ તાસ આપે છે, અવકાશ કે સુખ આપતી નથી. એ કામનાના વશવર્તિ-

પણાને લીધેજ વિવેકી સરખા મુરખોથી પણ પોતાના સેવ્ય સેવક, પિતા પુત્ર, પતિપત્નિ, રાજ પ્રજા, મિત્રતા આદિ અનેક પ્રકારના સાચવવા યોગ્ય સંબંધોના ધર્મને પણ સાચવી શકાતા નથી.

સંબંધ ધર્મને જાળવી શકાતા નથી એટલુંજ નહિ પણ તે કામના ઉત્તરી અનેક પાપરૂપ અધર્મની ઉત્પત્તિ કરે છે. કામના સત્યનો ભાગ ક-
રાવી અસત્ય બોલાવે છે. પારકા પદાર્થને તેના ધણીની આરા વિના અ-
હણ કરવાની મનમાં પણ ઈચ્છા ન કરવી જોઈએ, એવો ધર્મ છે; પણ
તે કામનાને વશ થવાથી તે પદાર્થ અનેક અયોગ્ય યુક્તિથી સ્વાધીન ક-
રાવ રૂપ ચારક મેને પોતે કરે છે. મિત્રને પણ શત્રુ સરખો કરી મુકના-
ર કામના છે. પ્રવાસ કરાવનારી, તથા પ્રાણ સંકટ આણનાર સંપૂર્ણ અ-
નુયિત વ્યવહારમાં પ્રવેશ કરાવનારી એજ કામના છે. સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ,
ક્ષેત્ર, ધન તથા સાથ શરીર આદિ અનેક પ્રાપ્ત સુખોને પણ દુઃખરૂપ દે-
ખાડનાર તથા અસંખ્ય દુઃખરૂપ પદાર્થમાં સુખચુદિવડે મેલત કરનાર
પ્રાણી માત્રના પ્રાણીની તૃપિત આ દુષ્ટ કામનાજ આ જગતમાં આખા
વિશ્વને યુક્તિવડે શને શને નાશ કરનારી રાક્ષસી છે. એવી સર્વ સુખ-
હર પિશાચીરૂપ કામનાને વશ પડેલા પુરૂષને તિબુવનમાં સુખ આપવાને
કોણ સમર્થ છે? મારા સમજવા પ્રમાણે તો કોઈજ નથી. જ્યારે એ
કામનાને પોતાને વશ વર્તાવવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારેજ સુખાનુભવના
સંભવ નુંચાનુમાન કરી શકાય છે. શાસ્ત્રમાં પણ સુખ દુઃખનું સામાન્ય
સ્વરૂપ કહે છે કે સર્વે પરવશં દુઃખં સર્વમાતમવશં સુખં । एतद्विद्या
स्मृतासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ પરવશપણું સધણું દુઃખરૂપ, અને
પોતાને વશવર્તાપણું સધણું સુખરૂપ છે; આ સંક્ષેપથી સુખ દુઃખનું
લક્ષણ જણાવું.

(અંપૂર્ણ)

શબ્દ શક્તિઓ.

(સાંધણ ગયા અટકી.)

૨. કલિંગ—પુરુષ—લડે છે.

અહીં 'કલિંગ' નો લક્ષ્ય અર્થ પુરુષ જ છે, તેમ છતાં આ વાક્યમાં 'પુરુષ' પદનો પ્રયોગ કર્યો છે; અને 'કલિંગ' અને 'પુરુષ' વચ્ચે આધાર-સંબંધ હોવાથી તે બેનું અનુદાન થાય છે. મારે આ ઉદાહરણ રહી હેતુક સારોપા લક્ષણ લક્ષણાતું છે.

૩ આ—બાલાંઓ પ્રવેશ કરે છે.

અહીં 'આ' સર્વનામજ 'બાલાં'નો અર્થ સૂચવે છે. અને 'બાલાં'નો અર્થ ફળહેતુક ઉપાદાન લક્ષણાથી 'બાલાંવાળા પુરુષોનો મહત્ત્વ સમૂહ' થાય છે; મારે 'આ' સર્વનામ તેજ અર્થ સૂચવવાને વાપર્યાથી અહીં ફળહેતુક સારોપા ઉપાદાન લક્ષણા પછી.

૪. આયુષ્—મૃત—આરોગી.

હિંદુ મોઢે એવું માને છે કે આયુષ્ વધારનાર સિદ્ધ ખોરાક ધી જી-વો બીજો એકે નથી. તેથી ધી અને આયુષ્ વચ્ચે કાર્યકારણ ભાવ સંબંધ રૂપ થયો. 'આયુષ્ આરોગી' એ વાક્યમાં આયુષ્નો અર્થ 'બીજા પદાર્થોથી-વિશેષ પ્રાણિક, આયુષ્ના સિદ્ધકારણરૂપ ધી' થાય છે, તે ફળહેતુક લક્ષણલક્ષણાથી. અને તેજ અર્થ સૂચવવાને મારે આ ઉદાહરણમાં 'ધી' પદ પણ મુક્યું છે. તેથી અહીં ફળહેતુક સારોપા લક્ષણલક્ષણા છે.

કાર્યકારણભાવસંબંધ શિવાય બીજા સંબંધોથી પણ આ જાતિની લક્ષણા યથા શક્ય છે. કોઈ રાજકીય પુરુષ જતો હોય તેને જોઈને કોઈ માણસ કહે કે—

'આ કાકાર જાય'

તો ત્યાં સ્વસ્વામિભાવ લક્ષણ સંબંધ છે. કોઈ પુરુષને હસ્તનો અ-અભાગ સૂચવવો હોય, તોપણ તે 'આ હાથ' શબ્દો વાપરે છે. (હસ્તનો

૧ કોઈ આધાર અને તેના આધારે રહેલી વસ્તુએ એ વચ્ચેનો સંબંધ. ૨. કાર્ય અને કારણરૂપ એ પદાર્થો વચ્ચેનો સંબંધ.

મુખ્યાર્થ નખતી ખખા પર્યતનો અવયવ છે.) હાં અવયવાવયવિભાવ લક્ષણ સંબંધ છે. મુયારનો ધંધો કરનાર ક્રોધ બ્રાહ્મણ વિશે આપણે વાત કરતાં હોઈએ, સારે કહીએ છીએ કે ‘એ મુયાર’ અહીં બ્રાહ્મણ મુયારનું કામ કરે છે, પણ તે બ્રાહ્મણ મટી મુયાર થતો નથી. તેથી આ ઉદાહરણમાં તાત્કર્થ્ય લક્ષણ સંબંધ એટલે કાંઈ પુરુષ અને તેના કર્મ વચ્ચેનો સંબંધ છે. યજુમાં ઇન્દ્રને અર્પવાના પશુ જે રત્નને બંધાય છે, તેને ‘આ ઇન્દ્ર’ કહિયે તો હાં તાત્કર્થ્ય લક્ષણ સંબંધ એટલે તે અને તેના માટે તૈયાર કરેલા પદાર્થ વચ્ચેનો સંબંધ થયો.

ઉપર આપેલાં ૧, ૨, ૩, અને ૪, અંકનાં ઉદાહરણોમાં એક સાધના લક્ષ્ય અર્થથી ધ્રાગ સરે છે, તેમ છતાં તેનું અર્થ મુઅવવાને માટે ખીન્ન શબ્દો વાપર્યા છે. આ શબ્દો કાઠી નાંખીએ, તો ઉપરનાં ઉદાહરણોમાં સારોપા મળીને સાધ્યવસાના લક્ષણા યાગ છે. જેમકે:—

૫ (રૂઢિ હેતુક સાધ્યવસાનિકા ઉપાદાન લક્ષણા) ધોળિયો દોડે છે.

૬ (રૂઢિ હેતુક સાધ્યવસાનિકા લક્ષણલક્ષણા) કન્નિમ લડે છે.

૭ (રૂઢિ હેતુક સાધ્યવસાના ઉપાદાન લક્ષણા) માત્રાં પ્રવેશ કરે છે.

૮ (રૂઢિ હેતુક સાધ્યવસાનિકા લક્ષણલક્ષણા) આયુષ્ આરોગો—અર્થાત્ આયુષ્માન્ કરનાર ધી આરોગો.

(૪) શુદ્ધ અને ગોણી.

કાંઈ કાંઈ વાર મુખ્ય અને લક્ષ્ય અર્થ વચ્ચે શુણનો યોગ અથવા સાદૃશ્ય સંબંધ હોય છે; અને અન્ય પ્રસંગે તેમ હોતું નથી. તેથી ઉપર કહેલી લક્ષણાઓના બે પ્રકાર છે: (૧) ગોણી-અર્થ (૨) શુદ્ધ.

જ્યાં વાચ્ય અને લક્ષ્ય અર્થ વચ્ચે ઉપચાર અથવા સાદૃશ્ય સંબંધ હોય હાં ગોણી લક્ષણા જાયતી. અને મુખ્ય તથા લક્ષ્ય અર્થ વચ્ચે સાદૃશ્ય સંબંધ સિવાય કાંઈ બીજો સંબંધ હોય તો તે શુદ્ધ લક્ષણા કહેવાય.

‘આયુષ્—ધી—આરોગો, આ વાચ્યમાં આયુષ્ અને ધી વચ્ચે કાર્યકારણ બાવ. સંબંધ છે. તેથી તે રૂઢિહેતુક શુદ્ધ સારોપા લક્ષણ લક્ષણાનું ઉદાહરણ છે.

સારોપા અને સાધ્યવસાનિકાના પાઠમાં જે આઠ ઉદાહરણો આપેલાં છે, તે સાદૃશ્ય સંબંધ રહિત હોવાથી તે તે પ્રકારની શુદ્ધ લક્ષણાનાં છે. ગોણીનાં ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે:—

૯ હિમંતમાં મુખકર આ તૈલો.

અહીં 'તૈલો' એ પદ તિલમાંથી નીકળતા પદાર્થ રૂપ પોતાનો મુખ્ય અર્થ ગ્રામીને સરસવ વગેરેમાંથી નીકળતાં પોતાના જેવાજ પદાર્થોનું બા-
ન રૂઢિથી કરાવે છે. તેથી, તથા 'આ' સર્વનામ 'તૈલો' નો અર્થ સૂચવા-
વાને મારેજ મૂક્યું છે, તેથી આ ઉદાહરણ રૂઢિ હેતુક ગ્રાણી સારોપા ઉ-
પાદાન લક્ષણાનું છે.

૧૦ હિમંતમાં મુખકર તૈલો

અહીં 'તૈલો'ના લક્ષ્યાર્થ સાથે અભેદ થકને રહેલ મુખ્યાર્થ સૂચક 'આ' પદ કાઢી નાખતાં સારોપાને બદલે સાધ્યવસાના થઇ. અને ઉદાહરણ રૂઢિ-
હેતુક ગ્રાણી સાધ્યવસાના ઉપાદાન લક્ષણાનું થયું.

૧૧ મહારાજ ગુર્જરેશ્વરે એ કંટકનો નાશ કર્યો.

અહીં કંટકનો મુખ્ય અર્થ કાંઠો છે, પણ લક્ષણાધી તેનો અર્થ કુદ્ર-શત્રુ થાય છે. કારણ કે કુઃખ દેવામાં કુદ્ર શત્રુ કંટક જેવોજ હોય છે. વળી 'કુદ્ર શત્રુ' એ અર્થ સૂચવવાને 'કંટક' પદ પોતાના મુખ્ય અર્થનો સામ કરે છે. અને એજ સૂચવવાને 'એ' પદ વાપર્યું છે; તેથી આ ઉદાહરણ રૂઢિહેતુક ગ્રાણી સારોપા લક્ષણુલક્ષણાનું છે.

૧૨ ગુર્જરેશ્વરે કંટકનો નાશ કર્યો.

અહીં કંટકનો લક્ષ્યાર્થ સૂચવનાર 'એ' સર્વનામ ત્યજી દેતાં આરોપ મૂકી અધ્યવસાન થાય છે; અને ઉદાહરણ રૂઢિહેતુક ગ્રાણી સાધ્યવસાના લક્ષણુ લક્ષણાનું થાય છે.

રાજકુમારો અને લેમના જેવા ખીજ પ્રયોજને જતાં બેઠ કાઢ કરે

૧૩ આ રાજકુમારોં જાય છે.

તો તે ઉદાહરણ રૂઢિહેતુક ગ્રાણી સારોપા ઉપાદાન લક્ષણાનું થ અને તેવાજ પ્રસંગે કાઢ—

૧૪ રાજકુમારોં જાય છે.

એ વાચનો પ્રયોગ કરે તો જો રૂઢિહેતુક ગ્રાણી સાધ્યવસાના ઉપાદાન લક્ષણાનું ઉદાહરણ સમજવું.

૧૫ હજબેકુત-ખજાદ-ખોડ્યો.

અહીં 'ખજાદ' પદનો લક્ષ્યાર્થ હજબેકુતજ છે. પ્રયોજન ખજાદના

વિવેચ.

દુર્ગુણથી દુઃખ.....	૧૧
ધર્મે.....	૧૨
અદુપદેશ રાતકે.....	૧૩
સન્નિવરણનું ચિત્રપ્રતિ પત્ર.....	૧૪
મૃદુસુખ	૧૫
શબ્દશક્તિઓ	૧૬

જાહેરખબર.

આ મહાકાળના ઉપાસક યવાની ખાસ વિચારિ કાઢીને કરવામાં
 દિન આવે. માટે લેને એના ઉપાસક યવાની ઇચ્છા હોય તેણે પત્ર
 'મુજરાત ગેઝેટ' એક્ટિસમાં મહાકાળના મેનેજરને પોતાની ઇચ્છા જણાવ

॥ ॐ ॥

દુર્ગુણથી દુઃખ.

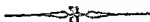
પદ—ગગ દેશ.

સદ્ગુણ વિશુ ન પમાય, સુખ તો, સદ્ગુણથીજ પમાય ૨૬
 અન્ય ઉપાય કરે ઝાઝો તો કેવળ દુઃખ કમાય સુખ તો
 કામ ક્રોધ મદસોજ અચૂલા, મેન્દ્રે દુઃખ ન જાય, સુખ તો
 કામ મ્દ્રે આધિ અતરંગા, ક્રોધે હૃદય તપાય, સુખ તો
 મદ્યથી રાત્રુ સહજ વાધે ને,—મિત્રો દૂર પળાય, સુખ તો
 લોભથી પાપ ગતિ રહે નિર્મલિન, આશા અધિક જણાય, સુખ તો
 આગા સદ્ગુણ સર્વ તજાવે, પાપથી મન મુક્તય સુખ તો
 પાપ પ્રત્યે કરે સુકૃતનો (વળી), દહે હૃદય ને કાય, સુખ તો
 અતરને અસુખા તાવે ઝા,—સુખી ન દેખી ખમાય, સુખ તો.
 કૃતમતા પ્રકી બીતરંગા, અનિદ અન્યતુ મ્દાય, સુખ તો,
 મોહ વધે જન વિષયોમાં તર, નીતિ ધર્મ છુનવ, સુખ તો
 નીતિ ધર્મ ગયે નિદાતા, જન સમુદે ન ચનાય, સુખ તો
 વિરા તની અનિનાયા ઉરમાં સર્વ ૧ સગ લાગય સુખ તો
 સગ છુટે તો વિરોધ ચિતે હર્ષી હર્ષિ ન જાળય, સુખ તો.
 પ્રીતિ રિરહ દમે દિન દિન તે, અન્ય મ્દ્રે ન મ્દાય, સુખ તો.
 ભયથી રધિર બગે દિન રજની, વચનવટે સુખ 'હાય', સુખ તો
 ચોગી આડી હગમી કરીને, નિર્ભય નર સુચાય, સુખ તો.
 શિશ્ય દુર્ગુણના દુઃખ ગળીને, મૈથી નર કહેચાય, સુખ તો
 માટે સજ્જન દુર્ગુણ તજીને સદ્ગુણના ચુલુ ગાય, સુખ તો
 સત્સાસ્રો પણ ડિઝિમ દે છે, લોભા મલિન જગાગ, સુખ તો.
 અવર ઉપાય જગે જણવે કા, તે જન ખાડજ ખાય, સુખ તો.
 સુખ આહક જન મદામગિનો, સર્વ ઉપાસક થાય,

૧

૧

ક્રમથી મદ્ગુણ સુખ પમાય

ધર્મ.

ધર્મ એ આ સંસારપ્રપચવૃક્ષના મૂળરૂપ છે. ધર્મ એ સંસાર-
મુખ મહાવચના પાયારૂપ છે. ધર્મ પ્રાણિ માત્રની પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે. ધર્મ
સ્ત્રીપુરુષાદિ પ્રજાનું ઐશ્વર્ય છે. ધર્મ શાંતિનું આપનાર અસૌકિક બળ છે.
ધર્મ અણિમાદિક અર્થસિદ્ધિઓને આણી આપણે સ્વાધીન કરી આપનાર
બાહ્યુર સીપાર્થ છે. ધર્મ સંપૂર્ણ આપત્તિરૂપ શત્રુના ધાવને જીતવાની દા-
લ છે. ધર્મ એ ષટ્પુત્રી આ અતઃકરણનામા પુરી જે જીવાત્માની રાજ-
ધાની છે, તેના રક્ષણનો કીલ્લાવાળો દોટ છે. ધર્મ એ અંશાનતમનો-ટાળા-
નાર સૂર્ય છે. ધર્મ એ અંતઃકરણભૂમિમાં સુખોત્પાદક અસંખ્ય સત્સ-
રકારરૂપ વનસ્પતિને નિરંતર અમૃત સિંચન કરનાર ચદ્રમા છે. ધર્મ એ
અનરગરત્વ પ્રાપ્ત કરનાર જ્ઞાનામૃતરૂપ અમને ઉપજાવનાર પૃથ્વી છે. અ-
વિદ્યાના પરિહારરૂપ અન્યાધીઓથી નિરંતર રક્ષણ કરનાર રાજા તે ધર્મ-
જ છે. મરણ પછી પણ પ્રાણિમાલનો સાચો સંગી આ ધર્મજ છે. સં-
લોપમાં કહીએ તો ધર્મજ રાજ્ય અસ્તરૂપ તથા દુર્ગમ ધોહારૂપ છે.

જગતમાં પ્રાણિમાલનો પોષક, પાલક, તથા જીવનનો હેતુ ધર્મ છે. ધર્મ-
થીજ કાન થયણ કરે છે, તથા સ્પર્શ કરે છે. રસનેન્દ્રિય રસને, બાણી મહાણ કરે
છે. ધર્મથી પ્રાણ શ્વાસ પ્રશ્વાસ કરે છે; અપાન ઉદાન બ્યાન સમાન, દેવદત્ત,
ધનંજય, નાગ, કૂર્મ તથા કૃકલ એ વાયુવિભાગ પણ ધર્મથીજ પોતપોતાના
યથાર્થદિત વ્યાપાર કરે છે. જહર અનાદિકને પચાવે છે. વાયુવાહકયંત્ર
પણ ધર્મથીજ પાન લે છે તથા મૂકે છે આ અંતઃકરણ જે મન, બુદ્ધિ,
ચિત્ત, તથા અદ્વંદાર તે યથાક્રમે સંકલ્પ, વિકલ્પ, નિશ્ચય, ચિંતન તથા
આંતરબાહ્ય ક્રિયાની પ્રવૃત્તિરૂપ પોતપોતાના વ્યાપારને ધર્મથીજ કરે છે.
પાદ, હસ્ત, વાહુ, પાશુ તથા ઉપરથ એ પાંચ કર્મેન્દ્રિય પણ યથાક્રમે લેવું
દેવું, જહુંઆવવું, બોલવું, મજલ્યાગ કરવો, તથા વિવયજોગ અને મહિન
જલ નિવૃત્તિરૂપ આપઆપણા વ્યાપારોને ધર્મથીજ કરે છે. સૂર્ય ચંદ્રાદિ
મહોંની સ્થિતિ, ગતિ, ઉદય, તથા અસ્ત પણ ધર્મથીજ થાય છે. આકા-
શ પદાર્થ માલને સ્થિતિના સ્થાનરૂપ અવકાશ આપવાનો, મહદ્વાયુ પદાર્થ
મલના અંતર બહિર્ વહેવાનો તથા અન્ય વિવિધ દ્રવ્યોને શોષવાનો,
અગ્નિ ઉજ્જ્વલતા, પ્રકાશ તથા અનેક પ્રકારના બળને પદાર્થના અંતર બહિ-

રૂ રહીને આપવાનો, જેવું દ્રવીમૂતપણે રહી પ્રાણી પદાર્થને આદ્રં કરવાનો તથા પોષવાનો અને પૃથ્વી સમગ્ર પ્રાણી પદાર્થને ધારણ કરી અન્નાદિને ઉપજાવી અનેક વિધિથી પોષવાનો, વગેરે સર્વ પોતપોતનો વ્યાપાર માત્ર ધર્મથીજ કરે છે.

પુરૂષ પોતાના વીર્યમાં પુત્ર પુત્રી તથા નપુંસકા દિના ગર્ભને ધર્મથીજ ધારણ કરે છે તથા સ્ત્રીઓ પણ તે તે પ્રગ્નને ગર્ભરૂપથી પોતાના વિશે ધર્મથીજ ધારણ કરીને પ્રસવ થવાના સમય પર્વત સેવે છે. પ્રસવ થયા પછી પણ માતાપિતા પોતાની તે તે પ્રગ્નને અનેક દુઃખ સહન કરતાં ધર્મથીજ ઉછેરે છે, તથા વિદ્યા વિવાદાદિ સંસ્કાર કરીને તેમને ઉત્તરોત્તર સુખ પ્રાપ્ત પણ ધર્મથીજ કરે છે. સુતપુત્રો માતાપિતાની તથા કુલવંતી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની સેવામાં નિરંતર તત્પર રહે છે તેનું કારણ પણ ધર્મજ છે. પ્રજિ માલને ઉત્તરોત્તર સુખ આપીને આતે પદમેશ્વરસ્વરૂપ કરી રાખનાર સમર્થ રાજા તે ધર્મજ છે. ધર્મથી વનસ્પતિ પત્ર, પુષ્પ, ફળ ગુણ આદિ ઐશ્વર્યયુક્ત હોય છે. સંજ્ઞેપમાં કહીએ તો ધર્મજ આખા જગત્ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ-તથા સુખ્ય અને અર્થાંતર લલનો હેતુ છે.

પ્રત્યેક પરમાયુના અસ્તિત્વમાં હેતુરૂપ ધર્મ જ કાર્યમાલના કારણરૂપ છે. 'નાનાતે મોટું' કરનાર, નીચને ઉંચ કરનાર, દુઃખીને સુખી કરનાર, અને 'રેંકને રાંગત કરનાર સુખ્ય કારણ ધર્મજ છે. ધર્મથી રાગી નિરોગી થાય છે, ધર્મથી દુર્ગુણી ગુણવાન થાય છે. ધર્મથી પાપી પુણ્યવાન થાય છે. નિર્ધન ધનવાન, નિર્જન જગવાન, પ્રજાદિન પ્રગ્નવાન, સત્તાહીન સત્તાવાન અને અલ્પજ્ઞ પ્રાણી સર્વજ્ઞ ધર્મથીજ થાય છે. કુંદમાં કહીએ તો અલ્પશક્તિવાળો ઇંડ તે ધર્મથીજ સર્વ શક્તિમાન શિવસ્વરૂપ થાય છે.

આ સંસારસમુદ્ર જે પ્રાણિમાલને જુગાડનાર મોહક વિષમોથી ભરેલો છે તેને નિર્વિદ્ય તરવાનું વદાણુ પણ ધર્મજ છે. આ ભિવિધ તાપ દુઃખનો અનુભવ કરાવનાર સંસારરૂપ રોગ છે તેને નિવારણ કરનાર રાગબળાધુ ઔષધ ને ધર્મજ છે. આ વિષયવાસના જે મદાવિષ છે તેને અર્ચન સેવાન કરનાર વિષગારણુ રક્ષ તે એ ધર્મજ છે. આ લોદ્ધમાં પોરદાદિ રસ જે રસેશ્વરવાદીઓના શિદ્ધાંતથી ચિરકાલ આયુષને રચાપનાર મનુષ્ય છે, તે સમગ્ર રસનો ચિરોત્તરરૂપ, સાક્ષાત્, અવિનાશી પદને

આપનાર, સંપૂર્ણ રસ તે ધર્મજ છે. સ્વસ્થમાં દુઃખીરેતો ધર્મ એજ પ-
રમેશ્વરનું પરમેશ્વરપણું છે.

અહોહો ! આશ્ચર્ય છે કે આ સંપૂર્ણ એશ્વર્યો હેતુ અર્થાત્ અશ્ચર્ય-
રૂપ જે ધર્મ, તે સંપૂર્ણ પ્રાણીઓની પ્રીતિનો વિષય હોયો ઘટે છે, તેમ
છતાં તેને પણ કેટલાં એક મંદમતિ મનુષ્યો અપ્રીતિનો વિષય ગણી
એમ બોલે છે કે “અરે ધર્મનું નામ જ્યાંયો” ધર્મ શબ્દ સાંભળતાંજ
મારું મગજ ફરી જાય છે” “માગ જો ખસ મિત્ર હો તો : માગ આગળ
કાંઈ ધર્મની વાત પણ કરશે નહીં કેમકે ધર્મની મો મોટી ચીઝ છે,” આ
વગેરે અનેક વચનો બોલે છે; તેઓ અન્ય વિવેચી પુરુષોને તો તેના ઉક્ત-
પણું કિંચિત્ પણ જ્ઞાન યતું નથી, પણ માત્ર તેની મદામૂર્ખતાનુંજ
જ્ઞાન થાય છે. કારણ કે સુખની ઇચ્છાતો પ્રાણી જ્ઞાતના આંતઃકરણમાં રા-
ત્રિ દિવસ રહ્યાંજ કરે છે, જેથી તે અધમના આંતઃકરણમાં પણ આવશ્ય-
સુખેચ્છા હોયી ઘટે છે. તેજ સુખની ઇચ્છાવાનને સુખના કારણરૂપ વસ્તુ-
ના અવગતિનથી વા અવગુણી પ્રસન્નતા થવી જોઈએ; ચીડનો નજ થવી
જોઈએ. પરંતુ તેને બદલે તે પાપરૂપ પ્રાણીને જ્યારે સમય સુખના કારણ-
રૂપ ધર્મ વિશે “ચીડ” આવી એમ જણાવે છે ત્યારે તેથી એ નિશ્ચય થાય છે કે
સુખાસાધારણકારણ ધર્મ : સુખનું જે આ સાધારણ કારણ તેને ધર્મ ક-
હીયે છીયે, આ પ્રકારના અનેક વચનોવડે શસ્ત્ર પ્રતિપાદિત ધર્મ શબ્દનું
સ્વરૂપ તે સ્વયંબુદ્ધ મનુષ્યના જાણવામાંજ નહીં હોય. અને તેમજ હોય તો
એવા શસ્ત્રદર્શિરહિત અજ્ઞાન પ્રાણીઓને સત્તાશ્વ તથા સત્પુરુષોએ અ-
ધન કહ્યાં છે જેથી તેમનાં વચનો સર્વથા અપ્રમાણ હોય છે. ત્યાં કહ્યું છે કે,

શ્રુતિઃ સ્મૃતિશ્ચ વિપ્રાણાં નયને દ્વે મકીર્તિતે

કાળઃસ્વાદેકહીનોઽપિદ્વામ્યામન્ધઃમકીર્તિતઃ ॥

“આજ્ઞાણને શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ એ બે નેજ ગણાય છે. તે બેમાંથી
જો એક ન જાણુતો હોય તો કાણે, અને બે ન જાણુતો હોય તો આંધ-
ળો કહેવાય છે. આ સ્મૃતિકારના વચનોથી તે આંધ સરખાં મનુષ્ય શ-
બ્દાયંજ્ઞાન રહિત હોય છે તો તેમના અજ્ઞાનવડે કરાવવા તિરસ્કારથી પા-
મના સ્વરૂપમાં વસ્તુતઃ કાંઈ હાનિ થતિ નથી. પણ તે ધર્મની “ચીડ”
વાળા અધમ—મનુષ્યોમાં ધર્મના અભાવે અધર્મની સ્થિતિ. સદા આરદ

રહે છે; અને તેથી તે અધર્મારૂઢ પ્રાણીઓ-ઉત્તરોત્તર અધોર્ગતિનેજ પ્રાપ્ત થઈ મહાનુ ક્લેશના બોકતો થાય છે, આરે મુરખણાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો-એ તો ધર્મ વિષય ઉપર કદાચિત્ પણ અપ્રીતિ રાખી નહીં, કારણ કે પોતાના—નિરંતર ચંદતી કળાવડે પ્રકાશમાંની અર્ધાત્ ઉદ્યની અને આ-તમાં કલ્યાણની સર્વને ઇચ્છા છે. અને તે ધર્મથીજ થાય છે. ત્યાં ચત્તોડમ્યુ-દયાનિઃશ્રેયસિસિદ્ધિઃસર્વધર્મઃ જેનાથી ઉદ્ધવ તથા કલ્યાણ થાય તેજ ધર્મ એજ સત્તેજોસ્તોમાં કહ્યું છે. કલ્યાણ તથા ઉદ્યની ઇચ્છાનાન પુરુષોએ ઉદાસીને પુરુષોપડે નિંદા કરાવાયોમ્ય નીતિને કદાચિત્ પણ પાળવી ઘટતી નથી. કારણ કે આ લોકમાં નિંદાને પ્રાપ્ત થયેલા પુરુષને મૃત્યુથી પણ અધિક દુઃખ થતું અનુભવ્યું છે; અને જ્વલ્હારમાં જેતાં પણ ૨૫૯ જાણાય છે કે કેમને પણ પોતાની નિંદા પ્રિય નથી. જેનાપડે આપણી ઉદાસીને લોકોમાં નિંદા થાય છે તેનેજ આ લોકમાં દુરાચરણ તથા અધર્મ કહે છે. અને જેનાપડે સુર પુરુષોમાં આપણાં વખાણ થાય છે તેનેજ વિવેકી પુરુષો સદાચરણ તથા ધર્મ કહે છે. શાસ્ત્રમાં પણ ચંદવાર્યાઃક્રિયમાણં પ્રદર્શસન્નિસધર્મઃ ઇત્યાદિ વચનોથી કહે છે કે 'જે ક્રિયા વા આચરણને સંબંધિત પુરુષો વખાણે તે, ધર્મ.' (આપૂર્ણ)

॥ ૐ શ્રી ॥

સદુપદેશ શતક.

છપ્પમ.

નમુ નિરામય જહા, તત્વ જે સાનું સધળે,

નમુ મહેશ^૧ શીરસહિત, યવ જગમાં જે ન કળે,

નમુ આદિ ત્રયરૂપ^૨, બાર બવનો જે તાણે,

નમુ શક્તિ^૩ પણ તણ, જગત જેને ના જાણે,

૧ સમ્પત જહા. ૨ મહાભાષા શ્રીકૃતે. ૩ જહા, (વિષ્ણુ, રૂદ્ર. ૪ જ.

હાણી (ક્રિયાશક્તિ), વૈષ્ણવી (જ્ઞાનશક્તિ), રૂદ્રાણી (જ્ઞાન તથા ક્રિયાના અધિકારણ રૂપે દ્રવ્ય શક્તિ).

વળિ કાર્ય પ્રપંચ સકળ, અને—કારણ સૌ સાક્ષાત્તને,
કરી નરકાર પ્રીતે વડું, સુખદ વચન કૃપ જાતને.

દેવ મુખ્ય છે બે જ, જાદિરને અંતર જોતાં,
મુખ સાચું ક્યાં દેવ, શોધિ જન નિજ જાણ ખોતાં,
ખોજે જગ જન જાદિર, વિવેકી અંતર ખોજે,

કો શાણા મુખકાજ, ઉભવ સ્થળમાં અતિ ઠોંગે,
પણ મુખનું કારણ શોધિને, સૂખસ્વરૂપ કોકળ થતા, ૨
ભ્રમિ અન્ય અધમ આ લોટી, ખારા અધોગતિએ જતા.

સ્ત્રી, મુન, ધન ને ધામ,—વડે મુખ જન સૌ માને,
વિવિધ મુખ વિષ્ણુ અન્ય, વાનકો ધરે ન દાને,
ગજ, રથ, વાહન, અથ—આદિ મુખ સાધન સેવે,
કામ્ય કર્મ બહુ કરી, ધરે શ્રદ્ધા કો દેવે,
બટકી જ્યાં ત્યાં જગમાં જુએ,—ઈંદ્રિય વિવિધ, મને ધરી,
એ જાણ દેશ સૌ મુખનો, બે મળી જન જાના મરી. ૩

ત્રિકાલ દુઃખ દેતાર, જાણ વિષયો ને દીસે,
જય જાણે સંતાપ, કળકંઠે અંતર રીસે,

શુભમાં મુખ વળી દુઃખ, અનુભવ કરતાં જાતાં,
શકિત, વિષયો, ક્ષીણ,—થવે અતિ દુઃખીયા થાતા,
એ જાણ મુખ દુઃખરૂપને, નિશ્ચય કરી ને જન હઠે,
તે અંતર મુખની આશ ધરિ, તજિ શૂદ્ર જઈ વસતા મઠે. ૪

પણ ત્યાં વિના વિવેક, મુખનું જ્ઞાન ના થાયું,
એકે કદતાં આર, સર્વ આયુષ વદિ જાતું,
વિરાગ પણ ના ખરે, ખરાં સાધન ના સાધે,
કમળી મુખ નાં ઝંઢે પ્રતિદિન, દુઃખજ વાધે,
એમ કલેશ સદી જગતળી, ઝટ ઝટ જન મરિ જાય છે,
પણ અંતરે મુખના ખોળી તો, કો સાચા જન થાય છે. ૫
સર્વ વિષય આ સજે, બન્ને ને ઇશ નિરંતર,

સાધને સાધે સાર, શુદ્ધ કરવા નિજ અંતર,
હે દોષ સૌ સદજ, લક્ષ નિજ પદમાં રથાવે,
કમળી મનને ગહે, કામના કુરંધી કાપે,

સન્નિમત્તનું મિત્રપ્રતિપત્ર.

તો શરૂ સ્ત્રી બરણ ત્રિવે, અગત રાત્રું કઢાવતા,
 ત્યજી સકળ વિષયની લાલસા, સૂંપને દેશે આવતા. ૬
 મૂર્ખ ગણે ને ત્યાગ, રાગ તે શાણા બાણે,
 સ્પષ્ટ કહું તે હવે, મંદમતિ ગત ને તાણે,
 કાં ધરિને કાપાય, રાખ કાં કૌપિન ધારી,
 કાં તો વેહીતે નગ્ન, મહી કાં ચિપિયા બારી,
 વર્ણ ખાન પાન જ્યાં ત્યાં કરી, વિષયોમાં વહેતા ફરી,
 શઠ ત્યાગી માને આપને, વદિ મુખ 'નારાયણ' 'હરિ',
 આતેક ચિન્હો ધરી, બાલ ત્યાગીપણું જણવે,
 ગણાય સાચા ગૃહી, આશ અંતરમાં ચણવે,
 મંદમતિ જગ જતો, હૃદય જાણી નાપિ શક્તા,
 તેથી હમને સદા, ત્યાગિ લલિ બાવા બકતા,
 પણ પાક તે સંસારી ને, લોભી જર યુવતી તણા,
 નવ જાણીને નર નારિ આ, સેવે છે શઠ જન ધણા.
 સાત ત્યાગીતું સ્વરૂપ, કહું ચુચુળે તે પ્રીતે,
 સતશેઝીમાં સ્પષ્ટ, કહું ને રૂપી રીતે,
 પ્રાપ્ત પ્રતિકુળ પ્રતિ, દેવ ને કદી ન ધારે,
 અપ્રાપ્ત અનુકુળ પ્રતિ, વૃત્તિ નાંખે ના ક્યારે,
 શુભ ને ને સદગ સ્વભાવથી, આવે તે ભોગવિ લીએ,
 ઈચ્છી સુખ હલ પરલોકનાં, વિષયે કદિ મન નહિ દીએ.
 (અપૂર્ણ.)

સન્નિમત્તનું મિત્રપ્રતિપત્ર.

(સાંપણ પૃષ્ઠ ૬૮ થી)

હે સદમૈપરાયણ! આ કામના આ લોકમાં જ માત્ર દુઃખોત્પાદક છે
 એમ નથી, પરંતુ પરલોકમાં પણ જન્મણ કરાવનાર તથા તે અનેક હૃદય
 લોકોમાં જન્મણ કરાવી યુનઃ આ મૃત્યુ લોકમાં, તથા પ્રસંગે અધોગતિએ
 પમાડનાર સર્વ દુઃખના મૂળરૂપ એજ કામના છે. વિષયસાથે સ્નેહરૂપ બં-

ધનને ઉપજાવી નાના મોંતિનાં કૃષ્ણે પ્રાપ્ત કરનાર તથા સંપૂર્ણ દૃષ્ય વિષ-
યમાં અસ્પૃશ્ય વિરાગદ્વારા પ્રાપ્ત થનાર સમગ્ર ક્ષેત્રની નિશ્ચિતરૂપ મો-
ક્ષથી આ છવેને બ્રહ્મ કરનાર એ મહા બ્રહ્મવતી કામનાજી કરણરૂપ છે.
એ કામના વાસનાનાં સફળાવર્ધક અંતઃકરણમાં ગુપ્ત અથવા પ્રકટપણે
વાસ કરે છે. તે ઈદ્રિયના તથા મનના નિરોધના સમયે તથા બહિર્મુખ
અવસ્થા ટાળે વિક્ષેપ દોષને પ્રકટ કરતી આ આભિમાનીને નિરંતર સંતાપે
છે. છવનમુક્તિ અથવા નિર્ગુણમુક્તિ સુખને અનુભવનાર પુરૂષોની કામના
પ્રથમથી જ શાંત થયેલી હોય છે, જેથી તે અકામ પુરૂષો સાક્ષાત્ સ્વરૂપા-
નંદ જે નિર્વિયયી સુખ ગણાય છે તેના ભોક્તા થાય છે. વસ્તુતઃ તે તે
નિલમુક્ત સુખ સ્વરૂપ જ થયા હોય છે, પણ શરીરની જ્યાંસુધી અન્યને
પ્રતીતિ રહે છે ત્યાંસુધી તે સ્વરૂપાનંદના ભોક્તારૂપ, મનાય છે. આ સર્વ
કહીને માત્ર એ જ જણાવવાનું છે કે મુક્તત્વની વિરોધી કામનાને પ્રથમ લ-
ય કર્યાપિના વાસ્તવ સુખ પ્રાપ્તિ કે.છથી પણ થતી નથી. શાસ્ત્રમાં 'પ-
ણ્ મુક્તિના સ્વરૂપપ્રતિ લક્ષ કરાવતાં કહે છે કે યદા સર્વે પ્રમુચ્યન્તે કામા-
યેડસ્યદ્વાદિસ્થિતાઃ અધમર્યોડમૃતોભવત્યત્ર મહાસમંશ્ચુતે ॥ 'આ મુમુક્ષુ-
ના હૃદયમાં રહેલી સર્વ કામનાઓ (સંકલ્પ) જ્યારે શાંત થાય છે ત્યારે
આ ગરણ ધર્મવાળો પણ અમૃતત્વને પામે છે, તથા આ વર્તમાન દે-
હ પરમાનંદને અનુભવે છે.' વળી,

પ્રાયોડકામોડસ્તકામો નિરતિશયસુલાયાત્મકામસ્તદાસૌ

તત્પ્રાપ્તાદાસકામઃસ્થિતચરમદશસ્તસ્યદેહાવસાને ।

પ્રાણાનૈવોત્ક્રમાન્તિ ક્રમનિરતિમિતાઃસ્વસ્વહેતૌતદાંનીમ્

ક્વાયં જીવો વિલીનો લવણભિવજ્જલેડલખ્ણ્ડઆત્મૈવપશ્યાત્ ॥

પૂર્વોક્ત છવનમુક્ત પુરૂષ 'ધણ્કરીને અકામ' રહે છે, જેથી કરીને
તે ચિત્તની અચળનારૂપ દોષથી રહિત હોય છે. નિરતિશય સુખાર્થે તેઓ
આત્મકામ છે, અને તે સુખ પ્રાપ્ત થયેથી તેઓ આપ્તકામ હોય છે,
(કેમકે પરમાનંદમાં અન્ય ક્ષુદ્ર આનંદોનો અંતર્ભાવ થાય છે.) તથા તે છેલ્લી
દેશમાં હોય છે તેમનો દેહાવસાન આવે છે ત્યારે તેમના પ્રાણ શરીરથી
ઉત્ક્રમણ ગના નથી, પણ પોતપોતાના કરણમાં ક્રમે કરીને લયને પામે છે;

ત્યારે એ હવે ક્યાં છે? (અર્થાત્ કોઈપણ સ્થાને નથી.) કેમકે જગમાં લ-
વણની પેટે લવને પામેલો તે પછીથી અખંડ આત્મારૂપે જ રહે છે.

હે સુદૃત્! આ પ્રમાણે સત્તાજ એ કામનાત્મ અભાવે જ જીવન-
મુક્તિ તથા નિર્વાણમુક્તિને કથેન કરે છે. તેાને કામનાને અંશ માનવી
પણુ નિર્ભય ન કરનાર આપણા સરખા સકામ પુરોહિતે જીવનમુક્તિ ત-
થા વિદેહમુક્તિ મુખ્યત્વે સ્વપ્ને પણ જ્ઞાન થતું કરાંચી? હું અનેક સ-
દ્ધિચારને સંનિદિવસ દૃષ્ટિમાં આરટ કરતો રહું છું, તથા દોષોના મુદ્દમ
અંશોને પણ જોઈજાવી કાઢવા મન કરતો રહું છું, તથા પિ ક્ષુદ્રાપચી પિ-
ત્રાચા ॥ આ કામના પિશાંચી દરનગત થતી નથી. સંતાપ આપવાને તં-
ત્રપર યદ્ય સંમુખ આરે છે, ત્યારે તેનો નાશ કરવાને હું અનેક હુક્તિરૂપ
શંકાથી તેના સામું યુદ્ધ કરું છું. તેમાં પ્રસંગે તે મને મારી જતી, અને
પ્રસંગે તે મારાથી મરાતી. અને જ્યારે જ્યારે તેને મારી નાંખી છે એવા
નિશ્ચયથી હું નિઃશંક નિર્ભય યાત્રું જોઈશમાં તો પુનઃ ન જાણીએ કે
ક્યાંથી આવી પ્રકટ થાય છે, અને ભારી તાપ આપે છે. એ કામના દુ-
ર્ભય સરખી છે તોપણ તેનો જય દરાય છે એમાં શંકા નથી. કારણ કે
અનેક પુરોહિત સંપૂર્ણ કચ્છાના અભાવવાળા થઈને આ વિષયો સાધેના
મેમખાધનોથી છૂટ્યા છે, અને ઉત્તરક્ષતે તેઓ આ વિષયપ્રતિની પ્રીતિને
બંધનરૂપ જાણી તેનાથી અન્ય છતાં મુક્ત રહે છે એવા અભિપ્રાયથી
વદ્ધોહિ કોયો વિપયાનુરાગી । કોયાવિમુક્તો વિપયે વિરક્તઃ । આદિ
વચનોથી પ્રકટ કરી ગયા છે કે જે વિષયમાં પ્રીતિવાળા છે તે અંધારેલા
છે અને જેમનાં અંતઃકરણ સંપૂર્ણ દૃષ્ય વિષયમાં કોઈકંઈકિત થયાં છે
તે સદા મુક્ત છે. હે નિરભય પ્રીતિવાળા! તું જાણે છે કે ‘આં જગત્-
માં મેજાવવા યોગ્ય ચાર પદાંય છે. તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે.
તો આ કામ પણ મેજાવવા યોગ્ય પિદ્ધાનોએ ગણ્યો છે, તેમ જ તેને પુરૂ-
પાર્થરૂપ ગણ્યો છે. વળી કહ્યું છે કે ધર્માર્થકામમોક્ષાણામ્ યત્યૈકો
ડપિ ન વિચિત્તે । અજાગલસ્તનસ્યૈવ તત્ત્વ જન્મ નિર્વર્થકમ્ ॥ ધર્મ,
અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારમાંથી એક પણ જેણે જગત્માં જન્મ ધ-
રીને સિદ્ધ કર્યું નથી તેનો જન્મ અકરીના મગામાં રહેનાર સ્તનની પેટે
નિર્વર્થક છે. તો આ વચનથી એક કામ પ્રાપ્ત કરવાનાથી પણ જન્મ સા-

થઈ ગયુાય છે, એટલે દો બાળપદાર્થને પ્રાપ્ત કરવાની સી અગત્ય છે વ.
ગેર.' આ તાર' લખાવું વિશેષ વિચારથી સદ્વિચારાન્ પુરુષોને પ્રમાણ-
રૂપ બતાવું નથી. કારણ કે આત્મપ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ પદાર્થને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નની
અગત્ય નથી, તેથી તે પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રયત્ન પુરુષાર્થ ગણાય નહિ. જ્યારે
કામ રાજ્યનો કામના એટલે ઇચ્છાઓ એવો અર્થ અકલ્પ કરીએ ત્યારે તે
ઇચ્છાઓને પ્રાપ્તિમાત્રને પ્રયત્નના સ્વભાવ અથવા કેમકે સંસ્કારથી
જ થવાકાણે પ્રવાહના જગતનીયરે આવી પ્રાપ્ત થાય છે; જેથી તે અર્થમાં
પણ કામ રાજ્યને પુરુષાર્થરૂપ ગણાય નહિ. અને કામ રાજ્યથી ચિત્તની ચં-
ચળનારૂપ વિશેષ એવા અર્થનું અદલ કરીએ તો તે પણ વિનાપ્રયત્ન પ્રા-
પ્ત થતો જણાય છે. વળી કામ રાજ્યથી સ્ત્રી વિગતવારના એવા અર્થનું અ-
દલ કરીએ તો તે પણ પ્રાપ્ત હોય છે; જેથી પુરુષાર્થરૂપ પદાર્થમાં જે કા-
મની ગણના કરી છે તે આત્મકામ જે ધર્મ અર્થદાર પ્રાપ્ત થઈ મોક્ષને
પ્રમાણનાર છે તે કામનું અદલ કરવું ઘટે છે. તે કામ તો ઉપરના ત્રણે
પ્રકારના દોષરૂપ અર્થની નિર્ણય થવાની પ્રાપ્ત થતો સંભવે છે. મારે
જે સમજન શિરોગણિ! યથાર્થ વસ્તુવિશેષદ્વારા પ્રાપ્ત થતા સદ્વિચારને મ-
દલ કરીએ, અને વિષયસક્તિ અર્થાત્ વિષયમાત્રમાં સુખના ભાવવટે,
થતી અંતરની પ્રીતિ જેને રાજ્યમાં સંગ પણ દો છે તેની નિર્મૂળ નિવૃ-
ત્તિ થવાના, વાસ્તવ ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, કલાચિત્પણ પ્રાપ્ત થનાર
નથી, એમ મને સમજાય છે. મારે જે મારા વિચારને તારી ક્ષુદ્ધિ મેળા
વિચારવાળી મણી હોય તો અર્થ આ નિર્ણય કામની નિવૃત્તિ કરવા આ-
પણે નિર્ણય ચલનાજા મનુ જેમજો.

પદાર્થમાં પ્રીતિનું અંકુર જાણવાથી નિર્ણય ઇચ્છા થાય છે, અને
તેથી મિત્ર સંબંધ રહે છે, તેથી કામનાનું કારણ રાગ પણ ગણાય છે.
મારે કારણની નિવૃત્તિથી કારણની નિવૃત્તિ થાય એ નિમિત્ત રાગ એટલે
વિષયસક્તિ તે જે મારે તો ઇચ્છા જે કામના તે પણ મારે. વિષયસ-
ક્તિરૂપ રાગ સંબંધિના મળે નથી. અર્થ એટલે કારણ, ધ્યાન તમા
સમાધિ. ત્યાં બધા વિષયમાં બાંધકા ગિતનું હૃદયકમળમાં પડે કામ
સ્થિર રહેતું અથવા એક જ એકના ચિંતનમાં લાગી રહેતું તે કારણ છે.
યતિગિત વિગતીય વૃત્તિના અવધાનપૂર્વક અભ્યાસીય વૃત્તિઓના પ્રવાહને બાંધ
રહે છે; અને વિગતીય વૃત્તિના અવધાનથી સ્થિત કેવળ સમતીય વૃત્તિના

પ્રવાહને સમાધિ કહે છે. આ પ્રકારનો સંયમ ચિત્તવૃત્તિના નિરોધ વિના સિદ્ધ થતો નથી. તેથી યોગસંખ્યાદિ શાસ્ત્રમાં પારંપર ચિત્તની સંયમતા હેતુરૂપ ક્રમનાનો નંત્ય કરવા અર્થે વૃત્તિનિરોધ કરવાના જ ઉપાયને વિશેષે કરીને સાધનરૂપે વર્ણવ્યા છે. તેથી વિવેકિ પુરૂષે તે ઉપાયને પ્રીતિવડે સેવવા જોઈએ.

હે કલ્યાણેચ્છક ! પોતાની હિતની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષે ક્રમત્રાત્ર કારણરૂપ વિપયાસક્તિનો ત્યાગ કરવો ઘટે છે એટલું જ નહિ, પણ વિપયેચ્છવાળા સમિ મનુષ્યોનો પણ સંબંધ સર્વથા ભગવો યોગ્ય છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે નુકામચારિત્વરાગોપેહતેશ્ચકતુઃ । વિપયોમાં જોને પ્રીતિ છે એવાનો સંગ કરવાની ઇચ્છા રાખવી ઘટિત નથી, કારણ કે મધુર બોલનાર વયા સારા રૂપવાળા પોપટને તે વિપયની પ્રીતિવાળાં મનુષ્યો પાંજરામાં જોમ પૂરી રાખે છે તેમ વિપયાસક્તિવાળા પ્રાણિ આપણને પણ વિપય લાગ્રસામાં નાંખી જબન પ્રાપ્ત કરે છે.

વિપયાસક્તિરૂપ ગ્રમ તે વસ્તુતઃ ક્રમનાથી વિભિન્ન નથી. કારણ કે રજોગુણની પ્રધાન પ્રવૃત્તિનું પ્રથમ કાર્ય સુખેચ્છા છે. તેથી વિપયમાં પ્રીતિ, અને તેથી ચિત્તમાં સંયમતારૂપ કંપની ઉત્પત્તિ થાય છે; અને પછી વિવેક ઇચ્છારૂપ ક્રમનાનો પ્રવાહ થાય છે. આ જ્ઞેતારે એ સંપૂર્ણ ક્રમ—સંગ—રજોગુણનું પ્રધાન કાર્યજ છે, અને તેથીજ શાસ્ત્રમાં પણ, કામણ્ય ક્રોધરૂપરજોગુણમમુદ્રવઃ ઇત્યાદિ વચનથી કહે છે કે ક્રમ ક્રોધ એ રજોગુણથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનથી એ નિર્ણય થાય છે કે સંપૂર્ણ દોષરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિનો હેતુ રજોગુણ છે. માટે તે રજોગુણની નિવૃત્તિ કરવા અકાર્મણ્યની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષેએ, નિરંતર હિત્સાદિપૂર્વક યત્ન કરવું જોઈએ. રજોગુણનું અતિક્રમણ કલ્યાણના સત્ત્વગુણની મધાર્થે પ્રધાનતા અંતઃકરણમાં થતી નથી. અને સત્ત્વગુણની પ્રધાનતા થવાવિના સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિનો હેતુ જે જ્ઞાન તે પ્રાપ્ત થવા સરળી યોગ્યના આવતી નથી. કારણ કે શાસ્ત્રે પણ, સત્તાત્ જાયતે જ્ઞાનં ઇત્યાદિ વચનોમાં સત્ત્વગુણની પ્રધાનતાવડે જ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વર્ણવી છે. આ પ્રકારે જોવાથી સંયમ સુખનો હેતુ જ્ઞાન છે. જ્ઞાન સત્ત્વ પ્રધાન અંતઃકરણવિના થતું નથી. સંયમની પ્રધાનતા રજોગુણના અતિક્રમણવિના થતી નથી, અને રજોગુણનું

અતિક્રમણુ યથાર્થ સાધનવિના થતું નથી. જ્યારે યોગ્ય સંયામદિ ઉપાયવ રત્નેશુભુનું રહે પ્રકારે અનિક્રમણુ થાય છે ત્યારે જ આ સંપૂર્ણ પ્રકારે નિર્ધ વિષયકામનાનો વિનાશ થાય છે. માટે હે મિત્ર ! સર્વ અનર્થના નાશ રત્નેશુભુનું પ્રધાન કાર્ય હોવાથી આ કામના જ જય કરવા યોગ્ય દં દારણુ કે વિષયવાસનાનુસાર વિષયેના ભોગથી કામના મટતી નથી, આ તેનો ઉપાયવડે નિયંત્ર કરવો ઉચિત છે. વિષય ભોગથી તો કામનાં નિરંતર વધતીજ જાય છે. શસ્ત્રમાં પણ ન જાતું કામઃ કામાનામુપભોગે ન શામ્યતિ । હવિષા કૃષ્ણવર્ત્મેવ્યમૂ એવાભિવર્ધતે ॥ ઈલાદિપ્રયત્નોથી કહે છે કે અત્રિ જેમ હવિષથી શ્મતો નથી, પણ ઉદ્ધટો વધે છે તેમ કામી પુરુષોની વિષયવાસના વિષયના ભોગથી શ્મતી નથી, પણ વધતીજ જાય છે; તેથી નિષેધ પુરુષના અંતઃકરણમાં જ્યારે જ્યારે કોઈપણ અપ્રાપ્ત પદાર્થની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યારે તેને કોઈ પ્રકારના ઉપાયથી પણ તૃપ્ત કરવા ચત્ન કરવા ન જવું, પણ પ્રથમ યોગ્યાયોગ્ય વિચાર કરવો, અને યથાર્થ વિચાર કરતાં તે ઈચ્છતાવે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ન હોય એમ જણાય તો યથાર્થ વિહિત ઉપાયથી ને પ્રાપ્ત કરવો, અને અયોગ્ય જણાય તો તો તત્કાળ તેને દાખવાનો ચત્ન કરવું.

હે સદ્વિવેકવાણ ! એક પક્ષથી યથાર્થ જોતાં આ સંપૂર્ણ નામરૂપ સુક્ત પદાર્થ વિષય છે, અને અભિમાની જીવાત્મા વિષય છે; અને બીજા પક્ષથી વ્યવહારમાં જોતાં એમ મનાએલું જામે છે કે માર્ણિયું શાલ પરસ્પરમાં પોતાને વિષયી (ભોક્તા) ગણે છે, અને પોતાથી, ઇતરે સર્વ પ્રાણિ પદાર્થને વિષય માને છે. પણ ખરું જોતાં તો એમજ છે કે જીવાં તમાની અપેક્ષાથી શરીરદિ સંપૂર્ણ પદાર્થ વિષય છે; પણ વ્યવહારમાં તો સ્ત્રીઓ પુરુષને પોતાને વિષય ગણે છે, અને પુરુષ સ્ત્રીઓને વિષય ગણે છે. અને એ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક પોતપોતાના સુખ દુઃખનો હેતુઓને વિષય ગણે છે. વિષય તેના ભોક્તાને સંગતિ ક્રિયાથી થાય છે, પશ્ચાત્ તે સંગતિ અન્ય ક્રિયાને ઉત્પન્ન કરે છે, અને ક્રિયાથી જ પુનઃ ઘટે છે. માટે જગત્માં ક્રિયા જેમ મુખનો હેતુ છે તેમ દુઃખનો પણ હેતુ છે એ ક્રિયા આંતર તથા જગત્ને બોદવાળી છે. આંતરકરણમાં વસનાથી જે સિદ્ધ પ્રકટ થઈ વૃત્તિને ઉપગત્તે છે તે આંતરક્રિયા; અને તે વૃત્તિથી જ જાણ ઇન્દ્રિયોમાં ક્રિયા પ્રકટે છે તે બાહ્યક્રિયા છે. આંતરકરણમાં ચત્ના

આરંભની ક્રિયા ને વૃત્તિનું કારણ છે તે રંગેશુલ્ય પોતેજ છે, અને વૃત્તિ એ કાર્ય છે. તેનેજ કામના કહે છે. શાસ્ત્રમાં પણ અમાત્તવિષયસ્યમાત્તિ- સાધનોચિત્તવૃત્તિભેદઃ કામઃ । ઈલાદિ વચનથી કહે છે કે 'અપ્રાપ્ત વિષયને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધન વિષય, ચિત્તની ને મિત્ર મિત્ર પ્રકારની વૃત્તિ તે કામ છે.' આ પ્રકારે કામના ને વિવિધ વૃત્તિ તે સંપૂર્ણ બાહ્ય ક્રિયાનું કારણ છે.

બહાર દ્રવિયોની ને ને ક્રિયાયતી જણાય છે તેનું કારણ કામના જ છે, એ ચીંતા શાસ્ત્રમાં પણ જણે છે. અકામસ્ય ક્રિયા કાચિત્ દૃશ્ય- તેનેહ કહિચિત્ । યદાદિ કુરુત્ કિન્ચિત્, તત્તત્કામસ્ય ચેષ્ટિત્ ॥ આ વચનમાં કાંઈ પણ સ્થાને કાંઈ પ્રકારની પણ ક્રિયા કામના સંદિત પુરૂષથી ચાલી જોવામાં આવતી નથી, તેથી પ્રાણી ને ને કાંઈ કરે છે તે તે સર્વ કામની જ ચેષ્ટા છે, આ રીતે ક્રિયામાંજ કામનાજન્ય છે. આથી આંતર ક્રિયાકામનાનાકારણરૂપ અને વૃત્તિજન્ય બાહ્યક્રિયા કામનાના કાર્યરૂપ કહેવી થયે છે. વૃત્તિ ને ને વિષયની અપેક્ષાથી વિષયાકાર પરિણામ થાય છે તે તે પ્રત્યેક વિષયેજા કામ સંબંધી ઓળખાવવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં પુત્રો યા વિષયાપેક્ષા સ કામં-ઇતિ મળ્યતે ઈલાદિ વચનોથી કહે છે કે 'પુરૂષની ને વિષયપર આસક્તિ છે તે કામ કહેવાય છે. આ કામ જોઈને વિષય તે તણ પ્રકારના છે; બાહ્ય, આભ્યંતર અને વાસનામય. સાં મૂલ, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, ક્ષેત્ર વગેરે તથા અન્ય શરીરરથ સંબંધિ વિષયો એ બાહ્ય કામના વિષય છે, અને શરીર તથા તેના બી- તરે રહેલા અંતઃકરણરૂદિ પદાર્થ માત્ર આભ્યંતર કામના વિષય છે; અને સંજ્ઞા હેતુરૂપ કામના વિષય તે વાસનામય વિષય છે.

હે-સુખસાધક મિત્ર! આ પ્રકારે વિષય તથા વિષય માત્રમાં પ્રવૃત્તિ- નો હેતુ ને કામ સંબંધી જાણના આવીએ છીએ તે જ ચોખ્ખું હોવાથી મુખ્ય પ્રાપ્ત કરનાર છે, અને અચોખ્ખું હોવાથી દુઃખ પ્રાપ્ત કરનાર છે. માટે ચેતનાચેતન કામના સ્વરૂપને પણ સાધક પુરૂષે અવરૂપ જાણવું થયે છે. તે મુજબ આગળ પ્રસંગ આવસાથી હું તને લખીશ. હવે કામના ને ના- ના પ્રકારની ઈચ્છાઓ, તે વિષયની સમીપતાવેરે અગત્ય વિષયના, અવ- લોકન, સ્મરણ અથવા અવલુકી પ્રતીત ચાલી જણાય છે. તેથી વિષય

શબ્દ શક્તિઓ.

(સાંધણ મયા અંકથી.)

જેવું હજાએકુનનું અર્થાંત અગાન સુચવવામાં છે. અને 'બગદ' પદ 'હજા એકુત'નો અર્થ સુચવવામાં પોતાના વ્યય અર્થનો ત્યાગ કરે છે, તેથી આ દૃષ્ટાંતમાં ફજાએકુત ગાણી સારોપા લક્ષણવક્ષણ છે.

૧૬ બગદ બોલ્યો.

અહીં 'બગદ' પદનો વક્ષ્યાર્થ બનાવનાર 'હજા એકુત' પદ મૂકી દીધું છે. અને 'બગદ' પદનો લક્ષ્યાર્થ બગદ જેવો અર્થાંત અગાન હજા એકુત છે તેથી આ ઉપાદરણ ફજાએકુત ગાણી સાધ્યવસ્થાનિકા લક્ષણવક્ષણ છે.

(૫) ફજા લક્ષણાના અધિક પ્રકાર.

આગળ ફજાવક્ષણના આઠ પ્રકાર મળ્યાં છે; તેમાં ફજારૂપ વ્યય અર્થ વખતે સ્પષ્ટ થાય અથવા ગૂઢ હોય છે. જે વ્યંગ્યાર્થ ગૂઢ હોય તો તે ગૂઢ વ્યંગ્ય ફજાએકુત લક્ષણ કહેવાય છે અને વ્યંગ્યાર્થ સ્પષ્ટ હોય તો તે અ-ગૂઢવ્યંગ્ય ફજાએકુત લક્ષણ કહેવાય.

ફજારૂપ વ્યય જ્યારે સ્પષ્ટ હોય ત્યારે બધાં માણસ તે સમજી શકે છે એમ કહે—

ઓપાછ.

જો લક્ષ્યનો પરિચય હોય, (તો) જડ પણ વિદગ્ધ ચરિતો જોય;
શીખવે છે સાત્રસિન વિદ્યાસ, કામિનીનો યૌવનમદ ખાસ.

અહીં 'શીખવે છે,' એ પદનો મુખ્ય અર્થ 'ઉપદેશ કરે છે' એ છે. પરંતુ એ અર્થ લેતાં બધા આવે છે, તેથી 'ખુલા કરે છે' એ અર્થ લેવો પડે છે. અને આ અર્થ 'શીખવે છે' એ પદના અભિધેય અર્થ જોડેલો-જ સ્પષ્ટ છે.

ફજારૂપ વ્યંગ્ય ગૂઢ હોય તો તે જ સમજી શકાતો નથી. કાવ્યોના અભ્યાસથી બુદ્ધિ પરિપક્વ થઈ હોય, તોજ તે સમજી શકાય છે એમ કહે—

દુત વિલગ્નિત.

અહુ કિધો ઉપકાર હું હું કહે ?

સુન્નના દરગાહી તમે જાણ;

સુખ વિષે રાત વાં. સખા! કરો

વળી કૃતિ બહુ આવી રૂડી કરો.

આ પ્રમાણે રૂળદેવુક લક્ષણો સેજ થઈ; તે દરેકના વળી બે બે પ્રકાર છે:—(૧) ધર્મિગત રૂળાતિશય, અને (૨) ધર્મિગત રૂળાતિશય.

પ્રયોજનરૂપ વ્યકત્ય બે ધર્મિમાં સૂચનાતો હોય તો તે ધર્મિગત રૂળાતિશય લક્ષણ કહેવાય; પણ બે ધર્મિમાં રૂળરૂપ વ્યગ્યનું સૂચન થાય, તો ત્યાં લક્ષણ ધર્મિગતરૂળાતિશય છે. ઉદાહરણ:—

ચોપાઈ.

સ્નિગ્ધ-સ્થામ રચિયુત વાદજી, મેઘ ઉપરથી બગલાં પળે,

વાયુ જળકણુ સાથે વહે—મેઘ મિત્ર મદ-દહુકા કહે,

ભરેં થાઓ એ, હું છું રામ, કડોર મનનો, રહીરા તમામ,

રે! સીતાનું તો શું પશે! રે! રે! દેવિ! ધીરી થજે.

‘હું રામ છું’ આ વાક્યમાં ‘રામ’ પદ દ્રવ્યના સંકેતથી કોઈ એક વ્યક્તિને બતાવે છે. પરંતુ પ્રકરણ ઉપરથી એમ કહેવાનો હેતુ જણાય છે કે લક્ષ્યાર્થ દાસારયિં રામરૂપ ધર્મિમાં અત્યંત દુઃખ સહન કરવાને બોધતા ધર્મરૂપ રૂળાતિશય છે.

(૨) ‘ગંગા ઉપર ગેશાગા છે’ અહીં ગંગાનો લક્ષ્યાર્થ તક વગેરે છે, અને શીતલ, પાવનત્વરૂપ ધર્મનો અતિશય એ રૂળ છે.

(ક) પદમત અને રાક્યમત લક્ષણો.

ઉપર આઠ પ્રકારની રૂઢિદેવુક બેને બીસ પ્રકારની રૂળદેવુક લક્ષણો કહી તે દરેકના વળી બે બે પ્રકાર છે:—(૧) પદમત, (૨) રાક્યમત, ઉદાહરણ:—૧ (પદમત) ‘ગંગા ઉપર ગેશાગા છે’ અહીં ‘ગંગા ઉપર’ એ પદમાંજ લક્ષણ રહેલી છે. ૨ (રાક્યમત.)

બહુ કિયો ઉપકાર હું શું કહું? છ. ઈ.

આ પ્રમાણે મળીને ૮૦ પ્રકારની લક્ષણો છે.

૯ વ્યંજના.

(૧) વ્યંજના અને તેના પ્રકાર.

આરે અભિધા, લક્ષણ, અને તાત્પર્ય શ્રુતિઓ પોત પોતાનો અર્થ બતાવી બિરામ પામે છે, સારે વાક્ય, લક્ષ્ય, અને તાત્પર્ય એ ત્રણે અ-

ચેથી મિત્ર કોઈ અમત્કારિ અર્થનું જાન શબ્દ આપવા અર્થની જે શક્તિ થી થાય છે, તે વ્યંજના.

વ્યંજનાનાં, વ્યક્તિ, વ્યજન, ગમન, ધ્વનન, પ્રસાપન ઇલાદિ અં- નેક નામો છે.

વ્યંજના જે જાતિની છે:—(૧) શાબ્દી, અને (૨) આર્થી.

શાબ્દમાં રહેલી વ્યંજના શાબ્દી, અને અર્થમાં રહેલી આર્થી વ્યં- જના કહેવાય છે. શાબ્દીનું ઉદાહરણ—

મનહર છંદ.

કુળવાન દરિયાના નિધિનો પવિત્ર પુત્ર,
જે અનેક મૂળવતી જનિતાનો જાત છે;
કળાનાથો ક્રમુદીનો કરનાર રત્ન, રત્ન,
ભારતી જૂણુ જેનો ભરવિષે જ્ઞાત છે;
જેના પિતા તણા ખેડોળા પેટમાં સદેશમુખ,
પુરાણને આદિકવિ, કૃમિનો પ્રખ્યાત છે;
તન મન તાપદર વાતથી રીઝાવનાર,
આલો એક કવિ એવી પ્રસરેલી વાત છે.

આર્થી પ્રકૃત અર્થ કવિ વિષયક છે, પરંતુ શબ્દ વ્યંજનાથી મેઘ વિષયક પણ છે.

આર્થીનું ઉદાહરણ:—

છન્દ્રવિજય.

કાગ વસંત તણો ભર,—કોપ મનોભર આ ઉરમાં અતિ ધારે—

મંદ મુમંદ વહી લહરી સુસમીર તણી રતિ ખેદ નિવારે—

ફેલી તણું મન આ પજુ વંજુલ કુંજ વડે નિજકાંતિ વધારે—

કંથ વસે દૂર દેશ વિષે—ગ હે સજિ સુ કરું આહુગારે. ૧

‘આર્થી ગારા પ્રિયનમને જેમ જને તેમ જલદી મોકલ’ એવું કોઈ સ્ત્રી પોતાની સખીને સૂચવે છે.

શાબ્દી વ્યંજનામાં શબ્દ એક અર્થનો આશ્રય કરી અન્ય અર્થની પ્રતીતિ કરાવે છે અને આર્થીમાં શબ્દવડે જાહેરો અર્થ અન્ય અર્થનું વ્યંજન કરે છે તેથી વ્યંજનામાં શબ્દ અને અર્થ એક જીવનને સાદા- અ કરે છે.

(૨) સંયોગાદિ બાબતો.

કોઇ કોઈ વાર પદોના અનેક અર્થ થાય છે; તેમાંથી કોઇ વાક્યમાં એવા પદોના કોઇ એક અર્થ લેવો એ નીચે લખેલી બાબતોથી નિશ્ચિત થઈ શકે છે:—૧ સંયોગ, ૨ વિપ્રયોગ, ૩ સાહચર્ય, ૪ વિરોધિતા ૫, અર્થ, ૬ પ્રકરણ, ૭ સિંગ, ૮ અન્યપદનું સાનિધ્ય, ૯ સામર્થ્ય, ૧૦ ઔચિત્ય, ૧૧ દેશ, ૧૨ કાળ, ૧૩ વ્યક્તિ, ૧૪ એટા, ૧૫ ઉચ્ચાર.

૧ સંયોગ એટલે અન્ય પદાર્થોના સંબંધ અથવા સંગ. શંખ ચક્ર-વાળા દરિ. દરિ પદોના અર્થ, વિષ્ણુ, વાનર અને સિંહ છે. તેમાંથી શંખ ચક્ર સાથે વિષ્ણુનેજ સંબંધ છે, તેથી આ દૃષ્ટાંતમાં દરિ એટલે વિષ્ણુ.

૨ વિપ્રયોગ એટલે અન્ય પદાર્થોના સંબંધોનો અભાવ અથવા વિયોગ. જેમ શંખ ચક્ર પિનાના દરિ-અહીં પણ દરિનો અર્થ વિષ્ણુજ થાય છે; કારણ કે વાંકરા અથવા સિંહની સાથે શંખચક્રનો કંઈજ સંબંધ નથી, તેથી તેમનાથી તેઓનો વિયોગ બતાવવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી.

૩ સાહચર્ય એટલે અન્ય પદાર્થની યદ્યદશરિતા; જેમ કે, ભીમ અને અર્જુન-અહીં ભીમની સાથે હમેશાં ફરનાર પૃથાનો પુત્ર અર્જુન; સહચારીન નહિ.

૪ વિરોધિતા એટલે અન્ય પદાર્થ સાથેનું વૈર; જેમ કર્ણ અને અર્જુન. અહીં કર્ણ એટલે કાન નહિ, પરંતુ અર્જુનનો શત્રુ અંગરાજ.

૫. અર્થ એટલે નિર્દિષ્ટ ક્રિયાનું પ્રયોજન. જેમ. સ્થાણુને વંદન કરે છું. અહીં સ્થાણુ એટલે શંકર. યાંજાણે વંદન કરવાનું પ્રયોજન શું ?

૬ પ્રકરણ એટલે પ્રસ્તુત વિષય અથવા પ્રસંગ; જેમ, હે દેવિ, ધૈર્ય રાખો. અહીં દેવિ એટલે રાણી; સ્વર્ગમાં રહેનાર દેવતા નહિ.

૭ સિંગ એટલે નિર્દિષ્ટ ધર્મ, - મકરધ્વજ કોષો. અહીં મકરધ્વજ એટલે કામદેવ; સમૃદ્ધ નહિ. 'કોષ કરવો' એ કામદેવનું લક્ષણ છે.

૮ અન્ય પદનું સાનિધ્ય એટલે સમાન વિભક્તિવાળા અન્ય પદની સંમીપતા. 'પુરારિ દેવ' અહીં સમાન વિભક્તિવાળા દેવ રાખ્દની સંમીપતાથી પુરારિનો અર્થ શંકર (પુર નામના રાક્ષસના શત્રુ) થાય છે.

૯ સામર્થ્ય એટલે નિયત શક્તિ. જેમ ગયુરી મત્ત થયેલ કોયઝ્ર મધુ રાખ્દના અર્થ વસંત, અમૃત, મધ ઈત્યાદિ 'છો; પરંતુ કોયઝ્રને ઉન્નત

કોઈ રાજ્યના એકથી વધારે અર્થ થતા હોય, તેમ છતાં પૂર્વ પાઠ-
માં કહેલા સંયોગાદિ કોઈ કારણથી કોઈ એક અર્થનો નિશ્ચય થયા છતાં
અન્ય કોઈ અર્થની પ્રતીતિ કરાવનાર વ્યંજના અભિધાનના અર્થના અ-
ભિધા મૂલા કહેવાય છે. ઉદાહરણ:—

મનહર.

જોઈ મધ્યે મરમદ સદાય તે રાખી રે'છે,
અવલુમાં રાજ્ય તેના આનંદને આપે છે;
સર્વતઃ ભદ્રપદની રચનામાં પ્રવિણ છે,
અનુ મિંદુ આદિ કેવી રચનાઓ રચાપે છે!
કેવો વર્ણુ રચનાથી રમે છે ધનુઃ પ્રજા'ધ
જે જોઈ જનને મન મોદ મહા વ્યાપે છે,
તે 'કવીન્દ્ર' કરા જશ વનને જુવન વિષે
હામ હામ લોક દાત્ર અપાર આશાપે છે.

અહીં પ્રકરણ ઉપરથી અભિધેય અર્થ કવિવિષયક છે; પરંતુ વ્યં-
જનાથી તે અર્થ સાથે 'મેઘ વિષયક' અર્થ પણ સ્પષ્ટ છે.

જે પ્રયોજનને લીધે લક્ષણનો આશ્રય લેવો પડે છે, તેનું જ્ઞાન કરા-
વનારી વ્યંજના લક્ષણાશ્રયા છે. ઉદાહરણ:—

ગંગા ઉપર ગોસાળા છે.

અહીં 'ગંગા ઉપર' એ પદનો 'જળમય આપદાર્થ ઉપર' એવો કંઈ
અર્થ કરી અભિધા વિરાગ પામી; લક્ષણથી તટાદિ અર્થનું સૂચન થયું;
'પછી જે વ્યંજના વડે અત્યંત શિતળતા આદિ દર્શાવું' બોધન થાય છે,
તે લક્ષણાશ્રયા જાણવી.

'હું' તો 'જમણ' અહીં 'તો' અન્યથા 'તમારી ઇચ્છામાં આવે તે તમે
'કરો' એવા કોઈ અર્થની પ્રતીતિ કરાવે છે તે વ્યંજનાથી.

(૪) આર્થી વ્યંજના.

અર્થનો આશ્રય કરી રહેલી વ્યંજના તે આર્થી; તેથી વાચ્ય લક્ષ્ય
અને વ્યંગ-એ તથા અર્થોના આશ્રય કરી રહેનારી વ્યંજનાના પણ
તે પ્રકાર છે:—

(૧) વાચ્યાર્થી વ્યંજના, (૨) સ્વયંવાર્થી વ્યંજના, (૩) વ્યંગ્યાર્થી

વ્યંગના; ઉદાહરણ:—

હંદ વિજય.

કાગ પસંત તજો બર—કાગ મનો જવ આ ઉરમાં અસિધારે
મંદ મુગંદ પડી લદરી મુમનીર તળી રતિ એદ નિવારે
કેલી તણું પન આ પજુ વંચુલ કુંજ થડે નિગ કાંતિ વધારે
કંચરસે દૂર દેરા વિશે-કંચ હે સખિા શું કરવું આલુણારે
અહીં વાચ્ચાર્ય ઉપરથીજ એવું રમણ ધ્યનન થાય છે કે 'જમે તે
પ્રકારે સત્વર મારા પ્રિયતમ સાથે મારા મેળાપ કરાવ.' તેમજ—

ચોપાઈ.

પરમાં કંઈ કરવાનું નથી, માડી તેં એ વાણી કથી;
કહે હવે શું કરવું કાગ, રહેશે નહીં દિન આમે આગ.
અહીં પજુ વાચ્ચાર્ય ઉપરથીજ કાઈ તરફીયોતાના પ્રિયતમને મે-
ળવાને કંઈ નિમિત્તે બહાર નવા છઠ્ઠે છે એ રમણ છે.

ચોપાઈ.

મારૂં સારૂં શબ્દ શબ્દ કરે, મારે લીધે દુઃખનું ધરે;
રનેડ મુખાણે થટવું નેહ, સખિા તેનો કોધું છે તેહ.
અહીં મારા પ્રિયતમને મેળવવી મારૂં અલિનકર્યું છે, એવા વિપરી-
ત લક્ષ્યાર્ય ઉપરથી અત્યંત અપસંધ કર્યા છે ઇલાદિ કથા છે.

ગીતી.

ને નિમિત્ત ! વિષ્ણુ માયા, કમળ પત્ર પર જાડવંકિ રાજે,
વિગળ કિલમને પાવે સખશુક્લિ સમ રવી એ છે જાણે;
અહીં જંગલાની સિયરના ઉપરથી નિર્ભયનાનું ધ્યનન થાય છે; અને
તે નિર્ભયતાનો આધાર એકાંત ઉપર છે, તેથી વ્યંગ્યાર્ય ઉપરથી કાઈ સ્ત્રી
યોનાના પ્રિયતમને એ સંકેત રવાન છે, એવું વ્યંગ્યાર્યની સૂચવે છે.

(અંતરંગ.)

૨૦

મહાકાલ.

(ભાગ્ય.)

પુસ્તક ૧ લુ ફાગણ વદ ૧૪ અક ૫ મો

ૐ અયોરેમ્યોધયોરેમ્યોધોરધોરતરેમ્ય ॥

સર્વેમ્ય સર્વસર્વેમ્યોનમોસ્તુરુદ્રરૂપેમ્ય ॥

છપાની પ્રમિદ્ધ ગુનાર.

ગુપ્તાધિરાધકર્ણા:

ગજનગર

ગુજરાત ગેઝેટ પ્રેસમાં. મી. ઇ. પડયાએ છાપ્યું.

માત્ર ૧૧૪૫ પેટે ૮ પાદ સો ૧૮૮૮.

વાર્ષિક ઉપહાર રૂ. ૭ અનાઉથી ૪.

વપ બાન્તે ૨-૮-૦

દેવ દેવી નં

લના ૩ વા.

વિષય.

વિદ્યાન્.....	
વિરોધ રાગન.....	૧૦૫
સુસ્તાવલિ.....	૧૧૩
રાગ સંસ્કૃતિઓ.....	૧૨૧

જાહેરખબર.

આ મહાકાળના ઉપાસક યવાની ખાસ વિગતિ કોઈને કરવામાં ન-

કિત આવે. માટે જેને એના ઉપાસક યવાની ઇચ્છા હોય, તેણે પત્રદ્વારા

‘યુનિયન ગેઝેટ’ ઓફિસમાં મહાકાળના મેનેજરને પોતાની ઇચ્છા લખાવવી.

॥ ॐ શ્રી ॥

વિદ્વાન.

યો દેવાનાં પ્રભવથોદ્ભવશ્ચ વિશ્વાધિપો રદ્ધો મહોપઃ ।
દિરણ્યગર્ભજનયામાસ પૂર્વતનો બુદ્ધયા શુભયા સંયુનક્તુ ॥

નર્યાયરુદ્રપ્રભવાપ્યયાય

રમ્યાય દેવાય સદા ભયાનામ્ ।

હર્ષેચ ભૂયો વિદુષે નમામિ

રિત્તોયદન્ય સ્વઃપ્રપંચ ॥

વિદ્વાન એટલે વિદ્યાનામે વિદ્યા જ્ઞાનાર્થી વિદ્ધાનુપત્તી આને કે, જેથી વિદ્યાનો અર્થ જ્ઞાન એવો થાય છે વિદ્યાની પ્રગતિમાં જે વધીએ તે થોડું જ ગણાય. વિદ્યાથીજ ધમનુ અનંત જ્ઞાન થાય કે, મોક્ષરૂપ કૃતાર જે અથ, તે આર્થો પ્રાપ્ત કરાવનાર વિદ્યા દેવાથી વિદ્યાને / અર્થકરી વ-હી વિદ્યાનન પુરોએ ગણી કે વિદ્યાન અ મહામરૂપ પુરુષાધ્યાયા ગ-ણના મોખ્ય કામને પ્રાપ્ત કરે છે એવો દુષ્ણ માત્રી નિવૃત્તિ કરી પરમાત્મની પ્રતિરૂપ મોક્ષને વિદ્યાન આપે છે. ઉપનિષદોમાં વિદ્યાયામૃ-તમક્ષુ તે વિદ્યાની અમૃત ગણ છે. એવો વીકના ઉપદેશ કર્યો છે વિદ્યાન શુરની પગુ શુર ગણ છે, કેમકે શુરત્વ વિદ્યાથીજ પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે વિદ્યાથીજ સંપૂર્ણ જગત્નો વ્યવહાર છે જડ અને ચેતનની અદર જે કંઈ પણ બાકર છે તો તે વિદ્યાકૃત છે, અથાત્ વિદ્યાવિના સંપૂર્ણ જગત્ અધન છે ગાદે વિદ્યા કાંઈ ઉચ્ચ ક્રાંતિમાં ગણવા થોડું પદ્ય છે એ મર્મને નિર્વિનાદ સિદ્ધ છે

આ લોકમાં વિદ્યાના જાત જાનના સ્વરૂપો બધાયા દેખાય છે, કે કાક આગની તો જાણે ધન વિદ્યા હોય તેમ મૂર્ખપતિ ધનપતિનેજ વિ-દ્યાન મ્હી વિદ્યાનુ નામ વગોરે છે એજ પક્તિના કેટલાક, અમ દાગેને-તે મૂર્ખ હોય તો પણ વિદ્યાનુ ગણે છે. કેટલાક, મૂર્ખ ગયાગેની—

લોકોનું આદિત કરનાર શુદ્ધ અથો લખી તથા તેને અંતોલ્કૃષ્ટ માની પોતાની દૂપિત રચિતે ગમતાં ન હોવાથી લોકોનાં શ્રેયસ્કર, સાક્ષાત્ ધર્મરે ધારણ કરેલા વ્યથિ લીલા વિચરના શ્રીકર કમવચી લખાયેલા ઉપનિષદ્ગ્રંથ અથોનાં દોષદર્શન કરી તેની ઉપેક્ષા કરી પોતાનું અંદિત કરનાર મતિ-મંદની-વિદ્વાનમાં ગણના કરે છે. કેટલાક, તર્ક, વિતર્ક કરવામાં કુશળ તિ-વિધ ઈષણથી દૂપિત અંતઃકરણવાળા યતિઓને મહાત્મા માની તેમને વિદ્વાન-સંજ્ઞા આપે છે. કેટલાક, “Utility” (પારકાનું હિત) સમજી શોડા વ-ગેરે નિરપરાધી, પોતાની ચાકરી બચતી ઉતરેલા પ્રાણીઓને કાનમાં રીપ્પ જોડી મારી નાંખનાર તામશી અધમને તથા એવા અધમને ઈષ્ટ માનનાર માણસોને વિદ્વાન સમજે છે. કેટલાક, વેદાદિ સત્શાસ્ત્રોપર અશ્રદ્ધા કરી શાસ્ત્રોને ખોટા માનનારને તથા “સુરાપાન કરેલું, અનુચિત રાજ્યની તામ-સી વિદેશોમાં ખુસાફરી કરવા જવું, આ-લોકથી અન્ય લોક જેવા કે સ્વ-ગૌરવદિ નથીજ” ઇત્યાદિ પોતાના જાન ભંડારને અગ્નિ લોકો આગળ દ-ખાથી ખુશ્કો મુકી વેહેંચી આપનારને વિદ્વાન માનતા દેખાય છે. એવા લોકોને આટે યમરાજને શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે ધનના મોહથી મૂઢ બનેલા,

ન સામ્પરાયઃ પ્રતિભાતિ ચાલમ્

પ્રનાદ્યન્તં વિસમેહિન મૂઢમ્ ।

અયં લોકો નાસ્તિ પરં ઇતિ માની

પુનઃ પુનર્વશમાપદ્યતે મે ॥

પ્રમાદાદિ દોષવાળા નાદાનો, પરલોકને ન માનવાથી તેની પ્રાપ્તિનાં સા-ધનો જાણતા નથી; આજ લોક છે અને એથી અન્ય લોક નથી એમ માનનાર એ લોકો પુનઃ પુનઃ મારી પાતનાં પામે છે. વિચાર કરી જો-ઈએ તો એવા વનુષાર લોકોએ કાષ્ઠપણુ વિદ્યાનું રૂડે પ્રકારે અધ્યયન કર્યું હોતું નથી, અને જે જરાતરા તેઓ શીખ્યા હોય છે તેને, પણ તેઓને વિશેષ અનુભવ ન હોવાથી, તેઓ રૂડે પ્રકારે વાપરતા હોય એમ જણાતું નથી. તેથી તેઓને મુખનાં સાધનથી પણ દુઃખ પ્રાપ્તિ થતી પ્ર-તીત થાય છે, એટલુંજ નહીં, પણ તેઓ આ જન્મમાં શક્યત્વનેજ પામેલા દેખાય છે તથા ઉત્તર જન્મે તો ઉપરની શ્રુતિ પ્રમાણે યમવાતના તેમનાં સાંકડાં કષાગમાં લખેલીજ સમજની. સ્વજ્ઞ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો પણ તેઓ-

નાં વાતો તેમના અનુભવના વિષયમાં ઘણું મળું તો પ્રમાણ ગણાય. તેથી બહાર તો સાર અંધારે જ હોવું જોઈ છે. તેઓ જો તથા શુદ્ધને માટે મુખ્યત્વે કરી રચાયેલાં પુરાણો પણ અવિરોધિ રીતે સમજી શકતા નથી, તો પુરાણ ન્યાય મિત્રતા આદિ યથોત્તે આધાર, શ્રીસદ્ગુરુની કૃપાથી જેનું રહસ્ય પ્રકાશિત થાય છે એવા વેદને તો તેઓ અવિરોધિ રીતે ક્યાંથી સમજી શકે? અર્થાત્ વેદાદિમાં તેઓને વિરોધ લાગે એજ વસ્તુ પિંડ છે; નહિ લાગે તો આશ્ચર્યકારક મળે. તેમાં એ વળી કેટલાક તો ગારડીયા પ્રવાહની માફક વેદાદિ જોડા છે એમ કહે છે. અને તેમના આમેવાનોમાં કોઈ તો વળી એમો પણ વિચાર કરે છે કે “સુરાપાન કરવું” ક્રપાદિ આપણા ધારેલા વિચારો લોકમાં ફેરી રીતે મનાય? લોકોને વેદાદિ ઉપર ધણી શ્રદ્ધા છે. તેમાં એ વળી વેદને જવાનું મૂળ માને છે. માટે વેદને કાઢપણુ સદસ્યુક્તિયો જોડા ફેરવાય તો આપણે જગ છસા. પણ વેદ ઈશ્વર પ્રાણીન જ્યાં સુધી મનાય છે ત્યાં સુધી લોકો આપણા ઉપદેશનું શ્રવણુ પણ નહીં કરવાના; માટે જ્યાં રીતે એજ નિશ્ચય થાય છે કે વેદને મનુષ્યકૃત ઠેરવવો. અને તેમાં એ વળી અમાન મનુષ્યકૃત ઠેરવાય તો સત્તરઆના. માટે હવે તો એજ ઉદ્ધમ કરવો!!” આપો વિપરીત તર્ક ફેરી વિચાર કરનાર સન્નાસોને ગિધ્યા કહેનારને કોણ વિદ્વાનમાં ગણે? તેમના જનિમાષ્ટન. તેથી કેટલાક એવા ગમપાતનાને યોગ્ય માણ્યને પણ વિદ્વાનમાં જોડી દેતા દેખાય છે, કેટલાક, વ્યાસ પીઠપર એસી પુરાણોના ખરા ખેડા. જ્યાં કરી અન્યને સમજવનાર અનુભવીને, કેટલાક, સદાઓ વારી જાણણુ કરનારને, ત્યતરમાં એક મન ખરા માની “જાપનો કૂવો તે જુડી. મારવાનો” સમજી પોને તે ગતથી અન્યમતના આજંબત કરનારનાં કુળમાં ઉત્તમ થવા મટેજ તે પોતાને ખરા લાગેના મતનું બહાર લોકને દેખાડવા ખાંડન કરી પોતાની શક્તિ તથા આયુષને ફીણુ કરનાર દુઃખી બિભુકોને વિદ્વાન સમજતાં દેખાય છે. એ વગેરે આ કલિકાલમાં અગ્ર પ્રજાથી ધણુ અગ્ર લોકો વિદ્વાનમાં ગણાઈ જાય છે, તેથી ખરા વિદ્વાન શોધી કાઢવા સાધકશોધકને અત્યંત કઠિણ પડે છે. શાસ્ત્રદિથીએ સર્વ અવિદ્યામાંજ સપડાયેલા હોવાથી અનિદ્વાન છે.

લોકોમાં પણ એમ મનાય છે કે વિદ્યા સામર્થ્ય આપનાર છે, જ્યાં યોગ જેનાથી સામર્થ્ય આવે તે વિદ્યા. ત્યાં કોઈ પ્રકારનું કેટલુંક સામર્થ્ય

તો હનુમન્-સુધાર વગેરે લોકોમાં પણ હોય છે. પણ તેઓ કંઈ વિદ્યાનુ-
માં મણાય નહીં. બેકને પણ કહ્યું છે Knowledge is power—વિ-
દ્યાએજ સામર્થ્ય છે અર્થાત્ સામર્થ્ય આપનાર છે. તેથી જે વિદ્યા નિરતિશય
સામર્થ્ય આપે તેજ વિદ્યા. નિરતિશય સામર્થ્ય આવવા માટે નિરતિશય જ્ઞા-
ન હોવું જોઈએ. તેથી જે સર્વ શક્તિમાન છે, સર્વજ્ઞ છે અને તેથી કોશ
માળથી નિવૃત્તિ જોણે કરી છે તેજ પુરુષ વિદ્યાન છે. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે
કે વિદ્યા હિ કા બ્રહ્મગતિમદા યા વિદ્યા તે શું તો જે સત્, ચિત્ આ-
નંદ સ્વરૂપ બ્રહ્મભાવને પમાડે છે તે. આપકુષ્ઠોપનિષદમાં કહ્યું છે કે, સ-
ત્વં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ યો વેદ સોશ્રુતે સર્વાનકામાન્ ઈત્યાદિ—સત્સ્વ
જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનાદિ સિદ્ધ બ્રહ્મને જે જાણે છે અર્થાત્ જેને એ પરમ
તત્વનો અપરોક્ષ અનુભવ થયો છે તે સર્વ કામને પામે છે અર્થાત્ સર્વ
શક્તિમાન થાય છે. સ યદિ પિતૃલોકકામો ભવતિ સંકલ્પાદેવાસ્ય-પિ-
તરઃ. સમુત્તિષ્ઠન્તિ, તેને પિતૃલોકની ઇચ્છા થાય છે તો તેના સંકલ્પ

જ્ઞાત્વા દેવં સર્વપાપાપહાનિઃ ક્ષીણૈઃ ક્લેશૈર્જન્મમૃત્યુમહાણિઃ ।

તત્સ્યામિધ્યાના તૃતીયં દેહભેદે વિશ્વૈશ્વર્યં કેવલ આત્મકામઃ ॥ ;

માત્રથી પિતૃલોક પમાય છે અર્થાત્ તે પુરુષો સિદ્ધ સંકલ્પના હોય છે,
જ્યોતિર્રૂપ બ્રહ્મ તત્વને અપરોક્ષ રીતે જાણવાથી જન્મનરૂપ બેડીમાત્ર નાશ
પામે છે અર્થાત્ તે સર્વ પ્રકારના જન્મનથી રહિત હોય છે, તથા હોય માત્ર નંદ
થયેલા હોવાથી જન્મ મૃત્યુરૂપ દુઃખથી તેઓ સદા રહિત હોય છે; તે તત્વનાં
સાક્ષાત્કારથીજ તેઓ સદૈશ્વર્ય સંપન્ન થાય છે. તેઓ કૃતકૃત્ય થયેલા હોવાથી
કોઈપણ પ્રકારની કાનનાથી તેઓ રહિત હોય છે ઇત્યાદિ વેદ વાક્યથી સ્પ-
ષ્ટ સમગ્રાય છે. માટે તેઓ સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન હોય છે એ નિઃસંશય છે.
શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય પણ પૈતાના શારીરક બાંધમાં વિદ્યા માટે કહ્યું છે કે
તમેતમેવં લક્ષ્યં અધ્યાસં પઞ્ચિક્ષતા અવિદ્યા ઇતિ મન્યન્તે; તદ્વિવેકેન
ચ વસ્તુસ્વરૂપાવધારણં વિદ્યામાહુઃ હક્ત પ્રકારનો અર્થાત્ જડમાં ચેત-
નનો તથા ચેતનમાં જડનો જે અધ્યાસ છે તેને આત્મજ્ઞ પુરુષો અવિદ્યાજ
સમજે છે તથા જડ ચેતનના વિવેકથી પર બહાર જે બંધ તત્વે એના

સાક્ષાત્કારનેજ વિદ્યા કહે છે. આ વગેરે અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વિદ્યાથી સર્વતત્ત્વ તથા સર્વશક્તિમત્ત્વ આવે તેજ વિદ્યા છે. અન્ય સક્રમ અધિદ્યા છે. અને એ વિદ્યાને પામેલા મહાત્માજ મુખ્ય વિદ્યાનું છે, અન્ય સર્વ અધિદ્યાના ઉપાસક હોનાથી અધિદ્યાનું અર્થમાં અગ્રાની છે. એજ વિદ્યાને બ્રહ્મ વિદ્યા, પરાવિદ્યા-ઈત્યાદિ સંગ્રાએ આપી શાસ્ત્રકારોએ વર્ણન કરી છે. અર્થમાં વેદનાં મુપડકો પનિપદમાં ૨૫૪ કથુ છે કે દ્વે વિદ્યો વેદિતંત્ર્યે इति हस्म यद्ब्रह्मविदो वदन्ति परा चैव पराच ॥ તત્રાપરા જગ્વદો યજુર્વેદઃ સામવેદો ડર્ધવેવેદઃ શિક્ષા કલ્પો વ્યાકરણં નિરુક્તં છંદો જ્યોતિષં મિતિ । અથપરા યયાં તદક્ષરમાધિગમ્યતે ॥ એ વિદ્યાજ જાણના જેવી છે જેને તંત્રવેદના પુરુષો અપરા અને પરા કહી વર્ણવે છે. અપરા વિદ્યામાં આર વેદ, પંડવેદાંગ-યાય-રમ્ભનિ વગેરે સમગ્ર શાસ્ત્રો અને પરા વિદ્યા તે કે જેથી તે સર્વ વ્યાપી નાશરહિત તત્ત્વ અર્થાત્ બ્રહ્મ અપરોક્ષ જાણાય છે. માટે બ્રહ્મવિદ્યાજ સર્વતત્ત્વ તથા સર્વ શક્તિમત્ત્વ આપનાર છે. સર્વાર્થ પ્રકાશ વેદથી પણ તે અધિક જ્ઞાન આપનાર છે, કેમકે તે આત્મીય અનાગત વગેરે સમગ્ર વસ્તુ પ્રત્યક્ષ થાય એવું સામર્થ્ય આપે છે. એજ વિદ્યાથી અત્રુન પદાર્થનું શ્રવણ થાય છે, અજ્ઞાન પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે. યેનાશ્રુતં-શ્રુતં ભવાતિ અમતં મતમાવિજ્ઞાતં વિજ્ઞાતમિતિ ઇત્યાદિ ડિંડિમં શ્રુતિએ વગાડ્યોજ છે. એજ વિદ્યાનું મહાત્મા સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. યજુર્વેદને ૩૬ પ્રકારે જાણનાર, ઈન્દ્રિયસપુરાણમાં અત્યંત નિપુણ, પિત્રપ-શાસ્ત્ર, રાશિશાસ્ત્ર, નિધિશાસ્ત્રમ, વ્યાકરણાદિ પંડવેદાંગ, દેવવિદ્યા, મંત્રવિદ્યા, જૂતવિદ્યા, ક્ષત્રવિદ્યા, નક્ષત્રવિદ્યા, સપવિદ્યા, જનવિદ્યા આદિસમગ્ર વિદ્યામાં નિપુણ થી નારદ પણ બ્રહ્મ વિદ્યાને માટે થી સતતકુ-માર પાસે ગયા હતા ઇત્યાદિ આખ્યાન ઉપનિષદમાં માંજ રહ્યાં છે. માટે આથી એ સિદ્ધ થયું કે આટલી જાંધી વિદ્યાથી પણ સાતિશાય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને નિરતિનય જ્ઞાન આપનાર તો એક બ્રહ્મવિદ્યા છે. એટલી વિદ્યાથી પણ શેષ મરતો નથી. સમગ્ર ક્ષેત્રની નિર્વાત કરનાર માત્ર બ્રહ્મવિદ્યા છે. તમેવ વિદિત્વા ડતિ મૃત્યુમેતિ નાન્યાઃ પંથાવિદ્યતે ડ-ચનાય તેજ પરમતત્ત્વના અપરોક્ષાનુભવથી મૃત્યુનું અતિક્રમણ થાય છે,

અન્ય કોઇ ઉપાય નથી, તરતિ શોકમાત્મ વિત્, આત્મનુ પુરુષો શોકનું
અતિક્રમણ કરે છે જે કાળે અપરા જે દશમાં. સમગ્ર પદાર્થ વસ્તુતા
યસ્મિન્ સર્વાણિ મૂતાન્યાત્મૈવા મૂદ્ધિ જાનતઃ ।

તત્રકોમોહઃ કઃ શોક એકત્વમનુપક્રયતઃ ॥

વિદ્વાન્ને મોનારૂપન અપરોક્ષ રીતે જણાય છે તે કાળથી તે પુરુ-
ષને શોક તથા મોહાદિની વાત શી કરવી? અર્થાત્ આત્મદને આત્મજાનન
કરનાર તથા સર્વજ્ઞનાનું આવરણ કરનાર શોક મોહરૂપ પદાર્થે તે વેગળા-
જ રહે છે-ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ તે મહાત્મા પુરુષને આત્મદરૂપ કહી વર્ણન ક-
રે છે, એજ પુરુષ અપ્રતિમ, જગન્ના આચાર્ય છે. નતસ્ય પ્રતિમા ઇતિ
યસ્ય નામ મહાદશઃ ॥ એજ પુરુષ સંજ્ઞાને યોગ્ય છે. ગાર્ગી સભામાં
અન્ય ક્ષુદ્ર લોકો આગળ વચ્ચે વિનાજ ગઈ હતી કેમકે તે બુદ્ધી સ્ત્રીઓનોજ
મેળો, હનો, માત્ર પાતંવરૂપ મુનિની પાસે આવી ત્યારેજ વચ્ચે ધારણ ક-
રવું તેને યોગ્ય લાગ્યું હતું. કેમકે તે મરદોની સભામાં પાતંવરૂપ માત્ર
પુરુષ હતા, અન્ય તો સ્ત્રીજ હતા. સ્મૃતિરૂપ મનાતી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં
પણ સ્થિતપ્રજ્ઞને શોકમોહાદિથી રહિતજ કહ્યું છે. તેજ એવા પુરુષોનો દેહ
કુદીજ જાય છે એટલે આત્મસાક્ષાત્કારવાન પુરુષો આ લોકમાં નથી એ-
વું અનુમાન પણ પ્રમાણ વિનાનું છે. શ્વેનકેતુ પ્રતિ શ્રી હદાયક ઋષિએ
કહ્યું છે કે તમ્યતાવદેવ ચિરં યાવત્ત વિમોહયે અથ સંપત્સ્યે દ્વહૈવ
સન્ દ્વહાપ્યેતિ ॥ વિદેહમુકિત યાય એટલેજ તેમને સિત્તંબ છે-પછી
બ્રહ્મરૂપ થયેલા તે મહાત્મા સ્વસ્વરૂપદાર થઈ રહે છે. આથી જીવન્મુ-
કિત સિદ્ધ થાય છે. આ સર્વ પ્રમાણોથી એજ સિદ્ધ થયું કે વિદ્વાન્-સ-
ર્વે સર્વશક્તિમાન હોય છે. દુઃખમાતૃવી રહિત હોય છે, આ અપ્રતિમરૂપ,
સર્વેતો વિખ્યાત, જગત્ના આચાર્યરૂપ, તથા પુરુષ સંજ્ઞાને યોગ્ય હોય છે.
એજ સર્વજ્ઞ મહાત્મા શ્રી સંદગુરુ પદ્મે યોગ્યજ હોય છે. અન્ય અધો શુ
બ્રહ્મરૂપો આવી શકવાના છે? એજ વિદ્વાન્ના સંજ્ઞાને શાસ્ત્રમાં સત્સમાગમ
કહ્યો છે. એવા સર્વે પુરુષો પૂર્વે અનેક હતા, હાલ પણ છે હવે પ-
છી પણ થવાના. પૂર્વે ઉપનાના પુત્ર નચિકેતાને યમે એ વિદ્યા આપી હ-
તી, એજ વિદ્યા માટે સુકેશ, બ્રાહ્મણ વગેરે પિપ્પલાદઋષિને પૂછ્યા

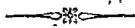
ગયા હતા, એજ વિદ્યા સર્ગના અધિકારીમાં જતાં એ અર્થને કહી હતી, અર્થને એજ સર્વ વિદ્યાની સિરોમણીરૂપ અદ્વૈતવિદ્યા અંગીકરણે કહી હતી તથા તેજ વિદ્યા ભારદ્વાજ દ્વારા અંગીકરણે પ્રાપ્ત થઈ હતી, એજ નિત્યાનંદ આપનાર અદ્વૈતવિદ્યા, માતૃવરૂપે મિત્રેયીને, મુક્તિદાએ શિષ્યરૂપે જાણે, જનકે શુકદેવને, વરુણે મૃગશ્રુતિને, સનાતકુમારે નારદને—એ વગેરે અનેક જીવન્મુક્ત પુરુષોએ પોતાના શિષ્ય-પુત્રાદિને આપી હતી. હાલ પણ ઉપાધિનો અંધ કરી એવના સાધનમાં તત્પર અધિકારીઓને, ઉત્તરકાળે કૃષ્ણ આપનાર કર્મને કરનાર વીરેણપંથકેને કર્મ કરવામાં આ મર્થ લોકરૂપ ક્ષેત્રમાં રહીને પુરુષ માત્રમાં સિદ્ધરૂપ અર્થાત્ પુરુષોત્તમ મહાત્મા એજ વિદ્યા આપતા હશે, તથા ઉત્તરકાળે પણ આપવાના. સૃષ્ટિના એક ક્ષણ મનુષ્ય એવો નથી કે જ્યારે એવા મહાત્માની આ વીરક્ષેત્રમાં સ્થિતિ ન હોય. પણ આજની અંધ લોકો તેમને એજ સર્વ શક્તિ નથી એજ તેમનાં દુષ્ટ પ્રારબ્ધનું કૃષ્ણ શુદ્ધાંતઃકરણવાળા, વિવેકીજે એવા મહાત્મા પુરુષને એવા તથા જાણવા રમઝં થાય છે.

કાઈ એવી શંકા કરે કે જવ સર્વજ્ઞ થાય તો તેનાં લક્ષણો અથોમાં એકાધ્યાત્મ હોવી જોઈએ, તો તેનું સમાધાન એકે પ્રથમ તો તત્ત્વવિત્ત્વના અથોમાં એકાધ્યાત્મ નથી એ સિદ્ધ થવું જોઈએ. અને સર્વજ્ઞતા પણ એ પ્રસારની છે. ઇશ્વર લીલાવિગ્રહ ધારણ કરે છે તે વખતે તેઓ સર્વ કાળે સર્વજ્ઞ હોય છે અર્થાત્ કાઈ પણ પદાર્થ જણાવાની ઇચ્છા થતાંજ તે પદાર્થનું તેમને જ્ઞાન થાય છે, કેમકે તેમના અંતઃકરણમાં આવરણનો અભાવ હોય છે. અને કેટલોક કાળ જીવન રહેલા પુરુષો સાધન સંપન્ન થયાથી ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા દ્વારા સર્વજ્ઞપણાને પામ્યા હોય છે તેથી તેમનામાં કેટલોક કાળ જીવનની અર્થાત્ આવરણની સ્થિતિ હતી તેથી તેવા પુરુષને કાંઈ પણ અતિત અનાગત પદાર્થ પ્રત્યક્ષ થવા ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતારૂપ સંયમ કરવો પડે છે. તેઓને અભ્યાસના બળથી સંયમ કરતાં જરાએ વિચ્છેદ થતો નથી. પણ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ કે ઇશ્વરવંતાર રૂપ પુરુષથી લખાયેલા અથો તથા તેમનાં વાંઝો સંપૂર્ણ અંશે પ્રમાણ હોય છે; અને કેટલોક કાળ જીવનની સ્થિતિમાં રહી જીવન્મુક્ત થયેલાના વાંઝો સંપન્ન થઈ અથવા તેથી પ્રાપ્ત થતી સિદ્ધિ સિદ્ધિઓના બળથી લખાયેલાં હોય તે અથવા ઇશ્વરથી બોધિત થયેલા અથવા અધિ-

સેથી વાગે પ્રમાણુ રૂપ છે. પાતંજલ્ય સૂત્ર પરના શ્રીકૃષ્ણ સંભાષ્યમાં કહ્યું છે કે યથામુક્તસ્ય પુર્વાચન્વનકોટિઃ સંભાવ્યતે નૈવમીશ્વરસ્ય યથા વા પ્ર-
 કૃતિ લીનસ્યોત્તરા ચન્વ કોટિઃ સંભાવ્યતે નૈવમીશ્વરસ્ય સતુ સદૈવ
 મુક્તઃ સદૈવેશ્વરઃ જગ જીવન્મુક્તાની પૂર્વ જહાવસ્થા હતી તેમ ઈશ્વરની
 કદાપિ નહોતી તથા જગ પ્રકૃતિલીન પુરૂષને ઉત્તર જન્મરૂપ બંધ થાય
 છે તેમ પણ ઈશ્વરને નથી; અર્થાત્ જીવન્મુક્ત તથા ઈશ્વરમાં માત્ર એજ
 અંતર છે કે જીવન્મુક્તાની પૂર્વે જહાવસ્થા હતી એટલે આવરણ હતું.
 પુરાણોમાં પણ એજ અર્થ દેખાય છે. દ્રોણાચાર્યે અશ્વત્થામાના મૃ-
 ત્યુ વિષે પ્રથમ જાણ્યું નહોતુ તેથી ધર્મસાગને પૂછ્યું પડ્યું હતું, પણ
 પછી પોતે સંયમ કરી જોયું ત્યારે તત્કાળ યથાર્થ વસ્તુનું જ્ઞાન થયું
 હતું. આથી જીવન્મુક્ત સર્વજ હોય છે એટલા નિઃસંશય સિદ્ધ થાય છે.

કેટલાંક હાલતાં મુખ્ય વેદાંતી એવું સમજે છે કે આ જગત્ બ્રહ્મરૂ-
 પ છે એવું પરોક્ષજ્ઞાન તેજ સર્વજપણું. પણ તે પ્રમાણુ રિનાનું છે. જી-
 વન્મુક્તાની યથાર્થ સ્થિતિ તેઓ સમજતાં નથી તેમાં વળી પ્રમાદયસ્ત હો-
 વાથી સાધન સિદ્ધ કરવા સાધક કોટિમાં પ્રવેશ કરવો તેમને જમતો નથી;
 તથા તેમનામાં માર્ગિન લોકો તેમને-યથાર્થ સર્વજ સર્વ શક્તિમાન્ આદિ-
 શ્રેષ્ઠ ગુણ વાળા ન છતાં સિદ્ધ માને એટલે તેઓ પોતાને કૃતકૃત્ય થયેલા
 માની ઉત્તમ સુખની હાનિને સહન કરી અનેક દુઃખ ભોગવે છે, તથા
 અન્ય અસંખ્યને વિપરીત માર્ગે બહારી દષ્ટ તેમનું આદિત્ કરે છે. તથા
 પોતે જહા પર પરીક્ષક નહોતાથી પરીક્ષા કર્યા વિના જ-શિષ્ય બુદ્ધિ બાં-
 ધી દષ્ટ તેમનાં કરેલાં પાપના ભાગીદાર થાય છે. માટે એવાને સિદ્ધ
 અથવા વિદ્વાન્ સમજી લોકોએ ઠગાણું અથવા તેમના ઉપરથી અતુમા-
 ન કરી શાસ્ત્રોપર અશ્રદ્ધા કરવી ઘટતી નથી. ઉપર કહેલા ગુણો જ્યાં
 જોવામાં આવે ત્યાં વિદ્વાન્ સંજ્ઞા આપી તેમને સદ્ગુરુ કરવા ઘટે છે.

અપૂર્ણ.

॥ ૐ શ્રી ॥

વિરોધ શમન.

નત્તાદૌથીમહાકાલં રુદ્રમુખ્યાંશ્ચશ્રદ્ધયા ।

અર્પયામિ નિવન્ધાઘ્યં યમિકુર્વન્તુ તે સદા ॥

આરંભમાં શ્રી મહાકાલ ભગવાનને તથા રુદ્રમુખીમાં મુખ્યને સાક્ષાંગ દર્શવત્ પ્રણામ કરીને, આ નિવન્ધરૂપ અર્ધ્યશ્રદ્ધા પૂર્વક અર્પણ કરું છું; જેનો સ્વીકાર કરતાં તે શ્રી મહાકાલ ભગવાન, તથા રુદ્ર મુખ્યો મારું કલ્યાણ કરો.

આ જગત્માં મનુષ્ય માનવી પ્રવૃત્તિનો મૂલહેતુ જે જેદશુ તે સર્વ દલેશની નિવૃત્તિ, તથા સર્વ મુખની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા એ જાણીશી. આ ઈચ્છા અન્ય સર્વ મનુષ્યોનાં અંતઃકરણમાં તો અન્ય રૂપમાં હોય છે, પરંતુ શ્રી શુર હૃદયની કૃપાના પત એવા સાધકોના અંતઃકરણમાં તો સાક્ષાત્ આવાજ રૂપમાં હોય છે. યદ્યપિ ઉચ્ચ અધિકારને પામેલા સાધકોના અંતઃકરણો તો ક્રમે કરીને નિષ્કામ યજ્ઞના વળણ ઉપર હોવાથી, તેમના અંતઃકરણમાં તો આ ઈચ્છા પણ ઉદ્ભૂત રૂપમાં હોતી નથી, તથાપિ તેમની પ્રવૃત્તિ તો આ સર્વોત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા તરફ જ હોય છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને શ્રી સદ્ગુરુદ્વારા અનેક અનેક સત્ક્રિયા રૂપ તથા સદ્વિચાર રૂપ યુક્તિઓ અધિકાર પરાંતે અદલ્ય કરવાની આવશ્યકતા છે. આ યુક્તિઓ અનંત હોવાથી તેમને આ રથને ત્રણેવજાનો ઉદ્દેશ નથી. આ રથને તો અપિવાજન્ય ક્ષેત્રેની નિવૃત્તિની ઈચ્છાવાળા સર્વ સાધકોને સમાનપણે અદલ્ય કરવા યોગ્ય, અંતઃકરણમાં બનેક પ્રયત્નને ઉઠતી વિરોધ વૃત્તિને સમાવવા અર્થે, સદ્વિચારરૂપ દેટલીએક યુક્તિઓ, જે શ્રી સદ્ગુરુદ્વારાજ ગાણી શકાય એવી છે, તે મનન કરવા માટે આ રથને વર્ણવી છે.

અંતઃકરણમાં સામા માણસને માટે વિરોધી વિચારો આવવા અથવા કોઈ ઉત્પન્ન થવો એ રજોગુણનું કાર્ય છે. આ કાર્ય અનાદિકાળથીજ સાત્ત્વિક શિવાય સર્વ અંતઃકરણોમાં ન્યુનાધિક અશે ઉત્પન્ન થતું આવે તથા યાય છે; તથાપિ આ વર્તમાન દલેશ પ્રધાન ક્રિયયુગમાં રાગસ તથા તામસ ગુણાંતઃકરણના મનુષ્યોની સંખ્યા વધીજ હોય છે; તથા સાત્ત્વિક અંતઃકરણ—

નાની સંખ્યા તેમના પ્રમાણમાં ઘણીજ થોડી હોય છે. આતું પરિણામ આપણને પ્રલક્ષ છે. એકજ ઘરમાં વસનારા તથા એકજ કુટુંબમાં ગણાતા એવા ઘણી ઘણીઆણીને, મા બાપ તથા છોકરાંઓને, ભાઈ બેનોને, સાસુ વદુઓને, નણદ ભોંજાઈઓને, દેરાણી જોડાણીઓને, કાકા ભાતિતઓને, તથા શેઠ ચાકરોને પરસ્પર અણુજનાવ નિરંતર યથાજ કરે છે. એકજ પોળમાં વસનારા પાંડેશીઓને પણ અનેક કુદ્ધ કારણોથી પરસ્પર કતલ યથાજ કરે છે. એકજ રાતના સંબંધીઓમાં પણ તેજ પ્રમાણે કતલ યથા કરે છે. તેજ પ્રમાણે એકજ વર્ણના, એકજ નગરના, તથા એકજ દેશના લોકોમાં પણ સંપ હોતો નથી. જો એકજ ઘર, કુટુંબ, પોળ, રાત, વર્ણ, નગર, તથા દેશના સમ્મતીયમાં ગણાતા મનુષ્યોને પણ પરસ્પર જનતું નથી, તો બિન ઘર, કુટુંબ, વર્ણ, વગેરેથી વિભત્તીયમાં ગણાતા મનુષ્યોમાં તો સંપ હોવાની આશંક શી! એકજ ઉપરીના કાય નીચે કાગ કરનારા કારકુનો, તથા શીપાઈઓને, એકજ રાજ્યના વ્યવસ્થાપક મુખ્ય અધિકારિઓને, રાજા તથા પ્રજાને, તથા તે બંનેને રાજ્યના અધિકારિઓ સાથે પરસ્પર જનતું નથી. સાંપ્રત કાળમાં એકજ શહેરના હિન્દુ અર્થે રથપાવકી સભા, જેને મ્યુનિશિપલ બોર્ડ કહે છે, તે મંજાને શેખા આપનારા સભાવિત ગૃહસ્થોને પણ પરસ્પર જનતું નથી, જેનું પરિણામ એ શહેરના ઉત્તરોત્તર અદિતમાંજ નિવરે છે. દેવને ગાડી વગેરે એકજ વાડનમાં બેથી પ્રવાસ કરનારા પ્રવાસીઓ, જેમને પરસ્પર રાગદોષ કરવાનું કાંઈજ કારણ નથી, તથા જેઓનો સંબંધ અત્યંત ઘોડા વખતનોજ છે, તેમને પણ મળે કાંઈ બાગ વેહેંગવાના રહી જતા હોય તેમ પરસ્પર કતલ કયા વિના ચાલતું નથી. બિન બિન ધર્મ, પંથ, મતના—આચાર્યોને તથા તેમના અનુયાયીઓને પરસ્પર જનતું નથી. એક બજારમાં દુકાન માંડનારાઓને તથા બિન બિન પદાર્થોના વ્યપાર કરનારાઓને, પરસ્પર જનતું નથી. બજારમાં શાક, ફાળો, કાપડ વગેરે લેતા જનાર મુશ્કોને દુધવદાર સાથે એક અર્ધ પાછ માટે પણ વિરોધ યથા વિના રહેતો નથી. જાડાની ગાડીમાં બેથી જનારાને પૈસા સુકવતાં ગાડીવાન સાથે કતલ યાપ છે. ધોળાને લૂગડાં ધોવા આપતાં ધોળી સાથે પણ લૂગડાંની સફાઈ વગેરે અનેક કારણોથી કેવેલ યથા વિના રહેતો નથી. તેજ પ્રમાણે ગોળી હુદાર, સુધાર, કડીયાં

વગેરે અનેક કારિગરો સાથે કામ પડે ત્યારથી તે તે કામનો અંત આવે
તાં સુધીમાં કોઈ પણ વખતે કોઈ પણ કારણથી વિરોધ થયા વિના ર-
હેતો નથી. સમાધિ માંગલિક પ્રસંગો તો કહેરા થયા વિના સમાપ્ત થાય
તો જોઈએ અપૂર્ણતા રહી ગઈ એમ થાય છે. આ પ્રમાણે માતા, પિતા, સ્ત્રી
આદિ અત્યંત નિકટ સંબંધીઓથી માંડીને તે અત્યંત દૂરના સંબંધીઓ
સુધીના સર્વ મનુષ્યોમાં પરસ્પર કલહ થયાંજ કરે છે. મોટા મહાભારત
કાંઈમાં તો કદાચ અનેક કારણોને લીધે વિરોધ થવો સંભવે પણ ખરો.
પરંતુ પ્રાચીન દુર્દેવને લીધે હાલ કલિયુગ પ્રગમ એટલે સુધી વધી પડ્યું
છે કે એક ક્ષુદ્ર કાંચે પણ એવી રીતે તો ભાગ્યેજ થાય કે જેમાં સંબં-
ધવાળાં એ માણસોનાં અંતઃકરણમાં પરસ્પર વિરોધ આબ્યાવિના રહે. આ
નિયમ સત્વપ્રધાન વૃત્તિવાળાં તથા સત્વથી મધ્યસ્થમાં રહેનાર સત્ત્વરજમિ-
શ્ર વૃત્તિવાળાં મનુષ્યોને માટે નથી. પરંતુ જનસમૂહના પ્રમાણમાં આવાં
મનુષ્યો તો ઘણાંજ થોડાં હોય છે; તથા ઘણા બાગ તો રજઃ પ્રધાન,
રજતમ મિશ્ર, તથા તમઃ પ્રધાન વૃત્તિનો હોવાથી ઘણું કરીને સર્વ પ્ર-
જામાંજ કલહ વ્યાપી રહ્યો છે. અર્થાત્ આ સંસારના વાસ્તવ સ્વરૂપનો
નિશ્ચય કરી તદનુકૂલ વર્તવું એનેજ ક્તેય માની એટલા સૂક્ષ્મ વિચાર-
વાનું દૃષ્ટને તો પરમાત્મા જેમ આ વિશ્વને અંતર બદિર વ્યાપી રહ્યા
છે, તેમ વિરોધ અથવા કલહ પણ જાણે સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો હોય એમ જણા-
ય છે. આ કલહ પ્રાપ્ત તથા ઉત્તર સુખનો નાશ કરે છે તથા ઉત્તર કાળે
દુઃખરૂપ અનેક જોતે આપનાર અનેક બીજોને રોપે છે. આવા કહેરા
વ્યાપ્ત જન સમૂહમાં રહેતાં છતાં, સર્વ કૃષેરાથી રહિત સ્થિતિનો અનુભવ
કરવારૂપ દુર્લભ કાર્ય મોક્ષના સાધકારૂ છે. આ કાર્ય કેટલું કઠિન છે એટલે
અનુભવથીજ જણાય છે.

આ લખાણમાં “કહેરા” અથવા “વિરોધ” શબ્દનો અર્થ દ્વેષ, ક્રોધ,
અન્યના અધિકારની ઈર્ષ્યા એવા વિરોધ કારણોથી થતો અંતઃકરણમાં મંતાપ,
કલહ, કંકાસ, લડાઈ વગેરે શબ્દથી વર્ણન કરાતી ચિત્તની સ્થિતિ છે; ત-
થા “કહેરા રહિત” સ્થિતિ ત્રે એ સર્વથી રહિત ચિત્તની અવિકૃત સમ ત-
થા સાવધ સ્થિતિ છે, જે સ્થિતિમાં આવેલો સાધક મહાત્મા અન્યને અ-
ભિનયત્ પ્રતીત થતો આ અંતઃકરણ ઉપાધિનો પણ દૃષ્ટ થઈને રહે છે.
તેમજ આ ત્રિગુણમયી, તથા ત્રિગુણના વિવિધ અંશોના સંયોગી કણથી

ઉત્પન્ન થયેલા અન્ય અનેક ગુણગથી આ મહામાયાના કાર્યરૂપ જગત્માં કાંઈ પણ થવું અસંભવ નથી, એવું જાણનાર તે મહાત્મા આ જનસમૂહમાં ઉત્પન્ન થતા અનેક કલહેને, તથા સાક્ષાત્ પોતાની સાથેનું દ્વેષ રાખનારા, ક્રોધ કરનારા, તથા વિરોધ કરનારા, પામર છયોની વૃત્તિને, એ સર્વ અલંકાર સ્વાભાવિક છે એમ જાણી પોતે આશ્ચર્ય પામતો નથી; કલે-રાગન્ય અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોને અંધીન થતો નથી; પરંતુ અવિકૃત સં-મચિત્તથી એ સર્વને તદ્વસ્થ રહીને જોયા કરે છે આવી આ રૂઢ સ્થિતિ સર્વને પ્રાપ્ત થતી દુર્લભ છે. એવી સ્થિતિ શ્રીગુરુ પરમાત્માના અકળ સા-મર્થવાળા અનુગ્રહબાજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તે આવી ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાને સાધકે મોતાના અંતઃકરણને કેવા નિયમમાં પ્રવર્તાવવું જોઈએ એ જાણવું આવશ્યક છે.

પ્રથમ તો સંપૂર્ણ વિરોધનું મૂળ પદાર્થના અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ એવા એ જોડ પાડનાર ધણા કાળમાં દૃઢ બંધાયતી કોષક આધ્યાસિક વૃત્તિ છે. તે વૃત્તિના અભિમાનીરૂપ સ્ત્રી પુરોએ પોત પોતાના અંતઃકરણમાં અમુક પદાર્થોને પોતાને અનુકૂળ, તથા અમુક પદાર્થોને પોતાને પ્રતિકૂળ માની લીધેલા હોય છે. જેમ કે,

૧ જગત્ની ઉત્પત્તિ તો અમુક પ્રકારે જ થયેલી છે, સર્વથી સારો ધર્મ અથવા પંથ તો આજ છે, રામપ્રભુના પરસ્પર ધર્મ તો આવાજ જોઈએ, રાગન્ય વ્યવહારની નીતિ તો આવીજ જોઈએ, સ્ત્રી પુરોનાં પરસ્પર ધર્મ તથા સ્વતંત્રતા તો અમુક પ્રકારનાં જોઈએ, મૃદવ્ય-વહારની, તથા લોકવ્યવહારની નીતિ તો આવીજ જોઈએ, કેળવણી તો આવાજ પ્રકારની આપવી જોઈએ. એ વગેરે પોતાના તથા અન્યના અંતઃકરણમાં રહેલા, તથા અનેક ગ્રંથોમાં પ્રતિપાદન કરેલા, સર્વ વિષયો સંબંધી અમુક નિયમોને અનુકૂળ માની લીધેલા હોય છે.

૨ તેમજ મિટાદિ પદાર્થો, શ્વેત રક્તદિ વસ્તુ, નાટકોના દેખાવો, લગ્નો-દિ માંગલિક પ્રસંગે નીકળતા વરસોડા તથા સ્વારીઓ તથા એ શિ-વાય અનેક મોહક તથા દર્શનીય રૂપના પદાર્થો, અત્તર વગેરે સુ-ગંધો, સંગીત તથા સ્ત્રી બાલકાદિ રોહનો પાલમાં ગણાતાં મનુષ્યો-ના પ્રિય શબ્દો, પોતાની રુચિ, સંતુષ્ટી નિંદા વગેરે શબ્દો સુદૃઢ-

મળ સ્પર્શ એ વગેરે જ્ઞાનેન્દ્રિયવડે શ્રદ્ધા કરાતા અનેક વિષયોને અનુકૂળ માની લીધેલા હોય છે.

૩ તેજ પ્રમાણે ગાડી ધોડે દરેકુ વાવણો આપવાં, ગાયન કરવાં, અનેક ક્રિયાઓમાં નિપુણતા મેળવવી, દસરત કરેલી દરવા નવું, વગેરે પંચ કર્મેન્દ્રિયોવડે પોતાથી તથા અન્યથી કરાતી વિવિધ ક્રિયાઓને અનુકૂળ માની લીધેલી હોય છે.

૪ તથા વાણે, આશ્રમ, વગેરે વિવેક સંબંધી પોતાના જીવાન્ત નિશ્ચયોને અનુકૂળ માનનારા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, ભોગના વિષયો ભોગનામાં પણ પોતાના જીવીત રૂચિરાળા, પોતાના જીવીત ક્રિયા કરનારા, તથા અનુકૂળ મા નારા, તથા એ વગેરે અનેક પોતાને અનુકૂળ ગણવુનાં મનુષ્યોને પોને અનુકૂળ માની લીધેલા હોય છે. અને પોને અનુકૂળ માનેલા નિશ્ચયમ ધર્મ વગેરેના અનેક નિશ્ચયો ભોગના પદ્યો, તથા ક્રિયાઓથી વિગેરે સર્વ નિશ્ચયો, પદ્યો તથા ક્રિયાઓને, તેમજ એ સર્વ અનુકૂળ માનેલા વણાશ્રમ ધર્મના નિશ્ચયોના પાલન કરવામાં, પાલનના ભોગ કરવામાં, તથા અનુકૂળ માનેલી ક્રિયાઓ કરવામાં વિચર્ય ચઇ પડનાર, અર્થાત્ ઉચિત અર્થની શિદ્ધિના પ્રયત્નમાં પ્રતિગધર્ય યર્ષ પડનાર તથા પોતે વિરોધી માનેલા નિશ્ચયોને પાળનાર, પદ્યોને ભોગવનાર, તથા ક્રિયાઓને કરનાર માણસોને પ્રતિકૂળ માનેલા હોય છે.

સ્વસ્થમાં પોતાની શક્તિને જે રૂએ તે અનુકૂળ તથા જે ન રૂએ તે પ્રતિકૂળ માની લીધેલું હોય છે.

આ પ્રમાણે અનુકૂળ માની લીધેલા વિચારો, ભોગના પદ્યો ક્રિયાઓ તથા મનુષ્યો પ્રતિ અંતઃકરણનું જે અનુકૂળ વસ્તુ તેને રનેક અધર્મો આસક્તિ કહીને છીએ. તથા પ્રતિકૂળ માનેલા વિચારો, ભોગના પદ્યો, તથા ક્રિયાઓ પ્રતિ મનુષ્યને જે પ્રતિકૂળ વસ્તુ તથા પ્રતિકૂળ માનેલાં મનુષ્યો પ્રતિ દેવ, તેમને દુઃખ થાય, મુખ ન થાય, આપવા અદિત થાય એવી ઇચ્છા વગેરે પ્રતિકૂળ વસ્તુ તેને વિરોધ કહીને છીએ. તેમની સાથે સરસ્ત અંતઃકરણથી ન વર્તવું, અભેલા રાખવા, અથવા ધણું ધોડું બોલવું, મોડું ચડાવવું, પ્રાંતના સર્વ પ્રકારના ચિન્દગાં રીંદાડે કરેલી, રીસ ચડાવવી, અર્થાત્ વક્ત્ર સ્વભાવ રાખવો, બોલવું તે

પણ મેહેણાં ઓઠાંનું કોલણું કટાણું અર્થાત્ દમ્પ વચનવાળું, સામાને કોષ ઉત્પન્ન કરે એવું તથા અજાણને મદા દુઃખ ઉત્પન્ન કરે એવું, તથા એ વગેરે સર્વ પ્રકારની પ્રતિકૂળ વર્તણૂકને આ સ્વયં વિરોધ કહીયે છીએ.

પૂર્વે દર્શાવ્યા પ્રમાણે આ જગત્ત્રયાં ક્ષણે ક્ષણે સામા માણસ માથે વિરોધના પ્રસંગો આવે છે, કેવેશ નિરુત્તિના સાધકને અનુભવિ પ્રેરક શ્રી સદ્ગુરની સદાયતાથી, પ્રણવામ તથા મારણા દેવાનાદિ ક્રિયા, નિત્યાનંત્ય વિવેક, તથા લય ગિતનાદિ વિચાર, તથા ભક્તિરૂપ લગ્ન પ્રકારના યોગની વિરિધ યુક્તિઓપડે સર્વ પ્રકારની ક્લેશમૂળક વૃત્તિઓનો લય કરવાનો છે. તેમાં વિવિધ પ્રસંગે ઉચ્ચ પામતી આ વિરોધ વૃત્તિનાં પણ લય કરવાનો છે. તે જ સાધક ક્રિયા તથા ઉપાસનાની કેટલીએક યુક્તિઓથી સંપન્ન હોય, તેણે આ વિરોધવૃત્તિનો લય કરવાઅર્થે દેવા વિચારેતો આ શ્રવ કરેલો તેનું સ્વરૂપ યથાભવિ દર્શાવવું એ આ પ્રસ્તુત નિર્ણયનો વિષય છે.

(અર્પણ)

મુક્તાવોલ.

(એક નવી વાર્તા)

પહેલું મોતી.

દોહરા.

સદ્ગુરવર શ્રીનરદરિ, બરગમ લય કરનાર;	
તનથી મનથી વચનથી, વંદુ વારંવાર.	૧
કાવ્યકલા વિમલા ગરદ, ગુરસ શારદા માત;	
અંતરમાં રમરીને રચુ, જન મન રંજન વાત.	૨
અવનીમાં આગળ પલા, વળી દેવાન છે હાથ;	
વળી ધરો તે સર્વ કવિ, સરસ્વતીના બાળ.	૩
તે રાડ કવિજન જન્દ પર, બધુભાવ ધરિ સાર;	
આરંભે તે સર્વનો, મનથી કરે સહાર.	૪

- નીતિ પ્રીતિ એ નદી, ગંગા યુગના રૂપ;
સરસ્વતી કવિ-વાણિ છે, તીથ નદિ અનૂપ. ૫
- તે ત્રણના સંગમતણી, પ્રયાગ-ભૂમિ વાન;
આ છે, અણસારે લહે, એતાજનનાં સાક્ષાત. ૬
- સુર નર મુનિ મન બાવતો, બરત-ખંડ કેવાય;
જ્યાં જન્મેલા જનયત્રી સહ શુભ સાધન યાય. ૭
- આર દિશાએ આર જ્યાં, હરિ-હર કેરાં ધામ;
બીજાં પણ બહુ તીથે, જ્યાંઠરિયાં હામે હામ. ૮
- એના ઉત્તમ દેશમાં, પૂર્વદિશા મોઝાર;
નિધિપુર નામે નગર સહ, નગરતણું સરદાર. ૯
- સ્વર્ગયત્રી પણ સોગણી, શોભા તેની સાર;
દેવો જલ લોભાછને, ત્યાં ધરતા આવતાર. ૧૦
- અમરપુરતણી અપ્સરા, તણ હન્દ્ર-દરબાર;
પૃથ્વી પડપર આવતરી, યહ નિધિપુરમાં નાર. ૧૧
- વિજય પણ વૈકુંઠ તણ, લક્ષ્મી લખને સાય;
નિધિપુરમાં આવી વંસ્યા, હેતે કમલા નાય. ૧૨
- નગરવાસીનાં હૃદયમાં, વસિયા વિજય આપ;
પણ લક્ષ્મી પ્રત્યક્ષ ત્યાં, વસતી પૂર્ણ પ્રતાપ. ૧૩
- તણ કૈલાસ ઉગા સદિત, વસતા ત્યાં શિવરાય;
એવી વન ઉપવન તણી, અનુપમ હતિ શોભાય. ૧૪
- અહલોક તણ ત્યાં વસ્યા, અહા પણ ધરિ નેહ;
વિધવિધ દિવ્યજનરૂપ ધરિ, એમાં નહિ સદેહ. ૧૫
- નગર-વાસિ સમગ્રી પ્રજા, વર્ણાશ્રમના ધર્મ;
પૂરા પ્રેમે પાળતી, સમજ સમજા મર્મ. ૧૬
- વિદ્યા આરે વેદના, લહી વેદનો મર્મ;
નિશદિન કરતા નિયમથી, યથાશાસ્ત્ર ધર્મ કર્મ. ૧૭
- રણ રંગીજા રાજવી, એ આહુત્ય પ્રતિપાલ;
પાંચમ રજપૂતો હતા, રંક જોનોની દાલ. ૧૮
- કુબેર જેવા જોગતે, ભુવને ધન-બંડાર;
(નેતા) શાવટવાળા શેઠિયા, ત્યાં કરતા આપાર. ૧૯

- આદાણુ ક્ષત્રિય, વંશવની, સેવામાં ધરિ નેક;
 રે'વા અંદર સમજતા, શુદ્ધ સદ્ગુણ નિજ દેહ. ૨૦
 પ્રભ વર્ણવી પુરતણી, પણ પુરનો દેખાવ;
 હવે વર્ણવું તે શુભે, આતાગન ધરિ બાવ. ૨૧
 સદ્ગીના કરના કમળ, જોવું ગોળાદાર;
 પુર નૌનગ નિધિપુર હતું, વસુધાનો શણગાર. ૨૨
 કે સદ્ગીના બાજનો, ચાર ચાંદસો હોય;
 તે આકારે ઓપતું, નગર નિધીપુર રહોય. ૨૩
 વન ઉપવન ફેરી ખુબી, મુખે ન વર્ણી જાય;
 પણ નિજ નગરે નિરખતાં, સદગ્ર સમાધી થાય. ૨૪
 વૃક્ષ, વેણ, ને પુષ્પ તો, સદગ્ર વાડીમાં હોય;
 પણ રથન આ ફેરી છટા, કળી શકે નહીં દોય. ૨૫
 છોટ નગરનો દારમો, પર્વત સમ મજબૂત;
 સગળ પુરમાં ધીર, દૃઢ રક્ષકજન રજપૂત. ૨૬
 વજ્રું વર્તુલાકાર શું, વજ્ર છંદ્રતું આપ;
 છોટ કોર વિશેષકિને, ઉરમાં પડતી જાય. ૨૭
 દશ દરવાજા નગરના, નિરખી થાય વિચાર;
 નગર તણી કીર્તી દશે દિશ, વિચરી તે દાર. ૨૮
 રાજમાર્ગ રાજવામાણુ, પુરમાં દિશે અનેક;
 રક્ષાટિક સિત્તાગડે રચ્યા; વધનો ફેરી ત્રિવેક. ૨૯
 રાજમાર્ગની જાણુએ, અનુષંગ ઉચ્ચ અવાસ;
 એક જોગમાં નિરખતાં, અંતર ધરે ઉદાસ. ૩૦
 નગર મધ્ય મણિ-ચોકમાં, રાજમહેલની નોખ;
 નિરખી નયન સદ્ગુણને, અજળ કરોખા, જોખ. ૩૧
 રાજમહેલના શિખરપર, ધન ફરકતી લાલ;
 એન ચંદ્ર તે મધ્યમાં, જાલો ઉગે દાલ. ૩૨
 ચંદ્રવંશ સુરભણી, રાજનો અધિકાર;
 ધન ઉપરનો ચંદ્ર એ, સુચન કરતો સાર. ૩૩
 નગર વિશે વિશિષ્ટ રથએ, દનાં અદાર બજાર;
 અમદિ જોના ને તણી, કથનાં નાંવે પાર. ૩૪

- મદાસદ્ધિમનો દાય જે, શાસે કર્યા અદાર;
 તેહ તણી દાયેજિયો, બની આદાર બન્નર. ૩૫
 આશ ઉતમ નગરનો, અમરસેન નરપાત્ર;
 ધીર વીર ધર્મી અને, દિલનો ઘણો દયાલ. ૩૬
 કોઈ નં, રંગે રાંકને, એવી એવી આણ;
 અદસ ન્યાય તે આપનો, પરખી વાંક-પ્રમાણ. ૩૭
 અનેક રાજ માંડલિક, દેવ તેને માન;
 પણ સાધુ કિજ પાસ તે, નમતો તણ અગિમાન. ૩૮
 દાન ધર્મ તે પાળનો, ગણનો હરિદર એક;
 યજ યાગ કરનો સદા, ઉરમાં ધરિ દૃઢ ટેક. ૩૯
 તેને દંતિ જે સચિયો, પૂર્ણ સર્વ રતિદૂપ;
 સરખી ગણનો તેમને, ધમ ધુરધર બૂપ. ૪૦
 ડાળી કે જમણી હતાં, આંખ ન અગ્રિય હોય;
 ગણનો નૃપ લાભ ગણિ જે, અધિક ન્યૂન નહિ દોષ. ૪૧
 તે જે પ્રેમે સેવની, પતિને ગણિ પરમેશ;
 શોકો પણ સંપે રહી, કદી ન કરતી હવેશ. ૪૨
 નિજ પતિ રીતે, જે રિયે તેનાં કરતી કામ;
 અદેખાઈ અગળી કરી, એપાવ્યુ પતિ-ધામ. ૪૩
 ભુક્તી શુદ્ધિ વિશેષ તણ, વ્યગ રે' તાની પાસ;
 તે રીતે જે સુંદરી, વસી નૃપનિને વાસ. ૪૪
 જે રોકો નિજ રેહવું, ધરતી નહિ અગિમાન;
 પણ પોતાના હવનું, ગણતી પતિને રયાન. ૪૫
 મનિદેવી મોટી ત્રિપા, અમરસેનની એક;
 બીજી નીતિ દેવિ જે, નારી પૂર્ણ ચિત્તેક. ૪૬
 મતિ દેવીથી પાટની, વિષ્ણુસેન મુકુમાર;
 નીતિ દેવીથી જન્મિયો, લાયકેનં સરદાર. ૪૭
 ભુગળી જેડી કુવરની, નિરખી ઉર હરખાય;
 ભુગલ રૂપ ધરિ કામ કું, જન્મો ખૂતલમાંપ. ૪૮
 કે અશની કુમાર જે, ઉર્મી અવની માંવ;
 એનાં જંગમી કુવરનો, વિવરં એવા યાવ. ૪૯

- ક્ષતિયના સંસ્કાર સહ, થયા પછી વિધાય;
 બહિયા બંને ભાષ્યો, આરાધી ગુરુતય. ૫૦
- શસ્ત્ર અસ્ત્ર વિદ્યા બણ્યા, ધનુર્વેદના ધીર;
 બનિયા બંને ભાષ્યો, વીરતણા મહાધીર. ૫૧
- વીરા વર્ગ કેરો ચયો, વિષ્ણુસેન કુમાર;
 વર્ષ થયાં શિવસેનને, વિગતે કરી અદાર. ૫૨
- રાજસભામાં પુત્રધી, પુરો શોભે રાય;
 પુરની સકળ પ્રજા ગિરો, ધન્યભાગ્ય કે'વાય. ૫૩
- નિષ્કંટક નિઝરાજ્ય છે, સતી ઉભય નિઝનાર;
 પુત્ર પ્રતાપી ઉભય છે, પ્રજા સુધર્મા સાર. ૫૪
- દેશ ભયો આબાદિમે, ધને ભયો બંડાર;
 ભરી દિશા દશ કીર્તિથી, ઉરે ભયો પ્રભુધ્યાર. ૫૫
- શાસ્ત્રે ભરિયા શ્રવણ જે, ન્યાય ભયો દરબાર;
 અમરસેનનો એરિયે, મુખે ભયો સંસાર. ૫૬
- એક કામ સંસારમાં, સુધરતું આતિ સુદેશ;
 ઇશ્વર હરણાથીજ સહ, કામ સુધરવાં રહેલ. ૫૭
- સુખે સુધરિ સંસાર આ, જો પરમાર્થ સધાય;
 તો આ માનવ દેહની, સહજ સદ્ગતતા યાય. ૫૮
- ઈશ્વર તણી કૃપાતાણું, અમરસેન નૃપ પાત;
 એનામાં આવી ઈર્ષ્યા, આ જગનાં સુખ માત. ૫૯
- પણ સુખ આ સંસારનાં, અસ્થિર છે નિરંધાર;
 પ્રભુ કેરી ઇચ્છા ઉપર, તેહતણો આધાર. ૬૦
- પણ સંજ્જન સુખ દુઃખમાં લહી પ્રભુનો મહિમાય;
 સાક્ષી રૂપે યજ્ઞ રહે, તે વિરલા મહિમાંય. ૬૧

ઈતિ પાહેલું મોતી.

બીજું મોતી.

મિત્ર ચોપાઇ.

અમરસેન કેરો અધિકાર, ચાલે છે નિધિપુર મોઝાર;

- સુખમાં રહે સર્વ પ્રજા, દિવસ આમ છે ચાલ્યા જાય. ૧
- એક સમય દિન દસરા તણે, આગ્યે પુરમાં ઉત્સવ થયો;
નરનારીને મન ઉત્સાહ, પ્રસન્ન છે આનંદ પ્રવાહ. ૨
- વિધવિધ વસ્ત્રાભૂષણ સજ્જ, સઉએ મહેનત ખીજી તજી;
ધર શણગારે હેતે ઘણું, વળી ઓપાવે છે આંગણું. ૩
- ધર ધર મંગળ તોરણ કર્યા, દીપક કરવા પાત્રો ધર્યા;
આંગણિયે સુંદર સાધિયા, રનેહે સુંદરિએ યાધિયા. ૪
- ખીજાં વિધવિધ વિરચી ચિત્ર, શોભા કીધી પરમ વિચિત્ર;
બાળક બંદુબા શણગારિયાં, કામિનિયે કટિપર ધારિયાં; ૫
- સઉને મન સમગ્રે આનંદ, શિશુને વિષ્ણુ સમગ્રે સુખ-કંદ.
શિશુને ખુશિ કરવા કેમ્ભાત, નૃપ-અસવારી ફેરી વાત; ૬
- ચંદ્રો રાગ દળસહ આજ, દીવા પેલાં પડતાં સાંજ.
ધામ ધૂમ યાશે તે સમે, જે જોયી પુજને છે ગમે; ૭
- દય ઘોડાને હાથી ઘણા, શણગાર્યામાં નહિ રેમણા.
સહ અસવારી પાછળરાય, કુંવર સહિત જે સમયે જાય; ૮
- તે સમયે તું કર જોડજો, જય મહારાજ ગુપ્ત બોલજો.
હસતું બાળક હા મુખ કહે, માતા મુખ મનમાંગડુ લહે; ૯
- ગુપ્તાન બાળક જદ તમામ, સવળાં મુખ ભોગવતાં આમ.
એક પ્રહર અવસારી મહેલ, સિંહસેન નિકળ્યો તજ મહેલ; ૧૦
- સંગે પ્રધાનનો મુન એકે, ખીજી કોઈ મળે નહિ નેક.
સાદો વેષ ધરિ આલિયો, ઉપવનનો મારગ આલિયો. ૧૧
- મારગની શોભા નિરખતા, લોક્યોક નિરખી હરખતો;
પ્રજા તણો નૃપ હિપર પ્રેમ, નિરખી હિપજી તેને રેમ. ૧૨
- જોતાં જોતાં આગળ ગયો, ઉપવન અંદર આપી રહ્યો;
આગ્યું એક સરોવર તહીં, નિર્મળ જળ ખરિયું જે મહીં. ૧૩
- તીરે પંખી કરે કલોલ, પુષ્પ છોડ છે ઝોળાઝોળ;
ઉપવન વચ્ચે સર આટલું, જણે નિર્મળ છે આટલું. ૧૪
- આસોપાલવ આજા ઘણા, લલિત લિંગુડીમાં નહિ મણા;
રોગ હરણુ વૃક્ષો લીંબડા, પળિ શાલ્યા કા રથળ વડ વડા. ૧૫
- કાસ્યળ પીળું પડતું ધાસ, કાસ્યળ ઘોયો શોભે કાસ;

ક્રાસ્થળ અરુણી ઓપતી, આંખડિઓ પણ છે સોભતી. ૧૬
 કાયાં ખોર સહિત ખોરડી, ક્રાસ્થળ આવે નજરે ચડી;
 ખડખડા ઉભા ખીચડા, ખાખરડા, ક્રાસ્થળ છે ખડા. ૧૭
 નિજ ફળ વિણ ઉઘી જાંબુડી, લાગે આંવી દુઃખમાં છુડી;
 કો લીલાં કો કરમછ જતાં, કો નિર્ગૂણ, યયાં કો છતાં. ૧૮
 ઇશ્વર માયાનો દાખલો, જંગલ પણ આપે છે બલો;
 નિરખી વન પામ્યો મનમેન, સરતીરે ચાલ્યો શિવશેન. ૧૯
 વિચર કરતો ચાલ્યો નેદ, સાગી તેડે પોત્ત્યો એદ;
 પ્રધાન સુત છે આણી તીર, વન નિરખી જાનિયો તે સ્તીર. ૨૦
 સામે તીર કુવર બસા મગો, ત્યાં ખુણિ નિરખી ચક્રિતજ યયો;
 મોરડીઓ ઉભી છે પાસ, નામે મોર ધરી ઉદ્યાસ. ૨૧
 છળા કરી છે મનદર પળી, કુવર બુલે છે ખુણિ તે તણી;
 એવામાં ચમકારો થયો, કુવર ચોદિ જાયત થઈ ગયો. ૨૨
 દૃષ્ટિ નાંખિ ઉત્તરમાં યદા, પુરૂષ એક દેખ્યો છે તદા;
 શિરપર છૂસા મેળા દેમ, કાંઈ કયા ધરી વિશેષ, ૨૩
 ચાર તદ્દ જયકે નાંચના. મગ તળા તે પર શેયરા;
 બાસે જસગ ધરી છે ધણી, રવેન છડા છાજે તે તણી. ૨૪
 નેન લાગ છે આંખ જવાસ, મુખમુદ્રા બાસે વિકરણ;
 ભુક્ટિમાં સિંદૂર છે લણુ, સિંગોડા-આકારે દ્યુ. ૨૫
 સોડો સાખર સિંગાનગ, જડુ ફાંટાળો શક્યો ધણો;
 કો જાળે જાદુનું જાડ, આંચી ઉખું ચઈને દાડ. ૨૬
 અવર કરે ખખ્ખર છે ધણું, તે જાળુ નર મરતકર્તું દ્યુ;
 અધિક અમંગળ બાસે વેપ, મુખેવદે ઝો ગુર આદેન. ૨૭
 ચાસે બય ઉપજાવે તેમ, જાણે દરશે દુશળ લેમ;
 જાળે શંભુ અતોર રારપ, વિચિત એવું રૂપ નિરૂપ. ૨૮
 પુરૂષ ભયંકર રૂપ તેદ, શિવશેન તદ્દ નિઃસંદેહ;
 દલકે દલકે આવી વલો, 'નિશા કહું દમકો આપ ઘો.' ૨૯
 નખન કરી મોંઘો જિવમેન, અત્રે સુજ પાસે કંઈ છેન;
 આ મુદ્રા મુદ્ર કરની જેદ, તર્જને હું આપું હું એદ. ૩૦

શબ્દ શક્તિઓ.

(સાંધણ ગયા અંકથી.)

(૫) આર્થી વ્યંજનાનાં હેતુ.

વાચ્ય, લક્ષ્ય, અને વ્યંજ—એ અર્થો વ્યંજના વડે કોઈ ચમત્કારિ અર્થની પ્રતીતિ કરાવે છે, ભારે આ દસ પદાર્થોની વિલક્ષણતાઓ તેમને સાદાચક્ર હોય છે;—

૧. વક્તા, ૨. બોધવ્ય, ૩. વાદ્ય, ૪. વાચ્ય, ૫. અન્યસંનિધિ, ૬ પ્રકરણ, ૭ દેશ, ૮. કાળ ૯. કાકુ, અને ૧૦. એટા વક્તા એટલે બોલનાર; તેની વિલક્ષણતા—જેમ;

ગીતિ.

સખિ! મેહું એકું લલ્લ, આરી છુ હું શ્રમથી શ્વાસભરી—
પરસેવાથી બીની, યાદી પાદી ક્ષણભર એમું ઠરી.

અહીં નાયિકા કોઈએ પુછ્યા નિના સખીને પોતાની સ્થિતિનો ખુલાસો કરે છે તે ઉપરથી તે પોતે શ્રમ રીતે દરેલી રતીને છુપાવે છે, એ અર્થે વ્યંજનાથી પ્રતીત થાય છે.

૨. બોધવ્ય એટલે જેને કંઈ કહેવાતું હોય તે, (સાંબળનાર); તેની વિલક્ષણતા; જેમ—

ગીતિ.

ઉત્તમશે, દુર્મંજના, ચિંતા, આજસ ને જાહુ નિશ્વાસ—

હું—અમાગિણી—લીધે, અહલ! તને પણ, સખિ! ખહુદે' શ્વાસ.

અહીં બોધવ્ય દ્વતી છે, અને તેણે પોતાના પ્રિયતમને બોળાવ્યો, એ વાત બણી નાયિકાએ તેને આ મેણું માણ્યું છે.

૩. વાક્યમાં અભિપ્રાય સૂચક કોઈ વિશેષણ હોય તો તે વાક્યની વિલક્ષણતા સમજાતી; જેમ—

ગીતિ.

ત્યારે મુજ ગાલોંપરં ચોંટેલી દૃષ્ટિને ન લલ્લ માલો,

હાલ ન તે દૃષ્ટિનુજ—એ ને એ હું—એ ને એ ગાલો.

આ વાક્ય પ્રતિ નાયિકાની હિંમત છે, 'જ્યારે મારી સખી અહીં

હતી, અને મારા ગાલ ઉપર તેનું પ્રતિબિંબ પડતું હતું, ત્યારે તારા દૃષ્ટિ મારા તરફ જ હતી. હાલ મારી સખી-અહીંથી ગઇ છે, અને તારી દૃષ્ટિ પણ ન્યારીજ થઇ ગઇ છે. અર્થાત્ મારા કરતાં મારી સખી ઉપર તું અધિક પ્રીતિ રાખે છે એ બાબ 'ત્યારે' અને 'હાલ' એ બે પદ વિશેષ ઉપરથી પ્રતીત થાય છે.

૪ વાચ્યની વિવક્ષણતા; નેમ—

હરિગીત.

ઉદ્દેશ આ રસમરી રંભા હારથી સોહામણો,

રંભણી વિલાસ ખિલાવતો શુભ કુંજ આ રેવા તણો;

વળી અહીં રૂડા તુજ સુરત સુંદર, તનિ ! વાસુ વાંચ છે;

સહસા પ્રકાપ કરી મનોભવ નેની આગળ ધાય છે.

આ સ્થાન યોગ્ય છે, માટે રતિ અર્થે અહીં પ્રવેશ કર એવો અર્થ અહીં પ્રતીત થાય છે.

૫. બોધવ્યથી અન્ય કોઇની સમીપતા તે અન્યસન્નિધિ; અને વ્યંખ્યાર્થનો બોધ તેને થાય એવી અપેક્ષા, તે તેની વિવક્ષણતા. નેમ.

ગીતિ.

કઠોર મનની સારુ, યોગે મુગ્ધને ગૃહભારે સકળા,

દાણુભર સંધ્યા કાળે, ને વિશ્રામ મળે ન મળે કંઈ વા.

કાંઈ સ્ત્રી આ વચન પોતાની સખીને કહે છે, તે વખતે તટસ્થ રહેના પોતાના પ્રિયતમને સંધ્યાકાળ સકેત સમય છે, એ બાબ સૂચવે છે.

૬. પ્રકરણુ એટલે પ્રસ્તાવ; ત્યારે પ્રકરણુનો વિષય વ્યંખ્યાર્થ હોય, ત્યારે તેની વિવક્ષણતા સમજવી; નેમ—

ચોપાઈ.

એક પ્રકરમાં આવે આજ, મેં શુભિયું તારા શિરતાજ

આમ કેમ ઉભી રહી? અહીં, કર કરવાનું ને કંઈ બહી !

તે પતિની સેવા કરવા કંઈ પણ સામગ્રી તૈયાર રાખી નથી એવો

વાચ્યયં છે; પણ ઉપપતિ પાસે જવા તૈયાર થઇ છું તે હાલ ચોખ્ખું નથી, એ બાબત છે.

૭. દેસની વિવશશુતા, નેમ—

ઉપજાતિ.

બીજા રથએ ધૂલ વિણે જઈને,
બેની ! વિણું હું અહીંમાં રહીને;
જ્યાં કુરે છું નહિ હું સમર્થ.
દયા કરો બેડી કહું હું હરન.

આ ઉક્તિથી પ્રિયતમને મળવા ચોખ્ખા આ વિવિધ પ્રદેશ છે, માટે તેને અહીં મોકલ, એવું કોઈ જી પોતાની વિશ્વાસુ સખીને સૂચવે છે.
૮. કાળની વિવશશુતા—

ચોપાઇ.

શુરજન પરવશ પ્રિય ! શું કહું, મંદભાગ હું તમને બહુ;
ભક્ષે પ્રવાસે ચાલો આજ; ગણો છો પોતે જે કાળ ?
અહીં આજ એટલે વસત મનુષ્યમાં જે આપ જશે તો હું નક્કી
નાશ પામીશ; આપને જે ઘટે તે કરો ઇત્યાદિ અર્પનું ભાન થાય છે.
૯ કાલુ એટલે ધ્વનિનો વિકાર, તેની વિવશશુતા, નેમ.—

હરિગીત.

એ દશામાં પાંચાળી દેખી સખામાં, વનમાં વળી—
વસિયા ઘણું બાધો વિષે અંજે બનિ-પડને ધરી;
આરંભ અનુચિત આદરી છુપ્યા વિરાટ-નિવાસમાં,
હું-ખિન્ન-માં શુર ખિન્ન છે, નહિ આજ પણ કુર રોજમાં ?
અહીં મારા ઉપર ખેદ કરવો ચોખ્ખું નથી, પરંતુ કોરવો ઉપર કરવો ચોખ્ખું છે, એ અર્થ કાકુત્થી સ્પષ્ટ થાય છે.

૧૦ ચેટાની વિવશશુતા; નેમ.—

સોરઠો.

મળવાને આતુર, ચતુરાએ વિટને લહી,
બીડયું કમળતું ધૂલ, નેત્ર વડે હસી હાલ કહી.

અનુક્રમણિકા.

પાનં.

૫૨૫

અનુક્રમણિકા ૫૨૫	૧૨૧
અનુક્રમણિકા ૫૨૫	૧૨૧
અનુક્રમણિકા ૫૨૫	૧૨૬
અનુક્રમણિકા ૫૨૫	૧૨૮
અનુક્રમણિકા ૫૨૫	૧૩૫
અનુક્રમણિકા ૫૨૫	૧૩૮
અનુક્રમણિકા ૫૨૫	૧૪૧

અનુક્રમણિકા.

આ મહાકાવ્યના ઉપાસક યવાની ખાસ વિવિધ પ્રાર્થના કરવામાં ન
 દિન આવે. માટે જેને એના ઉપાસક યવાની ઇચ્છા હોય, તેણે પત્રલાઠી
 'અનુક્રમણિકા' એનામાં મહાકાવ્યના મેનેજરને પોતાની ઇચ્છા જણાવવી.

॥ ॐ ॥

બોધક પદ. રાગ વનાશ્રી.

સેવો સદા મહાકાળ સુજનો,	સેવો સદા મહાકાળ.	ટેક,
ફરિ ફરિ જગમાં હાથ ન આવે,	મહા મૃત્યુજય દાસ,	સુજનોં
અવરે હથાસી દુઃખની ફાંસી,—ધરિ,	મરવે શો માલ,	સુજનોં
સુખને શત દિવસ ઈચ્છો છો,	તો શિદ ખોવો તાલ.	સુજનોં
વિધ વિધ સેચ વિધીહીન યજીને,	કાં યજ રહો કંગાલ,	સુજનોં
સદચુચુ સર્વ હૃદય ધરવાને,	તજના સમ કુચાલ,—	સુજનોં
નિગપદ સુખને પ્રેમે મળવા,	ટળવા માયા જાળ,	સુજનોં
સમાવવા ઈચ્છો શાંતિથી,	તિવિધિ તાપની જાળ,	સુજનોં
જો ચહો આ દુઃખરૂપ સંસારે,	સત્વર થાના ન્યાલ,	સુજનોં
છતતણા આધાર અને જો,—	જો જગના પ્રતિપાલ,	સુજનોં
સાચાવિષ્ણુ મુખ દર્શિ ન આવે,	કાદો દશ દિશ બાળ,	સુજનોં
નિર્ભય નિરર્ભજ થાઓ સવેળા,	કાં વેડો હર ફાળ,	સુજનોં
જન્મ મરણ દુઃખથી ઉગરવા,	ટાળો પરિપુ સાલ,	સુજનોં
દેવી દેવ તણું જો દેવત,	વિશ્વંજર વિકાળ,	સુજનોં
ક્રોશ અવિદ્યાદિથી છૂટવા,	ધરિ અંતરમાં બદાલ,	સુજનોં
આતંત આદિ રહિત સ્વરૂપ આ,	પ્રકટપણે છે દાલ,	સુજનોં

શ્રીઅલ્હારમંજૂપા.

અથ મંજૂલમ.

શ્લોક:

નમસ્તે યોગવેદાન્તચન્દ્રસૂર્યક્ષ સિદ્ધિદ ।

શ્રીસિંહાર્ય વિરાઢાત્મન્ પ્રસીદ ત્વં પરાત્પર ॥ ૧ ॥

શાર્દૂલવિકીરિત છંદ.

લીધી રક્તિ વિમુક્તિ અપિ અધિક્ષા આનંદ વર્ણવતી,
આશીર્વાદ રૂપે ત્વસિંહ-મુખથી જે છે સંદા આવતી;
હું તે હવ્યજ્ઞ દામલા મલહર વાણી વખાણી મુખે,
ભેડી પાણિ મુનાવ આણિ ઉરમાં યત્ને પ્રવેશુ મુખે. ૨

રતિ મઙ્ગલમ્.

યત્ર-કથન.

દાહરો.

ગુણિજનને ગુણુકરિણી, શિશુહિત કરણિ ખમ્ભસ;
અમળ અલંકારે ભરી, મનહર નિર્મુ મમ્ભસ. ૧

ગ્રન્થકારની નમ્રતા.

કવિત.

શારદાએ સોંપેલ છે, રનેદયી મુવર્ણ પૂર્ણ,
અર્થે પણ એજ દિવ્ય, દેવીએ દીધેલ છે;
અસલ, સુવર્ણતણા, કુશળ કારિગરોએ,
પ્રબળ કળાથી બનાં, બૂગણ દીધેલ છે;

સકળ કામેરી તે હું, પેરી વિષે પધરાયું,
એમાં મુજ કાસલનો, કહો કરો ખેલ છે ?
અન્યાએ મ્હાસનારે, મોરએ કહો શો માંધો ?
દીવામાં બળે છે તેતો, દેવત દીધેલ છે. ૨

સોરડો.

વળિ જે દેખે દેખ, સન્મન દેખ ન રાખશે;
એકજ હલે એકોં, એમ-સમજ ઉર સાંખશે. ૨

'અલંકાર' નો અર્થ.

અલંકાર - કૃત્તિ-અલંકાર ઉપરથી અલંકાર શબ્દ થયેલો છે. અંત
પૂર્ણ અપવાદોને લેઈને તેટલું. કૃત્તિ-અલંકાર નામ્ય છે.

એ ક્રિયાવાચક ધાતુ છે. સાધારણ રીતે દરેક વસ્તુમાં કેટલેક અંશે સ્વાભાવિક શોભા રહેલી હોય છે. તે સ્વાભાવિક શોભાને પૂર્ણતાએ પહોંચાડવાને માટે કેટલાંક કૃત્રિમ સાધન યોજવાં પડે છે. તે સાધનનાં સમુદાય માંનું પ્રત્યેક સાધન અલંકારને નામે ઓળખાય છે. ‘અલંકાર’નો સાધારણ અર્થ ‘મૂળ શોભામાં વધારો કરનાર’ એવો છે.

દાહરણ.

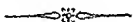
સ્વાભાવિક શોભા (વયે, વૃદ્ધિ કરે અરોપ;

અલંકારે તે જાણ્યા, સુશૃણે વડું વિશેષ.

૧

હવે અલંકારનો વિશેષ અર્થ દર્શાવીએ. જેમ જરિયાનનું ચીર, કસબી કંચુકી, ચીનાઇનો ચણિયો, ઇલાદિ વગેરે, તથા હીરાના હાર, ચોતીની માળા, કંનકના કંકણ, ઈલાદિ ધરણું સુંદરીના શરીરની સ્વાભાવિક શોભામાં વધારો કરનાર અલંકાર છે તેમજ શબ્દના તથા અર્થના વિવિધ અલંકાર સરસ કવિતાની શોભામાં વધારો કરનાર અલંકાર છે. આ કવિતાની શોભામાં વધારો કરનાર અલંકારનું નિરૂપણ આ અલંકાર મંજુષામાં કરવામાં આવશે.

કાવ્યના અલંકારની વ્યાખ્યા.

હરિગીત છંદ.

જે શબ્દને વળિ અર્થના છે ધર્મ અસ્થિર ઓપતા,

શોભા વધારી શબ્દને વળિ અર્થની, અતિ શોભતા;

સત્કાવ્યના રસ આદિને કચ્છ અધિક આર્પી પોષતા,

છે, તે અલંકારે કુશળ કવિ વક્ષણે સંતોષતા.

૨

આ સૂચક હરિગીત ઉપરથી પ્રથમ તો અલંકારના ૧ શબ્દાલંકાર તથા ૨ અર્થાલંકાર એવા બે મુખ્ય ભેદ સૂચવાય છે. તેમાં પ્રથમ તે મનુષ્યને શબ્દનો અનુભવ પ્રાપ્ત છે અને ત્યાર પછી અર્થનો અનુભવ પ્રાપ્ત છે; આ કારણથી પ્રથમ શબ્દાલંકારનું નિરૂપણ કરવું યોગ્ય છે.

અથ શબ્દાલંકાર સંગ્રહ.

ઉપર લખેલા દરિગીન છંદ ઉપરથીજ તારની કહેલી શબ્દાલંકારની વ્યાખ્યા અત્રે આપીએ છીએ:—

શબ્દાલંકારની વ્યાખ્યા.

(૨) ક. શબ્દાલંકાર—કવિતાના રસ આદિને (અર્થાત્ રસને તથા રસાભાસને) પુષ્ટિ આપનાર તથા શબ્દની શોભામાં વધારો કરનાર શબ્દના જે અસ્થિર અથવા અનિત્ય ધર્મ તે શબ્દાલંકાર કહેવાય.

શંકા—આ સ્થળે શબ્દાલંકારને શબ્દના અસ્થિર અથવા અનિત્ય ધર્મ શાથી કલા?

સમાધાન—જેમ મનુષ્યના ગૈર્મ, ધર્મ આદિ ગુણ તેનામાં નિત્ય રહે છે તેમ તેના શરીર ઉપર પહેરવાના વસ્ત્રાદિ અર્થાત્ ધરણી નિત્ય પહેરેલાં રહેતાં નથી; કોઈવાર મનુષ્ય પોતાના વસ્ત્રાદિ પહેરે છે, અને કોઈ વાર ઉતારી પણ મહેરે છે. તેવીજ રીતે માધુર્ય, ઓઝસ્ અને પ્રસાદ એ કાવ્યના ત્રણ ગુણમાંનો એક પણ કાવ્યમાં નિત્ય રહેવો જોઈએ; પણ અનુપ્રાસ આદિ કાવ્યના શબ્દાલંકાર કાવ્યે નિત્ય ધારણ કરી રાખવા જોઈએ એવી કાંઈ આવશ્યકતા નથી એવો સંસ્કૃત કૃતીશ્વરેને અભિપ્રાય છે. સંક્ષેપમાં જાણવું જે કાવ્ય કોઈવાર વસ્ત્રાદિ સુકત પણ હોય અને કોઈ વાર વસ્ત્રાદિ વિનાનું પણ હોય. (કોઈવાર વસ્ત્રાદિ વિના ચત્રવી લેવાય પણ ગુણ વિના તો ચાલેજ નહીં.) આ કારણે લીધે શબ્દાલંકારને શબ્દના અસ્થિર અથવા અનિત્ય ધર્મ કલા.

શબ્દાલંકારનું કોઈએક ઉદાહરણ.

દાહરણ.

જય જય જય તું સગમ જય, અમય કરી પાત્ર આપ;

મુખદ મંગલ આ અવસર કરિ, સકલ હૃદયમાં સ્થાપિ.

‘શ્રી મુરેશચરિત.’

આ દોહરામાં 'મ' છાર, 'સ' ચાર, 'બ' બે, 'દ' બે, 'ચ' બે, આઠો છે. તે બોલતી વખતે આ દોહરા બીજા આધારના દોહરા કરતાં વધારે સોમાવધાન લાગે છે. અથવા માત્ર સરસ્વતી રાસ-ગાનો નોંધાતો હોય:—

ત્રિશેષશોભાસિની ક્ષીમનો-નિવાસિની,
સમક્ષ આક્ષમાત્રધારિણી શ્રેષ્ઠદ્વાસિની;
અનેક રપિણી અરપિણી સદા વિશામદે,
સુકાવ્યસિન્ધુધારદે નમામ દેવિ ચારદે. ૧

આમાં પણ એકનો એક અક્ષર અનેકવાર આવવાથી શબ્દની શ્રો-
તાં વેળાવાં છે.

સંક્રા—એકનો એક અક્ષર અનેકવાર આવવાથી જે અવંકારો થા-
ય તેમને ખરું જોતાં 'અક્ષરાવંકાર' અથવા 'વર્ણાવંકાર' કહેવા જોઈએ;
પણ અગ્રે તેમને 'શબ્દાવંકાર' કવા તેનું શું કારણ ?

સમાધાન—

દોહરો.

તવય કવય સય રય ધવય, અયય નયય લય લાય;

વયય અયય ખયય બાયય હય, દયય મયય ગય ગાય. ૧

આ દોહરામાં 'ય' અનેકવાર આવ્યો છે, પણ તવય, કવય, અયય
અર્થાત્તીન અક્ષરના સમૂહને શબ્દ ન કહેવાય; અને કાબ્ધશાસ્ત્ર તો અર્થા-
ત્તમક શબ્દનો વ્યાપાર કરનાર જાણે છે. આ કારણથી અર્થ સચક શબ્દો-
માં એકજ અક્ષર વારંવાર આવે તોજ અવંકાર થાય છે; માટે અગ્રે
'વર્ણાવંકાર' અથવા 'અક્ષરાવંકાર' નામ ન આપતાં 'શબ્દાવંકાર' એવું
નામ આપવામાં આવ્યું છે.

શબ્દાવંકાર સંપ્રદમાં સર્વથી પ્રથમ વિચારવા યોગ્ય અનુપ્રાસનો સમુદાય છે.

અનુપ્રાસ વર્ગ.

(અર્થ ૧ પ્ર ૧ ('અસ=નાંખવું' એ ધાતુનું રૂપ) આસ)=અનુપ્રાસ
જે રીતે રસ પગેરમાં વધારે થાય તેવી રીતે અથવા તે રસોત્પત્તિને
અનુકૂળ થાય તેવી રીતે મગ્ધેને લાવી લાગીને નાંખવા અથવા બોલવાનું તે.

અનુપ્રાસની સામાન્ય વ્યાખ્યા.

દાહર.

સ્વર જુદા પણ શબ્દનું, જો સરખાપણું હોય;
તો ગુણિજન તેને ગણે, અનુપ્રાસ સહિ કોય. ૩

આ સ્થળે શબ્દનો અર્થ અવાજ લીધેનો છે માટે કહેવાનો આશય એ છે કે—જુદા જુદા સ્વરો આવ્યા હોય તો હરકત નહીં, પણ જે કવિતામાં વાપરેલા શબ્દના અન્ય (વ્યંજનમય) ભાગ સરખા હોવાથી ખોલતી વખતે લગભગ સરખો અવાજ કાને પડે તો પણ તે કવિતામાં અનુપ્રાસ છે એમ જાણવું.

શંકા—કોઈ સ્થળે સ્વરનું સરખાપણું હોય તો તે સ્થળે કયો અલંકાર થયો કહેવાય?

સમાધાન—સ્વરનું સરખાપણું વ્યંજનના સરખાપણા જેટલું સાંભળનારના મનમાં અસર કરનારું નથી માટે અસહના સંસ્કૃત સાહિત્યકારોએ સ્વરના સરખાપણાને અલંકારમાં ગણ્યું નથી. પરંતુ ધણા સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત કવિઓએ પણ દીર્ઘાક્ષર અને હ્રસ્વાક્ષર કવિતાઓ રચિને પોતાનું આતુર્ય દર્શાવેલું છે, માટે અગ્રે સ્વરના સરખાપણાને અલંકાર તરીકે માન્ય રાખી ‘સમસ્વર’ એ નામનો અલંકાર હવે પછી તેના બેઠ સહિત નિરૂપીશું. અપૂર્ણ.

હૃદયનિવેદન.

રાગ પરજ.

‘દયા આણી હોય હવે તાણીરે, આ ભવની પિલાવો ન ધાણીરે; ટેકા
પ્રાત યતો ઉડી અંતરમાં ફરતો ‘કુતર્ક દગ્ધરે;
‘દાઢ’ ધોડ’ સંધ્યા પૂજા કરે, પણ મન ભમતું બળર. દયા. ૧

- બહુ વિધ કામના અંતર માણે, જાણે ન મૂઠ લંગાર;
શ્રવણે પોઠા પડી, સુણે પણ, તોય ન ચેને ગુમાર. દયા. ૨
- કેંયન ખંરવત રચવા ચહે પણ, અચવાના મુગ ઉંઘાર;
જાણે ખરો પણ ખરંવત યછતે, વડન કરે નિલ બાર. દયા. ૩
- તપ્ત્યા સત રે' જર જોડની. (જપગ) મીતાનો પરિવાર;
ધણ્યોકે રચુ' ઘર બાર અને, એક નૌતમ લાખું તાર. દયા. ૪
- કાળાં કમો નિશદિન કરેને, વેગવો મૂઢી વિચાર;
પામર નરને દસાવવા જાહુ, જાજ રવિ નિરધાર. દયા. ૫
- એ વિશુ અગણિત અપરાધો હં, જાણો આણો પાર;
મુગ પુરપાથે પાર ન પામું, સામું જુઓ કરો વઢાર. દયા. ૬
- શાસ્ત્ર કહે. યહ દીન જાણે મુર, ને જાનના પોખાર;
દીનપણું મુજમાં પ્રણુ છે તહિ, હું તમનો બંડાર. દયા. ૭
- હજુ વિયોગની પીડા ન જાણે, મોગે જાને હુંશિયાર;
હું જાણું કહી બકવા માંડે, જાણે ન નિજ આધાર. દયા. ૮
- અર્પું હું ખાજિમાન સહિત મુગ, અંતર ચરણે સાર;
પાત્રે કરો પછિ પૂર્ણ બરો પ્રણુ, વર્ષાવિ અમરત ધાર. દયા. ૯
- સતી પતિમાં ગમ રહે; ત્યમ પ્યાતા ખેપાકાર;
ત્રિ, ત્ર, આદિ અનાદિતુ' જોણું, હુણુ સામર મોઝાર. દયા. ૧૦

૧. 'મીતાનો પરિવાર' એ સજ્જેના સંબંધમાં એક મુર અને તેના શિષ્યની વાર્તા નીચે પ્રમાણે છે:—એક સાધુ પોતાના શિષ્ય સહિત એક મઠમાં રહેતો હતો; તે સાધુને એક વાર ચારે ધામની યાત્રા કરવાનો ઉત્સાહ થયો. તેણે પોતાના ચેલાને કહ્યું કે હું કે હું યાત્રાએથી આવું ત્યાં મુઢી આપણા મઠની 'હું' સારી રીતે સંભાળ રાખજો. ત્યારે ચેલાએ મુરને સા-
હાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરીને કહ્યું કે આપનો પ્રતાપી છો માટે આ મઠનું ખરચ પૂરું યાય છે; પણ આપના ગવા પડી મારાથી મઠ સી રીતે નિભાવી શકાયો. મુરે કહ્યું કે બાઈ, એ વાતની તારે કાંઈ ફિકર ચિન્તા કરવી નહીં; પરમેશ્વર જેવું ગાવડે કાપડ, એપડ અને અલ એટલાં વા-
નાં મને સાંચી મોકલે છે; માટે હું આ જીતાણનો મુરદા, તેનો હવેશમાં પાંડ કરજો એટલે તો સારા વાનાં મરો, પરંતુ એ મુરકો જોઈ નાખીમ

નહીં. કેમકે એ ગુરુદ્રો મારા ગદા ગુરુજીએ આપ્યો છે અને, ખુદ કાગી
 ક્ષેત્રમાં લખાવેલો છે. આ પ્રમાણે શિષ્યને શીખામણ તથા ગીતાજીનો ગુ-
 રુદ્રો આપી ગુરુ તો પાત્રાએ જવાને વિદાય થયા. શિષ્ય પણ ગુરુની-શિ-
 ખામણ પ્રમાણે પાઠ કરે અને સેરક સતી ધાંધ આપે તેનો પ્રસાદ લે;
 આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસ મયા એટલામાં તો રત્ને મહામાં ઉદરડાઓએ દો-
 ડાદોડ કરવા માંડી, અને પેલા ગીતાજીના ગુરુદ્રને એ ચારેક ચાંચો મારી.
 સવારમાં એણે નાહીને પાઠ કરવા બેઠો ત્યાં ગીતાજીને ઉદરડાએ ચાંચો
 મારેલી નાંઘરે પડી. આપી એણે મદા વિચારમાં પડ્યો કે મારા ગુરુજી-
 ના પણ વડા ગુરુની પ્રસાદી રૂપ આ પવિત્ર ગીતાજીને, દુટ્ટ ઉદરડાઓ
 દમવા લાગ્યા; આજ તો જનણે એ ચાર ચાંચો મારી પણ કાસતો એ
 પાપી ઉદર મારાં ગીતા માતાના ગુરુ ગુરુ કરી નાંખે અથવા ઘસડીને
 લેઈ જાય તો પછી ગુરુજી પરદેશ અને આપણે આધાર શ્રો? માટે ધાંધ
 પણ ઉપાય શોધી કાઢવો કે નેથી ગીતા માતાનું રૂઠે પ્રકારે રક્ષણ પા-
 વ. એનાએ ઉડા વિચાર કરી શોધી કાઢ્યું કે એક બિલાડી પાળી, નેથી
 ઉદરને આ મહામાંથી પક્ષાપન કરી જવાની જરૂર પડે, બીજેજ દિવસે
 એનાએ એક બિલાડી પાળી. રોજ મનીષાએ દૂધ પીતાં નેઈએ, એણે વિ-
 ચાર કયો કે હવે દૂધની જરૂર તો પડે છે, અને કાંઈ બાર વંખત એ વ-
 ખત દૂધ મળી આવતું નથી માટે જો માય માતાજી રાખ્યાં હોય તો-
 ભલા! માયની સેવા થાય અને કાંદોરજીને બોમ ધરાયાય તથા થોડુંક
 દૂધ આ ગીતા માતાની એણી કરનાર બિલાડી પણ પામે. આ વિચાર
 પણ પેલા એનાએ બીજેજ દિવસે અમલમાં આણ્યો. ગુરુજીએ થોડા ધં-
 ણુ રૂપેયા લુગડાં લેવાને માટે આપ્યા હતા, તેની એક માય લેઈ આવ્યો.
 હવે પ્રાતઃક્રમ ચતાં માય માતાની ખટખટમાં પેણો ગીતા માતાનો બકત
 એણે દર રોજ પડતો. ગીતાનો પાઠ કરવાનો સમય તો હવે ગાયના છા-
 ણુ ગમણના કામમાં જવા લાગ્યો. હવે એ એવાને ગાયની ઠંડમઠ કરના-
 ર માયુસની જરૂર, જરૂરપણ કેમકે માયને કેટલાંક વાછડાં પણ સમય જતાં
 ચતાં હતાં. એનાએ ગડ અંદરનો કેટલોક સરમામન વેચી એક ધરજારી
 સાધુની છોકરી સાથે લઈ ક્યું અને સંસાર માંડ્યો. ગારે વર્ગે પાત્રા ક-
 રીને, ગુરુ આપીને મંડના જારણ આગળ આવ્યા તો ગાર પાંચ છોક-
 રાં રમે છે અને કાલા હલ મચાને છે. ગુરુ તો વેગજેથી મંડના અંદરના

મુક્તાવલિ.

(એક સરલ નવી વાર્તા.)

(આજી ગમે પાને થી.)

નમન-કરી બોલ્યો શિવસેન, અત્રે મૂઝ પાસે કંઈ છે ન;

આ મુદ્દા મુઝ કરની જોડ, તમને હું આપું છું જોડ. ૩૦

‘શંકર તો કુ રખે આગાદ’, જોગી બોલ્યો ધરિ આરહાદ;

વળાની કરવા લાગ્યો ગાન, કુંવર મુઝે છે કહ્યો પાન ૩૧

જોગી... પદ ૧.

(હે હંસા મે પિંજરા નહીં તેરાછ;—અ રાગ)

હે બાપુ, અમખ ફકીરી હમારીછ,

નહિ દુનિયાસે, વારો, હે બાપુ, અમખ ફકીરી હમારીછ. ૨૬

જર જોરે નજર ના હમારી, હજુરસે દિલદારી, હે બાપુ ૧

હમ અવધુત કહોછ કરે મ્યા, મહઅગ્રહી તુમારી. હે બાપુ ૨

બિજ્ઞા અર ભગવાન જિનાહમ, બેઠે સખ જારી. હે બાપુ ૩

કોદિન ફત્તજત ભત કરે હમ, કમલ અબદયાધારી. હે બાપુ ૪

કમલ રહે હમ મદિ દે સમાધી, દેવળ હો નિરાહારી. હે બાપુ ૫

‘સચ્ચા’ કાવિયસે વાચે હમ, સોદે શીશ હમારી. હે બાપુ ૬

અમખ બમે પુનિ પાપ ન જાગે, મેરી બિજ્ઞા દિશા ન્યારી. હે બાપુ ૭

માગમાં નજર નાંખે છે તો ચેજાછ ગીતાના પાઠમાં બેસા છે અને જાપડી યુક્તમાં લાકડાં સંકારતી જાય છે અને કહેતી જાય છે કે ‘નરદમ લીલી તડી લાલ્યા ને પછસા બરબરા આપીઆવ્યા અને પાડું કરે ત્યારે વળી ગીતાછમે; બખરમાંથી કાંઈ વસ લાવતાં પણ આવડે નહીં’. આવો તા-ત મચ્યો છે એવામાં ગુરને ચેજાએ ધરના બરણમાં ડાકાયાં કરતાં દી-ડા, ચેજો બારણે આવ્યો અને ગુરને પગે લાગી કહે ‘પધારીએ મહારાજ’ ગુરએ પૂછ્યું બાપ આ બધી ઉપાધિ ક્યાંથી થઈ? ચેજાએ જવાબ દી-ધો કે ‘મહારાજછ એ તો સવલો ગીતાછમે પરિવાર છે અને આપનો પ્રસાદ છે. ગુરએ કપાલે હાથ દીધો અને શરીરે કોઈ બીજો દેશ તીર્થ કરવા નીકળી પણાંકમકે હંગે તો મહને રમ્યો ધર થઈ ગયું હતું.

(ચોપાઈ ચાલુ.)

- કુંવરે સુણિ જોગીની વાણુ, વિચારિ બોલ્યો તેહ; સુખણુ:—
 દાનિયવટ છે મારો ખરો, શિર આપુંછું તછ ખરખરો. ૩૨
- જણાવ છો કે મોટા જતી, જસમે ન છુપે બાઝેનિ રતી;
 દરે શિવપણુ મારી દેહ, એમાં હું ન ધરું સદેહ. ૩૩
- કુંવર યોગિ વચ્ચે યછ વાત, તે સુણિ ગયા મુસાફર સાત;
 તે સાને નિધિપુરમાં ગયા, વાત કરી દિલ લાવી દયા. ૩૪
- ચોકિદારને સઘણું કહ્યું, મુસાફરે જે જે નિરખિયું;
 છોકરવાદી કાઠ જુવાન, અધોરિમે દેછે શિરદાન. ૩૫
- માટે ધસિ તે હામે જાય, નહિ તો જનમે ધોર જલાય;
 ઠેકાણું પૂછી નિરધાર, ચોપે ગાક્યો ચોકીદાર. ૩૬
- પુરમાં પણ પ્રસરી આ વાત, 'અધોરિએ કીધો જનવાત';
 જે જે જનને કાવે જેમ, વાત વધારી કરતા તેમ. ૩૭
- દસરાની અશવારી ચઢી, રામે સુત ન દિઠો તે ધડી;
 સેવકને કે' ક્યાં શિવસેનર, પડે ન પૃથ્વીપતિને એન. ૩૮
- સેવક જોળ કુંવરની કરે, રાત્ર મનમાં ચિન્તા ધરે;
 ચોકીદાર તણો સરદાર, એવામાં આગ્યો તે દાર. ૩૯
- મુસાફરે જે આપીભાળ, જણાવી તેણે તે તત્કાળ;
 દાનિયનો મુન કાઠ જુવાન, અધોરિમે દે છે શિરદાન. ૪૦
- ચોકિદાર છે ચોપે ગયો, મેં આવી વૃતાન્તજ કહ્યો;
 એ વિણ આપ કૃપાથી આજ, છે સુખિ સઘજો લોકસમાજ. ૪૧
- સુણિ આ વાતે યથો સંતાપ, વળિ કુંવર નવિ જડ્યો આપ;
 રાયનેત્રમાં આગ્યું નિર, જડે નહીં શિવસેન સુધીર. ૪૨
- આ સઘજી જે નિપજ વાત, રાજિવાસમાં તે યછ ખ્યાત;
 રાણી જે યછ લયબાકુલી, શરીરકેરી શુદ્ધિ દલી. ૪૩
- જાન આવતા કરિવિદાય, રાણીએ માંડ્યો સંતાપ;
 અરવંડીની ખવારી અહીં, શું નિપજ્યું સરતીરે તહીં. ૪૪
- સુણિ શિવસેન તણા દેહ જોલ, ચોગી ઉર દરખો આજુનોલ;
 પંડી વચ્ચે મુખથી તે પતિ, કુંવર તારી છે નિમિત્ત મતિ. ૪૫
- સાચો રાત્રકુંવર રાજુધીર, સાચા દેહ તાહરો વીર;

- પ્રસન્ન. હું તુજપર હું થયો, માગ્યું! માગ્યું!! મુત વર ઉરમજો. ૪૬
- રાજકુંવર ત્યાં કરી પ્રજ્ઞામ, વિનય વડે વદિયો તે કામ. ૪૭
- બાળ પદ્મામાં મુજને માત, કેતી અધોરીઓની વાત. ૪૮
- ચમત્કાર તેમાં આવતા, જે મુજ ઉરમાં અતિ બાંધતા; ૪૯
- તમે અધોરી મુજને આજ, મળિયાહો પોતે મ્હારાજ. ૫૦
- ચમત્કાર દેખાશે મને, એટલિ અરજ કર આપને; ૫૧
- આ સુણી નેગી ખડખડ હસ્યો, બંધા પુતડું મુજઉર વસ્યો. ૫૨
- વદી એટલું યોગી કહે, શું તું મને અધોરી લહે? ૫૩
- હશે ન્હાય ત્યમ તું જાણજો, અદેશો ઉર નવ આણુજો. ૫૪
- અધોરીઓની માયા નેહ, તને ખતાવું નિઃસદેહ; ૫૫
- અડદતણા કણ લેજો હાથ, રમશનમાં નજો વિણ સાથ. ૫૬
- સત્ય શરનો સત્ય પ્રતાપ, મુખેથી વદજો ધિર યદ આપ; ૫૭
- મને વદે ત્યમ કણ નાંખજો, નિશ્ચય હૃદય વિષે રાખજો. ૫૮
- રમશન ભુમિમાં અડદન શાન, પડતાં પાશે બહુ ઉત્પાત; ૫૯
- પણ મુજને તું સંભારજો, સંભારીને નિભંચ થજો. ૬૦
- સંકળ મશાણી બહુ નેહ, તું નિઃ નજરે નિરખિશ તેહ; ૬૧
- તાશ મનનો સંશય જશે, અંતે સહ શુભ તાર થશે. ૬૨
- કાળી સાદશ કરે દીન, પ્રયોગ કરવો કુંવર પ્રવીણ; ૬૩
- પછી ચાલશે આજીવન, દેવતઃ નિરખી પામે દર્શન. ૬૪
- ન્યારે નેવા ઈચ્છા ધાય, પ્રયોગ કરજો સ્માશાન માંય; ૬૫
- ચમત્કાર વિધ વિધના યશે, પણ હરકત તુજને નદિ હશે. ૬૬
- કુંવર કહે પછિ નેકી હાથ, કૃપા કરે મુજ ઉપર નાથ; ૬૭
- નામ આપતું મુજને કહે, સેવક જાણી કરસુજ શહે. ૬૮
- તવ યોગી મુખ બોલ્યો વાણુ, આ દેહ તણ નામ પ્રમાણુ; ૬૯
- ‘અસ્મેન્દ્ર’ અતિ કે છે લોક, ‘અસ્મનાથ’ પણ કે છે કોક. ૭૦
- સંકટમાં દેતાં મુજ નામ, તને મળિશ આવી સહ કામ; ૭૧
- કુંવર યોગિને નમિયો શાંપ, યોગી અદશ્ય થયો છે ત્યાં. ૭૨
- કુંવર તહોથી આજ્યા તહીં, પ્રધાન મુત ઉભો નો જહીં; ૭૩
- પ્રધાન મુત ત્યાં પૂછે વાત, ‘વાત કરી શી યોગી સાય’ ૭૪
- મકર બેઠ વૃષમુત નવ કહે, પ્રધાન શત મન શોધ મહે; ૭૫

- જેવું તેવું કરી સમાધાન, ધર તરફ આપ્યો ગુણવાન. ૬૧
- પ્રધાન સુતને નૃપ, સુત જ્યાંય, બન્ને આવે મારગ માંય;
ચોકીદાર મળ્યો તે દાર, નૃપ સુતને નમિયો તે વાર. ૬૨
- નૃપ સુત કે' તું ક્યાં જાય છે, ચોકીદાર કે' ખુન ધાય છે.
અધોરિ કો જનને ખાય છે, માટે સેવક ત્યાં ધાય છે. ૬૩
- કુમાર ચિત્ત વિગે ચેનિયો, પોતે જઈ પુરમાં પહોંચિયો;
રાગ આળ્યો જાણી કુમાર, ઉરમાં હરખો અપરંપાર. ૬૪
- રાણિ બન્ને યદ્ય રાગયાત, ગાત તાત પુછે છે વાત;
વિના કલે તું ફરવા ગયો, અગને અતી અજાણો થયો. ૬૫
- અધોરી કોઈક જણને, ખાધ, એવી વાત થઈ પુરમાંય;
અમને અતિ અદેશો થયો, (કે) રખે હોય તું સપકાઈ ગયો. ૬૬
- ગાત તાતને કહે કુમાર, અમને બધ નથી થયો લગાર;
વિદ્યતણી નપિ યદ્ય કંઈ વત, પ્રધાન પુત્ર હનો મુગ સાય. ૬૭
- સરતીરે ફરતાંતા અમે ભિચ્યા ફિકર ધરોડો તમે;
અધોરિ કો' નરને ખઈ જાય, એવું અમે ન દીઠું લાય. ૬૮
- કો મૂખેં ગપ મારી હશે, ખરી ખજર હમણાં આવશે;
ચોકીદાર તણે સરદાર, ફરી ખજર લઈ આવ્યો દાર. ૬૯
- રાણી વાસમાં દામી સાથ, કાંચું નૃપને બેડી લાય;
અધોરિતો કો હમે નથી, વાત જુઠી કો મૂખેં કથી. ૭૦
- સહનો ઉરથી અજાણો ગયો, સજી કુંવર સાથે નૃપ ગયો;
અદિ અસ્વારી દશરાનણી, અટકીતીને ઉગરી વણી. ૭૧
- સહને મન અધિકો આનંદ, રાગને ઉગ્યો સુખચંદ;
કુંવર સહિત સમી પૂછ કરી, મહેલ તરફ નૃપ આવ્યા ફરી, ૭૨
- નિરખી અસ્વારી પુરજોઈ, ઉરમાં જનિયા સર્વ અશોક;
દશરા કેરો આજીવ જોઈ, પૂછેં થયો સુખદારક તેડ. ૭૩

ત્રીભુત મોતી.

ભુવંગી છંદ.

- ૧ દશેરાં પછી દિવ્ય માણેકદારી, ગદ્ય પૂર્ણિમા પૂર્ણ આનંદદારી;
ભુવે કાલગત્રિ તાપી વીરચાટ, અમલકાર જોવા રમે ચિત્ત ધાટ. ૧
- ૨ વિચારે સદા ચિત્તમાં શિવસેન, રડાં કૌતુકે જોઇ પામીશ ચેન;
યદાં જગમીને ગાગરો ચો મરાણુ વિવેકીશ આમયં બી હું પ્રમાણુ. ૨
- ૩ દિવાળી પીતિ આત્રી ને દાગ રાત્રી, રહી આવી જે સર્વ જાંદુનિ ધાત્રી;
ચિત્રી રાત અર્ધાં તદ ને કુમાર, હડી જાગી રીત્યે ગયો મ્હેલ બહાર. ૩
- ૪ અમા અંધ યાનાં પુરહાર રાતે, દુર્ગને હયાડાં યતાં તે પ્રમાતે;
પરન્તુ હયાડું રહેતુજ એક, ગયો હાર તે રાખતો પુત નેક. ૪
- ૫ તજપૂર જ્યા દૂર આગ્યું સમશાન, ગયો જૂનનો પુત્ર સાં ધૈર્યવાન;
મહારાત અધારિ આંધં ગયેલી, મુચા જે બી સર્વત્ર સંટિપયેલી. ૫
- ૬ કરે રાજ્ય સાં ધૂડ કાંતો શિયાળ, દિસે છે દિશા માત્ર ભારે કરાળ;
કરે વાયુ મુરચાટ ને ધોર બાયે, ભયે ચિત્ત જાણે હશે જૂન પાસે. ૬
- ૭ વળી શવડી કોઈ કંઠે ફરે છે, મુખે લાજનો આગ જેવી અરે છે;
વળી અગિયા તલ આવી ચડે છે, લહું અગ્નિકેરા કળો થું હડે છે. ૭
- ૮ ચિન્તા બરમને વાયુ વેગે હજારે, પેડે નેત્રમાં આપિ તે જોડ કાળે;
તદા સતી અધારિ ને મીઝી આંખે, તમઃપુંજને નેલની વૃત્તિ આંખે. ૮
- ૯ ચિન્તાનાં વા રોષ અંગાર સાં છે, જહુ વાયુથી તે પ્રકાશી રહ્યા છે;
યજે રાખ તે રુંદા વાયુ હડાવે, પછી કેણુ અંગાર દીપ્તિ છુપાવે. ૯
- ૧૦ નદી નાની નીલાંગારા નામ વાધી, રહી વાયુથી નીર પોતે હજાળી;
ન મેઝન તહીં નેત્રપીતો બગાવ, પરન્તુ યતો રાજ્ય કજે સુશાય. ૧૦
- ૧૧ હરી દેડાં વાયુ કરે અપાટ તજ દેઈ ફૂંડ પડ્યા છે હચાટે;
અધુ પીતિ દાઢ જણાતું મરાણુ, પીત્રે કોઈ તો દેખિ છાંડેજ પ્રાણુ. ૧૧
- ૧૨ પરન્તુ મહારુર છે શિવસેન, કેસથી કદાપી હરે તે ડરેન;
દગો પ્રેતભૂમિ વિરે ધીર ધારી, ખરી રાખી દેયા વિષે હાંશિયારી. ૧૨
- યંત્રી બરમનાયે બતાવ્યો હતો જે, મુખે મંત્ર ઉચ્ચારિયો આદરે તે;

પછી જમાવ નાખ્યા તહીં ચીરમંતે, ચમત્કાર બાજ્યો તલ પૂર્ણ તેને. ૧૩
 ઉઠ્યો શબ્દ ઇરાનમાં એક મોટો, વળી બાસિયો વીજળીનો ચીસોટો;
 પછી સિન્દુરે રક્ત વેરે કરાળ, ઉઠો પામ'લાં આવીને ક્ષેત્રપાળ. ૧૪
 વલો રાવના પુત્ર સામું નિકાળી મહાકાલ રક્ષો તને વિદ્વાદાળી;
 મહાકાલ ક્રાન્તા ગ્રાહારેવિ કાલે, હરો જીતિ તારી તને નિત્ય પાળી. ૧૫
 મહા યોગી મસ્મેન્દ્રનાથે કરેલો, તું છે શિષ્ય હું સર્વ જાણું છું પહેલો;
 બલે આવીયો તું ચમત્કાર લેવા, કરી ખાતરી સર્વ સન્દેહ ખોલા. ૧૬
 બધા રાવના પુત્ર ! હું ક્ષેત્રપાળ, બનાવીશ જાદુ તણી સર્વ બળ;
 મહાયોગિ મસ્મેન્દ્ર આદેશ આપે, નહીં વિશ્વમાં તેહને કો ઉપાયે. ૧૭
 કહી એટલું ઉત્તરે ક્ષેત્રપાળે, કરી દૃષ્ટિ પોતે પછી તેડ કાળે;
 કરેથી વગાડી વળી સાન તાળી, વલો ઝોં ચમત્કારિ કાળી કરાળી. ૧૮
 તંદા યજ્ઞ મન્ધરનો સાગ આલ્યો, જાદુ રાવના પુત્રને મિત્ર બાળ્યો.
 વળી કિંનરો સર્વ તે ઠાગ આપ્યા, જાદુ ભૂત આકાર અદ્ભુત લાવ્યા. ૧૯
 તહીં ડાકિની સાકિની ને મુડેલો, તથા મેલડીનો બન્યો ખુબ મેલો;
 તથા ઝાંપડીને વળી ઝાંપડાઓ, વળી આવીયા છે ઘણા બંતરાઓ. ૨૦
 વળી આપિ સીક્રતરી લાં ઉભી છે, ખરી દેખવા મોઝ્ય જમી ખુબી છે;
 કુદે કોઇ નાચે વળી કોઇ ગાય, ખુલી રાવનો પુત્ર તે જોઇ યાય. ૨૧
 બીરત બીકજોને મુસી ખાય જીનિ, તહીં વીરને તો ખુશીની પ્રતીતિ;
 લયુ અગ્નિ પાણી વડે ઝોલિયાય, રમે વીજળી નિત્ય વર્ષાદ માંય. ૨૨
 બીજા માનવી જ્યાં છગી જાય છેક, ન ક્ષમિય તો ત્યાં યજે મુકી ટેક
 વળી યોગી મસ્મેન્દ્રની રહાય પામ્યો; મુજે સર્વને ઓખની મધ્ય જામ્યો. ૨૩
 વિશેષી ચમત્કાર પામ્યો પ્રકરે ટૂંબો સર્વ શંકા તણો બાજ રપકો,
 રમ્યાં રોદથી રવામી મસ્મેન્દ્રનાથ, જાદુ ચાલી આભારને જોડીકાય. ૨૪
 પછી બેસીયો પ્રેમથી ક્ષેત્રપાળ, જ્યાં આપ આતા હવે ભૂપ-ગાળ;
 મતીરાજ મસ્મેન્દ્રનો દાસ હું છું. વળી તેજ યોગીન્દ્રનો શિષ્ય તું છું. ૨૫
 ગદાદેવની ચિત્તિ મસ્મેન્દ્રનાથ, અમે દાસના દાસ છીએ અનાથ,

જાન્યારી, વિશુતિ' છે તાપ-દાગ, કરીને મુદ્દે તું મળે છે સનાય, ૨૩
પછી આપી આગાં મદ રાજ-મુને, યથુ સર્વે અદ્ય દેખ્યું હતું તે,
કરીને વળી મોલિયો ક્ષેત્રપાળ. બહુ રાત્રિ અંધારી છે આજ પાળ. ૨૭
કશું વિદ્યે બાલે તંને માર્ગમાં, તદા નાથ બરે-દ્રવો કોપ યાવ;
હુનો મોઢું તાકાંસ મ્હેન-મોહી, તુનો મોંચ ચક્ષુ મુદ્દે જાણુ આવી. ૩

મક્તિમાનુ.

પ્રથમરાત્રિ,

પ્રસ્તાવના.

અથ મંગલમ્.

વસંતતિલક વૃત્ત.

શ્રી મંગલેશ ચરણામ્બુજ ભક્તિ બાલે,
નિત્યે સમર્થ નિર્વિધિ તાપ કદી ન તાલે;
અન્તે સમુ પરમ મંગલ તત્ત્વ રૂપે,
નમુ નહીં ભવ રૂપી ભયદાઇ રૂપે.

આ રસિમમાં અર્થાત આ પ્રકરણમાં 'ભક્તિ' નો અર્થ કે વ્યાખ્યા આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં નહિ આવે. સાંપ્રતકાલમાં ભક્તિના સંબંધમાં કેટલાક પ્ધ્યાન ખેંચે એવા વિષયો વર્તે છે; સાંપ્રતકાલમાં ભક્તિનું મૂલરૂપ બાબેજ કોઈ સમજે છે; સાંપ્રતકાલમાં ભક્તિ અને તત્ત્વજ્ઞાન એ પ્રતિપક્ષીઓ મનાય છે; આં શિવાય બીજા અનેક અન્યોની પરંપરા મારા અવગોચરમાં આવી છે. તે સર્વો વિવેચન કરીને આ રસિમમાં તે મારા આ અન્યના ઉદ્દેશનું પ્રખ્યાપન કરવાની મારી ઇચ્છા છે. મારી આ ઇચ્છા કેટલે અંશે સફળ થશે એ હું અત્રે કહેવા સમર્થ નથી; મારી ભક્તિના પરમ વિષય શ્રીમન્મંગલેશ્વરના આશ્રય ઉપર આધાર રાખીને આ અન્ય અન્યના રૂપ કાર્તિમાં આપને પાડે હું.

‘ધોમહિ, યજામહે’ ઈલાદિ પદો આપણને વેદમાં વારંવાર દૃષ્ટિ-
એચર લાય છે. ઉપનિષદના સમૂહમાં શ્રદ્ધાવાચક પદો અને ‘વાક્યો તથા’
કોઇ કોઇ સ્થળે ‘શ્રદ્ધા’ એ પદ દૃષ્ટિએ પડે છે. માટે પ્રત્યેક પરમાર્થિક
જ્ઞાનમાં શ્રદ્ધાની વડર વેદના સમયથી અચૂલ અનાદિથી જાણવામાં આ-
વી છે. શ્રદ્ધા એ વેદના લક્ષ્ય જ્ઞાનની સાધન પરંપરામાંના એક મુખ્ય સા-
ધન તરીકે ગણેલી છે; અને તે યોગ્ય છે. વેદાન્ત દર્શનમાં શ્રદ્ધાને આ-
ત્મજ્ઞાનના લાભને અર્થે અવલુપ્તિ આપારમાં પ્રવેશતાં પહેલાં પ્રાપ્ત કરવા
યોગ્ય પરંપરાસંપત્તિમાંની એક સંપત્તિ ગણેલી છે. પાતંગલ દર્શનમાં પણ
ઈશ્વરના વિશે શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા ગણેલી કે. માત્ર જે દર્શનો નિરીશ્વરવાદી છે
અથવા જે દર્શનો ઈશ્વરના અસ્તિત્વ વિશે મંકારીત્વ રહે છે તેજ દર્શનો-
માં શ્રદ્ધાના સંબંધમાં કંઈ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું નથી; જે કંઈ પણ
શ્રદ્ધાના સંબંધમાં એ દર્શનોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હોત તો શ્રદ્ધાનું ઉ-
ન્મૂલન માત્ર છે. આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે પદ દર્શ-
નના વ્યૂહ બંધાયા ત્યાં સગી તો વિશ્વાસ મુચક ‘શ્રદ્ધા’ શબ્દનો ઉપયોગ
કરવામાં આવતો હતો.

હવે હાલના સમયમાં જે ભક્તિમાર્ગ દહેવાય છે તેનું ખીજ કયે સ-
મયે રોપાયું એ પ્રશ્નના સંબંધમાં વિચાર કરતાં જણાય છે કે પુરાણોના
ઉત્પત્તિ કાળ પહેલાં ‘ભક્તિ’ સિદ્ધાન્તનું ખીજરોપાયું હોતું જોઈએ કેમકે
ભક્તિ સિદ્ધાન્તનાં પ્રથમ શાસ્ત્રો પુરાણ છે. શાસ્ત્રોના સંબંધમાં હમેશાં
એમજ હોય છે કે પ્રથમ ‘વિષય’ અને પછી તે ‘વિષય’ સંબંધી શાસ્ત્ર
ઉત્પન્ન થાય છે. જેમકે ભાષાના સંબંધમાં જોશો તો પ્રથમ ભાષા થઈ
અને પછીથી તેનું વ્યવસ્થાપક શાસ્ત્ર વ્યાકરણ થયેલું છે એમ અનેક
વિદ્વાનોના અનુભવ ઉપરથી સિદ્ધ થયું છે આજ પ્રમાણે ભક્તિના સં-
બંધમાં પણ માની શકાય છે:—પ્રથમ ભક્તિ-સિદ્ધાન્તનું ખીજરોપાયું
અને પછી તેની વૃદ્ધિ કરનારાં પુરાણ શાસ્ત્રો થયેલાં છે. પણ કેટલાક

૧. પ્રોફેસર હોર્ન-સર, પ્રોફેસર હેસન અને પ્રોફેસર ઉવેન્સરનો મત
એવો છે કે આપણનાં જે ભક્તિસિદ્ધાન્ત માત્ર છે તે ખીજરો મૂર્તિનું
એક પ્રકારનું પ્રતિબિંબ છે. આ મતની અવસ્થુતા ઉપરના લખાણ પરથી
જણાઈ આવશે.

પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તો આજે ભક્તિસિદ્ધાન્ત પશ્ચિમની પ્રગતિ માટે પચાવી પડ્યા. તથા યદ્યપિ એવું છે. તેઓ દર્શાવવા માગે છે કે ભક્તિસિદ્ધાન્ત એ ખ્રિસ્તિ ધર્મના ભક્તિસિદ્ધાન્ત (Doctrine of faith) માંથી પ્રાદુર્ભાવને પામેલો છે. પણ આમ માનવાને સંજગ કારણો નથી. પુરાણની ઉત્પત્તિ શક પ્રવર્તક વિક્રમાદિત્યની પહેલાં છે. કેમકે બે તેના પછીથી પુરાણોની ઉત્પત્તિ થઈ હોય તો વિક્રમ અને શાસિવાદન જેવા મહારાજાઓના સંજયમાં કોઈ પણ જગ્યાએ યથાર્થ ઇતિહાસ પુરાણોમાંથી જડવો જોઈએ. જસસ કાષ્ટ તો વિક્રમાદિત્ય પછીથી જ થયો છે એ તો વિક્રમ સંવત્ અને ઇસ્વીસન સરખાવેલાં સદજ માસમાં પડી આવે છે. બે આમ છે તો આર્યદેશીય ભક્તિસિદ્ધાન્ત ખ્રિસ્તિમતના સિદ્ધાન્તનું સંતાન છે એમ શી રીતે માની શકાય? માટે હું જે નિર્ણય સ્વીકારું છું તે એ છે કે-વેદના શ્રદ્ધાસિદ્ધાન્ત પછી પણ વિક્રમાદિત્યના પહેલાં તથા તેથી કાષ્ટના પણ પહેલાં આપણા આર્ય મંડલમાં પ્રસરેલો ભક્તિસિદ્ધાન્ત પ્રાદુર્ભાવને પામેલો છે. જસસ કાષ્ટ જે વિશ્વાસી મત ચલાવ્યો તે વખતે ભારત વર્ષના ભક્તિસિદ્ધાન્તની હાયા હોય એમ માનવાનું કારણ ઉપર દર્શાવેલાં કારણોમાંથી જડી આવે છે; પણ આર્યોનો ભક્તિસિદ્ધાન્ત કોઈ પણ રીતે ખ્રિસ્તિ ધર્મનું પ્રતિબિંબ નથી; કાષ્ટર મુદર તથા પંડિત કાશીનાથ ત્ર્યંબક દેવગનો પણ એવોજ મત છે.^૧

કેટલાક વિદ્વાનો વેદસમયની શ્રદ્ધામાં અને પૌરાણિક ભક્તિમાં બેદ સમજે છે. પણ એ શ્રદ્ધા અને ભક્તિનો બેદ વાસ્તવ છે, એમ હું માની શકતા નથી. શ્રદ્ધાની પરાકાષ્ટાને એક રીતે ભક્તિ નામ આપવામાં આવતું હોય તો એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો લેવાનું પ્રયોગન નથી. ભક્તિનો એક અર્થ આ કામે ધ્યાનમાં રાખીને તેને શ્રદ્ધાની પરાકાષ્ટાનું નામ આપી શકાય એમ કહેવાનો મારો આશય છે. ભક્તિનું મૂળ શ્રદ્ધા છે એ વાત તો ભક્તિ મંત્રના મુખ્ય શ્લોકોમાં પણ ગાન્ય રાખી છે. વળી

૧. કાષ્ટર મુદર *Religions and moral sentiments*, from Sanscrit writers. તથા મી. દેવગનો ભગવદ્ગીતા ભાષ્ય-રત્ન પ્રસ્તાવના જુઓ.

અદાનો એક અર્થ અમરપણું છે અને જો એર્થથી ઉપસક્ષિત કરેલા ગુણુ ભક્તિમાં ન હોય તે પછી તે ભક્તિનું ભક્તિમાંજ લેખું નહીં.

હવે ભક્તિનો એક બીજો અર્થ છે, તે ગીતામાંના દેટસાંક વાક્યો લેખને ભક્તિસિદ્ધાન્તાનુસારી અન્યકારો દૃઢવવાનો યત્ન કરતા નજરે પડે છે. તેઓ કહે છે કે ભક્તિએ એક જ્ઞાનનું સાધન છે એવું વેદાન્તીઓનું કહેવું ચોખ્ખું નથી તેઓ તો ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે એમ સિદ્ધ કરવા માગે છે કે જ્ઞાન જો એક ભક્તિનું સાધન છે. તેઓનું આ કહેવું એક રીતે સમજતાં ખરું છે અને બીજી રીતે વિચાર કરતાં વિગતિ-વચ્ચ છે. સંદેષમાં અરે તો દિગ્ દર્શનજ દરાવી બહિં છું. પૂર્વોક્ત વિ-ગતિ, જ્ઞાનનો આમુક અર્થ સમજ્યા વિના સિદ્ધાન્ત પ્રતિષ્ઠાન કરવાનો યત્ન આરંભવાથી યોગ્ય છે, જો વાંચના ભક્તિ મીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસાનો પૂર્ણપર વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે.

ઉત્તર મીમાંસકો ક્રિયા અર્થમાં જ્ઞાન શબ્દ વાપરે છે અને ભક્તિ મીમાંસકો જ્ઞાન શબ્દનો ક્રિયા અર્થમાં ઉપયોગ કરે છે; તથા જો ઉગ્રય અર્થની અર્થાર્થ સમજથી ભક્તિ માર્ગમાં વડન કરનારાઓ. જ્ઞાન માર્ગીઓનો કેવો નિષ્કારણુ દેવ કરે છે, તથા જ્ઞાન માર્ગીઓ ભક્તિ માર્ગીઓનો કેવો નિષ્કારણુ તિરસ્કાર કરે છે એ આદિ બીજી દેટસાંક બાબાનો વિષે આ અન્યમાં આગળ વિધેયન કરવામાં આવશે.

આ અન્ય લખવાનો મારો મુખ્ય હેતુ તો એ છે કે જ્ઞાનમાર્ગીઓનો અને ભક્તિમાર્ગીઓનો કષ્ટ ને કેટલાક જૂના સમયથી ચાલતો આવે છે. તે નિષ્કારણુ છે તથા આર્થ સમુદાયનો લક્ષ્યદાર છે એ સમ-જ આર્થપ્રજ્ઞમાં આવે; અને તે દ્વારા અનેક દાનિયો ને બારતવધી નિવા-સિઓને પરમાર્થમાં તેમજ કોઈ કોઈવાર વ્યવહારમાં પણ અતિ પિંડાને આપનારી યથ પડી છે, તેનો સંપૂર્ણ નર્દી નો ઘણે અંગે નાશ, યાય; ધર્મના મતબેદથી ઉપજેલો કુમંચ સવળો લય પાને અને વાસ્તવ આર્થ-ધર્મનો સિદ્ધાન્ત પ્રકાશને પામે એવા અતરાશયથી આ અન્યના વિષયમાં મેં પ્રવૃત્તિ કરી છે. આ મારો આશય સિદ્ધ કરવાને હું આ અન્યમાં એમ-જ પ્રતિષ્ઠાન કરવા પારંહું કે ભક્તિવિના જ્ઞાન અધૂરું છે. અને જ્ઞાનવિ-ના ભક્તિ પાંજરૂં છે. એટલુંજ નહિ પણ એના અસ્તિત્વનો પણ અભાવ છે.

૧મી ભક્તિમાર્ગનાં ને મુખ્ય સૂત્ર છે (૧ માંડિલ સૂત્ર. ૨. નારદ

સૂત્ર) તેમાંના અભિપ્રાય જે-જે સ્થળે જરૂર જણાશે તે તે સ્થળે સરખાવતો જખશ અને જેમ શાસ્ત્રને તેમજ શુક્તિને વિરોધ ન આવે તેવી રીતે ભક્તિમાર્ગમાં તેમજ જ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવાસ કરનારનું કૌંસ દર્શાવતો જખશ.

હેવટે જુદી જુદી ભક્તિઓના બેદ તથા સ્વરૂપ દર્શાવતો જખશ અને તેમાંથી કયા ભક્તિના કયાં મનુષ્ય અધિકારી છે તે પણ દર્શાવીશ અધિકારીવિના અમુક પ્રકારની ભક્તિમાં પ્રવેશ કરનારને દેટલીદાનિ સહન કરવી પડે છે. તે પ્રમાણુ અને શુક્તિપુરઃ સર આ અન્યમાં દર્શાવીશ. કેમકે દાક્ષના સમયમાં વિના અધિકારે ભક્તિના વિવિધ પ્રકારોમાં પ્રવેશ કરનારે પ્રાણિઓની એટલી નો સંખ્યા વધી પડી છે કે જેનું લેખુપણુ થઈ શકું મુશ્કેલ છે. આચાર્યોનાં પણ અંતઃકરણમાં કલ્પિયુગનો વાસો ચલાવી અધિકારની પરીક્ષા કર્યા વિના તેઓએ સહને એક અસ્તવે મુકવા માંડ્યા છે. એકજ ઔપધે પ્રકૃતિ પરીક્ષા કર્યાવિના બ્યાધિ મટાડવાની હિમ્મત દાક્ષનાર વેદના જેવી ઉક્ત આચાર્યોની નીતિ છે; ઉગરું કણી પારતો 'શંસ કાકતો પેસેસાત' જેવો ઘાટ ચપેમો જોતામાં આવે છે. અધિકાર પરત્વનો વિચાર કરિનેજ બરદાર કિંવા પરમાર્થમાં પ્રવેશ કરાવવામાં આવે તોજ છટાર્થની સિદ્ધિ થાય છે, અન્યથા બોધક તેમજ શિષ્ય—એ જોતેની હાંમિ ચલાવિતા રહેતી નથી એટલુંજ નહીં પણ વાસ્તવ દાનિ પણ થાય છે.

પુરોક્ત સર્વ અનર્થનો નાશ થાય એવા હેતુથી આ માક્ષેમાનુ નો ભક્તિસિદ્ધાન્ત વિચ્છેક ઉલ્લેખ કરવો અવરયનો છે.

॥ કાતે પ્રથમ રાઝમઃ ॥

॥ મહાત્માની દૃષ્ટિ ॥

આ સંસારની વિવિધ વસ્તુઓનું અવલોકન કરતાં દૃષ્ટાના અંતઃકરણુ રૂપિં દર્પણુ ઉપર વિવિધ પ્રકારના વાવનાં પ્રતિબિંબ પડે છે. કેટલીક વસ્તુઓ તો એવીજ છે કે તેને જોતાં પાંતજ અંતઃકરણુમાં પ્રતિબિંબ બારતા ઉલ્લેખ પામીને કેવિ તથા તેનાં કાર્યોને એક ક્ષણમાં ઉત્પત્ત ક-

રી દે છે; કૃતલીક વસ્તુઓ તો વળી એવી છે કે તેને વિશેષતાં અનુકૂળ
 બાવનાનો સત્વર હૃદય યાય છે અને તેઓ અંતઃકરણને અતુરાગમય
 કરી નાંખે છે અને આસક્તિની મહા નદીમાં અંતઃકરણ રૂપિ બ્દાણને
 અપરિમિત વેગથી ઘસાડાઇ જવા દે છે; હવે કૃતલાક એવા પદાર્થ પણ છે
 કે જેની સાથે દૃષ્ટિનો સંબંધ યાય છે એટલે હૃદય અનુકૂળ પ્રતિકૂળ
 બાવના રહીત થઇને એક તટસ્થ સાક્ષીની ઉદાસીનતામાં લીન યાય છે.
 પરંતુ હૃદયનાં આવાં અવસ્થાન્તર નિરંતર ટકતાં નથી અને આકાંક્ષામાં
 મેઘમંડલમાં યતા વર્ણવિકારનું અનુકરણ કરે છે તેમજ એ અવસ્થાન્તર
 વિધુલતા અમકારના જેવાં અસ્થિર તેમજ હૃદયને અમકાવનારાં છે અર્થાત્
 હૃદયના સમભાવને વિવિધતા રૂપ પરિણામને પમાડનાર છે. પૂર્વોક્તા સુ-
 ખ્ય તથા પ્રકારનાં હૃદયના અવસ્થાન્તરમાં જે ઉદાસીન સ્થિતિ ટહી તેજ
 હૃદયને સમભાવમાં રાખવાને સમર્થ થઇ શકે છે, પરંતુ એ સાધારણ ઉ-
 દાસીનતામાં 'પણ અસ્થિરતા દોષ તો છેજ. અમુક નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયે-
 લું' ઔદાસીન્ય તનિમિત્તના તિરોબાવથી અથવા અન્ય નિમિત્તના આવિ-
 ભાવથી સંક્લુપ્ત થયા વિના રહેતું નથી; અને ઉક્ત શ્લોકની સાથે, અરે
 ધણું કરી ને તો તે શ્લોકની પૂર્વેજ હૃદય વૃત્તિમાં રાગાત્મક કિંવા દ્વેષાત્મ-
 ક અવસ્થાન્તરનું બીજ અંકુરિત થયેલું હોય છે. ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે
 વારંવાર હૃદયની વૃત્તિનો પ્રકૃત જંગ યવાથી હૃદય ક્લેશનો અનુભવ કર્યો
 વિના રહેતું નથી અને વારંવાર તત્વ સાક્ષાત્કાર થયા વિના પ્રત્યેક પ્રાણીને
 આ સમય નામ રૂપાત્મક દૃશ્ય જગત્ ક્લેશનું આપનારું જણાય છે.

આ જગત્ અગ્ર સુખી માણસોને પણ સુંખનું વારંવાર અદર્શ-
 ન કરાવે છે. ધન ધાન્ય, પુત્ર પરિવારાદિક જે સુખના વિષય મનાયલા
 છે તેમાંથી પણ અજ્ઞાન જ્ઞાનને અનેક પ્રકારનો ચિન્તામય ક્લેશ રૂપ થા-
 ન, જાણે પોતાની બેડમાંથી નીકળીને હોય તેમ, નીકળીને ધુરંધિયું ક-
 રીને બેઠે છે; આ સમયે તે 'માનવનું' અજ્ઞાન પણ રક્ષણ ન કરતાં ઉ-
 લટું સુંખશ્ચ રૂપ થઇને તેને ક્લેશના પંજમાંથી પલાયન પણ કરવા નથી
 દેતું. આપણે આ સમય અપરિમિત દુઃખ અનુભવતાં હજારો રા-
 જાઓ, અધિકારીઓ, ધનાઢ્યોને નજરે જોઈએ છીએ અને વળી દેવોને
 તેમજ દેવેન્દ્રને પણ સુંખદ સ્વર્ગીય પદાર્થોમાં યજ્ઞ અનેક વાર ક્લેશે પોતાનું
 વ્યથાકર રૂપ દેખાડ્યું છે એવું આપણે પુરાણ ઇતિહાસમાં અનેકવાર વાંચ્યું.

છે. સદ્યેષમાં સદ્ બોધ લેવો કે સંપદ્ પણ આ સંસારમાં સુખનું સર્વસ્વ છે એમ કદી પણ કદી શક્ય નહીં.

ઉપર જે કાંઈ કહ્યું તેનું તત્ત્વ એવું નથી કે ધનાદિ અનુકૂળ પદાર્થો દુઃખનું આપે છે અને સુખનો લેશ પણ આપતાં નથી; તેમજ અમારું જોમ પણ કહેવું નથી કે પ્રતિકૂલ પદાર્થો કેવળ અસુખજાતા છે. સુખ દુઃખનો આધાર પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થોની એકત્રી અનુકૂળતા પ્રતિકૂલતા ઉપર નથી; કેમકે પદાર્થ પ્રાપ્ત થયાં છતાં જો હૃદયની વિષમ અવસ્થા રૂપ વિકલદશા ન થાય તો પછી કોઈ પણ પ્રકારની દાનિંધવી સંભવતી નથી. અમારા કહેવાનો સાર એ છે કે અનુકૂળ પદાર્થ પોતાની સાથે જ સુખ લાવે છે તે દુઃખતા સંપર્શ રહિત કદી પણ હોતું નથી; કેમકે દૃષ્ય પદાર્થ જન્ય સુખમાં વાસ્તવ સુખરૂપતા નથી. નિમજ્જ સુખનો એક આત્માવશન બન વિનો ખીછ કોઈ પણ રીતે પ્રાપ્ત થવું સંભવતું નથી. પરાધીન સુખ કિંવા આનંદ નેને વાસ્તવ સુખ કિંવા આનંદની સંજ્ઞા આપવી છાનવીતી નથી. માત્ર જોઈલું જ કદી શક્ય કે આ સંસારમાં મનુષ્યાદિ પ્રાણીને સુખ મિશ્રિત દુઃખ અને દુઃખ મિશ્રિત સુખનું જ્ઞાન આ સંસારના દૃષ્ય, પદાર્થો પોતાની પ્રાપ્તિ અને વિનાશકારા કરાવે છે. પરંતુ વાસ્તવ વિચાર કરતાં અને દરેક વિવેકીના અનુભવને ધ્યાનમાં લેતાં એ મિશ્રિત સુખ દુઃખનું જ્ઞાન જોઈ શકે છે. હૃદયમાં વિષમતા ઉત્પન્ન થાય તેજ કલેશ એ અને દૂરીને જણાવીએ છીએ.

આ સંસારના પદાર્થો જે ધરતર માણસને કલેશની ઉત્પત્તિ કરાવે છે, તેજ મહાત્માઓની દૃષ્ટિએ જણાતાં નથી; તેઓ તો સર્વત્ર નિરાશંક સુખનો પ્રવાહન સમભાવે વર્તેલા જુએ છે. આ સંસાર મહાત્માની દૃષ્ટિ એ પડોત નથી એ વાત અવકારિક ભાષા છે એમ નથી. વસ્તુતઃ છે પણ તેમજ, અહીં મહાત્માઓનો અનુભવ પ્રમાણ છે. આત્મા મહાત્માઓની આત્મિક કૃત્ય સ્થિતિનું વર્ણન છે પણ મહાત્માઓની હિત્તાન અવસ્થા પણ તેટલીજ ઉત્તમ છે. આ ખીછ અવસ્થા પણ સંસારના જ્ઞાન છતાં તત્ત્વનું દુઃખના અભાવનો અનુભવ કરાવી કોઈ અનિર્વચનીય આનંદ ધનની દૃષ્ટિ કરે છે. આ અવસ્થામાં સંસારના સર્વ પદાર્થની સંમીપતા છતાં પણ મનની સમ-અવસ્થામાં કોઈ પણ પ્રકારે દોષ નથી થતો. આ અવસ્થામાં સુખ-સાક્ષિત્વ રૂપ આદ્યસાત્ત્વ, અયમ ભાવને માગીને સ્થિત

યાય છે. આજ સ્થિતિ સાંતી મહાત્માઓની હવન્મુક્ત સ્થિતિ છે. સાધારણ ભાષામાં આ દશામાં સ્થિત થયેલા પુરુષો 'મરણવા' કહેવાય છે. કોઈ પણ આજ પદાર્થની સત્તાને અતીત નહીં થયેલું એવા અતંતકરણનો નિરાશ્રય આનંદ વાણીરહે દર્શાવી શકાય તેમો નથીજ. અનુભવ કરતાંજ તેનાં વાસ્તવ લક્ષણ સમજાય છે; તોપણ અન્યને સમજાવી શકાતાં નથી.

મનની સાધારણ સ્થિતિમાં પણ આપણે જે સાક્ષિત્વનું મુખ્ય અનુભૂતાં કોઈ એક રૂપિયમાં અનુભવી અપાર મુખ પામીએ છીએ તે જે ઘણીવાર સ્થિર રહેતો પછી મનુષ્યનું હૃદયન અમૃતમય થઈ જાય એમાં સંશય શો? ક્લેશ નિવૃત્તિકર યોગમાં પ્રવેશતાં સાધકો પણ આ મુખ્ય લક્ષરીનો કોઈ નહીં તો સદાજ પણ સ્વાદ ભણે છે.

વ્યવહારમાં મનનાં અને અવાસ્તવ મુખને શોધવાનાં. કાંઈ ગારતાં માનવી પૂર્વોક્ત વાસ્તવ મુખનાં ચિરલી હોવાથી અસંતુષ્ટ હોય છે તેથી આત્મ સંતુષ્ટિનું સ્વતંત્ર મુખ તેમને એક મપ જેવું બાસે એમાં નવાઈ શી?

મહાત્માની દૃષ્ટિએ સંસાર મુખમયજ જણાય છે. એવી દૃષ્ટિ ધવામાં પણ મહાત્માની કૃપાદૃષ્ટિ ભેદએ છીએ. મહાત્માની કૃપા દૃષ્ટિ વિના જે દૃષ્ટિ પડતાં વિષમય સંસાર આત્મતત્ત્વથી પરિપૂર્ણ મુખ સાગર થઈ જાય છે તથા આ સંસાર રૂપ ત્રિવિધતાપન્નક જાળનો અંગાર પરમાર્થ પ્રદ વિન્તા ગણિ થઈ જાય છે, એવી દૃષ્ટિ નથીજ પતી.

મહાત્માની દૃષ્ટિએ બાસતા અનેક ચમત્કારોનું વર્ણન ન કરતાં આટલુંજ જણાવી વિરમીએ છીએ; કેમકે અનુભવ હીનનું. અતંતકરણ અત્રદા વિદ્વ યદ સન્માર્ગ વિમુખ થવાનો ભય રહે છે.

॥ અસ્તુ મંડાર. ॥

આ સંસાર ચક્રમાં જમણ કરનાર માનવીને પોતાના વ્યવહારને ચલાવવામાં અનેક પદાર્થોની જરૂર પડે છે. આવા પીવાની, ઓઢવા પહેરવાની અને તે શિવાય બીજાં અનેક કાર્યોની વિન્તા વ્યવહારમાં વહન કરનારને અદનિશેષતાબ્યાં કરે છે. હૃદય કમળ વિન્તાની રાતિ આવતાં પહે-

લોગ ખીચાઈ જવાનું કામ કરે છે. ચિન્તાની રાત્રિ પડતાં વાંતજ દુ-
દ્ય કમળે મીઠાઈ જાય છે. અને તેમાં મનોરથરૂપી બ્રમર કેદ પડે છે.
હૃદય કમળે પણ પોતાના અંતર ભાગમાં કોઈ પદાર્થ (મનોરથરૂપ બ્રમર)
ની સ્થિતિને લીધે કેવળ સ્વચ્ચતાને ભોગવી શકતું નથી, પોતાની વૃત્તિ-
રૂપ પાંખેડીઓ પણ મનોરથ બ્રમર રૂપિ બંધાનને લીધે પોતાની પુ-
ર્વ સ્થિતિથી બદલે થયેલી હોવાથી નિશ્ચય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ નહીં લયકે
નહીં હૃદય એવી અતો બદલે તને બદલે જેની વ્યાકુલ થઈ રહે છે.

આ વ્યાકુલતાનો પરામય કરવાને માટે કોણ યતનવાન નહીં થાય ?
આ વ્યાકુલતાનો પ્રતિકારક ઉપાય શોધી કાઢવાને માટે અથવા પ્રાપ્ત કે-
રવાને માટે કયો વિચાર વાન પુરૂષ અથવા સ્ત્રી પોતું સર્વસ્વ બલિદાન
રૂપે હોમવા પ્રમાદ તણ તત્પર નહીં થાય ? વ્યાકુલતાને વશ કરવાનો મન-
સ બતાવનાર કોઈ મહાજનને સેવના કયો પુરૂષ સોતસાદ પ્રવૃત્ત નહીં થાય ?
હરકોઈ સ્વદિત સાધનામાં તત્પર રહેનાર એમાં નવાઈ શી ? કેમકે પૂર્વે
કેન વ્યાકુલતાથી યતું દુઃખ ગાલેલા લોહના રસની અગ્નિમય નદીમાં
તરતાં જે દુઃખ થાય તે કરતાં પણ અધિક દુઃખ દે છે; બાણશય્યા
ઉપર સૂતાથી યતું દુઃખ તો આ વ્યાકુલતા આગળ કોઈ ગણતીમાંજ
નથી; અસિધારા ઉપર નૃસ કરતું એનો વ્યાકુલતા સાથે સરખાવતાં એ-
ક બાણકની રમત જેવું છે; આ સંસારમાં વારંવાર જન્મજરા અને મ-
રણાદિ પણ જે આ વ્યાકુલતા નહોત તો કદા શત્રુને બદલે હિનકર સંખ-
ધીના જેવાં જ લાગે, પણ દુર્દેવતા એજ છે કે એ વ્યાકુલતા પતિવ્રતા
નારીની માફક જ્યાં જ્યાં પ્રાણી જાય છે ત્યાં ત્યાં તેની પાછળ જાય છે
અને ક્ષેણ પણ વેગળી જતી નથી; પ્રાણીના મરણ પછી પણ તેની સા-
થે સતી થઈને જ્યાં તે પ્રાણી જન્મ ધરે છે ત્યાં પણ તેની સાથેજ ર-
હે છે. આંખ જે કાર્ય માતા પિતા, પુત્રાદિક પણ નથી કરતાં તે કાર્ય
આ વ્યાકુલતા કરે છે. પણ શસ્ત્રવે જેતાં કાનતો શત્રુનું સાર છે.

આ વ્યાકુલતા રૂપ મહાત્મ્યાની સન્નિ થવાને શાની જરૂર છે ?
શું ધનની જરૂર છે ? શું, તનના બળની જરૂર છે ? શું, માનસિકવિવિધ
વિદ્યોના પદતજન્ય સંતોષ-બળની જરૂર છે ? શું રૂપની જરૂર છે ? શું
અખંડ યૌવનની જરૂર છે ? પ્રશ્ન ઉપર પ્રશ્ન પૂછ્યો 'શું જરૂરનું છે તે
જાણી શકાશે નહીં. સંક્ષેપમાં આ સંસારમાં જેવસ્ત છે એ સર્વની જ-

ફરે પૂરોકન વ્યાકુળતાને વન્દિ યુગ્વચમાં છે. આવો સર્વલોભી ઉત્તર સાંભળીને નૈરાશ્યની ઉત્પત્તિ થયા વિના રહેતી નથી. છે કાંઈ એવો દાતા આ જગતમાં કે જે પ્રાણિની આ વિશ્વની સમગ્ર વસ્તુને આપીને તેની વ્યાકુલતામાંથી મુક્ત કરે ?

આ છેના પ્રશ્નનો ઉત્તર કાંઈ પણ માણસ, દેવ, કે દાનવ 'હા' એ એક અક્ષરનો છતાં પણ આપી શકે તેમ નથી. અરે ! વળી એમતે હોય જ ! આ સંસારમાં કાંઈ પણ એવો મહાદાની દર્શે કે જે સમગ્ર વસ્તુને સાટે તત્તસતી વૃત્તિને પણ સંતોષના સાગરમાં નિમગ્ન કરે.

આકાશને કાંઈ યાંબડા નથી, સમુદ્ર રોકવાને માટે કાંઈ ડાટ નથી; માટે જે મહાદાની પુરોના પુણ્ય પ્રભાવથી આ વિશ્વનો સમગ્રવ્યવહાર યથાનિયમ નિભયે જાય છે એવા મહાદાની પુરો પણ આ સંસારમાં હોવાજ નોંધએ: વહુરત્નાવમુન્નવરા.

આવા મહાદાની પુરો જેઓ પ્રાણિની સકલ વ્યાકુલતા હરણ કરવાને આ વિશ્વની સમગ્ર વસ્તુઓ આપવાને પણ હમેશાં તત્પર રહે છે તેઓને આ સંસારમાં શી રીતે શાંતી કાઢવા? શું તેઓને ઘેર મહારાજા અથવા મહારાણીઓની આફક હુંદુબિના નિયોષ થયા કરે છે? શું તેઓએ ધર્મધ્વજ સ્થાપેલી છે? તેઓ શું એવા કાંઈ પણ ચિન્હથી જોળખી શોખી કાઢી શકાય એમ છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળીને તમે આશ્ચર્ય પામ્યાવિના રહેશો નહીં.

વ્યાકુલ બંધુઓ! જે મહાદાની પુરો વિષે હું ઉપર બોલી ગયે એવા મહાદાની પુરો તો ઉપર કહેવાં કાંઈ પણ ચિન્હથી જોળખી શકાતા નથી. તેઓને ત્યાં નોખતનો અવાજ યથા કરતો નથી, તેઓને ઘેર આ સંસારમાં ટકારખાંનાની સાહેળી છે. તે તો વળી બીજા સાધાર બિખારી કરતાં પણ અધિક દુરિદ્ધી બીખારી છે; માટે એ મહોટા બીખારી લોકનું ચિન્હ પેલા મહાદાની પુરો સંધરતાજ નથી. વળી તેઓ ધર્મધ્વજ પણ જાંખતા નથી; કેમકે અંધુરો ઘડો જાણાય એ કંહેવત પ્રમાણે ધર્મધ્વજ બાંધનારાઓનાં સાંકડા મનમાં નહીં માર્ગ શકેલા અભિમાનનો ડાંકો ધર્મધ્વજ રૂપે જલાર નીકળી આવેલો હોય છે. પરન્તુ પેલા મહાદાની પુરો તો અપરિગિંત વિભૂતિવાળા તથા અત્યંત ઉદાર અંતઃકરણ વાળા હોવાથી અન્યદાની પુરોની આફક આંડંબરનું કાંઈ પણ ચિન્હ ખોનાંતી પાસે

ॐ

મહાકાવ્ય.

(भाषितः) .

पुस्तक १ लं. वैशाख वद १४. अंक ७. मं.

ॐ अक्षरेभ्योऽंघ्रारेभ्योघोरघोरंतरेभ्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वसर्वेभ्यो नमो स्तुतद्रूपेभ्यः ॥

જાપાની પ્રસિદ્ધ દરનાર.

सपाधियायक्यगैः

રાજનગર.

मुद्रित नोट प्रेसमां सी. एम्. वल्लभय्या छापागृह

मं.व. १८४५, पेट्रिज, मा.क. सं. १८८६-७, १११

વાર્ષિક ઉપહારે રૂ. ૨ અંગાદિધીન.

वर्गान्ते ३: २६-२७

દરેક જગ્યાએ

સનેઃ ૩ ઓ.

અનુક્રમાંણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

આખરું ભંડાર.....	૧૪૫
ખાખડ ખડત છપ્પા....	૧૪૭
આર્જવ.....	૧૫૧
અભિવ્રતું મિત્ર પ્રતિપત.....	૧૫૩
શ્રી પંચરસદ વૃત્તાન્ત.....	૧૫૮
સુક્રાવલિ	૧૬૨
નિવૃત્તિ અને સ્વાધિકાર.....	૧૬૪

જાહેરખબર

આ મહાકાળના ઉપાસક યવાની ખાસ વિશ્વસિ દોઈને કરવામા ન
 દિત્ત આવે. માટે જેને એના ઉપાસક યવાની ઇચ્છા હોય, તેણે પત્રદાર
 'સુમંગલ ગેઝેટ' આફિસમાં મહાકાળના મેનેજરને પોતાની ઈચ્છા જણાવવી.

અસ્તુ મંડાર.

(સાંધણ ગયા અંકથી.

આપો ઉત્તર સાંભળી અર્ધિને પ્રાપ્ત થયેલો વ્યાકુલ પ્રાણી ઉલ્કા સહિત પૂછશે કે તારે શું તેમના દ્વાર આમળ પોતાના દુઃખની નિવૃત્તિ અર્થે પોકાર કરના વ્યાકુલ યાચકોની બીડ હશે, અથવા તો તેઓનું આં ગણું દુઃખનું નિવારણ મચાવી કૃતાર્થ થયેલા આભારી યાચકોના સ્તુતિ ધોષથી ગાઢ રહ્યું હશે?

આ પ્રશ્નો ઉત્તર પણ મારે 'ના' શબ્દવડેજ દેવો પડે છે. દયાપાત્ર વ્યાકુલ બધાં એ મહાદાનીઓની દાન કરવાની ત્વરા એટલી તો જાગર છે કે એક એક હાથમાં યાચકોની દરિદ્રતા સમૂળી નાશ પામે છે અને યાચક મટીને 'અસ્તુ મંડારને' માલિક થાય છે.—એક હાથમાં તણને મેર અને શશકનો સિંહ ધૂધ જાય છે. વ્યાકુલ યાચકોની વ્યાકુલતા ફેડ પામાં ધણા ત્વરાવાળાં એ મહાદાનીઓને દ્વારે કદી પણ યાચકોની બીડોગી થવા માંડતી નથી. જે જે આપો તે પોતાની વ્યાકુલતાથી મુક્ત થઈને મથેજ છે. વળી જેઓ કૃતકૃત્ય થાય છે તેઓનું હૃદય આભારથી એટલું તો ભરાઈ જાય છે કે તેઓનાં મન અને વાણી બન્ને મૂંઝાવને જ પામી જાય છે માટે તેઓ તે મહાદાનીઓની સ્તુતિના મોઢા ધોષપલ કરી શકતા નથી. પણ પેલા ઉપકારક મહાદાની પુરોગા આભાર સાગરમાં નિમગ્ન થયેલા તેઓ જ્યાં રહે છે ત્યાં પોતાના ઉપકારકનાજ ચર્ચા રહે છે; તેનાથી અતન્ય થઈનેજ રહે છે. પોતાનો અંતરાત્મા તેનેજ અર્પણ કરે છે. વ્યાકુલતાથી મુક્ત થયેલો અત્યંત શાન્તિનો અનુભવ કરના તે આત્મસંતુષ્ટ થાય છે.

તારે શું એ મહાદાની પુરોગાની પાસે મહાધન હોય છે? તેઓ ત્યાં અનેક નોકર ચાકર હોય છે? તેઓ શું વૈભવયુક્ત બાસે છે?

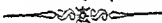
આ પ્રશ્નો ઉત્તરમાં એટલુંજ જણાવું છું કે તેઓ સર્વસ્વ રહ્યા હોય છે! તેઓનો ક્રોધ આ સંસારના વૈભવમાં રમીપમી રહેલા પુરોગા જે જે શક્તી નથી, તેઓને એકાદિક વૈભવ આ લોકિક વૈભવથી કેવળ અનુદાન

પ્રકારનો છે. લૌકિક વૈભવ તો અતિ તુચ્છ અને વ્યાકુલતાનું કારણ છે; એમનો અર્થાલૌકિક વૈભવ અનુપમ અને વ્યાકુલતાનો નાશ કરનાર અને અપરિમિત શાન્તિને પ્રકાશનાર છે. લૌકિક વૈભવના પરીક્ષક એ અર્થાલૌકિક વૈભવને ઓળખી શકતા નથી. કાચના વ્યાપારી અમુદ્ધ મનુષ્યો શી રીતે ઓળખી શકે? કોઈનાર એ મદ્દાદાની. પુરૂષો લૌકિક વૈભવ યુક્ત હોય છે પણ તેઓ લૌકિક વૈભવને પોતાનું સર્વસ્વ માનતા નથી, કેમકે અન્ય વાચકોનું દારિદ્ર્ય યાજ્ઞયામાં એ લૌકિક વૈભવ ઉપયોગમાં વ્યર્થ રીતે સમર્થ નીવડે નથી, માટે એ મદ્દાદાની પુરૂષો પોતાનો અર્થાલૌકિક વૈભવ વાપરીને વાચકોની વ્યાકુલતાનો નાશ કરી નાખે છે. વળી તેઓને એ અર્થાલૌકિક વૈભવ શ્રમ કરીને વાપરવો પણ નથી પડતો. કોઈ પણ વાચક વ્યર્થ રીતે તેમને ગળે આપ્યો કે તરતજ તે વૈભવ પોતે અર્થાલૌકિક હોવાથી પોતાની મેજેજ મદ્દાદાનીને શરણ થયેલા વાચકનું કાંઈ સિદ્ધ કરી નાખે છે. આ પ્રમાણે એ મદ્દા વૈભવી મદ્દાદાની પુરૂષોને વશ થઈને તેમનો એ અર્થાલૌકિક વૈભવ આભિગ્રેવાપરાયણ રહે છે.

શુદ્ધ મનુષ્યો ! પૂર્વોક્ત મદ્દાદાની પુરૂષો તે સર્વ દુઃખનિવૃત્તિ કરવા-વાળા મદ્દાદાઓ છે. જ્ઞાન એ તેઓનો પંરગ અર્થાલૌકિક વૈભવ છે. તેને પ્રદણ કરનાર માણસ દૈન્યથી વિમુક્ત થાય છે અને પોતાના આત્મામાં આનંદનો 'અખુટ ભંડાર' જુએ છે. આત્મરત થયેલો તે નિત્યપ્રમય વ્યાકુલતાથી સત્તર મુક્ત થાય છે. દુઃખમય સંસાર એકદમે પોતાનું રૂપ બદલીને શુભાશુનિધિ રૂપ થઈ જાય છે. જ્ઞાનવટે તૃણાક્ષય થાય છે, અને તૃણાક્ષય થયા પછી શાન્તિનો વર્ષાદ હૃદયભૂમિ ઉપર નિરન્તર વર્ષા કરે છે અને આનંદલીંગોત્તરી હૃદયને આચ્છાદન કરી નાંખે છે. હૃદયની અંદરનો શોક, પ્રક્રયની આગળ અંધારું નાંખી જાય તે પ્રમાણે આનંદજન જ્ઞાનનો હૃદય યતોજ્ઞ નાશ પામે છે. સંસારના સર્વ વિષયોની પ્રાપ્તિ કરી સુખ લેડ એવો વિચાર કરનાર જ્ઞાન દાયે કરીને શોકના આગરમાં અંધારું છે. આશાની અવધિ નથી માટે આશા પાશે બંધાયેલા જ્ઞાન તે કે પ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છા ધારણ કરે છે તેપણ તે પોતાને મારે તમાર થયેલો છે એમ જાણવું. મોદરૂપી જુગારીની દુકાને આશાના પાસાવટે જુગાર રમનાર જ્ઞાન પોતાનું જ્ઞાન ધન પણ દારી જાય છે; આરંભી પ્રાપ્તિ કરવા જતાં મોદરૂપી માથે ચડે છે. માટે મદ્દાદાની

જાની મહાભાગુ શરણુ ઇશુ કરીને તેમની કૃપાનું અમૃત પ્રાપ્ત કરીને
વાંસના દાય અને મનોહાર કરવાના યત્નમાં વ્યાપ્ત થવું એ દરેક વિચાર-
રિવાજ પ્રાણીનું કૌતુક છે. અમરેન્દ્રના જોડથી વિભૂતિ પણ આત્મરતિવિ-
ના સંતોષને પદ્મે અંસતોષનું કારણ થઈ પડે છે.

પશ્ચિમનો એક જુનો તત્ત્વજ્ઞાની જણાવે છે કે હું પણ દેવોની મા-
દક આસકામ છું. કેમકે દેવોને જે જે વસ્તુ તેઓ ઇચ્છે છે તે પ્રાપ્ત
થાય છે અને મને તો કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા નથી થતી. અધિકમાં
કહેવું જોઈએ કે દેવો આપ કામ છે છતાં તેમને પણ કોઈવાર પિત્ર-
તાને શરણુ થવાનો સમય આવે છે એવું ધર્મપુસ્તકોના અવલોકનપરથી
જણાય છે પણ આત્મરત પુરુષને પિત્રતા કંઠી પણ નડતી નથી; માટે
સારારા જોઈ અદ્યુ કરવો કે છવ માત્રે પાસ્તવ આત્મરતિની પ્રાપ્તિ કરવા-
માં દમોશો યત્નવાન રહેવું:—એક વિદ્યા એવી જણવી કે જોથી સર્વ વિદ્યા
આવડે; અને એક વસ્તુ એવી મેળવવી કે જોથી સર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય.

પાશ્વજ મળડપ જ્ઞાનન વસ્તુદાવલો.

પાખંડ ખંડન છપ્પા (છપ્પ છંદ.)

(સાંધણ માને ૬૫ મેથી.)

ગોપીચંદન ધસી, છાપ લઇ તનપર છાપે,
જે જોતાં જન સર્વે, જડવ લલિ આદર આપે;
તનપર મારી છાપ, પાપ તો મનમાં આપ્યું,
ગોપીચંદન ખંડાર, કાળજે કાળજ થાપ્યું;
સંકસાતન કે એ છાપથી, જાણવાછને છેતરે,
એવા જન જનકિંકર કરે, ચંદિ મોતારીમાં ફરે. ૩૮
કુંકુમ-કેસરતણું, કરે ચતુરાછથી રીલાં,
વિપય વિજોડી ચણે, કરે નિજ મુખમાં વીલાં;
સૂખડ કેરા સુવાતણી ટપકીઓ કરતાં,
વાંકા મુકા થઈ અડપણુ આણી ફરતા;

શકશાતન કે' વળિ નેત્ર પર જુમના રેતી ચોપડે,
 પણ લોચન લક્ષ્યમ્મ જાય જવ, કો જુવતી નગરે ચડે, ૩૯
 કાળાં કરનાં કર્મ, ધર્મ તે કેમ પગારો,
 સદ્યુણ સાધ્યા પિના, આયુ' મુખ કેમ રજારો;
 કરી ઉપરના હાં, હોય પણ કેમ ઠગાયે,
 જાણે સહ હાકોર, યાય ને સર્વ જગાયે;
 શકશાતન કે' જ્ઞાનાં ધરી, જગ જગપતિને વંચશે,
 સરકારી હમ નોકર સમો, દિગુણ દંડ તેનો થશે. ૪૦
 દોર સમો ખમ્મ દોર, નદોર થયો મદ માતો,
 વૈજ્યવતાની કરે વિવિધ, ઉપરથી વાતો,
 વાંકાં વદતો વેણુ, નેણુમાં નરા વિકારો,
 જલપણ બહુ દાખવે, ઉરે ભુંડપનો બારો;
 શકશાતન કે' ચાટ્યે ચપણુ, ચતુર્ભુજ ન.રીને કહી,
 નટવર રીજે તે નર ઉપર, ને અહિ નેકિ દળે બદી. ૪૧
 વળી દેટસા મૂર્ખ, ગદા વૈજ્યવતા બજવે,
 નિજકુલ નારી પાસ, લાજ નિર્જન થઇ તજવે;
 વધારિને બલિચાર, સાર લેવાને દોડે,
 લેવા નિદ્રા તેહ, પાપિ પાવકપર પ્હોડે;
 શકશાતન કે' નિજ પ્હોડિઓ, ઈકાતર જુકાડતા,
 પોતે પણ પડતા પંકમાં, બીજાને પણ પાડતા. ૪૨
 સમજ્યાવિણુ કંઈ રાસ, જોઇ ખરડાતા ખાંતે,
 ખરા પ્રેમને જોઇ, વંકિ જતા સહિ વાંતે;
 બજન નિમિત્તે જૂંડ, વિષયનાં ગાન ઉચારે,
 ધર્મ નિમિત્તે ઢોંગ, પાપીયા પૂર્ણ પ્રસારે;
 શકશાતન કે' સંસારમાં, કળિ કાળે તો દદ કરી,
 કાળે કીધા સહ આંધળા, ના દેખી વહુ દીકરી. ૪૩
 નામ પમાવ્યા છતાં, કામ જો નવ જતાયો,
 નામ પમાવ્યા છતાં, નીતિરસ જો ન ચખાયો;
 નામ પમાવ્યા છતાં, કામ જો ન સચું એકે,
 નામ પમાવ્યા છતાં, કન્દિયો જો કદિ એકે;

- શકશાતન કે' તો નામ એ, પમોવ્યુ ન પણુ મુખાવિયુ,
 વર્ણ ધર્મ તણુ પણુ નામ એ, ખારે જંજો હુખાવિયુ; ૪૪
 કયો જહા સંબંધ, છતાં જો બંધ ન છુટ્યા,
 કયો જહાસંબંધ, છતાં જો કામે લટ્યા;
 કયો જહાસંબંધ, છતાં જો મુચુચુ ન આપ્યા;
 કયો જહા સંબંધ, છતાં હુર્ગુણમાં તાપ્યા;
 તો એ સંબંધ તણે સિરે જુલિ કેમ ન જોડીએ,
 શકશાતન કે' શું આંખને, સુખ છે પુટી કીકીએ. ૪૫
 કદિ મરજાદી જાન્યા, શું તેથી કામ મુખરિયુ,
 જો મન તણ મરજાદ, સુનીતિમાં નવ દરિયુ;
 કરવાં તપવ્યે કામ, કહો શું સરિયુ જાણ,
 જો નવ પાપન યયુ રવમન કુનિતી ન તમાઈ;
 શક શાતન કે' સંસારમાં, કરવા જાળ્યે શું યશે,
 હુર્ગુણ જાળો જાળો દરી' તો સદજો સુખ આવશે. ૪૬
 પુષ્ટિ પ્રવાહે વહ્યા, છતાં વિગે સોપાણા,
 પુષ્ટિ પ્રવાહે વહ્યા, છતાં હસથી વિંધાણા;
 પુષ્ટિ પ્રવાહે વહ્યા, છતાં ન મુચુચુ પોપાણા;
 પુષ્ટિ પ્રવાહે વહ્યા, છતાં પ્રણુ નવ દેખાણા;
 તો પુષ્ટિ પ્રવાહ વહ્યા ગયો, ખારે દરિએ જાણવો,
 શકશાતન સદગુણુ જે વિગે, તે શુભ પંથ પ્રમાણુવો. ૪૭
 કુશળ મુસાફર જેહ, તેહ શુભ પંથ પરખશે,
 નિષ્કંટક જે માર્ગ તે વિગે, મુચ વિચરશે;
 ચોર તણો બપ નહીં, તહીં ડાહ્યા ડગ બરશે,
 મૂઢ પંથી અસાન, કુમાર્ગ વિગે પગ મરશે;
 શકશાતન કે' સંસારમાં, રાણા સમેછ ચાલશે,
 પણુ અકલ હીણુ નર આંધળા; હિંધી હામો ધાત્રશે. ૪૮
 વાટપાંડુને મૂર્ખ, માનવી કરે વળાવા,
 તે ખોવા નિજ અર્થ, વળી જમપુરમાં જાવા;
 પંથ વિચરતો પ્રપંથ જન સકળને લૂટે,
 સદ્ગુણે હરે ખરે ! વળી કદે દૂટે;

શક શાતન કે' તે પાંચને, સંધરિને મુખ ધમ્મતા;
 તેઓને શે નવ ઊગિયાં, પુચ્છ શીંગડાં પશુ છતાં. ૪૯
 શબ્દ વિપયને ફેંદ, કુરંગ ભુજંગ મરે છે,
 જે તે મનહરનાદ તરફ નિજ કણ્ઠે ધરે છે;
 નિલ સારંગિ સિતાર મૃદંગ રહે જ્યાં વાજી,
 વિપય રસાલા રાસ તણાં પદ જ્યાં રે' ગાજી;
 લાં આગળ, શક શાતન કહે, પ્રભુ પદ લેવા જે જશે.
 તે કલાકની દૂકાનમાં, પામર પય કયમ પાગશે? ૫૦
 સ્પર્ધ વિપયથી જુઓ, મહા મજરાજ ગ્રસાયે,
 તેમજ નરગતિ યાય, સ્પર્ધને ફેંદ ફસાયે;
 આતર અદન પુષ્પ મદનની ધુન મચાવે,
 નરનારી નિજ અંગ પરસ્પર જ્યાં દિવ્યકાવે;
 તે મહિરમાં હરિ નદિ ગણે, સદ્ગુણ પણ રાજગી જશે,
 શક શાતન કે' એકાન્તમાં, હરિ બજતાં હરિ બેઠશે. ૫૧
 રૂપ વિપયને કૂપ પતંગ પડીને પ્રજળે,
 તેમજ જાતનો જાપ રૂપ નિરખતા વિચરે;
 નર નારીનાં વૃન્દ વિવિધ ભુષણ ધારીને,
 બેળાં જે રચળ યાય, કીક ઠસા ખારીને;
 વળિ ધર્મ ગુરૂ પણ જે રચળે, બની હણીને બેસતા,
 શક શાતન કે' લાં વાર શી, દુષ્ટ વિકારો પેસતાં. ૫૨
 રસને લીધે મીન પરાધિન પ્રાણ તજે છે,
 તેમજ નરને નાર અનેક અનર્થ સજે છે;
 બહુ પ્રકારના પાક વડે વકરાવે કાયા,
 કેસર-ગુંદર-પાક વળિ કંઈ-કેઈ પાયા;
 શક શાતન કે' હરિને ગિળે, હરાગિ જ્યાં આરોગતાં,
 લા મન્મથના મ્હા વેગને, કો' કયમ કાવે રોકતાં? ૫૩
 ગન્ધ-વિપયનો બંધ, ભૂગને જ્યમ બાંધે છે,
 લગ્ન માનવને તેહ, બહુ વિધિએ બાંધે છે;
 કેસર, આતર, અને કસ્તૂરી લેવે કાગે,
 નપુશક નરને નૂર ચઢે છે તે જગિયાએ;

સક શાંતન, કે' સાં સાંદિયા, શું શું નહિ કરતા હશે,
માટે કો લિપયાગારમાં જશે તે જમપુર જશે.

૫૪

॥ ૐ ॥

આર્જવ.

સરળપણું જગતમાં સંપૂર્ણ સુખનું સાધન વિવેકિ નીતિમાન પુર-
ષોએ ગણ્યું છે, તેમજ તે સરળપણું પ્રસંગે દુઃખને આપનાર કારણરૂપ
યજ્ઞ રહે છે, એમ પણ તે સદ્ધિમારવાનું નીતિય પુરોગતું માન્યું જણાયું છે.
આ પ્રકારે સરળપણું સુખ તથા દુઃખ એ બંનેનો હેતુ હોવાથી તે-
ને સુખસાધક પુરોગતે પ્રીતિપૂર્વક સેવવું ઘટે કે નહિ એ મોટો સંશય છે.

અમાનિત્યમદંભિત્વમર્હિતા સાંતિરાજનમ્ હ્યાદિ વચનોયકે અ-
માનિપણું, અદર્શિપણું, અલિંગકપણું, સદન કરવાપણું, તથા સરળપણું,
આદિ ઉત્તમ ગુણો જ્ઞાનજન્ય સુખના કારણરૂપે શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે. અને
નાત્યંતં સરલૈર્માર્ગ્યં ગત્વા પઞ્ચ વનસ્થલીમ્ । છિયંતે સરલાસ્ત્ર કુન્દ-
ઝનાસ્તિષ્ઠંતિ પાવપાઃ હ્યાદિ વચનોપી જણાવ્યું છે કે ‘આતિ સરળ-
પણું રાખવું ઘટવું નથી. જો ઘટિત જણાય તો જઈને અરણ્યમાં શુ-
ભો. સાં જે જે સરળ હોય છે, તેને લોકો કાપી જાય છે અને વાંકાંસું-
કાં જાડ તો તેમનાં તેમ રહે છે.’ આથી વિવેકિ-પુરોગતે આતિ સરળપ-
ણું ન રાખવું એવું જણાવે છે. હવે સદ્ગુણ ધારણ કરવાની હઝામણ
મનુષ્યે સરળપણું રાખવું કે કેમ? વ્યવહારમાં જોતાં પણ પ્રસંગે સર-
ળતા સુખ આપનાર જણાય છે, અને પ્રસંગે સરળતા દુઃખરૂપ ફળની
પ્રતીતિ કરાવે છે. મોક્ષ સાધનોમાં સરળતા સુખ સાધન છે, કારણ કે
આત્મવત જગતની પ્રતીતિ સુક્રાવશ્યાનો હેતુ ગણી છે.

અંતઃકરણમાં જે પ્રકારનો નિશ્ચય-હોય તેજ મથાર્થરૂપે પ્રસંગપર-
ત્વે બદલે પ્રકટ કરવો, તથા તદ્વનુકૂલ-વર્તવું, એ સરળતાનું લક્ષણ છે.
આ પ્રકારની સરળતા આપણા લોકનાં દેહલાંબેક વ્યવહારમગ્ન મનુષ્ય

પાળી શકતાં નથી, તથા તેઓ એ લક્ષણ પાળવામાં અસંભવ માને છે; કારણ કે વિવિધ વ્યપારમાં અમરજતા એજ મુખ્ય લાભ આપનાર છે, એવો પ્રતિદૃશ નિશ્ચય નેમનાં અંતઃકરણમાં કોઈ વિચક્ષણ સંસ્કારના યોગે બંધાઈ ગયેલો હોય છે. વાસ્તવ નિયાર કરતાં તો એમનું જણાય છે કે યથાયોગ્ય પ્રકારે સરળતા પાળવામાં પ્રાણિ માનને મુખ્યત્વે બાન થતું જોઈએ.

એક પ્રકારે જોતાં આ સંપૂર્ણ જગત્તો મુખ્ય વ્યવહાર સરળતાથીજ ચાલે છે. સામ્યાવસ્થાપાળી પ્રકૃતિના અંતર જે જે પદાર્થો હોય છે તે તે પદાર્થોના પ્રકટ થઈને બાહ્ય કાર્યકાર પરિણામને પામે છે. સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ એ ત્રણ અદ્વંશરે પણ પોતાના અંતરગમ્યના પ્રમાણમાંજ બાહ્ય સમતિય કાર્યની ઉત્પત્તિ કરે છે, અર્થાત્ અંતર બાહ્ય, વસ્તુગત્સા સમ પરિણામ હોય છે; અને પર્ણાતે જ્યારે સંયોગીકરણ થઈને વિવિધ સંયોગિ એટલે મિશ્ર કાર્યપ્રપંચની ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે પણ સરળપણે જે જે મિશ્ર કારણ હોય છે તે તે પોતાના મિશ્રાંશથી પ્રકટ થનાર સંપૂર્ણ સંયોગિ પદાર્થકંપને તત્તન્ સ્વભાવ લક્ષણયુક્ત પ્રકટ કરે છે. આને આ કારણપર્યંત પણ તેજ સરળતા કારણ તથા કાર્યમાં વિદ્યમાન છે, એ તત્ત્વવિત્ પુરૂષોને સુચાત છે.

આ રીતે કાર્યકારણ પ્રપંચમાં સરળ સરળતા વિદ્યમાન હતાં અસરજતાનો આવિર્ભાવ ક્યાંથી થયો? અથવા આવિર્ભાવ નથી થયો તો એ અસરજતાનું બાન મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ક્યાંથી થતું? તથા સરળતા સંકટપણે પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ થતી દૃષ્ટિએ કેમ પડે છે? વગેરે શંકાનું સમાધાન કરતું આ રથએ આવશ્યક છે.

આ સૃષ્ટિનું ઉપદન કારણ ત્રિગુણ દ્રવ્ય છે. તેથી પદાર્થ માત્ર ત્રિવિધ દ્રવ્યનાં કાર્ય છે. એ ત્રિવિધ દ્રવ્ય આ છે: સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ. તેમાં સ્વતંત્ર સાત્ત્વિક દ્રવ્યનું, તથા સ્વતંત્ર રાજસ દ્રવ્યનું, તથા સ્વતંત્ર તામસ દ્રવ્યનું કોઈ પણ કાર્ય આ પ્રપંચમાં હોતું નથી, કારણ કે સંપૂર્ણ સંસારપ્રપંચ સંયોગિ છે. હાં સંયોગિ હોવાથી ૧, સત્ત્વ પ્રધાન સૃષ્ટિ, ૨, રાજસ પ્રધાન સૃષ્ટિ, ૩, તમઃ પ્રધાન સૃષ્ટિ-આમ ત્રિગુણપ્રધાન, હોવાથી ત્રિવિધ સૃષ્ટિ છે. તે ત્રિવિધ સૃષ્ટિમાં પણ દ્રવ્યોની આધિક ન્યૂન અંશોની પ્રધાનતા તથા ગૌણતા હોવાથી પ્રત્યેક પ્રધાન સૃષ્ટિમાં પણ રાજસ-તામસ-સત્ત્વની વિપત્તતા હોય છે. આ પ્રકારે ત્રિવિધ સમકારણથી સંગ,

અને વિષય કારણથી ગિર્માન, કાર્યઃ ક્રમે નિષ્કર્મથી સરળપણે પ્રકટે છે. તેમાં અસરગતો કોઈ કોઈ કાળે પથ્ય મધ્ય નથી, ચતી પ્રતીત ચતી નથી, અને કાળાંતરે થશે એમ અનુમાન કરવાને કોઈ સંબંધ કારણ પથ્ય પ્રતીત ચતુ નથી, તેમ છતાં પણ જણાય છે, તેનું કારણ આ છે:—

સત્યપ્રધાન સૃષ્ટિમાં જે જે સ્વભાવ લક્ષણ હોય છે તે તે સ્વભાવ લક્ષણ રાજસી. તથા તામસી સૃષ્ટિમાં હોતાં નથી, અને તેજ પ્રમાણે રાજસ પ્રધાનમાં જે સ્વભાવ લક્ષણ છે, તે સાત્વિક તથા તામસ સૃષ્ટિમાં હોતાં નથી, તથા તામસમાં જે સ્વભાવ લક્ષણ હોય છે તે સાત્વિક તથા રાજસ કાર્યમાં નથી. એ પ્રકારે પ્રધાન ત્રિગુણ સૃષ્ટિમાં પરસ્પરની વિષમતા છે; એટલુંજ નહિ, પણ અંશની ન્યૂનાધિકતાને લીધે તે સાત્વિક પ્રધાનાદિ ત્રણેમાં પણ અસંખ્ય ભેદ હોવાથી તે અસંખ્ય કાર્ય, કારણના ભેદવડે સ્વભાવ લક્ષણનાં ભેદવાળાં હોય છે. તેથી પરસ્પરને એક બીજાનાં સ્વભાવ લક્ષણની પ્રતીતિ થતાં વિરોધનું જ્ઞાન સદજ થાય છે. આ પ્રકારે સ્વભાવતઃ પ્રથમ વિરોધનું જ્ઞાન થતાં પશ્ચાત્ અનેક કલ્પનાનો અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ભાવમાં આનિર્ભાવ થાય છે, તેથી ઉત્તરોત્તર વિરોધો ઝાસતી વૃદ્ધિ થાય છે. ૨૧૫૩

(અપૂર્ણ.)

સન્નિભવનું મિત્ર પ્રતિપત્ત.

(સાંકળ પૃષ્ઠ ૮૬ થી.)

હે મિત્ર! કામના જે આ પ્રાણીઓના સંપૂર્ણ અનિર્ણય કારણ છે. એ વાતો સર્વ વિચારવત્ પુરુષોને અધિક વિચારથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય નથી; કારણ કે તે તો સદજ સ્વભાવથી અનુભવ સિદ્ધ હોય છે. આ સરે આરંભ થયેથી પૂર્વે તો ખાવાપીવા તથા ખેતવામાં વિવિધ પ્રકારે એ કામના વિસ્તાર પામે છે. આથી સોજ પર્વતમાં જન્મતૂના બીજ રસી, ધન, માન આદિ વિષયોની, કામનાના અંકુરો નીકળે છે, અને વીરા વંદની વગ થતાં તે અંકુરો જાગવાનું થાય છે. પછી વીરાથી તે આગીશ સુધીમાં તો તે અંકુરો વધીને ચારા રંગેલા વૃક્ષ જેવા થાય છે. આ કા-

મતાનું થવું અર્થાત્ ઉપજવું, તથા તે કામનાનું ન પૂર્ણ થવું, અર્થાત્
યથાર્થ વેગે વધવું, તથા તે કામનાનું ફળિત થવું અર્થાત્ ઇચ્છિતાર્થને
પ્રાપ્ત થવું, એ ત્રણે સમય પોતાના પ્રાપ્ત પ્રસંગે કેવળ દુઃખનો અનુભવ કરેછે.

વિદ્યા, સ્ત્રી, ધન, પ્રતિષ્ઠા, આ ચારેની કામના ઉચ્ચ અભિલાષવાળા
પુરુષોને પીડે છે. આં વિદ્યા બહુવામાં કષ્ટ, તેને ઉપસ્થિત રાખવામાં પણ
સંતાપ અને અન્ય પોતાથી અધિક વિદ્વાન્ ન ગણાય માટે નિરંતર વિ-
દ્યાના વધારા અર્થે પ્રવૃત્તિરૂપ દુઃખ, એ રીતે વિદ્યા કષ્ટનું કારણ છે. એ વિદ્યા
પ્રથમાવસ્થામાં એટલે ક્ષીણ વર્ષની વય પર્વતમાં રહે પ્રકારે સંધાય છે,
વીશથી ત્રીશ વર્ષની વયમાં મધ્યમ પ્રકારે સંધાય છે, અને ત્રીશથી ચાલીશમાં મંદ
પ્રકારે સંધાય છે. તેમાં માત્ર પાઠ કરવાની તથા અર્થથી સમજ લેવાની, એમ બે
પ્રકારની વિદ્યા છે. તેમાં પ્રથમની પ્રથમાવસ્થામાં શ્રેષ્ઠ પ્રકારે સંધાય છે,
અને બીજી પાછી અવસ્થામાં રહે પ્રકારે સંધાય છે. વિદ્યાથી જે સ્ત્રી,
ધન, તથા પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ, અને તેથીજ સુખ, એમ કોઈ સમયે મન
માને છે. કોઈ સમયે તો સ્ત્રી પ્રાપ્ત થઈ તો સર્વ થયું એમ આ મન
માને છે. કોઈ વેળા તો એ મન સર્વ સુખના કારણરૂપ ધનતેજ નિશ્ચય
કરી બેસે છે, અને કોઈ ક્ષણે તો એમ ધારે છે કે આ જગત્માં પ્રતિષ્ઠા
જ મોટી વસ્તુ છે. કારણ કે સ્ત્રી, વિદ્યા તથા ધન એ ત્રણેયે લોકો એ
પ્રતિષ્ઠાનેજ મેળવવા ઇચ્છે છે; જેથી એક પ્રતિષ્ઠાને લે કોઈ ઉપાયથી
પ્રાપ્ત થાય તો અન્ય કશું કરવાની અગત્ય નથી. કારણ કે પ્રતિષ્ઠાવાન પુ-
રુષનેજ આ લોકોમાં વિદ્યા કષ્ટે સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે, તથા ધન પણ મળે
છે, અને ધનથી વિદ્યાવાન પુરુષો સેવક થઈ રહે છે, માટે પ્રતિષ્ઠા મોટી
છે. પણ એ પ્રતિષ્ઠા મેળવવામાં કોઈ પણ નિમિત્તની અપેક્ષા હોય છે.
આં શુભ, વિદ્યા કે ધન એ પ્રતિષ્ઠા મેળવી આપનાર હેતુ મનાય છે, મા-
ટે વિવેકિ પુરુષને સાચી પ્રથમ મેળવવા યોગ્ય વિદ્યા, શુભ તથા ધન છે,
પશ્ચાન્ તે વિદ્યા, શુભ તથા ધનથી પ્રતિષ્ઠા, અને તે પ્રતિષ્ઠાથી સ્ત્રી પુત્રા-
દિ પ્રત્યક્ષરૂપ સુખ મેળવવા યોગ્ય છે. આ રીતે સુખના સાક્ષાન્ તથા
પરંપરા હેતુઓને સમગ્ર અંશે પ્રાપ્ત કરવામાં વિરલ પુરુષેજ સમર્થ હોય
છે. તોપણ એ અપૂર્ણ સુખસાધક હેતુને મહાન્ કષ્ટ કરનાર સાવધ પુરુષ
પણ પોતાના આયુષ્યની અવધિ પર્વતમાં મેળવી શકતા નથી, તો અત્ય
શમ્ભૂન્ય મનવાન તો ક્યાંથીજ મેળવી શકે? જેથી મુખ્ય સુખને કોઈ

પણ નથીજ પાળી શકતું એમ કહેવામાં કર્યો બાધ નથી, અને એ ન મેળવી શકનાર સર્વને દુઃખનો અનુભવ થવાવિના પણ રહે નહિ; માટે હે મિત્ર ! એ સંપૂર્ણ સુખદ પદાર્થને મેળવવા વિશેની કામના સદા અપૂર્ણ રહે છે, અને દુઃખ આપ્યાજ કરે છે. તેથી સદ્વિચારવાનું પુરુષોએ એ કામનાને સજની અર્થાત્ સ્વાધીન કરેલીજ એટલે ગણી છે.

આ પ્રમાણે સધળા પદાર્થને પામેલો પુરુષ જો નિરંતર રોગી હોય છે, અને રૂઢે પ્રકારે આ સધળા પ્રાપ્ત વિષયોને ભોગવવા અસમર્થ હોય છે; ત્યારે એ સધળા વિષયો તેને કેવળ દુઃખ રૂપજ દેખાય છે. તે વેળા તેા નિરોગનાથી શરીરની દૃઢતા અને દીર્ઘ આયુષ્ એ બેજ એની પ્રીતિના વિષય ગણાય છે; અને મરણ નિકટ આત્માનું છેક પાકું અતુમાન યથા પછી તેા આ સંપૂર્ણ જગતના ઉત્તમોત્તમ વિભવ તેને કિંચિત્ ગાલ પણ પ્રસન્ન કરવાને સમર્થ નથી. તથાપિ તે સમયે પણ એની ઘણા કામથી પેપેલી તથા હિરેલી આ કામના એના હૃદયમાં તીક્ષ્ણ શસ્ત્રવડે પડતાં હિરોની પેઠે છિદ્ર પાડે છે; એથી તે પુરુષ આ કામનાને વશ પડ્યો કામનાના પરિવારરૂપ આશા તૃષ્ણા આદિ સંપૂર્ણ દોષોનો સંગી રત્નોને દેહથી છુંદીને અધોગતિએજ જાય છે. આ સધળા અસદ્દ કટરૂપ વૃક્ષનું બીજ એજ દુષ્ટ કામના છે.

હે મિત્ર ! આ સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં બંધનોનો હેતુ એજ કામના છે, એ હવે વારંવાર કહેવાની આવશ્યકતા નથી. બંધન કોઇ પણ પ્રાણિની ઇચ્છાનો વિષય નથી, અને મુક્તત્વ સર્વની ઇચ્છાનો વિષય છે, તેમ છતાં પણ તે મુક્તત્વની સાક્ષાત્ વિરોધિ અને બંધની સાધક આ કામનાને નિર્મૂળ કરવાને યત્ન કરતા પુરુષો આ જગતમાં કિંચિત્ જ જાય છે, એ મોટું આશ્ચર્ય સરખું છે. સાક્ષમાં મોગેછામાત્રકો વંધસ્તર્થમાર્ગો મોક્ષ ઉચ્ચતે ભોગની ઇચ્છાજ બંધ છે, અને તે ઇચ્છાનો સામજ્ય મોક્ષ છે, આ પ્રમાણે કહ્યું છે, તથાપિ સંપૂર્ણ પ્રાણિનું પોત પોતાના હૃદયના પ્રભાવે એ શાસ્ત્ર વચન પ્રતિ લક્ષ પણ જતું નથી. આ પ્રમાણે બંધનતા હેતુરૂપ કામનાને સજની યોગ્ય છતાં પણ તે સહજ સ્વછ સપ્રાપ્તી નથી, એમ સ્વપરના અનુભવથી બારો છે, તેથી વિચારવાનું સુખના સાધક તે કામનાના કારણને યથાર્થ રીતે જોથી નિર્મૂળ કરવા પ્ર-

મગ યજ્ઞ કરવું જોઈએ; જેથી કારણના અભાવે કાર્યનો સફળ અગાવઃ થાય છે, એ નિયમથી કામનાનો સમાવતઃન્યાય થશે.

કામના શબ્દનો અર્થ વિષયની ઈચ્છા, અથવા વિષય સાથે પ્રીતિ પૂર્વક સંબંધ કરવાને અંતરમાંથી ઉઠતી વિષયાકાર પરિણામિ ને વૃત્તિ તે છે, એમ આગળ જણાવી ગયેા હું. તે ઈચ્છા અથવા વૃત્તિને ઉત્પન્ન અર્થાત્ પ્રકટ કરનાર કારણ કોણ છે, તે આગળ સૂચવું છેતથાપિ પ્રકાશંતર વડે પુનઃવિશેષ સૂચવું હું તે જાણ લક્ષમાં લેના યોગ્ય છે.

મુખ્ય ત્રિગુણમયી માયાના સ્વભાવગુણુ સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ એ ત્રણ છે. તે ત્રણ અધિક ન્યૂન અંશથી પ્રાણિ માનમાં રહ્યા છે. તે સ્વભાવ દ્રવ્ય પણ કામનાના કારણરૂપ છે; અને આ જ્ઞાત્મા અભિમાનના અનેક વસ્ત્રોમાં રચેલા કર્મના સરકાર, જે સ્વકૃત શુભાશુભ કર્મજન્ય દ્રવ્યમાં છે તે કર્મજન્ય દ્રવ્ય પણ આ કામનાનું બીજું કારણ છે. આ પ્રમાણે સ્વભાવજન્ય દ્રવ્ય તથા સાબિમાન સ્વકૃતકર્મજન્ય દ્રવ્ય એ બે આ પ્રત્યેક શરીરમાંથી પ્રકટ થતી કામનાનાં કારણ છે. માટે એ બેનો જય અથવા લય કે ક્ષય કરવો એજ કામનાના જયમાં ઉપાયરૂપ છે. જે શુભની ઇચ્છાવાળા ! જેમ વૃક્ષને ઉપર ઉપરથી એટલે શાખાપત્રથીજ માલ છેદન કરવા ફરીએ તો તે શાખાપત્રાદિ તો પુનઃ પુનઃ મૂળ સંધિમાંથી પ્રકટ થઈ વૃદ્ધિને પામ્યાજ કરે છે; પણ જ્યારે તેની નિઃશેષ નિવૃત્તિની આપણે ઈચ્છા કરીએ છીએ ત્યારે તેને મૂળમાંથી જોડીને કાઢી નાંખીએ છીએ, તેમ કામનાનાં આ બે કારણો જ્યાં, સુધી રહે છે ત્યાં સુધી કામગિજ પ્રસંગ વશાત્ કામનાનો આપણે નિરોધ કરીએ તોપણ તે મૂળ કારણનો નાશ થવા વિના પુનઃ પુનઃ જગ પામી પ્રકટે છે, તેથી મુન પુરુષોએ કામનાના જય અર્થે મગમગીજ ને નાં આ બે મુખ્ય કારણોનો જય થાય એ ઉપાયજ કરવા જોઈએ. ત્યાં જેમ મગવડે મગની નિવૃત્તિ થાય છે, મરમીવડે મરમીને દંડાય છે, તેમ કર્મવડેજ કર્મનો ક્ષય થાય છે. પરંતુ કર્મવડેજ નિવૃત્તિ કરેલું નિવૃત્ત્ય કર્મ અન્ય જગને ન ઉત્પન્ન કરનાં કર્મના લક્ષણેજ રહે છે. સરકારમાં નિત્ય નિમિત્તિક, કામ્ય, પ્રાપચીન, તથા નિર્નિક્ક એવા પાંચ પ્રકારના કર્મના જોડ છે. તેમાં નિય કર્મ પણ કર્મના લક્ષમાં કારણરૂપ છે. પણ કેટલા એક મંદબુદ્ધિ મનુષ્યો કેહી કેહી લોકમાં પ્રમાણરૂપતા મળીને એમ માને છે કે નિય

કર્મ ને સંધ્યા આદિ તે કરવાની કાંઈ કુખ નથી, અને તે ન કરવાની પ્રત્યવાય લાગે છે, માટે તે સંધ્યા વગેરે કરવાં ખરાં. આ તેમનું માનવું થયું જુવું જાહેરું છે. નિલ કર્મમાં મુખ્ય ને સંધ્યા તે આહાર, કાનિય તથા વેશ્ય ને દિગ્ગ સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે તેમને કરવા યોગ્ય છે. તે સંધ્યા જ સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરીને. આ કર્મનો પણ ક્ષય કરવા સમર્થ છે, તથાપિ તે સંધ્યાને યમાવત્ સમજીને વિધિ તથા પ્રીતિ પૂર્વક આ કાળે કરતાં કાંઈ ક્ષયવિત્તજ નહાય છે. મુખ્ય અધિકારિ ને આહારો તે તો ધણું કરીને અશ્રદ્ધાવાન્ થયા છે. તેમાંના જે કરે છે, તેઓ વગર સમજીને મરતકના બારને જેમ ઉપાડનારો ત્રાસથી ઉતારવા ઇચ્છે છે તેમ ગમે ત્યાં રે ગમે તે રીતે ત્યાં ત્યાં સંધ્યા કરવી એમ મનીષે બોલે ઉતારવા રૂપે કરે છે. કેટલાક આસુરી બુદ્ધિવાળાં તો આ સંધ્યાને મિથ્યા એટલા રૂપ મનીષે તેના તરફ કિંચિત્ પણ સદ્ગ કરતા નથી, અને કેટલાક તો એમાં ક્ષણ નથી એટલે કરવાનું પ્રયોજન શું એમ માની તેથી ઉપરામ પામી રહ્યાં છે, અને કેટલાક તો અંજાનના મિથ્યા ઓળખાણાં થઈને 'માનિતે કર્મ કરવાની જરૂર નથી' એમ બોલી તેથી વેગળાં રહે છે. આ રીતે આહાર જાતિમાંજ જ્યારે સંધ્યા કરનાર ઉત્તર એક શ્રદ્ધાવાન્ ભાગે નીકળે તો અન્ય વર્ણમાં તો હાથજ ક્યાંથી ?

હે સુમ મિત્ર ! ધણા આહારો કેટલાંક વચનોને આધારે કહે છે કે આ કળિયુગમાં માત્ર બેજ વર્ણ છે; એક આહારુ અને બીજો શુદ્ર. કાનિય તથા વેશ્યનો હેજ નહિ. તેમ છતાં અહાંસે વિનાની ધણી જાતિઓમાં આજે પણ ઉપવિત્ત ધારણ કરવાનો ચાલ જણાય છે, અને આહારો તેમને પહેરાવે છે. શદ્રને ઉપવિત્તનો અધિકાર નથી એવું આહારો સ્પષ્ટ જાણે છે તેમ છતાં અને કળિયુગમાં માત્ર બેજ વર્ણ છે એમ બોલે છે, છતાં આહારુથી, મિત્ર સુનાર, બાવીશ, લાતળા વગેરે ધણા જેઓ ઉપવિત્ત પહેરે છે તેમને શા માટે પહેરાવે છે, એનું કારણ કાંઈ તેઓ વિચારી નોતા નથી. ત્યાં તેમની ચાલની રૂઢિ છે એટલુંજ ઉત્તર શોધનાં જરૂર એવું છે.

॥ ૐ શ્રી

શ્રી પંચવરદં વૃત્તાન્ત

સર્વગત તથા સર્વે શક્તિના દાતા શ્રી વિશ્વેશ્વરને નમસ્કાર.

આ પ્રવાહરૂપે કમથી વૃદ્ધિ તથા દાનિને પ્રાપ્ત થતા વેગવંદે વહેતાં સંસારમાં નમસ્કાર કરવા યોગ્ય કોણુ છે કે તે વિમલશય વેગ જેને વશ વળે છે તે પરમાત્મા છે; જે પરમાત્મા સત્તાદ્વારા જગદાકાર પરિણામ ને પામેલા કલ્પનાના આદિ કળથી ગતાયા છે. તે પોતેજ જો સર્વસ્વ હોય તો પોતે પોતાને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય નથી, અર્થાત્ દોષને નમવા પાણું રહેતું નથી; એમ છતાં પણ ત્યાં પર્યંત સર્વપણુને પ્રાપ્ત આ દર્શનપંચરૂપ જગત્પ્રસારના અનંત પ્રાપ્તિ જે સર્વ શબ્દથી અલગ કરવા યોગ્ય છે તે સર્વમાના પ્રત્યેકને પોતાના સર્વપણુનો અર્થ અતુલ્ય નથી ત્યાં પર્યંત તે પ્રાપ્ત બેદયુદ્ધિવંદે પ્રત્યેક સર્વ રૂપને અથવા સર્વના સ્વામિને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. આ જગત્પ્રાપ્તિ વહેતાર પ્રત્યેક તે સંસાર વાહક વેગને વશ વર્તાવનાર નથી, માટે આ પ્રત્યેકથી ભિન્ન એવા સ્વતંત્ર, સર્વદ્રશ્ય પ્રપચને દલાવનાર ચલાવનાર વેગના સ્વામિત્વનો જો પરમાત્માશ્રીને તે પ્રત્યેક નમસ્કાર કરે અર્થાત્ નમેજો યોગ્ય છે. પ્રધાન સત્તાને ગીણુ સત્તા નિરંતર નમવા યોગ્ય છે એ નિયમ.

પોતાના પોતાપણુને યથાવત જાણનારે ક્રિયાના આરંભમાં નિર્દોષ ક્રિયાને નિર્ભિગ્ન પછે કરવી એ અંગત્યું છે, કારણ કે ક્રિયા માત્ર દોષના મિશ્રણ વાળી છે તે દોષમિશ્ર ક્રિયામાં રહેલા સંપૂર્ણ દોષને નિષ્ક્રમ કરનારી નિર્દોષ ક્રિયા છે. ત્યાં ક્રિયા માત્ર દોષવાળી છે, અને નિર્દોષ ક્રિયાને કરવી એ એ વાક્યો વિરોધિ સરખાં બાંસે છે, પણ તે વિરોધનું નિવારણ આ છે. ક્રિયાનું મુખ્ય એ બોદ છે: મુખ્યપ્રધાન અને, દોષ પ્રધાન. ત્યાં મુખ્ય પ્રધાનને ઉપર નિર્દોષ ક્રિયા કહી છે, કારણ કે તેમાં કામિનું સ્વયં જાણુ પછે દોષની સ્થિતિ દોષ છે; અને દોષ પ્રધાનમાં કામિનું મુખ્યની માહિતિ દોષ છે, તથાપિ તેને ખાસે રૂપ ક્રિયાનું કહી છે. આ પછી પ્રસંગેએ પુણ્ય કર્મ તથા પાપ કર્મના બેદ પાડ્યા છે.

આ પ્રકારે આ ક્રિયામાં ગોણપણે આવનાર દોષોના અનિષ્ટ ફળની નિવૃત્તિનક સર્વેશ્વરને નમસ્કાર કરવા રૂપ નિર્દોષ દર્મરૂપ મંગલને કરીને હવે શ્રેયની ઈચ્છાવાળા, નિત્યા નિત્ય વિવેકમાં પ્રવેશેલી બુદ્ધિવાળા તથા ઉત્તરોત્તર ધૃષ્ટ પ્રોત્તિની ઈચ્છાવાળા સંપૂર્ણ અધિકારિ વર્ગને સદ્બોધ આપનાર વિશ્વ વિભવનું જ્ઞાન કરાવનાર, ક્ષણિક, તથા ચિરકાલ પર્વત કલેશની અપ્રતીતિ કરાવનાર, સંતપ્ત વૃત્તિને શાંત કરનાર, મિથ્યા મોટાપણના અભિમાનથી મુક્ત કરનાર તથા એ સિવાયની સંપૂર્ણ જાણવા યોગ્ય વર્તીને જાણાવનાર શીવચરદના સામ્ય તથાપિ અદ્ભુત સરખા પ્રતીતિ થતા વૃત્તાંતને કહીએ છીએ.

આ દેવજૂગિમાં સર્વ પ્રકારે ઈશ્વરસદૃશ મનાએલા, પુરુષોત્તમમાં ગણાએલા અને અનેક દિવ્ય સામર્થ્ય વાળા પુરુષો અનેક નિમિત્તે પ્રકટયા છે, તેમાંના એક આ શ્રી પંચવરદ છે, જેમનું સંપૂર્ણ શીશ્ય વર્ણવેલાં અસંક્રિય સામર્થ્યવાળો પાણુ પાછો લેકીમાન. અહે એવું છે તે અન્ય કોણ સંપૂર્ણ અર્થે કહી શકે? કાકર નહિ. તેમ છતાં જેમ સમુદ્રના અગાધ જળમાંથી પક્ષી પોતાની અંચુતા પ્રમાણમાં જળ શ્રદ્ધાકરી કૃતકૃત્ય થાય છે તેમ તે પુનિત પુરુષના વૃત્તાંતને યથામતિ લખવા પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ.

શ્રી પંચવરદ પૂર્વ કાળે એક દ્વિપાંતરેન સમગ્ર પૃથ્વીના નિષ્કંટક રાજ્યને ચક્રવર્તિપણે ભોગવી વિવિધ વાસનાથી મુક્ત યદ્ય મુખ સ્વરૂપ થયા હતા. રાજ્યના ભોગ સમગ્રે અન્ય સંપૂર્ણ વિવિધભોગ જે રાજભોગની અપેક્ષાથી અર્વાંતર ભોગ ગણાવા યોગ્ય છે તે સર્વને સહજ સ્વભાવે ભોગવી વૃષ્ટ થયા હતા. સર્વોત્તમ દેવાંગના રૂપસ્ત્રીઓ, સંપૂર્ણ વિદ્યા કળામાં હુશ્ય પુત્રો તથા અદ્ભુત પ્રપાત્રો વડે ગૌરવતા તે શ્રી પંચવરદ પોતાની ઉત્તર વયમાં સ્વસ્વરૂપ પરમાત્મતત્વમાં વિલીન ચિત્તવડે શેષ પ્રારબ્ધના સંબંધે ઇવન મુક્તિ ગુણને અનુભવતા વિરા મન હતા. તે સમયમાં કીર્તિનો આશ્રયસ્તંભ એ જૂગિમાં એનાથી ભિન્ન ન હતો, તેથી કેસારાઈ, વિદ્વાન, ગુણવાન તથા નાના વિભવવાન અસંખ્ય પુરુષો તેગના અવલોકનમાં પ્રયાય રીતે આવ્યા હતા; જેથી તેણે પુરુષો પાસે પ્રાપ્ત્ય તથા શ્રોતવ્ય કાંઈ અવશેષ રહ્યું ન હતું. યદ્યપિ સર્વાશપ્રસિદ્ધિયાગ પશ્ચાત્ ઇવનમુક્તારંગના ભોગ સમયે આ જગત્માં કાંઈમ પ્રાપ્ત્ય અથ-

વા સાતવ્ય કે સાતવ્ય રહેતું નથીજ, તોયજી આ શ્રીપંગવરદ મહાત્માએ
તો પોતાની સત્યચરણેઝઝરૂપ એક શુદ્ધ કામના ત્યાંતને જનમત્ રાખી
હતી, અર્થાત્ નિઃશેષ પ્રારબ્ધ ક્ષયપર્યંત તેને નિત્ય નિવૃત્ત રહેવા પુરૂષ-
પ્રયત્ન કરવું ન હતું. આ કારણથી તેમણે પ્રસંગે પોતાના નિપુણ સેવકોને
આ પ્રકારની સેવા કરી હતી કે અષ્ટ દિશાપ્રતિ રવેઝઝએ વિચારનાર
વિરકત સરખા પુરૂષો જેઓ પોતાના શરીરના નિર્વેદક હેતુઓને સેવતા
હોય એવા સર્વને સચિનય મારા સમીપ લાવવા. ત્યાં મારા સમીપ લાવ-
વામાં કોઈ પ્રકારે પણ તેમનાં અંતઃકરણને દયાણુ થાય એવું કૃત્ત કરશે
નહિ. આપણા નગરનીતર પ્રવેશતા, તથા નગર બહારથી માંગે જતા પુ-
રૂષોની નિરંતર શોધ રાખી તેમને વચ્ચે યોગ્ય પ્રકારે મારા સમીપ આણ-
વા પ્રમાદ રહિતપણે ચલ કરવું. પછી આ મારા એકાંત મૃદુમાં તેમની
આત્મકૃપાતાના સમયે તેમને તથા મને પ્રથમ નિવેદન કરીને પછી સન્મા-
ન પૂર્વક પદચાલવા. ત્યાં પદચાલ્યાપૂર્વે તેમની યોગ્ય પ્રકારે વચાર્થ એવા
ઉદાવણી આ પ્રકારની આત્માનો સ્વીકાર કરી તે શુદ્ધ સેવકો નગરમાં
પ્રવેશક દ્વારેએ તથા આડ માંગેએ યોગ્ય પ્રકારે સ્વયંચા કરતા હોવા.
આ શ્રી પંગવરદ મહાત્મા જ્યારે પુરૂષને રાજ્ય સ્વાધીન કરવા પૂર્વે
પોને રાજસત્તાને પ્રવર્તાવતા હતા ત્યારથીજ નિરાશ્રિત પ્રસાસિ માત્રને આ-
ર્થાત્ જેમને નગરમાં પોતાની પરોણાગત કરાય એવા સંમંધિ સ્નેહિનો
અભાવ હોય એવા સર્વને યોગ્ય પ્રકારે રચન, જળ, અન્ન, આયુર્યર્થ વસ્ત્ર
તથા ધનવડે સેવતા હતા, તેથી આ જનમમાં શ્રેષ્ઠ મણીતા આ ધોય
વ્યવહારપરોગિ પદાર્થના દાતા બનણીને તેમને મૂળથીજ સર્વ પ્રાપ્ત પં-
ચવરદ નામથી ઓળખતી, અને તેમના સચ્ચની મુખ્ય સંઘા વડીઓએ
તો તિપતિ રાખી હતી.

અત્યાત અવસ્થા શિષ્યની બાંધ્યાવસ્થામાં તેમણે રૂડે પ્રકારે વિદ્યા
તથા કળાનું અધ્યયન કર્યું હતું; યુવાવસ્થામાં પ્રાપ્ત પદાર્થ તથા સત્તાનો
સદુપયોગ દેખા હતા, અને ઉત્તરવસ્થામાં સર્વે સદ્ગુણની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ પુ-
રૂક અધ્યાત્મ ગાન સંપાદન કર્યું હતું.

આ લોકમાં આયુષ્યનો હવિત પ્રકારે ક્ષય કરનામાં એમના જેવા પુ-
રૂષ કૃત્તિતર, વચા હશે અને મશે, એમ માનનામાં કિચિત્ માત્ર-મણે

સંકાય નથી એટલું કહીને હવે એમનો ખાસ વૃત્તોત અટકાવીએ છીએ; પ્રસંગવશાત્ આવના યોગ્ય દશે તે આગળ આવશે.

આ સંઘ અંધયે સંપત્તિ શ્રી પંચવરદની આજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરનાર સૈવકોએ ઉત્તરોત્તર જે જે મહાત્માનો શ્રવણસમાગમ એ મહાત્માને કરાવ્યો તેને ક્રમે કરી લખીએ છીએ.

પ્રથમ સમાગમ.

પોતાના એકાંત સ્થાનમાં અનિચિ મદ્ગત્માના પ્રવેશની સંધિપૂર્વે ઉમેશા શ્રી પંચવરદ અતિથિના પ્રવેશ સમયે મંદમંદ હસતાં સંમુખ આવી પ્રસરત રીતે લેગતે નગન સરખો ભાવ આપી આલિંગન લેતા હતાં તથા સચિનય દિવ્ય આચન ઉપર તે અતિથિ મહાત્માને બેસાડી પોતે પશુ-મુશોળિન આચન ઉપર બેઠા, અને સ્વસ્થ થઈ આ પ્રકારના પ્રિય વચનો બોલા.

હે મોહ પ્રવાહના પોરને પામેલા ! આ સમય મોટા પુણ્યના ઉદયનો છે, કે જેમાં આપ સરખા નિસમય ચિંતના રાત્રુદ્યોનો સમાગમ કરવાનો રૂઠો અવસર મને મળ્યો છે. આપે હમ પુણ્ય તથા પુરૂષ પ્રયત્ન વડે પ્રાપ્ત થનાર આ ચદ્ગત્પર્યાને પ્રાપ્ત રહી આ ભૂમંડલ ઉપરના અનેક રથોને પવિત્ર કર્યાં હશે, તથા આ લોકની સામાન્ય મર્યાદાને જાણનાર આપે અનેક સામાન્ય પ્રસંગોને અવગ્રહન કર્યાં હશે તથા અનુભવ્યા હશે, તેમજ આ સામાન્યવસ્થાની અતિરિક્ત વિશેષાવસ્થાને પ્રાપ્ત મહાત્માનો અનેક રથો જોયા હશે; જેથી આ સંસારમાં સામાન્ય તથા વિશેષવસ્થાના સુપૂર્ણ સ્વરૂપ આપને અત્યંત નહિજ હોવાં ધટે છે. તેથી આપના પ્રીતિ મારી આ પ્રાર્થના છે કે, આપે આ વતેમાન શરીર વડે ભુક્ત-આયુષ્યમાં જે જે વિશેષ પ્રસંગને અનુભવ્યા અથવા અવલોક્યા હોય તે તે સમયે પ્રસંગને કૃપા કરી આપને વિષય સ્મરણની આતુરતાવાળાને તૃપ્ત કરવા અર્થે કમન કરે.

અપૂર્ણ

મુક્તાવલી.

(એક નવી વાર્તા.)

(સાંધણ ગયા અંકથી)

ભુજંગી છંદ.

વદીરાયનો પુત્ર ત્યાં નમ્રભાવે, વિવેકીપણું પૂર્ણ પોતે બતાવે;
 સુષો શંભુના દામ હે શેલપાત્ર, પ્રિતી દાખી આપે યદને દયાલઃ ૨૯
 બતાવ્યો બધો ખેલ પાસે રહીને, વળી પ્રેમ દાખ્યો સુરાખ્દો ઢહીને;
 વળી વિશ્વથી રાખીઓ દૂર આપે, મૃદુ ભઈ હું આપકેરે પ્રતાપે, ૩૦
 હું આભારિ હું આપનો પૂર્ણ આજે, ધણું દદુ પેદ્યું તમે મુજ દાળે;
 વહું ઝાઝું શું વાળી હું ના શકું તે ચંદ્રગોપૂર્ણ આભાર પુરો શિરે ને. ૩૧
 દયા સખતો ઘેર જવા સદ્ગુણ, વળી આંખ આંટા પ્રગાણે મિશ્રાણું;
 નમો નાથ ભરમેન્દ્ર મૂખે ઉતાર્યું, ગિંચી નેત ભરમેન્દ્રતું ધ્યાન ધાર્યું. ૩૨
 પછી ક્ષેત્રપાળે સ્વશક્તિ ચઢાવી, મુક્યો મ્હેક્ષમાં લાવિ તેને ઉડાવી;
 કુમારે ઉઘાળ્યાં પછી નેત બ્યારે, દિઠો ઓરડો આપકેરોજ ત્યારે. ૩૩
 રહી છે હવે રાત્રિ તો ધ્યોર એક, કરે રાયનો પુત્ર તરફ આગેક;
 વિશ્વોઝ્યો બધો ખેલ તેણે સ્મશાને, વિચારે બધો તેહ તે એક ધ્યાને. ૩૪
 પછી તેહને ચિત્ત ભરમેન્દ્રકેરો, જણાયો મદિમા ધણો ને રૂટેરો;
 વિચાર્યું પુરા પુણ્યકેરે પ્રતાપે, મળ્યા સદ્ગુર રહેજમાં આવિ આપે. ૩૫
 સુરભાવ ભરમેન્દ્રમાં તેહ ધારી, વળી ધ્યાનમાં તેની શ્રીર્તિ ઉતારી;
 પછી હાથ નેડી પ્રિત્યે આંસુ આણી, કરે એ સુતી હિમચરી દીન પાણી ૩૬

પદઃ ૧ હૈરવનાં સુર.

(મેરિ અખિયાં ફરકન લાગીઃ—એ રાગ)

જય જય જય સદ્ગુર રાયા, જય જય જય સદ્ગુર રાયા,
 ગુર આપતણી આતિ અન્નદિવ માખાં. જય જય સદ્ગુર રાયા.

અગણિત આપતણા ગુણુ તે, દેખજી જાય છબેપિ ગણ્યાયા. જય. ૨
 તોપણુ જાવવડે ભણુ તમને, હે પ્રભુ સદ્ગુણ લહું નિજ કાયા. જય. ૩
 પૂર્વે પુણ્યના ઉદયવડે પ્રભુ, આપ હું દીનથી દેવ પમાયા. જય. ૪
 શાસ્ત્રવિગે ગુરુ મહિમા વાંચ્યા, હેતુ તેહ તણા સમજાયા. જય. ૫
 વિશ્વચમત્કૃતિથી ભરિયું પણુ, ગુરુવિણુ બંન સહ અંધ ગણ્યાયા. જય. ૬
 મુજને આપે મળ્યા મહારાજા, સદગ્ગે દેહતુક સર્વે જાણ્યાયાં. જય. ૭
 વિણુ સાધન સધણું દેખાડયું, મુજ મન સંશય સર્વે શમાયા. જય. ૮
 માટે, આપ અલોકિક છો ગુરુ, દેહ ધરી મુજને દેખાયા. જય. ૯
 સમજું નહિં પણુ શરણુ પડ્યો છું, સુખદ ચરણુ તમકેરા સાજા. જય. ૧૦
 પુરવ રૂપે પંચાનન મળિયા, જય જય કહી ગુરુ ગુણુ મેં ગયા. જય. ૧૧
 રતુતી આ પ્રેમાણે કુમારે ઉચારી, યથો શબ્દ આકાશમાં શાન્તિકારી;—
 'ગુરુભાવ બરમેન્દ્રમાં તે ધર્મે જે, રહો રમ્ય પામી કહી ના ચલો તે' ૩૭
 સુણી આવિ વાંણી ઉરે હર્ષ જાગ્યો, લહું જે ગુરુ યોગ્ય બરમેન્દ્ર પામ્યો;
 બળુ સર્વયા હું હવે જાવ આણી, ગુરુની કૃપાને બધો સાર જાણી. ૩૮
 ગુરુના મહિમાવિગે મમ તે છે, ગુરુ હે ગુરુ ચિત્તમાં તે વહે છે;
 યથો એટલે રાત વીતી પ્રભાત, કરી રનાન સંધ્યા બળ્યા બરમનાથ. ૩૯
 દિવાળીતણે દીન વીરયો ખુશીમાં, ન કુમારના હર્ષની કાંઈ સીમા;
 ઘડીમાં સમકાર ચિત્તે વિચારે, ઘડી માંહિ બરમેન્દ્રનું ધ્યાન ધારે. ૪૦
 વંચી જાગ્ય પોતાતણું તે વખણે, જીલ્લું દાઢ આનંદ હેતુ ન જાણે;
 પછી જોસતા વર્ષનો દીન આવ્યો, ગુરુને બહુ હર્ષમાં તે વિતાવ્યો. ૪૧
 ગયો ખીજને દીન અશ્વે ચઢીને, ગયો જેલવા સર્વ શસ્ત્રો બિડીને;
 પુરી ખંદાર ચાલ્યો વનો માંહિ વીર, નહિં સંગ કો એકલો આપ ધીર. ૪૨

ચોથું મોતી.

સંગતિકા છંદ.

(કાણુ-ભયા દિરુ ય્યા દુવાં:—એ રાગે ગવાશે.)

ચઢિને હોયે વન ખેડવા, ખુશિ જોઈને ખુશિ રેવના;
 શિવસેન આપ સિધાચિત્તો, પુર ખ્ખાર પ્રેમગિ આવિયો. ૧
 પુર માંહિ રોર ખઠાર લે, શ્રવણે પડે ન લગાર તે;
 મૃદુ પદ્મિના સ્વર યાપ છે, સુરસુંદરી સહુ ગાય છે. ૨
 કંઈ કામ મોર સ્વરો કરે, શુક્રારિકા કંઈ ઉચ્ચરે;
 પણ આત્રિ વંચવ છે મંગા, સ્વર શુભ્ર કાયલનો થયો- ૩
 વળિ સારસાં સ્વર લે વહે, ખહુ કાનને મુખ તેહ દે,
 લહું નારી સોરઠ પ્રાન્તની, કરતી કયા નિજાં કાન્તની. ૪
 વળિ આમ દિકું નિયાંકિને, ધરિ ખેદ આલક ચોડીને,
 કંઈવાર ગમે સ્વરે વહે, દુઃખિ મિચને સહુ ધેય દે. ૫
 વંચિ વક્તિતીતિ કરે સ્વરો, વદિ કંઈમાલિ કપુતરો,
 જનને ખુશિ અનિ આપનાં, વનની ખુશી ખરી યાપતાં ૬
 વળિ સહ્યાકની જોડિયો, વદની નહીં તલિં થોડીઓ;
 'સમિલો નહીં લગિ જોય છે, દિન-અંતમાંલિ વિયોગ છે' ૭
 ગતિ મંદ લા ધરિ આપનો, તરૂણ મંદ હતાવનો;
 વળિ વાયુ શીતળ સુખદે, કવિ કલ્પના કરિશું વહે? ૮
 વળિ પુષ્પ કાંઈ અગ્રે તિલે, મધમાંખર ખેમતિ તે વિષે,
 કંઈ કામ લાં નજરે ચડે, મનને વિષોલિ મગ્ન પડે. ૯

અપુર્ણ

એ દુકાને કાર્યરૂઠાત પધાર્યા હતા. તેઓ પોતાના પંતુછ પણાના બગલ પર આધાર રાખી, ત્યાંની અંદર કપર નિર્ભય ચઢીને એક કૂપતું સામ્રાજ્ય કરનાર બેઠકની આદર છતાંદાર હાથ બાજ અને સુખ મુદ્રાથી અભિપ્રાય સંતતિનો પ્રવાહ અસાધ્ય વરતા હતા. એઓએ દર્શાવેલા અનેક વિચારમાંનો એક એવો હતો કે જુવાનિયા લોકોએ ધર્મની જાળમાં શા મોટે માથું, પાશ્વર્યુ, લેણે, એ ધર્મ સંજ્ઞાથી જાનમાં તેઓને શી સમજ પડેલી હતી, કોઈ પણ ધર્મને તેઓ શું સમજીને અંગીકૃત કરતા હશે, તેઓ ધર્મને બદલે અધર્મજન આચરે છે. ગારા મિત્રનો બાઈ પણ ધર્મમાં દિક્ષિત થયો છે, પરન્તુ તે કંઈ ધર્મકર્ત્ય કરેલો હોય એમ હું જાણતો નથી.

પૂર્વોક્ત પંતુછનો અભિપ્રાય નાંખી આ લખનારના અંતઃકરણમાં આ ભારત વર્ષની વર્તમાન, અને તદનુસાર વર્તનથી અતઃપર થવાની જોયની અવસ્થાનાં કારણ પ્રત્યક્ સમાનતા લાગ્યાં. એ પંતુછને દર્શાવેલ અભિપ્રાય વિખેર આ વિષયમાં નથી, પણ અન્ય કૌટુંબિક પ્રવૃત્તિ પૂજક, લોક, એઓ ધર્મની આ જાત્રા બદલ આવશ્યકતા નથી એવો જોધ આપી નિદુરતાનની દુઃખદ અવસ્થાને માટે નિરૂત્તિને દોષ દે છે, તેવાઓને પણ દેવતા જુદાવિપરીત થયો છે એ યથાભતિ દર્શાવવાને આ વિષયમાં પ્રયત્ન છે.

કૌટુંબ એક અગમ્ય વિચારકોનો એવો અભિપ્રાય છે કે ભારત વર્ષમાં કેવળ નિરૂત્તિ માર્ગને પ્રનારનાર શસ્ત્ર છે, અને તેથી ભારત વર્ષની પ્રજા પણ નિરૂત્તિપરામણ્ય છે. પણ તેઓનો આ વિચાર તેમને પોતાને જાગે તેવો સામ્રાજ અને જગતના બાસતો દશે તોપણ અમારે અત્રે જણાવવું પડે છે કે તેઓએ કરેલું ખાસોચન વાસ્તવ ધર્મ અને દુરદર્શિતા સંદિગ્ધ કરાવેલું નથી અને તેથીજ તેઓને પૂર્ણ વિપરીત જ્ઞાન થયું છે. જો તેઓએ આજે શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિના સંગોપાંગ અવલોકન દ્વારા વિચાર-બાંધવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત તો તેમને સદજ સમન્વત કે અન્ય દેશીય રાજ કરતાં આ ભારત વર્ષનાં શાસ્ત્ર વધારે પૂર્ણતાએ પહોંચેલાં છે; તથા જ્યાંજગી તે પૂર્ણતાએ પહોંચેલાં શાસ્ત્રોને પૂર્ણ અંશે સમજીને આચાર વિચારમાં પ્રવૃત્ત થવામાં આગ્રહવાન પુરો અને સ્ત્રીઓ દ્વારા તે સમજગી તો પ્રજાસમૂહ અસંત સુ-

પ્રથમ તો વિદ્યાર્થીન તથા સંસાર તંત્રના શુભાશુભ પ્રપંચથી અજા-
ન હોય છે, એવી એક પ્રકારની અજ્ઞાન મય સિધ્ધાંતમાંથી પ્રગ્ન થીમે
ધીમે મુક્ત થવાના કામચોડે રહે છે અને પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યાપાર માંડે છે. પ્ર-
વૃત્તિનું ઉપાસન કરતાં કરતાં તેઓ વ્યર્થ પ્રવૃત્તિનું ન્ય સુખને પ્રાપ્ત કરવા
ધણે અર્થે સમર્થ થાય છે, અર્થાત્ જેને કાંકિક રીતે સુધરેલી અવસ્થા કહેવામાં
આતે છે, તે અવસ્થાને તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રથમ તો એજ પ્રમાણે આર્થપ્ર-
ગ્ન એજ વાર દેશકાળને અનુસરીને સુધરેલી નિયતિ પ્રાપ્ત કરી હોવાનું જોઈ
એ, જે વખતે આર્થ પ્રગ્ન એ વર્થેચ્છન રીતે પ્રવૃત્તિમાં આરંભતા મેળવી હશે
તેજ વખતે ધર્મ-અર્થ, અને કામ શાસ્ત્રોનાં સ્વરૂપ બંધાઈ રહ્યાં હશે, એ
વાતોમાં અમને તો કોઈ પ્રકારે સંશયનો અવકાશ જણાતો નથી. ત્યારે
પ્રાણિ માત્રને દેશકાળાનુસાર બાહ્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ વડે સંતોષ થાય છે,
ત્યારે તેને ચિન્તનના અર્થે અન્ય કોઈ પદાર્થની સ્વાભાવિક રીતે અપેક્ષા
રહે છે; તેમાં પણ વળી મનુષ્ય પ્રાણિ, જેનું અંતઃકરણ ચતુષ્કય અનિર્ણ-
યનીય સમઃકાર વિભવ વડે સંયુક્ત છે, તેને તો પોતાના અંતઃકરણને મા-
ટે કંઈ પણ અવગતની અપેક્ષા વિશેષતઃરહે એમાં કંઈ પણ બાહ્ય પ્ર-
માણની જરૂર નથી; એમાં પ્રાણિમાત્રનો અનુભવ એ પ્રમાણ રૂપ છે.
આ વિષયમાં જેને સંશય થતો હોય તેને મનુષ્યની સંગા આપવાને અ-
મે બંધાયા છીએ એમ અમે કદી માનતા નથી.

પ્રવૃત્તિ માગેના પ્રતાપે આ બાહ્ય દૃષ્ય જગત્નો આવશ્યકતા પ્ર-
માણે અનુભવ થયા પછી અંતઃકરણ સ્વાભાવિક રીતે અવ્યતર, અદ-
બ્ય જગત્કારણના ચિન્તનમાં વળે છે. આમાં અંતઃકરણ-સ્વભાવ કરતાં અ-
ધિકકારણો છે, તેનું નિરૂપણ કરવાનો આ સ્થળે અવકાશ ન હોવાથી દિગ્-
દર્શન કરીને સંતોષમાનીએ છીએ. આ પ્રમાણે ઈશ્વર સંબંધિ વિચારમાં
આપણા પૂજ્ય આર્થ પૂર્વજે પુરુષાર્થ પરાયણ થયા; અદ્યપિ પર્યન્ત તેઓનું શા-
સ્ત્ર જે ધર્મ, અર્થ, અને કામ એવાં ત્રણ અંગ વાળું હતું તેમાં મોક્ષનું
સંવોત્તમ અંગ ઉમેરી પોતાના શાસ્ત્રને સંપૂર્ણ અંગવાળું બનાવવાનો તે-
ઓએ આદરપૂર્વક યત્ન માંડ્યો; ઉત્સાહઆદિ અનેક શુભ કારણોની અનુ-
રૂપતાને પ્રમાણે તેઓએ મોક્ષ નામના અંગને પણ સારા અનુભવદારા
પ્રાપ્ત કર્યું અને પોતાના શાસ્ત્રને સંપૂર્ણ અંગ તર્યા બળવાળું કર્યું. ત્યાર-
થી મોક્ષ સાધનામાં પણ તેઓએ અનુપમ અનુભવ મેળવ્યો. આમની

આયેપ્રજ્ઞનાં ધર્મ, અર્થ, અને ક્રમગોસ્ત્ર પણ એધિક શોભવા મોંઝાંઝે. ધર્મ, અર્થ, અને ક્રમના અગ દ્વિવળ લૈકિક ઉપયોગનાં બે મેળાંતો હતો તે અંતરિક્ષ સુખ માધનાના ઉદ્ધરકમાવને પાખી, મન્યતાને પ્રાપ્તિ એ દલીલ આયેપ્રજ્ઞ સંપુર્ણ સુધરેલી મળ્યાયા. લાગી. અહીંથીજ આયે, ક્રી-
તિનો સમુદય થયો.

મોક્ષ શાસ્ત્રની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી પણ આંધો એ ધર્મ, અર્થ, ક્રમ અને મોક્ષ એ ચારે શાસ્ત્રોને સગળી રીતે અવરચનાં ગણી માન આપતા આવ્યા છે. મોક્ષ સાધનનું સંપાદન કર્યા પછી પણ આંધો એ ધર્મ, અર્થ અને ક્રમ અર્થાત્ લૈકિક સુખ સાધક શાસ્ત્ર પ્રતિ ઉપેક્ષા લેશ પણ દર્શાવી નથી. મોક્ષ માર્ગ વરણા પછી પણ તેઓએ લૈકિક શાસ્ત્રનું સાવધાન પા-
લન પોંપણુ કર્યું છે તે લૈકિક શાસ્ત્રના વિધવિધ અન્થોના દેશ તથા દ-
લનો વિચાર કરનાં પ્રત્યક્ષ રીતે વળાંક આવશે.

મોક્ષ માર્ગના અન્થોમાં વાત્સવ પ્રદર્શિત દ્વારા લૈકિક, સુખની સિદ્ધિ કરવાનો મોધ અનંકશઃ કરવામાં આવેલ નગરે પડે છે. અમારે કણુને કરણું પડે છે કે મોક્ષ માર્ગના અન્થો નિરૂત્તિના મોધની સાથે આત્મસં-
તુષ્ટિ, અરજદાદિ સુમેને પ્રાપ્ત કરવાનો મોધ કરે છે; આટલાજ ઉપર-
થી હાલના કેટલાક અવિચારી આયે તરૂંઓ વારણીના (પશ્ચિમ-દિશાના) પવનમાં તણામણા હોવાથી તથા પશ્ચિમના અધિકારમાં ધેરાયલા હોવાથી આયેશાસ્ત્રો ઉપર નિરૂત્તિના મોધ દ્વારાદેશનું નખોદ વાળવાનો ખાયા વિનાનો આરોધ મુકે એ કેટલું મરમાત્ત બેનું ? અરે આપણે હાલના કેટલાક ત-
રૂં નામના આયેને એ દોષ દેતા ? શાસ્ત્રમાં મળ્યાતા કેટલાક ધોળી દ-
લી વળા પળુ એવા આરોધે આપણા પરમ પવિત્ર ધર્મ પ્રેરિત શાસ્ત્રો ઉપર મુકતાં સરમાત્તા નથી ! ! ! બુઝો આ દુઃખનો દરીઆમાં ડુબેલી આ-
ધૂમિનો ઉદ્ધાર કરનાર બુદ્ધ ભગવાનની શૂંતિયો ! અંકાં નેમ આયે બૂમિમાં વળેલા અવિચારી માનવી આયેષ મુકે, પણ વારનયે આયે શાસ્ત્રો વારંતવ પ્રવૃત્તિનો, પ્રમાદમય નિરૂત્તિનો મોધ આપી, ઉચ્છેદ કરનારાં નથી. આયે-
ણાં માસ્તો તો અરજદા, નિરોભમાન, સ્વાર્થપરાયણતાનો નાશ, તથા જગ-
ની કચ્છાપરંજ આયારે રાખ્યા વિનાં સ્વધર્મ પરાયણતા, ધર્માદિ અનેક વારંતવ પ્રવૃત્તિનો સખમ અને સદ્ગ કરનાર સમુદાયો ઉદય કરનાર મોધ વારંતવ નિરૂત્તિના મોધ દ્વારા નિરંતર આયે ભાગ છે.

६०

महाकाल.

(भासिक.)

पुस्तक १ लं. ज्येष्ठ वद १४. अंक ८ मां.

ऊँ अघोरेभ्योयघोरेभ्योघोरघोरत्तरेभ्यः ॥

सर्वेभ्यःसर्वेसर्वेभ्यो नमोस्तुतद्रूपेभ्यः ॥

छपावी प्रसिद्ध करनार.

उपाधिवाचकवर्गः

शिवनगर.

मुद्रासत मेडेट प्रेसभां. सी. ए. पं. च्याओं छा. यु.

संवत् १९४५. पोहोत भा. सते १८८८.

वार्षिक उपहार ३. २ अगाठथीन.

पं. अन्ते ३. २-८-०

द्वेके छटी नके.

लना ३ न.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

નિવૃત્તિ અને સ્થાનાધિકાર.....૧૬૪

પાખાંડ ખંડન છપા.....૧૬૬

વિત્ત અને વિત્તીયણા.....૧૮૭

દંડ.....૧૯૧

અહેરખખર.

આ મહાકાળના ઉપાસક યવાની ખાસ વિશ્વમિ દોષને કરવામાં ન

હિજ આવે. માટે જેને એના ઉપાસકે યવાની ઈચ્છા હોય, તેણે પવનદાર

‘યુજરાત ગેઝેટ’ એવિસમાં મહાકાળના મેનેજરને પોતાની ઈચ્છા જણાવવી

॥ ॐ श्री ॥

નિવૃત્તિ અને જ્ઞાનાધિકાર.

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે માફલેપુકદાચન । મુલદુઃખે સમે કૃત્વા
 હામાહામૌ જયાજયૌ ० । ધ્રુવાદિ વાઘોનાં, જોવાં અનેક અમુલ્ય વાઘો
 વડે પરમ પ્રશંસાપાત્ર ધૈર્યેતો ઉપદેશ આપણું આર્યશાસ્ત્રોમાં ક્યાં નથી ?
 એવાંજ વાઘો વાગા પરદેશી પુસ્તકો ઉપર આર્યનાં સંતાન આર્યત્વનો
 અભિમાન ભૂલી પ્રાણુ પાથરે છે. પોતાનાં ધર્મ શાસ્ત્રોને અનુપમ ઉપદેશ
 આપે એવાં છતાં લાહુખાઉ ભટકોએ પાથરેલી પ્રપંચ ભળ ગાને છે.
 આ પણ એક આર્યભૂમિ ઉપર ઇશ્વરનેજ દ્રાપ । સંપૂર્ણેપિ તદાગે કાકઃ
 કુંભોદકં પિવતી । આર્યભૂમિનાં શાસ્ત્રો માણસને આજસુ અને એદી બ-
 નાવી દે એવાં છે આ વાઘો જ્યારે આર્યભૂમિમાં ઉછરેલાં મનુષ્યના મુ-
 ખમાંથી નિકલે છે ત્યારે આર્યભૂમિ ચક્રિત થઈને સ્તબ્ધ થઈ જાય છે,
 કેમકે વળા એજ પુતળાં મોટા ઘોષ કરીને કહે છે કે હિન્દના હિતમાં
 અમારું દિત છે; અમે હિન્દના હિતના દટપ્ર છીએ.

લૌકિક તેમજ અલૌકિક એવાં ઉભય પ્રકારના મુખને સિદ્ધ કરનાર
 આર્યશાસ્ત્રનો અનાદર કરી તેની આતુતિ ભંગ કરનાર મનુષ્યો આર્ય-
 ભૂમાં જ્યારથી થવા લાગ્યાં ત્યારથીજ આર્ય દેશની દુર્દશાનો આરંભ થ-
 મેઃ બ્રહ્મલોએ જ્યારથી શાસ્ત્રોનું સ્થાપના પડેન પાડેન કરવાનું કામ હો-
 ડ્યું, જ્યારથી જ્ઞાન પ્રગ્ભવે શાસ્ત્રને અને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ હોડ્યો, જ્યાર-
 થી વૈદ્ય વગેરે ખેતી તથા વ્યાપાર અને પશુપાલન તત્ત્વ આંખ આડા
 કાન કરી વૈસ્યોપગોત્રિ શાસ્ત્રના અભ્યાસનો પરિત્યાગ કર્યો, અને દેવજ
 મુદ્દા વૈતરણે વૈસ્ય ક્રમે સમજવા લાગ્યા, જ્યારથી શુદ્રો પ્રગ્ભવે સેવનનાં
 કામમાં ખંદાઈ કરતાં રીખ્યા, અર્થાત્ જ્યારથી સમગ્ર પ્રગ્ભવ પોતાની પ્ર-

કૃતિને અનુસાર ધર્મથી વ્યુત થઈ અને મિથ્યા લોભથી કિંવા મિથ્યા ક્ષાન્ત્વેથી વિપરીત વિચારથી વર્ણુ બચરથા તથા ધર્મ રહિત થઈ સારથીજ તે મિથ્યા પ્રવૃત્તિની ઉપાસક થઈ નહીં શાસ્ત્રોક્ત નિવૃત્તિની કે નહીં શાસ્ત્રોક્ત પ્રવૃત્તિની. દિન પ્રતિદિન આપણે આગળ દર્શાવી ગયા તે પ્રમાણે એ મિથ્યા પ્રવૃત્તિ દેશને અનિષ્ટ રિચિતિમાં ફસાવતી ગઈ અને મિથ્યા પ્રવૃત્તિના ઉપાસક દેશ તથા કાળ વિરુદ્ધ સુધારા-વધારા કરવાને મિથ્યા પ્રવૃત્તિમાં આધિક પ્રવેશ કરવા લાગ્યા અને જે કંટક ભરત ભૂમિના અંગમાંથી તેઓ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા તેને વધારે અંદરના ભાગમાં ખેંસાડતા થયા. ધર પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમાં દોડતું ધણું. હજી પણ મૃગ તુલ્યિયુકા જળથી લોભાપક્ષા કટલાક દેરા હિતેશ્ચ કહેવાતા આર્ય દેશ વાસિ-જનો વર્ણુબચરથાનો વિચ્છેદન કરીને દેશતું હિત કરવાનો આશય રાખે છે પણ તેઓ જાણતા નથી કે વર્ણુ વિચ્છેદની સાથે વર્ણુ ધર્મ કર્મનો પણ વિચ્છેદન થવાનો. એ લોકોના અભિપ્રાય પ્રમાણે દેશો હારણાતું કામ આજશે તો દેશનો ઉદ્ધાર થવાને બદલે દેશનો અધસ્તમ નિપાત થશે, અને સાર પછી જે પરાવર્તનથી ઉદ્ધાર થતા માંડશે તે આર્ય દેશનો અને આર્ય પ્રજાનો નહીં, પણ કાંઈ અન્યનોજ.

ગાદે આર્ય પ્રજાતું બહું કરતું હોય તો આર્ય પ્રજાની વર્ણુબચરથા તથા વર્ણુ-ધર્મ-કર્મ એ બંનેને પુનઃસ્થાપન કરવાને પ્રયત્ન આરંભવા. આદ્ય સુતારતું કામ કરવાનો રોજગાર કરે, સુતાર આદ્યજનો રોજગાર કરે, કણ્ઠી ક્ષત્રિયનો, ક્ષત્રિય વાણિયાનો, વાણિયા ક્ષત્રિયનો, આદ્ય જનવાડનો, અને ભરવાડ આદ્યજનો રોજગાર કરે એવો પ્રવૃત્તિ અને અનુભવ વિરુદ્ધ સુધારો કરવાથી શો ફાયદો? હાલના સમયમાં-સ્વાભાવિક વલણ વિના અભ્યાસ કરવાથી જે ખરાબી થાય છે તેનો દાખલો કેળવણી ખાતામાં પ્રસિદ્ધ મળે છે. કેળવણી ખાતામાં કાંઈ બચારો પયોગિ જ્ઞાનતો આપવામાં આવતું નથી તેમ છતાં પણ બ્યારે વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ વિરુદ્ધ અભ્યાસથી અનેક હાનિઓ થતી નજરે પડે છે તો બચારનેજ વિપરીત બનાવી જે સુધારો કરવાની આશા રાખવામાં આવે તો તેમાં કાંઈ પણ સળગ દારૂ નથી. નવી વસ્તુઓમાં અનુભવ મેળવવામાં કાળ અને બળનો જે મિથ્યા વ્યય કરવો તેના કરતાં જે બાજતગં જે માણસ નહાનપણથી જ ટેપાયતો હોય અથવા સ્વાભાવિક રીતે જે વિષય તરફ જે માણસનું

વધણું હોય તેજ વિષયમાં તેને ઉત્તેજન આપી વધારવો. એના જેવું દેશ-
તથા પ્રજાનું હિત કરનાર કાંઈ પણ નથી. આવી રીતે, ચાર વર્ણમાંથી,
પ્રત્યેક વર્ણ પોતાના કર્મમાં કૃશજ નિવડે તો આખી આર્થ પ્રજા સુધરી-
જ છે. પણ, રેતી પીસીને તેજ કાઢવાનો યત્ન, સમજીમાં ગણાતા માણસો
પણ, જ્યાં લેઈ બેસે ત્યાં રો ઉપાવ ?

શાસ્ત્રમાં ચારે વર્ણને પોતાના કૃત્ય બહેંચી આપેલાં છે અને તેમાં
દરેક માણસે દૃઢતાથી આગળ વધે જવું એવો ઉપદેશ સ્વર્ગમાં નિધન શ્રેયઃ
ખલાંદિ વાંચ્યો વડે કરીને અનેક પાર કરવામાં આવેલો છે. અર્થાત્ કેવળ
પોતાનું જ હિત સ્વાર્થ બુદ્ધિથી વિચારી લાભ ન થાય તો પોતાનો આપાર
તણ ન દેવો, કષ્ટ વેડીને ચારે મૃત્યુને પણ તાબે થઈને દેશ હિતાર્થે પો-
તાનું કાપે કાપે જવું. મારું માણસો એકજ સર્વોત્તમ સુખને આપનાર,
આપારમાંથી લાભ લેવાને ટુટી પડે તેના કરતાં દરેક માણસ પોતાના
આપારને સર્વોત્તમ સુખ આપનાર કરવાને પ્રયત્ન કરે ને સર્વથી ઉત્તમ વાર્તા છે;
એવો પ્રયત્ન કરતાં નિર્ધનતા તો શું પણ નિધન આવે તો તે અધિક થોડ્ય
છે; અન્યથા પ્રયત્ન તો દેશને દુર્દશમાં ડુબાડનાર મિથ્યા પ્રવૃત્તિજ છે. તે-
થી કાળ અને જળ એ જલેલી ખરાબી થાય છે; કેમકે વિવેક વિનાનો
ઉત્સાહ કેવળ અગ્નિજ આપનાર છે.

આર્થ પ્રજાની પડતીનાં કારણે ઉપરના લખાણમાંથી વિવેકો અને
સાધધાન વાંચનારને સહજ જડી આવશે. પરંતુ જેને પોતાનો મત તેજ
સુધારો છે એવા દુરાચારી મહાજનને માટે અમને કશો ઉપાય જડતો નથી.

આ દેશની પડતીના કારણ તરી કે જેઓ નિવૃત્તિને વગોવે છે તે-
મને એક બીજી તરફથી પણ વિચાર કરવાનો છે. મયાર્થ વિચાર કરતાં
સમજશે કે હાલ જે નિવૃત્તિનો બાસ ચારે તરફ થાય છે તે નિવૃત્તિ ન-
થીજ; મિથ્યા પ્રવૃત્તિ જન્ય અતિ અમથી ઉત્પન્ન થયેલું નૈરાશ્ય છે; ચારો
મૂછું છે, સમાધિ નથી. જે વાસ્તવ નિવૃત્તિ તમારા દેશમાં પ્રસરી હોય,
જે વાસ્તવ શાસ્ત્રોક્ત સાધન જન્ય નિવૃત્તિ તમારા દેશમાં પ્રસરી હોય તો
રાગ દેખનાં અતિકારો ઉપજાવે એવાં કાર્ય રૂપ અનેક હુકુમો આર્થ પ્ર-
જામાં ક્યાંથી હોય? માળાઓ પકડનારા ધોળા પગિયાવાળા જોવા, પુણ્ય શુ-

કેવળ અંતઃકરણ વાળા સાવિત્ર વૃદ્ધા તમારા દેશમાં ક્યાં છે? પાસકે પર્વે પાટલું પહેરી છુટ્ટી ઘોડીને લાલ લુગામ કરનારા જોવા પણ પરમેશ્વર-માં નિમગ્ન થયેલા રામદેવ રક્તિ પૂજ્ય વૃદ્ધા તમારા આર્ય દેશમાંથી જો-છા ચતા જાય છે. અરે, વૃદ્ધ આનવીમાં પણ જે દેશમાં વાસ્તવ નિવૃત્તિ મળતી કઠિણ છે, તે દેશના સૌક નિવૃત્તિને માથે દેશની દુર્દશા કરવાનો આરોપ મૂકે એ કેવો વ્યધાત? નિવૃત્તિ માર્ગનું જે મુખ્ય લક્ષ્ય પરમાત્મા તેને બચવો તેમાં પણ એક એકથી નવા વાડાઓ બંધાય છે એટલુંજ નહીં પણ વિવિધ વાડામાં પૂરાવજાં પ્રાણિ એક બીજા ઉપર દ્વેષ રાખે એ દેશમાં નિવૃત્તિએ પ્રત્યક્ષ દર્શો છે, એમ કહેવાને કાણ આગળ આવે છે?

માટે સર્વ રીતે પૂર્વાપર વિચાર કરતાં આ દેશની દુર્દશાને માટે નિવૃત્તિને માથે દોષ નથી પણ સર્વ દુર્દશાનું કારણ મિથ્યા પ્રવૃત્તિજ છે.

આ સ્થળે એક અગલાની મૂચના કરતી યોગ્ય પારિથે છીએ, કમ-કે તેના ઉપર અનેક વિચારવાનું વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચાયું છે. હાલના સ-મયમાં ઉછરતી પ્રજામાં નિઃપ્રયોજન આંચલ્યનો દુર્ગુણ બહુજ પેસતો જાય છે અને તેથી જે અન્ય દુર્ગુણોનો પ્રવેશ આર્ય પ્રજામાં થયો તે ધણોજ હાનિકર નિવડશે. આ મિથ્યા આપલ્ય કરતાં જે ઉછરતી પ્રજા વાસ્તવ નિવૃત્તિ કે જેની સાથે આર્ય શાસ્ત્રના પ્રતાપે સમવૃત્તિ દાસીની માફ રહે છે, તેની તરફ આકર્ષાય તોજ ટાપકીપના શબ્દવળુ અતિ અસ્થિર મિથ્યા આ-પલ્ય રૂપ વહાણ સંતોલનને પ્રાપ્ત થશે; નિકર એ ઘાતકી વહાણ આખી બિધિપની આર્ય પ્રજાને વિષસિના ક્ષાર સાગરમાં ડુબાવી દેશેજ. એ જિ-થ્યા અપલ્યએત્રકાંના મિથ્યાનાશુક હાથ વિલાયતી લાકડી પકડવાને સમર્થ છે, સ્વદેશ રક્ષણાર્થે ખડ્ગ પકડવાને નહીંજ; એમનાં મિથ્યા આપલ્ય અને મિ-થ્યાનાશુકાધનો ભેગા યદ્ય પડેલાં લટકાળાં શરીર સોશ, અને ઇઝીયેર, ઉપર આલોટવાનેજ યોગ્ય છે, રધિર, માંસ અને હાડકાંના ઢગલાથી ખડ બચ્ચા થયેલા રણસેત્રમાં ઘુમવાને યોગ્ય નહીંજ; એજ લટકાળાં લાલાહના ચરણ કમળ છુટ સ્ટોર્કીંગ ધારણ કરી ચટકમટક ચાલવાને યોગ્યજ છે, સ્વદેશ રક્ષણની જરૂરના સમયે રણપ્રયાણમાં સુદૃઢ ડગલાં બંરવા યોગ્ય નહીંજ. કહો હાલના સુધારાની મિથ્યા પ્રવૃત્તિ અને મિથ્યા આપલ્યથી શો લાભ થયો છે? માટે એ મિથ્યા આપલ્યનો પવન જેમ બને તેમ દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરશે તો આ દેશની દુર્દશાની પરાકાષ્ટા આવતાં જરી વધારે

વિલંબ થશે, નિદ્રા આ બારતવર્ષનો વિનાશ સાવર થયા વિના રહેવાનો નથી. પરંતુ ત્યાં લગી મિથ્યા પ્રવૃત્તિના નાશ થઈ વાસ્તવ પ્રવૃત્તિ અને વાસ્તવ નિવૃત્તિનું યથાર્થ રીતે પૂર્વપત્ત આ દેશમાં પુનઃસ્થાપન નહિ થાય ત્યાં લગી આ આર્ષપ્રજ્ઞ દુર્દશાજન્ય નાશના ભયથી કદી પશુ મુક્ત થવાની નથી. હાલ જેઓ પોતાને કેવળ પ્રવૃત્તિના ઉપાસક માની નિવૃત્તિ માર્ગ ઉપર આતંત્રતાથી રહી આર્ષ શાસ્ત્રોને દ્વાષ્ટ્ર દે છે તેઓ પોતાના મિથ્યા પ્રવૃત્તિના ઉપાસક છે માટે પોતાના વિવેકી થઈ વાસ્તવ પ્રવૃત્તિ મુદ્દલ કરશે. તો તેમને સદૃશ સમજાશે કે વાસ્તવ નિવૃત્તિ અને વાસ્તવ પ્રવૃત્તિમાં માત્ર નામનોજ ફેર છે. ખરી નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ પરસ્પર ઉપકારક છે.

અથાપિ લગી આ પ્રસ્તુત વિષયમાં જે લખ્યું છે તે નિવૃત્તિના પદ્ધતિમાં છે, હવે જ્ઞાનાધિકારનાં સંબંધમાં લખવાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. મનુષ્યોને ધર્મ સંબંધી જ્ઞાનનો કટલી ઉગરે. અધિકાર થાય છે, અથવા કટલી વધના મનુષ્ય ધર્મ સંબંધી જ્ઞાનમાં સુખ પૂર્વક પ્રવેશ કરી શકે છે એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવો પ્રથમ અવશ્યનો છે.

જે પતુંજ વિષે આપણે આગળ બોલી ગયા છીએ તેના મતને મંજૂરતા. બારતવર્ષમાં અનેક માણસો છે. તેઓનો અભિપ્રાય આપો છે: જુવાનિષાઓ ધર્મના વિષયમાં શું સમજવાના હતા? તેઓના આ અભિપ્રાયનો આશ્ચર્ય જોવાનું છે કે જુવાન વર્ગ જ્ઞાનનો અધિકારિ નથી. પણ તેઓનું આ સમજાવું કેવળ નિરાધાર છે. દરેક સુધરેલા વિચારનો માણસ કયુંક કંઈક વિના નહીં રહે કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિનો આધાર કેવળ વય ઉપર રહે છે એ કહેવું કેવળ ખાયા વિનાનું છે. આપણું જંગમ જાણે છે કે પાંચ વર્ષનું બાળક કોઈ પણ કઠિન વિષયની ચર્ચામાં પ્રવેશ કરી શકે નહીં. પરંતુ સોળ સત્તર વર્ષના જુવાન વિષે પણ તેમજ કહેવું એ કોઈ પણ રીતે યથાર્થ નથી. જુવાન મનુષ્યોની દરકોઈ વિષયમાં પ્રવેશ કરવાની શક્તિનો આધાર તેમને મજેલા અનુભવ ઉપર રહે છે; અને અનુભવ મળવાનો આધાર આહાર, વિહાર તથા સંગતિ ઉપર રહે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે જેઓનો રાગસ, તામસ, અથવા સાત્વિક આહાર-હોય છે તેનાં લોકો રાગસ, તામસ અથવા સાત્વિક વિષયોમાં રૂંડે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ સાધી શકે છે. જેઓનો વિહાર તામસ હોય છે તેઓ તામસ વિષયમાં સુખ પૂર્વક પ્રવેશ કરી શકે છે; તેમજ રાગસ અ-

ને સાત્ત્વિક વિહારના સંબંધમાં સમજવું. અને સંગતિના સંબંધમાં તો એ-
થી અધિક વ્યવહાર સિદ્ધ દૃષ્ટાન્તો દૃષ્ટિગોચર થયા વિના રહેવાના નહીં.
યથા સંગસ્તથા જનઃ એ વાક્ય તો સર્વથા સિદ્ધ છે. જડ દેહ દ્વારા થતી
એકાં પશુ સંગ પ્રમાણે સ્વરૂપ ધારણ કરે છે તેના ઉદાહરણ તરીકે યુ-
ગ્મો, સ્ત્રીઓમાં વસનારા કેટલાક ગૃહસ્થોના કુટુંબમાં રહેનારા આકરો સ્ત્રી-
ઓના જોવાનું હાથ બાવથી વાતચીત કરે છે; કન્યા શાળાઓમાં નોકરી
કરનારા શિક્ષકોમાંના કેટલાક આપણે જોવા પશુ જોઈએ છીએ કે જોઓ
નું બાળક તથા અભિનય કન્યા સહિતના જોવા થઈ ગયા હોય છે. જો જન-
ડાં દેહના સંબંધે પશુ સંગતિથી આટલો ફેરફાર થાય છે તો જન
જોનો સ્વભાવ પ્રમાણિત જોયો છે તેમાં પશુ સંગતિ પ્રમાણે ફેરફાર થાય
એમાં નવાઈ નથી. માટે યુવાન માણસો પશુ જોવાં આહાર, વિહાર ત-
થા સંગતિ રાખે છે તેવોજ તેમનો જ્ઞાનાધિકાર કિંવા જ્ઞાન પ્રાપ્તિ ક-
રવાની બુદ્ધિની શક્તિનો પ્રકાર થાય છે. માટે અમુક માણસ યુવાન છે
માટે જ્ઞાનનો અધિકાર ન જાતી શકે એ કહેવું કેવળ પાયા વિનાનું છે.
કેમકે જો અમારા પૂર્વપક્ષિજનોનું મત સાચું હોય તો યુવાનો ધણી
અધરી પરીક્ષાઓ પસાર કરી જાય છે. અને વધે વૃદ્ધ તેજ પરીક્ષા-
ઓની કઠિણતા જોઈને કંપારી જાય છે એ વાર્તા કેમ સંભવે? પશુ એતો
આપણે નજરે જોઈએ છીએ. માટે જ્ઞાનાધિકારનો આધાર કાઈ પશુ
રીતે કેવળ વય ઉપર રહેતો નથી. કેમકે તેજસાં હિ ન વયઃસમીક્ષ્યતે।

વળી જો કાંઈ એમ કહે કે યુવાન માણસો ધર્મ સંબંધી જ્ઞાનમાં
પ્રવેશ કરે છે તો પછી તેઓ વ્યવહાર સિદ્ધિ યથાર્થ રીતે નથી કરી શ-
કતા. આનો ઉત્તર પણ દેવો કંઈ કહીને નથી. જોઓએ ધર્મમાં ઢોંગને
અર્થે પ્રવેશ કરેલો છે તેઓને અમો ધર્મમાં પ્રવેશજાળ સમજતા નથી.
જોઓએ યથાર્થ નિવૃત્તિપદ્ય ગ્રહણ કરેલો છે તેમાંના ધણાખરા માણસોએ
વ્યવહાર સંજોગમાં રીતે સિદ્ધ કરેલો છે એવું અમોને અનુભવ સિદ્ધ છે. ધર્મમાં
પ્રવેશજા સત્પુરુષો ની સંખ્યા ધણી ઓછી છે તેના પ્રમાણમાં વ્યવહાર
સિદ્ધિ રૂઢ પ્રકારે કરનાર માણસોની સંખ્યા પશુ ઓછી છે. મિથ્યાપ્રવૃ-
ત્તિવાળા માણસોની સંખ્યા વધારે છે, તે પ્રમાણે તેમાંથી વ્યવહાર સિદ્ધ
કરનાર માણસોની સંખ્યા પશુ વધારે છે. પરન્તુ પરસ્પર પ્રમાણનો ન ત-
પામ કરતાં ધર્મ વિચાર તરફ વલેલા માણસો કાંઈ ન્યૂન આંશે વ્યવહાર

સિદ્ધ નથી કરતા. વળી મુખ્યત્વે કરીને તો ધર્મ તેવા હૃદય સંબંધિ વિચાર સુવાંતેમાંજ આવવા જોઈએ; કેમકે જે સમય દુર્યુધના પવનના ઝપાટાં ચાલવાનો છે, તે સમયેજ સંગરની મુખ્ય જરૂર છે. માટે જેઓ કહે છે કે 'ધરણીરે યઈશું ત્યારે રામ રામ કહીશું' તેઓના જેવા અવિચારી બીજા કોઈ નથી.

દરેક સુધરેલા દેશમાંની કેળવણી આપણની રીતિ જોઈએ છીએ તો તેમાં આપણને ધર્મ સંબંધિ કેળવણી અપાતી દૃષ્ટિગમ્ય થાય છે. ક્રિશ્ચિયન દેશોમાં નિરાળોમાં બાળમગનો અભ્યાસ હોકરાંઓને નાની વયમાંથીજ કરાવવામાં આવે છે. હિન્દુસ્તાનમાં સ્વપાયેલી સવળી, મિરાનું સ્કુલોમાં પણ બાઈબલનું પઠન તથા સ્કુલનું કામ ચાલતાં પહેલાં પ્રાર્થના કરવી એ જે વાર્તાઓ ઉપર નિયમિત રીતે ધ્યાન આપવામાં આવે છે. બ્રહ્મોસમાજ અને પ્રાર્થના સમાજવાળા પણ બાલકોને બાલ્યમાંથીજ ભક્તિ તરફ વાળવાનો આશય રાખે છે. અસલ પણ આર્ચનન સમૂહમાં વેદાભ્યાસને સર્વથી પ્રથમ કરવા યોગ્ય ગણ્યો છે. પરંતુ હાલમાંજ પૂર્વોક્તા ચંત્રજી જેવા વિચારના માણસો આ પવિત્ર ભૂમિને પાંશુલા કરનાર ઉત્પન્ન થયા છે અને તેઓ બાળકને માટે ધર્મ સંબંધિ જ્ઞાનનો નિષેધ કરે છે. હાલના સમયમાંજ ઘણા વિદ્વાન્ પુરુષોએ સરકારને શાળા શિક્ષણની પદ્ધતિમાં ધર્મ સંબંધિ શિક્ષણ આપવાની વાતમાંજ રૂપ ફેટલાંક જાહેર લખાણો કર્યા છે. આ પ્રભાણે બાળકને પણ ધર્મ સંબંધિ મૂળતત્વોનું શિક્ષણ જરૂરનું ગણવામાં આવ્યું છે, તો યુવાન પ્રજાને માટે તો એ શિક્ષણ અતિ જરૂરનુંજ છે. બાળાવસ્થામાં ધર્મ સંબંધિ કાંઈ શિક્ષણ મળતું નથી ને વળી યુવાવસ્થામાં ધર્મથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવે તથા દુર્ભાગ્યે એવા ઉપદેશની અસર પણ થાય તો પિતૃત્ર આર્યભૂમિના રિતકોથી બરપૂર જ્ઞાન્ કિંવા રશિયાની સ્થિતિને પામે એમાં શો સકંડ પણ શ્રદ્ધા એવી દેશ આ દેશને દેખાડીએમાં, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે સગમ હિન્દુ પ્રજા પોતાના દિલને યોગ્ય લાગે એવાં હિન્દુધર્મના કોઈ પણ વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખી વર્તે અને નાસ્તિકતા તથા નિરાશા અને દુર્યુધના આડામાંથી ઉગેરેતોજ સાર.

યુવાન મનુષ્યોનું અંતઃકરણ ધર્મ તથા હૃદય તરફ વાળવામાં આવતું નથી ત્યારે કેવા અનિષ્ટ પરિણામ થાય છે તેનાં ઉદાહરણ આપણે

વ્યવહારમાં નિત્ય જોઈએ છીએ. કેળવણી લેતા યુવાનોનો ધણો જામ ગુનિતિમાં ધણોજ કાચો જણાય છે. સાદાઈ તથા સરળતા યુક્ત સીમ-
ન્ય ઈંગ્રેજી ભાષામાં અદ્વંદ્વ્ય ધ્યેયામાં જોવામાં ન આવે એવો સ્વાભા-
વિક છે; પણ કેટલાક ધુરંધર પંડિત કહેવાતા અને વિદ્યાના બળથી માન
અને પ્રખ્યાતિ પામેલા પણ ખાગર કરતાં અથવા તામસ કે રાગસ વિપ-
ગિ કરતાં અધિક સારી પદ્ધતિને ચોખ્ખી નથી જોતેમજ તેમની કહેણી રહે-
ણીનો મુકાબલો કરતાં જણાય છે.

‘ધર્મ’ સંબંધિ વિચાર વિનાની અતિ વિદ્યાનું પર્વવસાન નાસ્તિ-
કતામાં આવેલું છે એ યુરોપ અને અમેરિકાના તેમજ ખીજા ખંડોના
દેશોના દૃષ્ટિકાંક્ષુ અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ સમગ્ર છે. નાસ્તિકતાના પરિ-
ણામો શાં આપશે તે હમણાં કહેવાની જરૂર નથી. જ્યારે એ પરિણામ
આપશે ત્યારે જમતના ઈતિહાસના ખાતાં જારે મરે એવી એકધી અધિક
ખિનાઓ નિપજશે. હજુતે એ વિષય વૃદ્ધ ઘણી કામળ અવસ્થામાં છે.
એની વૃદ્ધિની પરાકાષ્ટા પ્રાપ્ત થતાં આશંકાનું જ્વાલાવરણ પણ વિષમય
થશે અને પછી વારસુ પ્રજારાતું વિકસાદ સ્વરૂપ દર્શનમ્ થશે. બહુ
ઝાલ જાહુ ખરડાયા એ વાક્ય અદ્વારશઃખર પડશે. જે જે વદેમ રૂપે મ-
નાય છે તે તે બંધન વિના છેવટે નાશ થશે. સ્વાયુ અને નસોનાં બંધન
નુદતાં જે હલ્લાત થાય છે તેનાથી પણ અધિક જળશે. હલ્લાત ‘સમગ્ર
બંધન છૂટતાં આ જમતમાં થશે. મૂર્ખને અમાર’ આ કહેવું હાસ્યજનક બા-
સશે, પણ સાચાને તો એ સર્વ વર્તમાન હોય તેમ સ્પષ્ટ રીતે દૃષ્ટિગો-
ચર થશે.

ધર્મ સંબંધિ કેળવણીની આવશ્યકતાના સંબંધમાં જેટલું લખીએ
તેટલું એણું છે. દાખલા દલીલો સહિત આ વિષયને જેટલો વંધારીએ
તેટલો વધે એવો છે; પણ યુષ્મ વરતુની મહાય તથા મનનને માટે અતઃ-
કરણુ ને અવકાશ રહે માટે આ દિગ્દર્શનજ કરાવ્યું છે.

વળી કેટલાકને અભિપ્રાય એવો છે જે ધર્મ સંબંધિ સંપૂર્ણ આચાર
પલાય તોજ ધર્મ સંબંધિ વિચારમાં પ્રવેશ કરવો; પણ તેવા માણસો
કમને, યથાર્થ સમજતા નથી. પ્રથમ વિચાર થઈ પછી આચાર થાય છે,
માટે ધર્મ સંબંધિ વિચારમાં પ્રથમ પ્રવેશ કરવો; પછી અધિક આચાર
ખજાતું જશે. આજણના છેકસને જનોઈ દેઈ ને તરતજ વેદ વેદાંગ

પાતિ આગાંવી પેર, લેશ પણુ જે ન પિછાણે;
 સારુ સરસા તણે રમેદુ, નથી મેળવી શક્તી,
 મંદિર મંદિર ફરે તેહ, દરિ દરિ મુખ બકતી;
 નિઃ ધર્મે ગર્ભ જાણ્યા વિના, ફરતી જાગ ઉર યાવતું
 મહાશતન એકક્રિયો બહુ, લેઈ એવી હસું આવતું. ૫૭
 ઉમે છે તો હજુ હવે પણુ કોયળિ જોશી;
 દર્શન કરવા ફરે બહુ જાણે યમ ડોશી;
 માત તાત પણુ મુખ, દરી બેઝતાં ન વસામે,
 એવું સમજ માન અહે, ટોકે ન જરાએ;
 મહાશતન પછિ દર્શન વિશે, દગા રમે છે દીકરી,
 અતે વંડી વટલાય તે, કાજળ મુખ ચોળી કરી. ૫૮
 દેવ તણી મુતિને, છોટી ક્યાં બાળે છે,
 એ અજાણેશા જ્ઞાન તણું મુખડું ન્યાળે છે;
 દરિ રીઝવવા કાજ, નથી મહી એ ગાતી,
 મધુર સ્વરે ગિત ગાઇ, હેલની બેઠે જાતી;
 મહાશતન કે' વાંટી વળી, નટવરને નમતી નથી,
 પણુ લુંકે લળી લક્ષ્યાવતી, લાલ લોકને પ્રીતથી; ૫૯
 માત તાત ઉર લહું દીકરી દેવ સમાણી,
 પણુ બહાર જેટલી, નેટલી જોય સમાણી;
 ગુના ધરનું માન પાળી પુની અતિસાર,
 મદિરથી પક્યાન પ્રસાદી પામે વાર;
 મહાશતન કે' જો પ્રેમજાં, જેનો ચોરી ચોય છે,
 કંઈ ધર્મ ધુના થોળે દિને, ધર મારીને જાય છે. ૬૦
 મહાતે મંદિર વિશે, જેમ મદગાતો લાથી,
 વર રાંધેનો ખાવ નિહર કો' મળે ન સાથી;
 આહુતીના સર્વ મરદનો કાઢ ન એલી,
 પુરુષ પાણિ પણુ બરે પેર ન ટકે અજાણેલી;
 મહાશતન કે' જાગતાણિને વેતરણીમાં તાણવી,
 એ કામની તે શા કામની? કાં મનિ તે નર જાણવી? ૬૧
 પાણી કરે વરકામ, રહે પોને નો ફરતી,

માટે વિધ વિધ દાઢ ધરતીપરં પગ નવ વરની;
 દર્શનનો કરિ દંભ 'સતીચી' થાય સવાઇ,
 શીખામેણુ દો વદે, કરે તવ રાંડ મનાઈ;
 શઠશાતન કે' સંસારમાં, કળિ કળે વામો કળો,
 જે આનંદ તે કળિ ખમ થકા. અનેક રૂપેકરણો. ૬૨
 નદીએ નદાવા વન્ય પરન્તુ મનની મેલી.
 વતર લેઈ છત્રદાય ત્રિયો મધ દેક છંદલી;
 પર્વવિધે પણ પાપમહી પ્રમદા પગ મેલે.
 તથા કુસર્વર્થનિચાર, બિનિચારે બહુ ખેલે;
 શઠશાતન કે' સંસારમાં કેર બહુ કળિએ કરો,
 પુરુષોએ પુરુષાતન તજ્યું, બરનખંડ દુઃખથી બંધો. ૬૩
 પતિની પ.છગ પ્રાણુ, વહી સતિ પહેલાં દેની.
 તહીં પતિકેરા પ્રાણુ જ્વરમાટે ચી લેતી;
 પ્રતિમતરક્ષણુકાજ પ્રાણુ તજતાં તવ ડરતી,
 પ્રતિમત તજતાં સાજ તર્કી તરણી નવ મરતી;
 શઠશાતન કે' સંસારમાં, ધર્મ મળો પાતાળમાં,
 પણ વિવિધ ધર્મનો વેશ લઈ, પાપ રહ્યું કળિકાળમાં. ૬૪
 વળી બક્તિ પણ વધી જુઓ કળિ જુગમાં દેની,
 બજન મંડળી ધણી મધ, અહિં લેવા જેવી;
 નારી તે નર તણું ધણું ધગશાન મમે વ્યાં,
 સદગુણ સામે ઠરી દરીને કાણુ બને ત્યાં;
 વળી કુદી તાચી બક્તિને દાખી દાખી રાચતાં,
 પણ પ્રભુ પોસે એકાંતમાં ચાચી બક્તિ નધિ ચાચતાં. ૬૫
 બજન વિધે આયપ્રતિ બાગિની મેં બહુ બાચી,
 જાણી નિર્લકષ પ્રેમ કહે લેરે કા સાજાડ
 એકદશી નિજ જરમેંજ બુક્તિથી જાગી.
 પતિશુદ્ધ પ્રેમે તજ્યું, તરણી તો પાટી લાગી !!!
 શઠશાતન કે' સંસારમાં, બાલિક જામતાણી દરી,
 મહુ બજનપુણ્ય તેને જાણે નર નિજ મન મમનો વરી !!! ૬૬
 મહા તણે ઉપદેશ તમે સહ સુખ્યને બાલે—

મુક્ય તણી પચુ દયા તેવી ભૂડી ગય ગય છે;
 આર્થ માર્ગનું જ્ઞાન હયું મેલીને મેવે,
 મનમાં આવે તેમ જૂથા ધર્મને મેવે;
 શકશાતન કે' નર વર્ગનો અધર્મ દાવાં વહ્યુંવું,
 જે મુશુતાં સેા સદ્ગુન હરે કૌતુક બાજે અવનવું. ૭૨
 આસલ આર્થની રીત, હતી વિચા બાણવાની,
 નિજ ગુરુ કૃતમાં વસી, જ્ઞાનનો મઠ ચણવાની;
 પછિ ઉદાર્યે સર્વ લોક, ઉગમમાં લાગી,
 ધનનો સંચય કરી, વત્તા સુખિયા સદ્ભાગી;
 શકશાતન કે' ધન મેળવે; ને પ્હેલાં મન કેળવી,
 સુવિવેક પ્રાપ્ત કરતા હતા, નિજ હિતમાં મન હેળવી. ૭૩
 વિદ્યા બાણવાયકી, દ્રવ્યના રસના સારા,
 જડતા'તા જગમાંદિ, કામ ઈચ્છ્યો દેનારા;
 આજ્ઞાસ કેરી ટેવ, બાળ્યાથી સદાજ તંત્રતી,
 હાબ હાનિની વાત, સહેલઈથી સમજતી;
 વિદ્યા વિધ વિધ ગુણ આપતી, અપજક્ષણ સહ કાપતી,
 શકશાતન કે' સાચે સુખે, મેવકને લધ યાપતી. ૭૪
 કાળે કરિને આર્થ દિનએ ઉપવિત હોયાં,
 શાસ્ત્રો કેરાં વચન વિવેક તજીને તોયાં;
 શરો કેરા ધર્મ વિશે સહુએ મન ન્તેહ્યાં,
 હાથે કરિનિજ શીશ અકલહીયુ; યહ ક્રોધ્યાં;
 ભરત ધરાનું બાણુતર તજ્યે, બાણુતર સહ વંદી ગયું,
 શકશાતન સ્વર્ગભૂમિ-સ્થળે, કુબિપાક નેવું થયું. ૭૫
 દયાક્ષમાથી ભર્યા બહણો, જે સ્થળ ભરિયા,
 ને. સ્થળ, રીએ હાલ રિપર. દુર્મુજ-રિપા;
 વેદ અને વેદાંગ વહાજ આણીને બણતા,
 ઝોજરૂં ભરતા તેહ બહેમની વાતો વણતા;
 ઉપવીત આસંત્ર ને ધારતા, તે આજે ધરિ કંઠિયો,
 શકશાતન ને બહેમ વધારતા, કળી અરેખર વંદિયો. ૭૬
 વેદ અને ઉપવીત, વિનાનાં જીવન પૂનો,

ઉમાં કરતા શુભો, તમે સ્થળ સ્થળ તાપ્તતા;
 શુદ્ધિ દિમાયત શસ્ત્ર તણિ કરિ પાપી આંધા,
 ધર્મ ધુતારા તણા મુનિમ ચંદ્ર કરતા ધંધા;
 શકશાતન! સાચું વ્યવૃત્તા છતાં શુદ્ધ જગને કહે,
 તેવાને તો ત્રિભુવનપતિ રૈરવમાં નાંખી દહે. ૫૭
 તંત્ર સમાપ્તમાં તૂન સસ કહિકહિને સ્થાપે,
 તેમાં બોળા ભૂત હાથ કહિ અનુભવિ આપે;
 ખરતું ટોળું મળ્યું, ને વિષે કુંભાર રાણો,
 સકળ આંધળાં મળ્યા તે વિષે રાણો કાણો;
 શકશાતન કે' નિજ પેટની આગે અવનીને દેહે,
 એવાને તાતા લોહના ચિપટે જમકિંકર મહે; ૭૮
 ભાગ્યતેર તો કે ભણ્યા ખરતું લોભે લીધા,
 કરતાં અવળા અર્થ શસ્ત્રના તે નવ ધીધા;
 અબણ થયા તે તણી આંખ તો એકજ ફટી,
 ગણ્યા ગણ્યાની આંખ લાલચે બને છુંટી;
 શકશાતન કે' જર નેકેને, જમિન તાણી બાળે પડ્યા,
 બાણિયા પણ ભરત ભુમી તણા, સંણિયા દેધને નીવડ્યા. ૭૯
 સજ્જન બણી શીખ પૂછ્યા બે દો આપે,
 પોતે પડિત છતાં બોળિયાને બરમાવે;
 જગભનાંથી જરી નથી કે' દિલમાં ડરના,
 પક્ષપાતની વાત લક્ષ રાખીને કહતા;
 શકશાતન! શાણી વાતમાં, ઠમાઇતો ઠકો રમે,
 આ રીતે ધન બેળું કરે, તે કળિ છે નેથી પેચે. ૮૦
 બે કહિ સનયુગ હોય, તદા ધર સત્તર લાગે,
 કે લક્ષ્મી કરિ પાપ પાપિયાનાં ધર લાગે;
 કે ધટ અંદર રોગ ભેત ભેતાંમાં જાગે,
 કે ધમ આપે આપ આવિને ઉત્તર માગે;
 પણ આનો કળિયુગ આવિયો, આટે શકને શવિયું,
 પણ શકશાતન! કળ પાપનું, અંતે શુભ નમિ આવિયું. ૮૧
 જમયા દાંતે શુદ્ધ વિષ મન મગતું બોલે,

ખરી-વાતને લઈ પાણિમાં પ્રેમે ભેળે;
 પછી માટે થઈ ભૂત જેમ નેચવે સગ નાચે,
 અધર્મે કેસ યંત્ર ચર્મને થેંચે નાચે;
 પણ વિશ્વતણું શુભ સાં વિને તેં તેા નથી વિચારતા,
 ચર્મ જગત્ ગુરુ વિપ્રો જુઓ જગદિતને સંહારતા. ૮૧
 પૂર્વે જેઓ તણા પૂર્વેએ યજ્ઞો કરતા,
 તેઓ માંજ સુકાતણી ચત્રમો કર ધરતા;
 શુદ્ધ વિપ્રના પુત્ર સોમરસ પૂર્વે પીતા,
 વર્ણુ સંકરો હવે વારણી પિતાં ન બીતા;
 શકશાતન કે' સંસારમાં ક્ષત્રિધણે કાણું ક્યું,
 હુણુંજના દરખાત ચાવિયાં, પાપે પૃથ્વી પડ બધું. ૮૨
 પરમેશ્વરને સર્વ કામ જે વિપ્રો જોતા,
 તેના તનયો દાસ તરણિ નિરખી તપ ખોતા;
 બ્રહ્મચર્યમાં અસલ બાહ્યજો કેવા પૂરા,
 બિભિચારે તે હાલ દિસે સજગાને શ્રરા;
 શકશાતન કે' સારા દશે તેજોનો પણ જરા મયો,
 કળિયુગનું અપાર્શ્વ રત્નું ભેદ શુભાશુભ ના રજો. ૮૩

વિત્ત અને વિત્તેષણા.

અમયે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયેલા જોના મહાત્માઓનો નિર્ણય છે કે પર-
 માર્થે પક્ષને અન્ય કશાંતા આધારની અપેક્ષા નથી, કેમ કે પરમાર્થ એ
 તેા સાચા તેમજ અનુભવથી સ્વસત્તકિમ્ છે. પરન્તુ વ્યવહાર પક્ષ પોતા-
 ની મૃતિગત્તાને લીધે અણગ હોવાથી અન્ય કશાંતા આશ્રયવિના નથી રા-
 કે નહીં એવો અતુલાય જ્ઞાનને તેમજ અજ્ઞાનને અર્થાત્ સર્વે કોષને છે.
 પ્રાણિ માત્રનો વ્યવહાર પરતઃ આધારની અપેક્ષા રાખે છે; પરન્તુ મનુ-
 જ્ય પ્રાણિનો વ્યવહાર શુદ્ધિ પ્રપંચને પ્રભાવે કેટલક અંશે અધિક મૃતિગ-
 તા સૂક્ત છે. આથી કડીને મનુષ્ય વ્યવહાર પોતાની મૃતિમતાના આધિન્ય-
 ના પ્રમાણમાં પરતઃ આધારની અધિક અંશે અપેક્ષા રાખે છે.

વ્યવહાર જેવા પરસ્પરાક શક્તિને જોની અપેક્ષા રહે એવાં ઘણાં સાધનો છે. આ સાધન પરસ્પરાના આચારનું ગંથન કરીને કાઢેયું તત્ત્વ તે વ્યવહારને સિદ્ધ કરનાર મહા સાધન હોયું જોઈએ: તે સાધનમાંથી અન્ય સર્વ વ્યવહારનાં સાધનોની ઉત્પત્તિ કરી શકાય એવું હોયું જોઈએ, અને તેથી અન્ય વ્યવહાર-સાધન કરતાં તે સાધન પ્રતિ મનુષ્ય પ્રાણિનો લક્ષ સર્વથી અધિક અંશે જોવાયો જોઈએ. વાસ્તવે છે પણ તેમજ. પૂર્વોક્ત સાધન સાગરના ગંથનમાંથી તત્ત્વરૂપે આર્વિર્ભાવ પામેલું મહા સાધન વિતત્ત્વ છે. લક્ષ્મી એ નામ આપીને શાસ્ત્રોમાં પણ એ વિતત્ત્વે મહિમા વર્ણવ્યો છે. વિત્ત્વનો નિર્વાહ કરવાનો સાત્ત્વિક અભિમાન ધરાવનાર વિષ્ણુરૂપ વિશ્વેશ્વરની શક્તિરૂપ મણીને એ વિતત્ત્વેજ લક્ષ્મીને નામે વ્યાવહારિક સુખની અભિલાષાવાળાં મનુષ્યોએ ઉપાસવા યોગ્ય શાસ્ત્રોએ ઠરાવ્યું છે. એ વિતત્ત્વેજ ઈચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિ કરાવનાર સાધનોમાંનું એક મણું છે. વળિ વ્યવહારમાં પણ આપણે સર્વ કાંઈને કહેતાં સાંભળિયે છીએ કે:—‘વસુ વિના નર પશુ’, ‘જર પાનીમે’ ‘જનાવે ધર,’ ‘જર ચક્રાય સો કર,’ ‘પછસો તે દોદ પરમેશ્વર’ આ પ્રમાણે શસ્ત્ર અને સોક જેનો પ્રભાવ માન્ય કરે છે તે વિત્તપ્રતિ મનની અને તનની અવસ્થા પેરત્વે વિચાર કર્યાપિના ઉદ્દેશ કરવાનો ઉપદેશ કરવો એતો સર્વથા હચિત્ત મણુપર નહીં. શસ્ત્રે પણ એવો ઉપદેશ કરી અપરંપર ગુગડું ચીરવાનો પ્રયત્ન કાઢ પણ રચે ક્યાં હોય એવું જણાવુંજ નથી; શસ્ત્રમાંથી તો ઉલટાં એવાં ઉદાદરણુ જડવાનાં કે જેમાં અવસ્થા પરત્વના વિષેક વિના કંદેસો ઉપદેશ જુદા મનો હશે. વળી મંસારમાં માનવપ્રાણિમાનની પ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરતાં પણ પ્રવૃત્તિ સર્વમાં અમે મૂલ્યવેક્ષો અભિપ્રાય આધારયુત જણાય છે. આગમને માતાપિતા શા માટે સાગમાં મોકલે છે? મેહુતાછ તે આગમને શા માટે મહાવ્રમ કરીને બાંધે છે? મુક્તવસ્થા પ્રાપ્તિ ગતાં શા માટે માણસ રેજગાર શોધે છે? મધ્યાવસ્થામાં માણસ શા માટે વ્યવ-વિવેક રાખે છે? ‘વિત્તનેજ માટે’ એ ઉપર પૂછેલા સર્વ પ્રશ્નોનો કુંઠો અને કાટ ઉત્તર છે. કાંઈ શંકા કરશે કે મનુષ્યનાં સર્વ કૃત્ય-ર્થ ઘટત વિતત્ત્વ છે એ કહેવું મેલ્યા નથી, કેમકે મનુષ્યો પોતાનાં કૃત્યો-હારા અમુક વારતન અનુભવની પ્રતિ કરે છે. વળી સમાધાનમાં જોવા-વાગ માનીને છીને કે મનુષ્યની એકાંતી મંદિ પશુ પ્રાણિ માનની

પ્રવૃત્તિ આ સંસારમાં જન્મ્યા પછી જરૂરના વિષયો પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ તો પાપ છે. પછી તે અવશ્યના વિષયોને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિમાંથી પ્રાપ્ત થતો અનુભવ પોતાની મેજેજ પ્રત્યક્ષ થઇને પ્રવૃત્ત ગંનારની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં જ્ઞાન આપે છે તથા તે જ્ઞાનેદ્વારા પ્રવૃત્તિથી પણ દુષ્પ્રાપ્ય એવી, આવશ્યકતાની શાન્તિને ધીમેધીમે પ્રાપ્ત કરાવે છે. પ્રવૃત્તિના કિંવા માયાના (કુદરતના) સંબંધના વિચારમાં નિમગ્ન થતાં સંસ્કારી જનને સમગ્ર માયાના અધિષ્ઠાનનો સંદર્જ વિચાર આવે છે તેજ પ્રમાણે વિત્તાર્થ કરાતા યત્નમાંથી યત્ન કરનારની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં અનુભવ પણ સંદર્જ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે મનુષ્યનો પ્રયત્ન સર્વથી પ્રથમ તો વિત્તવશ્યાને અનુસરીનેજ થાય છે; પછીથી વિત્તવશ્યાની શાન્તિ કિંવા વિત્તવશ્યાની મુક્તિ; નિવૃત્તિનાં સાધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ એક અન્ય વાર્તા છે.

જ્યારે વિત્તની એવણા આઠવી બળવાન તથા સ્તુલ્ય છે ત્યારે તે પ્રાપ્ત કરવાની હરેક રીતિમાં માણસ સદજ આકર્ષાઈ પ્રવેશ કરી દે એ સ્વાભાવિક છે. માટે વિત્તની પ્રાપ્તિ કરવાનાં સાધન તથા રીતિના સંબંધમાં ઉચિત વિવેચન કરવું એ યોગ્ય છે. શાસ્ત્રે આ સંબંધમાં પણ નિર્ણય કર્યો બાકી નથી રાખ્યો; સંગ્રામે અર્થાત્ સંદુષ્ટોગથી પ્રાપ્ત કરેલું દ્રવ્યજ અનુર્વગં શિરોર્મણિ મોક્ષને પણ આપે છે એ પ્રમાણે આર્થિકનાં તેમજ યવનોનાં શાસ્ત્ર પણ કહે છે. ધર્મ અને નીતિને અનુસરીને કરેલો ઉદ્યોગ તે સંદુષ્ટોગ છે. અસનમાર્ગે અથવા પાપકર્મથી ઉપાર્જન કરેલું વિત્ત દશ સંવાસરજ પહોંચે છે અને અન્તે શોભનીય દશ આણીને આપોઆપ અદૃશ્ય થાય છે; આવાં વાત્સ્યોવડે શાસ્ત્રે પાપ કર્મથી વિત્તપ્રાપ્તિ કરવાનાં યત્નમાં પ્રવેશનાનો નિષેધ કરે છે. અપર્મવડે ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યથી ઉપાર્જન કરનારને બાવહારિક સુખ પણ દેવળ સુખરૂપે પ્રતીત થાય; એવો સંભવ જોઈ છે. મનુષ્યનું અંતઃકરણ અશુભ કર્મના આચરણથી અસંતુષ્ટ અને બેચેન રહે છે એ ઘણું અંશે ખરું છે. દંશયુક્ત અંતઃકરણ કોઈ પણ પદાર્થથી વાસ્તવ સુખ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતું; તેજ પ્રમાણે વિત્તના સંબંધમાં પણ જાણવું.

વિત્તની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ માણસે અસાવધ થવું જોવતું નથી. સુન્દરમાં પ્રાપ્ત થયેલું વિત્ત ઘણું કરીને દુર્વિચારનું કારણ એકદમ થઈ પડતું નથી; તોપણ વિત્તનો સ્વાભાવિક અમાદાર ધીમે ધીમે પોતાનું રૂપરૂપ

પ્રકારના વિના રહેતો નથી. ગાયનાં વિવિધ સ્વરૂપ છે તેમાં પણ સર્વથી વધારે ચમત્કાર વાળાં બેજ પ્રલક્ષ્ય રૂપે શાસ્ત્રે કથ્યાં છે:—કનક અને કામિની. ગાયના ઉક્ત બે સ્વરૂપનો ચમત્કાર કેવો છે તે અંત્રે વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણવવાની જરૂર નથી કેમકે સર્વને એ વિષયમાં પોતાનો અનુભવ છે. વિત્ત પણ ધીમે ધીમે પોતાના ધંધિને અનુકૂળતાનું જાન કરાવી પ્રથમ તો અપ્રમાદ યુક્ત ધૈર્યથી પદબ્રષ્ટ કરે છે. અપ્રમાદ યુક્ત ધૈર્યનું સ્ખલન ચત્તાંજ સર્વ ખરાબીની શરૂઆત થાય છે. સ્વાર પછી પ્રતિદક્ષિણે (તે કોઈ સતત, આધિક શક્તિ વ્યવધાન ન નાંખે તો) એ અધઃપતનનો વેગ વધતો જાય છે અને પરિણામે પ્રણાશ થાય છે. વળી વિત્ત ન્યાં લગી આવશ્યકતા જેટલુંજ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં લગી તો કોઈ પણ પ્રકારે વિકાસ રૂપે જ કરતું નથી; કારણ કે આવશ્યકતા વિત્તનું અને તેની સાથેજ તેના વિકૃતિ જનક સ્વભાવનું પણ બદલાય કરી જાય છે. માટે રળી શેઠેલો ખાનાર કરતાં જેઓની પાસે દ્રવ્યનો સંચય થયો છે એવા પુરુષોને માટે ઉપદેશની અધિક જરૂર છે. દ્રવ્યનો સંચય થયા પછી માણસ ધીમે ધીમે દ્રવ્યના પ્રભાવથી જાણીતો થાય છે અને તેને પોતાની વ્યવહાર સંબંધી પરાધીનતા થણે અંશે ઓછી થયેથી નજરે પડે છે. પછી તે 'દામ કરેકામ, અને હુંડી કરે સન્નામ' એ મંત્રનો જાપ શીખે છે, અને વિવેક તથા ક્ષીજન્ય આદિ અનેક ગુણો તેની પાસેથી ધીમે ધીમે પલાયન કરી જાય છે. તેને પોતાના સધળા વિચાર ખરા બાસે છે, અને સર્વને હાથે હાથે વાવનાં શીખે છે. એક વિદ્વાન્ કહે છે કે—એક મહોદ્ધમાં મહોદ્ધો વિદ્વાન્ પોતાના ખરા અભિપ્રાયને માટે પણ અન્ય વિદ્વાન્ના પ્રમાણને માટે આધાર રાખશે, પણ એક નાનામાં નાનો ધનધાન પોતાના અભિપ્રાયને માટે અન્ય કોઈના અનુમતિની અપેક્ષા નહીં રાખે; પરંતુ પોતાના અભિપ્રાયનેજ અન્ય સર્વના અભિપ્રાયનો આધાર માનશે.' અને અમે અંત્રે દર્શાવીએ છીએ કે એવી સ્થિતિ એજ પ્રમાણની પરાકાષ્ટા છે. વિત્તનો સંચય એજ અસાધ્ય માણસને દુકા કાળને લાંબો કરીને બતાવે છે: અર્થાત્ અવકાશ આપે છે, અને પ્રમાણને મજેસે અવકાશ શુભ કાર્યમાં કદી પણ ચોક્કસ નથી. આ રથે હાલના સમયના શ્રીમંત વર્ગમાંના દેટલાકના સંબંધમાં વાગ્યાણી ધારા ચલાવી તેઓને વધારી લેવા ગોચર સમજાવે છોએ. કેટલાક તો પોતાના કાળનો અને કાંચનનો ઉપયોગ બિચાર રૂપ

મંડા પાપમાં કરે છે. જોત મગનાદિ મદ્યાપાપથી પણ તેઓ આરાકાતા નથી. લોક નિંદાનો તેમને ભયજ નથી; કેમકે તેઓ તેમને પાછળ નિંદે છે તેઓનેજ દોષધાર તે લોકોની પાસે જવાની જરૂર પડે છે. તેમનાં દુરાચરણનું ઉદાહરણ નેહીને તથા ખીખર અનેક દારણોને લીધે તેના દુરાચરણી શ્રીમંતોની કુશલિયો પણ પાપકર્મપરાયણ થાય છે. જે વંશમાં કુલદીપક રત્નો યવાં જોઈએ તે વંશમાં અમંગલે રમણાનની ચિત્તાના ભડકાના જેવાં પશુસંકર સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે. જે વિત્તવિભવવડે એવાર જે કુટુંબો ધન્ય દુષ્ટાના પ્રકાશવડે વેદિન બાગતાં, છતાં તેજ વિત્તવિભવવડે તેજ કુટુંબો અકારાં નિમ્તેજ, તથા કીર્તિદીન કિંગા કલક કલુપિત ધણેલાં દષ્ટિ જોયર થાય છે. અંતે એ વિન પોતાની ગુપ્ત ચંચલતા પ્રકટ કરે છે અને પોતાની પાછળ પશ્ચાત્તાપ તથા દારિદ્ર્ય સંદિત અપકીર્તિને ચક્રીને અંત દિન યદ્ય જાય છે. મારે શ્રીમંતોએ અપ્રમાદ યુક્ત ધૈર્ય પ્રાપ્ત કરવાના અને એવાં ધૈર્યને પ્રાપ્ત કરીને તેને સ્થિર કરવાના પ્રયત્નમાં રાત્રિ દીવસ મગ્યા રહેવું. અપ્રમાદ યુક્ત ધૈર્ય એ વિત્તના સંરક્ષણનું સાધક છે તેમજ વિત્ત જન્ય વિકારનું બાધક છે, મારે હમે પ્રારે તેની ઉપાસના કરવી જોવી બાલામણ પુનઃ પુનઃ કરવામાં આવે છે.

વિત્ત પ્રાપ્તિની પછી વિત્ત સંરક્ષણ તથા વિત્ત જન્યવિકાર નિવારણનો ઉપાય કહી ગયા પછી વિત્તવ્યવહારના સંબંધમાં પણ યોગ્ય રીતે પોતુંક કંહેવું જોઈએ. વિવેક પૂરક કરેલો વિત્તવ્યવ એ એક પ્રકારે વિત્ત સંરક્ષણોપાયમાં અંત ભાગ પામે છે, તોપણ ઉદારતાના સંબંધમાં વિત્તવ્યવનું પૃથક્ વિવેચન કરવું યોગ્ય છે. આ સંસારમાં ઉદાર બાવને ધારણ કરીને પોતાના વિત્તમાંથી પરને અથવા આપવો એના જેવા એકે સ્તુત્ય વાર્તા નથી; તોપણ દાનના સંબંધમાં અનેક પ્રકારે વિચાર કરીને વર્તવાની જરૂર છે. કેમકે પાત્રવિષેક વિના કરેલું દાન દાતાના આશયને સિદ્ધ કરી શકતું નથી. કેટલીકવાર જેને માણસ ધર્મે સમજે છે તે વાસ્તવે અધર્મ હોય છે; અને તેથી પ્રજાસમાજની ખરાબી થતી હોય છે. આવા કાર્મમાં જે વિત્ત આપવામાં આવે છે તે અધર્મના ઉત્તેજનમાં ગયું એમ માનવામાં કાંઈ પણ બાધ નથી. કેટલીક વારનો એમ પણ બને છે કે ધર્મ માની આપેલા પંસાથી નીચમાં નીચ કુટુંબોના વપાશે થાય છે. એવાં કુનીતિના ખાતાને ઉત્તેજન આપનાર પરમેશ્વરની દષ્ટિમાં તો પા-

॥ ॐ श्री ॥

દંમ.

(સાંધણુ ગયા અંકથી.)

દાન બેસાડીએ છીએ. પરંતુ વાસ્તવે તો તેમનો જ્ઞાનવિશ્વવં દીપવાને બદલે તેઓનું અજ્ઞાન પ્રકાશમાં આવે છે. કેમકે જે વખતે દંબીઓ પોતાના ડંડાપણનો દરિયો વલોવવા બેસે છે તે વખતે તેઓને પ્રસંગાદિનું જ્ઞાન રહેતું નથી. તેઓ પોતાની અનુસાધની સાધવણીમાં પોતાની ભુદિને રોકે છે તે સમયે તેમનું અજ્ઞાન સનું પડવાથી સંતાડી સખેવો છછુંદરની માફક ચડપ સેતું કે બહાર આવીને ફાંસી મારવા મંડી પડે છે.

આ પ્રમાણે જ્યારે તેમનો દંબ ટૂટી પડવાનો પ્રસંગ આવે છે અને જ્યારે યોગ્ય પ્રહાર પડે છે તે સમયે તેઓ દંબ સુક્ત વિનય અને ધરડા-પો ધારણ કરતાં વિજળ કરતા નથી. સાણું, મુખ રાખી નિરભિમાનનો કચુક, ધારણ કરીને પોતે બોલે છે કે—અમોએ તો શિખામણ દીધી પણ જ્યારે કોઈને તે શ્યતી નથી તો અમારે તેમાં કોઈ લેવા દેવા નથી; જે માણસ શિખામણ આંબળતી વખતે કાનમાં આંગળીઓ ધાસે તે પોતાનું હિત કદી પણ સાધી શકે નહિ. આવાં આવાં અનેક દંબવાળાં વાક્યો હચ્ચારી પોતાની મદત્તાને જાગવી સખવને અનેક યુક્તિઓ રમે છે. પણ તકલ્લી છેવટ ટકેજ નહીં; કેમકે પરિણામે તો સલજ તરે છે. તથાપિ જાનુંબવી માણસોએ એક ખુબી હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે—સલ જેટલા દળદળાથી તરે છે તેના કરતાં હજુ ગણા દળદળાથી દંબ ડૂબે છે. મિથ્યાભિમાની માણસો મનમાં સમજતા નથી કે આપણી શિખામણમાં તે એવું શું સલ રહ્યું છે કે તે નહી સાંભળવાથી સામા માણસની અહંસનો બંડાર હલો રહી જવાનો હોય? આપણા શિષ્ય અન્ય પાસેથી સામા માણસને વાસ્તવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેજ નહીં એવું જે માનવું તેજ એક મિથ્યાભિમાનમય અજ્ઞાન છે. આવું મહાહાનિકર અજ્ઞાન પોતાના અંતઃકરણમાંથી કાઢવા શિષ્ય જે અન્યને બોધ કરવાને આગળ પડે છે.

તેને, પોતાના ઘેર દેવશુભં છત્રં અન્યનો તગાદો સાચવવાને મેદાનમાં પડનાર ધોતાળ જેવો જાણવો. આપા દંભી દુર્લભોનો એક એવા પ્રકારનો સ્વભાવ હોય છે કે તેઓથી અન્યનો ઉત્કર્ષ ઈર્ષ્યા સહિત નેત્રથી જોવાતો નથી. શીખ્યામણુ દેવાને બદલે તે દંભી પોતાના દંભને નિભાવવાને મિથ્યા દોષ દર્શન આદિવડે વાસ્તવ સત્યને દુષ્ટવ્યથા પ્રગલ્ભ કરે છે. આથી પોતે વાસ્તવ સત્યનો લાભ લેઈ શકતા નથી એટલુંજ નહીં, પણ અન્ય પુરુષોને પણ વાસ્તવ સત્ય પ્રતિ જતાં બાધજનકોના સેતાનની મારક માર્ગશય કરે છે. આથી સ્વાર્થ અને પરાર્થ—જે બન્ને 'જગાડનાર આ. જે આંખે આંધ એવા દંભીઓ આ લોક અને પરલોકના બન્ને માર્ગમાં અચડાતા અચડાતા અપાર પીડાનું બોગી યાચ છે.

વિદ્વાતાની બાજતમાં પણ યોગ્ય ધણો દંભ ચાલતો નથી એવું ઉપર જ જણાવવામાં આવ્યું છે. તેના સંબંધમાં પણ અત્રે યોદ્ધું જણાવવું જોઈએ. સર્વનિર્વાચ્યુત્ય એ દાક્ષના સમયમાં સર્વનું લક્ષ્ય થઈ પડ્યું છે. અનેક વિષયો જણવાની ઈચ્છા રાખવી એ તો એક અતિ ઉપયોગી વસ્તુ છે તેમજ શુનિયાત છે; પણ જે વસ્તુમાં પોતાનો સંપૂર્ણ રીતે પ્રવેશ નથી થયો એવી વસ્તુમાં પણ અમે દાક્ષજણુ છીએ એવો જે જાહેર દાક કર્યો એ તો દેવળ લજ્જાસ્પદ છે. આપા દાકગણા સર્વે પંડિતોનો વધારો થવાથી સાદા અને સમર્થ સાક્ષરોનો જાળ દેવળ ધંત્રી જવા લાગ્યો છે અને તેવાં ઉદારરણુ અગ્રો પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ. આ પ્રમાણે વાસ્તવ સામર્થ્યવાળા સાક્ષરોનો ભાવ એણે યદ જવાથી વાસ્તવ સાક્ષરતાનો પણ લોપ થાય એમાં કાંઈ નવાઈ છે? આમ થવાથી અસહન સ્વધારણુ વિદ્વાન્ કરતાં દાક્ષના અસધારણુ ગણાતા વિદ્વાન્ વધારે તકલ્લી જાન વાળા છે. માનમાં અને જ્ઞાનમાં ધણો ફેર છે એ અનુભવી જનોએ વિસરી જવું જોઈતું નથી. જ્ઞાનવાળાને મોત મલે એ વાત સાચી છે પણ જેટલાને જ્ઞાન મળે તે બધા જ્ઞાનવાળા છે એ વાત સર્વોચ્ચ ખરી નથી. મારે આજણુ દેશનું અને આર્ય પદનું બહુ યાચ તેને માન દંભને દેશવટો દેવો એ પણ એક પ્રકારનું ગુણ-અભાવ છે. ઠણું છે કે પાલંડા પૂજિતા લોકે; સાધુર્નૈવચ નૈવચ ॥ એ વાત આપણે દાક્ષના સમયમાં ધણે અંશે અમલમાં લાવવું જોઈએ છીએ. તે જ્યાં દંભ પૂજાવા છે ત્યાં યતી પૂજાની કિંમત સાધુના અંતઃકરણમાં ધણી જોઈ.

૧૮ રહે છે. ત્યાં યોગ્ય પુરુષો અગ્રેસરપણું નથી કરતા ત્યાં શ્રી, વિજય અને ભૂતિ નિવાસ નથીજ કરતાં.

આ વિષયનો સાર એજ કે દરેક મનુષ્યે દંભમાં ન દેખાતાં પોતાના શ્રેયનો સ્વતંત્ર વિચાર કરીને વર્તવું અને દંભીઓના ભાગને વૃથા ન દેવું એજ પોતાનું, નિઃશંકિત અને પમદ્વિતને માટે, કર્તવ્ય છે.

શ્રી પંચવરદ વૃત્તાન્ત.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૬૨ થી.)

અતિથિ બોલ્યાં, હે આસકામ ! આપની સુખમુદ્રા તથા વાણીઆદિની સંપૂર્ણ પ્રશ્નિ પ્રતિ ચયાર્થ સદા કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે આપ નિત્ય તૃપ્ત પુરુષ છો આ સમ્યક્ પ્રકારે અર્થાત્ વરતુતઃ સારરૂપ છતાં અપાર્થ દૃષ્ટિથી સારરહિત, મનાતા સંસાર પ્રવાહમાં પ્રાપ્ત્ય, તાત્વ્ય જે છે તેને આપ સ્વાધીન કરી રહ્યા સરખા બાસો છો, તેથી અન્ય અંતેક સામાન્ય વિશેષ પ્રસંગો જે મેં અનુભવ્યા છે તેનો આપના સંમીપ કથન કરવા યોગ્ય ગણાત્વા નથી. તેમ છતાં પણ ચયાર્થ અવલુખો પ્રીતિવાળા આપના પ્રતિ શ્રવણ કરાવવા યોગ્ય માત્ર એક જ પ્રસંગ છે. જે મેં અદ્ભુત પ્રકારે ચિત્તારણ્યની પ્રવિત ભૂમિમાં અનુભવ્યો છે.

હે સર્વ અશ્વર્ય સંપન્ન ! પ્રસન્ન ચિત્તથી શ્રવણ કરો. તે શ્રવણ કરવા યોગ્ય, વાસ્તવે અદ્ભુત ન છતાં અદ્ભુત સરખો પ્રતીત થતો પ્રસંગ કહું છું.

અતીત દશમે સૂર્યે, મારી હોલી તપશ્ચર્યાની સમાપ્તિએ, હું અપ્રસિદ્ધ તથા પ્રસિદ્ધ ક્ષેત્રોમાં વિચરવાના નિશ્ચય પૂર્વક તે તપોભૂમિનો નમસ્કાર પૂર્વક પરિભ્રમ કરીને નીકળ્યો. ત્યાંથી વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વિચરતા વિચરતા એકે એકાકિક સામર્થ્યાળા યોગતત્ત્વવિત્ પુરૂષના આ પ્રકારના સમાચારને સાંભળતો હોયો કે ‘તે પુરુષ સ્વેચ્છાચારી છે, અનિયમિતપણે નિજ ભિન્ન ચાનોને સેવે છે, મનુષ્યાદિનાં સંમનો કેવળે ત્યાગ સેવે છે, અને ન યોગાળી શકાય એવી અત્યાવરણના આદરણા વિચિત્ર વેળથી વિકટ સ્થાનોમાં ધજો ફોળ વગેરે છે’ આ વગેરે વાર્તાને એક વિચાસ

કરવા શોધ્ય વૃદ્ધ મદાદાત્રના મુખથી શ્રવણ કરીને તેમની શોધ કરતો કાળે કરીને હું ચિત્રારણ્યમાં આવી પહોંચ્યો. આ ચિત્રારણ્ય પ્રવેશ કરતાંજ ભયની હાલતિ કરનાર જણાયું. અષ્ટ દિશામાં અસંખ્ય વિવિધ જાતિનાં વૃક્ષોથી તે વેષ્ટિત હતું, અને મધ્યે, પણ સરળ માર્ગને મુક્યાવિના સર્વ ભૂમિ વનૌપધિએજ રોકી હતી. ગંભીર ઝાડીમાં ચાલનાર પુરુષ આગળ ખાછળ તથા અન્ય બાજુએ નિર્વિધન દૃષ્ટિ ન નાંખી શકે એવી અને સંત્વર ન માર્ગ કાપી શકે એવી અસરળ વૃક્ષોની મુંજવણી એ અરણ્યની ભૂમી હતી.

કિંગિત્ કિંગિત્ કાળને અંતરે વિવિધ દિશામાંથી ગંભીર, બડો, અને ભયંકર, સિંહના નાદ સરળો નાદ શ્રવણે પડતો. એવે પ્રસંગે કાચા હૃદયવાળા અને હવવાની આરાધનાના વિઃસત્વ પ્રાણિના પ્રાણ તો શરીરમાં જાગ્યેજ ટકે એમ ભાસતું. ન સહન થાય એવા ભયને આપનાર શબ્દના શ્રવણથી હૃદય વેગથી ધડકવા માંડે, અને સર્વ ઈંદ્રિયો શિથિલ થઈ જાય, જેથી સુરાક્ત પુરુષ પણ એ પ્રાણધાતક શબ્દોનાં શ્રવણ પછી એક પણ આશુ પાછું પગલું મુકવાને સમર્થ રહે એવું અનુમાન પણ થઈ શકે એમ ન હતું. વ્યાઘ્રાદિ વિકાળ પશુઓ સંકરાશમાં આવેલાં વૃક્ષોની વચમાંથી પ્રસંગે ભયરઝાઈને નીકળી ભારે શબ્દોને કરતાં દૃષ્ટિએ પડે, સારે તો સમીપમાં આવી ગયેલો અર્ધચંપાન્ વિપયાસક્રા ખાંણી તો મૂંઝાને પ્રાપ્ત થયા વિના નજર રહે. અસંખ્ય ભયંકર વિપયર તો રથજે રથજે દ્રવતા નિરંતર દૃષ્ટિએ પડતા, જેથી નિર્ભય, મરણને આદર કરનાર પુરુષ વિના કોઈ પણ આ અરણ્યમાં પ્રવેશી શકે એમ નહોતું. હે ત્રિલોકેશ સરખા ભૂપતિ ! સંશોષમાં કહું છું કે એ અરણ્ય આ ભૂ-મંડળમાં મારાં જ્યેષ્ઠાં સર્વે સ્થાનમાં અસંત પિકટ હતું.

હે મદાદાત્ર ! એ ચિત્રારણ્યમાં પ્રવેશ કરવો અતિ કઠિણ હોવાથી વ્યાપકારિક મતુષ્યતો કદાચિત્ પણ એમાં પ્રવેશ કરતા ન હતા, અને વિરક્ત પુરુષમાંના કોઈ જે નિર્ભયતા આપનાર વિરામને પ્રાપ્ત થયેલા તથા, પ્રસંગે કોઈ નિમિત્તથી પ્રવેશના; પણ ઘોડું ચાલીને નિષ્પ્રયોજન પ્રવેશ વિચારી પાછા હટી જતા. આ સધળું પ્રયત્નથી જાણવા છતાં પૂર્ણ મૃત્યુને પણ ઉત્સવરૂપ માનનાર દુતો એ અરણ્યની અવધિને જોના નિભય પળે ઉતારોતાર પ્રવેશ એક દિશા બાંધી કરતો હવો. દિવસના આરે

પ્રહર અર્ધાં આશ્વો, તેમાં અનેક પ્રાણુધાતક પ્રસંગે આવી ગયા, પણ જે જેની ઇચ્છા કરે છે, તે તેનાથી દૂર રહે છે; અને જે જેની અનિચ્છા રાખે છે તે તેના સમીપ આવી પ્રાપ્ત થાય છે, એ નિયમાનુસાર મરણુનો આદર કરનાર મને તે પ્રસંગ મરણુને મેળવી સમ્યા નહિ.—

રાત્રિ પડવાથી અંધકારમાં માર્ગ પ્રતીત નહિ થશે. એવા વિચારથી સંધ્યા કાળના સમયે મેં એવો નિશ્ચય કર્યો કે કાંઈ કંટકાદિ ઉપાધિથી રહિત વૃક્ષ ઉપર શ્રમ જણાવેથી તથા ચાલવાને નિરપાય પડવાથી વિશ્રામ કરીશ. પણ જેમ જેમ સમય જવા માંડ્યો તેમ તેમ તો મને સૂર્ય મંદ્ર તંથા દીપકના પ્રકાશ કરતાં વિવક્ષણ પ્રકાશ રૂપને સ્થળે જણાવા લાગ્યો. જ્યારે જે વધારે એકસી કરી કે, આ પ્રકાશ રોનો છે, ત્યારે મને જણાયું કે એ તો એક જાતના મોટા નાગના મસ્તક ઉપર રહેલા કોઈ પ્રકાશક પદાર્થનો પ્રકાશ છે, જેને કોડે નાગમણિ કહે છે. તે નાગના આંત્રુ બાહ્યુ દરમિયાનથી મારી ત્યારે તરફ જ્યાં જ્યાં હું ચાલતો ત્યાં ત્યાં અજવાળું જોતો. એમ કરતાં જ્યારે મુખારે મધ્ય રાત્રિનો સમય થયો ત્યારે તો મને એક સંરખો અસંખ્ય દીપકના જેવો પ્રકાશ આંદ્રેદિશમાં રહેલાં વૃક્ષોનાં પત્રે પત્રે તથા યડ-ઉપર ગાળે ગાળે જણાવા લાગ્યો; તેથી માર્ગ તો અત્યંત સુગમતાથી કાપીશ એવો ઉમંગ આ મનમાં થતો જણાયો. પણ સાનંદાચર્યથી તલાળે તો એજ વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો! આ વિકટ સ્થાનમાં તેમ જ નિર્જન પ્રદેશમાં આ દીપમાળ સંરખો, ઉત્સવનું ભાન કરાવનાર, પ્રસંગ કોણે કર્યો છે. સદારણ વિચરતાં એમ નિશ્ચય થયો કે જ્યોતિના સંરખી લાંબી આકૃતિ આ પ્રકાશક પદાર્થની નથી, માટે દીપકનો નથીજ, પણ કોઈ પ્રકાશક પદાર્થ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતો અને ચાલતો હું જ્યારે તે પ્રકાશના સમીપ આગ્યો ત્યારે તો મને સ્પષ્ટ જણ્યું કે આતો એક જાતિના જંતુ છે, જેને વૃક્ષો સઘળો મધ્ય-ભાગ મોટા પ્રકાશવાળો છે. તે જંતુ પત્રે-પત્રે, તેમજ વૃક્ષના સ્કંધે સ્થળે સ્થળે જોડેલાં છે. એ જંતુઓ આ કોડમાં આમીયાના નામથી એળખાતાં હતાં. જંતુઓ કરતાં વધારે મોટાં અને વિવક્ષણ આકૃતિવાળાં હતાં. તેમનો પ્રકાશ કંપરહિત દીપકની પેઠે સ્થિર રહેતો. તે હડતાં જંતુવાનાં નહોતાં; તેમજ ત્યારે તેમનાથી કાંઈ પ્રયોજન ન હોવાને, લીધે મેં તેઓ હો છે કે નહિ એવો તપાસ કરવા કશી યુક્તિ કરી ન હતી.

આ પ્રમાણે પ્રકાશમાં ને પ્રકાશમાં માર્ગે કાપતો હું મુરોદ્ધ થવાના સમયે
તો આશરે દશયોગ્યન આવી શક્યો હતો. આ સધળો કાપેલો માર્ગ એક
સરખો ભય ભરેલો પ્રતીત થતો હતો. આંટલો માર્ગે કાપ્યા છતાં માર્ગમાં
પ્રસિદ્ધ જળાશય એક પણ મારા જોવામાં આવ્યું નહિ, તો પણ આ
મનમાં એ નિશ્ચયનો જણાતો જ હતો કે આજુ બાજુ કોઈ પ્રકારતું પણ
જળાશય અવશ્ય હોવું જોઈએ. કારણ કે આ અસંખ્ય પ્રાણીઓ જળ-
પાન વિના જીવે એ અત્યંત અસંભવની વાર્તા છે. મારે પંદર દિવસ
પર્યંત કુધાતપાનો ભય ન હતો, તેથી મેં એ વિધેની સમ્પત્તિ દિવસ પ-
ર્યંત શોધ કરવાની કાળજી રાખી ન હતી. કારણ કે પાછાં ની-
કળેલે સ્થાને આવવાનો અવકાશ જવાના કાળ જેટલો મળે ત્યાં સુધી ચિંતા
ન હોતી. અને તેમ ન થઈ શકે તો પણ જીવવાની આશા રહિત ચંચેલા
મને શોધનીય ન હતું.

હે શાંત પુરુષ! સમ્પત્તિય, વિમ્પત્તિય અને સ્વગતાદિ બેઠ્ઠી રહિત
તથા જન્મ મરણાદિ વિદારોથી અતીત આત્મ સ્વરૂપને હસ્તામલકવતું
આતુભવનાર હું મદગમિત હસ્તિની પેઠે નિઃશંકપણે આ મહાભયંકર
આરણ્યમાં પીજો આજો દિવસ ચાલી ગયો, ત્યારે મને એ આરણ્ય આજા
ભંચવાળું જણાવા લાગ્યું. વિપધરનાં વિશેષે કરી દર્શન થતાં અટક્યાં અ-
ને ભયંકર શબ્દો પણ ઘણે છેટે વિશેષ કાળના અંતરે પ્રતા સંભળાવા
લાગ્યા. મનને અધિક આતંદ આપનાર વાસુનો આ શરીરે સ્પર્શ થવો
લાગ્યો ચિત્તની પ્રસન્નતા કરનાર પક્ષીઓના મૃદુ શબ્દો અવળે પડ્યાં લા-
ગ્યાં. સુકુમાર સરખા દેખાતાં વૃક્ષો લગાર અંતરે ઉગેલાં જણાવા લાગ્યાં,
તેથી વસુધા પણ કંઈક રમણીય બાસવા લાગી. સ્થળે સ્થળે સૂર્યનાં કિ-
રણનો પ્રકાશ પણ સ્વચ્છ જણાવા લાગ્યો. ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ સંરખો ફળો
પણ પ્રસંગે વૃક્ષો ઉપર દેખાતાં લાગ્યાં. સુમંથ પણ અધિક મુખનું ખાતું
કરાવતો પ્રતીત થવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે આગળ મુરચળ આવવાના અ-
નુમાને અધિક ઉત્સાહ પૂર્વક ચાલવા લાગ્યો.

હે નરેશ! તમે નિઃશંક છો, તથાપિ સંક્રાંતિના સંભવથી જણા-
વું છું કે હું તપશ્ચર્યાના કાળે પક્ષાને બોજન કરતો, તથા જળની પણ
તત્ત્વ ત્યારણના જાળથી ગમે પક્ષની સમાપ્તિએ આહાર મેદલ્ય કાળેજ આ
વરચક્તા જણાતી હું તો પક્ષાને પરિપાકને પ્રાપ્ત થાય એવા આહારને

સેવનો, પણ અન્ય તપસીઓ તો પણ રાત્રિ, સપ્ત રાત્રિ, પદ્મ, માસ, બે માસ, ત્રણ માસ, અને કર્મિત એકાંત શુદ્ધ આદિ સ્થાનને સેવનાર પુરુષો તો છ માસે પચન ગ્રામ એવા આકારને પણ મંડણ કરી ઇશ્વરના સ્મરણ ચિંતનમાં નિમગ્ન રહેતા. આ કારણથી મને અંત જળની શોધ કરવાનું તત્કાળ કાંઈ પ્રયોજન નહોતું.

બીજા દિવસની રાત્રિનો આરંભ થતાં તો આગલી રાત્રિ કરતાં અધિક સુષ્પન્ન બાન કરાવનાર પ્રસંગનો અનુભવ થવા લાગ્યો. ઘણે દૂરથી ચિત્તને આકર્ષણ કરનાર વાદ્યના ધોષ અવળે સૂક્ષ્મ ધ્વનિ રૂપે પડવા લાગ્યા. મારા પગને મારા જળવિનાજ વાયુ જણે પોતાના બળથી વેગવડે ચંકાવતો હોય એમ ભાસવા લાગ્યું. મારો આગલા દિવસથી ચાલવાપડે ઉત્પન્ન થનાર શ્રમ તો કિંચિત્ પણ પ્રતીત ન થતો હોય, પણ ઉઠતું અધિક બળ ચરણમાં આવેલું જણાયું. આ પ્રમાણે મોટા વેગથી ચાલતાં એક પ્રકાર રાત્રિ વ્યતીત થઈ એટલે તો આજુબાજુ વૃક્ષોની પશ્ચિમવડે અકાંક્ષાર શોભતો સુંદર એક આવી લાગ્યો. તેમાં ઉત્તમ પ્રકારની શોભા અને દિવ્યમણિના પ્રકાશ સરખો સ્થળે સ્થળે નેત્રને ઝંખતી નાંખે એવો પ્રકાશ જણાવા લાગ્યો, અને એનું જ્ઞાન થયું કે જાણે આ મૃત્યુ લોકનો ત્યાગ કરી, હું કોઈ અન્ય લોકમાં જ પ્રવેશ્યો છું. આ પ્રકારના પ્રથમ મંડપમાં પ્રવેશ કર્યો, પણ કોઈ મનુષ્ય કે દેવદેવિની એ સ્થાને પ્રતીતિ થતી ન હોતી. આ મંડપમાં સઘળે દૃષ્ટિ કરીતે. જેમ જેમ હું આગળ ચાલ્યો તેમ તેમ મંદ મંદ અત્યંત સુગંધયુક્ત વાયુના સાથે કોમળ સ્વર, સ્ત્રીઓના કંઠથી નીકળી આવતો હોય એમ જ્ઞાન થવા લાગ્યું. ઉત્તરોત્તર આગળ વધતાં તે સ્વર લગભગ લગભગ સ્પષ્ટ થવા લાગ્યો. કેમ કરીતે આવતાં સ્થાનને અનુભવતાં આગળનાં વાદ્યકર સ્થાનનું સદૃશ સ્વભાવે વિસ્મરણ થતું ચાલ્યું. શરીરમાં કોઈ દેવી સામર્થ્ય આવતું જણાવતું હોય એમ ઉત્તર ઉત્તર ક્ષણમાં ભાસવા લાગ્યું. આ પ્રકારે આગળ ચાલતાં હંમેશાં ગગનની સાથે સ્પર્શ કરતાં દીવ્ય ધ્રુવનો દેખાવા લાગ્યા. તેમની દૂરથી જણાતી શોભા અવર્ણનીય હતી તે દીવ્ય ધ્રુવનોમાંથી સદૃશાંશંધિ સ્ત્રીઓનો એક સરખો મળેલો ઉગ્ર નીચો તથા મધ્યમ સ્વર ઉત્તમ પ્રકારના નિયમમાં સ્વપાંચેલો સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગ્યો. શું ગાય છે તે સ્પષ્ટ સંજ્ઞ તથા અર્થનું જ્ઞાન ત્યાં સુધી થતું ન હતું. ઘણું વિગ-

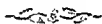
થી આગળ વધતો હું ત્યારે તે દીવ્ય મંદિરોના કંઈક સમીપ દેશમાં આવ્યો ત્યારે તો મોટા વૃક્ષોના અમાનવાળી જાણે મુવર્ણમય પૃથ્વી હોય એવી તે રચનની ભૂમિ જણાવા લાગી. પદાર્થોનું સ્પષ્ટ બાન કરાવનાર સૂર્યના પ્રકાશ કરતાં પણ ઉત્તમ રીતે વસ્તુમાતનું બાન થાય એવો શાંત અને દૈવી સરખો દીસતો પ્રકાશ તે વિશાળ સ્થાનમાં જવરાપેલો જણાયો. એક બાજુએ તે દીવ્ય ભુવનો અબને અડધી રહ્યાં હોય એવાં દીપમાળની પેઠે રચળે રચળે પ્રકાશક પદાર્થોના પ્રકાશવડે દીપતાં. ને ગણી શકાય એટલા ઉપરા ઉપરી માળવાળાં તે ભુવનોની લંબાઈ પહોળાઈ પણ ન ચાટકળી શકાય એવી વિશાળ હતી. એ ભુવનોની પ્રત્યેક અટારીએ, જેની શોભા મનુષ્યથી યથાર્થ રીતે ન વર્ણવી શકાય એવી, મહામોહના પાશરૂપ અનેક સ્ત્રીઓ ફરતી, હસતી, રમતી, ગાતી, પરસ્પરના હાથ ધરી ઉભેલી-એમ વિવિધાકારમાં દેખાવા લાગી. હું આ 'સઘનું' જોતો જો માર્ગમાં આલતો હતો એ માર્ગમાંની શોભા તો રમ્ય રમવાના સ્થાન જેવી હતી, પણ ત્યાં કોઈ સ્ત્રી આકાર કે પુરુષાકાર પ્રાપ્તિ જણાવું ન હતું.

નિર્લયપણે મહા આશ્ચર્યને પામતો, દિગ્મુદ્ધ સરખો બાસતો, આસપાસ જોતો, કોઈ વિદ્યક્ષણુ વેગથી હું આગળ ચાલતો હતો, પણ મારા હાથમાં હાથની બાજુએ રહેલાં આ દીવ્ય ભુવનોનો છેડો જણાયો નહિ. આ તે રાત્રિ હશે કે દિવસ થયો છે, એનો નિશ્ચય કરવા સરખું તે કશું મને કંઈ સાધન સાપડ્યું નહિ. થોડો આગળ જઈશું તો દૃષ્ટિ જેના પારને પામતી નથી એવું વિશાળ જળાસય જણાયું, અને રત્ન સરખા દીવ્ય કોષ જડ પદાર્થ વડે બાંધેલા ઘાટ દેખાયા. તે ઘાટ ઉપરે દૃષ્ટિ નાંખતાં અસંખ્ય સ્ત્રીઓ જોવામાં આવી. એ સ્ત્રીઓમાં કોઈતો સ્નાન કરી આરા ઉપર વજ્ર પેહેરે છે, કોઈ તો જળમાં નમસ્ક્રિડા કરે છે, કોઈને નાના ફુંગારને સજે છે, કોઈ તો વજ્રાનંકારથી શોભતી સખીઓ સાથે પરસ્પરના હાથ ઝાલી પેલા દીવ્ય ભુવનમાં પ્રવેશે છે. આ સર્વ સમૂહનો દેખાવ જોતાં તેમાં પુરુષ એક પણ જણાતો ન હોતો.

હે નિર્વિકાર ચિત્તવાળાં ! આ સ્થાને તો હું દૃષ્ટિ નાંખતાં જ અતિથી રહિત સ્થાણની પેઠે થઈ હોએ, અને એવા સંશયનો બાસ થયો કે આહા ! આ તે સ્વરૂપનો સ્વભાવસિદ્ધ ચમત્કાર છે, કે આ તે શોભા વડે પ્રાપ્ત થઈ સાધકને બ્રહ્મ કરનાર સિદ્ધિઓનું સામર્થ્ય હશે, કે આને

સાક્ષાત્ સ્વર્ગેજ છે, કે આ મૃત્યુ લોકમાંજ નિરતિશય આનંદને આપનાર આ સ્થાન યુગ્મવાનુ પ્રાણીના નિવાસ અર્થે રચાવેલ છે, કે આ કોઈ ભૂમંડળમતિ દેવલોકજ છે કે શું ? એમ નાના સંકલ્પને કરતો એકાં વિનાનો યદ્ય ઉભો. પણ તે કોઈ મને બાણતું બાણાયું નહિ. આ મનની ખાતરી યદ્ય કે. યોગીને યોગથી, સત્યવ્રતવાળાને સત્યથી, ધર્માને ધર્મથી માનીને માનથી, ચત્તિને તથા બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મચર્યથી, તપસ્વીને તપથી, તથા અન્ય સર્વને મોહપાશવડે બાંધી છાટ કરનાર આ ઇંદ્રની અપ્સ-રાદે સ્થાને સ્થાને વર્ણુન કરાએલી સ્ત્રીઓ આ પ્રકારનીજ મોહમયી હશે. 'આ સ્ત્રીઓનું' સૌંદર્ય તથા તેમના સર્વ પ્રકારના તે અવલોકેલા સમયના વર્ણુનને કર્યા તથા સાંભળવા માગી વિરક્તાવસ્થા તથા તમારી સ્થિતિ યોગ્ય નથી, તેથી તે નિઃસાર રસને આ સ્થેએ વર્ણુવવો મુશ્કેલી દઈને આગળ પ્રસંગને સંક્ષેપમાં કહું છું.

(અપૂર્ણ.)

સાધકની ઇષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

૫૬.

પ્રભુ તે સ્વર્ગમાં મુજને લૂંછા બાંધે, પ્રભુ.
 જ્યાં ત્યાં દેવળ આ જગતું અમાન બે,
 સત્ ચિત્ આનંદ આપ દિસો જ્યાં એકલા,
 અંતર બાહ્ય સદૃશ દિશમાં ભગવાન બે, પ્રભુ.
 મુજ ગતિ નથી પ્રભુ તે સ્વર્ગ જવા એકલા,
 'પ્રભુ' નામ, જગ, દેહ અસ્તિત્વે,
 નેત તથા ગુરુરાય ! ન માર્ગ નિહાળ્યા,
 નાસું પ્રવાસે હું ગૃહધનઆસક્ત બે, પ્રભુ.
 શુભિ પ્રભુ તે સ્વર્ગની સ્તુતિ મેં સાંભળે અતિ,
 શુક સનકાદિક પ્રભુ સેવે તે સ્થાન બે,
 અનેક સાધુશ્રેષ્ઠ જે પૂર્વે યદ્ય ગયા,
 કરતા એક સ્વરે તેનું સ્તુતિગાન બે, પ્રભુ.

નિરંતર ગુરુ સાધક તે સ્થળ પ્રભુ જઈ ચડે,
 અપાર જલસની ધારતા નથી હર દાગ લે,
 કાવર, પાણુ છન્છા મુજ મનમાં છે ધણી,
 આશા આપ જ્યે ન્યાણું તે ધામ લે, પ્રભુ.
 પવન બરી નીચ હરે કાઈ વેગથી,—
 ગતિ ને સ્થળ પ્રતિ કરવા કરતા યલ લે,
 કડના, કદી પડતા, પણુ અતે જઈ ચડે,
 ક્ષમ અતે લહેતા દુર્લભ દુષ્ણ રત્ન લે, પ્રભુ.
 આરોહણુ અવરોહણુ વાયુનું કરી,
 ગામે મડન અતિ ગુપ્ત હેઠાડે કાપ લે,
 રક્ષક કુટિયાંગી મુખ બેદી મહા બલે,
 પ્રેરણી સદિ અતે તે સ્થળને લેખ લે, પ્રભુ.
 પૂપક કરી પરમાણુ સંયગાં સમૂહનાં,
 સદ્ગત વિષે લય કરિને કાઈક ધીર લે,
 સદ્ગત તથા કારણમાં ગાળી યલથી,
 ત્યે શમી અતે યાતા ત્યાં રિયર લે, પ્રભુ.
 પ્રેમી ક્રે, પ્રભુ વચ પદ્મમલો આપનાં,
 તન્મય કરી રૂપ વૃત્તિના સમુદાય લે,
 નિતારિતલ વિજારી આપ સ્વરૂપમાં,
 પામે તે અક્ષય સ્થળ શ્રુતિયો ગાય લે, પ્રભુ.
 શૂન્ય શિખરપરથી ને સ્થાન સમીપ છે,
 શુભિ એવું, ક્રે દણી આ મન આપલ લે,
 સત્ય કરી વૃત્તિ, તે સ્થળને પામીને,
 કરતા આડી તણુ ધરમાનું સાદ્ગ્ય લે, પ્રભુ.
 જલિ જલિ પ્રભુ ક્રે શ્રેયસ્કર તમ નામને,
 મનોમયે વડે, આધિ હિમાંસુ ચર લે,
 પ્વાને સદિ પરિણામે તે સ્થળ પામતા,
 સુખ ન્તાં છે અનુભવિ જન ક્રે અનવલ લે, પ્રભુ.
 ધીર પ્રતાપી ગર પ્રભુ જન આપતા,

અનેક માર્ગે દાર એ નિધિ પુરવાર્થે જો,
 સદગ્ધ વિશેષે દુર્લભ તે રથગ આપતું,
 સ્વરૂપે સમી પરિણામે, ઘાપ કૃતાર્થે જો,
 આગળ હું પણ પ્રભુ સિદ્ધ ન કાંઈ કરી શકું,
 સ્વરૂપ, પ્રયત્ને પણ થતું ના મન રિચેર જો,
 સુમગ ઉપાસં મને દુર્લભ પ્રભુ બાસતા,
 કરી કરણા કાવરને કરજો વીર જો,
 ઉત્તમગ કર્મ નથી પ્રભુ મારા પક્ષમાં,
 સુખ બળ તે પ્રભુ આપતાહું સામર્થ્ય જો,
 નિજ શિશુ લાડી સમ્પર તે રથગને લાખી,
 આશા ઉપ નહોં કરશે પ્રભુ બ્યર્થ જો,
 નયો વૈરાગ પ્રભુ સુખ ઉરમાં ઉપાયો,—
 જો, તે રથગ પ્રતિ મતિમાં છે સોપાન જો,
 સર્વોએ આદૃત હું તો હું મોહથી,
 નિહર રહી કર નીત્ય વિત્યં રસપાન જો,
 સ્વૈચ્છતા પ્રભુ દુષ્ટતાની છે મુજ દેહમાં,
 ઉર્ધ્વે હવે મુગ્ધા પ્રભુ ક્યાંથી અચાપ જો,
 સુદમ ચક્રી પણ સુદમ તમારા રથાગને,
 જડમતિ હુંથી સદગ્ધ ન પાગી શકાય જો,
 આયોગ્ય સર્વ પ્રકારે હું. એ આપને,—
 નથી અજાણ્યું, અણે સૌ ગમવાત જો,
 અંશક્ય તોપણ વિશ્વપતિ હું આપને,
 તારુ પણ દાણમાં કરતા મેર સમાન જો,
 કરણા ચાતાં અપારક હું, પ્રભુ પ્રાતના,
 પામીશ પગમાં નથી ઉર રતિ સદેહ જો,
 પાત્ર થતાં દુશ્વર તે રથગ પછી ના રહે,
 રથગ મળતાં શિશુ સ્વરૂપે બગશે સદેહ જો,

પ્રભુ.

પ્રભુ.

પ્રભુ.

પ્રભુ.

પ્રભુ.

પ્રભુ.

પ્રભુ.

॥ ૐ શ્રી ॥

કર્મ તથા સંસ્કાર.

મનોવિનાશસ્તુ ગુરુપ્રસાદાન્

નિમેષમાત્રેણ તુ સાધ્ય એવ ॥ (અમનસ્કમ્)

અમ્યસ્તૈઃ કિમુ દૌર્બકાલમનિલૈર્વ્યાધિપદૈર્દુઃસ્વદૈઃ

પ્રાણાયામશતૈરનેકકરણૈર્દુઃસ્વાત્મકૈર્દુજયૈઃ ।

યસ્મિન્નમ્યુદિતે વિનશ્યતિ વલી વાયુઃ સ્વયં તત્ક્ષણાત્

પ્રાપ્તું તત્ સહજસ્વભાવમનિશં સેવધ્વમેકં ગુરુમ્ ॥ (અ. મ.)

સર્જના આરંભે પ્રલપ્તશબ્દો સમ પરિણામને પ્રાપ્તેલી, જગત્ના ઉપાદાન કારણરૂપ પ્રકૃતિ વિમ્બુન દશાને પ્રાપ્ત થતાંજ, સર્ગવશાત્ પ્રાપ્ત થયેલા વેગના બળથી રૂદ્ર વિમ્બુ તથા અદ્ભારૂપ પરિણામને ક્રમે કરી પાળી-ખોતાના કાર્યરૂપ મદત્ તત્ અર્થાત્ અંતઃકરણરૂપે પરિણત થાય છે. આ કારણનાં શુદ્ધ કાર્યમાં આવે છે એ નિયમ પ્રમાણે જે વસ્તુ પદાર્થ પ્રકૃતિના અવયવરૂપ છે તેજ સત્, રજસ્ તથા તમસ્ એ ત્રણ પદાર્થ પ્રકૃતિના કાર્ય અંતઃકરણમાં પણ છે. (એ લણ દ્રવ્યો પુરપરૂપ ચિત્તન્યને બંધન બાંધનાર હોવાથી શાસ્ત્રમાં એમને શુદ્ધસંતો આપેલી છે, પણ જ્વનારમાં “શુદ્ધ” શબ્દથી બોધન કરાતા પદાર્થથી એ શુદ્ધ શબ્દનો અર્થ જુદોજ છે) અંતઃકરણમાં રહેલા એ ત્રણ શુદ્ધો વિષમ અવસ્થામાં હોય છે અર્થાત્ કોઈ અંતઃકરણમાં સત્ત્વગુણ આધિક હોય તો કોઈમાં રજસ્ અને કોઈમાં તમસ્ ઈત્યાદિ. સત્ત્વગુણના આધિક્યવાળાં અંતઃકરણોમાં પણ સત્ત્વના ન્યૂનાધિક અંશથી થયેલું તારતમ્ય હોય છે. એ પ્રમાણે સંપૂર્ણ અંતઃકરણો સામાન્યરૂપે એક છતાં ખોતાના ઉપાદાન કારણરૂપ સત્ત્વ ત્રણ પદાર્થના શુદ્ધપ્રધાનભાવ તથા ન્યૂનાધિક અંશથી બેદવાળાં છે. એ અંતઃકરણોની નિશિષ્ટ અથવા અવશિષ્ટ જૈનન્ય છતાં કહેવાય છે. જ્વનારમાં ચિત્તન્યરૂપે એકજ છે પણ અંતઃકરણરૂપ ઉપાદાન બળથી બિન

જ છે. ખરું જોતાં અંતઃકરણ એજ છાતું છપલ આણુનાર હોવાથી છવો સદા ભિન્ન ભિન્ન છે તથા ચૈતન્ય એક છે. એમ કહીએ તો આ-લે. એ છવથી કરાતી ક્રિયામાનને કર્મ કહે છે, અને પ્રત્યેક કર્મ પોતાના અંતમાં અંતઃકરણમાં કોઈ પણ છાપ પાડ્યાવિના નાશ પામતું નથી. અર્થાત્ પાડેજ છે. તે છાપને સંસ્કાર સંજ્ઞા અપાય છે. અર્થાત્ કર્મ જે સુક્ષ્મરૂપ ધારણ કરી અંતઃકરણમાં રહે છે તે સંસ્કાર કહેવાય છે. એ પ્રમાણે જોતાં અંતઃકરણ એક અલંત મોટો દર્મીણ છે. તેમાં રહેલાં કર્મો પોતાના કર્તાને પોતાને અનુકૂળ ફળ પોત પોતાને કાળે આપ્યાજ કરે છે, એટલે તે સંસ્કારરૂપે રહેલાં કર્મ ઉન્મોષક મળ્યાથી વિશેષરૂપ ધારણ કરી ફળ આપવા પોતાને કાળે ઉન્મુખ થાય છે. એ કર્મ તણ પ્રકારનાં મના-માં છે:-(૧) ક્રિયામાણ, (૨) સંમિત (૩) પ્રારબ્ધ.

છવો કર્તૃત્વ અભિમાન પૂરંક. જે નવાં કર્મો શરીર ધારણ કરી કરે છે તે ક્રિયામાણ છે. ત્યાં કેટલાક લોકનું એવું માનવું છે કે આ જન્મમાં છવથી કરાતાં કર્મો પૂર્વરચિત કર્મોના ફળરૂપ છે. પણ એ વાત વિચાર કરતાં સત્ય કરતી નથી. કેમકે જો આ જન્મમાં કરાતાં કર્મો કર્મજન્ય દ્રવ્યનાં ફળરૂપજ હોય તો ગત જન્મોમાં કરેલાં કર્મો પણ ફળરૂપજ હો-વાં જોઈએ. એટલે જેમ આ જન્મમાં નવાં કર્મો કરાવનાર સ્વભાવ દ્રવ્ય-માં અભાવ તેઓ માને છે તેમ પૂર્વના અનંત જન્મોમાં પણ અભાવ અ-ગીધર કરવોજ જોઈએ તો તેથી કોઈ પણ જન્મમાં છવે કર્મો કર્યાં હોં એમ નહિ કહે, તો પછી આ જન્મમાં અથવા પૂર્વ કોઈ પણ જન્મ-માં કરાતાં કર્મો ફળરૂપ કેમજ કહેવાય ? તેજ કહેવાય. માટે સ્વભાવ દ્રવ્ય-માં સદ્ભાવ અવશ્ય અગીધર કરવો જોઈએ. જે ન માનીએ તો શાંત્રો તથા ઉપદેશ માત્ર નકારમાંજ દેરે, કેમકે છવની પ્રવૃત્તિ પૂર્વ કર્મ પ્રમાણે જ થવાની અને આ જન્મમાં નવાં કર્મો કરવા તેને સ્વતંત્રતા નથી, તેથી તેને કોઈ પણ ક્રિયા કરવા બોધ કરવો ઘડનો નથી. માટે અંતઃકરણમાં સ્વભાવદ્રવ્ય માનવું આશ્ચર્ય છે. તેમજ દરેક ક્રિયાથી અંતઃકરણમાં સં-સ્કાર પડે છે તેથી, તેથી અર્થાત્ દ્રવ્ય (કર્મજન્યદ્રવ્ય) પણ અવશ્ય મા-નવું જોઈએ. એ જનિ દ્રવ્યના જગથી છવની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેમાં સ્વ-ભાવદ્રવ્યથી છવની જે જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયામાણ કર્મમાં અંતર્ભૂત કરાય છે. એ સ્વભાવદ્રવ્યની રાક્ષા કેળવે સતંત્ર નથી કેમકે કર્મજન્યદ્રવ્ય

એ દ્રવ્યના સદાયભૂત અથવા પ્રતિજઘકરૂપ થઈ શુભાશુભ પ્રવૃત્તિમાં ફેરફાર કરાવે છે, તોપણ જેમ કાંઈ કાર્યમાં આવતાં વિઘ્નેને મહેનત કરી માણસ પરાભવ પમાડી શકે છે તેમ શુભ પ્રવૃત્તિમાં જ્યારે કર્મજન્યદ્રવ્ય પ્રતિજઘકરૂપ થઈ અડે છે ત્યારે સ્વભાવદ્રવ્યના બળથી તેની સત્તા તોડી જીવની શુભ પ્રવૃત્તિ થઈ ઘટે છે.

એ ક્રિયામાણુ કર્મોમાંનાં જ્યાં પોતાનું ફળ તત્કાળ આપતાં નથી, પણ પોત પોતાના નિયમિત કાળે પરિપકવ થઈ આપે છે. તો એ કર્મો જ્યાં સુધી ફળ આપતાં નથી તેટલા કાળમાં એને સંચિત કર્મ કહે છે. કરાતી વખતે ક્રિયામાણુ કહેવાય છે અને કરાયા પછી અને ફળ આપવા ઉન્મુખ થતાં પૂ. સંચિત કહેવાય છે. એવાં અસંખ્ય સંચિત કર્મો પ્રત્યેક જીવના અંતઃકરણમાં રહેતાં હોય છે. જે જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તે ઉપર કલા પ્રમાણે અંતઃકરણમાં સંસ્કારરૂપે (અર્થાત્ સંસ્કરણે) રહે છે; તે સંસ્કાર દેશકાળ વસ્તુ આદિ અભિચ્છન્નક મળવાથી ઉદ્ભૂત થઈ કર્મરૂપ પ્રતીત થાય છે, તે કર્મ પુનઃ પોતાનો બળવત્તર સંસ્કાર મનમાં મૂકે છે; તે સંસ્કાર પુનઃ ઉદ્ભૂત થાય છે. એ પ્રમાણે (પોતાની મેળે) કાંઈ પણ સંસ્કાર નાશ (જપ) પામતા નથી અને બીજી તરફથી જ સ્વભાવદ્રવ્યના બળથી એનેક નીતિન કર્મો કરી નવા સંસ્કાર બાંધે છે. આથી સંચિત કર્મો નિરંતર જીવિંગત થતાં બધા છે. એક દેહ પામ્યાથી એ મૃત્યુરૂપ ઉન્મોષક મળ્યે દરેક સંચિત કર્મ પોતાનું ફળ આપવા ઉન્મુખ થઈ ઘટે. પણ જીવનાં કરેલાં કર્મો નાના પ્રકારનાં હોવાથી તે જ્યાં એક વળને ફળ આપી શકે એમ અભવનું નથી. જેમ અશ્વમેધ અને પ્રહાદત્યા એ બે કર્મો કાંઈ એક સંગાન દેહમાં ફળ આપી શકવાં ઘટનાં નથી. માટે એ અનેક કર્મોમાંથી જે પરિપકવ થયાં હોય અર્થાત્ બળવત્તર હોય છે તેજ ફળ આપવા ઉન્મુખ થાય છે. એવાં એક શરીરમાં ફળ આપી શકે એવાં કર્મો પોતાને અનુકૂળ એક શરીર જીવને પ્રાપ્ત કરાવે છે. અર્થાત્ જીવનો નવો જન્મ લે છે અને તે જન્મમાં તેઓ પોતાનું ફળ પોતાની શોભતા પ્રમાણે આપે છે. આ કર્મો તે શરીરના (જન્મના) પ્રારબ્ધરૂપ કહેવાય છે. એ પ્રારબ્ધ માટે મોગાદેવ ક્ષયઃ કથુ છે; અર્થાત્ બીજી રીતે એને ક્ષય થતો નથી. એ પ્રારબ્ધનો અંત આવે છે કે તત્કાળ જીવ, તે શરીરમાં ફળ આપનાર તથા તે શરીરને ટકાવનાર કારણનો અભાવ થવાથી

તેને છોડે છે. * અને પુનઃ પુરુષ અર્ચિત્ક* ગણાથી અસંખ્ય સં-
ચિત દર્શાવતા બળવત્તર, એક જન્મમાં ફળ આપી શકે એવાં કર્મો પો-
તાથી ફળ આપી શકાય એવા સંસ્કાર બેડીથી હાંવને બાંધે છે એમ અ-
નાદિ કાળથી હજારો આ સંસ્કારકર્મો બ્રહ્મ પ્રવાળ કરે છે.

આથી એ તો નિર્વાદ સિદ્ધ થાય છે કે જીવોને જન્મ મરણ-
આદિ અનેક દુઃખ આપનાર આ સંસ્કારોજ છે. જ્યાં સુધી એ સંસ્કાર-
નો, ફળ આપવાને શક્તિમાન રહે સદ્બાવ છે ત્યાં સુધી તેઓ અન્યથા
આશિષો જન્મ મરણાદિ રૂપ પોતાનાં કાર્યોને પ્રકટ કરવાના. માટે એ
સંસ્કારો સખ કરવો એજ સુખનું આધન નિઃસંશય કરે છે. નાડ સંતો
વિદ્યતે માવઃ નાડભાવો વિદ્યતે સતઃ અસત્ પદાર્થનો સદ્ભાવ ધવો
ધટો નથી અને સત્તાવાળા પદાર્થનો અભાવ ધવો ધટો નથી એ ન્યાય
પ્રમાણે એ સંસ્કારનો નાશ (annihilation) કાઢિ ઉપાયે થવાનો
નિદિ, તેમજ તે કરવા પ્રયોગન પણ નથી. માત્ર સંસ્કારનો નિરોધ થાય
અર્થાત્ ફળ આપવાની શક્તિનો દાહ થાય તો દુઃખનો અભાવ ધઇ
નિરુત્તર અંતઃ મજે એ નિઃસંશય છે.

* આ પ્રકારે પ્રારબ્ધનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી જીવને ફળ ન-
થીજાથી મજે છે કે કર્મથી છળાદિ પ્રાપ્ત શકાઓ તો સ્વાભાવિક રીતે
હર ધઇ જાય છે, પણ વિશેષ એક પ્રારબ્ધનો કયા સ્થળમાં ઉપયોગ ક-
રવો તથા પુરુષપ્રયત્નનો (સ્વમાવદ્રવ્યના બળનો) કયા ઉપયોગ કરવો
એ પણ સમજવું કઠિણ નથી. ત્યાં પ્રાપ્તને માટે પુરુષપ્રયત્નની કશી
જરૂર નથી પણ અપ્રાપ્ત પદાર્થને માટે પુરુષપ્રયત્ન કરવું ધટે છે. તો
શરીરનો નિર્વાદ વગેરે તો એમને એમ પણ ધવો ધટે છેઃ અર્થાત્ જે
પ્રારબ્ધે ફળ આપવાને શરીર રચ્યું છે તે પ્રારબ્ધ પોતાના અંત મધી
તે શરીરને વિવિધ રજો આપી તેનો નિર્વાદ કરવાનું. પણ અપ્રાપ્ત જે
એ કર્મ (સંસ્કાર)નો સમૂળ નાશ કરનાર સાધનોનું અનુગ્રહ છે તેને માટે
પુરુષપ્રયત્નની જરૂર છે, કેમકે તે દંધ-સિદ્ધ નથી. જે સિદ્ધ હોત તો
આ જન્મ થવા પાસેજ આવવો ઉપરની પ્રક્રિયા પ્રમાણે ધટો નથી.
માટે દરેક શ્રી પુરુષરૂપ વિચારવાનું પ્રમ્ણે તો પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે
આ અપ્રાપ્ત અર્થ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નમાન થવું ધટે છે.

તેમાં પણ એ ક્રમોનાં દૂષ બેઝવી એનો અંત આણવાની આશા
અર્થ છે કેમકે એક ક્રમે પણ પોતાના રજ વારતે અનેક વસ્તુઓને પા-
ડે છે એનું વિદ્વાન અનુભવીના અનુભવ પ્રદર્શક વચનો કેપ શાસ્ત્ર વા-
ધી સિદ્ધ થાય છે. સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે.

શ્વસૂકરતરોપ્ત્રાણાં ગોત્રાવિમૃગપક્ષિણામ્ ।

• ચાણ્ડાલપુલ્કસ્તાનાં ચ વ્રહ્મહા યોનિમૃચ્છતિ ॥

અહાલ્યા કરનાર મૂર્ખ શ્વ સૂકશદિ અનેક યોનિને પામે છે. એને
ન્યારે એક ક્રમે અનેક વસ્તુ આપી અનેક ક્રમે કરાવી નિરુત્ત થાય
છે, તે અપુર ક્રમે કોઈ દરોડો દૂષ આપી રહે એ સંભવિત છે? ન-
થીના. માટેના શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે.

સત્તજન્માનુગં કાર્યમેકસ્યાપીહ કર્મણઃ ।

શ્રુયતે ધર્મશાસ્ત્રેષુ કિમુત્તાનેકકર્મણામ્ ॥

માટે વિચારવાનું પુરૂષે આપી જ્યાં આશાપાસનો પરિભ્રમ કરી
સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર સંમત એવા સંરક્ષરના નિરોધ માટે પ્રયાસ કરવો ઉચિત છે.

ત્યાં ઉપર કલા પ્રમાણે પ્રારબ્ધનો લ્પ બોગમીન થાય છે, તેમજ પુરુષ-
ને નિરોધમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર કારણોમાં પ્રારબ્ધ પણ એક બળવાન કારણ
હોવાથી તેનો લ્પ કરવા પ્રયોજન પણ નથી. અર્થાત્ તથા કિયમાણ ક્રમે
બાધ ન કરે એવો ઉપાય કરવો પડે છે, તેમાં કિયમાણ ક્રમે જ્યાં સુધી
કર્તૃત્વ અભિમાન પુર્વક કરવામાં આવે છે ત્યાં સુધી તેઓ. અભિમાનીને
દૂષ આપવાનાં. માટે કિયમાણ ક્રમે બાધ ન કરે તે માટે કર્તૃત્વ અભિ-
માનનો લ્પ કરવો આવરણ છે. તે લ્પ જ્યાં સુધી “અહં અહં”
(હું હું) એવા રૂપે પ્રત્યક્ષ આત્માનું ચર્ચાત્ સ્વરૂપે અપરોક્ષ બાધ
નથી થયું ત્યાં સુધી થાય એમ નથી; કેમકે જેમ કર્તૃત્વપણાનો આરોપ
અપરોક્ષ છે તેમ તેને વિતારણ કરનાર જ્ઞાન પણ અપરોક્ષ પડે છે. તે-
થી અનેક મંથે સીખ્યે, અનેક અંકન મંડનના અંચ સુખ પાડ કરી
સખાઓમાં વાદ કરી જ્યાં મેળવ્યે—એ વગેરેથી એ જાંતિ નિરુત્ત થતી નથી;
પણ આત્માનો આશ્વાસન કરવેના આત્મા અકર્તા છે અર્થાત્ કર્તૃત્વરૂપે મ-
નથી રહિત છે એનું જ્ઞાન થયેના એ જાંતિ દર થાય છે, તેથી આત્માનો

સાક્ષાત્કાર કરવો એ દરેક વિચારવાનું સ્ત્રી પુરુષનું કર્તવ્ય હશે. આ આત્મા કંઈ બાબ (પરાગ) પદાર્થ નથી કે હિન્દ્રિયોની બહિર્ પ્રવૃત્તિથી તે બાબથી. પણ પ્રસન્ન પદાર્થ હોવાથી ઈન્દ્રિયાદિની અંતર્મુખતાવડે વિવેકી પુરુષો તેનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે એ સંભવે છે. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે પરાગે સ્થાનિ વ્યવૃણસ્ત્વયંભૂક્તસ્માત્પરાઙ્ પથ્યતિનાન્તરાત્મનુ । ક-શ્રિદ્ધારઃ મત્યગાત્માનમૈશ્વરાદિત્ત્વસુરમૃતત્ત્વમિચ્છન્ ॥ પરમાત્માએ શ્રા-ત્માદિ હિન્દ્રિયોને પરાઙ્ પદાર્થનું બાબવાની યોગ્યતાવાળાં સ્થાનમાં છે તેથી તેઓ (બહિર્મુખ પ્રવૃત્તિથી) અંતરાત્માને જોઈ બાબી શકતાં નથી; તોપણ કોઈક ધીર સુમુક્ત પુરુષ ચતુરાદિ હિન્દ્રિયની અંતર્મુખતા કરી પ્રત્યાત્માને જોઈ બાબી છે. આ વાક્યથી ચતુરાદિ હિન્દ્રિયની અંતર્મુખતા આત્મસા-ક્ષાત્કાર પ્રતિ દારણ છે એ સમજાય છે. સાક્ષાત્ શ્રુતિ નિર્ધારિતથી એજ કહે છે—યચ્છેદ્વાદ્મનસીપ્રાક્ષસ્તદ્યચ્છેદ્જ્ઞાન આત્માનિ । વિવેકી પુરુષો વાગાદિ ઈન્દ્રિયો ભનમાં ઉપસંહાર કરવો અને તે મનનો પ્રકાશ-સ્વરૂપ શુદ્ધિમાં ઉપસંહાર કરવો અર્થાત્ હિન્દ્રિયોને વૃત્તિમાં અને વૃત્તિનો અંતઃકરણમાં લગ કરવો. આ વગેરે અનેક પ્રમાણોથી પણ એજ સિદ્ધ થાય છે કે ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા કરવા પર માણસે ઉદ્યમ કરવો, એ-વીજ સમગ્ર કોશની નિવૃત્તિ અને પરમાત્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દેહસાક માણસો એવું માને છે કે જ્ઞાનથીજ મોક્ષ છે અન્ય કશા-ની જરૂર નથી, પણ તે ભ્રેષ્ઠ એ વિચાર કરતા નથી કે જ્ઞાનને માટેજ સમગ્ર સાધનની જરૂર છે. પરોક્ષજ્ઞાન દોષ દહાડો ઈશ્વર આપનાર નથી પણ અપરોક્ષ જ્ઞાનથીજ કોશ મટે છે. અને અપરોક્ષ જ્ઞાન માટે ચિત્ત-વૃત્તિની એકાગ્રતા સિદ્ધ થવીજ જોઈએ. યોગ બીજમાં કહ્યું છે કે યોગહિનિં કંયં જ્ઞાનં મોક્ષદં મવતીશ્વારિ । ચિત્તવૃત્તિની, એકાગ્રતારૂપ યો-ગવિના પરોક્ષ જ્ઞાન કેવી રીતે મોક્ષ આપે! માટે જ્ઞાનનો મિથ્યા લવારો ન કરતાં તેનાં સાધનનું અનુદાન પ્રથમ કરવું જોઈએ.

સચિત કર્મના નિરોધ માટે પણ ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા અગે-શ્લિષ્ઠ છે. જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ મહમસાત્કુરુતેડર્મુન એ વાક્ય પ્રમાણે જ્ઞાનથીજ એ કર્મની પણ નિવૃત્તિ થાય છે અને જ્ઞાનને માટે ઉપર દ-લા પ્રમાણે ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા આવશ્યકજ છે. અથવા તો એ ચર્ચિ-

ત કંઈ પણ ઉદ્ભૂત થયા વિના ફળ આપના અસમર્થ છે અને કુંડલીની શક્તિ દ્વારાજ સંચિત કંઈ ઉદ્ભૂત થાય છે. માટે તે શક્તિનું આશ્રન કરવું જો જોઈ પાપન થયું. અને તે આશ્રન કરવાને પ્રભુ ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતાના સાધનની જરૂર છે. માટે એ પદ્ધતી પણ ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા અવધા મનનો જગજ મોક્ષમા મુખ્ય કારણ છે એ પ્રાપ્ત થયું. યદપિ જ્ઞાન મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ છે અને ચિત્તવૃત્તિનું સ્થેય જ્ઞાનનું સાક્ષાત્કારણ છે નો પણ જન્માન્તરૈશ્વ વહુમિયોગો જ્ઞાનેન લુપ્ત્યન્તે । જ્ઞાનં તુ જન્મૈકેન યોગાદેવ પ્રજાયતે ॥ તસ્માદ્ યોગાત્પરતરો નાસ્તિ માર્ગસ્તુ મોક્ષઃ ॥ વગેરે શાસ્ત્રમાં કલા પ્રમાણે તથા વિચાર વગરથી એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે કે બ્રહ્મવિચાર વગેરે પરોક્ષજ્ઞાનથી કોઈ જન્મે એકાગ્રતા સિદ્ધિ થાય તો યાય, અને ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતા સિદ્ધિ થવાથી તેજ જન્મમાં તરતજ અપરોક્ષ જ્ઞાન થઈ જીવનમુક્તિ મુખ્ય પ્રાપ્ત છે. માટે યોગ એજ મુખ્ય સાધન છે, અને તેજ કારણથી એવાં તમાં આસ્તિક નારિક સમગ્ર દર્શન સર્ગતિ આપે છે. એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવાનાં સામાન્ય સાધનનું નિરૂપણ અન્ય કોઈ વખતે આ વિષયના સાંધણરૂપે થઈ રહેશે. પણ સાધનમાત્ર જે સાધનથી ફળ આપે છે અને જેના વિના કોઈ પણ સાધન ફળ ઉત્પન્ન કરવું નથી પણ ઉત્પન્ન અનર્થજ ઉત્પન્ન કરે છે તે સાધનનો ઇસારોમાત્ર આરંભમાં મૂકેલા મોક્ષમાં જાણનાં પુનઃ અને કરી આ વિષય સંપૂર્ણ કરવો ઉચિત ધારીએ હોય. તે સાધન જીતેન્દ્રિય બ્રહ્મવિદ્વિદ્ધ પુરૂષસિદ્ધ શ્રી સદ્ગુરુનીજ સેવા માનવ છે.

શુદ્ધામ્યાસસ્ય શાંતસ્ય સદૈવ ગુરુસેવનાત્ ।

ગુરુમસાદાત્તતૈવ તત્ત્વજ્ઞાનમકાશતે ॥

વિચાર.

આ સંસારમાં તારવાર આપણે અનેક માનવિગોને એમાં કહેતાં સાંભળીએ છીએ કે 'માઈ ! વિચાર કરો' 'ભાઈ ! વિચાર કરો' એ જોડે

એક ઘણું જ નદાનું વાજ છે તો પણ માનવ જ્વહારમાં તેનો હિયોગ લગાઈના સમયમાં, સમાધાનના સમયમાં તેગજ દેટલેક અંશે ઉદાસીત અવસ્થામાં પણ નિરંતર યથા કરે છે. કાંઈ નહીં તો ઉપર કહી ગયા એટલોજ અનુભવ ધ્યાનમાં લઈએ તો વિચારનું માહાત્મ્ય અને આચર્યક્તા આપણા અંતઃકરણમાં અસાધારણ રીતે પ્રતીત થશે.

વળી એક તરતનું જન્મેલું જાગર, જે પ્રલસ રીતે વાણીયુક્ત બાસનું નથી, જેને સુખ દુઃખાદિની નિર્મલિની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ઉપાયને માટે પણ અન્યના ઉપર આધાર રાખવો પડે છે, અને જેની સ્થિતિ વ્યાવહારિક આપણાં અચાચક પશુની સમાન દહેવાય છે, તે કાળે કરીને શારીરિક વૃદ્ધિ પામે છે એટલુંજ નહીં, પણ પછી તે પ્રથમ તો બોયની તોતડી બાપા હચ્ચારવા શીખે છે, સુખ દુઃખનાં સુખ્ય મુખ્ય કારણો તે જાણે છે; અનુકૂળની ઇચ્છા અને પ્રતિકૂળનો અત્યાદર કરનાં શીખે છે, પાંછળથી પ્રેમસૂમાંથી શ્રેયસને તારણી કાઢવા શીખે છે, તથા અન્યને પણ વ્યાવહારિક દિનકર જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરનાર થઈ પડે છે; અને જે ઉન્નાય સંચિત હોય છે તો અંધારામાં પૂરા આ જગતુનો તેમજ તેના અધિષ્ઠાત્ર રૂપ જગત્કારણનો પણ અનુભવ પાળી કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે.

આ સર્વ પ્રાપ્તિ ઝાંચી યાય/છે? કોઈ કહે છે કે એનો પૂર્વના સંસ્કાર ઉપરજ આધાર રાખે છે. આ ઉત્તર અમારે પણ અમાન્ય નથી. પરંતુ અમે જો એમ કહીશું કે એ સર્વ વિચાર કારાજ પ્રાપ્ત થાય છે તો અમારું કહેવું કાંઈ નહીં તો દેટલેક અંશે 'પણ ખરું' મણકાયા વિના નહીં રહે. જે સંસ્કારને સર્વ પ્રાપ્તિનું કારણ માનીએ તો પણ વિચાર એને સર્વ પ્રાપ્તિનું દ્વાર માનનાં કોઈ પણ પ્રકારનો વર્ધો નથી.

હવે વિચારનું મૂળ સ્વરૂપ શું છે તેનો વિચાર કરીએ. મોણુએ કોઈ પણ મન્ત્રન્ય અથવા લક્ષ્ય સ્વને સતીર વડે મહેગંગાનો યત્ન કરે છે. ત્યારે તેમનરૂપ કિયાને આપણે 'ચાર' (ગરન્નરું, ધાનુરું રૂપ) કહીએ છીએ. પરંતુ એના 'ચાર' વડે આપણે જે લક્ષ્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા તે વખતે આપણે સ્મરીકથી વિદ્યારૂ એક પ્રકારની માનસિક ક્રિયા રૂપ યત્ન કરવો પડે છે, અને તે કિયાને વિચાર=વિચાર' એવું નામ આપેલું છે. આ વિચાર તે આખા મનના દેવનું સાયેજી, જેનાં સમાવયું છે એવું અજન્મતર બૂધનું છે જે સ્થળે વિચારકીન અનુભવ

વસે છે તે સ્વયં પશુઓને ધસવાના નિર્ગિડ અરણ્યનાં જોવાં છે. નિર્ગ-
રથી મનુષ્ય પ્રાણીનો દેહ ધાર્યા ગયો છે એવો આપણને સર્વને પ્રત્યક્ષ
છે. સુખ દુઃખનું જ્ઞાન પણ વિચાર દ્વારાજ થાય છે, વિચારહીન પ્રા-
ણીને આ જગતમાં કોઈ સ્વયં ચમત્કૃતિનો ભાસ થવાનોજ નહીં. એને
જોને વિશ્વ ચમત્કૃતિનુંજ જ્ઞાન નથી તે હવે ચમત્કૃતિના આદિદેહને તો
કોઈવાર પણ જાણી શકતો નથી. માટે શાસ્ત્રઅધિકારપરતે માનવી-
ના જાગ પાડતાં પામર એવી સંજ્ઞા હમણાં ફરી ગયા એવા વિચાર
હીન મનુષ્યોને આપી છે.

વિચારમાં એક એવા પ્રકારની શક્તિ છે કે સૂક્ષ્મ વસ્તુઓને પામ
તે મહત્ ૩૫માં આપણા હૃદયની આગળ ખડી કરે છે. એક ઉદાહરણ
તરીકે જોઈએ તો આ સંસારમાં ફેરલાંક માનવી પોતાના અલ્પ દુઃખને
મોટે નિરંતર અસંતોષમય વાણીમાં પાકાર કર્યો કરે છે. વિચારરૂપી
સૂક્ષ્મ દર્શક દ્વારા તેઓ પોતાના અલ્પ દુઃખોને મોટાં હુંગરના જેવાં દેખે
છે. તેમજ ફેરલાંક માણસો પોતાના અલ્પ સુખને અથવા સુખનાં અલ્પ
કારણોને મહા સુખ ૩૫ માનીને પ્રવૃત્તિ કરે છે; જો આમ ન હોત તો
વાસ્તવે જોતાં દુઃખી વિસાતમાં નહીં એટલા ધન વાળા શ્રીમંતો એક ઉ-
ત્તમાં આખા આખને સમાવી દે એવા અભિમાનને ધારણ કરી રહેવા
નજરે પણ ન પડત. વિચારમાં જે હમણાં વર્ણવી ગયા એવી ચમત્કારક
શક્તિ છે તેથીજ તે કેવળ સુખનું પણ સાધન યથા શકે એવો સંભવ
પરો, પરંતુ એ વિચારને કોઈ કુશળ નેતાની તેમજ સુખમય લક્ષ્યની
અપેક્ષા છે એમ અનુભવીજનો માન્યાવિના રહેશે નહીં. જે માર્ગે આપણે
વિચાર ચલાવીએ છીએ તે માર્ગના સ્વભાવ પ્રમાણે સુખ અથવા દુઃખની
પ્રાપ્તિ થાય છે; આના ધણા દાખલા આપણે જીવદારમાં જોઈએ છીએ.
પરંતુ વાસ્તવ સુખ (જેમાં દુખનો જરાય પણ ભાગ નથી) તેની પ્રાપ્તિ
ને માટે પણ વિચારની જરૂર છે, એનો અર્થ ફેરલાંક માણસોએ એવો
કર્યો છે કે આપણે સમિદિવસ વિચારજ કર્યા કરતાં જોયો આપણે નિર્મ-
ળ સુખનો ઝરો કોઈની કાઢી શકીશું. પણ ખરું તો એ છે કે કેવળ વિ-
ચારથીજ કેવળ સુખનો લાભ થાય એ માનવુંજ જોઈએ છે; વાચક પોતા-
નોજ અનુભવ વિચારશે હારે તેને તરત સમજાશે કે બ્યારે આપણા મ.
ગજમાં વિચારનો વાટાળોયો ધુમરા લાગે છે હારે હૃદય કેવું શાન્તિવિ-

રહી થઈ ગયા છે; હું જાણું છું અને જોઈતો અંતુભવ આવી દર્શામાં કરે છે એ વાર્તામાં કાંઈ શંકાતું પ્રયોજન નથી. હવે સ્વાર્થાપિક રીતે જીવનને પુછવાની છાંય થશે કે 'કેવળ સુખના સાધન તરીકે વિચાર કેટલે અંશે ઉપયોગી છે ?'

... પ્રથમ જગત્ દુઃખરૂપ છે અને તેમાંથી પરમ સુખ મળવાનો અસંભવ છે, એવા પ્રકારનું જ્ઞાન વિચાર દ્વારા જ થાય છે. આ પ્રમાણે વૈરાગ્ય પ્રાપ્તિના સાધન તરીકે વિચારની ઉપયોગિતા સિદ્ધ થઈ. વૈરાગ્ય યુક્ત યોગી અંતઃકરણને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ અર્થે વિચારને એકજ વસ્તુ ઉપર સ્થિર કરવાનું કાર્ય આરંભતું પડે છે. અને આ કાર્યમાં પણ વિચારનું અસ્તિત્વ હોય છે એ તો સ્પષ્ટ છે. પરંતુ સર્વ કાર્યરૂપ પ્રપંચનો અવધિ હોય છે તે પ્રમાણે અંતે વિચારનો પણ અવધિ છે. કેમકે છેવટે જ્યોત્સ્ન અને વાસનાશ્વર એજ ઇશ્વર્ય છે; અને એનાથીજ પરમ સુખની પ્રાપ્તિ છે. સદા-અવસ્થાની પ્રાપ્તિ લગીતો વિચારની આવશ્યકતા છે પ્રજ્ઞ તત્ત્વજ્ઞાત વિચારકથી જિન એવી કાંઈ વિચાર રૂપ વસ્તુ નથી. આના સંબંધી મુળ જગવાનું પતંગસિતું મૂલ તેમજ અન્ય યોગના મન્દ્યોમાં સંવિત્તર વિવેચન કરેલું છે. પરંતુ આ પ્રસ્તુત વિષયનો હેતુ તો એજ દર્શાવવાનો છે કે જે 'વિચાર' આપણા વ્યવહારમાં અતિ ઉપયોગી છે તેજ આપણને પરમાનંદરૂપ સ્વરૂપાદાર પરિણામે પહોંચાડનાર એક સર્વોત્તમ વાહન છે.

પૂર્વે કહી ગયા તે પ્રમાણે અંતિ હિતમ વાદનરૂપ જે વિચાર તેનો અસદુપયોગ કરનાર માનવીએના સંબંધમાં પણ અત્રે કાંઈક લખીશું તો અનુચિત નહીં ગણાય. આપણે આ સંસારમાં આરાપાસ નિદિ નાખીશું તો આપણને પ્રલસ જણાશે કે નામરૂપાત્મક જગત્માંની સર્વ વસ્તુઓ વિવંકી જનોને તો સુખના સાધનરૂપ અર્થ પડે છે તેજ પ્રમાણે નિગરના સંબંધમાં છે. વિચારના સંબંધમાં એક એ અધિકતા છે, તે એ છે કે વિચાર એ અવપંતર સાધન હોવાથી જાણ સાધનો કરતાં અધિક પ્રયત્ન છે અને તેથી તેનો અસદુપયોગ અધિક આશુભ અર્થની પ્રાપ્તિ કરાડે છે. આત્માથી અવિન એવો પરમત્મા પ્રાપ્તિ માનના અંતઃકરણમાં નિરંતર નિરાજ છે. વિચારને અને અંતઃકરણને તો અતિ નિદ્રા સંબંધ છે એવો સાધારણુ સમજવામાં માંડ્યો મળે છે. આથી વિ-

જીવોડહમિતિ દંદાડયુ પાણી. કરણા સિન્ધુ ૦ ૪

જે રૂપે ખીજ બહુ છે પાણ્યાં,

(ને) ડાવેલ જળથી ઉછરી આવ્યાં,

સરકારાંકરતે બહુ લાવ્યાં. કરણા સિન્ધુ ૦ ૫

નાના વિંધ વૃક્ષો નીકળિયાં,

નાના વિંધ ફળ દેવા ફળિયાં,

એવામાં ભોગ ભુજો મળિયા. કરણા સિન્ધુ ૦ ૬

દુઃસંગ રૂપિ વાલુ વાવો,

ક્રામળ તરનો તોડખો પાવો,

જેનો મ્હોર સુગુણુ રૂપિ દેખાયો. કરણા સિન્ધુ ૦ ૭

ચોડાં શુભ વૃક્ષો જે બચિયાં,

તે પશુ ખેડુતને નવ પગિયાં,

તેને ખાઈ જાવ પશુઓ મચિયાં. કરણા સિન્ધુ ૦ ૮

અશ્રદ્ધા-હુકરિયે આધી,

સુરભક્તિરૂપી વેલી બાધી,

જેથી ઉરમાં અતિ યદ્ય અધિ. કરણા સિન્ધુ ૦ ૯

ખીજાં પણ વૃક્ષો સુખદાર્ઠ,

ખીજાં પણ સર્વ ગંગાં ખાઈ,

બચ્યાં દંદોર વૃક્ષો દુઃખદાઈ. કરણા સિન્ધુ ૦ ૧૦

બચ્યા ગર્વરૂપી બહુ જાવળિયા,

ધંતૂરા દોંગરૂપી ફળિયા,

મહુડાં અજાનરૂપિ ગાળ્યાં. કરણા સિન્ધુ ૦ ૧૧

શુભ વૃક્ષ વધ્યાથી જન ધણું,

દુર્વૃદ્ધ વધ્યાથી દુઃખ મણું,

એ રીતે દુઃખ પડયું જમાણું. કરણા સિન્ધુ ૦ ૧૨

ફરિ વાવો તમ બક્તિ પહેલી,

શોભે મનમાં જે અવગ્રેલી,

જે સુગુણુતિ સંજીવની વેલી. કરણા સિન્ધુ ૦ ૧૩

અજાતમાત્ર દોષ શુભ આપોતો,

દુર્ગુણનાં દરખત દાંખેતો,

હરે ખેડુનના સંતાપોને, કરણા સિન્ધુ ૧૪
 અદ્ભુત મુગની પ્રત્યક્ષ યદને,
 ખેતી ખેતી હમે જઈને,
 સદ્ગુરુપદમાંડિ રહું સમઘને, કરણા સિન્ધુ ૧૫
 એટલી આશા પૂરી કરને,
 બચપાશ પ્રજો ! હાલુમાં હરને,
 નિગ શિશુ વળણી ખોલે ધરને. કરણા સિન્ધુ ૧૬

વિશ્વવિવેક. પ્રસ્તાવિકા.

વસંત તિલિહા છંદ.

વિશ્વાદિ ગદ્ય લય કારણ રૂપ જે છે,
 આદ્યતગધ્યયકી હીન સ્વરૂપ તે છે;
 ને સર્વ જૂતમદિ નીચ પ્રતીતિ દે છે,
 તે છંદનેજ ખત્તજડન તો નમે છે. ૧
 આશરવીણ મુગની પ્રજા હો અમાપી,—
 દમિત રૂપ ધરી દર્શન દો તથાપિ;
 બક્ષોની વાણિ તમને અધિકારી ગમે છે,
 પ્રેમેથી નાથ ! ખત્તજડન તો નમે છે. ૨
 સદ્ધર્મશીલ જનપાતક હો દુષાત,
 કુરીયમાર્ગે જનના પિકરાલ માલ;
 એવું છું કાન્ય કુટિલા મતિ શુદ્ધ યાત્રા,
 દેને સદાચ ચુનનોતિ મુકીને ગાત્રા. ૩
 સ્વેચ્છાથી વિશ્વ રચના ઘણી મુદ્દે કાળી,
 માયા તથા ત્રિગુણથી સજ્જગારિ દીધી;
 ચંતન્ય શુદ્ધરૂપના વિશુદ્ધો તથાપી,
 પીત્તીર ચીન જગની સ્થિતિ છેક સ્થાપી. ૪

ॐ

મહાકાવ.

(માસિક.)

પુસ્તક ૧. હું. આવળ વદ ૧૪. અંક ૧૦ માં.

ૐ અવોરેભ્યોયધોરેમ્યોયોરયોરતરેમ્યઃ ॥

સર્વેમ્યઃ સર્વસર્વેમ્યોનમોસ્તુરુદ્રરૂપેમ્યઃ ॥

છપાવી પ્રસિદ્ધ-કરનારઃ

લપાધિવાધકવર્ગઃ

રાજનગર...

ગુજરાત એસ્ટ પ્રેસમાં. સી. જી. પંડ્યાએ છાપ્યું.

સંવત્ ૧૯૨૫. પોસ્ટિંગ માટે. સંવત્ ૧૯૮૯.

વાર્ષિક ઉપહાર રૂ. ૨. અગાઉથીજ.

વધુ મળતો રૂ. ૨-૮-૦

દરેક છુટી નકે

લેતા રૂ. ૦૧.

અનુક્રમણિક

વિષય.

પૃષ્ઠ.

સાધકની હૃદયપ્રતિ પ્રાર્થના.....	૨૧૭
શ્રી પંચવગ્દ વૃત્તાન્ત.....	૨૧૮
વિદ્યાન.....	૨૨૩
ગી સદ્ગુરની આવશ્યકતા.....	
શ્રી ચાલકુતારમંજુષા.....	
પાખંડ ખંડન છપ્પા (છપ્પ છંદ.).....	

જાહેરખબર.

આ મહાકાળના ઉપાસક ધવાની ખાસ વિરમિ દાઈને કરવામાં ન
વિગ આવે. માંદ રોને એના ઉપાસક ધવાની ઇચ્છા હોય, તેણે પગદારા
'અનુરાત ગેહેટ' એદિસમાં મહાકાળના મેનેજરને પોતાની ઇચ્છા જણાવવી.

॥ ॐ श्री ॥

સાધકની ઇષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

પદ. રાગ મહાર—એક દેશી.

હો ગુર મોહધ્વાન્ત યાજો,

દુઃખી રિયતિ બાજો, હો ગુરરાય ! દુઃખી રિયતિ બાજો,

ધન જમતાત, કેમ હજિ ન જાળ પાજો.

મુકો કાં વહેતો, હો ગુરરાય ! મુકો કાં વહેતો,

અહો ગુર બાંજ, વળી વળિ વિનવી કહેતો.

દેક.

દુઃખ વિપવની પ્રીતિ આ, નિર્ભજ નયિ યતિ નાય,

આગણ્ય કલેશ યકી સદા, પ્રજળુ પ્રભુ મન સાય.

દુઃખતણા સંજંધમાં, અનુભવું દુઃખ દિન રાત,

તદપિ આ સુખશ્રાન્તિરતો, ટળતી નથી હે તાત.

વિવેક ન અહેતો, હો ગુરરાય ! વિવેક ન અહેતો,

અહો.

હો ગુર કરણાણુ યાજો,

અધકર રહાજો, હો ગુરરાય ! અધકર રહાજો,

પ્રકટી જ્ઞાનાર્ક, આજ્ઞાનનિરી ખાજો,

તાપ નિજ દાખો, હો ગુરરાય ! તાપ નિજ દાખો,

આતર્વાદ સાંત, —રહી, શીદ અનર્થ સાંખો.

મોહમત્ત મુજ મન પ્રભુ, જૂલ્યું જપતપ ધ્યાન,

મિથ્યા જગ જણી સત્યવત્, અન્યું અતિરાય ખેમાન.

દુઃખિય વિષયવિના ન કશું, અવર મુઝે, મહારાજ !

શું વર્ણુ રિયતિ ચિત્તની, કથતાં આવે બાજ.

દાણિ દુઃખ રહેતો, હો ગુરરાય ! દાણિ દુઃખ રહેતો,

અહો.

હો ગુર આપતણી માયા,

૧ મોહરૂપી અધાર. ૨ જ્ઞાનરૂપી ગુર હૃદયમાં પ્રકટ કરીને.

તરસા દોષ ડાહ્યા, હો ગુરરાય ! તરસા દોષ ડાહ્યા,
મતિના મેંદ, કંઈ અનન્ત અટવાયા;
શક્તિ મુજ ન્તણો, હો ગુરરાય ! શક્તિ મુજ ન્તણો,
વિપવનો કીટ, કેમ તરે હું, આપ નાણો.

આપ થકી મુજને પ્રભુ, માને સર્વ મહાન્,
ભૂલી એ, અતી ધાર્યું મેં, નિરા દિન નિજ અભિમાન.
હવે ન ન્યાળી મારું દો, આનું પ્રભુ તમ પાસ,
અમય દયાળુ ! આપજો, અમકત પશુ ગણિ દાસ.
તાપ અતી, સહેતો, હો ગુરરાય ! તાપ અતી સહેતો, ગ્રહો ૦ ૩
હો ગુર હૃદય અંધિ છોડો,
કર્મળગ ત્રોડો, હો ગુરરાય ! કર્મળગ ત્રોડો,
દૃષ્યની પ્રીત, હણી આપ પદે લેડો,
મોહળગ ભારી, હો ગુરરાય ! મોહળગ ભારી,
કરી લય સઘ, ફોન દાસ લિજે તારી,
નેનાશ્રુ આ નિરખીને, થાલે કશ્યાવંત,
ઉચ્છ્રાક્ષ કરી હવે, આણો દુઃખનો અંત.
મોહલયાવું હે પ્રભો ! દેજો શુદ્ધ વિચાર,
જળ સ્થળ કે નભમાં તમે, છે જીવના આધાર,
અન્ય નથી લહેતો, હો ગુરરાય ! અન્ય નથી લહેતો ગ્રહો ૦ ૪

શ્રી પંચવરદ-વૃત્તાન્ત.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૨૦૧ થી.)

આ રીતે દિગ્મુદસરખો, ચેટા રહિત હું ઉભો રહ્યો એટલીવાર મેં
તે 'આ તે સ્વપ્ન થયું છે' કે 'હું સાવધ અવસ્થામાં આ લેડું છું' એ-
વો ભગ થયો. દેટખો એક કાળ ત્યાં એમને એમ કરી રહ્યો, અને આ
માન સરખી અવસ્થાનો અભાવ થઈ વ્યારે પુનઃ મારી સાવધ સ્થિતિમાં

આત્મો, ત્યારે તો સર્વોદય થયેલો બાસ્તો, અને તે દિવ્ય ભુવનો તથા જ-
ગોરાય તો અદૃશ્ય થઈ ગયેલાં જણાયાં, અને આગત્તા દિવસના અંતમાં
દીઠેલા વૃક્ષવડે વેદિત મંડપ કરતાં અધિકરમ્ય અને વિશાળ એક સરખું
સ્થાન માત્ર ત્યાં જણાવા લાગ્યું.

આ પ્રકારે જોઈને આશ્ચર્ય સાથે અનેક વિચાર આવવા લાગ્યા, ત-
થા તે દીઠેલા પ્રસંગની પધાર્ય પ્રતિમા વૃત્તિમાં આરૂઢ દોષાથી, સમસ-
વંત આત્માના સ્વરૂપને અનેક ચાર વિચારી દૃઢપણે નિશ્ચય કરનાર હું સ-
રખા આંખે કામને પણ પુનઃ એક ચાર તે પ્રસંગ અવગ્રોહવાની આતુર
ઈચ્છા પ્રકટ થઈ. એ સમયે મને એવો વિચાર થયો કે સર્વાધિપતિ મ-
હેશ્વરને છાનનાર જે કામ કહેવાયો છે તે કામેજ આ મારા સમીપ આદ-
્યુત ચરિત્ર રચ્યું હશે, કેવો કામજ આ અનેક સ્ત્રીરૂપે પ્રતીત થયો હશે?
આ સંપૂર્ણ સંસારને મૃગતૃષ્ણાના જળની પેઠે અનુભવનાર હું કયા પ્રતિ-
બદ્ધ સંસ્કારના ઉદયથી આ દુષ્કામાં મોહવાળો થયો છું? સર્વથા નિર્ના-
દાવસ્થાને ઈષ્ટ ગાનનાર છતાં આ મન કાના બગથી મોહવશ થયું પ્રતી-
ત થાય છે, એ પણ જણાતું નથી. મારો આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ ય-
થાર્થ હશે કે અપયથાર્થ એ પણ હવે કળી શકતું નથી. આ વગેરે સં-
શય તથા વિપર્યયના અંશસરખા અનેક વિચાર બાસવા લાગ્યા, તે સર્થને
હું યથાર્થ વિચારથી તથા મોહક વિચારમાં દોષ દર્શનની અનેક સુક્તિથી
નિર્મળ કરવા લાગ્યો. તોપણ આ પ્રદેશમાંજ આજે રાત્રિપર્યંત રહી સં-
સયનિવૃત્ત થયું એવો અંતનો નિશ્ચય વૃત્તિમાં થયો; તેથી આતુર્યાત્મ
ધણે દૂર ન જતાં, એટલામાંજ ફરતાં, વિવિધ વૃક્ષ દિ પદાર્થોની જ્વલિને
વિશેષ લક્ષ્યપૂર્વક અવગ્રોહતાં આજો દિવસ વ્યતીત કર્યો. એટલામાં મને
કામીઓની, પ્રિય પદાર્થના વિયોગગ્રન્થ દુઃખદ, અવસ્થાનો અંશતઃ અનુ-
ભવ થયો. દિવસનો કાળ પહોં લાગ્યો જણાવા લાગ્યો આગલા દિવસ ક-
રતાં રમણીય સ્થાન છતાં પણ ને જોતાં ચિત્તનો એટલો પ્રસન્નતા ન જ-
ણાવા લાગી. વૃત્તિઓ વિવિધરૂપે દિવસના અંતપર્યંત વેંચથી સ્ફુરતી રહી,
અને હું તેમને નિર્જળ કરી શાંત કરતો રહ્યો. એમ કરતાં રાત્રિનો સર્ધિ
આંચ્યો; એટલે તત્કાળ એ સ્થાનનો દેખાવ આગતી રાત્રિની પેઠે ફરવા
લાગ્યો; અને કંમે કરી રાત્રિનો પ્રવેશ થતાંજ તે દિવ્ય ભુવનોનો બાસ
પવા માગ્યો. હજાશની પવન પૂર્વવત્ પ્રતીતિ થવા લાગી. મુઠામોઢક

સ્ત્રીઓનો સમુદાય પણ રથને રથને જણાવા લાગ્યો. પ્રસંગે મારા સમીપ થી તે સ્ત્રીઓ જાય, પણ મારા પ્રતિ કિંચિત્ લક્ષ્ય સરખો પણ કરે નહિ. જ્યારે જ્યારે મારા ચાલવાથી અથવા તેમના જવા આવવાથી અત્યંત સમીપતા થતી, ત્યારે તેમનાં વસ્ત્રના ફરફટાટનો વાયુ મને સ્પર્શ કરતો, અને તેથી તત્કાળ એક વિશ્વક્ષણ પ્રેમનાં પ્રેરણા સંભાળ થતાં. આ દશો મેં મારા જ્ઞાનપણના નદિવત્ બાનનો અનાદર કરીને મનને કહ્યું, 'રે દુટ મન! તે મને મોટો છળ ક્યો છે! આટલા દિવસ તું બમની પેઠે કૃતિમ્ય અક્રિય અવસ્થાનું ડોળ કરતું ધ્યાનસ્થ થા'! અરે! મેં તારા શાંત પણાને જાણી નિશ્ચય ધર્યો હતો કે હું મનોનિર્મલ તથા વાસનાક્ષયના સદ્ભાવવાળો તત્ત્વજ્ઞાની તથા તત્ત્વસ્વરૂપ થયો છું, પણ તે સર્વ હવે મને વ્યર્થ જણાયું. શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનનાં સાધનમાંજ પ્રથમ વિવેક, પછી વૈરાગ્યને કહ્યો છે. તે વૈરાગ્યનું મુખ્ય સ્વરૂપ કહ્યું છે કે આ શ્વાદ લોકનાં સુખને કાકવિષ્ટા સંભાન તૈલધારાવત્ નિરંતર માનનાર પુરુષજ વૈરાગ્યવાન છે; અને તે જ તેના ઉત્તર કાળે સંપત્તિ પૂર્વક અર્થાત્ દેહાત્માધ્યાસની નિવૃત્તિપૂર્વક પ્રબળ મોહોચ્છાને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારેજ તત્ત્વજ્ઞાનના શ્રવણમાં અધિકારવાળો થાય છે. તો એ જોતાં આ કુદ્રહ્મદશબળવાળો હું આ લોકમાં પ્રતીત થતા આ સ્ત્રી આદિક વિષયોની પણ અસ્પૃહા વાળો થયો નથી, તો સંપૂર્ણ વિષયમાં કાકવિષ્ટાસંગ તિરસ્કાર ભુદિ થવી ક્યાં? અર્થાત્ હજી હું અધિકારિ સાધકની પંક્તિમાં પણ પ્રવેશ્યો નથી, તો મારા વિષે જ્ઞાનાવિભાવનો સંધિ તો ક્યાંથીજ હોય?

રે રે! આ બાલ ત્યાગના આકબરવાળો હું મંદગતિ ગંસારી કરતાં પણ નીચડું. મેં એકાંત દેશના સેવનને કરી કરવા યોગ્ય કાંઈજ ક્યું નહિ. પક્ષાંતે અજગળના ગ્રહણથી સરીરશોષણ કરીને પણ મેં કોઈ સ્વાર્થ સિદ્ધિ ક્યો નહિ! મેં વિવિધ પ્રકારના કષ્ટવાળો તીવ્ર તપ કરી પ્રાપ્ત કર્યા યોગ્ય ઉચ્છેદન અદ્યાપિર્વત પ્રાપ્ત ન ક્યું? મેં બાલ શત્રુનો અંભાવ કરવા સર્વ સંગ પરિત્યાગ કર્યો, પણ આ ગુપ્તપણે હૃદયમાં રહેલા બળવાન અંતઃશત્રુને આ ક્ષણપર્યંત પણ જણા નહિ! મેં મોઢક પદાર્થના અભાવવાળા પ્રદેશમાં રહીને આ ઈન્દ્રિયોના જમને મિથ્યા માંની લીધો. યમ નિયમની યથાર્થ સિદ્ધિચિન્તાનો હું રાત્રિ દિવસ વિવિધ આસનો વાળીને પૃથા જોડો, તથા વિના વિરાગ વિષયમાં અસ્પૃહાવાળા વૃત્તિના વેગને

જોઈ એ વૃત્તિઓને નિગ્રહ યવા ચોખ્ખ ગણી નિષ્પ્રયોજન મેં નિષ્ક્રિયતામાં
જે રેચક, પૂરક, કુંભક કરી પ્રાણાયામને આદ્યો! તથા હૃદય, કંઠ અને
પાર્શ્વોદિ સ્થાનોને શ્રમ આપનાર નાના કુંભકને સાધવા યત્ન કર્યો! રે રે!
આ કાકના સંદેશ સ્વભાવવાળા મનને હંસરૂપ જાણવામાં મેં અત્યંત અ-
સાવધંપણું વાપર્યું છે! વિષયલાલસાના અભાવનો નિશ્ચય ન કરીને નિ-
રર્થક મેં નિર્વિષયી સરખી તત્ત્વની ધારણાઓમાં આ આધુન્યો ક્ષણ કર્યો!
એમ છતાં પણ આ મન વિષયાગ્રર પરિણામથી છુટી હજી તત્ત્વાગ્રર પ-
રિણામને પામ્યું જણાતું નથી. વિષયની સ્વભાવથીજ અપ્રાસિવાળા દરિદ્રિ
આદિ પ્રાણિની પેઠે વિરાગતા અનુમાનવળો નિઃસંગી હું વ્યર્થજ આટ-
લો કાળ ફસાવ્યો છું! અહો! ધિક્કાર છે તે ત્યાગાવસ્થાના ધારણ કરના-
રને કે જેમણે આ સંસારના વિષય પટારૂના સમીપ રહીને અનેક યુક્તિ
તથા પ્રસંગથી નિર્વિકાર ચિત્તનો યથાર્થ અનુભવ લીધા પિત્ત તે મલિન
ત્યાગને ધારણ કર્યો છે! શતગુણ અધિક ધિક્કાર છે તે ત્યાગિને કે જેમ-
ને મારી પેઠે લાગની અવધિના કાળ પડી વિષયે ઝાલો અંતરમાં ઉદય
થાય, અને ઉદય યવા પશ્ચાત્ તે ઇચ્છાને આગીત યવા વિચારે, પછી તે
છુટ્ટ ઇચ્છાને આધીન વર્તવામાં તત્પર આ પાપરૂપ દેહનો અંત ન આણે!
હું ઇચ્છાને મેં રાત્રિ દિવસ ધ્યાનમાં પ્રતીત કરેલા આપ કે જેમને મેં મારી
સ્વરૂપ ગણી નિશ્ચિત કર્યું છે, તે આ ક્ષણે ક્યાં અને ક્યા રૂપમાં છે,
તેનું મને જ્ઞાન નથી; અને આ દુઃખદ મોહ જેને મેં કોઈ ક્ષણે પછી
ધ્યેયરૂપ ગણી સેવ્યો નથી, તે ક્યાંથી પ્રકટ થઈ આ મારો હૃદયમાં પ્ર-
તીત થાય છે, એ હું સમજતો નથી. રે રે! આ તે છુટે મારા અનુભ-
વની પરીક્ષાનો પ્રસંગ આણ્યો છે કે મને પ્રાપ્ત ઇષ્ટ ફળના વિરોધિ સં-
સ્કારે આ બળ વાપર્યું છે, કે હથેરની અષ્ટ સિદ્ધિઓએ મને ચોગ
બળ કરવાને આ પાખંડ રચ્યું છે! આશ્ચર્ય છે કે આટલે કાળે આ અ-
નાદિ અગ્નિને આગીતે આ સિદ્ધ સરખા હૃદયને પણ ઘેરો ઘાસ્યો છે!
આ વગેરે અનેક વિચારને કરતો હું તેજ બંધ કરીને બેઠો, અને
છટ્ટું ચિંતન કરવા લાગ્યો, પણ પ્રજ્ઞા સંસ્કારોના બળથી તેમાં હું
સંજ્ઞા થયો નહિ, લાગે તત્કાળ સાવધ થઈ મેં એ વિચાર કર્યો કે હવે
આ સ્થાનથી આગળ ચાલીને જોઈ કે સંમ છુટવાથી વૃત્તિસંખ્યા થાય છે.
સાધનોના સમૂહમાં આવી પ્રજ્ઞા વૃત્તિના વેગનો જવા કરવામાં વિરોધિ

સ્થાન તથા સંગતિનો ત્યાગ પણ અતિ ઉચિત ગણ્યો છે. આ વાતાંત્રી રમરણ પનાં જ હું એ જણાવ્યું તથા દિવ્ય ભુવનને સહ અન્ય વિભાગમાં વેગથી વહેવા લાગ્યો. જતાં જતાં વૃત્તિઓ ભુવન પ્રતિ-વળે, અને હું બગથી આગળ વલ્લો જાઉં. આ રીતે ઘણી ત્વરિત ગતિયે આત્મનો જેમ જેમ આગળ ગયો તેમ તેમ કિંચિત્ કિંચિત્ ચિત્તની શાંતાવસ્થાને અનુભવવા લાગ્યો, ને તેથી કંઈક પ્રસન્નતા પ્રતીત થઈ. એ પ્રમાણે ધણે અંતરે ચાલી જતાં વળી એક વિચિત્ર પ્રસંગ દૃષ્ટિએ પડવા લાગ્યો; તે વૃતાંતને પણ સંક્ષેપમાં કહું છું.

ભુવન ત્વડને જતાં આગળ જે આછો ઘેરા ચંદ્રની ચાંદિની સં-રખે પ્રકાશ હતો, તે આ આગળનાં સ્થળ સમીપ આવતાં ખાછો ત્રિ-શેષ ઉત્તરણ સરખો વધારે જણાવા લાગ્યો. એથી મને તત્કાળ તો એવી ભ્રાંતિ થવા લાગી કે અરે આને હું યુગ્મ તે જ ભુવન સમીપ આવ્યો કે એ ભુવન ત્યાંથી ઉડીને આ ભાસ સંયુજ્ય દેશમાં આવ્યું? પણ આ-ગળ વધતાં એ ભ્રાંતિ છુટી ગઈ. મારે કાને લક્ષ્યાવધિ મનુષ્યની હૃદયરેખા પડ્યો પડવા લાગ્યો; અને આકાશ પૃથ્વીને એક કરી રહેનાર મોટો વિ-શાળ પેદાડ હોય એવું દેખાવા લાગ્યું. તે વેળા તો મને એવો ભાસ થયો કે અરે! આ લોકો કહે છે કે આ આકાશ રતંબરિના રતંને આ-ધારેજ પોતાની ગેળે અંધર રહ્યું છે, પણ આ જોતાં એ વાર્તા ઓઠી પડે છે. આ તો ઉર્ધ્વ લોકનો આધારભૂત દિગ્ગસ્તંભ હોય એમ જણાય છે. આવા ને આવા રતંબો અદ્દિ દિશા પ્રતિ હશે, પણ અદ્દ અને અદ્દમ શક્તિવાળાં વિગયનાં ક્રીટ સરખાં પ્રાણીઓ આવા વિકટ સ્થળમાં પ્રવેશી-ને એનાથી સચ્ચાન ચળાવિનાજ માત્ર લોકમાંતો ચઢવે છે કે આકાશ તો રતંબરિનાજ સત્ત્વી અંધર રહ્યું છે. આકાશ! પેલું સ્થળ છોડી આ ત-રફ ન વળત તો આ સર્વને ન જણાયલા એવા આકાશના આધારભૂત રતંબને હું સી રીતે જાણી શકત ?

આ પ્રકારે અનેક તરંગને વશ થતો વેગથી જ્યારે હું આગળ ગ-યો ત્યારે તો અસંખ્ય પુરુષોનો સમુદાય મારી દૃષ્ટિએ પડ્યો. તે પુરુષો વિવિધ વિચિત્ર વેષવાળા જણાયા. કેઇ તો દિવ્ય વસ્ત્રાવકાશવાળા, તથા મુંદર દિવ્ય રૂપવાળા હતા. કેઇ તો મોટા તપસ્વીઓ સરખા દેખાયા, અને કેઇ તો આ લોકના શ્રીમાન્ વૈભવી શ્રેષ્ઠ પુરુષો સંરખા જણાયા.

આ આસંખ્ય પુરુષના સમૂહને જોઈને પ્રથમ તો મને જોઈ વિચાર આવ્યો કે આ સ્થાનથી આજુગાજુ કાંઈ મોટી વસ્તી હશે, ત્યાંની આ સ્ત્રી-પુરુષરૂપ પ્રજા આ પોતપોતાનાં રમવા તથા આનંદ કરવાનાં સ્થાનમાં આવ્યાં જણાય છે. તેમાં આ પુરુષો છે, અને પેલી આ પુરુષોની સ્ત્રીઓ હશે, અને આ તપસ્વી સરખા પુરુષો તો આજુગાજુ વસતિના આશ્રય તથા પોતપોતાનાં સ્થાનો સ્ત્રી તપ કરતા હશે, તે સહજ આ સુખપ્રદ સ્થળે આવ્યા હશે. આ વિચારને વશ થયેલો હું જ્યારે વધારે આગળ ગયો ત્યારે એ સર્વ કલ્પના ખોટી હતી, અને ખરું તો એવું જણાયું કે જે જણાયેલો મોટો સ્તંભ તો વિશાળ પૃથ્વીને રોકી રહેલો હતો, અને તે વસ્તુતઃ તો આદ્રશમાં ચઢવાની અસંખ્યતાની મોટી સીડીઓનો આધાર હતો. પેલા લક્ષ્યાધિ પુરુષો તો પ્રસન્નતાપૂર્વક પેલી સીડીઓ ઉપર ચઢતા ચાલ્યા જતા. આમરા તરફ જોતાં એક સીડીનો છેડો તો જાણે અંધમાની સાથે અડકેલો હોય એમ જણાતો, અને ખીજ અનેક સીડીઓનાં છેડાં તો આદ્રશમાં કાંઈ કાંઈ મેઘાં ચઢ્યાં પણ થયાં હોયના સ્થાનપર્યંત ચાલી ગયેલા હોય એમ જણાયા. આ સમયે જોઈને તો મારે એ નિશ્ચય થઈ ગયો કે અરે ! આટલા દિવસ હું કાને સાંભળતો હતો કે પૂર્વે આ લોકવાસીને સ્વર્ગમાં જવાનો માર્ગ પ્રદર્શો હતો પણ હવે આ પાપપ્રધાન કળિયુગ આવ્યો છે તેથી તે માર્ગ બંધ થઈ ગયો છે. પણ એ વાત આથી સારી અને સ્પષ્ટ થઈ છે. તેજ આ સ્વર્ગનો માર્ગ સામાન્ય સર્વ પ્રાણીઓ ન પ્રવેશી શકે એવા નિકટ સ્થાનમાં રચાયેલો છે. મારી ઉચ્ચતપશ્ચાંની નિષ્કળતાનાં આપેલાં અનુમાનો હવે વધે છે. એજ તપોભક્તતા પ્રભાવે હું આ સ્થાનને પ્રાપ્ત થયો છું. હવે તો સુખપૂર્વક આ સીડીએ થઈને સ્વર્ગ લોકમાં પ્રવેશ કરવો અને ઉચિત છે. કારણ કે પાપપુણ્યમિત્ર હુઃખરૂપ આ મૃત્યુ લોકમાં રહીને હવે મારે કોઈ અર્થની સિદ્ધિ કરવી અવશેષ નથી.

(અપૂર્ણ)

વિદ્વાન્

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૦૪ થી.)

આ પ્રમાણે વિદ્વાન્ યતું જોઈ દરેક-સુખેચ્છાવાન્ વિચારવાન્ પુરુ-

પતું કર્તવ્ય છે કેશકે વિદ્યાન્ માત સમગ્ર ક્રમેશથી રહિત તથા સમગ્રના-
નેશ્વર્ય સંપન્ન હોય છે. એજ પુરુષ ભગવત સખ્દે બોધન કરાવે છે. ઇ પ્ર-
કારતું એશ્વર્ય ભગશબ્દનો અર્થ છે. **ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः**
श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव पण्णां भग इतीरणा ॥ એ શ્લોકમાં કહેલાં

છ **ऐश्वर्य**ની પ્રાપ્તિ યવાથી ભગવદ્રૂપ પ્રાપ્તિ થઈ કહેવાય છે.

હવે એ “વિદ્યા” મળવાનો સાધનોનો વિચાર કરીએ. ત્યાં વિ-
દ્યાનાં એક તો સર્વગત તથા સર્વશક્તિમાન તથા આનંદરૂપ એ ગુ-
ણો ઉપર કલા પ્રમાણે હોય છે. તેમાં જ્ઞાન સત્ત્વગુણનો ધર્મ છે તેથી શુદ્ધ સ-
ત્ત્વ પ્રધાન અતઃકરણ થાય ત્યારેજ સર્વગત પ્રાપ્ત થાય એનો સ્પષ્ટજ
દખાય છે. **सत्त्वात् जायते ज्ञानम् योगिनां तुचेतनत्वात् सच्चोत्कर्षेण**
मित्तं सर्वज्ञत्वमुपपन्नम् ઈતિયાદિ ગીતા, શારીરક બાધ વગેરે પ્રમાણથી
સિદ્ધ થાય છે કે શુદ્ધ **‘સત્ત્વોત્કર્ષ’** એજ સર્વગતાતું **‘જ્ઞાન’** છે. અને સર્વ-
ગતાની સાથેજ સર્વશક્તિત્વ પણ હોય છે. તેમજ સર્વગપુરુષો સિદ્ધસંક-
લ્પના કલા છે તેથી પણ સર્વશક્તિત્વ સર્વગત્વની સાથેજ રહ્યું છે
એ સિદ્ધ થાય છે. વેદાંત સૂત્રમાં જગત્ સૃષ્ટિનું મામર્થ્ય નથી હોતું એવું
જે કહ્યું છે તેનો અર્થ માત એટલોજ છે. તેઓ ઇશ્વરની સત્તામાં રહી જ-
ે કાર્ય કરે તે સમષ્ટિ ઇશ્વરેજ ક્યાં કહેવાય છે. વસ્તુતઃ તો તેઓ જીવ-
ત્ત્વ દશામાં ઇશ્વરથી અભિન્ન હોય છે તેથી ઉપલા વાક્યનો અર્થ એવોજ
નિકળે છે કે તેઓને સ્વતંત્ર સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનું સ્થળ ન હોવાથી ઉ-
ત્પન્ન કરતા નથી. માટે સર્વશક્તિત્વ નથી આવતું એવું કહેવામાં કોઈ
પ્રમાણ નથી. તેથી સર્વશક્તિત્વનું કારણ પણ **‘સત્ત્વોત્કર્ષ’** સિદ્ધ થાય
છે. નિરતિશય આનંદની પ્રાપ્તિ પણ **‘સુખ’**ના નિર્બંધમાં કલા પ્રમાણે
ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્રતાજ છે. તે એકાગ્રતા વૃત્તિની અદિર્ભુજ પ્રવૃત્તિ કરાવ-
નાર રજો ગુણ તથા મોહ કરાવનાર તમો ગુણનો અભિન્ન યવાથીજ
અર્થાન્ શુદ્ધ સારિત્કલ્પની પ્રધાનતા યવાથીજ થતી થટે છે, માટે એ
પક્ષે પણ નિરતિશય શુદ્ધસત્ત્વોત્કર્ષ એજ આનંદનું કારણ કરે છે. આ સ-
ર્વતું તાત્પર્ય એ હતું કે **‘વિદ્યાન્’** કરનાર કારણ ચિત્તવૃત્તિની એકાગ્ર-
અથવા શુદ્ધ સત્ત્વોત્કર્ષ છે, એ શિવાય અન્ય કોઈ સાધન નથી એ નિ-
સંશય બાબતું.

જો સર્વેદ્રિક કરનાર સામાન્ય કારણો જે અનુભવી મહાદમાઓ લોકો પર મહદ્ અનુબંધ કરી દર્શાવી ગયા છે તેનું નિરૂપણ અન્ય વખતે થઈ રહેશે. પણ તે કોઈ પણ કારણ જે કારણ વિના જગ આપતું નથી તે કારણનું નિરૂપણ કરી આ વિષય પૂર્ણ કરીએ. તે કારણ (વિદ્વાન) શ્રી સદ્ગુર છે જોઈએ શ્રી સદ્ગુરની સેવા માત્ર છે. માટે તેનું નિરૂપણ કરીએ.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રી સદ્ગુરની આવશ્યકતા.

સરળે અંતઃકરણના માણસોને તો શ્રી સદ્ગુરની આવશ્યકતા સર્વેશો માન્ય છે. તેઓ તો સારી પેઢે સમજે છે કે આ સંસારમાં જીવોનું પ-રંમ દેવત સદ્ગુર છે. લોકોમાં પણ સર્વે સ્થળે “ગુરુવિના જ્ઞાન નહિ” એ અર્થનાં વાક્યો પ્રચલિત છે. તેથી તેવા લોક માટે તો આ વિષયમાં વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી. પણ હાલના કુદિશ બુદ્ધિના દેહતાક ઉચ્છ્રં-ખત લોકોને ગુરુશ્રૂતિ ઝેર લેવી જાય છે. તેઓ વારંવાર એવું બકે છે કે માણસ પોતે પોતાનો ગુરુ છે, અન્ય કોઈ ગુરુની આવશ્યકતા નથી, તેવા-નાં વચનો વિચારવાત્તે તો હાસ્ય માત્ર ઉપજાવે છે પણ મધ્યમ વર્ગના માણસો પ્રસંગે તેવા દંભીઓથી બચાવે પામે છે તેથી તેવાને માટે કં-ઈક કહેવું ઉચિત છે.

આ વિષય માટે અપાતાં વધાં કારણો આ સ્થળે આપવાનો ઉદ્દેશ-જ નથી. કેમકે જેટલાં કારણો તથા દૃષ્ટાન્તો આ વિષયમાં મળે છે, વિચારવાત્તી જેટલી આ વિષયમાં સંમતિ છે તેટલાં કારણો, દૃષ્ટાન્તો ત-થા સંમતિ અન્ય કોઈ વિષયમાં નથી. એમ કહીએ તો ચાહે. તેથી સમગ્ર કારણો આપતાં તો આપનારનું તથા વાંચનારનું આસપ્સ પણ પૂ-ર્ણ જાયે ચામ, માટે આ સ્થળે માત્ર દિગ્દર્શન કરીએ છીએ.

શ્રી સદ્ગુરનાં લક્ષણો માટે શ્રી સિદ્ધાંતસિન્ધુ, શ્રીમાગિનીભૂષણ-ની જગમગીના વગેરે આકર ગ્રંથો જોવા. જેમનામાં તે લક્ષણો નહિ

સ્વભાવના ઈન્દ્રિયમાત્રને પોતપોતાને નિયમે ચલાવી, કામાદિ શત્રુનો પરાજય કરી, મંત્રગત્ય ધારણાં ધ્યાન બ્રહ્મચિંતન આદિ ઉપાયોને ચોંટ, ઈન્દ્રિયાદિપર યથાવત્ રાજ્ય ચલાવવામાં પ્રવીણતા એ વિદ્યાના અનુભવિના શિક્ષણ વિના કેમજ આવે ?

એ મોટી મોટી વિદ્યાઓ મુખી દષ્ટને અસંત તુચ્છ રૂઝ આપનાર વિદ્યાઓ પર વિચાર કરીએ તો તેમાં પણ તેના અનુભવિની સદાપતા સ્પષ્ટ પ્રથમ સાધન દેખાઈ આવે છે. જળકેને ખાવાપીવા શીખનાર, મોટા મતાં વિવિધ પ્રકારની ચેટા કરતાં શીખનાર, ધર્માધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર તેમના સંસ્વાસમાં રહેનાર વડીમોજ હોય છે. અર્થાત્ જાળકેને પણ અનુકરણ કરી વ્યવહાર કરતાં શીખવા માટે દોષ છટની જરૂર છે. તેમજ બ્રહ્મચરિયામાં કેવળ અગ્રાન મનુષ્યમાતર જ જાળકોને પણ બ્રહ્મ વિહરિષ્ઠ ઈશ્ટની જરૂર હોવીજ જોઈએ. સેતરંજ જેવી રમતમાં પણ તેના અનુભવીની જરૂર છે તો અસખ્ય કાળથી અસખ્ય દુઃખોમાં પ્રમથ્ણ કરનાર છવને તે જાંધાંથી મુક્ત થયા શ્રી સદ્ગુરુની આવરવકતા હેમ એમાં શું આશ્ચર્ય ? એ વગેરે અવકાશમાં જે જે પિયાં જોઈએ છંઈએ તે સંમત્ર વિદ્યામાં તેના અનુભવીની સદાપતાની જરૂર છેજ, તેને માટે જોઈશાં દેશાન્તો આપીએ તેટલાં યોગ્ય છે તેમજ નો સોદા તે તે વિદ્યા તે તે વિદ્યાના અનુભવીદ્વારા શીખ્યા હોય છે તેજ સોદા તેનો અર્થ ઉપયોગ કરી મુખ સંપત્તિને પામે છે, અન્ય સોદાને તે પિયા અનર્થતા હેનુમંતજ ન થઈ પડે છે એ પણ સત્ત્વચિનિમય (Mesmerism) આદિ વિદ્યાઓથી સ્પષ્ટ આવગ પડે છે. જ્યારથી કેળવણીનો પદ્ધતિ યોગ્ય ચાલ્યો છે ત્યારથી વિદ્યાનાં રચાતો વધારી તે તે વિદ્યાના વેતાને ત્યાં, રચાપયાનો નિગમ ચાલે છે, ત્યાંથીજ એ સિદ્ધ થાય છે કે હાલના દરેક વિચારમાંજ સોદા ગુરુની આવરવકતાનો અંગીકાર કરે છે.

વ્યવહારનો અર્થાત્ નિગમ પણ શ્રી સદ્ગુરુમુખી સુન્નો કરી શકે એ સંભવે છે. ત્યાં અર્થાત્ નિગમનો અર્થ એવો નથી કે ન્યાત જન માણસમાં જોઈતા સામાન્યુ જાન, તથા હલ વ્યવહારમાં જોગે રીત આદિ કહે છે તે તથા પૈસા માન આદિ કમાવની વિવિધ યુક્તિઓના જાનરૂપ પ્રવીણતા; પણ સંપૂર્ણ વ્યવહાર પરમાર્થને અનુદેશ રીતે કરવા રૂપ પ્રવીણતા એ અર્થ છે. તેજ વ્યવહાર ખરા મુખનું સાધન છે, એનેજ વા-

ન થાય છે, અન્યને અન્ય પ્રકારનું અર્થોત્પાદન કરીને સરળતા બોધ થતો નથી. તેમજ બોધ કરવાના કાળના નિશ્ચય માટે તત્ત્વજ્ઞાન (સ્વરોહ્ય શાસ્ત્રમાં કહેતું) પણ આવશ્યક છે, તો બોધ દૃઢ રહે એવા કાળને માટે પણ શ્રી સદ્ગુરુની આવશ્યકતા છે, એટલું જ નહિ પણ શ્રી સદ્ગુરુની સમીપતા પણ આવશ્યક છે, કેમકે યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન તથા સત્તાદિની પ્રધાનતા શ્રી સદ્ગુરુવિના કોઈ જાણી શકતું નથી.

વિદ્યાઓ અદ્વલ કરવામાં મેલુજ ઉપાયો નક્કી કરાયા છે. ગુરુગુરૂ પંચાવિદ્યા પુષ્કલેન ધનેન વા । અથવા વિદ્યાયા વિદ્યા ચતુર્થી નોપપદ્યતે ॥ વિદ્યા આપીને, પુષ્કળ ધન આપીને અથવા શુશ્રૂષાથી વિદ્યા માત્ર શીખ્યાં છે, અનુરૂપ ઉપાય કોઈ નથી. જ્ઞાતવિદ્યા આપનાર સર્વેશ્વર શ્રી સદ્ગુરુ પાસે વિદ્યાથી વિદ્યા શીખવી તો સંભવિત જ નથી, કેમકે સર્વ વિદ્યાનાં વેત્તાને કયા વિદ્યા શીખવી જાણી રહી છે કે તે શીખીને જ્ઞાતવિદ્યા આવે અને જ્ઞાત વિદ્યાની તુલના કરી શકે એવી પણ કંઈ વિદ્યા છે? કોઈ જ નહિ. પુષ્કળ ધન આપવાથી પણ એ વિદ્યા અદ્વલ થાય એમ નથી, કેમકે એ વિદ્યાનાં આપનાર વિરાગવાન ગદાત્મા હોવાથી તેઓ કદાપિ ધનની રજૂઆત શક્તિ નથી કે નેથી શક્તી, મહેનાઈ વગેરે પૈસાના લાભસુખ પાસેથી ધનથી સામાન્ય વિદ્યા શીખ્યા છે તેમ આ વિદ્યા આવે. ધન જે અર્પણ કરવાતું છે તે તો ગુરુ શુશ્રૂષામાં જ આવે છે. તેમજ એ વિદ્યાની તુલના તો સંપૂર્ણ સંદિગ્ધાતું ધન પણ કરવા અસમર્થ છે, અને એ કંઈ પેઠા કરવાથી આવે એવી વિદ્યા નથી કે તે ધનને જલસે આવે. હુકામાં એજ કે જ્ઞાત વિદ્યા એવી વિદ્યા છે કે તે ધન માગથી આવે એમ કોઈ વિદ્યારંબેન ધારે એમ નથી. માટે ખારીશ્યાત્ ગુરુગુરૂપાંગ એ વિદ્યાનું સાધન મિદ્ધ થાય છે.

“નિદ્રાન્” શબ્દનાં ત્રણ સાધન મુખ્ય અંગીકાર કરાયાં છે તો તે ત્રણે પણ સદ્ગુરુજ્ઞાન નરોજ સાધી શકે છે. દરેક સાધનમાં શ્રી સદ્ગુરુ સદ્ગુરુની જરૂર પડે છે તેવું નિશ્ચય આ-સ્થળે થાય એમ નથી. પણ તે તો તે સાધનનું જ્ઞાન યથાર્થીજ સામાન્ય જુદીથી સ્પષ્ટ સમગ્રજ એમ છે, તે માટે એ ત્રણે સાધનોનું જ્યાં વર્ણન છે એવા શ્રી શિદ્ધાંત સિન્ધુમાં જોવું. તો પણ હુકામાં અમે એટલું કહીએ છીએ કે તમે પ્રકારની સાધન-લક્ષિ તથા પ્રેમલક્ષણો શ્રી સદ્ગુરુ વિપ્રધર્મો સરળતાથી થાય છે, અ-

પણ મનન નિદિધ્યાસન, તેમજ ધારણા ધ્યાન વગેરે શ્રી સદ્ગુરુ રૂપ સખ્યજી બ્રહ્મમાં જોઈલી સુલભતાથી કરાય છે તેટલી સુલભતાથી અન્ય કોઈ વિષયમાં થતાં નથી.

“વિદ્વાન્” યવા માટે મળ, વિદ્યેષ તથા આવરણ એ તણુ દોષનો નાશ થવો દરેક વિચારવાને અંગીકાર કર્યો છે. તો એ તણુ નિમેષ માત્રમાં સાધ્ય થાય એવો ઉપાય શ્રી સદ્ગુરુ શુશ્રૂષાજી છે. કેમકે મળ પાપ રૂપ કલ્મા છે તેનો શ્રી સદ્ગુરુ શુશ્રૂષાંરૂપે પુણ્યથી નાશ થવો સંભવે છે. તેમાં પણ શ્રી સદ્ગુરુ શુશ્રૂષા કેવી રીતે કરાય છે એ જાણને જ્ઞાન છે તે ભોક્ષાને તો તરત માલમ પડશે કે તે દરેક ક્રિયા એની છે કે પાપંરૂપ વૃત્તિજ ઉદય પામે નહિ. તેનું લગ્નાણુથી વિવરણ સ્થળ સંકાય મગેરે કારણને લીધે કરવું ઉચિત લાગતું નથી. વળી સમય પુણ્યના પુનરૂપ શ્રી સદ્ગુરુની પ્રયજ્ઞ સત્તામાં રહેનાર માણસને પાપવૃત્તિ ઉદય થવાનેજ સંભવ થોડો છે. કેમકે સૌથી જાણવાનું સર્વ “વિદ્વાન્” રૂપ યોગીન્દ્રતું હોય છે તો તે જાણવાનું સરવના પાતાવરણમાં પ્રવેશ કરનાર અંતઃકરણ માન શાંતિને પામે જોગ છે તો તેમની નિરંતર શરીર ક્રિયા મનદ્વારા સમીપતા રાખી શરણ પનાર મહાત્માનું અંતઃકરણ એની મેળે શાંતિનો, અનુભવ કરે એમાં આશ્ચર્ય શું છે? આજ કારણથી દરેક સ્થળે સંભાધાને વૃત્તિવાળા શ્રી સદ્ગુરુના આશ્રય નીચે રહેનાર માણસને વિશેષ પણ જાણ કેવી રીતે કરે? અર્થાત્ કેટલે અંશે તો સ્વભાવથીજ વિશેષ નિવૃત્તિને પામે છે. એને આવરણનો. જગ તો સાક્ષાત્ ગુરુ વાક્યથીજ થાય છે. તેન્નમાસિ લક્ષ વર્ષ પર્વત વાંચ્યા કરો અથવા મુખ પાઠ કર્યા કરો પણ જ્યાં સુધી શ્રી ગુરુ મુખેથી વૃત્તિ એકાગ્ર થયા પછી એ વાક્યનો બોધ થયો નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ જીવને જ્ઞાન થતું નથી. તેથીજ સાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સોઽથ પ્રાતિનિદ્રુત્તો ગુરુદર્પણબોધિતઃ । સ્વતોઽન્યાં વિક્રિયાં મૌઢ્યાદાસ્યિતામં જસસત ॥

નમોમાંસાતર્કગ્રહગણિતસિદ્ધાન્તપઠનૈ :

નવેદેવેદાન્તૈ : સ્મૃતિભિરમિધાનૈરાપિનૃચ :

મુને તત્ત્વાઽવાત્તિર્નિજગુરુમુખાવેદવિહિતા ॥

“અર્થ:—ગુરુપ દર્શનથી બોધને પામેલા તે પુરુષનાં જ્ઞાન અક્ષુ-
પાણં આવવાથી તેણે પોતાને મોહથી પ્રાપ્ત થયલાં પોતાથી બિન્ન વિકારને
તરતર જોયો.

હે મુને ! પરમાત્મ તત્ત્વનું જ્ઞાન, મીમાંસા, તર્ક, શ્રદ્ધ તથા મણિત
શાસ્ત્રોનાં સિદ્ધાન્તો પડન કરવાથી મળતું નથી. તેમજ વેદ, વેદાંત; સ્મૃતિ,
તથા કાશ અથો બહુવાથી. તથા હંદ, વ્યાકરણ, કવિતા, તથા અક્ષરકર-
વાળાં અથોથી એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી. પણ માત્ર પોતાના ગુરુના શ્રી
મુખથીજ પ્રાપ્ત થાય છે.

માટે એ ત્રણે સાધન પણ શ્રી સદ્ગુરુમુખી નર જ કરી શકે છે.
આ વિષયમાં જેટલાં કારણ આપીએ તેટલાં આપી શકાય એમ છે
માટે હવે કારણ આપવાં જાંધ કરીએ. વિદ્યાનુના અનુભવ દર્શાવનાર પ્ર-
માણો તથા દુષ્ટાન્તો આપી આ વિષય જાંધ કરીએ. અત્યાર સુધી જે
કારણો આપ્યાં છે તે માત્ર દિગ્પ્રદર્શનજ છે.

જે જે પુરુષોએ શ્રેયસ્કર અથ અથવા વાર્તિક લખવામાં પ્રવૃત્તિ
કરી છે તે બધા પુરુષો ગુરુને નમસ્કાર-આરંભમાં દર્શાવના રહ્યા નથી
તેથીજ મિદ્ધ થાય છે કે વિચારવાનું આપોને શ્રી સદ્ગુરુની આવશ્યકતા
સંપૂર્ણ અંશે માન્ય છે. હાલના મુધરેજાં વિચારના અંધકારોજ માત્ર એ
શિક્ષયારનું ઉદ્ધવન કરે છે તથા તે શિક્ષયાર પાલન કરનાર વિચારવાનું
પર, બળા તેમની મિથ્યાનિદા કરી નરકના અધિકારિ થાય છે. પતંજલિ,
મનુ, યાગવલ્ક્ય, વ્યાસ, જૈમિનિ વગેરે સમગ્ર અંધકારોએ એ શૈલી ઉ-
ત્તમજ માની છે. એ આચાર્યવાન પુરુષોવેદ ॥ તદ્વિજ્ઞાનાયં સદ્ગુરુમે-
વામિગચ્છેત્. સમિત્પાણિઃ શ્રોત્રિયં વ્રહ્મનિષ્ઠમ્ ॥ ચસ્યદેવે પરામક્તિ-
ર્યયા દેવે તથા ગુરૌ । તસ્યૈતે કથિતાહર્યાઃ પ્રકાશંતિ મહાત્મનઃ ॥

આચાર્યોન્ દૈવવિદ્યાં વિદિત્વા સ્વાધિષ્ઠાનં પ્રાપ્ત્વ ધ્યાદિ શ્રુતિઓ પણ
આચાર્યનેજ મુખ્ય સાધન કહી વળે છે. તેમાં આચાર્યનું લક્ષણ “વિદ્યાનુ-
સ્થિતપ્રજ” વગેરેમાં કહ્યા પ્રમાણેજ છે. શૂર્ણ લોકોજ એવું માને છે કે
ધર્મજન, ઉપનિષદ વગેરે પર ભાષ્ય કરનાર (પછી તે બિનચારી હોય
તો એ) શબ્દવાની માણસ આચાર્ય થઈ શકે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે

અગ્નીન્વનં મૈસચર્યામધઃ શય્યાં ગુરોર્હિતમ્ । આ સમાવર્તનાત્કૃર્યાત્કૃતો
પનયનો દ્વિજઃ ॥ સાપ્રાતઃ અગ્નિમાં હોમ કરવો, બિશ્વા માગી લાવી
ગુરુ સમીપ મુઠી તેમની આસા લઈ ઉચ્છિષ્ટ જમવું, ભૂગિપર મુઠું, અને
ગુરુનું દિત હસ્તવું, એટલાં વૃત્તો ઉપનયન થયાથી તે સમાવર્તન મુઠી
કરવાંઃ અર્થાત્ અધ્યયન માટે વિદ્યગુરુની ગુરૂપા વિદિત કરી છે, તો પ્ર-
ત્યક્ષવિદ્યા આપનાર શ્રી સદ્ગુરુની ગુરૂપા માટે તો કહેવુંજ શું હતું ! અ-
ગ્નિસ્ત્ર પાંડમાં પણ કહ્યું છે કે.

વેદાન્તતર્કોક્તિભિરાગમૈશ્વનાનાવિઘ્નૈઃ શાસ્ત્રકલ્પકૈશ્વ ।

ધ્યાનાદિભિઃ સત્કરણૈર્નિર્ગમ્યં ચિતામાર્ગં ત્વેકગુરુ વિહાય ॥

વેદાંત, તર્ક, વેદ, નાના વિધિશાસ્ત્ર, ધ્યાનાદિથી પરમાત્મતત્ત્વ જા-
ણવું જતું નથી પણ માત્ર શ્રીસદ્ગુરુથીજ તેનું જ્ઞાન થાય છે. તેમજ શ્રી-
મદ્ શંકરાચાર્યે શતશ્લોકીમાં કહ્યું છે કે—

દૃષ્ટાન્તો નૈવ દૃષ્ટિમુવનજઠરે સદ્ગુરોર્જ્ઞાનદાતુઃ

સ્પર્શસ્ત્રોત્તરકલ્પ્યઃ સનયતિયદહોસ્તર્ણતામશ્મસારમ્

નસ્પર્શત્વં તથાપિ શ્રિતચરણયુગે સદ્ગુરુઃ સ્વીયશિષ્યે

સ્વીયં સામ્યં વિધત્તે મવતિનિરુપમસ્તેનવાલૌકિકોપિ ॥

શ્રી સદ્ગુરુ અનુપમ છે. જો કોઈની પણ ઉપમા તેમને આપવી ધા-
રીએ તો તે સ્પર્શ મણિની પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે જોમ સ્પર્શ મણિ લોહને
સુવર્ણ કરે છે તેમ શ્રી ગુરુ જીવને શિવ કરે છે. તો પણ તે ઉપમા પણ
વસ્તુતઃ ઘટતી નથી કેમકે સ્પર્શમણિથી સુવર્ણાકાર પ્રાપ્ત થાય છે લોહ અન્ય લોહને
સુવર્ણાકાર કરવા સમર્થ નથી અને શ્રી સદ્ગુરુથી અનુગૃહીત પ્રુપ્તજન તો
અન્યને પણ પોતારૂપ કરે છે તેમજ શ્રી સદ્ગુરુ જીવને શિવરૂપ કરે છેઃ
અર્થાત્ પોતારૂપ કરે છે અને સ્પર્શમણિ તો લોહને પોતાથી દલકા પદાર્થ
સુવર્ણ રૂપ કરે છે, માટે સ્પર્શમણિની પણ ઉપમા ઘટતી નથી. અર્થાત્
શ્રી સદ્ગુરુ અનુપમ છે. અન્ય રચને પણ શ્રી શંકરાચાર્યે કહ્યું છે કે
પંડંગાદિવદો મુલે શાસ્ત્રાવેદ્યા કવિત્વાદિ ગદ્યં મુપદ્યં કરોતિ । ગુરો-
રંધ્રિપદો મનશ્ચેન્ન લગ્નંતતઃ કિં તતઃ કિં તતઃ કિં તતઃ કિમ્ ॥ અર્થઃ-
કવિત્વ કાવ્ય પુરુષે છે અંગ સહિત વેદ તથા અન્ય શાસ્ત્રો પણ મુખ

પાડે કયા, અને મન તથા રસાલંકાર સુકત, પદ્ય પદ્ય. રમ્યાં પદ્ય જો તે. પડિતવું. મન શ્રી ગુરના ચરણ કમળમાં પ્રીતિપાત્રું નહિં હતું તે. આ બધું કયું શાં કામનું ? વગેરે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં સાધનનું નિરૂપણ કરતાં મુખ્ય સાધનજ શ્રી સદ્ગુર સુશ્રુષા કહી છે.

અમાનિત્વમદંભિત્વમાર્હસાક્ષાંતિરાર્જવમ્ ।

આચાર્યોપાસનં શૌચં સ્થૈર્યમાત્માવિનિગ્રહઃ ॥

એ શ્લોકમાં મુખ્ય સાધન આચાર્યોપાસન જ છે કેમકે પ્રથમ અમાનિત્ય અને અદંભિત્યનો શ્રી ગુરવિષે ગુરશ્રુદ્ધિ કરવામાંજ પ્રાપ્ત હોવા જોઈએ છે, અહિંસા અને આર્જવ શ્રી સદ્ગુરસમીપ રહેવામાં આપર્યક છે. ઉભય શાંત્યમાં મુખ્ય જે આત્મરૌચ્ય તથા સ્થૈર્ય વગેરે શ્રી સદ્ગુરના બોધથી પ્રાપ્ત થાય છેઃ અર્થાત્ શાંત્યથી મોડીને તે અંતઃસુધીનાં સાધનો દર્શન છે, અને આરંભના પાંચ શ્રી સદ્ગુર સુશ્રુષાનાં સાધનરૂપ છે, માટે એ શ્લોકથી મુખ્ય વિષેયરૂપ સાધન શ્રી સદ્ગુર સુશ્રુષાજ છે.

એ વગેરે અસંખ્ય પ્રમાણો છે માટે એ ભાગ અહીંથીજ બંધ કરી મુખ્ય મુખ્ય દશાન્ત આપવામાં દિગ્ પ્રદર્શન કરી આ વિષય પૂર્ણ કરીએ. ત્યાં દશાન્તો પશુ અસંખ્યજ છે. અર્થાત્ જોડલા જોડલા પુરૂષ સુકત થયાં છે તે બધાજ દશાન્તરૂપ છે. તો પણ દેહસાકનાં નામ મહાશુ કરી વર્ણન કરીએ.

પ્રથમ તો ગંગના દટારૂપ જે ઋષિઓ તે બધાએજ શુદ્ધ કર્યા છે. ચાતુરક્રમે સૂર્ય નારાયણને ગુરુ કરી તેમની પાસે વરનન મેળવ્યાં હતાં, તથા અહ્મ વિદ્યાનો ઉપદેશ લીધો હતો. શ્વેતકેતુને અંત પર્વત શ્રી ઉદાસક મુનિએ બોધ કરેલો છે. ભૃગુ ઋષિએ વરણને બોધ કરી પુનઃ પુનઃ તપ કરાવી સુકત કર્યા છે. વેદની જે જે શાખા છે તે બધાના પ્રવૃત્તાનુસાર ઋષિઓ આચાર્ય રૂપે બોધ કરતા હતા જે જે આચાર્યો થયા છે તે બધાનાં પણ શ્રી સદ્ગુર હતા.

શુકદેવજીને શ્રી વેદ વ્યાસે બોધ કર્યો હતો ત્યારે તેમને જ્ઞાન થયું નહિ પણ એમજ લાગ્યું કે એ બધું હું જાણું છું ત્યારે શ્રી વ્યાસે "આચાર્ય વિના મન મંદિર થાય" એ વિચારી જનક પાસે શુકને મોકલ્યા. થયું છે શ્રી સદ્ગુરના ઉપદેશવાને ! મનકે શ્રી વ્યાસની કહેલીજ વાત

શુકને કહી તેમને શાંતિ પમાડી. અર્થાત્ તેથી શુક નિત્ય તપ્ત થઇ જાતો વાન થયા છે. દેવતાઓ પણ બૃહસ્પતિને, દેવો શુકને ગુરુ કરીને, બૃહ્ વગેરે મનુ વગેરેને ગુરુ કરીને પોતાનો વ્યવહાર, પરમાર્થ સાધે છે. ઉપનિષદો પુરાણોમાં એ વગેરે વિવિધ આધ્યાત્મિકાધી સિદ્ધ કર્યું છે કે શ્રી સદ્ગુરુવિના કોઇ જ્ઞાન પામ્યું નથી. “વિદ્વાન્” વિપ્લવમાં બ્રહ્મ વિદ્યા દ્રાણે કોને આપી એ પ્રસંગમાં પણ કોટંગાંક નામો આપ્યા છે તે જ્યાં જોવાં. વિશેષ કહેવા કશી જરૂર નથી. સાક્ષાત્ ઇશ્વરે અવતાર ધારણ કરી શ્રી સદ્ગુરુની આવશ્યકતા દઢ રીતે સ્થાપન કરી છે. સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન છતાં પોતા વિષે અજ્ઞાનનો આરોપ કરી શ્રી રામચંદ્રજીએ શ્રી વસિષ્ઠ ઋષિને આચાર્ય કરી તેમની પાસે બ્રહ્મ વિદ્યા જાણે ન જાણતા હોય એમ પ્રાર્થ કરી; શ્રી કૃષ્ણાવતારમાં પણ સંદીપનિને ગુરુ કરી સંપૂર્ણ વિદ્યાને અદ્યક્ષ કરી હતી. તો જ્યારે શ્રી રામ-કૃષ્ણરૂપ પુરુષ સિદ્ધ ભગવાન પોતાથી નિઃસંશય અસ્પ જ્ઞાનવાળા, અસ્પ શક્તિવાળા માણસોને ગુરુરૂપે સ્થાપન કરી બ્રહ્મવિદ્યા અદ્યક્ષ કરના દેખાય છે ત્યારે કોણ દેખતાને શ્રી સદ્ગુરુની આવશ્યકતામાં જરાએ સંશય રહે! અર્થાત્ નજ રહે. જે લોકો આમાં વિપ્રતિપત્તિ કરે છે તે લોકોમાં શ્રી સદ્ગુરુ કરવાની યોગ્યતાજ નથી. અર્થાત્ ઉપર લખેલા ગીતાના શ્લોકોમાં જે અમાનિત્વ અદમિત્વ આદિ પાંચ અંતઃકરણના ગુણો આચાર્યપાસનમાં અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવનાર કહ્યા છે તે લક્ષણોનો તેઓમાં અભાવ છે (અર્થાત્ તેઓ દુઃખમાની દંભી, વિના પ્રયોજન લોકની કથની કરી વગેરે નાના પ્રકારે હિંસા કરનાર, શાંતિથી રહિત કુટિન્ન હૃદયવાળા છે.) એ પોતાના દોષો છુપાવવાને માટેજ તેઓ વિશ્વતઃ સિદ્ધ શ્રી સદ્ગુરુની આવશ્યકતા માનતા નહિ હોય એવું બહાર કાઢી શકાય છે.

અંતમાં એ કહેવું આવશ્યક છે કે શ્રીસદ્ગુરુનાં લક્ષણો અગણન તથા સી લેવાં, નહિ તો અનર્થજ પ્રાપ્ત થાય છે.

समनस्कं सुशिष्येषु संक्रमेन्द्रियजं सुखम् ।

निवारयन्ते ते वंद्या गुरुवोऽन्ये प्रतारका; ॥

અર્થ:—સુશિષ્યમાં (આત્માનુસાર પ્રવર્તનાર, પ્રવર્તવાનું, શ્રદ્ધાવાનું

શિષ્યમા) સગનર સ્થિતિને તથા ઇન્દ્રિય પી બહિર્મુખ પ્રવૃત્તિ વગેરેને -
સુખ પૂર્વક નિનારણુ કરી શન્યરૂપ સ્થિતિ અર્થાત્ અહ્યાગર વૃત્તિને કરી
મુદ્રે તેજ શ્રીસદ્ગુરુ સમગ્રવા અન્યની ધૂનમા ગણના કરવી

જ્ઞાનાન્મુક્તે સિદ્ધિરિતિ ગુરોર્જ્ઞાનચ લભ્યતે ॥

અન્તર્યામિં વહિયાગ યો જાનાતિ વિશેષતઃ ।

મયાત્વયાઽપ્યસૌવદ્યઃ શેષૈર્વન્દ્યસ્તુ કિંપુનઃ ॥

જ્ઞાનથી મુક્તિ મળે છે અને જ્ઞાન ગુરથી મળે છે જે પુરૂષ અ-
તર બહિર બને યોગને નિશેષ અશે બાકે છે, તે મારે (શિષ્યને) તથા
તારે (પાર્વતિને) પણ વદન કરૂં ॥ યોગ્ય છે, તે અન્ય સર્વનેના વધ હો-
ય એમા શુ કહેવું

શ્રીઅલક્ષ્મીરમંજૂષા.

(સાંપ્રત પૃષ્ઠ ૧૨૬ મેથી.)

અનુપ્રાસના પ્રકાર.

દાહરે.

છેક, વૃત્તિ, શ્રુતિ, અંત્ય, વળી-લાટ લક્ષમહિ ધાર;

અનુપ્રાસના એ રિત્યે, પ્રકટે, મય પ્રકાર. ૪

(૧) છેકાનુપ્રાસ, (૨) વૃત્ત્યનુપ્રાસ, (૩) શ્રુત્યનુપ્રાસ, (૪)

અત્યાનુપ્રાસ, અને (૫) લાટાનુપ્રાસ એ અનુપ્રાસના પાચ પ્રકાર છે

હવે એ પાચ પ્રકારના અનુપ્રાસમાના પ્રત્યેક નુ સવિસ્તર નિવેચન

આપીએ છીએ

છેકાનુપ્રાસની વ્યાખ્યા.

દાહરે.

વ્યજ્ઞાનના સમુદાયનુ, અનેક રીત્યે સામ્ય;

એક વાર આવે તદા છેક આપિયે નામ. ૫

વ્યંજનોના સમુદાયનું (અવાજનું) એકથી અધિક રીતે સરખા પછું એકજ વાર આવે ત્યારે તેને છેકાનું પ્રાસ (છેક+અનુપ્રાસ) એવું નામ આપવામાં આવે છે.

શંકા—વ્યંજનોનાં સમુદાય અથવા સમૂહનું જે સરખાપણું તેને છેકાનુપ્રાસ નામ આપ્યું એવો સમજાયું. પણ તે સરખાપણું એકથી વધારે રીતે અર્થાત્ અનેક રીતે આવવું જોઈએ; તે કવી રીતે આવે?

સમાધાન—‘સતી રીતા’ આમાં સ્ અને ત્ એ બે વ્યંજનોના ઉચ્ચારનું (અવાજનું) સરખાપણું આપ્યું તે જાણે એક રીતે સરખાપણું થયું તે અવાજનું સરખાપણું થયું; વળી બીજી રીતે જોઈએ તો ‘સતી રીતા’ એમાં ‘સતી’માં પ્રથમ સ્ અને પછી ત્ છે, —એટલે જે કમે (નંબરવાર) સતીમાં સ્ અને ત્ આવે છે તેજ કમે (નંબરવાર) ‘રીતા’માં સ્ અને ત્ આવે છે. આ સરખાપણું તે કમનું સરખાપણું થયું. આ પ્રમાણે ત્યારે (૧) અવાજનું સરખાપણું (=ઉચ્ચાર વિષયક સામ્ય) તેમજ (૨) કમનું સરખાપણું (=કમવિષયક સામ્ય) બન્ને આવે ત્યારેજ છેકાનુપ્રાસ થાય.

શંકા—કમનું સરખાપણું ના હોય પણ જેમાં એકજા ઉચ્ચારનું સરખાપણું હોય એવો એક દાખલો મળી આવે ખરો?

સમાધાન—એ સ એક શું પણ અનેક દાખલાઓ જોડી આવે. જુઓ, ‘સારસમ’ સ્ અને ર્ને અવાજ આવવાથી ઉચ્ચાર વિષયક સામ્ય છે; પરંતુ ‘સાર’માં સ્ પ્રથમ અને ર્ પછી છે, પણ ‘સસમ’માં તો ર્ પ્રથમ અને સ્ પછી છે.—એટલે જે કમે ‘સાર’માં સ્ અને ર્ આવે છે તેજ કમે સ્ અને ર્ ‘સસમ’માં નથી આવતા. આથી ‘સારસમ’માં ઉચ્ચાર વિષયક સામ્ય છતાં કમવિષયક સામ્ય નથી. માટે ‘સારસમ’ એ છેકાનુપ્રાસ ન કહેવાય. બીજા ઉદાહરણ—‘રવિવિર’, ‘કપિવિક’, ‘વરવ’, ‘રવિવાર’, ‘ગોરીરની’, ‘દેવધર’, એ વગેરે છેકાનુપ્રાસ નથી.

શંકા—જેમાં ઉચ્ચારનું સરખાપણું ન હોય, પણ કમનું સરખાપણું એકનુંજ હોય એવો એકદ દાખલો આપો જોઈએ.

સમાધાન—જેમાં ઉચ્ચારવિષયક સામ્ય ન હોય, પણ એકનું કમવિષયક સામ્ય હોય એવું ઉદાહરણ હોવાનું નહીં. કેમકે આપણે જે કમ વિષે જોડીએ છીએ તે કમ વ્યંજનોના સરખા ઉચ્ચારનો

છે; માટે જો સરખા ઉચ્ચારજ ન હોય તો સરખા ઉચ્ચારનો કમ ક્યાં-
થી હોય? જેમ કે નિશાળમાં નિશાળીયા હોય તો તેમના નંબર હોય,
પણ ત્યાં નિશાળિયાજ ન હોય ત્યાં નંબર શાના પૂરાય?

શંકા—ઉપર દર્શાવી ગયા એવું સામ્ય એકજવાર આવતું જો-
ધએ એમ દહેવાનો શો ભાવાર્થ?

સમાધાન—‘સતી સીતા’ એમાં ‘સતી’માં જે ‘સં’ અને ‘ત્’ આ-
વ્યા છે તે ફરીને એકજવાર ‘સીતા’માં આવ્યા છે.

શંકા—આ પ્રકારના અનુપ્રાસને છેકાનુપ્રાસ નામ આપ્યું તેનો
શો અર્થ?

સમાધાન—છેક=ચતુર. ચતુર મનુષ્ય બોલવામાં આવા પ્રકારનો અ-
નુપ્રાસ કોઇ કોઇ વાર વપરે છે; તે ઉપરથી હવે અનુપ્રાસને છેકાનુપ્રાસ
એવું નામ આપ્યું.

શંકા—છેકાનુપ્રાસનું ખીજું કાંઈ નામ હશે?

સમાધાન—પ્રસિદ્ધ નામ તો છેકાનુપ્રાસ છે; પણ કેટલાક માણસો
જોને એકવડો અનુપ્રાસ હશે છે; કેમકે આપણે ઉપર કહી ગયા તે પ્ર-
માણે ઉચ્ચારવિષયક અને કમવિષયક સામ્ય એકવારજ ફરીને આવે છે.

કવિતોમાં છેકાનુપ્રાસના ઉપયોગનું ઉદાહરણ.

ગીતિ.

તવકર કમલે કમલા, વદન સદનમાં સરસ્વતી વસન્ને;
સંઘ્ય હૃદયમાં હરિહર, જાનતે હે તપ સ્વરૂપ પ્રતિ વસન્ને.

શ્રી સુરેશ ચરિત.

અથવા તો પ્રાચી રચેણ—

હરિગીત.

મન્યાંધ્યં ઘર્ષ કોમળ કમળમાં સરસ લોટલોટ તો,
પાખાંડિ પાંખાંડિ પાંખડીપર ઉચરિ આટુ ચોટ તો;
તું અંભિત-અમર અજહ્ન ધધ નયિ વિચરતાં વીચારતો,
પણ નિશાનું નીશાન સંધ્યા લલિ ભવ નયિ ધારતો.

ઉપરનાં ઉદાહરણમાં જે રચણે જાણ અંશર આપ્યા છે તે રચણે

છેકાતુપ્રામ આવેન છે 'મન્વાન્ત' મા 'ન્' અને 'ધ્' મળીને ચમેનો
બોડાદાર ફરીને આવેનો છે. અન્ય સ્થળે અધિક પુનરાસાની જરૂર નથી.

(અપૂર્ણ)

પારાણ્ડમણ્ડપ્પણ્ડનપદ્પદાવલી.

અથવા

પાખંડ ખંડન છપ્પા (છપય છંદ.)

(સાંધણ પાને ૧૮૭ મેથી.)

ચાર વર્ણુમા ગુરુપણુ, બ્રાહ્મણુના ધરનું,
તેનો કરીને ત્યાગ, ભગ્ન લછ બેઠા જરનું,
પતિત બ્રહ્મરો, ગુરુપણુ બહુ અહિને બેઠા,
તેની સેના માલી, શુદ્ધ કે'વાતા પેઠા,
શઠશાતન ! આ સસારને, અમાર આ રીતે ક્યો,
વળિ ધર્મધુજ ધાણી મરી, અધર્મને સ્વળસ્વળ ભયો. ૮૪
ચપણુ ચાટા ગાટ, પ્રજાને દુર્મતિ આપે,
'હા હા' કહિ પાખંડ, પ્રપચી કેગ સ્થાપે,
પ્રજા તણો સહ ધર્મ, અનામત દિગ્ધર મૂંચો,
ચોર સાથ મળી તેહ, ધર્મ પોતાનો ચુંચો,
આ આર્થ ધર્મની ચોરિમા, વિપ્રહણે વિશ્વાસને,
શઠશાતન કે' હરિ સામગો, આર્થતણા નિ શ્વાસને. ૮૫
ક્ષત્રિયમા પણુ જુઓ, ખરાબી કેરી પ્રસરી,
ધનુર્વેદને વેદ તણી, વાતો સહ વિસરી,
સૂર્ય ચંદ્રના વશ, અધર્મ રૂપી રાહુએ,
! ભોગી લીધા ભુડા, વિચાર રૂપી બાહુએ;
આ કનિના દાવાનવ વિષે, રા-જનીજ શેકમ્મ ગયું,
શઠશાતન ! રાજરવિ જતા, મદિમા તમ અદિતકિં થયુ ૮૬

ॐ श्रीं ऐं ह्रीं क्लीं महाकालाय नमः

ମହାଶୟ:

(मांसिद्ध.)

पुस्तक १, लुं. भाद्रपद वद १४, अंक ११, मो.

ॐ अघोरैर्म्योथघोरैर्म्योघोरघोरतरेर्म्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वसंवेभ्यो नमोस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥

छपायी प्रसिद्ध: हरनार.

उपाधिवाचकवर्गः

राजतम्र. (अभट्टायाद.)

‘ગુજરાત ગેઝેટ’ પ્રેસમાં. સી. જી. પંડ્યાએ છાપ્યું.

संवत् १८४५, पौषे मास, सुनि १८८८.

ସାମ୍ପିକ ଡିପାଣ୍ଡର ୩, ୨ ଐକାଂଶିକ.

વર્ષ અંતે રૂ. ૨-૮-૦

ਫਰੈਡ ਫ੍ਰੀਮੈਨ

ଜନା ୩. ୦।

શ્રી પંચવરદ વૃતાન્ત.....	૨૪૧
પાખાંડ ખંડન છપા (છપા છંદ.).....	૨૪૬
તીર્થ દેવ.....	૨૫૦
સુક્રતાવલી.....	૨૫૭
દશમમાતા આર્યસક્તી ગાય.....	૨૬૨

જાહેરખબર.

આ મહાકાળના ઉપાસક યેવાની ખાસ વિરમિ કોઈને કરવામાં નહિ આવે. માટે જેને એના ઉપાસક યેવાની ઇચ્છા હોય, તેણે પત્રદ્વારા 'શુભરાત ગેઝેટ' એકિસમાં મહાકાળના મેનેજરને યેવાની ઇચ્છા જણાવવી.

મહાકાળના જે ઉપાસકોએ ઉપહાર હસ્તે સુધી મોકલ્યા નથી, તેમને વિનિમિત્ત કરવામાં આવે. જે ઉપહાર જેમ જેને તેમ જઈથી મોકલાયો હોય નહિ તો વર્ષ અન્તે ૩૨-૮-૦ લેવામાં આવશે.

શ્રી પંચવરદ વ્રતાન્ત.

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૨૨૩ થી.)

કેવળ પાપમતિને, પિણે કની કિષ્કં કરનાર તથા પ્રધાનપણે પા-
પને કૃપા આપી શુદ્ધિ તથા દાનિને પાપમરનાર સમયરૂપ આ ક્રિયાક્રમમાં
જે મનુષ્યો સુદૃઢોને કરતાં સુખપ્રાપ્તિને જોગવતાં મૃત્યુને સ્વાધીન ચંપા
છે તથા થાય છે, અર્થાત્ આ લોકમાં છૂટે છે, તે ધન્ય છે એમ કહ્યું વિ-
વેણી વિદ્વાનોનાં વચનથી સ્પષ્ટ થતું છે; તો હવે સર્વ આશાના પરિત્યા-
ગવાળા મોરે આ અનર્થના કારણરૂપ ક્રિયાના પ્રવેશ સમયે આ લોકમાં અ-
ધિક કાળ રહી શું કરવું છે ? કાંઈ નહીં.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હું મિત્ર મિત્ર સીડીઓના સમીપ જઈ-
જઈને જોયા લાગ્યા. જોતાં તો એમ જણાયું કે કેટલાએક પુરુષો તો ઉ-
પર ઉપરી વેગ કરીને આકળા ચડ ચડતા, અને કેટલાએક તો ઉપરથી
મંદમંદ હસતા પાછા ઉતરતા હતા. ચઢનાર કરતાં ઉતરનારના સુખ ઉપર
આનંદનું જ્ઞાન વધારે થતું જણાયું, તથા તેમના રૂપ તથા વેષ મોટક
અને વસ્ત્રાલંકાર અમૂલ્ય દેખાતાં. તેમના હાથોમાં જેનાં નામ આપણે ન
જાણી શકીએ એવા તથા આ લોકમાં દૂરી પણ ન દોડેલા એવા અનેક
દેવી પદાર્થો જોવામાં આવતા તે પદાર્થો મળે ઉપરથી જઈને લાઠ આ-
વતા હોય એમ અનુમાન થતું. આ રીતે અસંખ્ય મનુષ્યની ભીડ જે જે
સીડીસમીપ હું જઈને ઉભો ત્યાં જણાઈ. તેથી મને મનમાં એ શંકા થઈ
કે આ અનેક સીડીમાંથી કયું સીડીએથી જના અધિક સુખપ્રદ સ્થાન
આવતું હશે. એ શંકાથી હું પ્રત્યેક ઉતરનાર તથા ચઢનારના સંમુખ
જેઠાં ભાવના લાગ્યા કે અંદે જાઈએ. તેમ કહ્યું આંખો છાં, અને
તમે ચઢનાર ક્યાં જાઓ છો ? આ ક્યે સચ્ચે જવાનો માર્ગ છે ? આ
મારા વચનોને તેઓમાંનાં કોઈ સાંગજતા કે ઉતરજેતા જણાયા નહિ.
મારો પ્રતિ કોઈએ પણ કશું ન કર્યો ત્યારે હું ઘણી સીડીઓસમીપ કેમે
કેરીને ફરવા લાગ્યો, તથા એ જ પ્રસાથી તપસ કરવા લાગ્યો પણ કો-

પ્રમે મને કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ. ત્યારે મોટા આશ્ચર્યથી મેં આ રીતે વિચાર કર્યો કે હું અજાણપણે, ગમે તે, સીડીએ ચઢીને ગમે તે લોકમાં જઈશ તો એથી પ્રસંગે અનર્થનો સંભવ પણ થાય. માટે યોગ્ય વિચાર કરીને ચૂકવું શ્રેષ્ઠ છે. આ ચક્રનાર ઉત્તરનાર તો મારે સ્પર્શ સં- સર્ગ કે સંબંધ કરતાં નથી, તેમ આ પ્રસંગનું ખરું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના આગળ વધવું, એમની સાથે જવું, અથવા અહીં ઉભા જ રહેવું, એ એકે યોગ્ય નથી, આ રીતે વિચાર કરતાં છતાં પણ માંહેથી જૂતિઓ મોટા પૈભવી પદાર્થ સહિત ઉતરતા પુરુષોને જોઈને ગ્રેરે કે આ સીડીએ ચઢવું. તે જૂતિના જળવત્તર વેગમાં હું તે સીડીએ ચઢ્યા માંડું, થોડે ઉંચે જઈને વળી સંશય આવે કે હું આ ક્યાં અને કોની સાથે જાઉં છું એમ કહી પાછો ઉતરી પડું. એ રીતે સોસીડીઉપર ચઢ્યો અને પાછો ઉતર્યો પણ એકેના પારને પામી શક્યો નહિ ત્યારે વળી ઉભો રહીને વિચારવા લાગ્યો કે ચક્રાર્થ વિચાર કર્યા વિના કોઈ કાર્યમાં પ્રવેશ ન કરવો, એ સુઘની સ્થાપિત નીતિ છે. તેનું ઉલ્લંઘન કરવું સારું નથી.

પછી એ સ્થાનથી થોડે અંતરે જઈને એકો, અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'આહોહો ! મોટું આશ્ચર્ય ! સંપૂર્ણ લોકના સુખમાં અનેકવાર દુઃખરૂપતા નિશ્ચય કરનાર હું આ સ્વર્ગ લોકના માર્ગમાં તથા સ્વર્ગના સુખદ પદાર્થમાં કેવો આસક્ત થતો પ્રતીત થાઉં છું ! હજી હું અશાશ્વત ચિત્તવાળો છું, એમાં કાંઈ સંદેહ નથી, માટે મારે હવે આ અંતઃકરણનો વિચાર સર્વથા કરવો યોગ્ય નથી. આ બે રાત્રી અને એક દિવસ મારો મોટો સંતાપમાં ગયાં એમ કહું તો ચાલે. આ સધળું પ્રતિકૂળ સંગનું માહાત્મ્ય છે. મોક્ષના વિરોધિનો સંગ અવશ્ય ત્યજવા યોગ્ય કલ્પ છે, તથાપિ હું મદમતિ ઉત્તરોત્તર અધિક પ્રીતિથી સેવું છું. હવે તો આ કથાનનો પણ મારે સત્તર ત્યાગ કરવો ઘટે છે. આ સધળો વિચિત્ર સ્વભાવવાળી દુરલ્ભ મહામત્યાનો મદિમા છે એમાં હવે કાંઈ સંદેહ નથી. આ જગત્માં માવાપારમાં બધાએલાં પ્રાણીઓ કેવી ભૂલ કરતાં હશે, એ આ મારા સ્થાનુભવથી હવે મને સ્પષ્ટ થયું. ધણા મૂખ સરખા પોતાને પંડિત માની ગૃહમાં બેસી પૂજાતા હશે ! કેટલા પામર સરખા પણ પોતાને મોક્ષના અધિશ્રીની પંક્તિમાં ગણતા હશે ! કોઈ તો સંપૂર્ણ દોષના આગાર છતાં પણ પોતાને ગુણવાનું માતા, માનતા હશે ! કોઈ તો વસ્તુતઃ અજ્ઞાન છતાં પોતાને તરવેતા સમજતા હશે !

કોઈતો અંચળ તથા પરવરા ચિત્તવાળા છતાં પોતાને મોટાં યોગિમાં ઠેરવી બેસા-
ડતા હશે ! કોઈ તો કિંમિત્ પણુ વિશેષ સામર્થ્ય વિનાના છતાં પોતાને
સર્વત્ર ઈશ્વરના સમાન ધારતા હશે ! કોઈ તો લોકોમાં અપૂર્વપણુને
પ્રાપ્ત છતાં પણુ પોતાનામાં પૂર્વપણુનું અભિમાન રાખતા હશે ! કોઈ
તો પૂર્વ ગુણવાનમાં ગણાતા અકુચિત પુરુષો ગુપ્ત પણે પાપ કર્મને
કરતાં છતાં લોકમાં પોતાની શ્રેષ્ઠતાના અનુમાનથી બળયુક્ત ચિત્તવાળા છતાં
નિર્ભય સરખા થઈ વિચરતા હશે ! અરે ! આ વિના અસંખ્ય પ્રાણી
અનેક પ્રકારના જાન્ત વ્યવહારમાં આ માયાના સામર્થ્યને ન જાણીને પચી
મથેલા સરખા છતાં પોતાને મુક્ત તથા હવન્મુક્ત માનતા મિથ્યા મ-
નમાં પ્રસન્ન થયા કરતા હશે ! પણ તે અસંખ્યમાંના કોઈ એક જ આ
મારા સરખા યથાર્થી અનુભવથી પોતાના અંતરના પોકળને રપટ જા-
ણીને સર્વ પ્રકારના મિથ્યા અભિમાનથી રહિત થઈ પોતે કંઈજ નથી
એમ નિશ્ચય કરતા હશે ! અરે ! આ માયાના મદિમને ન જાણનાર આ
અસંખ્ય દુર્બળ છવે એ માયાથી કેમેજ ડગાયા પિના રહ્યા હશે ?
આ અંતરના છાના છળને સતીપ રહેનાર આ અભિમાની પણ યથાવત્
જાણતો નથી તો હતર મનુષ્યો તો કેમ જ જાણી શકે ? મારો તો 'એ'
અચલ સિદ્ધાન્ત હવે થયો કે કોઈ પણ વિવેકી પુરુષે અનિયમિત કાળે
ઉદ્ભૂત થનાર અસંખ્ય સંસ્કારના સમુદાયરૂપ પોતાના તથા પારકા
અંતઃકરણનો સદાકાળ માટે એક કાળના અનુમાનથી નિશ્ચયયુક્ત કોઈ
પ્રકારનો પણ વિશ્વાસ કરવો નહિ જે સ્ત્રી પુરુષ આ મન, ચિત્ત,
બુદ્ધિ આદિ અંતઃકરણરૂપ વૃત્તિનો વિશ્વાસ રાખનાર હશે, તે 'કેવળ' અ-
સાધ્ય તથા નિર્નંદા પાત્ર છે."

આ પ્રકારનો વિચાર કરીને ત્યાંથી ઉઠી વળી માર્ગે ચાલ્યો. 'ત્યાં વૃ-
ત્તિઓ તો પૂર્વવત્ આ પ્રસંગને પણ ધારણ કરી રાખી તત્તિયંતનપરાયણ
વારંવાર થતી, પણ હું તેને ન ગણકારી તણવત્ લેખથી, આ અહંવૃત્તિ
જેનાવડે તે સર્વત્ર ઉપજતું સાર્વક ચાલ છે, તેને સ્વરૂપમાં રધાથી નિર્વિ-
ખપણે ચાલ્યા લાગ્યો."

વિવક્ષણુ વેગથી પવનના યોગે ચાલતો હતું, વિકટ બે સમુદ્રને તરી
પાર ઉતર્યા જેટલો આનંદ માનતો ત્રધારે આગળ નાહું, એટલે વળી
એક સીંગ અદ્ભુત સરખા જાસતા પ્રસંગનો અનુભવ થયો તે હવે ફેરું.

વિખાકર પ્રસંગથી હુડયો એવા પ્રકારના વિચારથી નિવૃત્ત થઈ જી-
તિને નિરામય રૂપરૂપમાં તલ્લિન કરેછું એટલામાં તો પુનઃ ધણું મનુષ્યો-
નો ઘોંઘાટ શ્રાવ્યો પડ્યા લાગ્યો, અને ક્રમે કરી સાધ્યં પરિણામ ઉપર
આવેલી વૃત્તિ પ્રાણી બહિર્બુજ થવા લાગી, અને આગળ શું છે એના
નિશ્ચયે સર્વ હૃદયોને અધિક ચપલ કરતી હતી.

હું પૂર્વોક્ત બે પ્રસંગના અનુભવથી નિષ્ક્રિય થયેલો પુનઃ દુઃખદ પ્ર-
સંગના અનુભવથી કિંચિત્ સિંતામરન સરખો બહાગો. તોપણ આ સં-
પૂર્ણ વિશ્વપ્રપંચ વિશ્વેશ્વરને અંતિમ વર્તનારી મહામાયા શક્તિનો મહિમા
માત્ર છે, તેમાં કયો પ્રસંગ વસ્તુ તથાટ કરતાં આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત કરે એવો
નથી, અર્થાત્ આખો સંસાર આશ્ચર્યપાત્ર છે, માટે હું તો અપિકુળ, નિ-
રામય, સંયતો દૃષ્ટા માન છું. વસ્તુતઃ આ પ્રપચને ને મારે કશો સંજો-
ધ નથી, આ પ્રમાણે વિચારનો પ્રજ્ઞા ધર્મને ધરતો ત્યારથી આગળ માન્યો.

જેમ જેમ આગળ ચાલ્યો તેમ તેમ જાણે હું નીચી પૃથ્વીમાં ઉત-
રતો જતો હોઈ એમ બાન થવા લાગ્યું. વધારે આગળ વૃધીને ત્યારે
ચારે તરફ નગરે કરવા લાગ્યો ત્યારે તો હું આસપાસની જગીત કરતાં
ધણી ઉડો ઉતરી આવ્યો છું એમ જાણ્યું. દરનાં જુદો ધણું ઉંચે, જાણ-
વા લાગ્યાં. આકાશમાં અંદ્ર તથા તારામંડળને આગળ કરતાં ઉંચે દેખ-
વા લાગ્યો. મોક્ષેર દૂરતા મોટા પાંતની મધ્યે ચાલતો હોઈ, એમ આનુ-
બાનુ જોતાં બાસવા લાગ્યું. ઉંડાનુમાંથી ઘેરો પણ પ્રથમ કરતાં વધારે
સમીપનો શબ્દશીલ કહ્યું પડ્યા લાગ્યો, અને ચોટે આગળ આંતરું એટ-
લે તો વિવિધ વર્ણાશ્રીતનાં સ્ત્રીપુરુષ, તેમાં જાગક, યુવાન, તથા જુદા પૃથ્વી
જાણવા લાગ્યાં. કાંઈ તો અધિક ન્યૂન આનંદવાળાં દેખાતાં, અને કોઈ
તો અધિક ન્યૂન ખેલુકન મુખમુદ્રાવળાં જણાતાં. પરસ્પરમાં જોતો નિહટ
સંજોધ હશે એવાં તો એકબીજાના અંધે મને ન સમજાય એવા રુદ્ધેવટે
વાર્તા કરતા ચાલતાં, અને યજ્ઞપદથી હુટાં ન પડવાને યત્ન કરતાં બાસ-
તાં. જેમનો સંજોધ નદિ દામ એવાં તો એકબીજાની અંતરે સ્તંભને પ-
લ કરતાં જણાતાં, અને ધોનપત્રે આકાશ પણ મુંગ વિના સ્વતંત્ર ચા-
લ્યાં જતાં દત્તાં. આ વિચિત્ર સરખી, હૃતમ મધ્યમ તથા મંદ પ્રકારનાં
રૂપ અને વેગવયાળી, પાર વિનાની મિત્રસાક્ષિ ક્યાંથી આવે છે, એવ
વિચારમાં હું નો સુધાયો. પછી મોક્ષી કરતાં જાણ્યું કે આ પર્યંત સર-

આ આશુભાશુભા બાગમાં થોડે-થોડે અંતરે અસખ્ય શુકાનાં દાર છે, અને તેમાંથી અમણિન પ્રાણીઓ રથાને રથાનેથી નીકળતી જાય છે. આ રીતે જોતાં એવું અનુમાન થયું કે જેમ આ ઉપરના પૃથ્વીતલ ઉપર માત્ર સરખાં મૃત્યુશોકનિવાસી અસખ્ય પ્રાણીનો સમુદાય રહે છે, તેમ આ પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં પોકળ સ્થાન હશે. અને તેમાં આ પ્રજા રહેતી હશે. વળી આ પૃથ્વી તથા જૂદાં જૂદાં નીચાં સ્થાનમાં ઘણાં લોક છે, જેને બિન બિન પાતાળના નામથી આપણા લોક જાણે છે, તે પાતાળમાંનું આ પ્રયેમ સ્થાન હશે. કારણ કે હું સગળ વેગથી પૃથ્વીની સપાટી કરતાં ઘણે નીચે ઉતરી આવ્યો છું. હશે, હવે એ જોવું. બાઈએ કે આ સર્વ લોકો ક્યાં જાય છે અને શું કરે છે.

વિશેષ આગળ આવતાં તો અનેક વિશાળ જળના કુંડ જણાવા લાગ્યા, અને તેમાં આ સઘળાં પ્રાણી રનાન કરતાં દેખાયાં, વિશેષ તપાસ કરવાથી સ્પષ્ટ દેખાયું કે પ્રત્યેક કુંડની એક બાજુએ સામટાં એક દારે દશથી વધારે માણસો ઉતરતાં ચાલે, એની પૃથ્વીની નીચે ઉતરી જવાની માર્ગરૂપ જો હતી. તેમાં તે રનાન કરેલાં પ્રાણીઓ વેગવડે ઉતરતાં જતાં હતાં. ઘણું દૂરીને જોતાં મારી ન શકાય એટલા નાનામોટા જળના કુંડ હતા, અને દરેકની પાસે પૃથ્વીની નીચે ઉતરી જવાના માર્ગરૂપ દાર હતા. તે અગણિત દારોથી અસખ્ય પ્રાણીઓ વારાફરતી ઉતરતાં જતાં, પણ તેમાંથી પાછું ચડી આવતું કોઈ દેખાતું નહિ. આ સર્વ જોઈને હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે! આ સર્વ પ્રાણીના સાથે જો કોઈ દારમાં ઉતરી જઈ તો પશ્ચાત્ મારું શું થાય, એ વિષે આ દારો હું કાંઈ પણ અનુમાન કરી શકતા નથી. જેમ પ્રયમના બે પ્રસંગો જોઈના કારણરૂપ થયા હતા, તેમ રજેને આ પ્રસંગ પણ, અને વિશેષ તપાસ કરતાં જોઈના કારણરૂપ નીવડે, માટે હવે આ સ્થાનથી પણ મારે સત્તર આવવું જોઈએ. આ પણ આશ્ચર્ય પાસમાં નાંખી રિયતિથી બ્રહ્મ કરનાર આ વિચિત્ર સ્વભાવવાળી માથાહુલ્લ મરિચ હશે! આ રીતે વિચાર કરીને સત્તર હું ત્યાંથી આગળ માર્ગ કાપી ગયો, અને પછી પાતાળનાં જોયેલાં ગણે પ્રસંગનું વિસ્મરણ કરવા અર્થે. ઇંદ્રસ્મરણ કરેના વૃત્તિને મનુષ્ય સાથે સખધ કરાવેના આગળ આવ્યો. એટલું કરતાં જતાં પણ વારંવાર એ વિચાર આવતા કે અરે! આ ચિત્તારવણનો કોઈ અનુભવી પુર-

પ મને મળે, અને આ સર્વ વાર્તાને મને સ્પષ્ટ કરીને સમજાવે કે એ જોવામાં આવ્યું તે શું છે, તો ધણું સારું થાય.

આગળ ચાલતાં હું સૂર્યોદયની વાટ જોઈ છું, એટલામાં તો છેક નાના કદનાં અને છેક મોટા કદનાં માણસોનાં ટોળાં મારા જોવામાં આવ્યાં. તેમનાં વિચિત્રરૂપ જોઈને તે તો મને લાસ ઉત્પન્ન કરતાં જણાયાં, અને તેમનાથી ખીન્ને મારે આત્રી જાઉં તો સારું, એવો મનમાં વિચાર થયો; કારણ તેઓ ભુક્ષિત દશે, એવું મન અનુમાન થયું હતું. તે નાનાંમોટાં માણસો મારી આગુથી જતાં, પણ મારા તરફ લક્ષ કરતાં ન હતાં. હું પણ ઘેઈ બધ પામેલા મનુષ્ય સરખી રિયનિમાં પડેલો આગળ પાછળ જોતો સપાટાખંધ મારે દેખું ત્યાં આલ્યો જતો. પ્રસંગે બચકર સ્થાન જણાય, અને પ્રસંગે આવેતું સ્થાન રમણીય લાગે. આ પ્રકારે ચાલતાં વળી હું એક સ્થળે સુંદર સ્થાન જોઈને ખેટો અને વિચારવા લાગ્યો કે આહા ! અત્તાનંદશ વર્તનાર હું હજી માયાની સત્તાને અતિક્રમણ કરી ચુક્યો નથી. એમ કહીએ તો આવે. કારણ કે મુક્ત પુરુષો તો અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ભુદ્ધિથી રહિત થયા હોય છે, તેથી તેઓ રાગદ્વેષને અનુભવતા નથી, અને હું તો આ વિરૂપ પ્રાણીઓને જોઈને દ્વેષ સરખું અનુભવતો હતો. વળી મુક્ત પુરુષો આ શરીરની પ્રીતિથી રહીન થયેલા અત્યંત નિર્ભય હોય છે, અને હું તો આ ચરણના વિકટ વિભાગોને નિર્ભયપણે ઉદ્ધંધન કરતો આવ્યો છું. તથાપિ આજે કિંચિત્ બચના બાસનો અનુભવ મને થયો છે. આથી હું મુક્ત છું કે બદ્ધ એ સંશય છે.

(અપૂર્ણ)

પાલ્લવમણ્ડપલ્લવનપંડપદાવલી.

અથવા

પાખંડ, અંડન છપ્પા (છપ્પય છંદ.)

(સાંધણ પાને ૨૪૦ મેથી.)

અસક્ત હતા શુરવીર, નીર તેઓએ ખોયાં,
ધિંગાણામાં મીર તણાં મુખ વીસાં જોયાં;

જસ સાંચવવા જાન સદા જે દેતા રણુમાં,
જાનકાજ તજ માન જ્ઞાન સમ મ્હોતા કલ્યામાં;
શઠશાતન કે રજપૂત જન, જૂત સમા બટકે આહો,
જે વીતી જરતજૂમિ શિરે, તે કપને ન શકું કહી. ૮૭

પ્રથમ જેનિ તલવાર ધારતી પૂરંપાણી,
હાલ તેનિ તલવાર મ્યાનમાં જઈ સંતાણી;
સસલા આગળ શૂર, નૂર દાખે બલિ ખાતે;
શેર થકી સંતાય પલાય ખરેખર ખતિ;
નિર્જેઘને નડવા નરપતિ, હોંકારા બહુ બહુ કરે,
શઠશાતન ! પૃથ્વી પાળતાં, પ્રજાતણું સુખ સઉકરે. ૮૮

અમલ તણે વશ થઈ, અમલ પણ સધળો ખોયો,
અમલ મટીને સમલ, યથા અપજાશ બહુ બેચો;
ફળ ઉપજ્યાં વિપરીત, રીત પણ બહુધા બગડી,
રાજગાદિએ ચઢ્યા, પણ પડ્યા પાછા રગડી;
વળિ કોઈક શઠશાતન કહે, ટચ મચ સહજ ટકી રહ્યા;
પણ એવાથી શું ઉધડે, આર્ય દિસે દુઃખમાં દહ્યા. ૮૯

જે ધરતા તલવાર, ધાર તીખી ધરનારી,
વિજાપતી લાકડી, તુચ્છ તેઓએ ધારી;
કવચ પહેરતાવીર, તેહ તો મોખ પહેરે,
મુકુટ ધારતા તેહ, વર્ષા છે ટોપી વેરે;

ક્ષતિયનો વેશ તજ જીઓ, રાજા યવન સમા યથા,
શઠશાતન જાણું શું કહે, શાણા તો સમજાંગયા.

ક્ષાત્રનારનો વેશ અસલનો તજીઓ ગ્રેમે,
મડમ પારસણ તણો વેશ સજીઓ બહુ નેમે;
અસલ ક્ષતિયો એહ તણી કુખે ક્યમ આવે,
આવે કોઈક યવન, વડિતનું નામ બુઝાવે;

શઠશાતન! સાચા વીરતો, શુદ્ધ ગરાશણિ પ્રસવશે,
અહીં અંગ્રેજ બનેલિના, સુત સતુને દસવશે. ૯૦
સંરવર સુધરિ ધણાં, અપીણને અતિ ધિક્કારે,
એથી કંઈ જાનંદ આર્યદેર ઉર ધારે;

પાણી બ્યારે બાઠતી દારૂની પીતાં દેખુ,
 ત્યારે અર્ધભુગિતા દુઃખનો પાર ન લેખું;
 શહેશાનન ! અદ્વિષ્ટ તણ દબે સીસા પીવા માંડીયા,
 આંતે કાકા પરણ્યા ખરા, પણ ફજળા તો રાંડિયાં. ૬૨
 ગૈદાં સાથે ગોઠ, બાંડ સાથે બર્ડયારી,
 ખાસ ખુશામત ખેર, સંગ રાખે દિલ્લહારી;
 રાંડે સાથે રંગ માણી રાણીને રંગડે,
 રાખ તણા સુત સુખી, રાણિબયા તો રખડે;
 શહેશાનન સાચું માનવે, રાગ નહિ પણ ખ્યાલ છે,
 સતવાદી એક સદસ્યમાં, રાય રડા છે આજ છે. ૬૩

કુપાત્ર પાનર વિષે રાજાણીજ મૂખાં રાખે,
 ગસશણી મુજબરી, તે શું રે નિશદિન દોષે;
 રાણી દારૂ સગી, દામિને રાણી માને,
 મીખામણ નવ મુજે, રમે કુર્મતિ આગાને;
 શહેશાનન કહે ખરેખરી, ખસાળે ક્રિયાક્રમે કરી,
 જેના રાગ તોની પ્રજા, કેવલ એ સાચી દરી. ૬૪

અક્ષરસત્રુ યથા સત્સવિદ્યા પણ જોળી,
 રખતંભા-રાખ ખાળી રાખ દેયેથી ચોળી;
 પૂર્ણ યથા પરતંત્ર છતાં દુર્ગુણ નવ ત્યાગે,
 સત્ય કહે છે તદા વ્યથા તો નખશિખ લાગે;
 શહેશાનન કે' રાસારમાં રાગ્ય ગળ્યાથી શું રળ્યા,
 જે પ્રજા પાળી શુભ નીતિના પવિત્ર થયે ના પળ્યા. ૬૫
 દય નવ નગજી રહે, નાચ લેગે શું વાળિયું,
 જે ન મુણે રણનાદ, મૃદગ મુણે શું મળિયું;
 જે નવ પાળી પ્રજા, પિંડ પાળ્યે-શું રૂંધ્યા,
 રહે પ્રમલે શું-જ, આજ જે મૂર્ખ નિર્મળિયા;
 શહેશાનન બદ્ધ રાણી વડે દુઃખ કંધારું સાચા સુણે,
 જે પત્નીવ્રત પાળ્યું નહીં, સુલિખામાંજ દિલ રુણે. ૬૬
 પ્રજા તણી નવ પીડ વિચારે ધમને રાગ,
 કેવરે બદ્ધા કરે યવને પોતે તાગ;

નજરાણા કોઈ આપ કરે અન્યાય-ધણેરાં,
 પ્રજાતણી વહુ જેટિ ઈચ્છિને ગારે-ફેરાં;
 આ લક્ષણ કળિના નૃપતિનાં, પ્રજા કેમ સુખ પામશે,
 શઠશાતન કે' કળિ વાધતાં, ભૂપતિ ભૂત સમા થશે. ૯૭
 રૂપત કેરી રાદ ઉપર તો ધ્યાન ન આપે,
 ગણિકા કેરા ગાન વિષે કાન સતત ધાપે;
 ફરી ખુશામત માલ મસ્કરા ખાસો ખાતા,
 સદ્ગોષ્ઠ સદ્ગુનો વિલાં મુખમાં લઈ જના;
 શઠશાતના વસે ખવાસમાં પ્રધાન પાસ ન થડિ રહે,
 તો કુલ સુજન કવિજન તણાં સુવચન સુણવા શિદ્યદે? ૯૮
 ઉજળું તે સઉ દુધ ગાણીને ગહુ લોભાયે,
 મૂર્ખ જાનિ મુગજળે ઝીલવા ગારે ધાયે;
 પણ આંતે તો યશે જાયકા ધુમાડાના,
 ખાનુનરવાડા યશે એથી તો રજવાડાના;
 શઠશાતન રાજ કળિતણા કાઠ કુમતિના છે ચણે,
 કાળા તે સાગા મેળના એમ સુખોષ્ઠકને ગણે. ૯૯
 ખરા મણીધર ગયા, રહ્યા ખોટા લીસોટા,
 અસલ રાંજવી ગયા, પડ્યા રજમુતના ટોટા;
 કંઈ કંઈથી આણિયા, કરે ગાદી ગરદાળી,
 કળિમાં કંપાંથી મળે, વીરજતી ગિરદાલી;
 શઠશાતન કે' મુજ જાતવિણુ, જાત કહો કંપાંથી પડે,
 જંગમ કાઠ તણી તલવારપરે, પાણિ કોઈદિન નવ થદે. ૧૦૦
 નમે રાત્રીને પાય, નિવ ગજતાને મારે,
 દુર્ભક્ષે દે દંડ, સખજનો ઉર દિલ ધારે;
 ખાગે ભરિ બંડાર, પાછ પંચ પાત્રે નાખે,
 કદપક્ષતા નિજપ્રજા, મૂળ તેનાં પણ કાપે;
 શઠશાતન! કળિના ભૂપતિ, મતિ વિપરીત મદી રહે,
 જેવા રાજા તેવી પ્રજા, ધર્મજાલ યહ જાલ વહે. ૧૦૧
 ગોરેકાણુને કાજર, ચાંદ જે આગળ મરતા,

કરીને આપેલા જગોને તેઓ માન આપે છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રાણ તીર્થના વિષયમાં પ્રીતિ ધરાવનારી છે એમાં કોઈ પણ પ્રકારે સંશય નથી. માટે એ વિષયનું ચપાસકિત વિવેચન કરવું ગોચર ધારી આ કાર્યમાં મેં પ્રયત્ન કરીધો છે.

કોઈકાર તીર્થશબ્દના અનેક અર્થ આપે છે; તેમાંના કેટલાક અર્થ લોક પરિચિત તીર્થશબ્દના અર્થની સાથે કોઈ પણ રીતે સંબંધ ધરાવનાર છે અને કેટલાક તો એક બીજાની સાથે કોઈ પણ પ્રકારે સંબંધ ધરાવતા નથી. આ લેખનો વિષયભૂત લોક પરિચિત અર્થસભ્ય તીર્થ શબ્દ છે. એ તીર્થશબ્દ અને તેના વડે ચૂચવાતી વસ્તુનું વિવેચન અગ્રે પ્રસ્તુત છે.

તીર્થ શ્લેષોની ઉત્પત્તિ પ્રથમ નો એ પ્રકાર થાય છે. એક તો નૈસર્ગિક રીતે તીર્થની ઉત્પત્તિ ધોષી દેખ છે અને બીજી સાંસર્ગિક રીતે તીર્થની ઉત્પત્તિ થાય છે. આમાં, પ્રથમ પ્રકારનાં તીર્થો દૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની સાથેજ ધોષી છે. પુરાણોમાં, કોઈ કોઈકાર સ્મૃતિયોગમાં આવની આખ્યા યિદ્ધાઓમાં અને કંઈકિં વેદના પ્રસંગોમાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે અમુક આરણ્ય, પવેત, કિંવા નદી પવિત્ર છે. મદમાયા સ્પર્શિય પરિણામને પામી ત્યારે વિવિધ પ્રકારની દૃષ્ટિ જડ રચનાઓ થઈ તે આપણે નજરે જોઈએ છીએ; તેમજ તેજ અનિર્વચનીયા માયા આ સ્પર્શિય વિષય પરિણામને પામી તે સમયે અમુક સ્થાનમાં કિંવા પદાર્થમાં અમુક પ્રકારની અદૃશ્ય સત્તા પ્રધાનપણે વર્તે એવી વ્યવસ્થા પણ થઈ ગઈ હોય એમ માનવું એ કેવળ કાલ્પનિક રૂપિત નથી. આ સ્થળે આટલુંજ દર્શાવીને હવે સાંસર્ગિક તીર્થના સંબંધમાં પણ સંક્ષેપમાં કોઈક લખવું યોગ્ય છે. સાંસર્ગિક તીર્થ કોઈ વ્યક્તિના સંબંધે આવના વ્યક્તિના કાર્યને સંબંધે તીર્થત્વને પામેલું સ્થાન હોય છે. જેમ કે શ્રી રામચંદ્રજીના જન્મથી અયોધ્યા તીર્થત્વને પામી. શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના જન્મથી મથુરાની અને તેમના નિવાસથી ગોકુલની તીર્થમાં ગણના થઈ. ઉક્ત તીર્થો લીલાવિગ્રહ વ્યક્તિના સંબંધે તીર્થત્વને પામેલાં. દ્વીમિમહર્ષિએ પોતાનાં અસ્થિ દેવોપકારને માટે જે સ્થળે આખ્યા તે સ્થળ હાલ સાકમતીને તટે તીર્થમાં ગણાય છે. જેમ પ્રમાણે અન્ય અનેક મહર્ષિઓનાં સ્થાન તેમના નિવાસને પ્રાપ્ત તીર્થત્વને પ્રાપ્ત થયાં છે. આ તીર્થો અદૃશ્ય નિર્ણય જન્ય સરીરના સંસર્ગથી ધોષી છે. તેમજ સામાન્ય ભક્તિમાર્ગને અંધારાગ્રસ્ત જાગે પામેલાં મહાત્માઓના નિવાસાદિ સ-

સર્જથી થયેલાં તીર્થ પણ આપણે જાણીએ છીએ; જેમાં કે કૃષ્ણીરાટ, ન-
રસિંહ મહેતાનો ચોરો વગેરે.

વળી સ્થાવર અને જંગમ એ પ્રકારે પણ તીર્થોના બાગ પાડી શ-
કાય છે. સ્થાવર તીર્થોમાં પવિત્ર સ્થળ, પર્વત, નદી વગેરેનો સમાવેશ થા-
ય છે. જંગમ તીર્થમાં જેઓના સંસર્ગે કરીને પૂર્ણાંગન સાંસર્ગિક તીર્થો
થાય છે તેથી લીલાપિમ્લ, અદૃષ્ટ વિશેષ જન્ય, અને શુક્ત પ્રારબ્ધના ચો-
ગથી ઉત્પન્ન થયેલી વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.

— જ્યાં લગી સત્વગુણ પ્રધાનપણે વર્તે છે ત્યાં લગીજ તીર્થોમાં વાં-
સ્તવ તીર્થત્વ હોય છે. રાજસ અને તામસ ભાવની પ્રધાનતા થતાં તીર્થ-
નું તીર્થત્વ વાસ્તવતઃ નાશ પામે છે; લૌકિક રીતે તો એ તીર્થ તીર્થનામને
ધારણ કરી રહે છે, અને તે રાજસ કિંવા તામસ તીર્થ હોય છે. રાજસ
અને તામસ તીર્થ એ વિભાગ આ રીતેજ સંજારે છે; અન્યથા તો સાં-
સ્તિકભાવમાંજ વાસ્તવ તીર્થત્વ છે. વળી સાંસર્ગિક તેમજ નૈસર્ગિકતીર્થ
કાળ અને સંસર્ગના વિકાર વડે વિકારી થાય છે. સાંસર્ગિક તીર્થમાં આ-
વો સાંસર્ગિક વિકાર થતાં બહુ વાર નથી લાગતી. નૈસર્ગિક તીર્થમાં સાં-
સર્ગિક વિકાર થાય છે ખરો; પણ ઘણે ઘણે આવો વિકાર થાય છે. જે
કે આવો બાલ કિંવા એક દેશીય વિકાર થાય છે તોપણ વિવેકી તીર્થ-
સેવકને નૈસર્ગિક તીર્થમાં વાસ્તવ તીર્થત્વપ્રાપ્તિ એકાદો બાગ પણ વધારે
સહેલાઈથી જડી આવે છે ખરો. સાંસર્ગિક તીર્થમાં સાંસર્ગિક વિકાર
થતાં તીર્થના ઘણા બાગમાં વિકાર વ્યાપ્ત થઈ જાય છે અને અધિકૃત બા-
ગ સદજ જુદો પાડી શકતો નથી.

તીર્થો વિકારિભાવને સંસર્ગથી પામે છે એનાં ઉદારણ અનુભવી
જનોને તેઓના અનુભવદ્વારા અનેક વાર ગણી આવે છે. જે તીર્થો પુરા-
ણાદિકમાં પવિત્ર ગણેલાં છે, તે તીર્થોમાં જ્યાંથી કેટલીક વાર સત્વગુણી હ-
વ્યથાળા જનોના અંતઃકરણમાં રજેશુભ કિંવા તમેશુભની ઉત્પત્તિનો અ-
નુભવ થાય છે. જે સ્થળનું સાચ્ચ જ્ઞાન મદદાત્મ્ય બેતાંતો આપણને એવો
જ નિશ્ચય થાય છે કે ત્યાં નિવાસ કરવાથી સત્વગુણનો ઉદ્ભવ થતોજ નો-
છો તેમજ સ્થળે જવાથી મુપિયાત્મક મનુષ્યોનાં અંતઃકરણમાં અસદ-
વિચારનો આગિર્ભાવ થતો અનુભવાય છે. આનું કારણ કોઈવાને જ્યાં
આપણે વિચારદ્વારા મન કરીએ છીએ ત્યારે તીર્થની સાંસર્ગિક વિધિ પદ-

કાંઈ આવે છે. જેમ ઘણાં મળપ્રધાન સરીરનો એક જ રંગે મેળાવડો. ચ-
વાથી વાતાવરણમાં વિકાર થઈ મહામારી આદિ. અનેક બાધિના ઉપદ્રવનું
પ્રાણસ્થ યાવ છે, તેમજ અસદ્ગત્તાસનાવાળાં સંખ્યાગ્રંથ અંતઃકરણનો
સમુદાય તીર્થમાં યવાથી સત્યવિશ્વવરૂપ વિવિધ પ્રકારની આધિનું પ્રાકટ્ય
સંભવે છે. કંઈયુગમાં જેમની ખે. નથી એવાં પાપપ્રધાન અંતઃકરણ
અને આત્મરણુવાળાં ઘણાં માંજુસો તીર્થમાં મોટા મેળાના સમયમાં બેળાં
થાય છે અને તેથી તીર્થના આંતર પ્રભાવને તેઓ પોતાની અસદ્ગત્તાસનાના
શત્રુ: શત્રુ: થતા પ્રાધાન્યદ્વારા વિદ્યુત કરે છે. આથી સાધક દશાવળા સારિવક
વૃત્તિવાળા મનુષ્યને સત્યવિશ્વવદ્વારા અંતઃકરણની દિગ્ગમ સ્થિતિનો અનુભવ
થાય છે. એવો અનુભવ આ વિષય લખનારે ક્વતઃ તેમજ પરતઃ એકથી
વધારે વાર કરેલો છે; અને જે કાંઈ સાવધાન એવો પ્રયોગ ખાસ કરી જોશે
તેનો પણ છેવટે-તેવોજ અગિપ્રાય જાંધણે. કાંઈ નહીં તો એટલું તો સ-
મજ્જશેજ કે મોટા મેળાના સમયમાં તીર્થ કાંઈ નહિં તો થોડા સમયલગી
આધિબાધિનું ક્ષરણ કરવાને બદલે આધિ અને બાધ જાન્યેનું વર્ધન કરનાર થઈ
પડે છે. આવો જે વિકાર તીર્થમાં થાય છે તે નૈસર્ગિક તીર્થો તો પોતાની
વંચભાવ, સત્તાદ્વારા થોડો કાળ જતાં સંસર્ગ નિવૃત્તિ થયાં પછી તજી દે છે;
પંજુ સાંસર્ગિક તીર્થ તો બે સાંસર્ગિક શુભ સત્તાની આપદાની ના હોય
તો સાંસર્ગિક અશુભ સત્તાદ્વારા સાંસર્ગિક શુભ સત્તાના બળને લીધે અતે
કેવળ દેવતલીન થઈ જાય છે કેવળ થોડો કાળ ચાલતો ગાટે તીર્થમાં
જવું હોય ત્યારે તો આધિક તીર્થવિવેકની આવરવડા નથી; પણ બ્યારે
તીર્થમાં નિવાસજ કરીને રહેવું હોય ત્યારે તો તીર્થવિકારનો તથા તે વિકારના
સ્થાપિભાવનો તેમજ સંચારિભાવનો સંપૂર્ણ અંશે વિચાર કરવો જરૂરનો
છે. તીર્થક્ષેત્રમાં મેળા વગેરે થાય છે ને સમયે વિકાર સ્થાપિભાવનો પ્રાપ્ત
થાય છે; અને મેળા વગેરે વેરાઈ ગયા પછી વિકાર સંચારિભાવનો પ્રાપ્ત
કરી છેવટે સંપૂર્ણ અંશે વિચાર જાય છે. બ્યારે વિકાર વિચારિ જાય
હોય છે ત્યારે નૈસર્ગિક તીર્થનો પવિત્ર નિસર્ગ પોતાનો પ્રભાવ યોગ્ય રી-
તે પ્રકટ કરી શકે છે; અને તીર્થવાસીને તીર્થનિવાસનો લાભ મળે છે.

હવે વાંચક વર્ગને યથાર્થ રીતે સમજાવું હશે કે જે સમયે તીર્થમાં
માનવ સમુદાયને તીર્થે અનેક પ્રકારનાં ઉપાધિજનક કારણ હોય છે તેવે
સમયે તીર્થ યાત્રા કરવા કરતાં બ્યારે તીર્થ ઉપાધિજનક કારણથી સુખ હોય

તેવે સમયે તીર્થ નિવાસાદિથી, અધિક ક્ષણ થાય છે. મેળા વગેરે સમારંભનું વખતે તીર્થમાં જવાથી જે વાસ્તવ શયદા થવાનો સંભવ નથી હોતો તે શયદા આડે દહાડે જ્યારે તીર્થ સ્થિતિમાં હોય છે ત્યારે થવાનો વધારે સંભવ છે. મેળા વગેરેમાં જવાથી કેટલોક વ્યાવહારિક લાભ થાય છે પણ તેની સાથે જે વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક હાનિ થાય છે તે સરખાવી જોતાં થતા લાભ કાંઈજ વિસાતમાં નથી. જેઓને મેળા વગેરે સમયે તીર્થમાં જવાની કેટલાંક કારણ સર જરૂર પડે છે તેવા અધિકારીને તીર્થમાં પ્રવર્તેલા વિકારનો પરાભવ કરીને અવિદ્યુત રહેવાને માટે કેટલીક સૂચના કરવી આવશ્યક છે. એવા સમયમાં તીર્થમાં વસનાર અધિકારીએ તીર્થનો નિર્જન ભાગ જાનતા સુધી નિવાસને માટે પસંદ કરવો. પોતાનું અન્ન પ્રાશન કરવું અને પોતાનું નિલ કર્મ આદર પૂર્વક કરવું, એટલુંજ નહીં પણ તીર્થમાં પોતાના ઘરના જેટલી જાળસ નથી હોતી માટે જે આવકાશનો સમય મળે તે સમયે ઇષ્ટસ્મરણમાંજ ગાળવો. તીર્થમાં જઈને હમેશા ઈષ્ટ સ્મરણાદિ સત્કર્મજ કરવાં એવો શાસ્ત્ર પણ વારંવાર ઉપદેશ કરે છે; અને તીર્થે જનાર માણસો હાલ જે પોતાના ગંગામાં માળાઓ રાખતા નજરે પડે છે તેનો પણ અસહ્ય ઉપર દર્શાવ્યો તેવોજ હેતુ હોવો જોઈએ. પરંતુ હાલના સમયમાં એ માળાઓ તીર્થમાં ગમ્માઈ ગાંરતાં હાથમાં પકડી ગણિતનું વળોણું કરવાનાજ ઉપયોગમાં બહુધા આવતી જણાય છે. સાત્ત્વિક વૃત્તિનું તીર્થની વિકારી અવસ્થામાં રક્ષણ કરવાને માટે નીચેનું ઇષ્ટસ્મરણ એકલા કરતાં તે કોઈ વીરજ નજરે પડે છે, બાકી તે જર્જનને બદલે જાણે તમારીય થનો હોય એવી મંડલીઓ બંધાય છે. આ મંડલીઓમાં સંસાર તેમજ પરમાર્થની નીતિને નહિ જાણનાર અજ્ઞાન સ્ત્રી-પુરુષો ઉન્મત્તની માફક મહોરમમાં ચાલતા 'વાલુસેન' ના જેવું 'ધિંગોણું' મચાવે છે. આવી મંડલીઓનું મુખીપણું કરનાર પુરુષ ગણતરું નામ માત્ર પામી પોતાને કૃતાર્થ થયેલા સમજે છે; અને વ્યવહારનીતિના લયદારો પરમાર્થ નીતિના લંબને કરનારો બોધ કરે છે. આ બોધને સાંભળી અંતરમાં ઉત્તરનાર અણુસમસ્ત સ્ત્રી પુરુષો શાસ્ત્રની મર્યાદા ઉપર પગ સુકાને ઈર્ષ્યતાર્થ પ્રાપ્ત ન કરનાં ઉલ્લાસ પરમ દુઃખદ અગિયેક વૃક્ષનું બીજ રેપે છે. આવા માણસ પોતે તે અજ્ઞાનમાં ઘેરાયેલા છે એટલુંજ નહીં પણ અન્યને પોતાનો દાખલો આંખીને અજ્ઞાનના દૂપમાં ઉતારે છે.

તીર્થમાં મનુષ્યનું શું ફલ છે તે પણ અત્રે જણાવીએ તો તે અ-
પ્રસ્તુત નહીં કરે. તીર્થમાં ઇષ્ટભરણાદિ સત્કર્મ કરવા એતા આપણે ઉ-
પર જોઈ ગયાં. આ સત્કર્મ કરવાનો હેતુ પણ આપણે કેટલેક અંશે
ઉપર વિચારી ગયા છીએ. અધિકમાં તો એટલું જ જણાવવા યોગ્ય છે કે
તીર્થ દેવમાં પાપ કરી તો કદી પણ કરવું નહીં. કોઈ પ્રકારે આપણાની
સત્કર્મ જાગે તો હીક; પણ અસત્કર્મને તીર્થમાં કરવાની જે હાનિ થાય છે
તે વિશે શાસ્ત્ર કહે છે કે તીર્થસ્ત્રેષુ તપાપવજ્જલેપમાવિષ્યતિ. તીર્થમાં કરે-
લું પાપ અનિવાર્ય પાપ છે. આનું કારણ પણ જો જોઈશું તો ઉપર દ-
ર્શાવેલા વિચાર ઉપરથી આપણને જાણી આવશે. પાપાચરણ અને પાપવા-
સનાના સંબંધથી તીર્થ ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે વિચારી યાગ્ય છે અને તેથી
હાં વચ્ચનારા જનોનું અહિન થાય છે; માટે તીર્થમાં પાપ કરનાર
પોતાનું અહિન કરે છે એટલું જ નહીં પણ અન્ય અનેક જીવનું અહિન કરે
છે. નિર્મલ નદી સરોવર આદિમાં મળાત્સર્ગાદિ કરવાથી પાપ થાય છે
તેજ પ્રમાણે તીર્થમાં કરેલા પાપના સંબંધમાં સમજી લેવું. તીર્થમાં
કરેલું પાપ વજ્રસેપ થાય છે એમ કહેવાનો આશય આજ છે.

હવે કોઈ પણ વસ્તુ તેના અધિકારી શિષાય અન્યને લાગે કરવી
નથી; ઉમટી કોઈવાર હાનિ કરે છે એ વાતો લોક પ્રસિદ્ધ છે. માટે તીર્થ-
ના અધિકારી અર્થાત્ દેવા માણસોને માટે શાસ્ત્રે તીર્થ નિર્માણ કરેલું છે તત્સ-
ંબંધી વિવેચન કરવું યોગ્ય છે. પરંતુ તીર્થના અધિકારીજનો સંબંધી વિ-
વેચન કરતાં પહેલાં શાસ્ત્રે વિધાન કરેલાં ધર્માચરણમાં તીર્થની શી યોગ-
્યતા છે તે સંબંધી વિચાર કરવો જોઈએ. આ વાચકમાં તીર્થ શબ્દ સ્થા-
નર તીર્થના અર્થમાં યોજાશે છે. શાસ્ત્રનું વાક્ય છે-ક અવમં તીર્થ સેવનમ
તીર્થાટન એ સર્વ પ્રકારનાં ધર્માચરણમાં અધ્યયન પ્રકારનું છે; અન્ય કો-
ઈ સત્કર્મથી જે પ્રાપ્તિનો આભા શાન્તિને અનુભવતો ન હોય તેવાં પ્રા-
પ્તિને માટે પ્રથમ તો તીર્થાટન શાસ્ત્રે વિધાન કર્યું છે. વિવેક વિચારાદિદ્વારા
જે રોક મોહાદિ નિવૃત્તિ નથી પામતા તે વખતે તીર્થાટનથી શરૂ થાય
છે. સ્થાનકેના દેરદ્વાર ધરાયી, તથા દેરદ્વારના બવસાપથી રોક મોહાદિનાં
કારણ અંતઃકરણથી દૂર રહે છે એનો જાણે સ્વાભાવિક જ છે. આટલો લા-
ભ મનુ અવિકૃત તીર્થના સેવનથી જ થાય છે; અન્યથા તો રોક મોહાદિ
આધિઓની અધિક પ્રબળતા થાય છે એ ઉપર મુગ્ધથી ગયા છીએ. યુ-

વતી સ્ત્રી, બાળક, અને અતિગૃહ એટલાં તીર્થાટનનાં અનધિકારી છે. એ-
કંદર તીર્થે સ્નાને નિવાસ કરવાને માટે તેઓનો અધિકાર ખરો. તેમાં પણ
યુવતી નારીએ પતિગૃહ શિવાય અન્ય સ્થાનમાં નિવાસ કરવો એ કૃપણ
શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે એમ શાસ્ત્ર પોતેજ અનેકવાર જણાવે છે. આ પ્રમાણે
અધિકારનો વિચાર કર્યા વિના તીર્થાટન કરવાથી તથા તીર્થમાં વાસ કર-
વાથી લૌકિક તેમજ પારમાર્થિક હાનિનાં સાગરમાં ફેટલાંક અવિચારી સ્ત્રી-
પુરુષો ડુબી ગયાં છે. હાલ જનસમુદાયમાં એવી શોચનીય અવ્યવસ્થા ચાલેલી
નજરે પડે છે. વધી તીર્થાટન કરવામાં દ્રવ્યાદિકની પણ જરૂર રહે છે, માટે
ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલાં સંકેતથી નિર્વાહ કરનારાં મનુષ્યો તીર્થાટન વગેરે
ફેટલાંક કાર્યને માટે અસમર્થમાં ગણાય છે. આવાં મનુષ્યોએ તીર્થાટન જો-
વા કાર્યમાં પ્રવેશ કરવો સર્વથા ઉચિત નથી; તેમ છતાં જો તેઓ એવાં
કાર્યમાં પ્રવેશ કરે છે તો તેમને હચકેલું સુખ મળતું નથી એટલુંજ નહીં
પણ પ્રાપ્ત સુખનો પણ નાશ થાય છે. આ રીતે અંતઃકરણમાં વ્યગ્રતા થા-
ય છે અને વ્યગ્રતા દ્વારા નિપાત થાય છે. માટે વિવેકી અસમર્થ ગૃહસ્થો
એ એવા કાર્યમાં પ્રવેશજ કરવો નહીં. જો પોતાની શક્તિ વિચારી વિ-
ના કોઈ પણ કાર્યમાં પ્રવેશ કરે છે તેઓ અંતે વિગ્રાસે છે. તીર્થના સર્ગ-
ધમાં પણ એમજ જાણવું. જેમ સંપત્તિ વિના તીર્થાટન હાનિપ્રદ છે
તેમજ શરીર સંપત્તિ વિના તીર્થાટન હાનિકરજ છે. એમજરત્ને માટે
તીર્થાટન નથી એમ આયુર્વેદ પોદ્ધાનીને કહે છે.

શાસ્ત્રમાં જેમ સમર્થ જનોને માટે તીર્થાદિક નિર્માણ કરેલાં છે, તે-
વીજ રીતે અસમર્થ જનોને માટે પણ તીર્થ દર્શાવેલાં છે. માતા, પિતા,
ગુરુ, પતિ, સાધુજનો વગેરે જંગમતીર્થ અસમર્થ પુરુષોએ, સ્ત્રીઓ
એ, પોતાના તનની, મનની, અને ધનની શક્તિ વિચારીને એ તીર્થનું સે-
વન કરવાનું અતિ અસમર્થ મનુષ્યથી પણ જની શકે છે. આ જંગમ તી-
ર્થનું સેવન કરનાર અતિ ઉન્નૃષ્ટ દુનને પામે છે એટલુંજ નહીં પણ પો-
તે જાનેજ જંગમતીર્થ જની કોઈપણ સ્થાનર તીર્થનું ઉપાદક કારણ પદ
જાય છે. પિતૃમંદિરની શ્રવણે પંડરપુરને તીર્થ જનાયું. પતિમંદિરથી અ-
નુપાસતીએ પોતાનું સ્નાનજ નીર્મ જનાયું. માટે વિવેકી જનોએ પો-
તાના અસામર્થ્યને સીધો કબજે ન કરનાં પોતાને ઉપારમ એવાં પૂર્વોક્ત.
જંગમતીર્થમાંના એકનું સેવન શ્રેય કરવા માંડવું જોઈ સંપ્રત્યક્ત

સહજ યશઃ લોકેષ્વર તીર્થે તો આજ છે એની શાસ્ત્રમાં આપ્યા છે.
પરમાત્મ સ્વરૂપ થી સદ્ગુણના સર્વ તીર્થભાજન ચરણકમળના
પરાગને સપ્રેમ દંડવત્પ્રજ્ઞામ કરીને આ નિષ્પત્તી સમાપ્તિ કરવામાં આ-
વે છે.

મુક્તાવલી.

(એક નવી વાર્તા)

(સાંધણ પૃષ્ઠ ૧૬૪ મેથી)

સંગતિકા છંદ.

(કાંઈ દુવા ફિર ક્યા દુવા:—એ રાગે મવાશે.)

સરનીર નિર્મલ છે યયાં, મહીમિય રંગ રમી રલાં,
સરનેત્ર-વેકુતિ છે રમી, ભુમિ શાન્ત, શાન્તશું એ રમી. ૧૦

ધન ખેલિ રેલિ અતિ પ્રિયો, અમ પામી તેહ રતિ વિલે;-
તન શીકું ધારી વિરાગતો, મતચીયે તે તમિ ગાગતો. ૧૧

બન આનું શોભિત દેખતો, પ્રભુની લલા બહુ પ્રેમતો;
બવ દોહ જોગન આલિયો, કુંવરે વડા વડ બાળિયો. ૧૨

મિત્રિ નીલ શું લિલમોતણો, રંગિયો દિસે ખમતો ઘણો;
દુરમી દિકો કુંવરે પંદા, ઉર રાગિયો બહુ તે તદા. ૧૩

વડ પામ વીર સિંધાવિયો, વડ વીરને અન બાળિયો
ચાડ બુનું ને અતિ પ્રાદ છે, વડ્યાર્થ બૂચ પ્રદ છે. ૧૪

બહુ પદ દરિ બની ઘડા, રમણીય સાદિ-દિસે હડા;
બહુ બાગ ઘેરેી ભુમી તણો, તહીં દંવડો પડિયો ઘણો. ૧૫

કહિં મુષ્ક પત્ર પડેલ છે, કહિંથી ઉડીત મયેલ છે;
કહીં મુકિ રાગ ખરેલ છે, વડવાહ બોલ અટલ છે. ૧૬

પડેવાઈ કાષ્ઠ દાગની, બન દ્વેર વાયુનિ ચાગતો;
ખખમટ પ્રવતેલ યતો, તેવ બાસતો વડ ગાગતો. ૧૭

- રચળ આયુ' મુંદર જોઈને, રિગર ત્યાં યથો ક્ષણ મોહિને; ૧૦
- તડકા જપોરતણે તરી, પડતો હનો જળસો સદી. ૧૮
- હમ જાતિ ઉપ્પુ સ્વભાવથી, દુઃખી યાય એ લલિ' ત્રિતથી; ૧૯
- કુવરે વિરામ ચલો હરે, તવ નેત્ર દંક્ષણ છે રહુરે. ૧૯
- કુવરે હરાવ ક્યો મને, ચોંદિ' ગાળિ સર્વ જપોરને; ૨૦
- મૃગયા કરી સગિ સાંજરે, હરિને વળીશ જવા પુરે. ૨૦
- ત્રિ આવિયો શિર ઉપરે, તવ વીર અશ્વયો ઉતરે; ૨૧
- વડની તમે જુથિયીપરે, વિર દૂર પવ સુકો કરે. ૨૧
- નિજ અશ્વ પાસે કોનો રમે, હરિયો છુટોજ નથી મેલો; ૨૨
- હમ જાતયાન જરેર છે, ધનિ સેવવામદિ' શર છે. ૨૨
- હયથી લઈ નિજ ધાત્રિયા, ધરણી નિમેજ ગિછાવિયો; ૨૩
- પણ અન્ય સાગન તમે છે, વિર સારધાન અગાં છે. ૨૩
- પછી સાવધાન થઈ મને, કુવરે કરી રિયતિ આસને; ૨૪
- મદિમા મહેસતણે લહે, મુખ નામ તે શરતું મહે. ૨૪
- તદિં વાયુ શિતળ આવિયો, શુભ ગંધ દ્વારથ લાવિયો; ૨૫
- તદિં જોડું મોરનું આવિયું રહિયાળું તે મન જાવિયું. ૨૫
- ટહુંકાર જે લણુ ઉચરી, મયુરે કળા તદિં છે કરી; ૨૬
- તહો લાડવેત્રાડ દેવડી, પતિવ્રત્ય જોતિ રહી પડી. ૨૬
- વિર પ્રેમ જોઈ વદિંગનો, મદિમા વળાણિ અગાં મનો;— ૨૭
- મનમાં વિચાર કરી મે, "છવ માત્રમાં રમૂર છે વસે.— ૨૭
- જગમાં અનમન જર છે, વળિ ક્રમથી જાહુ દેર છે;— ૨૮
- અહો એજ સત્ય જણાય છે, પરણી જનો દુઃખી યાય છે.— ૨૮
- પણ પ્રેમિ સર્જન તો કહે, કરે પ્રેમ જો શુભ તુ મહે;— ૨૯
- રસ પ્રેમનો ક્ષણ આખતાં, દુઃખ પ્રેમિ સૌ હલિ નાંખતાં.— ૨૯
- સ્મર-ઝેરને વિધિયે કરી, કર મારિ બારગ ખરેખરી;— ૩૦
- પ્રિતિ ખાખ ખાય ખરી તલ, નવ અધિગ્રાહિ નહે કદા.— ૩૦
- પણ એ પ્રયોગજ એકથી, જગમાં કદી જાનતો નથી;— ૩૧
- જવ એકપ્રેમી પ્રિયા મને, તવ એ રસાણુ ક્રિયા રજે.— ૩૧
- દલ પ્રેમિ જોડિ મને થતા, પ્રિતિ ખાખ કાગિ ન રે' તલા;— ૩૨
- પ્રિતિ ખાખ કાગિ જનો લખે, જાવ સર્વ આગ વિશે ધખે.— ૩૨

- અગ્નિએમિ રેમિત્રિયા કર્દા, જગમાં કદાગિ દિલી નદી,—
 મગધી મતી નથી મોહ્યથી, દિવ ! આશં ના ધર દોહ્યથી.” ૩૩
- મન ચીર એમ વિચારનો, ખમ કેરિ પ્રીતિ નિદાગનો;
 રિયર છે યથો બહુ તે યદ્ધ, ખમ-એડિ બિડિ ગઈ તમ. ૩૪.
- પછી ચિત્તને રિયર યાપતા, વળિ-વૃત્તિ ઝેગનિ યાપતા;
 ગુર નામ માંડિયું જાપવા, પ્રિતિ-આગ-પાસજ કાપતા. ૩૫
- સહ દેવ હનવને જનો, બહુ ને આપાપ કરે મનો;
 બહુ તે ગુર મુખ પામિયો, ગરધ્યાનમાદિ વિરામિયો. ૩૬
- ગુર ભરમ-નાથ તણી છળી, નજરે તડો તરતી હી;
 વિર છે રમે ગુરૂપમા, રિયર વૃત્તિ છે વતિ-ભૂપમાં. ૩૭
- પછિ ભક્તિલીન થઈ સ્તરે, (ર ગીગુરવરને હવે; .
 પદ નેહ આપું રહું અહી, હિં ભક્તિની નદી ને મહી. ૩૮

પદ ૧ સુકાવતી.

- જાગનજા પ્રનિપાળ રિતા,
 નિજ જાગતાના પ્રનિપાળરે; ૨૬.
- ગમગમ કરે તે ખેલા આવી,
 એ છે પ્રમુ સમાગરે;
 અરજુ તમારે ચિન્તવતામાં,
 નાથ કરે છે ન્યાયરે. જાગનજા ૧
- આ જગદીશ અકલ જગજાણે,
 જગદગરની જગ રે;
 જાણું નદી જગ શુ ને હું, શું, *
 તન મનનો જો જાનરે દે જાગનજા ૨
- સાગરકેરા મોખથી જ્યમ,
 કાઢતણી દિવગાવ રે;
 તેમજ ભવ-સાગરની હોળે,
 હું હજી હું હાવ રે. જાગનજા ૩
- ખંડાર વિષય નિરખીને અંતર,

પ્રકટે અસ્થા સાત રે;	
તે પંચ દુઃખ રૂપ મન નવ ગાને,	
પાપે આણી વડાવ રે.	આગતણાં ૭
હું તે જગને જગ તે હું એ,	
સમજાણુ ગારો ગાલરે;	
હું ને જગ બન્ને સામંત્રી,	
એનો યાચ ન ખ્યાલ રે.	બાલતણાં ૫
પણુ ગુરુ આપ તણો હું હું એ,	
આપ કૃપાનો દાત રે;	
મુજ પતિ ને જગપતિ પણુ આપા,	
એ ભર્તિ રે' વન જડાવ રે.	બાલતણાં ૬
હું છાંડુ પણુ આપ ન છાંડો,	
એ ગુરુધર્મ દયાવ રે;	
જાગે સડે જગતા તે જગમાં,	
એ જગજગતો ગાલરે.	આગતણાં ૭
વિગયો પાછળ ધાકેંદું પણુ મુજ,	
પાછળ આપ કૃપાગરે;	
તો તો ટેક રહે નિજ જગનો,	
નિકર બને એ દાવ રે.	આગતણાં ૮
આપ મરણુ રજાથી મુજ તન આ,	
સેવિત્ર રે' સજ કાલ રે;	
મન તમ બક્ષિ રશે પરિપૂરિત,	
એટલું ચો અણિ બાલરે.	આગતણાં ૯
વિશ્વવિભૂતિધારણુ નર,	
પંચાનન દીનનિ દાવરે;	
હો નામદર બરએન્દ્ર મુરુવર,	
જાલતણાં મહાકાવરે,	આગતણાં ૧૦

- મુરના મુઠ્ઠો ગંધ તે રહ્યો, પછી અન્ય તદ્દે વિષે વહ્યો;
બહુ કાળ એમ વિતી ગયો, રવિ પંચિમે સ્થિત છે થયો. ૩૯
- મુરને રંગરી સગ તે થયો, તવ અથ પાસે ઉભો રહ્યો;
નવ ધાંસિયો ફરી લે કરે, નમ છાતું 'સાવધ' એ રવરે.— ૪૦
- નમ સામ્ર જ્યાં પ્રકટસો પડો, વિશુ પાપયે તુરમે ચડ્યો;
નિર્જ જાંધ હેઠલ દાખિયો, પણ એક અંદર ધાસિયો. ૪૧
- વિર અથ ઉપર તે ચડ્યો, મૂગ દોડતો નંજરે પડ્યો;
મૂગ વાસુવેગથિ બાય છે, નવ મ્વાસ તો જરિ માય છે. ૪૨
- મૂગ તો ગયો ન ગયો થયો, પણ સિંહ પાછળ આવિયો;
નવ હાથતો બળિ કેસરી, શિર ઉપરે હુમ છે ધરી. ૪૩
- મૂગ પુરં સિંહ પગાય છે, હવળાં હરિણુ અડાય છે;
કુંવરે તણ હય. હાંકિયો, જાઈ નિહ પાછળ લાગીયો. ૪૪
- કરમાં અહો દદ બાહુડો, હય એ: ઉડ્યો । હય એ: ઉડ્યો ।।
અધકાશ એક નિમેષમાં, તણ ચાલીયા વિરવેશમાં. ૪૫
- નવ છોડ, વાડ કશું જુએ, તણ ના પટે જાઈ ને કુવે;
પછિ ક્ષેત્ર એકજ આવિયું તહી વીરનુ બળ શવિયુ.— ૪૬
- પછીથી હતું તહી વાવિયું નવ તેથી ઉછરિ આવિયું;
તહિં હાથ હાથજ બાજરી, હનિ ઉભી ખેતરમાં ખરી. ૪૭
- તહીં હાક તે કુંવરે કરી, તવ કોપિને જહુ કેસરી;
શિવસેનું સમ્મુખ આવિયો, રણધીરને ઉર ભાવિયો; ૪૮
- મુળ સિંહમત સત્તાવિયો, મૂળ દાડિ તાડિજ આવિયો;
યદ્ય બેઠ બે બળિયા તણિ, કવિ શું-સકે કવિતા બણી. ૪૯
- જનરાજને વનરાજનું, રણ દેખવું ચહી આજનું;
રિધેર આજને અવની યયાં, તર વેણિ સત્કથ યદ્ય ગયાં; ૫૦
- પેણુ આંખ મીચી ઉઘાડતાં, નમ ગાજ્યું કેસરિ ચાડતાં;
મરણી કુછ સિંહ જ્યાં પડ્યો; ધમકાર-સર્વ દિશે ઉડ્યો. ૫૧

(અપૂર્ણ)

જગન્માતા 'આર્યક્ષત્રી' ગાય.

“ x x x તથા જોનું રક્ષણ કરવામાં આપ્રીતિવાળા તથા ગોહિમાં કરનારા તથા તેવાજ નિરપરાધિ પ્રાણિને હણનાર અથવા 'પીડા' કરનાર તથા ગોરક્ષણના માર્ગને છેદન કરનાર x x x પ્રાણિને પણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવું નથી. ”

પરમ કારણિક ભગવન્નૃસિંહોચાર્ય—

પાદવિરચિત શ્રી સિદ્ધાન્ત સિન્ધુ

પ્રથમ રત્ન—પૃષ્ઠ ૨૧૬ મું.

“ યોડ્ઠિસકાનિ ભૂતાનિ, દિનસ્ત્યાત્મસુખેચ્છયા !

સજીવંશ મૃતશ્રૈય, ન કચિન્ સુખમેષતે ॥ ”

શ્રીમન્મહારાજર્ષિ મનુ-શાસન.

‘ ગોરાજ્ઞસૂચિત ગોમાહાત્મ્ય ’

‘ ગાય ’ એ શબ્દ ગૂણ સંસ્કૃત ‘ ગો ’ શબ્દનું પ્રાકૃત રૂપ છે. ‘ ગો ’ શબ્દના કૌશકારનાં વિવિધ અર્થે આપે છે તેમાંના કેટલાક મુખ્ય અર્થ જોનું વિવેચન કરતા પહેલાં કેટલીક પ્રગટાવિક સૂચના કરવી યોગ્ય છે. જ્યાં રે આપણે આગરકાપાદિ સંસ્કૃત ક્રોધનું તેમજ પ્રાણિનિ-આદિ વ્યાકરણની ઈયોનું અવયોકન કરીએ છીએ ત્યારે આપણને સ્પષ્ટ સમજના વિના નથી રહેતું કે વિવિધ પદોદ્યોતે દેવ વાણીમાં જે જે નાંમો આપેલા છે તેમાંના ધણા ખરા સહેતુક છે. આપણી સમ્પૂર્ણ ભાષામાં કેટલાક સામાન્ય નામ નામિ પદાર્થવર્ગના શુદ્ધ સળધી સક્ષિપ્ત અને સદાજ સમજાયેલાં એવાં વ્યાખ્યાન છે એમ કહીએ તોપણ આવે. આગ હોવાથીજ ‘ ગો ’ શબ્દસૂચિત ગોમાહાત્મ્ય એ નામના આ ગર્ભવિષયના વિવેચનનો અનુદાશ ગણે છે.

‘ ગો ’ શબ્દનો અર્થ ‘ પૃથ્વી ’ એવો થાય છે. વાસ્તવે જોનાં પૃથ્વીનાં ગુણ-પણ ગાયને વિષે પ્રસિદ્ધ છે સદનગીનતા જે પૃથ્વીનો મુખ્ય ગુણ છે તે ગાયમાં સર્વોચ્ચ છે એમ કાણુ માન્ય નહીં કરે? તેમજ ગોસંતાન જે બર્જદ છે તેની ‘ સદિષ્ણુતા ’ પણ વિશ્વવિદિતજ છે પૃથ્વીનાં દ્વલદ્રુપતા આદિ ગુણો ગાયને આક્રમેજ રહેલા છે. એકે નિરમળ યજ્ઞ ગાયેથી અગ્નિ

પુનઃ રેસેસતું આશિષણું કરનારે અને તેને વચાવે. 'એસાં' એવાં પરમ મંગલમયે નામને યોગ્ય બનાવનાર પાતર વગેરેની ઉત્પત્તિનું મુખ્ય સ્થાન તે ગોબતિનું છે એ વાત સમયે જનમંડલથી અજાત નથી. ગોપુત્ર બ્રાહ્મણે એકપણી જમીનનું વિવિધ પ્રકારની પોષક વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ કરીને સર્ગમ્મ છપસગૂદના શરીરને તેમજ પ્રાણુને ખારણુ કરનારી મધને પોતાની ધેરા એવી સંજાને સાર્થક કરે છે. શાસ્ત્રમાં મૃત્તિકા (પૃથ્વી)ને મંજનું દરણું કરીને પવિત્રતાને આપનારી કહી છે. તેથીજ રીતે 'ગો' ને પણ પોતાના ગેમય તથા નવકારા મુદ્ધિ આપનારી કહી છે. મૃત્તિકા પંક્તિ ગોતા સેબધમાં આવવાથી જોરજ થકને અધિકતર પવિત્રતાને પ્રારણુ કરનારી થાય છે. આ રીતે પૃથ્વીને વિશે ઘટતા અનેક જગદિતકર મુદ્ધો ગાયને વિશે સંતોષકારક રીતે ઘટે છે. પૃથ્વી ગાયનું ૨૪ કરીને પરમેશ્વર પ્રાપ્તિ મર્ષ છે. એવા શાસ્ત્રમાં ધણુ પ્રસંગો છે.

વળી 'ગો' શબ્દ 'ગોતા' વાચક પણ છે. ગાયેમાં માતાના જેવા સમય મુદ્ધો ઘટે છે કે તદો તેનો વિચાર કરતાં એ જાત્રમ કરવો પડે તેમ નથી. જોમની જનની મરણ પામી હોય છે એવાં બાળકને યોગ્ય દરેક સ્થાને મંત્રી આવે એવું દુધનો ગાયનું છે. દુધનું પણ છે અને મળનું પંક્તિ કદણુ તથા એવું પપનો જગન્નાતા ગાયનું છે. પાંચ વર્ષનાં બાળક થાય છે. તે પહેલાં તો બાળકને માથણુ હોડવવાને માટે પોતે જનિતજન બાળકોને બરેકા ઉપાયો ગોતે છે. સ્તનાય ઉપર એળિયાં લેરી અતિક્રુ વસ્તુનું સેપન કરે છે; વિગ્રમ્મ બાળક તે સ્તનાયને પોતાના કાલ્પકાનુ બોજનાર મુખેમાં લે છે; આશામંગલી વૃત્તિમાં કલેશને અનુભવતું બાળક પોતાના સર્વરૂપ અને પોતાના છપનજનના પુત્રારૂપ પોતાની માતાના સ્તન આગળથી પાછું હટે છે. આ પ્રમાણે પોતાના પ્રાણથી વિધતર બાળકને એક પ્રકારે તરછોડવાની જરૂર માતાને પડે છે. આણુચાલે મુદ્ધુ જ્યારે માતાના દુધને તળેલાંની બાળકને જરૂર પડે છે તે સમયે દુધના જેવો પરમપ્રાપ્તિક આહાર આપનાર બીજી કાંઈ માતા આગળ પડતી નથી. પણ જગન્નાતા ગાય જ્યારે પોતાની જનિતા પણ દુધ આપવાની નો પાડે છે કિંવા આથી સક્તી નથી તે સમયે, બાળકને, મુખાન ને અને વૃદ્ધને પોતાના અમૃતમય દુધથી પીવે છે. સુવાચક સમયે ધૃતી દિ પોષક પદાર્થનું સેવનન દિતકર મણાવે છે. એવા પ્રસંગે બાળકની જનિતા એવાં પોષક પદાર્થને અજાણે અતિશય કટાચે છે. એટલુંજ નહિ પણ કેઈપાર નરમ, લગી સવન દરવી પડે એવી નિર્મળતાની લોગ પ્રાપ્તિ પડે છે. આથી એક રીતે જોઈએ તો માતાની પણ માતા તે ગાય છે; મા-

जं श्री एं हीं ह्रीं
महाकालाय नमः
ह्रीं ह्रीं एं श्रीं जं
ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं

(भासिके)

पुस्तक १ लु: अभिन्न घट १४ अंक १२ मो.

ॐ अघोरैर्म्योयैघोरैर्म्योघोरैरतैर्म्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वस्यैभ्यो नमोस्तुतुष्टरूपेभ्यः ॥

ઉપાધી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

उपाधिवाधिक्यम्;

राजनेमरः (अभिमतावाहः)

શુભરાત્રે એકદશમી સી. ૯. પડે પાંચે ગ્રામ

सं. सं. १२४५. पो. सं. १२४५.

पारिषद ऐपहाउस, २, २ अगोस्टीन

अथ भूमिपतेः कर्तव्यम्

ਉੱਚੇ-ਘੁੰਮੀ, ਜਦੋਂ:

सना ३०००

ॐ ॥ तत्रोद्भूतमहाकालस्तोत्रम् ॥

ॐ श्रीमहाकालायनमः । ॐ अस्य श्रीमहाकालस्तोत्रमंत्रस्य ।
 रुद्राक्षपयः । सिंहोद्धत्ताछन्दः । श्रीमहाकालोदेवता । ॐ इति वीजम् ।
 श्रीं इति शक्तिः । ऐं इति हृदयम् । ह्रीं इति वीर्यम् । क्लीं इत्यस्त्रम् ।
 महाकालायनम इति कवचम् । ॐ श्रीं ऐं ह्रीं क्लीं महाकालाय-
 नम इति परमोमंत्रः । विश्वसृष्टिस्थितिलेशानश्रीमन्महाकालप्रीत्यर्थं
 जपे पाठे च विनियोगः ॥ अथ करन्यासाः । ॐ महाकालायनम इत्यंगु-
 ष्ठाभ्यां नमः । ॐ श्रीं महाकालायनम इति तर्जनीभ्यां नमः । ॐ ऐं-
 महाकालायनम इति मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं महाकालायनम इत्या-
 नाभिकाभ्यां नमः । ॐ क्लीं महाकालायनम इति कनिष्ठिकाभ्यां नमः ।
 ॐ श्रीं ऐं ह्रीं क्लीं महाकालायनम इति करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥
 एवमेव हृदयादेरन्यासाः ॥ ॐ श्रीं ऐं ह्रीं क्लीं तत्सत् इति
 दिग्वन्धः ॥

अथ ध्यानम्.

संन्यातीति विभाकरानधरयन्मालानलान्कम्पयन् ।

धाम्नास्वेन भयानकेन सकलान्देवादिकांस्तर्जयन् ॥

ॐ पञ्ची उद्भूत महाकालस्तोत्रम्.

(न्यासादिना विवेचनं नी अत्र अधिः अपेक्षा न दृष्टव्या स्तोत्र-
 ना श्लोकना अधेना उद्भास्यमानेन माते श्लोक गान्धर्व तात्पर्य आप्तुं गो-
 व्य धारीजे श्रीजे.)

× × × × × × ×

× × × × × × ×

× × × × × × ×

સર્વાંગોચરૈભવો હરિહરબ્રહ્માદિભિર્ધ્યાયેતે ।

યસ્તં ધીમાહિ કાલિકાપ્રિયમહાકલં કરાલં શિવમ્ ॥ ૧ ॥

इति ध्यानम्.

શ્રીકાલિકામુજમુજદ્વચક્રક્રાંટહાર ।

ચક્રપ્રમાનિકરતર્જિતગ્રીવસંઘ ॥

एकस्त्वमेव निखिलेश्वर ! सर्व व्यापिन् ।

કાલાય તેડતિમહતે સતતં નમોડસ્તુ ॥ ૧ ॥

ब्रह्माण्डभारक्षमनाय भयंकराय ।

ગોબ્રાહ્મણાદિશરણાયચ શંકરાય ॥

विद्याप्रदाय भवभीतिविमोचनाय ।

કાલાયતેડતિમહતે સતતં નમોડસ્તુ ॥ ૨ ॥

संसारकार्यकरणे विरतः स्वयंभुः ।

લીનસ્ત્વયિ પ્રકૃતિનાય રજોવિમુક્તઃ ॥

ધ્યાન.

પ્રાતાના અપાનક તેગવડે અગણિત સૂર્યને હક્ષત્રીદેનાર, કાંધાશિવ-
ર્ગને પણ કંપાવીદેનાર, બધા દેવાદિકને પણ ધુળાવીદેનાર, કોઈથી કાળાય
નહી એવા વિગ્રવગાળા અને હરિહર અને બ્રહ્માદિ જેવું ધ્યાન ધરે છે-
એવા મહાકાલિકાના પતિ ઉચ અને કલ્યાણરૂપ મહામુક્તિનું ધ્યાન અને ક-
રીએ છીએ. ૧ પતિ ધ્યાન.

શ્રી મહાકાલિકાના હાથરૂપી નાગનો જેને કંઠો છે, ઉચ તેજના સ-
મુદાયવડે જેણે સર્વ લોકને ધુળાવી નાખ્યા છે, અને જે સર્વ વ્યાપક છે
એવા હે સર્વેશ્વર તમે એકજ છો; તમને મહાકાલને સતત નમસ્કાર. ૧
બ્રહ્માપ્તનો માર હંતારનાર, ભયંકર, મો બ્રહ્મણાદિના રક્ષનાર, કલ્યા-
ણકારી, વિદ્યા આપનાર, સંસાર તાપમાંથી છોડાનાર, એવા આપને મ-
હાકાલને નિરંતર નમસ્કાર. ૨

આનન્દરૂપમુપયાતિ તવમસાદાત્ ।
 કાલાયતેઽતિમહતે સતતં નમોઽસ્તુ ॥ ૩ ॥
 લક્ષ્મીશ્વરસ્તુ ભવપાલનજાગરૂકઃ ।
 તૈશક્તિમેવ નમતિ શ્રમનાશનાય ॥
 ગત્યાલયં ભવતિસ્ત્વાયિ મોદરૂપઃ ।
 કાલાયતેઽતિમહતે સતતં નમોઽસ્તુ ॥ ૪ ॥
 રુદાવયં સકલસંહરણે સમર્થાઃ ।
 સંહ્રત્ય દેવ સકલં લયલાલસાઃસ્મઃ ॥
 અગ્નિર્યથૈવ સકલેન્ધનમક્ષણાન્તે ।
 કાલાયતેઽતિ મહતે સતતં નમોઽસ્તુ ॥ ૫ ॥
 વેદાસ્તુતિં તવ સદા સમુદીરયન્તિ ।
 યોગીશ્વરાસ્તવ કૃપાં નિજ યોગસિધ્યૈ ॥
 ઇચ્છન્તિ યોગપુરુષસ્ત્વમચિન્ત્યવીર્યઃ ।
 કાલાયતેઽતિમહતે સતતં નમોસ્તુ ॥ ૬ ॥

હે પ્રકૃતિપતિ! આ સંસારરચના કરતાં કંઠાળેલા બ્રહ્મા, રમેશુણ્થી વિમુક્ત થઈને આપમાં લીન થયેલા, આનંદ રૂપને આપની કૃપાથી પામે છે; આપ મહાકાવ્યને સતત નમસ્કાર. ૩

વિશ્વપાતન કરવાને માટે જાગતા વિષ્ણુ પોતાના ઉત્તમરા રૂપ થાકને ટાળવાને માટે આપની શક્તિ મહાકાવ્યને નમે છે, અર્થાત્ યોગ નિદ્રાને શરણુ થાય છે. અને આપમાં લય પાંગીને વિષ્ણુ આનંદ રૂપ થાય છે. આપને મહાકાવ્યને સતત નમસ્કાર. ૪

સર્વ વસ્તુનો, સંહાર કરવાને સમર્થ એવા અગ્નિ રૂપે સર્વ વસ્તુનો નાશ કરીને, સર્વ હિન્દનને જાળી નાંખ્યા પછી અગ્નિની પેઠે, આપનામાં લય પામવાની ઇચ્છાવાળા છીએ. આપને મહાકાવ્યને સતત નમસ્કાર. ૫

વેદ તમારી સ્તુતિ ગાય છે, યોગીઓ પોતાના યોગની શિદ્ધિને માટે તમારી કૃપાને ઇચ્છે છે, તમે અચિન્ત્ય વીર્યવાળા યોગપુરુષ છો; આપને મહાકાવ્યને નિરંતર નમસ્કાર. ૬

देव प्रसीद शरणं नु वयं प्रपन्नाः ।
 विश्वं तवैव शरणं गमितं त्वदीयैः ॥
 भृत्यैरमीभिरधुनैव लयमसद्मे ।
 कालायतेऽतिमहते सततं नमोऽस्तु ॥ ७ ॥
 धन्यास्तएव जगतीश्वरा येत्वदीयम् ।
 ध्यानंयथेष्टफलदं भयहारि नित्यम् ॥
 कुर्वन्ति मोहरहितेन हृदा सुभक्ताः ।
 कालाय तेऽतिमहते सततं नमोऽस्तु ॥ ८ ॥

महाकाल उवाच.

मद्गुणामे प्रियारुद्राः प्रसन्नोऽस्मिमहाबलाः ।
 यच्छामिचासकामेभ्योगुणमभ्यं वरमुत्तमम् ॥ १ ॥
 स्तोत्रं गुण्माभिरुक्तं यः पठेत्तस्य भवेद्भुवम् ।
 चतुर्वर्गफलप्राप्तिरितिसत्यं मयोरितम् ॥ २ ॥

हे देव आप प्रसन्न याओ, अमो तमार शरणे पन्ना छीओ. आप
 तमारा सेवक अमोओ आ सय प्रसन्ने आप्प विवर्धने तमारा शरणे. हे-
 मल्लान मोद्रुओ छे; आपने मद्रावने सतत नमस्कार. ७

हे धर ! जगत्तमां तेभनेन धन्य छे, हे ने परम शक्ति भयहा-
 रि अने धृष्टप्रद ओवु आपनुं ध्यान निमोड यछने करे छे; आपने मद्रा-
 दावने निरंतर नमस्कार. ८

महाकाल बोलता हुवा.

भारुप महाशयान भस प्रिय इन्द्रो. प्रसन्न छुं तमो आप्त-
 काम छे छनां तमने ओक उतम वरदान आपुछुं. १

तमार इन्द्रो आ स्तोत्र ने भणुशे तेने नक्षी अनुवर्ग (धर्म-अर्थ-का-
 म-मोक्ष) भणुशे ओ मे सत्य छुं. २

x હૃદયજીવ:

ૐ તથાસ્તુ મહેશાન કૃતાર્યાઃસ્મત્તવાનુગાઃ ।

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિરેવસ્યાચ્છાન્તિઃ શાન્તિઃ પુનઃ પુનઃ ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાકાળના ઉપાસકોને આશીર્વાદ.

પદ. ૧. રાગ રૂદ્રનાદ.

(અગડખંબંબં અગડખંબંબં નાચે સદાશિવ આદીયુરઃએ રાગે)

હોગો આનંદ મંદ્ર હોગો આનંદ મંદ્ર,	
આનંદ આનંદ રૂદ્રો ભણે.	ટેક.
આરોઅ યાવ અને રોમ દોમ જાવ,	
ભળે મહાકાલીતણો કંથ ધરી બાવ.	હોગો ૦ ૧
પતી અને પત્ની ધરે પ્રેમ તણો ટેક,	
સંસારનો સાર રળો ગેળવી વિવેક.	હોગો ૦ ૨
સંતતિ મુધર્મનિષ્ઠ દો સદાય મુખ,	
મહાકાળને ઉપાસિ દૂર કરો દુઃખ.	હોગો ૦ ૩
સારા ઉચોગથી હો સંપત્તિ પૂર,	
મહાકાલ-મહેર કરો દારિદ્ર્ય દૂર.	હોગો ૦ ૪
ભજ મહાકાલ ટાળી કાળતણી જાલ,	
મહાકાલ રૂપ આપ જની ધાંપ ન્યાલ.	હોગો ૦ ૫

x રૂદ્રો બોલતા હવા.

ઓમ્ તથાસ્તુ તમાસ અનુચરો ઓમો કૃતાર્ય યથા.

પુનઃ પુનઃ ઓમ્ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

જગન્માતા આર્યસક્ષ્મી ગાય.

(સાંધણું પૃષ્ઠ ૨૬૪ થી)

‘જો’ શબ્દ પુંલિંગે ઈન્દ્રિય વાચક છે. આ ઉપરથી પણ ગાયનું માહાત્મ્ય રૂડી રીતે સૂચવાય છે. માનવ શરીરનો સઘળો વ્યાપાર માનેન્દ્રિય અને ક્રમેન્દ્રિય ઉપરજ આધાર રાખે છે એ વાર્તા તો સહ કોઈ જાણે છે; પણ એ સક્ષ્મ ઈન્દ્રિયને પોપણની જરૂર છે. જ્યાંજગી ઈન્દ્રિય સમાજને ઉચ્ચ પ્રકારનું પોપણ મળે છે ત્યાં લગીજ શરીરનો સઘળો વ્યાપાર વધાર્થ રીતે ચાલે છે. અન્યથા વ્યાપારદ્વારા શ્રમિત થયેલ ઈન્દ્રિય વર્ગ પુનઃ સ્વ-કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી અને કાળે કરીને ઈન્દ્રિયના સામર્થ્યની સાથે આ-ખા શરીરનું સામર્થ્ય નાશ પામી જાય છે. આહારના સઘળા પદાર્થોની સાથે તુલના કરતાં ગાયનું દુધ અને તેનાંજી ઉત્પન્ન થતા ધૃતાદિ પદાર્થો ઈન્દ્રિય સમાજને સર્વોત્કૃષ્ટ રીતે ઉપકારક છે. સામાન્ય લોકમાં પણ ‘ધી કાયાનું જી’ એનું વાક્ય પ્રચલિત છે. શાસ્ત્ર પણ કહે છે કે આયુ-ર્વૃત્તમ્—ધી તેજ માનવનું આયુષ્ય છે. માટે ખરે જોતાં તો આ ઈન્દ્રિયનું પણ પોપક, દ્રવ્યને આધાર છે, અને સર્વોત્કૃષ્ટ પોપક પદાર્થને પ્રસવનાર ગાય છે. માટે ગાયનેજ ઈન્દ્રિય કહીએ તો ચાલે.

વળી ‘જો’નો અર્થ સ્વર્ગ એવો થાય છે. શાસ્ત્રદ્વારા આપણે જાણી-એ છીએ કે સ્વર્ગ એ સર્વ દેવોનું નિવાસસ્થાન છે; અને ‘શાસ્ત્રજ આ-પણને જાણાવે છે કે ‘ગાયના દેહમાં સર્વ દેવનો વાસ છે. જુઓ:—

શ્લોક.

પૃષ્ઠે વ્રહ્મા ગલે વિષ્ણુર્મુખેરુદ્રઃપ્રતિષ્ઠિતઃ ।

મધ્યે દેવાગણાઃસર્વેરોમકૃષ્ણે ગર્હપત્યઃ ॥ ૧ ॥

નાગાઃપુચ્છેજુરાગ્રેષુ યેચાષ્ટૈકુલપર્વતાઃ ।

મૂત્રેગક્ષ્માદયોનઘ્રોનેત્રયોઃશશિમાસ્કરૌ ॥ ૨ ॥ इत्यादि.

મવિષ્યત્પુરાણમ્.

અર્થ:—ગાયના શરીરમાં પીઠ ઉપર બ્રહ્મા, ગળે વિષ્ણુ, મુખે રુદ્ર,

મધ્યે સહિ દેવસમાજ, રાગરોગ મહાવિગળ, પુંછડે નાગવર્ગ, ખરિઓ-
માં આઠ મુખ્ય પર્વત, મૂળમાં ગંગાદિ નદીઓ, અને આંખોમાં ચંદ્ર સૂર્ય
રહે છે. વગેરે—

આ ઉપરથી આર્યજનોને તો ખાતરી યશે કે ગાયને સ્વર્ગ કહેવામાં,
કાંઈ વાંધો લેવા જેવું નથી. પરંતુ મુસલમાન પ્રજામાંના કૃટલાક જેઓ
આ વાર્તામાં સ્વાભાવિક રીતે અનાસ્થા કરે તેઓના સમાધાનને માટે અ-
ત્રે થોડુંક લખવું ઉચિત છે. જે વખતે હરજત નખી સાહેબને ખુદાએ
પોતાની પાસે બોલાવ્યા તે વખતે સાતમા આશમાનપર તેમને માટે શા
ખોરાક આપ્યો હતો ? અલિ મર્જુમએ સિંહને રૂપે પોતાનો પંજે કાઢી
ચેમખર સાહેબની સાથે જે ખોરાક ખાધો હતો તે દુધ અને ભાતજ હ-
તાં. બહેસમાં કિંવા સાતમાં આશમાનપર જે ખોરાક ખુદાતાલાએ પોતા-
ના દિલોગ્ગન રમુલને માટે મોકલાવ્યો તેજ ખોરાક ખુદાતાલાએ ગાયમાં
ઉપજાવ્યો છે; માટે પણ ગાયને સાતમા આશમાન જેવી પવિત્ર માનવી
અને પૂજની પણ ગાયના ગુનેહગાર થવું નહીં. કેમકે તેમ કરવાથી ખુદા
અને ખુદાના દિલોગ્ગન દોરત નખી સાહેબના તરફ બેવફાઈ થાય છે. ખી-
લું ગાયને સ્વર્ગ માનવાને માટે બારતપર્ષ નિવાસીજનોને એક એવું કાર-
ણ છે કે યજ્ઞદિક્ષી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ અને યજ્ઞદિના સાધનની પ્રાપ્તિ માયથીજ
છે. માટે પણ ગાય એ સર્વથા સ્વર્ગજ છે. જો આમ છે તો ગાયને બીજી
શી રૂઢી ઉપમા ન આપી શકાય ?

પાશ્વળમળ્લપશ્વળ્લનપદ્મપદાવલી.

અથવા

પાખંડ ખંડન છપ્પા (છપ્પ છંદ.)

(સાંધણુ પાને ૨૫૦ મેથી.)

વૈશ્વેાની વિપરીત રીત પણ દ્વાપાં વરાણું,
યથા અવિદ્યા અરત તથા વિદ્યાનું શરણું;
વિતતણે વશ યદ્ અનાદર વિદ્યાકેરો,

કીધો વૈશ્વે ધણો લોભ લીધો ઝંઝોગે;
 શકશાતન કે' જન અમણુ તો જનાવાદિ ક્યમ મેળવે,
 કદી મેળવી જાણે તોય શું જો કદી ધન નવ કેળવે ? ૧૦૪
 વેદ અને ઉપનીત તણા અધિકાર તણને,
 નિર્વર્ણુમાંથી ટળ્યા કંઠીને કપટ ભજને;
 સ્ત્રીને શુદ્ધ સમાન બન્યા બુદ્ધિજળહીણા,
 ઝાંખે ધન પ્રતિ માલ કૂરી નિઝ નેત્રો ઝીણાં;
 પણ ધર્મ જતાં ધન જો મળ્યું, તો તે ધન શા કામનું,
 શકશાતન કે' સજ ધર્મ શુભ કામ નથી ધન ધામનું. ૧૦૫
 અસહ હતા જે પ્રમુ વેદમાં ને વ્યાપારે,
 અમુ થયા તે હાલ શુદ્ધ જેવા સંસારે;
 શુદ્ધ શુદ્ધ સહ કહે તોય પમુ લાજ ન લાગે,
 અસહ વૈશ્વ સમ થવા શીખ્યાગી નવ જાગે;
 શકશાતન કે' વ્યાપારમાં, પમુ પ્રપંચ પૂજો ધર્મો,
 આ લોક અને પરલોકનો પંથ બંધ અધે કપો. ૧૦૬
 વિના વિણુ વ્યાપાર રૂડી રીતે તપ આસે,
 વ્યાપારી છગ લોક વિષે રણવા મન ધાસે;
 કપટ તણાં કાટનાં કરે કાં ગરડે ડાંડી,
 ભરે પ્રપંચે પેટ હાટ મૂખાજન માંડી;
 શકશાતન પણ રણવા તણુ રૂડા માર્ગે સજ નહીં,
 'છે જુડ વિના વ્યાપાર નહિ' મત્રકાતા એધું કહી. ૧૦૭
 કરે માલમાં ભોજ, દામ રણવાને માટે.
 અથવા વેચે માલ, ચર્ચ ખજ ખોટે કાંટે;
 અથવા ખોલે જુડ બાવ કરતાં તે ભાવે,
 કરે કમાણી આમ કોટિધા કાવે દાવે;
 શકશાતન પણ સંસારમાં જાય કુડનું. કુડમાં,
 અંતે તો સુખ આવે નહીં, દપડ સર્પની ચૂડમાં. ૧૦૮
 પચીસ રૂપિયા તણી પાધ તો શિરપર બાંધે,
 શાલદુશાલાતણાં ફરત લાઇ નાંખે કાંધે;
 મોટી પહેડી કરે ફરે ભપકા મારીને,

વસ્ત્રા બ્રૂપણ વડે ઢાંકી નાંખે નારીને;
પણ જન્મે માંડતાં ના બુદ્ધિ પાછુ વાળી વાણિયો,
શકશાતન કે' દેતી વખત સદગ્ને સોડો તાણિયો.

૧૦૯

વાણોતર દશ વીશ, ઘણાં ગાડીને ઘોડા,
ચાકરના નરકર વગી, કદી રાખે નહિ યોડા;

મોટાં મેડી માળ, રચી બહુ કાર વધારે,
ટાંણાં ટચકાં કરે, વધે બહુધા વ્યવહારે;
શકશાતન કે' માંડી જન્મે અંને સુખ સંતાડતા,

ને દામ પરાયા પચવયા, પ્રપંચ આવા માંડતાં.

૧૧૦

રગપાતું નવ રથું, ગયો ઉચ્ચ નાશીને,
આગસનું અતિ વેર, દામતો ગધ ત્રાસીને;

શોધક બુદ્ધિવિના, ઘેરવતું વિત્ત ગયું છે;

આયં જનોનું સયાન, વિત્તવિણુ દીન થયું છે;

શકશાતન ધંધો છે રહ્યો પ્રપંચ દેવાળા તણો,

આ દુઃખ વડે અનિ દુઃખો દેશ દિસે આયો તણો.

૧૧૧

ખેડુત ખેતી કરે પરન્તુ ન મળે ખાવા,

પકવે પોતે છતાં રહે બાચને બાચા;

વાંકું બોલી વણિક ગ્રહે જમણાને જમણા,

આ રીતે દુઃખ વિષે કશીએ રહી નહિ મણા;

શકશાતન કે' વિદ્યાવિના દેવળ જડ જેવા થયા,

વિણુ વિવેક વાગ્યું બહુ છતાં, અતિ બીખારી રહ્યા.

૧૧૨

વ્યાપારાયં વિદેશ, બહાણુ ચઢીને જો જતા,

તે નદી નાણું જોઈ વાણિયા હેમક ખાતા;

દેશવિદેશે ફરી જેઠ, ધન સંચય કરતા,

તે પોતાને ગામ ગલીમાં જૂલા પડતા;

જો શાણા શેઠ ગણાઈને, દરબારે જઈ રાજતા,

શકશાતન કે' તે આગતો, લાડી આગળ લાગતા,

૧૧૩

ગોરદાક આવીર કૃષ્ણના જૂના સંગી,

પકડી બેઠા હાથ રીતિ આ પૂર્ણ કટંગી;

કેસાઈ-કેર આપના ગાગને પાપી પૂરા,

પાપે ભરવા પેટ અકેલના ખરા અધૂરા;
 શકશાતન કે' ગોવધ તેણા પાપે દેશ પ્રજાગિયો,
 વિશુ વિદ્યા ગાન જતાં જુઓ પંથ પુણ્યનો ટાળિયો. ૧૧૪
 શૂદ્ર વર્ગની રિયતિ હવે કહું છું દુઃખ પામી,
 સેવા શાની કરે થવા ખડુ લૂચુ-હરામી;
 ગ્રેહ તેણા ધન કાગર શેઠને પ્રાણ તખવે,
 શેઠાણીશું જારિ માંડીને લણ લખવે;
 શકશાતન કે' સંસારમાં કાળની કાંઈ નથી કમી,
 કહું અન્ય વર્ણ શૂદ્રો સમા, શૂદ્ર જાતિ એવેટો સમી. ૧૧૫
 જન મંડલમાં જુઓ ખરાખી ધર્મ આ રીતે,
 કળિએ માંડ્યો કેર સમય વિદ્યાનો વીતે;
 વગર ભંડ્યાં પશુ ગુરૂ બંડ્યા પણ બટ થવા છે,
 ખોટા ખોટા વળિ ખોટા તો હાડ ગવા છે;
 શકશાતન કે' નરમણિ જુઓ ખરમણિ સમ કળિયે કપા,
 દુર્મુણના દેશો લાગીવા ખર્ચ ખરાખીમાં દયા. ૧૧૬
 સંજોષે આ કપું છપ્પમય કાવ્ય-બહેર,
 સર્જન વર્તે સમર્થ સકળ રૂપ આ જગકેર;
 દેખી બાલ પ્રપંચ રંચ સર્જનના રાએ,
 લાલિ અતરનો સંચ સુજન તો વગગે સાએ;
 શકશાતન સદ્ગુરુને નમે છપ્પ સોજ સદ રત્ન દની,
 પાખંડીતું ખંડન કર્યું બે કશણા ગુરની હવી. ૧૧૭

ઈતિ પાખંડ ખંડન છપ્પા.

આર્ય પ્રજનો નિપાત.

પ્રિયતમ આર્યજાતિઓ ! જગદિદિત જાતભૂમિનાં સંતાન ! બુદ્ધ
 હાર અને પરમાર્ય પારંગત પૂર્વજોની પ્રજા ! ! તમોરી આધુનિક રિય
 તિને જોઈને તમારા સદ્ગતિને પામેલા પૂર્વજોનાં શોભાંચ ખડાં ધાપ છે
 હૃદય આકુલજાકુલ ધાપ છે, આધુનિક શરીર કોપવડે નખશિખસંતા

યાય છે, અંતઃકરણ ચતુષ્કયને નિરાશ શિયિલ/કરી નાખે છે નવા નેત્ર કે.
 ધ અને શોકના ઉબણ અને ભારે અશ્રુપ્રવાહમાં નિરન્નર ન્હાય છે. સદ્ગ
 તિથી ચલિત થઇ અસદ્ગતિ સમાન અવસ્થાને પામેલા તમારા. પૂર્વજે
 કંઠ શોષાઈ જવાથી નહીંવત્ થઈ ગમેલા અને અંતરના અગ્નિની શે
 નામની સહસ્ત્રશ્રુતિની જવાબા જેવા નિશ્વાસને વિશેષિશદ્વેષાથી જૂમડાવે
 અને નભોમંડલને તપાયમાન કરી નાખતા અવાજવડે ' પ્રશ્ન કરે છે કે
 ' હે અમારા વીરને ક્ષત્ક લગાડનાર અને અમારા નામને અપયશના મ
 હોદ્ધિમાં ઝમોળનાર કુપ્રમ્ત ! આતું વર્ણસંકરપણું તમારામાં ક્યાંથી આ
 યું ? ' આ પ્રશ્ન તમારા પૂર્વજે જે ભિંમી કરે છે તે એટલી તો અ
 નિવાર્ય છે કે જે તેમનો કંઠ તમારી દુર્દશા બેઠને ગદ્ગદિતભાવને પ્રાપ્ત
 શીકાઈ ગયો ન હોત તો એમના ઘોર સ્વરવડે શિયની સમાધિ અને વિ
 ખળુની યોગનિદ્રાનો જાંગ થયા વિના રહેજ નહીં. પણ આહો દુર્ભાગ્ય
 શીકાયલા કંઠનો સખ્દ તો કપૂત આર્યપ્રમ્ત પણ સાંગળી શકતી નથી. બા
 બવિવાહનાં વાદિત ધોળમંગળ અને નાટચરંગનો ધોપ એટલો તો વ્યર્ષ
 રહ્યો છે કે દુષ્ક કંઠવાળા પૂર્વજેનો ઉમાદારથી પણ થયોજા' એહો
 અવાજ દાઢને કાને પણ પડતો નથી. વિવાહના ઉત્સાહમાં કળી ગયેલા આ
 ધુનિક નવા આર્યો જૂના પુરાણ પૂર્વજના ટકટકારા ઉપર ક્યાં ધ્યાન દે !
 આધુનિક નવી આર્યપત્નીઓ પરલોકવાસી પૂર્વજેનો અમાંગલિક અવાજ
 આવા વિવાહના પ્રસંગમાં કાને ધરવાને ક્યાં નવરીઓ છે? હતભાગ્ય !
 પૂર્વજે શિરસ્તાડન કરી મુકારે છે- ' અરે ! જેઓની દુર્દશા દેખી' આ કં
 ઠ શેકાગ્નિના ધૂમાડાથી મુકાઇ ગયો તેઓ-અમારા પ્રશ્નને' લેખવતો પણ
 નથી ! અરે ! ! કોઇ ઉત્તર પણ દેવું નથી ! અરે ! ! ધિક્કાર છે આ ભારત
 વર્ષની ચેતન સૃષ્ટિને ! ! પણ હે ભરતશ્રુતિ ! હે સુરપ્રાર્થિત ભારતી વ
 સુંધરા ! ! તું તો અમને ઉત્તર આપ ? અમેએ તારે ઉદર અવતાર લ
 ઢને તારી કુખ લગ્નથી નથી, જનનિ ! તું જાણેજ છે કે અમેએ લગ્ન
 ૨ પણ હુણુહરામી કરી નથી, માતા ! તું જુએજ છે કે અમે તારી સા
 ચી શક્તિ કરી છે તેને માટે જગન્નિયંતાએ અમેને સદ્ગતિરૂપ નિશ્ચ
 પત્ર (certificate) આપ્યું છે. હે વીરજનની ! આ ભારત સંતાનન
 આ દુર્દશાતું કારણ તુંતો અમને કહે ! '

ચેતાનાં પરલોકવાસી પરમશક્ત સંતાનેની આવી દીનચાણી સાંગ

ળીને ભૂમંડલના ઉત્તમાંગરૂપ અવાચક ભરતધરણી ગ્જાનિયુક્ત યઈ વિવિધ પ્રકારે સાત કરીને ઉત્તર આપે છે:-

૧. ભરતભૂમિ રેલવેના જે પટાપર ફરતાં ચક્રરડે સૂચવે છે કે દિગ્ગતિ ઉપર સુદર્શન ચક્ર ફરી વળ્યું છે અર્થાત્ કળિયુગ આવ્યો છે. સંચાઓની ચિમનીઓમાંથી નિકળતા કાળા ધૂમાડીના ગોટ ઉપરથી સૂચવે છે કે કાળો કળિ આવ્યો છે. સૂકાં ખેતરપરથી સૂચવે છે કે ચૂરી ખાનાર કળિયુગ આવ્યો છે. યુવાન યુરુષો હજરતી હાકરીઓના, મ્હેતાજી તથા પરીક્ષક યજ્ઞને જેમાં ખેસે છે એવી નિશાળોવડે સૂચવે છે કે કળિયુગ આવ્યો છે. રાજદરબારમા સિંહાસનને ઠામે બાર લાકડાં અને તે રમા નેતરવાળી ખુરશી વડે સૂચવે છે કે બાર કોળાં અને તેરમી રીત વાળો કળિયુગ આવ્યો છે. નારીઓએ એઢેલાં નક્ષ જણાઈ એવાં ઝીંણા વસ્ત્ર ઉપરથી સૂચવે છે સહને નાગા ધુપ જેવા કરનારો કળિયુગ આવ્યો છે. બાહ્યશોના હાથમાંનાં પત્રાળાં પડીઆ વડે સૂચવે છે કે, પેટભરો કળિયુગ આવ્યો છે. હાથે હાથે ફરતા રજપૂતોવડે સૂચવે છે કે, સહનાં હમિયાર હેઠાં પાડનાર કળિયુગ આવ્યો છે. જૂઠાં કાટલાં તપા કાંઠા પરથી સૂચવે છે કે વ્યપારનું મૂળ વાઢનાર કળિયુગ આવ્યો છે. નીચ વર્ણના મિત્તજી આગમદારો વડે સૂચવે છે કે, ગાત્ર વિવેકહીન કળિ આવ્યો છે. નર નારીને રોગગ્રેગ કરતાં દેવગદિરથી સૂચવે છે કે અભિચાર, વર્ધક કળિયુગ આવ્યો છે. બાળ રંડાઓના હાથવડે સૂચવે છે કે કેર કરનાર કળિયુગ આવ્યો છે. કલાકની દુકાનોવડે સૂચવે છે કે ઉન્નત કળિયુગ આવ્યો છે. માતા બાળકોએ ધારણ કરતાં ચસ્માઓથી સૂચવે છે કે છતી આંખે આંધળા કરનાર કળિયુગ આવ્યો છે. દેવ દરબારમાં બળતી ચરંખીની મીથુનતિયો વડે સૂચવે છે 'દેવ મયા હુંગર' એવો કળિયુગ આવ્યો છે. કસાઇને હાથે કપાતી મયો ઉપરથી સૂચવે છે કે નિર્દય કલિ આવ્યો છે. આ સર્વવડે સ્વન્યાં ભરતભૂમિ પરશોકવાસી આર્થ પૂર્વજોને સૂચવે છે કે કળિયુગ સર્વ રથજે વ્યાપ રહ્યો છે ગાટે આધુનિક આર્થ પ્રગ્નતાની આવી પરમ શોચનીય દુર્દશા થઇ છે.

ભરત ભૂમિએ આ પ્રમાણે સાતમાં સૂચવેલો બાવ સંગ્રહને આર્થ પૂર્વજો અપ્રદત અશુ-પ્રવાહથી નિમિરવેદિન નેત્રાળા યજ્ઞને આર્થ પ્રગ્નતા રસપુર્યે પોતાની પાછળ મૂકતી આયેવિધાને. રાજોધીને કહે છે કે-હિ

આર્યવિદ્યા ! તેં અમોને વિશ્વાસ ધાત ક્યો ? અમોએ તારું શોધન તથા વર્ધન પ્રાપ્તું તેનો બદલો તેં આ પ્રમાણે લીધો ? જેઓની કીર્તિ ઉપર આ મારી કીર્તિનો આધાર છે અને જેમની સહૃદિ ઉપર આમારી સદ્ગતિનો આધાર છે એવી પ્રજાને અમે તારે આશ્રમે મૂકી તેને કળિકાળના મુખમાં તણ દેધને અમે તારા ઉપર રાખેલા વિશ્વાસનો આ પ્રમાણે ભંગ ક્યો ? અમો વિકલ છીએ માટે આ પ્રમાણે હું તેજેમથી આર્યવિદ્યા ! તારાં પ્રતિ આવા અવિનય બરેલા ઉર્જિત કાઢીએ છીએ. પણ ક્ષમા કર; અને આ આર્ય જનના નિપાતનો દુઃખદ ઇતિહાસ શ્રવણ કરાવીને આમારાં આ હૃદય, જેઓમાં એક વાર તારો પ્રાદુર્ભાવ થયોહતો અને અઘાપિ જેઓ તારાં નિવાસસ્થાન છે, તેમને વિદીર્ષુ કરીને આમારા દુઃખની પશુકાણ કર કે અધિક દુઃખની બીનિથી રહિન થઈએ.

આર્યપૂર્વજોનાં આવાં આર્તનયન સાંભળીને શોકમ્મસ્ત થયેલી આર્યવિદ્યા પોતાનું મુખ અર્ધુ વસ્ત્રમાં સંતાડીને (હાલમાં આર્યવિદ્યાનાં પુસ્તકોં હુગડાના બંધનમાં કેવળ બાંધ્યાં રહેતાં નથી પણ ઘોડાં ઘોડાં પ્રકાશમાં આવવા લાગ્યાં છે માટે અત્રે આર્યવિદ્યાનું મુખ અર્ધુ સંતાડેલું કહ્યું છે) શોકમ્મ સ્વરે બોલવા માંડે છે કે—હું પરમેશ્વરની કૃતજ્ઞવલ્લ વિભૂતિરૂપ પુરાતન આર્યોં હું અતિ શોકાશ્રીન છું કે તમ્મરી સાથે હું પણ પરશોકવાંસી ન થઈ. મારે આશ્રમે મૂકેલી તમારી પ્રજાની આ સ્થિતિ જોવાનો સમય મારે આજ્યો છે એનાથી અધિક દુઃખ બીજું નથી. હું જનાં આર્યોં કલિને શરણ ધાવ એથી અધિક લજ્જાસ્પદ બીજું શું છે ? હું વિકલ થઈ ગયેલા પ્રાચીન આર્યજનો જરી સાન્ત થાઓ. વ્યવહાર અને પરમાર્થમાં સજ્ઞાદ આપનારી તથા આર્યોના વ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક વિજયની નોંધ રાખનારી હું આર્યના નિપાતની દુઃકથા કથનારી હું અભાગિણી ધૈર્યને અવલંબન કરી શકતી નથી. તોપણ વન્નુહૃદયવાળા ધૈર્યને હું અમંગલ વૃત્તાન્ત કહેવાનો પ્રયત્ન કરેછું તો તમે પણ વન્નુહૃદય કરીને સાંભળવાનો યત્ન કરો. જે સમયે આર્ય પ્રજાને મને સાંપીને તમે પરશોક વામી યથા તે સમય હતું પણ મારી આંખો આગળ તરે છે. જે સમયે આર્યકૃલાભિમાનને મારી સાથે મૂકીને તમે ગને કહ્યું કે તમે બુદ્ધ (આર્યવિદ્યા અને આર્યકૃલાભિમાન) આમારી દલે પછી યનાર આર્ય પ્રજાનું રક્ષણ કરવું તે સમયનો દેખાવ અને આપણું પરસ્પરનું

સંભાષણ હાલ મને પ્રત્યક્ષ થાય છે. પણ દૈવકોષા, હાય! તે વખતે મેં તમને કહેલાં વિશ્વાસજનક વચનો આસથી પંજામાં નહીં અરે! હું જુડી પડી, અરે! પવિત્ર પ્રાચીન આર્યમહર્ષિઓ જે હૃદયમાંથી તમોએ મને ઉત્પન્ન કરી તેજ તપાસમાન થયેલા હૃદયમાંથી ઉપજેલા સાપરંપ નિશ્વાસા-નલથી મને જુડીને બરમીભૂત કરીને વિશ્વાસ ઘાતનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપો. આ દુઃખથી મને કાઢ છોડાવો! રે! હાય! આગળ શું કહેવું તે મને સૂજતું નથી. અરે, સાંભળો મારા કર્મની કથા! મારા પરમ ભક્ત, પ્રાચીન આર્યો, સાંભળો! મારું કર્તવ્ય હું બરોબર બજાવતી જતી હતી; તમારી પછીની આર્થ પ્રજ્ઞને મારા જોળામાં ને, જોળામાં રાખતી હતી; જરી. પણ અસાવધ થતી નહોતી. પણ દનશાળા! દોસ્તે દગો દીધો, સાંહાત્યક શત્રુ નિવડ્યો, મિત્રે મહોકાણ મંડાવી અને કળિયુગનો પક્ષ સંબંધિત થયેલો. જે આર્યકુલાભિમાનને તમોએ આર્ય સંરક્ષણના કામમાં મને મદદ કરવાને માટે મારી સાથે રાખેલો તેજ આર્યકુલાભિમાને છેવટે મને કપટ છરી મારી, હું નારી એકલી પડી, કળિયુગનો પક્ષ ફાળ્યો તે મ છતાં પણ જે આર્યકુલાભિમાન પ્રથમજ ખુલા શત્રુ તરીકે મેંદાન પડ્યો હોત તો તેનું દમન એક નિમિષમાત્રમાં કરી નાંખત. હું અબજા નથી પણ પ્રવળા છું; હું સકામ પુરષોને નિષ્કામ એક હાથમાં કરી નાંખવા સમર્થ છું. તો એ આર્યકુલાભિમાનનું દમન કરવું એ કાંઈ કઠણ નહોતું. પણ એ આર્યકુલાભિમાને મારા પક્ષમાં રહીને મારા પેટમાં પેશીને પાળી મારી તેથીજ મારે આ લાચારીનો સમય આવ્યો છે. કહિએ જે સમયે અનેકવાર પોતાના દુર્ગુણ ચોદ્યાએને મોકલ્યા તે સમયે મેં મારા એક હુંકાર માત્રથીજ તેઓને પાછા હટાવી તમોએ મને સોંપેલી આર્થ પ્રજ્ઞનું સંપૂર્ણ રક્ષણ કીધું. પણ જ્યારે કળિનો કાઢ પણ ચોદ્યા તમારી પાછળની આર્થ પ્રજ્ઞનો વાંકો વાળ પણ કરી રાક્યો નહીં, ત્યારે કળિએ પોતાનો બાળવિવાહ નામનો વડો સેનાપતિ મોકલ્યો. તેની સામે પંજુ બ્યાં લાગી તમે આપેલો સાહાય્યક આર્યકુલાભિમાન સાચાદિલથી મારી સાથે રહ્યો ત્યાં લગી. તો મેં કમર કસીને ટક્કર લીધી, એ દુષ્ટ બાળવિવાહને મેં પરસેવાના ટીપાં પડાવ્યાં, અને આખરે એ આસુરી ચોદ્યા પાછો હટ્યો. પણ એ પ્રપંચીએ જ્યારે પોતાનું બળ ન આવ્યું ત્યારે મારા સાહાય્યક આર્યકુલાભિમાનને અનેક કપટપ્રયત્નવડે ફોંડ્યો. તે કળિ-

ના પક્ષમાં ગયો નહીં, પણ તેજે પોતાનું મન કળિના પક્ષમાં મોકલ્યું; તેશનું ચર્ચને ઉઘાડો ઉઠ્યો નહીં. જો તે ઉઘાડો ઉઠ્યો હોત તો મેં તમને એક વાર કહ્યું તે પ્રમાણે મારા અસખ્ય હાથમાંનો એક જ નિર્વેદ છે તે એક જ હાથે તેને ચાંચડવત્ ચોળી નાખત. પણ અહો દુર્ભાગ્ય! હવે તો એ આર્યકુલાભિમાનની રીતિ કેવળ જલ્લાઈ ગઈ! પ્રથમ તે આર્ય સમુંદાયને કહેતો તમે સર્વોપરિ છે; તમારે સર્વોપરિપણું ટકાવી રાખવાને જરાવતી આર્યવિધાની (મારી) સર્વપ્રકારે સેવા કરો. ગછીથી એટલે ઘૂંટણ પછી તે પ્રત્યેક આર્યને અને આર્યપત્નીને કહેવા લાગ્યો કે તુંજ સર્વોપરિ છે, તારાથી અન્યઆર્ય અને આર્યપત્નીઓ નીચાં છે. આ એનું (આર્યકુલાભિમાનનું) બોલવું સર્વને પ્રથમ તો અમૃત જેવુંજ લાગ્યું. ગિઠાદાંસિદ્ધા આર્યકુલાભિમાને પોતાના અમૃત જેવા બોલવામાં હાલાહલ સંતાડેલું હતું. એના આવા બોલથી તે સર્વ આર્ય પ્રવ્રતને મારાથી પણ બહુ પ્રિય થઈ પડ્યો. છેવટે એટલે સુધી વાત વધી પડીકે સમગ્ર આર્યપ્રજા મારા આદેશનો પ્રકટ રીતે મંગ કરેલા લાગી. એ દૂટેલા આર્યકુલાભિમાનના અમૃત જેવાં મિષ્ટ પણ મહાવિષના જેવાં હાનિકર વચ્ચેનાં પાનકરી તેઓ (આર્યો) પોત પોતાને એક બીજાથી હંઆમાની અન્યોન્યને તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા અને મિથ્યાભિમાની થયા. વાસ્તવે હવે આર્યકુલાભિમાન પુટીને મિથ્યાભિમાન થયો હતો. એ મિથ્યાભિમાન છેવટે આર્ય પ્રજાને એટલો પ્રિય થઈ પડ્યો છે કે મારા મુખ વેદની આજ્ઞા ઉપર પણ તેઓએ પ્રજા મૂક્યો; અરે પછીથી તો તેઓને એ પાપીએ એટલે સુધી બમાવ્યા કે તેઓએ મારા મુખ સામું પણ જોવાનું તણ દીધું. છેવટે એ મિથ્યાભિમાને આર્યપ્રજા પાસે મારો આશ્રય છોડાવ્યો અને તેઓને એઓને બ્રાજવિચાહના પગ નીચે નાંખ્યા. બ્રાજવિચાહે પણ તેમને પોતાના જલુષ જંધનમાં નાંખ્યા. એ જંધને એવાં માયાવી છે કે તેને આર્યો તો બૂળણ રૂપ દેખે છે, પણ એ જંધન લોહશૂંખલા કરતાં પણ વાસ્તવે અધિક દુઃખદ છે, વગી એ જંધનમાં એવો વિષમય ગુણ છે કે તેથી જલ્દ થયેલાને નાગપાશથી જંધનચક્ષાની આફ ઝેર પણ ધીમે ધીમે ચડે છે, અને સાવધપણુનો નારા યત્ન છે. તેઓની (આર્યોની) બુદ્ધિમાં હવે એ વિષથી વિદાર થવા માંડ્યો છે. તેઓને હું માયાળુવાણીથી બોલાવું છું પણ તેઓ મારી તરફ પણ જોતા નથી બ્રાહ્મણો. જો મારા મુખ્ય સેવક હતા તેઓ જ્યારે હું બોલાવું છું ત્યારે આ મારા કાજનું કપાઈ નય એવા જગ્યાએ દેહે. તેઓ કહે છે કે—

હવે અમારે તારો પડછાયો પણ લેવો નથી. અમારા હિતકર (અ-
હિતકર) આર્યકુલાભિમાનની (મિથ્યાભિમાનની) કૃપાથી પરમ સુખી થયા
છીએ. તેણે અમેને પરમ સુખ પમાડનાર એક રૂડો અધિપતિ (આગવિ-
વાહ) સોંપી આપ્યો છે. બ્યારે અમે તારી સેવામાં હતા ત્યારે મહાદુઃખ
પામતા હતા. પણ હમારા પૂર્વજેનું કલ્યાણ થએ કે તેઓએ અમને તને
એકલીને સોંપ્યા નહીં. કેમકે તુને અર્થવિદ્યા સ્ત્રી છે, અને સ્ત્રીની મતિ
પ્રાનિયે. જો એકલા તારાજ હાથ નીચે અમે ઉછર્યા હોત તો અમે પણ
બામડી જેની છુદ્દીવાળા થાન, અરે ! અમે પણ જોવાજ રહેત. પણ અ-
મારા પૂર્વજે આ બધું જાણનાજ હતા. તેઓ ઉઠાયા અને અગમચે-
તીવાળા હતા. તેઓએ પ્રથમથી સમજીને અમારી સંભાળ લેવાને માટે
આર્યકુલાભિમાન (હાલ મિથ્યાભિમાન) પેનાની પાછળ મૂક્યો છે.
એ આર્યકુલાભિમાનને પ્રતાપે હાથ અમે અગણિત સુખ ભોગવિયે
છીએ. આગળ બ્યારે અમે તારા મુખસામું જોઈને બેસી રહેતા (વેદા-
ધ્યયન કરતા) ત્યારે અમારી ધર્મજ ખરાજ હાલત હતી. બ્યારે અમે તા-
રા મુખસામું જોઈને બેસી રહેતા ત્યારે તો જાણે અમે ગુજામીખત
લખી આપ્યું હોય એમ અમારા ઉપર નિયમ પ્રમાણે બધા સંસ્કાર જ-
ન્મીએ સારથી કરવા પડતા; હવે અમારે એ બધી બેડીઓ દુટી જવા
લાગી છે, હવે તો એક સંસ્કાર વધારે થયો તોએ શું ને એકાદ સંસ્કાર
ન થયો તોએ શું-હવે તો અમે ગુજામી ખતમાંથી મુક્ત થયા છીએ.
જે વખતે અમે તનેજ દેખતા તે વખતે જનોઈ દીધા પછી જનોઈ વિ-
નાં એક ડગલું પણ ભરાય નહીં; હવે તો જો દુટી ગઈ હોય તો એમને
એમ. બજારમાં જઈને જનોઈ લેઈ આવી ને પહેરીએ; વળી બંગાલામાં
તો હવે જનોઈનો બાર વીંઠળવાની કાંઈ જરૂર નથી એવો પણ ડાહ્યા માણસો-
નો મત થયો છે. હવે કેટલી બધી કડાકુટ ઓછી થઈ ગઈ? બ્યારે અમે
તારું કહ્યું માનતા ત્યારે જનોઈ દીધા પછી ૧૨ વર્ષ લગી ગુરને ચેર રહેલું
પડતું અને હવે તો એ કલાકમાં કાશીએ બધીઆની ઘેર આવીને માના
બાળામાં ભરાઈ જઈએ છીએ. કેટલું સુખ ? તારી આજમાં રહેતા ત્યા-
રે તો વેદાધ્યયન કરી કરીને મરી જતા તોમણું 'સ્વરિત' કહેવાતું દર્મમાં
લખેલુંજ અને હાલતો જરી અતેજ એ કે બોટ પિટ કરવા સીખ્યા તો
મોટા મુનશી બહી પ્રોફેસર કે હેડમાસ્ટર કે હેડમાસ્ટર કે આહુમાસ્ટર થ-

ધ પડીએ છીએ; વળી જે જરીક કાદવબરી (કાદંબરી) કે તરક
 સંગત (નર્ક સંઘ) તરક કુમતી (નર્ક કોમુદી) કે મારતી માધવ (મા-
 લતી માધવ) કે એવું કાંઈક બળ્યા તો તો પછી મોટા મોટા કાઢને ના
 ગાંડીએ અને સહની કરકાદી કરીએ એવા કાકિયા કોકટર (બદ) થઈ
 પડીએ; મોટા પડિતમાં શેખાં થાય અને જળરા ઉપાધિયા (ઉપાધ્યાય)
 થઈ પડીએ, તારે આદેશ માનતા તારે આ સુખ નહોતું એટલુંજ ન-
 હિ પણ ભૂમિ ઉપર સૂવું પડતું અને તેજ લાંબુજીવો તો સ્વપ્ન ન ક-
 રાય અને હાલનો અમે છત્રપતિ અને વણુ તજાઈએ ઉપર સુતા, સુ-
 તા સુંદર સોનેરી ગોઠડન દેવપત્રીમાંના હરકના ખ્યાત ટપ્પાતા અર્થને ઉંટ
 ની પેટે વાગોળી વાગોળીને પેટમાં ઉતારીએ છીએ; જરીક વેચતાં લમણા ઉના
 થાય કે કલન વોટરનું કપડું કપાળપર મૂકીએ છીએ, તેજ દુલેલકે હક્કરની
 ચરખી વાળું પોગિટમ ઓઈજ ગઝી રગડીને બેજમાં ઉતારીએ છીએ અને
 પાન સોપારીની પિચકારીઓ ગાનંએ છીએ અને દેશી બીડી કે વિલાપ-
 તી સિગારેટમાંથી ધમૂડાના ગોટે ગોટ કાઢીને પેટના અગ્નિને પરાણે પ્ર-
 દીપ્ત કરીએ છીએ અને અટ્ટર્ણને પરાણે દેશ નિકાત દેખએ છીએ.
 આ બધું સુખ હાંડીને પ્રથમ બણુતા તોપણુ વેદનો એક
 અક્ષર પણ અપવિત સ્થાનકમાં કે અનધિકારી આગળ બોલાય નહીં,
 અને હાલ તો ઝગવેદના કે આગવેદના કે મગે તે વેદના પરાણે ટાંડીએ-
 ટાંડીઆ મેળવતાં શીખ્યા કે ગમે ને સ્થાને કે મગે તેવા માણસો આગ-
 લ ગેટપિટ કરતે કે અર્થનો ને અર્થનો આપસો બાળીને મોટા રોગવેદનાં
 ના (ઝગવેદના) આગરી (આચાર્ય) થઈને 'તુમ કોન' કરનારા
 થઈ પડીએ છીએ, આ બોળી સ્વતંત્રતા ? શું બોલું સુખ ? વળી જ્યાં
 'રે તારા સુખ સામું સુખ વિકાસી ગરાડા પાડતા તારે તો વીશ વર્ષ લગી
 વાંદા રહેના અને હાલ જ્યારે આર્થક્રાંતિમાનની સલાહ માની બાળપિવા-
 હતું શરણ પડતું ત્યારથી બાર વર્ષમાં વિક્રમોર્વશી અને 'દુધ્યન્ત શંકુતલા
 જેવું સુખ ભોગવનાં સમે આવે છે; અને આ સુખની સાથે સંબધ રાખ-
 નાર ઉપર વર્ણવેલા સર્વ સુખ આવે છે એટલું નહીં પણ વળી હાલ સ-
 'રીરસંપત્તિને માટે હરકેટલકે ગિજોરની બાટણી લેઈને કાકટર સારુંબને ત્યાં
 જઈએ છીએ, જેનાથી માણસ ગંભીર જણાય એવાં શોઈસાઈટનાં કે
 લોંગસાઈટના અસ્થા પાંડીએ છીએ, રેમ્સ ગંગાના પરમપાવન જળના

એનેજા સિરખ પીએ છીએ, હાડકામાંથી નીકળેલા તર ફાસરરસની સુંદર
 ગોળમટોળ ગોળાઓ આરોગીએ છીએ, તનદુરસ્તીને ઠકાવી રાખનાર ટ્રા-
 ડ માંછલીનું તેજ પીએ છીએ, કામદેવની પ્રિયમુખી પોઈમદિરા પીએ છી-
 એ, વળી પરશુમની પાકરાળાઓમા સાફસોખથી ભરુવા રહીએ છીએ ત્યાં
 બધાંનિ આતુર્ય મેળવીએ છીએ તે ॥ વંદે વારાહના રાજસમાપ્રવેશ :
 એ પદમાં કહેલ વારાંમદ્વારા પણ ચતુરશિરોભણિ થઈ ચાંદીઆ (ચાં-
 દવાળા) બની ચતુરની સમાજોમાં પામ મૂકાવીએ છીએ. અમારા નવા
 અધિપતિ (બાળવિવાહે) એ અમને જોણું સુખ આપ્યું છે. ? ધન્ય છે
 છે અમારા દાનસ્તા દોસ્ત આર્યકુલજિમાનને ! એનેજ પ્રતાપે ઘેર ઘેર
 વિવાહનાં વાત્ર વાગી રહ્યાં છે. એનેજ પ્રતાપે હોકા ઘેડિયામાંથી ઝડપાય
 છે. એનેજ પ્રતાપે અંગો ખીન્ન આતંત્ર અનેક સુખ દેનાર નવા અધિ-
 પતિનું સુંખ પામ્યા છીએ. " આ પ્રમાણે યાત્રીઓનું બોલનું સાંભળી પ્ર-
 ન્યહી રહેલી છું. મેં તેા આ તમને સંક્ષેપમાં કહ્યું. હે પુરાતન આર્યો !
 જો તમે યાત્રીઓના બોલ તમને ગામળ્યા હોય તો તમે ઉપ્ય લેકમાંથી
 હેઠે પચાવિના રહો નહીં. તેઓ તેા કહે છે કે "કાળાકુળા રોગી વગેરેને
 અપ્સરા જેવી ઠન્યાઓ અપાવનાર તો અમારો દયાળુ અધિપતિ ગોધા-
 તજ પ્રતિપાળ કમિ સિન્ધાધિપતિ ચીપુત બાસવિવાહજ છે. " " "

આંખમાંથી કહે ' પૂનઃ આર્યવિવા તારી અરજા અમારી સંતતિ-
 એ કરી તેથી અંગો અર્થ દિશગીર હોએ; પણ પૃથ્વી પામનાર રાગની-
 તિમાં કુસંગ અને રણમાં સિંદ જેવા અમારા ક્ષતિય પુત્રોએ તને શું
 કહ્યું ? ' (ચાપૂરું)

મરખા.

આસો માસના મુકંચ પક્ષના પ્રથમ નર દિવસ નવરાત્ર હોય છે.
 નારાજના તટ્ટાતર મદાગાયકને નામે પાગલામાં આવે છે. આ તદેયદમાં
 લોકો મદાગાયકની વિવિધ પ્રકારે ઉપાસના કરે છે. નવરાત્રનો તદેવારથી
 આખુ જારતંત્રને વાહેશમાર છે; પણ વારતંત્રના વિવિધભાગમાં મદાગા-
 યાની રૂપ, પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન વિવિધપ્રકારે ચાલે છે. કેટલેક રમણે ત્રણ
 ગરી, રાત ચાંદી વગેરે કંદાવીને લોકો જમદીયરીની આરાધના કરી દે-

કેટલેક સ્થળે ઉપાવાસાદિ કરીને મહાદેવીની ઉપાસના કરવામાં આવે છે. કેટલેક સ્થળે કૃતશ સ્થાપન કરીને તથા જવારા વાવીને તેની આગળ ભેંસીને દેવીસ્તોત્રપાદાદિ વડે વિશ્વંભરીની કૃપા યાચવામાં આવે છે. કેટલેક સ્થળે (જે સ્થળે વામ માર્ગનો પ્રચાર હોય છે તે સ્થળે) અતિઘટ અન્ને કંપારો ઉપગમે એવી વેદવિપરીત અને તામરી ક્રિયાઓ કરી સર્વેશ્વરીની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાની મિથ્યા આશા રાખવામાં આવે છે. અને કેટલેકસ્થળે તો ધર્મે ધિંગાણું મચાવી જગજ્ઞનિતાને પ્રસન્ન કરવાની દુસરા રાખવામાં આવે છે. આ પ્રકારના ધર્મધિંગાણામાં ગરબાઓનો સમાવેશ થાય છે.

નારાયણીને પ્રસન્ન કરવાની રીતિઓમાંની કેટલીક ઉપર દર્શાવી છે, તે જોતાં વિચારવાન વાચકને સદજ બજાશે કે તેમાંની કેટલીક સત્સાસ્નાનુસાર છે, કેટલીક અસત્સાસ્નાનુસાર છે, અને ગરબા પ્રથમ શાસ્ત્રના સદજ આધારવાળા છે પણ દાક્ષના સમયમાં શાસ્ત્રને દોરાણે મૂકી લોક પ્રવૃત્તિ યવાથી કેવળ ધર્મ ધિંગાણા રૂપ તથા અનેક અનર્થની ઉત્પત્તિ ના કારણ રૂપ થઈ પડ્યા છે. આ હેતુની વાર્તા પ્રતિપાદન કરવાનો આ વિષય લખનારનો હેતુ છે.

વેદ શાસ્ત્ર દિથી વિરૂદ્ધ વામમાર્ગની ક્રિયાઓ તો ત્યાજ્યજ છે. એમાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ નથી એ તો સર્વથી પ્રથમ અમો કહી દેઈએ છીએ. આ માર્ગની ક્રિયાઓ પ્રકૃતિ વિરૂદ્ધ છે માટે એથી પ્રકૃતિ રૂપ મહામાયાની પ્રસન્નતા યત્ની નથી. પ્રકૃતિના સારા નિયમનુ ઉલ્લંઘન કરવું પ્રથમ મન્યું કામે પણ પાળ્યથી તેનો પરિણામ કડવો આવે છે. તે પ્રમાણે જોઈ વાગો વળને સુખી થયો બજાય તો તરી લોખાઈ કોઈએ પણ વામ માર્ગમાં કિંતાં તે માર્ગની કોઈપણ ક્રિયામાં શ્રદ્ધા પણ કરવી નહીં.

ગરબાનો ચાલ આ ગુજરાતમાંજ પ્રધાનપણે છે. ગુજરાતમાં કેટલેક સ્થળે સ્ત્રીઓ ગરબા ગાય છે અને કેટલેક કેટલાક પુરૂષો ગરબા ગાય છે. કાદિજેવાડમાં અને કેટલાક આમડામાં પુરુષવર્ગ માંડવીની આગળજાઈને કરીને ગરબા ગાય છે. આ ગરબાના રિવાજનો અસત્ત્વ કાંઈ જાણતો ટેકો છે, એ વાર્તા અમો આગળ સૂચવી ગયા છીએ. પ્રસ્તુત ૧૫માં શાસ્ત્રનો આધાર શી રીતે છે એ વાર્તા અગ્રે સંદેશમાં સૂચવવી મોખ

છે. વિવિધ દેવનિમિત્ત. પાળનામાં આવતા તહેવારોમાં તે દેવની ઉપાસના ચાલે છે. ઉપાસનામાં નવધામક્રિતનો પણ એક રીતે સમાવેશ થાય છે. એ નવધામક્રિતમાંની એક કીર્તનમક્રિત છે. આ કીર્તનમક્રિત શાસ્ત્રાધારયુક્તજ છે. આ મક્રિતના હેતુથીજ પ્રથમ ગરબાનો ચાલ શરૂ થયો હોય એમ માનવાનું વધારે સ્પષ્ટ કરણ છે.

ગરબાનો ચાલ શરૂ થવાનું એક બીજું કારણ જડી આવે છે પણ તે ઉપર દર્શાવેલ પ્રથમ કારણ જેટલું સ્પષ્ટ નથી. આ બીજું કારણ આ પ્રમાણે છે:-પુરાણમાં કેટલેક સ્થળે મહાશક્તિને પોતાની ઉપશક્તિઓ સંક્રિત સુંદર અને પવિત્ર વનકપરનોમાં ગીત વાદ્યવિદે વિનોદ કરતાં વર્ણવેલાં છે. તેજ પ્રમાણે માનવ લોકમાં પણ મનુષ્યોએ આનંદ લેવો એવા હેતુથી પણ ગરબાનો ચાલ શરૂ થયો સંભવે છે. અને લોકમાં એમ માનવામાં આવે છે કે ત્યાં સ્ત્રીઓ ગાતી હોય છે ત્યાં મહાશક્તિ કિંવા ઉપશક્તિ કિંવા તેમની અનુચરી કેાઇ યોગિણી પણ પરમાનંદસન્દોહનક સંગીતનો અનુભવ કરવા આવે છે, તથા ગાનવી નારીઓમાં લેખાં સળીને પોતે પણ ગાય છે. આ વાર્તાને પણ અમે ખોટી માનતા નથી. હાલના ઓગણીસમી સદીના સુધારાવાળા કેાઇ માણસને આ વાર્તાના સંબંધમાં શંકા થાય તો બસ. પણ એ વાર્તાને દેવજ શુદ્ધીજ કહેવાનું સાદસ અમે તો કરવાનાજ નહીં. વળી લૈંગિક વ્યક્તિયોની સાથે લોકોત્તર વ્યક્તિઓ સંબંધ નજર રાખે એમ કહેવું કેવળ અવિચારમય છે. કારણ કે, જો એમજ હોય તો 'માનવપ્રજાને લોકોત્તર રિપતિ અને ગતિની શાસ્ત્રોક્ત પ્રાપ્તિમાં વિરોધ આવશે. માટે અમેએ અગીકાર કરેલી વાર્તા અમે અમાન્ય કરી શકતા નથી. વળી અમેએ અગીકાર કરેલી વાર્તાની સામે, સન્દેહ કરવાથી લોકોત્તર વ્યક્તિઓની વિવિધ શાસ્ત્રોક્ત શક્તિની સામે પણ શંકા કરાશે. માટે અમેએ પ્રસ્થાપત કરેલો વિચાર અમારે તો માન્યજ છે.

સૌભાગ્યાદિચ યત્કિચિદ્દૃષ્યતે લલનાજને તત્સર્વમત્પસાદેનેત્યાદિ, વડે પણ ઉપર દર્શાવેલી લોકોત્તર જે સમજ છે તેનો ખુલાસો થઈ શકે છે. સૌભાગ્યવતી અનેક સ્ત્રીઓના સમુદાયમાં સૌભાગ્ય વગેરે અનેક મોહનક. સત્તાનો જે પ્રાદુર્ભાવ તે પણ મદામાયાનુંજ સાન્નિધ્ય મળવામાં કાઈપણ પ્રકારે શુશ્રૂષા ગ્રાધ આવતો નથી. જો એકલી સ્ત્રીઓજ ગરબા ગાય એવોજ સિદ્ધાન્ત હોય તો તો આપણે આ બીજા કારણને આધિક સં

બળ માનવ. પણ આપણે તો ઉપર કહી ગયા છીએ કે મુશ્કો પણ ગર-
બા ગાય છે. આથી એમ સિદ્ધ થતું નથી કે શક્તિસમુદાયની માફક
મૃત્યુ લોકની સ્ત્રીઓનો સમુદાય પણ ગીત ગાઇ આનંદ પામે એવાજ હે-
તુથી અર્થાત્ કેવળ શક્તિ વર્ગના અનુકરણના હેતુથીજ ગરબાનો આગ્ર
ચર થયો નથી. ને ઉક્ત બીજા કારણને આપણે માન્ય રાખીએ તો પણ
તેમાં પ્રથમ કારણનું અસ્તિત્વ કયુત્ત રાખવાની જરૂર પડે છે. જ્યાં ગરબો
હોય છે ત્યાં મદામાયાનુ સાન્નિધ્ય રહે છે. આવાર્તાનો ખરો અર્થ પ્રથમ કારણજ
સમજાવી શકે છે. ભક્તિસમુદાય ને રચજે કાષ્ઠ પણ ઉપાસ્યની બાક્તિ કરે
તે રચજે ઉપાસ્યનું કાષ્ઠ પણ રીત્યે સાન્નિધ્ય રહે એ વાર્તા તો આખું
શાસ્ત્રસૂત્ર છે.

મદામાયાની બાક્તિ કરવાના હેતુથીજ પ્રથમ તો ગરબા થયા એમ
માનવું એ વધારે સમજા છે એ પૂર્વાક્ત ઉભય કારણના વિવેચનનો નિ-
ચાર કરતાં સદજ સમજતશે. જેઓને એ વાતનો અતુભવ હશે તેઓ સ-
દજ જાણશે કે ઇષ્ટગરણથી કેવો આનંદ થાય છે. તેજ પ્રમાણે ગરબે
ઇષ્ટકીર્તનનાં ગીત ગાવાથી બાક્તિનિવ્ય આનંદનો અનુભવ ગીત ગાનારને
થતા જાઓ. પણ શાસ્ત્રાનુસાર અનેક જાળતમાં ધીમે ધીમે લોકોના
અજાણથી જગાડો થતો ગયો તેજ પ્રમાણે આ જાળતમાં પણ ચયુ. પા-
રમાર્થિક જાળતમાં પણ ધીમે ધીમે જવહાર પેતાનું માથું ઘેરે છે. આ-
ને ઉવટે પરમાર્થને પદબ્રહ્મ કરીને જવહાર પેતાનું સામ્રાજ્ય રચાવે છે.
અને આ રચજે એટલું તો દલીલનું ધણુંજ જરૂરનું છે કે જે પારમા-
ર્થિક કાર્યમાં ઘણું માન્યુરના સમુદાયની જરૂર પડે છે તેવાં પારમાર્થિક
કાર્યોમાં તો થોડા સમયમાં જવહારની સપૂર્ણ સત્તા રચપાછ જતાં પરમાર્થ-
ને દેશનિકાજ દેવામાં આવે છે. આજ પ્રમાણે મદામાયાની પરમબાક્તિ
કાર્ય જે ગરબો તેમાં પણ જવહાર અધિપતિ થયો, અને જવહારની મદા
ઉપજપાયજ કરનારી પટરાણી પ્રવૃત્તિની પ્રથમ સત્તા જાગી તથા ધીમે
ધીમે જે હેતુથી મૂળ ગરબાનો રિવાજ દાખલ થયો તે હેતુનું તો નામ
ગામ રહ્યું અને પ્રવૃત્તિનાં દુશ્કુશ અનેક સંતાનોએ જરૂર બંજવાડ
કર્યો માંગ્યો. બાક્તિનિવ્ય આનંદની જગેએ પ્રવૃત્તિનિવ્ય દસાદસો, મ-
સ્કરીનો, ઠાગાડાજીનો, ઠાકમઠનો, રહેંક અને લટકનો આનંદ આવીને વ-
સ્યો. જ્યાં ગામ જ્યાં પ્રથમ સત્તિજ આનંદ અને મદામાયાનો સા-

ત્રિવે પ્રસાદ ગળતો હતો ત્યાં હવે કેવળ પાપમય વૃત્તિ અને વિદાર ભરે-
લાં મેત્રાથી હિપ્ત થતો તામસ વિષયાનંદ મળવા લાગ્યો અને મોટી મો-
ટી લક્ષ્મીઓ થવા લાગી. જે સ્થળે પહેલાં મદ્યમાયાનાં નિર્મલ યશોગા-
નં થતાં, તે સ્થળે વિષયનાં નીચ ગીત ગવાવા લાગ્યાં. જે સ્થળે આગળ
પંચિત્ર મનથી કૃતાર્થતા મનાતી તે સ્થળે હવે ટાપટીપ ફરીતે મનની શો-
ભા ક્ષેત્ર તનની શોભા ઉપર અધિકૃતમ લક્ષ્ય આપવા લાગ્યો. અને કેવ-
ળ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થવા લાગી.

આ સર્વ બગાડ સ્ત્રીઓ પોતાના ધર્મથી અજ્ઞાન હોવાથીજ થયો છે.
સ્ત્રીઓએ પારકા મદ્યોદ્યાઓમાં તથા જ્યાં પુરુષવર્ગ ભેળો થવાનો સંભવ
હોય એવે સ્થળે તથા પોતાનું કોઇ વ્યક્ત અથવા નિયામક ન હોય એવે
સ્થળે કદી પણ ન જવું એવો શાસ્ત્રનો પરમ ધર્મસ્થાપક નિયમ છે તે
સ્ત્રી વર્ગને અકારો થઇ ગયો અને વડીકોએ અયોગ્ય હકુમત ચલાવી પણ
ગોચ્ય જાણતમાં તો આંખે પારા જાધ્યા સ્વાદથી પરમાર્થમાં ભ્રષ્ટ્ર લાગી
અને, અવહારમાં વાટ ઉડી, હોદ્દાસ્ત્રીઓને રાત્રીઓની રાત્રીઓ, ધણી ધોરી-
કિર્મી, અયોગ્ય વસ્ત્રાભરણ ધારણ કરીને સ્વચ્છંદે પારકી શેરીમાં રજાગડા
દેતાં ગ્રામ્યાપના મનમાં જરૂરીક પણ આશંકા ન થઇ; ધણીના મનમાં જ-
રૂરીક પણ ધોખો ન લાગે; અને સાસુ સસરાના મનમાં જરૂરીક પણ સં-
કોચ ન થયો. આ પ્રમાણે ગરબાની ખરાબી થઇ. જ્યાં સ્ત્રી વર્ગ ભેળો
થયો હોય એવે સ્થળે પુરુષોએ જવું નહીં અને જો જવું પડ્યું તો તે
સ્થળે પરમ ત્રિવેક સહિત જેમ અને તેમ સાવર પાછા નીકળી આવવું
એ પુરુષ વર્ગનું પરમ નીતિરૂપ જૂપણ છે એવું શાસ્ત્રમાં અનેક સ્થળે લ-
ખ્યું છે; રૂમ, મુધિશિર્ષદિ આયોજ્ય પુરુષોએ પણ એવું જ વર્તન રાખીને
જગતને સર્વોત્તમ ઉદાહરણ આપ્યાં છે. આટલું છે તે છતાં યુવકવર્ગ પો-
તાનો ધર્મ વિદ્યા અને ઉપદેશને અભાવે ભૂલી ગયા, માતા પિતાએ પોતા-
ના પુત્રોને જ્યાં સ્ત્રી વર્ગ ભરાય ત્યાં જવાની મના કરી પોતાનો ધર્મ જ-
ન્યો નહીં, અને ગરબાને જદવે ગરબાડ થઇ ગઈ.

શુધારાવાળા પોતાની સ્ત્રીઓને જે સ્વતંત્રતા આપે છે તેને માટે
આપણા કેટલાક આર્થ જધુઓ અતિશય ટીકા કરે છે. પણ પોતેજ સ્ત્રી-
ઓને ગરબામાં અને તેના જેવા બીજા પ્રસંગે જે છુટ આપે છે તેથી
તો અવધિ છે. ગરબાનાં તોફાન જેઓએ જ્યાં હશે તેઓને તો ખાત-

રી હશે કે ઇંગ્લેન્ડ લોકો પોતાની સ્ત્રીઓને કુટલીક અયોગ્ય છુટ આપે છે તેના કરતાં પણ આપણા હિન્દુભાઈઓની બારેખમ ભાંગિનીઓ જે નિરંકુશપણું ભોગવે છે તે સહસ્રગણું અને વધારે હાનિકર છે.

બ્યારે સમય દિવસે દિસસે બદલાતો જાય છે, બ્યારે કાળાં કર્મની વૃદ્ધિ કરનાર કાળિ પોતાની પ્રજાગત વધારતો જાય છે, બ્યારે સ્ત્રીઓ તથા પુરુષવર્ગ પોતાના વાસ્તવ ધર્મનું પાલન કરવાને પ્રીતિ ધરાવતાં નથી ત્યારે સજ્જનોએ અને સારી નારીઓએ ગરબા જેવા નીતિનાશને અવકાશ આપનાર પ્રસંગોમાં કદી પણ ભાગ ન લેવો એ સાસ્ત્રસંમત વાસ્ત છે. હાલના સમયમાં ગરબા વગેરેમાં ગદાગાથા પોતાનું સાન્નિધ્ય ધણું કચીને આપતાંજ નથી આપે તો તેનો પરિણામ જગદીશ્વરીના ક્રોધમાંજ આવવાનો એમ મુઠ્ઠા ધણી જનોએ માનવું એ સર્વથા સકારણુ છે. શ્રદ્ધાળુ જનોએ તો ઇશ્વરીનું યજ્ઞનપૂજન કરવું અને જગમતીનિમિત્ત અન્ય સત્કર્મ કરવાં પણ જોમાં અનેક પ્રકારનાં દુરાચરણુ થવાનો સંભવ રહે છે અને દુરાચરણુદ્વારા સર્વ જગતની ઉપતિ સ્થિતિત્રયકારિણી શક્તિ મંદા-ભાયાત્રા ક્રોધનો પણ સંભવ રહે છે એવા ગરબાનો સમારંભ તો કદી પણ કરવો નહીં; તથા જ્યાં એવો સમારંભ થયો હોય ત્યાં જવું પણ નહીં અને કોઈ અનિવાર્ય કાર્યને અર્થે જવું પડ્યું તો જે ગરબામાં જ્યોતિષપનારાયણી સ્થાપેલી હોય છે તેનીજ પ્રતિમાત્ દૃષ્ટિ રાખીને નમન કરીને ત્યાંથી નાશી છુટવું; પણ તેવે રથજે અધિક્કાર ટકવું નથી.

ગરબાના સંબંધમાં જે જે ઐતિહાસિક પ્રસંગો બનેલા છે અને જો ને જાય છે તેનો જો આપણે વિચાર કરીશું તો પણ આપણને સદ્ગત સમજશે કેથી ગદાગાથાએ કાળિયુગમાં ગરબાના પ્રસંગ સંપ્રતિ કરેલા છે. જુઓ પાવાગદના રાજા પત્તધરાવળના નાસનો પ્રસંગ ગરબોજાડતો. જાના શિવાય ખીજા કેટલાક પ્રસંગનો અનુભવ આ લખનારને ઘણેરથજે થયેલો છે. પણ અને તે સર્વ પ્રસંગોને પ્રકટ કરી વિવેચન કરવાંથી કોઈની ખાનગી લાગણી દુભાય માટે જોન પડ્યું હિંક છે. સર્વ પ્રસંગોનું તારણુ તો એજ આવે છે કે પાવાગદના પતાઈ રાવળના બપોરનાં પછી મનુષ્ય લોકોનાં શરણો સંપ્રતિ છે. વિષયનો સારંગ ઉપદેશ એજ છે કે સતીઓ અને સત્પુરુષોએ ગરબાથી દુરજ રહેવું જોઈએ; અને તે પ્રમાણે તેઓ રહે છેજ.

ॐ

सहाकाल.

(भासिक.)

रूप (पुस्तक) २. कार्तिक कृष्ण. १४ दर्शन (अंक) १.

ॐ अघोरैर्म्योधघोरैर्म्योधोरघोरतोरम्यः ॥

सर्वैर्म्यः सर्वसर्वैर्म्योनमोस्तुरुद्ररूपैर्म्यः ॥

प्रतिष्ठा इत्येतत्.

उपाधिवाचकसर्ग.

राज्यनगर (अमरावती).

अथर्ववेदप्रतिष्ठापनसंस्थानप्रतिष्ठापनसंस्थान

नवग्रहसंस्थानसंस्थानसंस्थानसंस्थान

संयत् १८४६. पोष्टेय माह. सन् १८८८.

वार्षिक उपहार ३. २ अग्राधिकार.

संयत् २. २-२-०

द्वेकं धृष्टी नक.

लनो ३०८.

ॐ

श्री महाकाल.

रूप (पुस्तक) २, — कार्तिक कृष्ण १४ सं. १९४६ दर्शन (अंक) १

अथ मङ्गलम्.

गीतिः

ॐ कृतिश्रुतिद्विपतये निजशरणागतजनगतिरूपाय ।

जमोमहाकालाय प्रभवे विभवे मयाभयकराय ॥ १ ॥

इति मङ्गलम्.

इष्ट स्तुति.

अिकनीशा सवैया-दायणी.

जय जय जय जय कारु धारु हारु इष्ट निवारु नाथ,

अशरु शरु ! जनन जरु भरु दरु करि अहो नर हरि । दाप;

शरुणागत प्राणी लक्ष्मीने ताणी ल्यो भवजलथी बहार,

महादास हो डाणतला पिलु तमने वंदु वारवार. १

मायापति जगराया निगमे आप लभाया निर्गुणरूप,

संकल्पे कल्पु आ त्रिभुवन अनंत कोटि भुवनना रूप;

जड जग जेतनरूप अतावु निज सत्तानो हर्ष आधार.

महादास हो डाणतला पिलु तमने वंदु वारवार. २

भंगलूतनो प्रपंच रयियो पयियो तेभां छव समूह,

पृथ्वी-पथ पावक सह सजियो भवन जगननो अद्भुत व्यूह;

पंच विषय विष धेरु, अंदर धेरयो सधयो संसार,

મહાકાલ છે કાલતણા વિભુ તમને વંદું વારંવાર. ૩
 અગણિત બ્રહ્માંડોના મણુકા ક્રેરિ રમી પ્રભુ અદ્ભુત માલ,
 ત્રિગુણ સૂત્ર ગ્રોવીને કેવો કૌતુકકારી કીધો તાલ;
 તે માળા કંઠે ધારીને વિધ વિધ કરતા વિશ્વ વિહાર,
 મહાકાલ છે કાલતણા વિભુ તમને વંદું વારંવાર. ૪
 પ્રકૃતિ આપની સંગ રમે છે અંતર ધારી અતિ ઉદાસ,
 નિરખે નિશદિન આપતણા જન પ્રકૃતિ પ્રકૃતિપતિનો રાસ;
 રાસ-વિલાસ સમય વિહરે છે આ જગ રમના સર્વ પ્રકાર,
 મહાકાલ છે કાલતણા વિભુ તમને વંદું વારંવાર. ૫
 અણુછતિ પ્રકૃતિ સતી રમતાં અતે પ્રભુ થાકી પામે હારે,
 તે સમયે તમ ઉત્સર્ગે આવીને પડતી થઈ લાચાર;
 તે સમયે બ્રહ્માંડ તણી માલા કેરો વળતો સંહાર,
 મહાકાલ છે કાળતણા વિભુ તમને વંદું વારંવાર. ૬
 આપ તણી લીલાને વશ સહ વર્તે વિશ્વ તણો વ્યવહાર,
 બ્રહ્માંડે છે અગણિત પિંડો, પિંડે પિંડ તણો નહિ પાર;
 સ્તુતિ શું કરે કરણાણા નિગમે 'નેતિ' 'નેતિ' ક્યો પોદાર,
 મહાકાલ છે કાળતણા વિભુ તમને વંદું વારંવાર. ૭
 છે જગવંદન બધનિકંદન અતિમનનંદન વિશ્વાધાર,
 પૂરિપુર્ગંજન મનમજમંજન ભવમયમંજન ભવમંતાર;
 નિજજનરંજન આદિ નિરંજન મન-નયનાંજન સહના સાર,
 મહાકાળ છે કાળતણા વિભુ તમને વંદું વારંવાર. ૮

દાહરો.

જય જગજનક અકલ ગતિ, જય જય જય પ્રતિપાળ;
 જય જય જય જય જગસંહરણુ, મહાકાલ વિકરાલ. ૧

આય પ્રજનો નિપાત.

(સાંધણુ-પ્રથમ પુસ્તકને પાને ૨૮૩થી.)

૨૧ નિઃશ્વાસ નાંખીને આર્યવિદ્યા બોલી, 'અરે પુરાતન આર્યો ! ત

મારી ક્ષાત્ર પ્રવ્રજએ મને જે વચનો કહ્યાં છે તે સાંભળીને કાંઈક સુખ ધરે
 એવી મિથ્યા આશા તમે શું કરવા ધરાવો છો? જ્યારે કમલકલિકાએ બ-
 રહીના ફળવું કામ સાથે સારે સ્વાભાવિક રીતેજ ક્ષતદાન કરવાને સમર્થ
 એવો કેવડો કરવતવું કામ સારે એમાં કોઈપણ પ્રકારે સંદેહ કરવા જેવું
 નથી. સાત્વિક પ્રકૃતિવાળા બ્રાહ્મણ પ્રજા જ્યારે દિલગંડી નીવડી સારે રાજસ
 સ્વભાવવાળી ક્ષાત્ર પ્રજા કરડકણી નીવડે એમાં શો સંદેહ? તેમ છતાં જ્યારે
 ક્ષાત્ર પ્રજાએ મને આપેલ હિતર સાંભળવાને ઈચ્છો છો તો પ્રથમથીજ અ-
 શુભ અનુમાન કરીને અપ્રમાદ યુક્ત ધૈર્યને ધારણ કરીને સાંભળો. ક્ષાત્ર
 પ્રજાએ પણ મને તિરસ્કાર બરેલી વાણીથી કહ્યું કે “તારી સાથે સંબંધ
 રાખવાથી અમને કોઈપણ પ્રકારે લાભ ભાસ્યો નથી અને ભાસતો પણ નથી.
 તારી સાથે સંબંધ રાખવાથી, રાજકુલમાં અમારો જન્મ છતાં, અમારે
 વનચરે જેવા સુનિયોના કુલમાં ઉપનયનના સમયથી વાસ કરવો પડતો; અને
 અનેક મનથી પણ સિદ્ધ થવો કઠિન એવો ધનુર્વેદ અમારે બજાવો પડતો,
 એટલુંજ નહીં પણ પિતાને ઘેર સિંહાસન છતાં ગુરને ઘેર કુશાસન ઉપર
 બિરાજવું પડતું. અને વળી ગુરની સમીપતામાં તો એ કુશાસનનો, પણ પરિચાગ
 કરીને ગુરને માન આપવું પડતું. અને હવે તો ટપુટર કરતાં પણ હિંચી ખુરશીએ
 બેસીને કોઠા માત્ર બણીને પંડિત બનીએ છીએ. તીક્ષ્ણ અણીવાળા બા-
 ણની જોખમ બરેલી વિદ્યા મૂકીને વિદ્યાવતી પીછાવાળી વિદ્યા બડી મો-
 જથી બણીએ છીએ. આગળ અમે રણમાં સિંહ જેવા હતા પણ ગુર
 આગળ તો ધર્મારણ્યના અથવા તપોવનનાં નિરાંગસ શ્રમના જેવા હતા
 એટલી અમારામાં ખોટ હતી, પણ હવે તે ખોટ અમારા સુધરેલા આર્થ-
 કુલાભિમાને પૂરી પાડી છે. હવે તો શિક્ષકનાં પણ અમે શિક્ષક છીએ.
 જો મહેતાજી ત્રીન પાંચ કરે તો અમે રજપુત બચ્ચા અમારું સ્વરૂપ પ્ર-
 કાશ્યા વિના રહીએ નહીં. અમે રજેગુણ પ્રધાન પ્રકૃતિવાળા છતાં અ-
 મારે બ્રાહ્મણોની માદ્રક બ્રહ્મચર્ય પાળવું પડતું એટલુંજ નહીં પણ એ બ્ર-
 હ્મચર્યની મુદત બ્રાહ્મણો માટે કરાવેલી મુદત કરતાં બે વર્ષ વધારે હતી. હવે તો
 અમે અમારા નવા મંદેન્દ્ર બાળવિવાહને પ્રતાપે - બાળપણમાંજ અમને
 તેડીને ફરે એવી એકથી વધારે વનિતાઓ વરીએ છીએ અને પ્રાદા ગો-
 પિકાઓ અને બાળકૃષ્ણનાં રાસતું સુખ લોગવીએ છીએ. વળી આગળના
 સમયમાં જો કોઈ ક્ષત્રિય મહારાજા અનેક સ્ત્રીઓ પરણતા તો તે સૂર્યને

સમજાવે પાળતા. આ પ્રમાણે સમજાવ રાખતો એ ચોગીજનોને પણ કહીને પડે એવું કામ કરવું પડતું. તે સંબંધી માયાદોડ હવે કેવળ મરી ગઈ છે. હવે તો જેના ઉપર દિલ ચોટ્યું તેને માનીતી કરાવી અને જા-દીનીને પડતી મૂકીએ. જાવતું અને ન જાવતું સંધ્યું સરખું ગણીને જમ-તા સ્વામીનારાયણના સાધુ પેટે હવે અમારે સ્ત્રીઓના સંબંધમાં વર્તવું નથી પડતું. મરજીમાં આવે તેને માનીતી ગણીએ અને મરજીમાં આવે તેને અ-ણમાનીતી ગણીએ. ગોળ ખોળ સરખાં ગણવા જેવો અવિવેક હવે અમા-રામાંથી જતો રહ્યો છે. પણ આ બધું સુખ હે આર્ય વિદ્યા તારો અતિ દુઃખદ સંગ છુટવા પછી અમને પ્રાપ્ત થયું છે. તે તો અમને ખરેખરા કે-દીજ બનાવી મુક્યા હતા. આગળના સમયમાં તારો સંગ રાખનાર રાજ-ઓને (દાખલા તરીકે) સગર રાજની માફક સાઠ હજાર છોકરાઓની ભુ-જર ધાડ હતી અને હવે ન્યારથી અમે બાળ વિવાહનું શરણ પકડ્યું ત્યારથી અમારા સિંહ નામનું કામ સારી રીતે કરી શકીએ છીએ. સિં-હને જન્મારામાં એકાદ બચ્ચું થાય તેમ અમારે પણ એકાદ બચ્ચું થાય તો થાય નિકર બીજે કઈથી લાવીને પણ ગાદી સોવરાવવી પડે. પણ આજાં મદ્યાને ખાવા ટલ્યાં એ દુઃખ તો તારો સંગ છોડતાં અને બાળ-વિવાહની સાથે સંબંધ જોડતાંજ ગયું છે. વળી જ્યારે અમે તારા સંગી હતા ત્યારે પ્રજાની પીડામાં પીડામાં પીલાઈ જતા. આમલ રાજ્યો 'કા-શ્યું કુબલે તો કે સારે શહરજી ફિકર' એવી રિયતિમાં હતા. હવે તો ફિકર ફકીરનો નાયકાઓનાં ગાનમાં, તાનમાં, વાનમાં અને સાનમાં, અને મહિરાના પાનમાં શુભતાન બનીને સુખ ભોગવીએ છીએ. વળી આગ-ળના રાજ્યોને તારા સંગને લીધે રાજ શસ્ત્રાસ્ત્રની શય્યામાંજ સુવું પ-ડતું અર્થાત્ રણ પ્રયાણ વગેરેને માટે સ્થવર રહેવું પડતું. અને હવે તો બાળવિવાહે અમને એટલી તો કામળતા આપી છે કે અમારે ખાવાનું પણ કામળ, સુવાનું પણ કામળ, અને સાંભળવાનું પણ કામળ (શુભા-મત અને વેશ્યાગાન). હવે અમારે ઈન્દ્રનો સંધ્યો વૈભવ છે. હવે તો અ-મને ક્ષત્રિય વર્ગને લગાડ્યામાં આવતો, રાજ શબ્દ એક નવીજ શક્તિ ધરાવે છે. સારં થયું કે આર્યકુલાભિમાનના મનમાં બાળવિવાહના સ-ર્વોત્તમ ગુણો સમજાયા. સારં થયું કે તેણે અમને તારા એવી સંગમાંથી મુક્ત કર્યા."—

આર્થ વિધાનાં આ વગન સાંભળીને સોઝ સાગરમાં દૂબેલા પુરાતન આર્થ પોદારી-ઉદયા-હે સંવંધા મૂલ્ય આર્થવિદે અમારી પ્રવ્રજના રક્ષણાર્થે નીમેશી વિશ્વાસ પાત્ર ક્ષાત્ર પ્રવ્રજે પણ તારો આ પ્રમાણે અનાદર કર્યો એ જાણીને અમારા દુઃખની સીમા રહી નથી. પરંતુ હજી આશાથી નહીં વિરાગનાર અમારું મન વૈશ્યોએ તને આપેલો ઉત્તર સાંભળવાની ઇચ્છા રાખે છે. અમે પ્રથમથી એટલું તો અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયથી અધિક યોગ્ય ઉત્તર તેઓ આપી શક્યા નહીંજ હોય. તો પણ અમારી પ્રવ્રજના સંબંધી અશુભ તે અમારુંજ અશુભ હોવાથી સર્વ વૃત્તાન્ત સંપૂર્ણ રીતે જાણ્યા વિના અંતઃકરણ વિરામ પામતું નથી. માટે હે અનવધ આર્થ વિદો એ વૈશ્યોએ તને સો જવાબ દીધો તે પણ એકવાર કહે.

“ પુરાતન આપોતું આવું નૈરાશ્યમય બોલતું સંભળીને આર્થ વિદ્યા બોલી, ‘હે આર્થ પૂર્વજો-અતિ દુઃખીને દુઃખ નહીં અને અતિ ખડણીને ખડણ નહીં-એ કહેણી પ્રમાણે આપતાં હૃદય ઠંડુ કરીને વળી પરિતા જનક પારાંયણું’ અચણ કરો. જ્યારે મેં ‘વૈશ્યોને કહ્યું કે હે પુત્રો તમે તો ‘મારી’ તરફ જરી જુઓ, ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે ‘‘ તારી તરફ અમે જોઈએ’ એમાં ‘અમારું’ શું ઉધડવાનું હતું. જો તારામાં કંઈ યુષ્ઠ હોત તો અમારાંથી ઉત્તમ ગણાતા બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયો તને શું કરવા તણ દેત. જો ‘બાળવિવાહની’ કૃપા અમારા ઉપર ન થઈ હોત તો તારી ત્રણ ત્રાગ-હાની ફાંસી (જનોઈ)માંથી અમે કદી પણ છુટત નહીં. જો તારા સંગમાં રહ્યા હોત તો ખારને ખાર ચોલીશ વર્ષ લગી તો વરરાજા થવાનો દિવસ ન આવત. વળી વ્યાપારના સંબંધનાં શાસ્ત્ર અને ખેતીનાં શાસ્ત્ર અને પશુ પાલન વિદ્યા વગેરે સીખી સીખીને તેમજ વળી સ્વશાખાના લવારા કરીને મરી જત. આતો બોળકું તોતકું નામું લખીને હજારો રૂપૈયાની ઉચ્છલ પાથલ કરીએ છીએ અને તારા સંગમાં તો મોટા અગ્ર્યો ભણુવા પડત. અગ્ર્યો જાણીને શું અમારે તુમડાંની પેઠે બીજા માગવી છે? અમે તો શા-હુકાર, અમે તો વ્યાપારી; જાણીને બીજા માગનારા નહીં. વળી તારા ઉપર આધાર રાખીએ તો પાટી ઉપર લેખણનાં પતરણું ફેરવી ફેરવીને દૂરા નીકળી જાય તેના કરતાં ખાસા મોઢ્યા ખેતરમાં હળની આણી ફેરવીએ છીએ તે શું બોલું? વળી કૃષિશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને પછી ખેડીએ તેના

કરતાં પ્રથમથીજ એડવા મંડી પડીએ તો બહુવામાં વખત તો માળવો મટે. વળી અન્ય બંધીને અમારે કરવું શું ? સહને આપનાર મોટા દાતાર. અમે બટારીયાની પેઠે બીજા માંગવાના હતા ? અમે તો દાતાર કણુખી, નહીં પેલાં નાદાર બ્રાહ્મણાં ! પશુ પાલન વિધાને અમારે બંધીને કરવી તી શું ? આપ પીએ એટલે એની મેલ્યે પશુ પલ્યે જાય; વળી એતું પાલન કરીને ક્યમ કરવું તું જે ? વળી અમને તો તારો સંગ હોડયા પછી બંધુજ સાંભળ્યો છે. અમારી નાતમાં તો વળી કોઈ બાપડીને રંગપોજ નહીં સહને ! અખંડ સૌભાગ્ય તારા સંગમાં હતા ત્યારે ધર્મનાં બંધન બંધનને બંધન. હવે તો બેડીઓ દુઝાડ દુદી ગઈ છે. સોહની બોગજો પવને બાગી ગઈ છે. આનંદા આનંદા ને આનંદા ! રાંડેશી લાવીએ, છાંડેલી લાવીએ, વિત્ત વડે વનિતા છંડાપીએ અને દાશી પુત્ર જેવી પ્રજા ઉત્પન્ન કરીએ. બ્યારે અમે તારા પંજમાંથી છુટયા ત્યારેજ અમે આ પ્રમાણે મોઢો મહાલી શકીએ છીએ.” વળી હે પુરાતન આર્યો શત્રોએ જે હિતર મને આપ્યો તો પણ બેગા બેગો સાંભળી લ્યો. તેઓએ મને કહ્યું “તારાથી અમને કરો સોભાદતો નહીં, અમે તો તારાથી છુટા થયા એટલે દાસત્વમાંથી છુટા થયા. આગળ ત્રિવલ્લિક પ્રજ્ઞની સેવા કરી કરીને અમારો આટો નિકળી જતો હતો. હવે તો કોઈ વાર લાગ આવ્યે બ્રાહ્મણ મુદ્દા અમારે દાસત્વ ઉઠાવે છે. અમારે હવે કોઈ પણ પ્રકારતું બંધન નથી. અમારે હવે લીલાલ્હેર છે.” હે પુરાતન પૂજનીય આર્યો તમારી સંતતિએ આ પ્રમાણે મારો તિરસ્કાર કર્યો, અને ક્રુદ્ધતા આર્થ કુલાભિમાનને વશ થઈને બાળ વિવાહને શરણે તેઓ ગયા.

આર્ય વિદ્યામાં પૂર્વોક્ત વયેન સાંભળીને સમુદ્ર મધ્યન સમયે જેવી દશા મહાસાગરની યઈ હતી તેવી દશાને પ્રાપ્ત થયેલાં જેઓનાં અંતઃકરણ છે એવા પુરાતન આર્ય મહાજનો પ્રસય પવેનના જેવો નિઃશ્વાસ નાખીને બોલ્યા, ‘હે પરમ દિતકર આર્યવિદ્યે, તારા વિશ્વવંદનીય ચરણ કમળને અમે નંમન માત્ર કરીને વિરામીએ છીએ. અમારી પ્રજાએ કરેલા તારા અનાદરને માટે શી રીતેો ક્ષમા પામવી તેની પણ અમને ગંમ પડતી નથી. હે માતર ! તારો અનાદર કરવાથી તેઓને જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને થશે તે અતિ ઉચિત શિક્ષણ નીવડશે. ઉપાસકહીન થએલી તું વિશ્વમાંથી કેવળ અંતર્હિન થઈ જઈશ નહીં. દેવિ ! જગતમાં પતિત કલિકુલ પિત આયોવડે જેઓ મૂર્ખ ગણાય છે તથા જેમનો દેવ કરાય છે એવા

કેટલાક પવિત્ર આશયવાળા આર્થી છે. તેઓનું આશાસન તારા વિના કાણુ કરશે? પ્રતિકૂલ થયેલ પતિત આર્થી તેઓનો દેવ અને તિરસ્કાર કરે છે તે સમયે માત્ર સંતોષનાં સ્થાન બેઠ છે. એક તો તારા પરમ કલ્યાણકારી દર્શન અને ખીચું અમારું પરમ ઉચ્ચવલ રમરણ એ તેઓના આધાર છે. માટે હે પરમેશ્વરી! તું એવાં પવિત્રાશયી અમારાં કેટલાંક વિષ્ણુનાં પડેલાં બાલકોની દયા આણીને હજી જૂતલમાં કેટલોક સમય રહે. જો તારો આદર કરનારની સંખ્યા વધે તો સ્થિતિ કરીને રહેજો. નિકર અમારા છે. લામાં. હેલા શુભ સંતાનની સાથે તેની ધાત્રી તરીકે અમારી પાસે આવજો. બદ્ધ થયેલા આર્થકુલાભિમાનને અને પતિત આર્થોના પ્રિય. બાલવિવાહને આર્થ કુલકંટક નીચડેલ કુપ્રભનો નાશ કરવાને પૃથ્વીમાં રહેવા દેજો. જે મના સંગ માટે તને તણ તેજ આર્થકુલાભિમાન અને બાલ વિવાહ એ પાપી પ્રજ્ઞનો નાશ કરશે. એવો અમારી કલકલતી આંતરડીથી અમે શાપ દેખએ છીએ. પણ હે દયાલુ જનની! જે આર્થ સિદ્ધિ પશ્ચાત્તાપ મામીને તથા મિથ્યાઆર્થકુલાભિમાનનો અને બાલવિવાહનો સંગ લાગીને તારી પ્રતિ દયામણે મુખડે પાછું ફરે તેના ઉપર કાંઈક દયા કરજો. અંતઃકરણમાં તારા વક્ત, પણ સત્ત્વ સૈન્યના કબજામાં પડેલા લાયકાર આર્થ બાલકોના ઉપરથી તારો પ્રેમ તું ઉતારીશ નહીં. હે માણ! તારી દિવ્ય ધેય મૂર્તિ તેઓના અંતઃકરણમાં સ્થાપજો. કેમકે કાલાન્તરે નહીં તો જન્માન્તરે પણ તેઓ તારાં ઉપાસક બાલકાં નિવડશે. આટલુંજ વિનવીને અમે તારી પાસે શાન્તિ પામીએ છીએ. શોભ પામેલા અમારા અંતઃકરણને શાન્તિ આપવાને હે વિશ્વંભરી આર્થવિદે! કૃપાલુ યા. પરલોક નિવાસી, પ્રયેલાં. અમે બાલકને હે જનનિ શાન્તિરૂપી પથપાન આપ. કુપ્રજ્ઞનાં પાપાચરણ જોઈને અમારા હૃદયમાં જે મહા દાવાનલ પ્રકટ્યો છે તે શમાવવાને કૃપા કર! હે દેવી અમે તારે શરણે આદિ અનાદિથી છીએ.

આત્મી કરણજનક વાણી સાંભળીને જેનું અતિ કરણામય હૃદય છે એવી આર્થવિદ્યાના નેત્રમાં અમૃતના મહામેધસમુદાયના જેવાં કરણાનાં આંસુ આવ્યાં. તેનાવડે જેઓનું તર્પણ કરવામાં આવ્યું. એવા આર્થ પૂર્વજો નો પરિતાપ શાન્ત થયો અને, વલ્કલમઃ આર્થવિદ્યા બોલી મારાં કરણા પામ બાલકો શાન્તિ અમૃતના મહાસાગરમાં, તમે નિરન્તર ઝીલો અને શાન્તિ સુધાનો મેધ તમારા ઉપર નિરન્તર વૃદ્ધિ કરો.

ભજન ભાગીરથી.

(છુટો છુટો ભજનનો સંમ્બંધ)

મંગલા ચરણ.

પદ ૧ છુ.

રાગ-પીલુનો બંરવો.

(બોલાબોલા સંજુ તમને વિશ્વ વખાણે :—એ રાગ)

શી સદ્ગુર પદરજ સિર ધાર,

મંગલ મહિમા મુખથી ઉચાર.

શલિયુગમાં પૃથિવી અતિ ભારી,

પણ પદરજવાળી સિર ધારી;

ભારથિ મુક્તજ શેષ રહે છે,

સદ્ગુર મુખ પદરજ ગુણ કે છે.

મહી મંગલ માટીનું ઘડીયું,

પદરજથી પદ્મીપર ચડિયું;

હીર સાગર વારી દરિ ને છે,

તેના છત્રિ મણિપર રહે છે.

ગુર પદરજ અંકિત જન્મ જાણી,

જન્મે જન્મમાં જુઓ એકપણિ;

દરિના જન્મ અનેક થયા ને,

ગુર પદરજ લલિ મહીમાં રજા તે.

ગુર પદરજ મય બૂતલ ધાર,

હિમગિરિ બૂધર નામ સ્તિપર;

બૂધર નામે હર હરખાયાં,

વસવા હિમાચલ પ્રતિ ધાયા.

વસુધા ઉપર ગુર વિચરે છે,

માટે પાવન પૃથ્વી હરે છે,

શી સદ્ગુરં ૧

શી સદ્ગુરં ૨

શી સદ્ગુરં ૩

શી સદ્ગુરં ૪

તેથી સુર સડ'ગનમ ચહે છે,

મહોને મોક્ષનું દામ લહે છે.

શ્રી સદ્ગુરુ ૫

એવી શ્રીનરહરિ પદ ધૂલી,

શિરપર ધારૂ વિભૂતિ અમૂલી;

તનમન વચને વિમલ આતિ યાઉં,

દીન——હું ગુરુ ગુણ ગાઉં.

શ્રી સદ્ગુરુ ૬

ગુરુભક્ત મહાત્માઓને ધન્યવાદ.

પદ ૨ બું.

રાગ પ્રભાત,

(નિલ પ્રભાત મન વિચાર સલ શ્રવણ દેવા. એ રાગ.)

ધન્ય ધન્ય ધન્ય છે અનેક વાર તેને,

શક્તિ સદ્ગુરુ તણી વિશેષ બાવી જેને.

૨૬.

મનનું મોડી સર્વ માન, તનનું તોડિ ગર્વતાન;

ગુરુવર ગુણ ગણનું ગાન, વહે વિમલ વેણે.

ધન્ય ૧

વદન ધનનું ગુરુ સ્તવન—ગર્જન સુણી મેરશું મન;

નાચિ રહે યનન યનન, નીર વહે નેત્રે.

ધન્ય ૨

ને'મનું છતી નિશાન, કરી પ્રેમ કેરું પાન;

નિર્ભય ખનિ છોડી બાન, ધુમેં ભક્તિ ઘેને.

ધન્ય ૩

ભિન્ન ભાવ દૂર ભય, એક ભાવ ગુરુશું ધાય;

હમરવા તણો ઉપાય, એજ જડયો એને.

ધન્ય ૪

અવેરની ધરે ન આશ, સકલ તોડિ વિષય પાશ

ગુરુ કૃપા તણો પ્રકાશ, પામી રહે એને.

ધન્ય ૫

દૂર યયા સર્વ દોષ, પૂર યયો પ્રેમ કોશ;

આપિયો અખંડ તોષ, ભક્તિ કાગ ઘેને.

ધન્ય ૬

ગુરુ ચરણ જલનું મીન, નિલ છે——દીન,

સર્વદીન ભક્તિ લીન, સમય રહે એને?

ધન્ય ૭

ભવપ્રવાસમાં સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ કરાવનાર મહા- ત્માએ કરેલો ઉપકાર..

પદ. ૩ શ્રુ.

રાગ ગરબી.

(સાંઘ્યર શુ' કરે મારે નંદ કુંવરશુ' નેહ? એ રાગ.)

- સ્વરૂપધન પામવારે, હું તો પરવરિયો પરદેશ;
દારિદ્ર્ય વામવારે, મેં તો ધર્યો મુસાફર વેશ. ૧
- પણુ ન જડી મનેરે, દુર્ગમ જ્ઞાનનગરની વાટ;
શૂન્યાણો મનેરે, ઉર ઉપજ્યો અતિશય ઉચ્ચાટ. ૨
- એવામાં તહીરે, આખ્યા ખીજ પુરપ અતેક;
'ક્યમ આખ્યા અહીરે,' મુજને પૂછ્યું ધારી વિવેક. ૩
- વેશ વિલોકિતેરે, મુજ મનમાં ઉપજ્યો વિશ્વાસ;
વેગ ન રોકિતેરે, મેં તવ અંતર કીધું પ્રકાશ. ૪
- પ્રવાસી છીએ અમોરે, જાણું જ્ઞાન નગર ગઠ ત્યાંય;
ને જાણો તમોરે, તો અમને કહો એ પુર ક્યાંય? ૫
- તત્ત્વ ત્યાં ખોલવારે, લાખ્યા તે પુરયો તારકાળ;
અમો વળાવવારે, તમ સાથે રહીએ આ કાળ. ૬
- આ સહ માંહીથીરે, કેને રાખુ વળાવો સાર;
એવો ચિત્તથીરે, કરવાને લાગ્યો હું વિચાર. ૭
- તદા તે માંહિતોરે, આગળ આખ્યો આદમિ એક;
ઠાઠ હતો ધણોરે, તેણે ભૂપણુ સજ્યાં અતેક. ૮
- તે તો ઉચ્ચયોરે, હું છું ઠેઠ તણો ઠાકોર;
મુજ સહ વિચરોરે, તમને નડશે નહિ દગ ચોર. ૯
- તમ સાથે રહીરે, દેખાડિશ અતિ સહેલો પંથ;
દુઃખ પડશે નહીરે, ઉચ્છેદું મળશે મુખ અત્યંત. ૧૦

- એમ હદી મનેરે, એણે સેવકને હરિ સાન;
તપ મારી કનેરે, તેણે લાવિ ધર્મ પકવાન. ૧૧
- પછી મુજને હહેરે, દકરઈવાળો નર તેં હામ;
'અમ સંગે રહેરે, તેને અડચણ ન મળે નામ. ૧૨
- આપું ખાતું તોરે, અમ સંગે પંથે સહ ખાપ;
ધારી ઠોર જોરે, દસરપાક રહો ક'વાપ. ૧૩
- ખટ રસની બરીરે, પંથે નિત્ય રસોઈ ધાપ;
ગીત ખુશી ખરીરે, માર્ગે બહુ મિજલસ સોહાપ. ૧૪
- ગુણું મુખ લ્યો કરોરે, મુખ લ્યો શ્રી કૃષ્ણતણું નામ;
સંજાંધ કરો ખરોરે, કોલ કરાર કરી આ હામ. ૧૫
- હરિ રમરિ હેતયીરે, મેં પણ પ્રાશન કર્યું પકવાન;
હરી મતિ મૂળયીરે, હું તો અમિતે બૂલ્યો જાન. ૧૬
- વળાવો આ ખરોરે, બીજો કો નહિ એહ સમાન;
એ સહ વિચરોરે, મળશે ખાનપાન ને જાન. ૧૭
- વળાવો મેં ક્યોરે, એનાં કથનં ધરિતે કાન;
પ્રવાસે વિચરોરે, એની સંગે બનિ બે જાન. ૧૮
- અનીતિ પકનારે, મોટા પર્વત જેવા અન્ય;
કળિ રહે અંગ લારે, એવો ઉલટો નિવડ્યો પંથ. ૧૯
- વિધવના પાશયીરે, બાંધ્યો મુજને વન મોઝાર;
વિકટ વને તહારે, મુજને કોણ મદદ કરનાર. ૨૦
- એ વન વર્ણુવુંરે, વર્ણુન સજ્જન ધરજો કાન;
અવીધ્યા આખસારે, તે તો હર ધરશે અભિમાન. ૨૧
- કુશુંજી કુંમરારે, ઉમા ત્યાં કાઠે આકાશ;
ગિત શૃંગારનારે, માજે સિંહ સગાં દે ત્રાસ. ૨૨
- ખહેકે ઈંદ્રિયોરે, એવા વિષયરૂપિ બહુ સાપ;
કુદ્રોડો મારતારે, વિષમય વાણું દે પરિતાપ. ૨૩
- ચેતન માત્ર તોરે, જન મનનું ત્યાં સૂંધઈ જાપ;
જડતા જામતીરે, સાસું જૂઠું નંવ સમગ્ગપ. ૨૪

- ડાળી કામ તોરે, નર નારીને લૂટે સાંધ; ૨૫
 પ્હેર્યા વસ્ત્ર જોરે, તે પણ ઉતારી લે પળમાંધ. ૨૫
 માનવિ માત્રનેરે, તહિં મારે મહેવાસી મોહ; ૨૬
 છુટારો લોભતોરે, લૂટે પચિતણો કારિ દ્રોહ. ૨૬
 એહ અરણ્યમાંરે, ભાસ્યો મુજને ભય નિરધાર; ૨૭
 ક્ષણમાં માલ્યરાંરે, સાં હેઠાં પડિયાં હથિયાર. ૨૭
 ખીજાં પંથિનારે, જોવી દશ યચાનો કાલ; ૨૮
 પાસે આવિયોરે, મારી કાણુજ લે સંભાળ. ૨૮
 દુઃખના દુઃગરારે, નજરે દેખાયા તે દાર; ૨૯
 આડા આવિયારે, ખાડ ખરાખીના તે વાર. ૨૯
 ઉર જાણ્યું યશેરે, ખીજાં પંથી સમી સ્થિતિ આજ; ૩૦
 કરવા માંડિયારે, નાશી છુટવા સાંધિ ઈલાજ. ૩૦
 નહીં એ લોભિયોરે, એ તો જ્ઞાન્તનગરનો ભૂપ; ૩૧
 ઠગાયો હું ખરેરે, એનું ઉપરનું જોઈ રૂપ. ૩૧
 જીવ કસાવવારે, તેણે ધર્યા વળાવા વેશ; ૩૨
 હું ચિન્તા વિષેરે, ઉરથી પ્રજળું, સુખ નહિ લેશ. ૩૨
 મથતો હું હતોરે, પ્રવાસ દુઃખથી થાવા મુક્ત; ૩૩
 પણ ન જડે મનેરે, ખીજો રસ્તો મુક્ત અમુક્ત. ૩૩
 મન હું વિમાસતોરે, ક્યાં ઠગનો કાધો વિશ્વાસ; ૩૪
 હવે મુજ શી ગતિરે, કહિ એમ નાખું બહુ નિઃશ્વાસ. ૩૪
 વિકટ આ પંથમાંરે, મુજને આપે કાણુજ રહાય; ૩૫
 મિત્ર સગાં તણોરે, આંહી તો ત્યાં નહિજ ઉપાય. ૩૫
 વિલપતો હું બહુરે, મારી દાર્ઢ કરોરે બહાર; ૩૬
 રખડિ કુપંથમાંરે, યાકી લોચ જાણ્યો લાચાર. ૩૬
 એવામાં તહિરે, સાધક ચોગ તણો કા પીર; ૩૭
 ઉડી અંતરીક્ષમાંરે, નિજ મુર મળતો જતો પ્રતિ ધીર. ૩૭
 તેહ તણું હતુંરે, જીવનવેલીવર્ધન નામ; ૩૮
 રદન સુણી માહરે, મુજ પાસે આવ્યો તે રામ. ૩૮

ગૃહસ્થાશ્રમ.

આશ્રમ કામ અને આશ્રમરથ જનોના કર્તવ્યનું વિવેચન કરનાર આમે શાસ્ત્રોએ પ્રથમ બ્રહ્મચર્ય અને પછી ગૃહસ્થ, અને ત્યાર પછી વાનપ્રસ્થ અને તેના પછી સંન્યાસ એ પ્રમાણે આશ્રમનો કામ રાખેલો છે. અનુક્રમે એ સર્વ આશ્રમનું સાંગોપાંગ વિવેચન કરનાર ધણાં ગ્રંથો આ વિષયના લખનાર કરતાં અધિક સમર્થ એવા પ્રાચીન ઋષિ, આચાર્ય અને પંડિતોએ રચેલા છે, અને તે ગ્રંથો હાલ લભ્ય પણ છે. પરંતુ હકીકત અનુક્રમે એક કોરાણે મૂકીને આ વિષય લખવાનો કાંઈક વિશેષ હેતુ છે અને તે આ વિષયના સંપૂર્ણ સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં વાચક વર્ગને સ્વતઃ સમજશે.

પૂર્વોક્ત ચારે આશ્રમ ઉપર જેમણે લક્ષ આપ્યો એવા તો આર્ય શોકોન છે. પણ જે આશ્રમ વિષે સમગ્ર ભૂખેળ, નિવાસી જનોએ એક સરખો લક્ષ આપ્યો છે એવો તો એક ગૃહસ્થાશ્રમ છે. તેમજ આર્યશાસ્ત્રોમાં પણ એકથી વધારે સ્થળે દર્શાવેલું છે કે અન્ય સર્વ આશ્રમોનો આધાર એક ગૃહસ્થાશ્રમ છે. વર્ણાશ્રમ ધર્મની મધ્યાર્થ વ્યવસ્થા જાળવનાર જે રામ તે પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ રહીને રાજ્ય કરી શકે છે. બ્રહ્મચારી, વની અને યતિ એ સર્વની વૃત્તિ જેના ઉપર રહેલી છે તે એક ગૃહસ્થાશ્રમ છે. અત્રે પ્રસ્થાપિત કરેલા અભિપ્રાયને માટે એકથી વધારે પ્રમાણ આપી શકાય તેમ છે પણ અધિક ઉપયોગી ચર્ચાનું સ્થાન શસ્ત્રજરતા રોગી લે એ અપેક્ષિત ન હોવાથી તેમ કહ્યું નથી.

ઉપર પ્રમાણે જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમનો અને અન્ય આશ્રમનો અનુક્રમે આધાર આધેય સંબંધ સમજાય છે ત્યારે એ સંબંધજન્ય અનુમાન પણ ખરાં ગણવાં પડે છે. વાસ્તવે છે પણ તેમજ એ સંબંધનાં દાર્ય અનુમાન દ્વારા તો શું પણ વ્યવહાર દ્વારાએ પ્રકટ પામે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પ્રથમ તો એટલું જ વિચારીએ કે જ્યારે આધાર ગૃહસ્થાશ્રમે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આધેય નિપાતો મુખ્ય થાય છે. આપણને ઘણાં અનુભવી જનો કહેતા આવે છે કે હિન્દુઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ ધણી ખરાબ અવસ્થામાં આવતો જાય છે, પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં નિવાસ કરી રહેલા જનોના માનવામાં એ વાત આવતી નથી. તેઓ કહે છે કે હિન્દુઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ કેવી ખરાબ

દશામાં આવી પડ્યો તે અમને સમજાતું નથી. શું અંમે ત્યાં ઉછરતા, નથી બચુતા, નથી પરચુતા, નથી રળના, નથી ખરચતા, કે નથી સમ-
જતા? અમારામાંથી શું જતું રહ્યું કે અમારો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ સ્થિતિ
માં આવ્યો? જો એ કહે છે કે હિન્દુઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ જગડ્યો છે તેઓ-
ની પોતાની જ નિવાર શક્તિ ખમડી છે. આ પ્રમાણે કેટલાક આર્ય કુલા-
ભિમાની ગૃહસ્થોતું કહેવું છે.

ઉક્ત આર્યકુલાભિમાની ગૃહસ્થોતું આવું બોલવું સાંભળીને તીવ્ર
સ્વભાવના કેટલાક જનો ક્રોધવશ થાય છે અને કહે છે કે તમે જાંબી
સમજવાળા છો. પણ ઉક્ત આર્યકુલાભિમાની જનોની જાંબી સમજ દોષ
તેમાં તેમનો દોષ નથી. તેઓ અન્ય આશ્રમના આધારભૂત ગૃહસ્થાશ્રમ
માં રહે છે. તેઓ સર્વ આશ્રમ રૂપ ઈમારતના ખાયામાં રહે છે. એ 'પા-
યો એટલો તો ધીમે ધીમે નમવા લાગ્યો છે તેમને ખબર નથી પડતી કે
ઈમારત પડવા બેડી છે.' પણ જો તેઓ ઈમારતના છાપરા તરફ દૃષ્ટિ
કરે તો તેમને વસ્તુતઃ જ સ્થિતિ છે તે સમજવા પિના રહે નહીં. સર્વને
સમજાવ્યું એવું એક ઉદાહરણ સેઈએ. એક લાકડીને ઉભી રાખીને તેના
મૂળના ભાગને અમુક અંશે નમાવીશું તો તેનો ઉપરનો છેડો અનેક ગ-
ણો નીચીતરફ ગતિમાન પડે. નીચેની નિપાત ગતિ કરતાં ઉપરની નિપાત
ગતિ વધારે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. હવે સર્વ આશ્રમનો ઉપરનો ભાગ સંન્યાસ આ-
શ્રમ છે. હવે પ્રથમ તેની અવસ્થા તપાસો એટલે સમજાશે કે એ આશ્રમનો
આધારરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમનો પણ નિપાત થયો છે. સંન્યાસ આશ્રમને જો
આશ્રમરૂપ ઈમારતના છાપરાનાં નેવાં ગણીએ તો તેતો હેઠાંજ પડ્યાં છે
જોટલી આશ્રમરૂપ ઈમારત નિપાત વશ પડે છે. સંન્યાસ એટલે સંપૂર્ણ
ત્યાગનાં લક્ષણ હોવાના ત્યાગીઓમાં આપણે ક્યારે જોઈએ છીએ? ઉલટા
ત્યાગીઓમાં તો ગૃહસ્થને પણ નીચું જોવાવે એવાં દુરાચરણ આપણે
જોઈએ છીએ. જેમ છાપર પડવા લાગે ત્યારે છાપરા ઉપર રહેલાં ગાલુસો
એમ ઈચ્છે છે કે આપણે વગર વાગ્યે-જમીન ઉપર પડીએ તો હીક તે પ્રમાણે
ત્યાગીઓ પણ એવીજ આશા રાખે છે કે જો વિના ફજોતી થયે આ-
પણને આશ્રમની આધાર ભૂમિ રૂપ ગૃહસ્થાશ્રમનાં સુખો મળે તો હીક
આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે ત્યાગીઓ પુનઃધરને સ્થાને મઠની અપેક્ષા
કરે છે. વળી ગૃહસ્થોના નેવાંજ વખાણાણુનો પણ સંમદ કરે છે. સ્વાહ

બોજનને માટે ગૃહસ્થોને ત્યાં કુતરાંની માફક બટકે છે; એટલું જ નહીં પણ પ્રસંગ આવ્યે સામગ્રી હોય તો મન વાંછિત બોજન કરાવીને પણ જમે છે. જૂદી જૂદી પદ્ધતિમાં લખેલાં વિધિનિષેધ ઉપર તેઓ બિલકુલ ધ્યાન દેતા નથી. વળી કનક અને કામિની જેવી ત્યાગીઓએ મુખ્યત્વે કરીને તમવા લાયક વસ્તુઓ તેનો પણ તેઓ સ્વીકાર કરે છે. આ ઉપરથી એજ સૂચવાય છે કે ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ પાયો ડાળો છે. જે પાયો ન ડાળો હોય તો શિષ્વર આ પ્રમાણે પતિત દશાને પામેજ નહીં. જે ગૃહસ્થ વીલા ન થયા હોય તો ત્યાગ ધર્મનો ભંગ કરનાર સાધન રૂપ કનક અને કામિની ત્યાગીઓના સંબંધમાં આવેજ ક્યાંથી? પણ ખરું જોતાં તો એમજ છે કે ગૃહસ્થાશ્રમનીજ ખરાબી છે વાનપ્રસ્થ આશ્રમરૂપી વળીઓ પણ સંન્યાસ આશ્રમરૂપી નેવાંનીજ સાથે ઉખડીને હેઠલ પડેલી છે. તેમ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ પણ નામનોજ ઉભો રહ્યો છે. જે આ ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપ પાયાને સ્થિર કરવામાં નહીં આવે તો બ્રહ્મચર્યનો પણ કેવળ નિષાત તો શું (કેમકે નિષાતતો થયોજ છે) પણ વિનાશજ થવાનો; કેમકે બાળક નિયમમાં રાખી બ્રહ્મચર્ય પળાવવું એ પણ માવ્યાપનાજ હાથમાં છે. માટે ગૃહસ્થાશ્રમ પાળનાર મનુષ્યોમાંજ સુધારણુ થવી જોઈએ. તેઓની પોતાનું વાસ્તવહિત અહિત સમજવાની શક્તિ પ્રદીપ્ત થવી જોઈએ. અને કોઈ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવી એ ગૃહસ્થાશ્રમિનેજ ઉચિત છે. પતિત અવસ્થાને પામેલા ત્યાગી વગેરે કાંઈ ગૃહસ્થની સુધારણા કરવાનો યત્ન લેઈ બેસે એ તો અસંભવિતજ છે. સામાન્ય કહેવત છે કે એક છુડેલો બીજાને છુડાડે પણ તારે એવી આશા રાખવી એ મિથ્યા છે. દાખલા તરીકે જોઈએ, તો કેટલાક સાધુઓ સર્વને ચાર ધામ ધોઈ આવેલા સાધુઓએ રાંધેલી રસોઈની પ્રસાદી લેતાં શીખવેછે, પછી તે સાધુ ગમે તે વર્ણના હોય? ત્યાગી થયા પછી પાછા ગૃહસ્થ થએલા વર્ણનદ્વ અતીતો પોતાના સેવકોને પોતાનું ઉચ્ચિત જમાડીને બ્રટ કરે છે. આવી રીતે પતિત થયેલા ત્યાગી વગેરે અનાચાર શિવાય બીજે કોઈ લાભ પ્રગ્નના હકમાં કરી શકે તેમ નથી.

હવે ગૃહસ્થાશ્રમમાં શી રીતે સુધારણા થઈ શકે એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એટલું બધું જણાવવાનું છે કે જે તે સવિસ્તર દર્શાવવા બેસીએ તો એક મોટો ગ્રંથ બની શકે. અપૂર્ણ.

INDIAN NIGHTS.

ઈન્ડિયન નાઈટ્સ.

અથવા

આર્ય-રજની.

(વાતો).

દોહરો.

નર હરિ રમર, ઉપજવવા, અંતર ઉજવલ જાન;
સમવા સધળા તાપ કર, વાણી પાણી પાન. ૧

સુચના.

આ, હામે આજુ લખી વાંચનાર સજ્જનોનો વખત રોકવાને હું ઈચ્છ-
તો નથી. ફક્ત એટલું જ કહું છું કે પરદેશી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલી
પરદેશની 'આરેબીઅન નાઈટ્સ' (Arabian Nights) ની વાતોનાં શુ-
જરાતી ભાષાન્તર શુજરાતી લોકો અતિશય આનંદ સાથે વાંચે છે; તો આ
'ઈન્ડિયન નાઈટ્સ' એટલે 'હિન્દુસ્તાનમાં ઘણી રાત્રી લગી ચાલે એવી
વાતો' શુજરાતના રહેવાસીઓ ઘણા આદર સહિત વાંચશે એમ ધારીને
આ વાતો પ્રજાની આગળ મૂકું છું. જેમને પોતાના દેશ વિષે કંઈ પણ
મમતા હશે એવા સજ્જનોને વધારે કહેવાની જરૂર નથી; અને જેમને પો-
તાના દેશની વસ્તુઓ ઉપર મમતા નથી તેમને કહેવાથી ફાયદો પણ શો છે?

લખનારના યથાચોગ્ય.

વાત ૧લી.

પરિમલાનો પુરુષવેશ તથા પ્રવાસ.

આખી દુનિયામાં પૂરે પૂરા પ્રખ્યાત થયેલાં આ 'હિન્દુસ્તાનનું' નામ
મરતખંડ છે એવો કોઈને અનુભૂત નથી. પણ આ ખંડમાં એક જગ્યા
ખંડ છે તેનું નામ સહ કોઈને માલમ નહીં હોય. એ ખંડ તે પુરુષખંડ

છે. ભરતખંડના ઉત્તર ભાગમાંજ એ ખંડ આવી રહેલો છે. મુસલમાન રાજાઓ આ દેશમાં જે વખતે આવ્યા ત્યારે તે વખતે પહેલાં કેટલાંક સૈન્યો અગાઉ એ જુદેલખંડમાં. મહાપ્રતાપી ક્ષત્રિય રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા. તે સંઘના રાજાઓ મહારાજા કહેવાતા. જુદેલખંડના ક્ષત્રિય મહારાજાઓએ એક મહારાજા વીરકૃષ્ણ નામે હતો. તે મહારાજા પોતાના સમયના રાજાઓમાં મહાશૂરવીર ગણાતો. તેનું શરીર એવું તો કસાયું અને બળવાન હતું, તથા સ્વસ્થામમાં તે એવો તો ચાલાક હતો કે આખા હિન્દુસ્તાનના રાજાઓ તેને વજ્રસિંહ વીરકૃષ્ણ નામે ઓળખતા. એ રાજાને એકલા મહાશૂરવીર તરીકે ઓળખાવી અટકી શકાય તેમ નથી. ક્ષત્રિયરાજા શૂરવીર હોય એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નહીં. પણ આ મહારાજા કૃષ્ણની કવિતા રચવાની શક્તિ પણ બેહદ હતી. રાજાઓમાં જેમ એવજ્રસિંહ કહેવાતો તેમ તેના વખતના સર્વ કવિઓમાં એ કવિ-મહારાજા કહેવાતો. જેમ કેટલાક હુશિયાર કવિઓ પોતાથી ઓછા હુશિયાર કવિઓ સાથે અભિમાનથી વર્તે છે તેમ આ કવિ મહારાજા કૃષ્ણ કદી પણ કરતો નહીં. પોતાના દરબારમાં આવતા સહ કવિઓને તે જ્ઞાન પાન અને સન્માન આપતો તથા તેમના કસ પ્રમાણે ઈનામ આપતો. તેનું આપેલું ઈનામ વખતે થોડું કે ઘણું હોય પણ તેના સમાગમથી સર્વ કવિઓને અને વિદ્વાનોને જે આનંદ થાય તે તો એક સરખોજ હોય એવો તે વિનય અને વિવેકવાળો હતો. પ્રભુ પણ એનાથી એટલી બધી ખુશી રહેતી કે એની રૈયતમાંના કેટલાંક આસ્તિક માણસો તો તેને દેવજ માનતા અને તેનું દર્શન કર્યાવિના કેટલાક જમતા પણ નહીં. પોતે રાજા પણ જીવડી દિવસ ચઢે એટલે થોડા ઉપર ચઢીને પોતાના નગરના બજારમાં ચારજ ઘોડેચાર સાથે ફરતો. આથી તેનાં દર્શન કરવાના નિયમ વાળાં માણસોની ઈચ્છા પૂરી પડતી. વળી ખુદશી કચેરીમાં તે ન્યાયાસન ઉપર ઈસાક કરવાને બેસતો તે વખતે પણ તેનાં દર્શનનો લાભ હરકોઈને મળી શકતો. આ પ્રમાણે કવિ મહારાજા વજ્રસિંહ વીરકૃષ્ણનો જશ રાજાઓમાં, વિદ્વાનોમાં અને રૈયતમાં જેવો જોઈએ તેવો ફેલાયો હતો. એની 'રાજધાનીનું' શહેર મહારાજપુર હતું. હાલ તો એ નગરનું નામ કે. નિશાન. પણ જડતું નથી; પણ "કીર્તિકેતું કોટમાં પાડ્યાં નહીં પડત" એ વચન પ્રમાણે જુઓને હાલ પણ આપણે એને સંભારીએ છીએ.

બહાદુરી અને વિદ્યા એવા બે મુખ્ય ગુણ આ રાજામાં હતા. તેને પુત્ર પણ બેજ હતા. તેમાંના દરેકમાં પોતાના પિતાનો એક એક મુખ્ય ગુણ પૂરેપૂરો હતો અને બાકીના ગુણો પણ કેટલેક દરજ્જે હતા. તેનો પાટવી પુત્ર ચંડમણ દેવ નામે હતો તેનામાં પોતાના પિતાની મહા શરણીરતા તથા પ્રતાપ સંપૂર્ણ રીતે હતાં; અને પોતાના પિતાના ખીજા ગુણો પણ ઘોડે ઘોડે અંશે હતા. તેનાથી નાનો રસાયુધદેવ હતો; તે પોતાના પિતાનું કવિ મહારાજાએ નામ સંપૂર્ણ રીતે નિભાવી શકે એવો હતો; તેમજ રાજપુત્રમાં જોઈ શકાય તેવો જોઈએ તે પણ તેનામાં હતું. પણ તેનું શરીર ચંડમણદેવ જેવું કઠાવર અને બળવાન નહોતું ચંડમણદેવ તો પોતાના પિતાના જેવો દેખાવડો તેમજ પ્રયંડ હતો. તેની મુખ મુદ્રા ઉપર ઉચ્ચ પદ્મ હતું. તેનું ચાત્રનું તથા જોડનું ભજનના યોદ્ધાનાં પણ હાજી ગંગાવી નામે એવું હતું. તે હસતો તે સમયે પણ તેના મુખ ઉપર એટલી ઉચ્ચતા તથા ગંભીરતા રહેતી કે તેની સાથે છુટ લેવાની સામા માણસની હિમ્મત આજે નહીં. રસાયુધદેવ આનાથી કાંઈ જુદાજ પ્રકારનો રાજકુમાર હતો. તેનું શરીર મધ્યમ કદનું હતું જોડનું ચાત્રનું વીરપુરુષના જેવું હતું પણ મુખમુદ્રા પોતાના પિતાના જેવી છતાં ધણી કોમળ અને રમણીય હતી. મુખ ઉપર ઉદારતા, વિચક્ષણતા, દયા તથા સ્નેહભાવનાં સખળા લક્ષણ આવી વસ્ત્રાં હતાં. તેની આંખ ઉપરથી તે મહાકવિ છે એમ જોનારને તરતજ સમજાઈ જતું. શરીર પણ સામાન્ય બળવાળું હતું; પરંતુ આગેગ્યતાને અને એ શરીરને કદી પણ અચુરાગ થતો હશે એવું જણાતું નહોતું. અને હતું પણ તેમજ. આ બંને પુત્ર મહારાજા દેવને ધણીવાર સારી મદદ કરતા. લશ્કરને ક્વાંપત કરવામાં અને ખીજાં અનેક લશ્કરી કામમાં ચંડમણદેવે પોતાના પિતાનો ધણોખરો ભાર ઉપાડી લીધો હતો. તેનો સેનાપતિ વગેરે લશ્કરી અમલદારોમાં તથા યોદ્ધાઓમાં ધણો સારો જાર પડ્યો હતો. તેઓ સર્વ ચંડમણદેવને પોતાનો નાનો મહારાજા જાણીને તેની તરફ પ્રેમ બરેલી દ્રષ્ટિ પણ રાખતા હતા. રસાયુધદેવ, પોતાના પિતાની સુંદરિત સાંભળીને દેશદેશથી આવેલાં વિદ્વાન અને કવિઓની સંસ્મરણ કરવામાં, ખીજા રાજાઓના સંધિવિચ્છેદ સંબંધી જે પત્રો આવતા તેના કેવા ઉત્તર લખવા એ સંબંધી નિહંચ કરવામાં, તથા ખીજા રાજનીતિ સંબંધી કાર્ય કરવામાં મહારાજા વીરકૈયટને, ધણી મદદ કરતો. ધણોખરો

સમય તે પોતાના પિતાની હજુરમાંજ રહેતો. મહારાજ વીરકૈયટ ઉમરે જાવન વર્ષનો હતો, પાટલી ચંદ્રમધ્ય પચીસ વર્ષનો હતો તથા રસાયુધ પોતાના મોટા ભાઈ કરતાં ત્રણ વર્ષ નહાનો એટલે આવીશ વર્ષનો હતો. પંચરત્ન આટલી બધી ખુશી ઉપજે એવો હેવાલ હતો, ત્યારે એક આટલી શોક ઉગ્ગવનાર વાત પણ સાંભળી હશે એટલે આપણે મહારાજ કૈયટના કુટુંબના આખા હેવાલથી જાણીતા થઈએ. પોતાના પિતાને માંથેથી રાજ્યકારનારનો ધણોખરો ભાગ ઉપાડી લે એવા એ બે રાજપુત્રોની માતા દેવી વિશાખા આ વખતે આ રામલક્ષ્મણ બેવી બેડ બેઈ આંખો. ઠારવાને હયાત નહોતી. તેતો મોટાને છ વર્ષનો અને નાનાને ત્રણ વર્ષનો મૂકી સ્વર્ગવાસી થઈ હતી. પણ એક પત્નીવ્રત ધારણ કરનારો મહાપ્રતાપી ધર્મનિષ્ઠ વીર કૈયટ ફરીને પરણ્યો નહોતો.

મહારાજ કૈયટ એકવાર પાછલે પહોરે નવરાશની વેળાએ પોતાનાં બે પુત્રો સહિત પોતાના મેહેલની પાસેના નજરબાગમાં હવા ખાતો હતો. નાનો રસાયુધદેવ પોતાના પિતાને તરફ મોટાભાઈને ખુશ કરવાને પોતાની રમેથી સુખોદક અને રસમય કવિતા કહેતો હતો. પુત્રની કાવ્ય રચનામાં જેને કંઈ ખામી વીરકૈયટને જણાતી તેતે ખામી સુધારવાની સૂચના તે કરતો હતો; અને ચંદ્રમધ્યદેવ તો પોતાના પિતા અને ભાઈની વચ્ચે થતી ચર્ચાથી થતા આનંદ ને ગંભીરપણે જોડ્યા આલ્યાવિના અનુભવતો હતો. એવામાં એક યોગદારે ઝાંવીને પ્રણામ કર્યો અને કહ્યું કે. મહાલાદપુરના રાજકવિ અવિચલ ખારોટ ના સુખ્ય શિખ્ય કવિ ચતુરસિંહ ખારોટ આપના દર્શનને માટે ખારણે ઉભા છે, એમની સાથે બે ઘોડાં અને ચાર માણસ છે.

મહારાજ કૈયટ પોતાના નાના પુત્ર રસાયુધના સામુ જોયું કે તરત કુમાર રસાયુધ ઉભો થયો અને યોગદારને પોતાની સાથે લેઈને ખારણે આવ્યો અને વિનય સહિત માન આપીને ચતુરસિંહ ખારોટને કહ્યું કે કવિ રાજ આપનાં આ માણસેને યોગદારની સાથે જવા હુકમ કરો તે આપને માટે ઉત્તરવાતું સ્થાન બતાવશે અને રસોઈ વગેરેની સોઈ કરાવશે. અને આપ મહારાજશ્રીની પાસે સુખેથી ખારી સાથે પધારો. કુવર રસાયુધની આવી રૂડી વિનયવાળી વાંણી સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા કવિએ પોતાના માણસને યોગદાર સાથે જવાની આજ્ઞા કરી અને પોતે રસાયુધની

સાથે મહારાજ વીરકૈયટની હજુરમાં આવ્યો. રાજ્યએ પણ કહ્યું કે કવિ-
રાજ ભલે પધાર્યા અને માન-સાથે એક આસન ઉપર બેસવાનું કહ્યું. ક-
વિએ પોતામાં જોટલું ચાતુર્ય હતું તેટલું મહારાજની આંચાથી દર્શાવ્યું
અને રાજ પણ પ્રસન્ન થયો. તેજ દિવસે રાજ્યએ તેને ઘટે એવું સારું
ઈનામ આપ્યું અને પાંચ સાત દિવસ નમર જોવાને રહેવાને માટે વિનંતી
કરી. કવિએ ઘણી ખુશીથી પાંચસાત દિવસ રહેવાનું કબુલ કર્યું.

ચતુરસિંહ કવિ પાંચ દિવસ મહારાજપુરમાં રહ્યો. તેટલા વખતમાં
રસાયુધદેવને તથા તે કવિને એક જીજ્ઞાસી સાથે સારો પરિચય થયો.
રસાયુધદેવની કવિતા રચવાની હતમ શક્તિ જોઈને ચતુરસિંહ ખારોટ
ઘણો પ્રસન્ન થયો. કેમકે રસાયુધદેવની કવિતામાં રસની ખુબી ઘણીજ
સારી રીતે આવતી હતી એ રાજકુમાર સ્વાભાવિક કવિ હતો. રસાયુધ-
દેવે કવિ ચતુરસિંહમાં પોતાના કરતાં એક જુદા પ્રકારની ખુબી જોઈ.
એ કવિની કવિતામાં રસ તો સાધારણ રીતે આવતો હતો પણ અત્રંગ-
ની ખુબી એટલી તો સારી આવતી હતી કે તેથી રસાયુધ કુંવર લોભ-
યો. પોતાના પિતાના દરબારમાં અનેક કવિઓ આવતા હતા પણ કવિ
ચતુરસિંહ જેવો અત્રંગદારમાં હુશિયાર કવિ તેણે આટલા દિવસ લગી
એક પણ જોયો નહોતો. તેણે કવિને પ્રુછ્યું કે આપે જે કવિવર પાસે
કવિતાનો અભ્યાસ કર્યો છે તેઓ હાલ હયાત હૈ? કવિએ ઉત્તર આપ્યો
મારા પૂજ્યગુરુ કવિરાજશ્રી અવિચળ ખારોટજી હાલ હયાત છે અને પ્ર-
દ્વાદપુરના મહારાજ પાસે રાજકવિનો ઓદ્દો ભોગવે છે. તેઓ એવા
તો સમર્થ છે રસ અને અત્રંગદાર એ બન્ને એમની આગળ હાજરા હજુર
રહે છે એમ કહીએ તો ચાલે. એમની પાસે અભ્યાસ કરીને ગયેલા. ઘણા
કવિઓ હાલ રાજકવિની પદવીએ ચડેલા છે. જેને માથે એમનો હાથ પડેલો
એવો કાઈ કવિ હાલ નાહો બૂખ્યો રહ્યો નથી. સૌને પોત પોતાના ભાગ્ય
પ્રમાણે રાજ રજવાડામાંથી શિરપાવ, પસાયતા, જહાગીર, ગામ વગેરે
મળ્યાં છે. રસાયુધે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું આપના ગુરુ કવીશ્વર અવિચલદા-
સે અમારા રાજ્યમાં પગલાં નથી કર્યાં એવી અને અમારા ભાગ્યની ખામી
સમજીએ છીએ; ભરતખંડના જીજ્ઞા સર્વ વિદ્વાનોતો અમારું રાજ્ય પાવત્ર
કરી ગયા છે. કવિ ચતુરસિંહે કહ્યું, મહારાજા આપના જેવાં રૂઝ પૃથ્વીપતિ
ન્યાં રાજ્ય કરે છે એ દેશ હમેશાં પાવનજ છે. મારા ગુરુજીને પ્રદ્વાદ-

રવાની ઘણીજ ઈચ્છા છે. પણ આપ મને જ્યાની રત્ન નહીં આપો એવું બહાણે હું કહેતો નહોતો. આ સાંભળી મહારાજ વીર ક્રૈયટ બોલ્યો કે પુત્ર ક્ષત્રિય પોતાના દીકરાને રણમાં જતાં પણ ન અટકાવે તો આતો માત્ર વિદ્યા ભણવાને માટે તું જાય છે; તેમાં હું શું કરવાને ના કહું? તને મેં હજી લગી આંખ આગળથી અજાણો કર્યો નથી માટે જરી અંકાચ થાય છે. તારી બા ન્યારથી ગુજરી ગઈ સારથી તમને મેં બાઈ-ઓને મેં પોતે માની પેટે ઉછેર્યો છે એટલે મારા છતાં તમને પરદેશ બોગવવા દેતાં જીવ એકદમ ચાલે નહીં, એ તો સ્વાભાવિકજ છે. બેઠાં ને તારી ઈચ્છા હોય તો પ્રહલાદપુરના મહારાજને એક પત્ર લખીને કવિરાજ અવિચલ બારોટને અહીં બોલાવીએ. કેમકે પ્રહલાદપુરના મહારાજને અને મારે સારી મિત્રતા છે. બ્યારે તમારો તો જન્મ પણ નહોતો ત્યારે પ્રહલાદપુર લટવાને સેનપુરનો બીરરાજ કુદો કિરાત પાંચ હજાર બીજ લેઈને આવ્યો હતો. તે સમયે અહીંથી આપણા આકેશ દક્ષિણ સિપાઈ લેઈને હું ગયો હતો અને હું કિરાતને હરાવી પ્રહલાદપુરનો ધેરો ઉઠાવ્યો હતો. ને આપણે કામલ લખીએ તો પ્રહલાદપુરનો મહારાજ રાજકવિને મોકલવામાં વિલંબ પણ ન કરે. પણ હવે કવિરાજ અવિચલ બારોટ ઉમ્મરે પહોંચી ગયા હશે એટલે બીજા દેશનાં હવા પાણી એમને માફક આવે કે ન આવે. પ્રહલાદપુરનો મહારાજ તેમને આજ કહે તો બારોટજી આવેતો ખરા. પણ વખતે પાણી માફક ન આવે અને પાકુપાન તેથી ઉદ્વેગ બિચારા જીવ હેરાન થાય. કોઈ સિદ્ધાનને અમથી ઉપાધિ કરાવવી એમાં શો માલ?

રસાયુધ કહે, ના, ના; એમતો ન કરવું: હું પોતે પ્રહલાદપુરમાં જઈ તેમાં કાંઈ અડચણ છે? તાકીથી અભ્યાસ કરીને એકાદ વર્ષમાં પાછો આવતો રહીશ. કેમ પિનાજી?

श्री

महाकालः

(भाषितः)

५५ (पुस्तक) २. मागेश्वरिपिकृष्ण. १४ दर्शन (अंक) २.

ॐ अंगोरेम्योषवोरेम्योषोवोरनोरतेम्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वभूतैर्भोज्योऽस्तु तद्गच्छेत् ॥

પ્રતિષ્ઠા સ્વભાવ.

उपाधिप्रायश्चित्तम्.

सुनंनगर (अभिलेखाद.) .

“એન્ડ્રો પર્નારુપાર પ્રિટિમ પ્રેમ”માં ઇતી પ્રસિદ્ધ દેનાર

मधुमार्ग रत्नचंद्र भास्करतीया.

મંત્ર ૧૨૪. ષોડશ માત્ર. સર્ગ ૧૮૮.

પાલિકા ઉપદ્રાર ૨, ૨ અગાઉથીજ.

પાં અ-તે ર. ૨-૬-૦

ਦੇਖੋ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ

GR. 2 CL

અનુક્રમાંણિકા.

વિષય.

ભજન ભાગીરથી.....	૨૫
ગૃહસ્થાશ્રમ.....	૨૮
ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય.....	૩૩
સાધકની ઈષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.....	૩૮
ભક્તિ અથવા શ્રેય.....	૪૦
શ્રી પંચવશદ વૃત્તાન્ત.....	૪૭

જાહેર ખબર:

આ મહાકાવ્યના ઉપાસક યજ્ઞાની ખાસ વિચારિ કોઈને કરવામાં નહિ
આવે. માટે જેને એના ઉપાસક યજ્ઞાની ઈચ્છા હોય, તેણે પવનકા
“એન્ડ્રો પર્નામુલ્લર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.” એન્ડ્રિસમાં, મહાકાવ્યના મેનેજરને પો-
તાની ઈચ્છા જણાવવી.

શુરપદ અમૃત સંરોગરે-ધર્મો, રહુ દુઃખ વાળી. ગુણ શા. ૪

ધણી વિનાતું દોર દુઃ, બંધરણમાં બટકતું.

ખરે ખાત્રે મુને બાંધિયું, બેઠી બટકણુ મટલું. ગુણ શા. ૫

બવસાગરમાં બૂડતાં, ચુર-નાકા જતાવી,

બુડતાં બુડતાં જવાનીઓ, દયા દિલમાંથી લાવી. ગુણ શા. ૬

શિર શ્રીકૃષ્ણ ગણિ સોપતાં, ઉપકાર ન પળશે;

જીવનજ નાણી—તો, ગાર્હ ગુણ મુખ રળશે. ગુણ શા. ૭

જગમાં શું જોયું ?

પદ ૫ મું.

ગરબી.

શું જોયું, શું જોયું, જગમાં શું જોયું, શું જોયું ?

સામાં હુંજ મન મોહું ? જગમાં શું જોયું, શું જોયું ? ૧

તનને તોરે જોળને જોરે, છંદ્રી દિલ તુંજ જોયું;

પણ જો. જીતર શું શરિયું છે? છે-કાણું કાચુરો— જગમાં શું. ૨

ચતુરધ દરિ દરિ ચંદપટ આસે, વચ્ર-મજને સોયું;

મૂર્ખા મહીં તો મંદા મળના, લયકાંથી લોહુરે.— જગમાં શું. ૩

વિદ્યાના વૈભવને જોળે, વંદી તે સૌંદર્ય જોયું;

પ્રયોગ અવિદ્યામાં તું ઉલ્લેસ, સિદ્ધ પીટ જોયું ૨.— જગમાં શું. ૪

લક્ષ્મીવરનો લક્ષ તંજને, લક્ષ્મીમાં મન જોયું;

ખરે ખાંડું પ્રભુ નોખી, જુડપતા પકડયું જોહુરે.— જગમાં શું. ૫

પુત્ર અને દારા મારા, મારા દરિમે સહ જોયું;

અતે ક્ષમ અળંગુ જોરસીને, કુદુખ તુલ રોયુરે.— જગમાં શું. ૬

મોહ તંજને બજ નુર દરિ ચુર, મુળમાં ઉર નમ રોહું;

—તો જગમાં જનનું મન, આપમાં મોહુરે.— જગમાં શું. ૭

અને આગવાના આચાર્ય સુગ્રમણી મુદ્રાશ્રમ-ધર્મીઆશ્રીના સંપર્ક તીર્થમાં નિ-
વાસ કરેલા જેતાં આગવાના વળાણ પડે માતા પિતાના પાપ છે. પિત્તર
હોતો અનેકશાં પિત્તર હતો આપે કુલાંશર વિધીનમતિ ગુનુએનો ને
સંગે એવંદાર અને પરમાર્થમાં અર્થિ ઉત્તમ નિદિને પ્રાપ્ત કરવાના
અર્થિ પ્રાપ્ત આધારપ વીધે—આદિ ઉત્તમ અલ્પો અંચલ કરે આપ
સ્વક અને સદ્ય છે તેજ સમયે રજાતો પહેલો વાવરયાતી પરમ દેવ્યજનક
નીતિમાં પ્રવેશ કરાવનાર મુદ્રાને પ્રાપ્ત થયેમાં માતા પિતાના છે આપ
નિવાસ અને તેની પત્ની પાણ કામકેલિથી ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ થતાં સ-
કરેપિ સંતાનો નિમે પશુ પિતાનો લખી મવા છે તથા આપણો અ-
નુભવ સુચ તેઓના અભિપ્રાયથી મુદ્રા પડે નથી આમ હોવાથી માળ
લગા નિમે અત્રે પિત્તર પેપણ રૂપ વિવેચન કરવાનું હું યોગ્ય ધારેનો નથી
પરંતુ અત્રે એકાદુ તો દેશીય હું કે હજીએ વિવચ એકાદુ તેજીય સ-
ચાંચ નથી હજી પણ પિતાનાએ એ વિવચ અધિકધિક સંચેવો ને
કેકાદુ એકાદુ એ વિવચની સંચામાં અવધાર અને પરમાર્થનો પાયો છે એ
તો સંચેવો અર્થાત્ લાગીને કે સગીને કાંતપટ્ટી પકડીને કાંતુ કરવું પડશે
મલાસત્તમગોદયએ વાડવું સમયે જાત બધિઅત અને પુત્રમાન છે
તિહાસના છે એમ જાકી માની ચકાવ છે

અકાલે સ્ત્રી આણવામાં આવે છે એમાંજ સ્ત્રી સંજ્ઞી અનેક અ-
વધારવું કરવું હોય છે નેનો થકિ નિર્ભય તેને માયે અનેક માણસ
પિણીય અવધારનાર હોય પાપ છે તેમાં પણ વળી મુદ્રા મુદ્રા મતાનો
માણસ નીચે માળકેલિની નારીને રહેવું પડે છે ને અખ્યા કુદરત પ-
છેને કાંઈપણ કુદરતમાં પ્રવેશે તેજી તે કુદરતના તરીકે વળેરની આગમાં
અવધારિત વસતું બેડેએ એવ થાત અને અવધારનાં પિતાનાથી હું મુ-
દ્રા પડે નથી સાચો ને આગડ છે તે એ છે કે સાત્ર અને અવધાર
ને શુદ્ધીની નિદિ વડીકમાં અવધારની સમજ છે તેમજ ઉત્તમન કુદીને
ને થકિપણ અનેક માણસો પડે વધુપર કપર અખ્યાવમાં આવે છે તેથી
કુદરતના દરવમાંથી મુદ્રા આદિ ઉત્તમ શુદ્ધીનો નાથ પાપ છે અને કંઈ
સાત્ર આદિ નિદિ શુદ્ધીનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે આ બારતખંડમાં નેટલી કર
કેકાદુ છે તેમાંથી સંકરે પચોનેરથી તે એકી સાત્ર અનેક માણસના
શાંતિ નિપિદ અધિકારથીન થયેલી છે સામુ સસત્ર અને મોટી નંજુદ

તેમજ જો વગેરે વડીલોએ પેતાનાં વડીલપણનાં અધિકારનો ઉપયોગ કરતાં કુલપંથનું હિત પ્રથમ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. કામળ-દહેણ, કામળ પાણી અને દિનચિંતનપિપેદ એટલાં એટલાં યામ ત્યારેજ અધિકારને પાત્ર બનવું જોઈ શકે છે. તેમજ દરેક અધિકારની મર્યાદા છે. તે મર્યાદાને જાણીનેજ અધિકારનો ઉપયોગ કરવાથી લાભ થાય છે. અનુયાયી સર્વે સંવેદનશીલ એ વાક્યનો અર્થ એવો થઈ અનેક પ્રકારની દાનિ થાય છે. ધર્મસંસ્થાનો વડીલોને શ્રદ્ધાળુ કહ્યા છે; પરંતુ એ સર્વ-શ્રદ્ધાળુની સત્તા સમયાદિ છે અને પ્રજા એકલા પતિની સત્તાજ સર્વોપરિ ગણવામાં આવી છે. આના પ્રમાણ તરીકે જુઓ શસ્ત્રમાં શું કહે છે? પતિરેકોગુરુઃસ્ત્રીણામ્ અધો-ત્વ પતિ એજ એકલો સ્ત્રીનો શ્રી છે, તારવે એ કે આપ વડીલો સમ-યાદ સંતાપાળા શ્રદ્ધાળુ છે, પણ સંપૂર્ણ સત્તા-ધરાવનાર વડીલો તે જીને માથે તેનો પતિનું છે. પરંતુ વ્યવહારમાં પણ કરીને સમજાવું કુટુંબમાં એવું બને છે કે સ્ત્રીના ઉપર તેના પતિની જે સત્તા હોય તેટલું તે સત્તા પણ બીજા વડીલો પેતાનાં દાંપત્યમાં લેવા હોય છે અને પતિની જાણવાસ્થાને લીધે તથા કટલીકવાર નિર્બળતાને લીધે આમ સરસી વગેરે વડીલ સ્ત્રી ઉપર તેના પતિએ ચલાવવાની સત્તા ચલાવે છે. આથી કોઈ કરી સ્ત્રી પેતાનાં સ્વામીની સ્થામિત્યનો હક્ક કો વગાર બાંધતાં થાય છે. હક્કો વિચાર બંધાયા પછી તે દલીલો તથા છે; અને કુટુંબમાં કાયમો પ્રવેશ કરતાં પેતાનાં સ્વામીની રૂઝિ રિવાજોને અનુસરે અધિકાર પાતાવી પડેલાં વડીલોની પ્રસન્નતા જાણવાની નોંધણી રાખે છે. આથી ધીરે ધીરે પતિ-સ્ત્રીનો વિચાર સુધારામાં આવે છે. પ્રસ્થાપિત કરતાં આ સિદ્ધાંતને પ્રમાણ કરતાં જનપિ-દરેક કુટુંબમાં દિગ્ગજર થાય છે. અનુયાયી પદે જુઓ કામળ-દહેણ ઉપર પર સુરો એનો માલ હાથ છે તો પતિ વડીલ આગળનાં બાંધી શકે નહીં, પણ સ્ત્રીને એકાન્તમાં બીજો છે અને કહે છે કે અમુક રથને તું કેમ ગઈ, કિંવા અમુક કામ તે કેમ કર્યું પરંતુ પેતાની સ્ત્રીને અમુક રથને મોકલનાર કિંવા અમુક કામ તે મોકલનાર મોકલના વડીલોને તે જાણતા પતિથી એમ કહી શકાતું નથી કે તમારે એ સ્ત્રીને અમુક રથને મોકલવી નહીં, કિંવા તેની પાસે અમુક કામ કરવાનું નહીં. આ પ્રમાણે જનવાથી જો સ્ત્રી સારી હોય છે તો તે બિચારી રથ

નેક પ્રકારનાં હજી પીએ છે; અને બ્યારે જો સ્ત્રી હાથ વાળ છે ત્યારે તો પછી વડીલ તેમજ પતિ બન્નેથી નિરતર વડી સવેલી આતાં ઉપરે પગ મૂકીને આસતાં પીએ છે. અને આટલું થયું એટલે મુદરસાગ્રમનો સુખનો લગ થયો એમ માનવામાં કાંઈ પણ વાંધો નથી. વિવેકથી વડીલો પોતાની સંતાનોને મેવાદાને બાજુમાં બિના તેને વાંધે છે તેથી નહીં. ઘણાં ખર્ચે આર્થ કુટુંબો સુખદ હિવાનને બદલે બર્ચે કરે બાજુમાં જવાં મહા પજાં છે. માટે જે આર્થ તરફોતે પતિ-પદ નિર્ભારાયું છે. તેઓને માટે કેટલીક કિતકર સંચના કરવી અને ઉચિત ધાંદે હું. એ સુચનાનું વિવેક મુક્ત અદુશ્વત કરવાથી મુદરસાગ્રમની સામગ્રીમાંની અંચમ સામગ્રી જે સ્ત્રી તેની અદ્દ ઉપરાંત સુખચરમા થઈ એમ લાગ્યું; કેમકે એ સુચના જે સગલે અને જે કાર પોથી સ્ત્રીની વત્તેનું બંધારણ પ્રથમજ બંધાયું છે તે સમય અને તે કા મોળી અપેક્ષિત અસર કરાવવામાં અલંકર સદાયભૂત થઈ પડે છે.—૧. આપણને અરિચકર અપરા જેદગનક કાંઈમાં જે સ્ત્રીને આપણાં માતા પિતા કિવા અન્ય વડીલ પ્રદૂત કરતાં હોય તો નિનય પૂર્વક તેમ ને કરવાની તેમને વિચાર કરવી. તેથી તેઓ આપણા ઉપર કાંઈ તો સામે કાંઈ કરશે નહીં; તેમજ મનમાં પણ આંદી સંખરી નહીં.—૨. અંધુક કાંઈ વસ્તુતઃ હાથ ધરાવતા સંખરવાણું છે કે નહીં એનો સંપૂર્ણ કારણોને ખાનગી લેઈને વિચાર કરવો અને પછી પ્રથમ સુચનામાં કહેલ વિચારો કરવી.—૩. વડીલાના બાજુ પોતાનાં વિવેક પૂર્વક કરેલા મહાપથી અજાણું નહીં પણ અડગપણે સંકલ્પ અગત્યમાં લાવવો; કેમકે નિર્ભય નિર્ભય પથી કાંઈ સિદ્ધિ ન થતાં હોય તે પોત સુખાચાર છે.

ઉપર દર્શાવેલ ત્રણે કાલમાં સુખ આપનાર ત્રણે નિયમોનું વર્થાર્થ અનુશ્વન કરનાર પુરુષને મુદરસાગ્રમ કદિ પણ ભંખનો નથી. એ નિયમ પ્રમાણે વત્તવાથી પ્રથમ તો કેટલાક અરિચારી મનુષ્યો તેમજ અસતેય માગેલા અપિદાર લોગો વડીલો નિંદા વગેરે કરે છે પણ પરિણામે સર્વને નિરતર સુખનો ઉપજામ મળે છે. વડીલાનું પ્રથમ કિત આ પ્રમાણે વત્તવામાં મુદ્દુ છે; કેમકે જે આ પ્રમાણે પતિ વત્તેતા પારશીજણી વડીલો નહીં સામે કિતર આપવાનો સમય પામતીજ નથી. અને રાત્રિ વિધાનના મુજબ કારણોત્તર આ પ્રમાણે અગત્ય થવાથી ઘણે અંશે ચાન્તિ રહે છે. ઉપરના ત્રણે નિયમોની સાથે એક એવો નિયમ છે તે પણ ઘણાંજ ઉપયોગ

ગતો છે અર્થાત્ એ ત્રણે નિયમના શિખર રૂપ એ. એથી નિયમ છે. નિયમ
 એ છે કે પતિએ પોતાની સ્ત્રીને સતત એટલા નિયમમાં રાખવી કે વડીલોના
 સામે એક શબ્દ પણ પ્રત્યુત્તરમાં બોલે નહીં. મૌન સર્વાર્થસાધનમ્
 એ નિયમ વડીલોની સાથે વસનાર પતિની સ્ત્રીને માટે એક ધીંગી કાન છે.
 જ્યાં જ્યાં એકે સુધરેલો અર્થાત્ પ્રયાથે સુધરેલો જંગમો (પોતાના અંતઃકર-
 મનાર) અને પોતાના આશ્રિતોના હક્તી મર્યાદા જાણનાર જંગમો) વડીલો
 પત્નીએ આવ્યો નથી. સાં જ્યાં ઉપર દેહલાં નિયમો અપરંપે કરીને પાંચન
 કરવા થોડા છે. પિયાં વિમુખ, અવિવેકી અને આધકારને માટે અકરોતિ
 યા, કેવળ કાળ અને દેવ બળે વડીલ-પત્નીને પાંચેનાં ગુણોની શોધિત
 કારણસર વાદ કરતાં પણ તેઓ સતત ક્રાપવિદ થાપે છે. એમની મોટાઈ એ
 મને અજાનના છવંતી છાયામાં રાજે છે. એવાં વડીલ પોતાના પુત્રના સ-
 કારણવાદથી પણ વિવાદ પામે છે તો પારખી જલ્દીના વિનયપૂર્વક પ્રત્યુત્તરથી
 પણ પ્રગલી ઉઠે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એક દિવસે પણ આશુનિદ્ર સંભ-
 થતા વિચાર કરી કથ્ય છે કે:—

કોપાવિદે ચન્વુર્વમે ગુરુર્વમે તથા સતિ ।

જયાસ્તં વિશ્વવિરુદ્ધાત્ સ્ત્રીણાં મૌનાવલંબનમ્ ॥

વળી એજ અનુબંધી દિવિ શ્રીએએ ગુરુના આગળ નિરંતર રહેવું
 જોઈએ એવું એક ખીચું કારણ નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

સંરુદ્ધે દમ્પતી સ્નેહે । વૃદ્ધા નિન્દન્તિ સત્પતિમ્ ।

સંરુદ્ધે દારવાગ્નેમે । લોકાનિન્દન્તિ સર્વતઃ ॥

ભાષણ:—પતિ પત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ, વધેલો જોઈને વડીલો (ઉપર
 કહી ગયા તેવા અંત વડીલો) પતિધર્મને જાણનાર સારા પતિની નિંદા કરે
 છે અર્થાત્ તે તેમજાણે છે, રાંડને વસ થઈ ગયો છે, બેઠર ખેલો છે,
 બાપ દિવાનો તાળી સ્ત્રીને દેખાવડી મારી તુળાભંગની એવાં એવાં વા-
 યોગનારે સજ્જાના વડીલોને તે જ સ્વં વડીલો તિરસ્કાર કરે છે. પણ જ્યારે
 તમારે જોઈને અમુક રથને મોકલવી તરફથી લોક આમણ માટે છે. અર્થાત્
 નહીં. આજીવાગે બનવાથી જો કુતર આપે છે ત્યારે તો વહુનો લોક ને
 પાઈ શોપાઈને અટકાઈ જાય છે. તેપણુ લોક તેના પતિને નિંદે છે.

અને કહે છે કે ધણી આવશે ન હોય-તો આ પ્રમાણે વધુ માણસથી વડીલના સામી હાજર-કેમ ઉપડે ?

ઉપર જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું તે ઉપરથી હરેક વિચારવાન પાંચનારને પદાર્થ સમજશે કે ઉપર કહેલો ચોથો નિયમ પ્રજોગ ઉપયોગનો છે. એ નિયમ પાલ્યા વિના બાકીના પાળવાંથી અપેક્ષિત ફળ મળતી નથી. પ્રથમના ત્રણ નિયમથી ગૃહસ્થાશ્રમ સ્થિર રહે છે, અને ચોથા નિયમથી ગૃહસ્થાશ્રમ પરથી ચર્ચ સફળ થાય છે પણ વિનાનો ગૃહસ્થાશ્રમ સાધક ન હોતાં નિષ્ઠ છે. (અપૂર્ણ)

॥ ૐ શ્રી ॥

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય.

તપોશ્રાણાંપરમંમહૈશ્વરં તદેવતાનાંપરમંચૈવતમ્
પૃથિવૃત્તાંપરમંપરસ્તાત્ વિદામદેવંભુવનેશમોઽયમ્ ॥

જન્મસ્થિતિવિનાશોપુ શુદ્ધયાસ્તમયેષુચ

સમમેવ મનોયસ્ય સજીવન્મુક્ત ઇચ્છયતે ॥

અર્થ—જે દેવ આ જગતના મુખ્ય અભિમાની હૈયશનો પણ હૈય હોવાથી શ્રી મહેશ્વર સમક્ષે વડે વર્ણાય છે, જે દેવવડે સર્વ દેવતાઓનું દેવતાપણ રહેલું છે, જે વિવિધ વ્યક્તિઓને પ્રાપ્ત હોયે પતિ, પ્રજા, પોષણ કરનાર, તથા રક્ષણ કરનાર સામ્ય તરીકે માને છે તે સર્વ વ્યક્તિઓના પણ જે દેવ-પતિ છે, હોવાનું અંતઃકરણ જે સદા પદ-કરપી શકે તેનાથી પણ જે દેવનું પદ ઐક્ય છે, જે દેવ આ અખિલ વિશ્વનો એકલ હૈય છે અને જે એકલ દેવ સર્વે પૂજ્યતા આજી છે, તે શ્રી પરમાત્માને હું સ્તવું છું.

જેવું મન પદાર્થોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, તથા લય, અને ઉદય તથા અસ્તનો જોતાં હતાં નિરંતર સમ પરિણામ મુક્ત રહે છે તે પુરુષ મહાત્મા હવ-મુક્ત કહેવાય છે.

આ જગતના સર્વે પુરુષ નાગરપાત્રક, પદાર્થો ઉત્પન્ન થતા જોવામાં

આવે છે, કેટલો એક દાળ સ્થિતિ કરતાં અને છેવટ લખને પામતાં પદ્ય
 જોવામાં આવે છે. શાસ્ત્રકારોએ સર્વ પ્રાપ્તિ પદ્યોને પૂર્વવિધાર યુક્ત ગ-
 ન્યા છે. તે વિધાર આ છે. ૧ ઉત્પન્ન થયું, ૨ એમું પદ્ય છે એમ જ-
 ણનામાં આવયું. ૩ વધયું, ૪ પૂર્ણ અથવા પાત્રી સ્થિતિને પહોંચ્યું.
 ધીરે ધીરે લખને પામયું. અને છેવટ ૧ નાશ પામયું. જેવી રીતે એક
 પુષ્પ ૧ કળીના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૨ કેટલોએક કળી તે રૂપમાં
 સ્થિતિ કરે છે તથા કળી ઉગી છે એમ ગણનામાં આવે છે. ૩ તે કળી વધે
 છે. ૪ ખીલીને પૂર્ણ શોભા તથા મુંગધ યુક્ત થાય છે. ૫ મુકાઈને કર-
 માય છે. અને છેવટ ૧ પોતાના કારણરૂપ પ્રેમીમાં લેયેં થાય છે. તેજ પ્રે-
 મારો એક મનુષ્ય ૧ બાલકના રૂપમાં પ્રસવરૂપ ઉત્પત્તિને પામે છે. ૨ એક
 બાલક જનમ્યું છે એમ ગણનામાં આવે છે. ૩ ક્રમે દરી કિશોર, કુમાર,
 યૌવન અવસ્થાને પામે છે. ૪ વધારે વધારે શારીરિક અને માનસિક શ-
 ક્તિઓને પામી લગભગ ૪૦ વર્ષની વયે પમર સ્થિતિને પામે છે. ૫ તેના
 રૂપથી શારીરિક શક્તિઓ ક્રમે દરીને ઘટે છે અને પરિણામે મૃત્યુને અ-
 ધીન થાય છે.

રવો, ધર છે. તેને માટે પ્રયત્ન તો એ વિચારે કરવો. ઘટે છે કે અમુક પ્રદાર્યની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ, તથા લય યાં છે સારે એમાં શા શા ફેરફાર થાય છે એ વિચાર કરવાથી પરિણામે રચેટ નજીકથી કે એ વિકારો. પ્રતીતિ માંત્રજ છે. પરંતુતઃ કંઈ ફેરફાર થતો નથી. અને તેથી એ પ્રતીતિરૂપ વિકારોમાં થતિએ અનુકૂળપ્રતિકૂળપણાના અધ્યાસ બાંધવા એ બહુજ અયોગ્ય છે.

આ વિચારે કરતાં પૂર્વે એટલું તો સિદ્ધ થાય જોઈએ કે નાના મોટા સર્વ દરમ પદાર્થો પરમાણુરચિત છે. માટીનું દેખું બાંધીને બૂકા થાય છે-બૂકાના કીણા, રંગકણના પણુ જો વિભાગ કરવામાં આવે. તો તેના કીણા પરમાણુ છુટા પડે છે- તેજ પ્રમાણે સાકરનો માંગડો ખાણીમાં ઓખાળવામાં આવે છે સારે સાકર દેખાતી નથી, પણ ખણી ગળ્યું થાય છે-એ ગળપણું કારણ ખાણી સાથે મંથી મળેલા સાકરનાં પરમાણુઓ છે. તેજ પ્રમાણે કાદુ, માપણુ મુલ્ય, લોહ આદિનાં પણુ વેહેર પાડવાથી રંગકણ છુટા પડે છે-એ વેહેર પણુ જો કાંઈ જાતના તેજ ખર્ચાં ઓખાળવામાં આવે તો એ કાદાદિના પરમાણુઓ પણુ ફેરળ છુટા પડી નાપ. કાંઈ આધારો ચોરડામાં એકજ છિદ્રમાંથી સૂર્યના કિરણો આવે છે સારે એ કિરણો જોઈતી જગ્યામાં અસંખ્ય રંગકણો ઉડતાં નજીકથી છે. ખરે જોતાં એવા રંગકણો બધે દેકાણે ફરે છે-પણુ જીતે દેકાણે સરખું અજવાળું દોવાથી દેખાતાં નથી, અને આ દેકાણે આસપાસ અંધાર હોવાથી દેખાય છે. એવા રંગકણનાં પણુ છુટા બાંધને સાચકારો પરમાણુ કહે છે. એવા બે પરમાણુઓ મળીને એક દ્રવ્યકું કહેવાય છે. એવા નણુ દ્રવ્યકું આપવા છ પરમાણુને અણુકું કહે છે. જેને આપણે રંગકણ એવી રીતે આપી છે. રંગકણ છુટી આંખે દેખી શકાય છે. પરમાણુ દેખી શકીતો નથી. છો, હિટ, પંચર, પણ આવા આંખે નહીં દેખી શકાય એવા સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના પુનઃ માત્ર છે. અને હજારો વર્ષ પૂર્વ સ્થિતિ કરતારાં બાંધવામાં નહીં એવાં, તથાપિ શીકાર ભગવાનની મતાથી મેળિય કાલે અવરુપ બાંધનારા એવાં સમયે મહાતો પણુ એજ સૂક્ષ્મ પરમાણુઓની પુનઃ માત્ર છે. તો આંખ નાના મોટા પણુ સૂક્ષ્મ પરમાણુપુનરુપ અસંખ્ય પ્રદાર્યોમાં પ્રતીત થતા વિકારોથી અધ્યાસને લીધે આપણે દેટલું દુઃખ સદન કરીએ છીએ તે જોવાનું છે.

૧ પ્રથમ સાદા દર્શાવે તરીકે કુબકારનો કુબકારીયું પદ હતું. યથો એટલે ગુ યથુ. જે પરમાણુઓ પૂર્વે, પૂર્ણ અથવા પૂર્ણ રજાના રૂપમાં હતા તેજ પાણીના સંયોગથી તથા સૂર્ય કિરણના સંસ્કારથી ક્ષીન મૃત્તિકાના રૂપમાં આવેલા છે. તેજ પરમાણુઓ બીજા અનેક ક્રિયાઓ તથા તાપ સંસ્કારથી છેવટ ઘટ સંજ્ઞાને પામેલા છે. ખરે જોતાં પરમાણુ તેજ તેજ છે. માત્ર તેવું રૂપ. અને તેથી તેવું નામ એ બેજ રૂપી છે. એજ ઘટ જ્યારે કોઈ કારણથી બાંગી જાય છે ત્યારે એને કોઈ ઘટ કહેવું નથી. પરમાણુઓ તેના તેજ છે પરંતુ કીકરો અથવા કપાલ કહે છે. એ કીકરો પણ બાંગી કીણાં કીણાં કટકા ધઈ છેવટ પૃથ્વી સાથે મળી જાય છે. હવે આ ઘટમાં ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય ત્રણ વિકારો અતીત થયા. તેમાં ખરે જોતાં શુ યથુ એમ વિચાર કરીશું તો જણાયો કે તેના તેજ પરમાણુઓએ માત્ર જુદી જુદી રચનાને અધીન ધઈ જુદાં જુદાં તોમરૂપ ધારણ કર્યા હતા.

૨ હવે ત્રાંખાના પ્રકારો લઈએ. પૃથ્વીના ગર્ભમાં કેટલાએક સ્તરો ત્રીય પરમાણુઓનું વિવિધ સત્તાઓ દ્વારા સંયોગી કરણ ધઈ વિવિધ પાતુઓના સ્ફુટક બંધાય છે. તેમાંની ત્રણ એ એક પાતુ છે. એ ત્રાંખાના પતરાંમાંથી એક પટ બનાવ્યો. ત્યારે એ ઘટ ઉત્પન્ન થયો કહેવાય છે. ચોથો અથવા ધણે કાલે એ ઘટ ઘોળાઈને અથવા કાળો ધઈને અથવા બાંગી જઈને બંગાણમાં પેસવા ચોથા પાતુ છે. કંસારાઓ તે બંગારને પુનઃ ગાળે છે, એટલે ઘટનો લય થયો કહેવાય છે. ગાળીને તેજ ત્રાંખામાંથી પુનઃ એક ગાળણી બનાવે છે. પરમાણુઓ તેના તેજ છે તથાપિ ઘટનો નાશ થયો અને ગાળણી ઉત્પન્ન ધઈ કહેવાય છે. પુનઃ ઉક્ત પ્રકારે તે ગાળણી બાંગી જતી તથા તેને ગાળનાં ગાળણીનો નાશ થયો કહેવાય છે. પુનઃ તેજ ગાળેલા ત્રાંખામાંથી બે લોડીઓ બનાવે છે ત્યારે એ લોડીઓ ઉત્પન્ન ધઈ ગણાય છે. તથા તે ચેલુ કાલે કરી લયને પામી કહેવાય છે. તથાપિ પરમાણુઓ તે તેજ તેજ અસ્તિત્વમાં રહે છે. આ સંજ્ઞા પૂર્વે જે પરમાણુ પૂર્ણ પૃથ્વીના ગર્ભમાં તમામ પાતુ રૂપે બંધાયો હતા તેજ પરમાણુઓએ ઘટ, ગાળણી, તથા લોડી એવાં ત્રિગ બિગ નામે ધારણ કર્યા હતાં. એ પરમાણુશબ્દ ઉપર જે વિવિધ ક્રિયાઓ થાય છે તે ક્રિયાઓ થતાં એમાંથી કેટલાએક પરમાણુઓ છુટા પડે છે તથા નવા જોડાય છે.

પરંતુ તે પુરૂષ પડેલા પરમાણુઓ કંઈ અસ્તિત્વમાંથી જતા રહેતા નથી. માત્ર સ્થાન ફેરવે ફેરવે છે. તેમજ તથા લોકાપલા પરમાણુએ પણ સ્થાન બદલે કર્યું છે. પરંતુ એ સંયોગવિભાગજન્ય ફેરફાર અલગ-સદમ હોવાથી હાલ લક્ષમાં લીધા નથી. — પરમાણુઓના સંયોગ વિભાગ થવાથી રચના બદલાય છે એ વાત નિર્ણય છે. અને તેથીજ તેનો ઉપયોગ બદલાય છે. અને એ ઉપયોગ બદલાવાને લીધેજ એને હર્ષ શોકરૂપ કંઈને અર્પીત થાય છે. એ ઉપયોગ તથા નામરૂપ બદલાવાને લીધે હર્ષ શોક કરે એ ઘટ છે કે નહીં તે વિચાર આગળ યશે. હાલ એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે પ્રસ્તુત ઘટ, આળસી, તથા લોટી વિગેરે બિન્ન ગણાતા પદાર્થો એકજ પરમાણુ સમુદના ગણા છે. તેમની ઉત્પત્તિમાં એક પણ પરમાણુ જે પૂર્વ અસ્તિત્વમાં નહોતો તે અસ્તિત્વમાં આવ્યો એમ કંઈ ધણું નથી. તેમજ તેમના લયથી એક પણ પરમાણુ જે અસ્તિત્વમાં હતો તે અસ્તિત્વમાંથી દુષ્ટ ગયો એમ પણ નથી. ઉત્પત્તિનો અર્થ અસ્તિત્વમાં નહીં એવા પદાર્થનું અસ્તિત્વમાં આવવું એવો નથી. પરંતુ અસ્તિત્વવાળા પરમાણુનું સ્થાનભેદ તથા રચનાભેદ પામીને અન્ય નામરૂપમાં પ્રતીત થવું એ છે. તેમજ લય એવો નાશનો અર્થ રિષ્ટિવાળા પદાર્થનું અસ્તિત્વમાંથી દુષ્ટ થવું એમ નથી પણ અમુક દેશ દાળમાં રિષ્ટિત અમુક પરમાણુ પુજાની રચનાનું બદલાવું એટલે સ્થાનભેદને પામી અન્ય રચના સુક્ત થવું અને તેથી એક નામરૂપને મૂળ અન્ય નામરૂપની પ્રતીતિ કરાવવી એ છે.

જીવની રૂપતા પણ પહેલી સદે નહીં એટલા પૂર્વ કાળથી આ સંપૂર્ણ વિશ્વના સૂત્ર-સ્વરૂપ થી મહા માયા શક્તિ સ્ત્રી મહેશ્વર બ્રમવાન તેથી એજ વિશ્વના સર્વ વ્યવહારોના મુખ્ય નિયામક શક્તિ સહિત નહુ મુખ્ય અભિમાની દેવદેવની સાતપી અસંખ્ય વિવિધ પ્રકારના પરમાણુઓ તથા બીજા પણ પદાર્થો અસ્તિત્વમાં મુદ્રાપાત છે એ સદ પરમાણુઓમાં એક પણ નહુ પરમાણુ કોઈ જીવ હોયેરી શક્ત નથી તેમ કોઈ જીવ એમાંથી એક એણું પણ કરી સંકલ્પ નથી લેવી રીતે એકેશત રૂપીઆ હોય તેની ૧૦-૧૫-૧૭-૨૫-૩૦ તથા ૩ એવી ૭ પોટલીઓ કરીએ, અથવા ૫-૨૦-૨૦-૨૨-૩૦ તથા ૩ એવી ૭ કરીએ. તેનીજ ૨૬-૨૫-૩૦ તથા ૨૫ એવી ચાર પોટલીઓ કરીએ તોપણ મુળ સો રૂપીઆની રકમ તે તેની તેજ છે. માત્ર એકએક પોટલીમાં રૂપીઆની સંખ્યા ન્યુનાધિક થાય

છે, પરંતુ એક રૂપીએ ખોટાઈ મયો અગ્રસા લધ્યો એમ નથી, તેવી રીતે આ સર્વ પદાર્થોનાં ઉત્પત્તિ તથા નાશ અનાદિ કાળથી રચાયેલાં પરમાણુ સમૂહના સરવાળા બાદબાકી શિવાય બીજું કંઈ જ નથી. એક જોવાનો લોટા બાંગી જાય તો તેને માળતાં તેનાં પરમાણુ સાથે બીજા સજાતીય પરમાણુ ઉમેરાઈ-એક દેગડો-એવો નામરૂપોત્તમક પદાર્થ પ્રતીત થવાનો-અને તે દેગડો બાંગી જાય તો તેને માળી તેના પરમાણુઓમાંથી ચારે નાની નાની લોટીઓ પણ થાય. પરંતુ મૂળ વસ્તુ પરિમાણ અને વિઘ્નિય છે. માત્ર રચના બદલાય છે, એજ રચનાનું બદલાવું પૂર્વજાત નામરૂપની અપેક્ષાથી ઉત્પત્તિ છે, અને ઉત્તરકાલભાવી નામરૂપની અપેક્ષાથી નાશ ગણાય છે વસ્તુતઃ ઉત્પત્તિ નાશનો સ્વરૂપ પ્રતીતિ મોતજ છે; એકજ છે. અને અપેક્ષા બુદ્ધિથીજ ભિન્ન મનાયલાં છે. ઘટની બોંગી જવા રૂપ ક્રિયા ઘટની અપેક્ષાથી નાશ મનાય છે અને ઢીંગ-ઢીકરા અથવા કપાકની અપેક્ષાથી ઉત્પત્તિ મનાય છે. એક મોટા ભારોડીઆની પેટા હેરાવા રૂપ ક્રિયામાં ભારોડિયાનો નાશ મનાય છે. પરંતુ પાંડીઆની ઉત્પત્તિ મનાય છે. પાંડીઆના નાશની ક્રિયા, તેજ પેટીની ઉત્પત્તિની ક્રિયા છે. અને પેટીના નાશની ક્રિયા તે કામલા અથવા રાખની ઉત્પત્તિની ક્રિયા છે. અર્થાત્ એક નામ રૂપનો પ્રતીતિ રૂપ સહબાય ધવો તથા અન્ય નામરૂપનો અપ્રતીતિ રૂપ અભાવ ધવો એ બંને સમકોલીન છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પરમાણુ પુંજની અમુક રચનાના બદલાવા રૂપ એકજ ક્રિયાને માટે જોવાએ “ઉત્પત્તિ” તથા “નાશ” એવા બે શબ્દો પરિરોધી અર્થનાં સંકેત કર્યા છે. અને તેથી એક અર્થને અનુકૂળ, તથા એકને પ્રતિકૂળ ગણીને, તથા ઉત્પન્ન થવામાં જાણે કંઈ નિયમે વસ્તુ અસ્તિત્વમાં આવતું હશે અને નાશ થવામાં કંઈક પદાર્થ અરેખર અસ્તિત્વમાંથી ટળી જતો હશે એવી મિથ્યા ભાતિ ધારણ કરીને જોવા અસહ કુળો જોગવે છે.

ઉપર વર્ણવેલા ઉત્પત્તિના નાશના સ્વરૂપને વિશેષ ઉપયોગી તથા આસક્તિવાળા પદાર્થોના દૈર્ઘ્ય લઈ સદૃઢ કરીશું.

સાધકની ઈષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

૫૬.

કીન્ને કરણા હો દીન દયાલ, શરણમે આઈ રહ્યો, એ રાગે,
શદ્ કરજો દદમ વિશ્વેશ, નિહાળી દુઃખ દાસ તણુ;
પીડ પાડે અધિક પંચ ક્યેશ, રજે ન, કરૂં, માન-ધણુ; નેક.
દુઃખમાં રૂપ છુદિ પ્રભુ યાતી, અનિલ નાછું નિલ;
અશુચિ દેહાદિ શુચિ નાણી, પ્રકટે કુરપમાં પ્રીત. નિહાળી.
અનુકૂળ વિધે રાગ ઉપજાણી, પ્રતિજ્ઞા પ્રણે દેવ;
ક્રિયા વિધે અસ્મિતા અનુમત, શરીરમાં અભિનિવેશ. નિહાળી.
આ વિધિ પંચ રિપુ પ્રતિક્ષણ મુગ, શોભે સત્ત્વ-સ્વાગ;
મહા બળવતા એ છે સ્વામિ, કાયર ભીરુ હું છું બાળ. નિહાળી.
એ વિષુ અગણિત દેવરૂપી અરિ, ને ઉર કરે અનંત;
આપ પ્રભુને સર્વ વિદિત તે, હો સર્વગ સમર્પ. નિહાળી.
તોપણુ બાળ સ્વભાવે બોહું, મુશુન્ને નણો તોય;
બાળક તાત વિના કો સ્પર્શ નઈ, અંતર જોડીને રામ. નિહાળી.
મહા મોહ, મુત અવિદ્યા કરો, નણો જોર પ્રયંક;
તે કદિ કદિ આવી આ ઉરનાં, કરતો પ્રકારે સત્પાંડ. નિહાળી.
વળિ તેના અગણિત આ યોદ્ધા, આપણિ ધરકે જોડ;
તોપણુ આજ, પ્રભુ દુર નાણી, વર્ષાવે તીરનો મેહ; નિહાળી.
કદિ કદિ શત્રો હું પણ રૂદાર્થ, કરતો રિપુપર ધાવ;
કાશણ રિપુ વદનરૂપલ જોડું, કાશણુ યુદ્ધી નાઈ દાવ. નિહાળી.
રિપુદળમાંથી કંઈક-કંજાયા, સમજી યાતો ન્યાંવ;
(સાં. તો) મૃત પશુ સહજ યઈને ધાતા, યાતા દિશુ વિદરાજ. નિહાળી.
અમૃત સંહવતી જડીવાળા, રિપુના યોદ્ધાં સર્વ;
માફ તોપણુ ધાવ ઉમા-તે, જોઈને સ્વચ્છ હું ગવ. નિહાળી.
કદિ હું રિપુદળથી ઘેરાઈ, રિપુગણ યઈ પ્રભુ જાઈ;
સ્મૃતિ યાતાં શત્રો નાઈ રહ્યા, શત્રુ વિના શું રહાઈ. નિહાળી.
પંચાંધ શુદ્ધિ ન્યાં, સાં શત્રો, —રહે, અલૌકિક એહ;
પતિત રિપુદળ છાયા પડતાં, લોપ યતાં નિઃસંદેહ; નિહાળી.

પ્રભાત યોદ્ધા કદિ પ્રભુ આવી, બાધે ગારા હે...
 સર્જીય શસ્ત્ર પશુ કરિન શકુ ધા, (તેથી) મદાસે રહી અરિ અંરથા નિદાણી;
 કોણથી રિપુ રેલ ખૂબ હણી, કરે અંધ મતિ નેન;
 વિવેક વૃદ્ધિ સાધ્ય ન મુજને, તેથી છતે રિપુ રણસેન; નિદાણી;
 વિજયી રિપુ કદી આવી મુજપર, હરવા છવન જન્ય;
 આપ કૃપારૂપ દાક થતી નમ, મુણતાં બહુકુડુ વેરાય; નિદાણી;
 અણિ સમયે એ હાક માન થતી, નિલ નં પ્રવુનો નાસ;
 તેથી વળી ફરિ આવે અસુરો, મહિષા નેમ ગંભ્યા પાસ; નિદાણી;
 આ વિધિ રથ સંગ્રામ વિશે, નિલ કરતાં શુદ્ધ કૃપાળ;
 બાળક હું, પ્રભુ ગાન બંગ થઈ, છેક થયો છું એકાલ; નિદાણી;
 પ્રભુનાં પ્રેતસાદનનાં વાક્યો, કદિ આવો મન શર;
 તેથી વળી કર સત્તે ધારી, કુંકું અતિ બળથી રણતુર; નિદાણી;
 પશુ હારેલાનું બળ પ્રભુ શું, મારે ન, હુંજ મરોડું;
 અસંજ પીગ યાતાં વળતાં, એકાંતે જઈ રહિ બેઠું; નિદાણી;
 અંતર દુઃખનું વણુંન શબ્દે, કદે પશુ કશું નાં જન્ય;
 અંતર બળથી જાણી લેજો, એજ વદી વાણી આ વિલાપ; નિદાણી;
 મોન મહેતાં સાધુ નયને, પ્રભુનું વારંવાર;
 કૃતજ્ઞ હું પશુ આપ તણે છું, કરમો આ ધાપાપદી બદાર; નિદાણી

॥ ૐ શ્રી ॥

સહિત અથવા પ્રેમ.

સર્વોપદેશ્ય વ્યવહાર્ય કુતોચવર્તનીયતા—તે ખલ્યનો અંગાન તપા
 વિચારતાનું એમ બને પ્રેમથી પ્રભુ સ્વતંત્ર કૃપાળ કરે છે તે પ્રદાય
 નિદાણ હોય તોપણ કોઈ દેવી દેવપુત્ર યાજ છે. પદાંગાંગાં આ નિયમ
 છે એટલુંજ નહિ પંચ શબ્દમાં પણ આ નિર્વાહ લાગે છે. લોકો પોતાની
 ખતો વિચાર કર્યા વિના તે શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. તે શબ્દ ચિંતાના
 મુખ અર્થથી જાણ થઈ અન્ય અર્થનું જ્ઞાન થોડાના અંતઃકરણમાં કરાતો છે
 અર્થાત અન્ય અર્થમાં ૩૬ ધાવ છે આજ નિયમ પ્રમાણે રાઈ કરે. ૧૯

વૈષ્ણવો છું" તો આતાના અંતઃકરણમાં શ્રીમદ્ વૈષ્ણવત્ વગેરે અર્થમાં કહેલાં જે વૈષ્ણવનાં ગુણો તે ગુણવાળો આ માણસ છે એવું બાન, ન થતાં વિષ્ણુસ્વામીનો મત જે પંથાત્ થયેલા વૈષ્ણવ ધર્મ પ્રવચક કુટશાક આચાર્યે સ્ત્રીઓ છે તથા જે હાથ પાછે અંગે દુરાચાર અસ્ત નિર્મમ્બામાં ગવાય છે તે મતનું અર્થાત્ તે મતમાં જોમે કરીને વ્યાપક થયેલા દુરાચારનું આમર્શન કરનાર આ માણસ છે એવો અર્થ આતાનું અંતઃકરણ અહણ કરે છે. એજ પ્રમાણે અનેક સમ્પદો પ્રદેશને પામતાં જાય છે. ભક્તિ સમ્પદ પણ આમાંનોજ એક છે હાલ કોઈને કહ્યું હોય કે અમુક માણસ ભક્તિવાળો છે તો એ માણસ મોળો છે, વગરવિચારનો છે, મૂર્ખ છે. હાલ કોઈ ગુણનું તે બાન કરે છે. આમ પ્રદેશ થવાથી ભક્તિ ઉપર લોકોને દિન પ્રતિદિન ત્રાસ થતો જાય છે એટલુંજ નહિ પણ તે ભક્તિનું મથાર્ય આશ્વજન કરનાર પુરુષો પ્રતિ પણ લોકો દોષ કરે છે. એને માટે વિચાર કરીએ તો જે દારણ બંદી આવે છે. એકતો દુરાચારી લોકો પોતાના ગમે તેવા વિચારોને હાથ જતાવયા કાઢી ઉત્તમ સમ્પદને પોતાના માર્ગે વિષે આરોપી એછે તથા બીજું તો લોકોનું અજ્ઞાન. જે ભક્તિ, વૈષ્ણવ, શૈવી આદિ સમ્પદો લોકોએ પોતાના ગમે તેવા માર્ગમાં આરોપ્યા ન હોતા તો એ સમ્પદો પોતાના ગુણાત્મકતાને વપરાયા આરંભ થતા, તેથી અન્ય લોકોને એ સમ્પદો સાથે દુરાચારમાં અર્થનો સંસર્ગ કરવા અવકાશ રહેતજ નહિ. પણ જેમ કાઈ પદાર્થ જેમ જેમ વર્ણવવામાં આવે છે તેમ તેમ ક્ષીણ થઈ પરિણમે રહ્યું થઈ નાંચને પામે છે તેમ આ સમ્પદો વિચરવાદ પણ કાલે કાલે ક્ષીણતાને પામતો જોઈએ, નહિતો નાચત નહિ પામે. અર્થાત્ ઉત્તરોત્તર નાંચતા તથા ક્ષીણતાને આણનાર કારણ સમૃદ્ધ વધતો જાય એમાં આશ્ચર્ય નથી. એ નિયમથીજ અધિક અધિક થતું લોકો મતા જાય છે અને ચવાનાં તે થતું લોકો પોતામાં શ્રદ્ધા કસવામાં અનેક પદ્ધતિ કરે એ પણ સ્વાભાવિક છે. અને ઉપર રહ્યું પ્રમાણે પોતાના ગમે તેવા માર્ગમાં ઉત્તમ સમ્પદોને સમાઈ કેમ એ પણ એક પ્રકારનું પાખડન છે. તેથી હાલ અનેક ઉત્તમ સમ્પદો એમ બાદ કરવા છે અને ચળી કાઢી અંચસિદ્ધ રેલાં હશે તે પણ બાદ થવાનાં; તો પણ જેમ સર્વો જતા રતા પછી તેથી પડેલાં લીસોટા ઉપરથી સર્પના ગુણનું અનુમાન કરવું મોઝા નથી એટલે જેમ એ લીસોટા ચાલતાં નથી, કાંઈને કરતા નથી તેમ પણ સર્પો પણ

અનિમાન નથી, કોઈને દંડતા નથી. ઈલાદિ અનુમાન આગમ્ય છતાં તમ-
 ત લોકોએ અયોગ્ય અર્થમાં વાપરેલા ઉત્તમ શબ્દો ઉપરથી તે શબ્દની નિ-
 કૃષ્ટતા વિશે અનુમાન કરી તેથી ત્રાસ પામવો અર્થમાં તે તે અર્થને યોગ્ય
 રીતે વાપર્ય કરનાર પુરૂષ પ્રતિ દેખ કરવો એ વિચારવાનને યોગ્ય નથી.
 ભક્તિ શબ્દને વધાર્ય સમજવા સાર એને અધિક વ્યાપક અર્થમાં વા-
 પરી વિચાર કરીએ તો આસ્તિક નાસ્તિક સમથ જગત ભક્તિવાળું અર્થ-
 માં ઉપાસકન છે. સમથ લોકો પોત પોતાના ઈશની ઉપાસના કરે છે, તેના
 પ્રતિ પ્રેમ રાખી સર્વ પ્રવૃત્તિ કરે છે. જે લોકોએ પૈસા મેળવવો એજ આ-
 રથ માન્યો હોય છે તે લોકોનો ગુણ્ય ઈષ્ટ થવ છે એમ કહેતા કરો. ખાવું
 નથી, થનને માટે તેઓ અનેક પ્રકારે શ્રમ કરે છે, થનને માટે પોતાના
 શરીર અગાડતાં, પોતાની કીર્તિ ખોતાં, પણ તેઓ વિસંખ કરતા નથી.
 તેઓનું મન જગત તથા સ્વપ્નના પ્રલોક ક્ષણમાં થનનું જ ચિંતન કરે છે. તેઓની
 અમુરિન્દ્રિય થન ચિંતાય અન્ય પદાર્થ જોવા ઈચ્છતી નથી, શ્રોત્રેન્દ્રિય થન પિનાંની
 અન્ય વાતો સાંભળવા આકર્ષિ બનાવે છે. તેઓની કર્મેન્દ્રિય પણ થન કે-
 ખીજ અર્થાત થન પ્રાપ્તિનાં સંભવ હોય સાંગ પ્રવૃત્તિ કરે છે. હુંકમાં ક-
 હીએ તો તેઓનાં મન, વાણી, શરીર વગેરે સમથ તત્વો થનમાં તક્ષીને
 તન્મય થઈને રહે છે. આવા લોકો થનના ખરા ઉપાસક છે. તેમજ જે
 લોકોએ આ મુન્ય લોકના કોઈ એક ભાગમાંના લોકોમાં પણ મેળવવો એજ
 આશય ધાર્યો હોય છે તેઓ તે પણ પ્રાપ્તિનાં સાધનમાં જ નિરંતર નિમગ્ન
 રહે છે, યશની પ્રાપ્તિથી હર્ષિત પામે છે તથા તેના વિરોધે મક્કા ખેડેલા
 પ્રતીત થાય છે. યશને માટે તેઓ ખાવને પણ ઈચ્છતા નથી. આરોગ્ય
 ઈચ્છતા પણ પરિભ્રમ કરે છે—હુંકમાં હોજર કે અંતર સંપૂર્ણ પદાર્થ પ્રતિ
 બારે અસક્તિ કરી તેજ પ્રદાર્થમાં શ્રેયની પ્રેરણા છે, આવા લોકો યશના સ-
 વાર્ય ઉપાસક, યશમાં ભક્ત છે, એજ પ્રકારે અન્ય પદાર્થને માટે સમજ-
 નું. જે લોકોએ થન, યશ વગેરે એકથી અધિક પદાર્થને ઈષ્ટ માન્યા છે
 તે લોકો પણ એ પદાર્થથી અન્ય પદાર્થ પ્રતિ કંપજ અસક્તિથી વર્તે છે.
 માટે આ પદાર્થને સંપૂર્ણ જગત ઉપાસક તથા ભક્ત છે એમાં કોઈ
 સંશય નથી. દૃષ્ટાન્તરૂપે કોષ્ટકમાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓ લોકો તો
 તેઓ મુખે જાન, મુદ્રાવ્યાં, વસ્ત્રાભૂષણ, વચનમિ, સ્વસંબંધીઓ, સુસ્ત્રી
 પુત્ર વિગેરે સમથ પદાર્થ પ્રતિન્ય પોતાનો પ્રેમ હૃદયે અભ્યાસના મેધો

નેજ પ્રમાણ કરે છે. એજ પ્રમાણે “લગ્નમાય, કામિદામ, બાજ, Shako-
sugar, Plato Gladstone વગેરના ઉપાસકો તેમનાં અર્થો વાંચે છે
તેમના બોલેલા પ્રત્યેક સ્પષ્ટને અમૂલ્ય આશુપશુરૂપ મળે છે, કંઈ પણ પ્રમાણ
આપવું હોય, ગમે તે થાત અસંતોષ હોય ત્યાં તેમનાંજ નામને સારીને મૂકે છે,
એકાંતિમાં પણ તેમનાંજ નામને તથા સમ્પદોનો સતત મંત્ર કરે છે. એ વગેરે જે
જે માણસ પ્રતિ દાદિ નાંખી વિચાર્યું. તો તે કાંઈની નહિ તો કાંઈનો પણ
ઉપાસક, ભક્ત છે એમ વસ્તુના વિના રહેશે નહિ. આથી ભક્તિ, ઉપાસ-
ના તથા અસક્તિ એ વિચારો નવા નથી પણ સ્વાભાવિક છે, પ્રત્યેક પ્રાણી-
ના રહેલાજ હોય છે, આ પ્રમાણે બેતાં એ વળી અધિક દેખાય છે કે
પ્રમાણે ભક્તોની ભક્તિમાં ભેદ નથી પણ તેમના ઉપાસ્ય પદાર્થ માત્ર વ્યુદ્ધ
હોય છે જેમ ઉપરનાં ઉદાહરણોમાં ધન, યશ, અવસાસ આદિ ઉપાસ્યમાં
ભેદ છે, તે ઉપાસ્ય પ્રતિ પ્રેમમાં તથા તત્ત્વજ્ઞ્ય પ્રવૃત્તિમાં ફેર છે. સર્વ
ઉપાસકો—મનો-પોતાના ઈશનાં દર્શનથી હર્ષ, તેના વિયોગમાંથી શોક,
તેમની પ્રાપ્તિ ત્રા સિદ્ધિ માટે પ્રત્યેક સાધનનું અદર્શિત ચિંતન, તે સાધ-
નનું એનેક પ્રયાનથી પણ અનુદાન વગેરે અનેક બાબતોમાં સમા-
નતાવાળાજ દેખાય છે.

આમ છે તોપણ ઉપરના લોકોને ભક્તસંજ્ઞા આપાતી નથી કેમકે
તો લોકોના ઉપાસ્ય એકિક પદાર્થ છે. જે લોકોના ઉપાસ્ય એકિક નથી તે
લોકો—ભક્ત કહેવાય છે જેમકે જૂત, શક્તિ વગેરે, દેવતાઓ જેના ઉપા-
સ્ય છે તે લોકો તે તે ઉપાસ્યના ઉપાસક અક્તિ ભક્ત કહેવાય છે. તો
પણ તેમાંજે ભક્તિ તેમાં ફેર નથી. ભક્તિ તો એ જુમુમાં એક સરખી
રીતેજ આવી આવે છે. જૂત, પ્રેત, પિશાચાદિના ઉપાસકો જેમનાનો વ્યવ-
હારી, લોકોમાં પોતાની કૌશલિને કારે મુખી, ધર્મની પણ એકરકાર કરી, પો-
તાના શરીરની સંભાળથી પણ રક્તિ થઈ કેમકે માટે ઉપજાવે એવા, બ્યા-
દિ ફર પ્રાણીના ભગવાના, દુર્ગંધમય સ્મરણમાં પોતે હોઈ શકે એ
નિવાસ કરે છે તથા પોતાના ઈશની પ્રસન્નતા વાસ્તે તેને અર્પણ થઈ વતે
છે. તે ઈશનો દર્શનથી રોમાંચ વગેરે પાંખી હર્ષને પામે છે, તથા એકેને
એક યુક્ત થઈ તેને માટે અધિક પ્રયત્નવાન થાય છે. તેમજ શક્તિના ઉ-
પાસકો માટે પણ જોવામાં આવે છે. માટે જે ભક્તિરૂપ પ્રેમ પ્રતિ તેમાં
તો એ બધા સરખાજ છે. અર્થાત્ બધાને પોતાનો માનેલા ઈશ પ્રતિ, પ્રેમ

છે અને તદ્વિતર પ્રદાય પ્રતિ અમકિત છે. બેદ માત્ર ઉપાસ્યમાં છે. જો
 તના ઉપાસકને બક્ત સંજ્ઞા આપી છે પણ તેનું કારણ માત્ર જોરહુન છે.
 કે હાત બકિનો વિરતાસ્થાનો અર્થ કયો છે. બકિત સમ્પન્નો જે મુખ્ય
 અર્થ તે આગળ કહેવામાં આવેશે પણ હાત જે અર્થમાં એ સમ્પદ લાપર-
 લો છે તેમ અર્થ-કાર્ક શ્રેષ્ઠતા સુક્ત રીતે એ સમ્પદ મુખ્યાર્થમાં જોધન કરે
 છે. લોકો ભૂતના ઉપાસકને બક્ત સંજ્ઞા નથી આપતા તેનું કારણ માત્ર
 જોરહુન કે એ નીચ યોનિ છે. જાકી સકિત વિગેરના ઉપાસકને, તો મા-
 ગાન્ય લોકો પણ બક્ત કહે છે એમ પ્રમાણે સંપૂર્ણ જગતની ઉત્પત્તિ
 સ્થિતિ તપાસ વ્યવસ્થાના રેતુરૂપ પરમાત્મા જે મહેશ્વર, હિંમશક્તિ
 સંજ્ઞાઓથી પણ ઓળખાય છે તેમને તથા એ સર્વ-સર્વ સકિતમાં જે
 શ્વરના લીલા પ્રિયહોને તથા તદ્વ્યયોજના હવ્યશુક્ત પુરોહરૂપ સંદેશરૂપ
 વિષે ઈશ્વર શ્રુદ્ધિ રાખનાર પુરોહ પણ બક્ત કહેવાય છે. આ હતા ઉપા-
 સ્યોની બકિત તથા પૂર્વાક્ત ઉપાસ્યો પ્રતિની બકિતમાં જે સૂક્ષ્મ વિસદાણ
 તા છે તે આગળ કહેવાશે. પણ હાત નો માત્ર જોરહુન કે એ બધા
 ઉપાસ્ય પ્રતિ બકિત ધારણ કરનાર એતના સુક્ત. પ્રાણીઓ તથા રોમના
 પ્રતિનો પ્રેમ આગાત બકિત એ સર્વમાં સરખાનું છે; બેદ માત્ર ઉપાસ્યનો છે.
 આ સર્વનું તાત્પર્ય એ નીચલું કે બકિત દરેક પ્રાણીમાં સ્વંતર સિ-
 દ્ધ છે, બકિતના ઉદ્ભૂતપણથી તથા પ્રજનતાથી પતી પ્રવૃત્તિ સ્વાભાવિક
 છે. તથા તદ્વિતર પ્રદાય પ્રતિ અમકિત પણ સંભાવ સિદ્ધ છે. અર્થાત આ-
 માથી કોઈને પણ કેવળ નવું ઉત્પન્ન કરવું પણ નથી. તેથી એ સંકો-
 ધાય છે કે જ્યારે એ સર્વ સ્વભાવ સિદ્ધ છે. તેથી જ સાચો સા- માઈ
 બકિતનું વિધાન કરે છે. એ સંકોનો ઉત્તર એની મેલેજ આગળ આવી
 વશે, તથા સત્ત્વ કષા અંશમાં વિધાન કરે છે એ પણ આગળ સમજાવશે.
 ઉપર કલા પ્રમાણે જગતમાંના સંપૂર્ણ પદાર્થ ઉપાસ્ય થઈ શકે છે
 તો હવે ઉપાસ્ય કેવા બેઠે છે તે પ્રતિ-વિચાર કરીએ. સાં જે ઉપાસ્યથી
 દુઃખ થાય એમ એવું તે ઉપાસ્ય મુખ્યસ્થાન પુરુષો એ છે એમ સંદેહ
 આવશ્યક નથી. પ્રથમ ઐતિક પદાર્થોરૂપ ઉપાસ્યોર વિચાર કરીએ. તો
 પ્રથમ ધન તથા મય લઈએ. સાં ધન પ્રતિની બકિત ધનને પ્રાપ્ત કરવામાં
 કરતાં અનેક પ્રયત્નોદય દુઃખનું જ્ઞાન અનેક પ્રસંગે કરાવે છે એ સર્વને
 અનુભવ સિદ્ધ છે. એ બકિત આરંભમાં દુઃખ આપે છે જોરહુન નહિ

પણ ધનની સ્થિતિ હોય, તે વખતે અર્થાત મારે પણ એ ધન સદાકાળ આપણી સંતામાં રહે, અન્ય માણસોએને લેઈ નાં જાય, અર્થાત ધરિત્રીકપ આદિ ઉત્પાનોથી એનો નાશ ન થાય, આપણું શરીર એ ધન તરફથી સુખ-લોભવના યોગ અવસ્થામાં અસંગ રહે. વગેરે એનેક ચિંતાઓથી તથા તત્પ્રયુક્ત પ્રયત્નદ્વારા આપણને દુઃખનું ભાન કરાવેલ છે. તેમજ ધન પણ માનિક પદાર્થ હોવાથી અર્થાત માયાના કાર્યરૂપ હોવાથી એટલે ઉત્પત્તિઓ પદાર્થ હોવાથી વિકારી અને નશ્વર છે તેથી અનેક પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ એકની એક સ્થિતિમાં અવિકારીપણે રહેવાનો નથીજ તેથી નાશને પામવાનો અને તે કારણથી એ તેના ઉપાસકને અને પણ દુઃખનું બોનું કસવાનો મારે એ સર્વથા નિશ્ચય થાય છે કે એ ધનરૂપ ઉપાસ્ય વિકારી તથા નશ્વર હોવાથી તેના ઉપાસકને કેવળ સુખરૂપ નથીજ. તેમજ એ પદાર્થ જડ તથા પરતંત્ર છે તેથી શત્રુત્વ રીતે સુખ આપવા કેવળ અસમર્થ છે. તેમજ મારે પણ સંગનેનું વચ પ્રાપ્ત કરવામાં કેટલું દુઃખ છે, તથા પ્રાપ્ત થયા પછી પછ તેને નિભાવવામાં કેટલાં અસમ્યક કષ્ટ છે, તથા એ પદાર્થ પણ વિકારી અને કાર્યરૂપ હોવાથી નશ્વર હોવાથી પોતાના નાશ તથા વિકારીપણા વગેરેથી તેના ઉપાસકને કેટલાં મહાભારત દુઃખોનું ભાન કરાવે છે એ પણ કાંઈને આજ્ઞાત નથી. તેમજ સ્ત્રી પુત્ર મારે પણ જોવામાં આવે છે. મારે એ કાંઈ પણ પદાર્થ ઉપાસ્યરૂપ પડતો નથી, કેમકે એને ઉપાસ્ય ક્યાં છતાં એ દુઃખનો અભાવ થતો નથી. એ જડ પદાર્થો પોતાના પ્રતિના ઉપાસકની પ્રેમરૂપ આસક્તિને લીધે ઉપાસકને પોતાના અસ્થિતત્વ માનથી સુખામાસનું ભાન કરાવે છે. (અને તેથીજ અંગચિંત અર્થાત લોકોએ એમને ઈદ માન્યા છે) તોપણ સુખ કરતાં કાંઈકેય દુઃખ આપનાર એ છે એટલુંજ નહિ પણ આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક એ ત્રણે તાપમાના કાંઈને સ્વસત્તાથી દૂર કરવા અસમર્થ છે. તેથી એ પદાર્થો જડ, પરતંત્ર, વિકારી તથા નશ્વર છે ઈલાદિ કારણોથી સુખેશોભાન ઉપાસકના ઉપાસ્ય ધરતા નથી.

તેજ પ્રમાણે ભૂત, સકિત આદિ પદાર્થો પણ છે. એ પદાર્થો એ જડ નથી તથા કેવળ પરતંત્ર નથી તોપણ વિકારી અને નશ્વર તો છેજ. એ લોકોને પ્રસન્ન કરવા મારે કેટલાં કષ્ટ સહન કરવા પડે છે, પ્રસન્ન થયા પછી પણ ઉપાસકને તેમની પ્રસન્નતા નિભાવવા કેટલાં કષ્ટ પડે છે

વગેરે તે તે દેવના ઉપાસકને અનુભવ સિદ્ધ છે. માટે આદિમાં કારણથી પણ એ પદાર્થો ઉપાસ્યત્વને યોગ્ય થયી. વિશેષ આ પ્રમાણે—

સંસારના સંપૂર્ણ ત્રિગુણાત્મક જ્ઞાનાનો કાર્ય હોવાથી ત્રણ ગુણ પુરુષ છે. તેમાંના કેટલાક પદાર્થમાં સત્વગુણ પ્રધાન હોય છે તે કૃદચાક્રમાં રજોગુણ અને કેટલાકમાં તમોગુણ. કેટલાક પદાર્થો શુદ્ધ સાત્ત્વિક હોય છે. તેમાં પદાર્થમાં પોતપોતામાં રહેલાં સત્વ પ્રમાણે ગુણ આપવાનું સામાન્ય હોય છે, એ ચાર પ્રકારનાં દ્રવ્યોમાં—શુદ્ધ, સાત્ત્વિક, રાજસી અને તામસી. એ ચારમાં ઉત્તરોત્તર નેષ્ટ છે. તેથી તામસી પદાર્થો પ્રતિની જે પ્રેમ રૂપ બક્ષિત તે રાજસી પદાર્થ પ્રતિની બક્ષિતની અપેક્ષાથી નેષ્ટ છે કેમકે કોઈ માણસનો કોઈ જાતના પદાર્થ પ્રતિ પ્રેમ કંપારે થાય છે કે તે પદાર્થ તેની યત્તિને અનુકૂળ હોય છે. ત્યારે અને તેથી તામસી પદાર્થને ઉપાસ્ય માનનારની યત્તિ તમોગુણ પ્રધાન હોવી જોઈએ, અને તમો ગુણ પ્રધાન યત્તિ મોહાદિઅંત હોવાથી તમોગુણથી અધિક આતંક આપનાર રાજસ ઉપાસ્ય પ્રતિ, અનુકૂલ નહિ થાય; તાત્પર્ય એ કે તમો ગુણીયત્તિ રાજસ આતંકનો પ્રતિજ્ઞાક હોવાથી નેષ્ટ છે. તમોગુણથી રાજસ આદિ ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે તેથી તમો ગુણી ઉપાસ્ય ઈતર સર્વથી ન્યૂનસ્થાન આપનાર હોવાથી સર્વથા નેષ્ટજ છે. રાજસ ઉપાસ્ય ઈતર બેની અપેક્ષાથી નેષ્ટ છે. સત્વનોજ શુદ્ધાંશ શુદ્ધ સત્વ હોવાથી એ બંને, કોઈની અપેક્ષાથી નેષ્ટ નથી તોપણ સાત્ત્વિક શુદ્ધસાત્ત્વિકની અપેક્ષાથી ન્યૂનતાવાળાં ખરાબ, આ નિયમ પ્રમાણે કેટલી વસ્તુઓ, જૂત પ્રેતાદિ યોગિઓ આધુનિક દેવતાક વિષે વ્યવહાર સેવનાર શક્તિની મનોલી શક્તિ તથા તદ્દતંજ આચરણ કરનાર અન્ય ઉપાસકો વડે મતાતાં બેરવાદિ દેવતાઓ તમો ગુણ પ્રધાન હોવાથી અને નેષ્ટ પ્રકારે આ કાળે કોઈ કોઈ સ્થળે ઉપાસકો વડે કરાતી ઉપાસનાં ગુણ સારૂ બેતાં હવુમાન આદિ દેવતાઓ રાજસ પ્રધાનમાં ગણવાથી સાત્ત્વિક ઉપાસકોને સેવ્ય નથી. સ્ત્રી, યશ, ધન આદિ પદાર્થો પણ ઉપાસ્ય તરીકે નેષ્ટજ છે કેમકે એ પદાર્થો રજોતમ ગિજિતજ છે. આથી એ એક વિશેષ ગુણ ઉપાસ્યનો સિદ્ધ થયો કે તે શુદ્ધ સાત્ત્વિક હોવા જોઈએ તથા ધન, યશ આદિ પદાર્થો, જૂત, પ્રેત, ચક્રિન આદિ ઈતર લોકનાં જોવાન પદાર્થો શુદ્ધ સાત્ત્વિક નહિ હોવાથી યોગ્ય ઉપાસ્ય ગુણે ક્ષણવાનને માટે નથી.

શ્રી પંચવરદ વૃત્તાંત.

(અનુસંધાન—પ્રથમ કૃપના પૃષ્ઠ ૨૪૧ થી).

દૈતાદિ મયમવતિ આ વાક્યને હું અનેકવાર, ખોસતો, તથા બોલું છું, અને સમગ્રજીવ હું બીજી માનવાથી ભય ધાય છે, તેમ છતાં અદિતીય સ્વરૂપકાર પરિણામને પામી વ્યુત્પાનાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલી આ વૃત્તિ દૈતાના યના નિશ્ચયવાળી છતાં, આ દૈતને ક્યાંથી અને ક્યાં કારણવડે નિશ્ચય કરે છે એ કંઈ સમજાતું નથી. કેવલ અદિતીય તરવળ છે, એથી બિન કંઈ થતું નથી, તથા યથા સંબંધ પણ નથી, એવા દૈ નિશ્ચયવડે અસંત નિ-ભવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા છતાં હું અંતરમાં આ કાળે કિંચિત્ ભયના ચિન્હને બાળું છું, એ તે સાચું કે વૃથા પ્રોતિજ છે? આ વાર્તાનો પણ આ સ્થળે મને મારા વિના બીજો કોણ નિર્ણય કરી આપે એમ છે? અને કો હું પ્રાંતાજ હોઉં તો હું પોતે પણ એ વાર્તાનો નિઃશંક નિર્ણય કરવા આ કાળે શક્તિમાન નથી. કારણ કે પ્રાંત પુરુષ પ્રાંતિ કાળેજ પોતાને પ્રાંત નિશ્ચય કરેલા અસમર્થજ હોય છે. પ્રાંતિનો અંતમોજ તે પોતાની પૂર્વ પ્રાંતાવસ્થાને નિશ્ચય કરી જાણે છે, તેમ હું પણ કદાચિત્ આગળ જ પેર યથાર્થ નિર્ણય કરી શકીશ, પણ આ કાળે તો આ અવસ્થાને બોગવી છૂટવાનો યત્નમાં મારે સામર્થ્ય વ્યય કરવું પડે છે. આમ વિચારતો આ ગળ સાચું છું એટલામાં મેં આજીવ્યાજીવ કોઈને દીધું નહિ, પણ બાળુએ એક ચુંદાના સુખ સરખું દીધું; તેમાં હું બપોળીત સરખો આજીવ્યાજીવ કોઈ નથી જાણતું માટે લોચ સૂચકવૃત્તિ થતાકે પ્રવૃત્તિ જગ સર્વતાં અસ્તની વાટ જોતાં ધ્રુવડ પક્ષી પ્રાંતની ખોમાં બસાઈ બેસી રહે છે તેમ બેસી રહું, એવો વિચાર કરીને લગાર ઉંઝાણમાં જઈને, સતોઈ પેસે-તેની પેડે બેઠો અને આ મારા નેત્ર બંધ કરીને હૃદયમાં વૃત્તિને સંધારવા વાગ્યો ત્યાં તત્કાળે તો આ વૃત્તિ બહારના પદાર્થની ધોરણવાળી હોવાથી તેનું જ એમને સ્થળે જાન કરતી જણાઈ, પણ લગાર વધારે પ્રવલથી યથાર્થ ધ્યેયની પ્રતીતિ કરવાને બદલે વિઘ્નરૂપ લવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ, એટલે તો હું વૃક્ષાદિની પેઠે ગાંઠ સુષુમ્નવતે થઈને પડ્યો રહ્યો. એટલો કાળ એ સ્થિતિમાં રહ્યો, એટલું તો મને તે કાળે યથાર્થ જાન કરવાને સમર્થજ હતું નહિ. એ અવસ્થામાંથી યથાર્થ જાણત ગયા પૂર્વે મને નાસાપુટમાંથી અલૌકિકસુગંધ

જાન કરાવતો વાયુ સંપર્ક કરવા લાગ્યો. તે સુગંધ પડે. હું મસ્ત થયો. હું
 એટલામાં ધણે અંતરેથી આપતો દોષ એવો, કાનને અલંત થિવ. લાગે
 એવો નાદ શ્રાવણે પડવા લાગ્યો. આ સુગંધ તથા આનંદ જનક નોંધતા
 સંબંધથી હું અંતર, નંદ્રને ધરો, પણ તત્કાળ મેં નેત્ર ઉઘાડ્યાં નહિ, પ-
 લ્ય અંતરમાં આ પ્રકારનો વિચાર કરવા લાગ્યો. “અહો! હૈતને બચવે
 ગણીને નિવૃત્તિમાં બેઠો, તો આ સ્થળ મને કેવું મને આનંદનું જાન કરા-
 વનાર નિવડ્યું ‘નજરે દીઠાનું એર છે’ એવા અર્થનાં વચનો જનમાં જો
 લાય છે, એ આ ઠાણે અને તો સંસ થઈ પડ્યું. હવે તો મારે આ નેત્રને
 ઉઘાડવાનું નહિ, અને જાણ પ્રપચને બેત્રે પણ નહિ. આ સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં
 નેત્રજ અલંત બળવાન અને અધિક દોષ જનક છે, એમ પૂર્વ સંનુભરી
 પ્રશોનું જાનવું છે, તે આજ જાનવુંમાં આવે છે. બેઠું, હવે આ મારા
 નેત્રને મારે ઉઘાડવાં નથી, તો મારા વિના અન્ય એને. કાણ ઉઘાડે છે ?
 આમ નિશ્ચય કરીને સ્વસ્થ બેસી રહ્યો. તેને દિગ્વિસ્તાર ગયો. એટલામાં
 તો જોમ શૂદ્રસ્થની સ્ત્રી બહારથી ચતો પેઢારને સાંભળીને તત્કાળ બહાર
 આવ્યા સાંધાન થઈ એકદમ શૂદ્રનાં દ્વાર ઉઘાડી બહાર જીએ છે. તેમ
 આ મારા અંતઃકરણમાંથી એક એક એવી એક વૃત્તિ હડી કે અરે! ક્યા
 સો આ અસાધિક સુગંધનાં જો વાયુ તથા ધિતને પ્રગટ કરનાર તોડ. ક્યા
 થી આવે છે? આ વૃત્તિએ એકદમ મારાં આ નેત્રને ઉઘાડી નાંખ્યાં. ને-
 ઉઘાડતાં તો મને અનાંતર યથેશું જણાયું. એમાં મારાં તથા સુદાનાં હો
 સગમ્ સ્થાન તો મને સ્વમગત પાંચની પેઠે જણાયું નહિ, પણ એવું
 તો નેત્રને આનંદ થાય એવું ઉપવનનું સ્થાન હોય એમ જણાયું. એને મા-
 રા સંનુભવ એક દિગ્વિસ્તાર ધારણ કરેલી, સુવાસરથી સુખ, અને અલંક
 મોદક સરીરવાળી દેવાંગના ઉમેલી જણવા લાગી. તેને જોઈને વૃત્તિમાં
 ઇક વિગ્રહજતાનું જાન નો મને ચયુ, પણ તત્કાળ નેત્રોપના મારાં વેશનું
 તથા વૈરાગ્યનાં સ્વરૂપનું સ્મરણ ચતાં જિતમાં આનિને પ્રાપ્ત થતી અનુ-
 જાળીને, જેમ સુદર રૂપાદિકને અપભ્રંશનાર રસિક પુરુષ વિલાપિત દૃષ્ટિ જ
 તાં, તત્કાળ અન્ય પથે પોતાની દૃષ્ટિ તથા મુખને અગ્રિમરૂપતાનાં ચિન્હ
 યુક્ત બમારે છે. તેમ મેં મારાં મુખ ફેરવ્યું. તો તે દિશામાં પણ તેવી
 સ્ત્રી તેજેજ થોડે અંતરે દિગ્વિસ્તાર દેખવામાં આવી.

सहाकाल.

(भासिक.)

रूप (पुस्तक) २. पौष कृष्ण. १४ दर्शन (अंक) ३.

ॐ अयोरम्योययोरम्योवोरवोरतरेम्यः ॥

सर्वेम्यः सर्वसर्वेम्योनमोस्तुरुद्ररूपेम्यः ॥

प्रतिष्ठा करनार.

उपाधियावकवर्ग.

राजनगरः (अमरावाटः)

अमरावाटः पनास्युवरे प्रिष्टिभ. प्रेस. गां आपा प्रेसिद्ध करनार

नक्षुषार्धः रतनचंद मोरइतीया.

संगत १८४६. पोष्टेन भा. सने १८८८.

वापिके उपहार. इ. २ अगाडिधीन.

१५ आलो. इ. २-८-०

हरेक छूटी नक-

लने ३ ०८.

અનાહત ચક્રમાં ઉડતા નાદને અર્થે પ્રયત્ન કરનાર કોઈ અધ્યયેશ્રામ	
સાધકની વૃત્તિએ કરેલા ઉદ્ગાર.....	૪૧
શ્રી પંચવરૂદ્ધ વૃત્તાંત.....	૫૧
વાણી નિરોધ.....	૫૧
હૃત્પતિ, સ્થિતિ તથા લય.....	૬૧
ભક્તિ અથવા પ્રેમ.....	૬૧

જાહેર ખબર

આ મહાકાળના ઉપાસક યજ્ઞની ખાસ વિનંતિ કાઢીને કરવામાં નહિ આવે, માટે જેને એવા ઉપાસક યજ્ઞની ઈચ્છા હોય, તેણે પત્રદ્વારા મહાકાળના મેનેજરને પોતાની ઈચ્છા જણાવવી.

સુચના.

મહાકાળના જે ઉપાસકોને પ્રત્યેક માસની કૃષ્ણ અનુદર્શી પંક્તિ પર દિવસમાં શ્રી મહાકાળના દર્શન ન થાય તેઓએ મહાકાળના મેનેજરને નિયામકને ખબર આપવી. ઘણી મોડી ખબર આપવારના પત્ર ઉપર ધ્યાન દેવામાં નહીં આવે.

મેનેજર 'મહાકાળ'
C/o. N. P. Sangavi.
Sankadi Sheri.
Lalavasa pol.
Ahmedabad.

શ્રી

શ્રી સહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨, —પોપ કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૬ દર્શન. (અંક) ૩.

અનાહત ચક્રમાં ઉડતા નાદને અર્થે પ્રયાતન

કરનાર કોઈ અધૈર્યપ્રાપ્ત સાધકની

વૃત્તિએ કરેલા ઉદ્ધાર.

૫૬ ગરબી.

સાધક શ્રેષ્ઠ, જો છતો તો મનરિપુ એકજ છતો, એ રાગે.

આ નદમયને, વિશ્વપતિની અનહદ વેણ વાગે,

વાર્તા શ્રવણે, —શુભિ ધાયાં શુભવા તે, મહા અનુશંગે. ૧

અવહાર અમે સૌ છોડીને, ત્રિયજનની પ્રીતિ તોડીને,

દોડયાં સ્વરમાં મન જોડીને, આ નદમય ૨

અમે અધિક શુભોત્તો સ્વર મદિમાં કે શુભતાં મુખની રહે ન સિંગા,

પછી દુર્લભ ના અશિખા મદિમાં, આ નદમય ૩

વેણમાં દશવિધિ ધ્વનિ વાગે, જે શુભતાં ભવ દુઃખ સૌ ભાગે,

ટળે ભમ નિજ સ્વરૂપ વિષે જાગે, આ નદમય ૪

મન યામ ન રિયર કોઈ ઉપાયે, પણ અનહદ ધ્વનિ જો સંગેજાયે,

સહુમાં ટળી ચપળ, અસ્પુર પાયે, આ નદમય ૫

એ વિશુ લાગો અગણિત નાણી, અમે ધાયાં નદમય પ્રીત આણી,

કરી સ્થિર નયનો જતાં તાણી, આ નદમય ૬

મહા વિકટ હતો વનનો સ્તો, પૂર્વે અમે કદિ જોયો ન હતો;
 રજનીના તિમિરે ના સુન્નતો, આ -હૃદય ૬
 પડતાં આખડતાં પણ આભ્યાં, આશામાં દુઃખ મન નવ લાભ્યાં;
 પ્રભુ મળશે લહી તન દુઃખાભ્યાં, આ -હૃદય ૭
 ધ્વનિ સુણવા વળતાં આતુર યઈ, અમે જોઈ સ્થિર યઈ, કાન ઈઈ;
 પણ શ્રવણે સાંભળિયું ન કઈ. આ -હૃદય ૮
 છુર છુવર સ્વરાદિ ઉર્ધ્વ સ્થળે, અધમાં પણ તળ મુતળે અતળે;
 શુણ્ય, જાએ વેણુ ધ્વનિ સધળે. આ -હૃદય ૯
 પણ તોય અમે નવ સાંભળિયો, તવ શોકાસિ હરમાં જળાયો;
 શું પ્રાણ અપાનશું નયિ મળિયો? આ -હૃદય ૧૦
 કહી ચક્રપતિ નિદ્રિત હશે, ધડો રહી પછી વેણુ વાજવશે;
 લહી એવું ધરી ધીર, હર વિશે. આ -હૃદય ૧૧
 આશાને આશામાં આસ્થાં, વર્ષો આઠાં ન રહ્યાં ખાભ્યાં;
 ઈચ્છિત સુખમાંદિ ના મહાસ્થાં. આ -હૃદય ૧૨
 અંતરતમ દેશે સ્થિત રહી, પ્રભુ વાએ વેણુ એમ લહી;
 અમે જાવા લાં તૈયાર યઈ. આ -હૃદય ૧૩
 અતિ દુસ્તર ત્યાં આવી ઝાડી, નવ માર્ગ શક્યાં કો વિધિ ઠાડી;
 તેવ રૂઢન કચ્છું મુખ સંતાડી. આ -હૃદય ૧૪
 વળતાં અંતરથી યઈ વાણી, વૈરાગ્યાસિ યતથી આણી;
 મુખ લો શુણી વેણુ, પતિ નાણી. આ -હૃદય ૧૫
 વૈરાગ્યાગ્નિને કેમ કરી, અમે અજળા મેળવું યત ધરી,
 નથી તનમાં હાવાં શક્તિ જરી, આ -હૃદય ૧૬
 પ્રભુ કરણાપર શ્રદ્ધા રાખી, અમે જોઈ નિઃશ્વાસો નાંખી,
 દુઃખના આ ઉદ્દગારો ભાખી, આ -હૃદય ૧૭

શ્રી પંચવરદ વૃત્તાંત.

(અનુસંધાન—દ્વિતીય રૂપના પૃષ્ઠ ૪૮ થી.)

આગ થવાથી હું ગારાઆસનને ફેરવતો ચાર દિશા અને ચાર કોણમાં
 ફરી વળ્યો, પણ આઠે સ્થાનમાં મને તો ત્રિશુવનમોહક સ્ત્રીની મૂર્તિજ જો-

વામાં આવી અને પછી તો હે મહાત્મા નરેશ! જેમ બધવસિત રાવણને ચઢાવેલા શરયુક્ત ધનુષ્યને કર્ણુપપત્ત આકર્ષેલી ક્રોધયુક્ત નેત્રવાળી શ્રી રામની મૂર્તિ અંતર તથા બહિર દ્યુદિશમાં દેખાતી હતી, તેમ મને પણ મેં હવે જોયું તો ત્યાં પણ તે સ્ત્રીજ જણાવા લાગી. મેં નેત્ર બંધ કરી એવો નિશ્ચય રાખ્યો કે હવે દૃષ્ટિ માંડવીજ નહિ. તો પ્રથમ તો આકુષ્ઠવૃત્તિ બળવડે આ નેત્રને ઉઘાડવા યત્ન કરતી, અને હું ન ઉઘાડવા દેવા પ્રયાન કરતો. આ પ્રકારે પરસ્પર યુદ્ધ થતાં જ્યારે વૃત્તિ નિષ્ફળ થઈ સારે. એ મારી દુષ્ટ વૃત્તિ અંતરમાં પણ મને એ સ્ત્રીનીજ મૂર્તિ સંમુખ હશે કરી દેખાડવા લાગી. આ પ્રકારે અસંત અકળાપેલો વિકળ સરખો હું પુનઃનિરૂપાય થઈ નેત્ર ઉઘાડી સંમુખ હોએલી તે દિવ્ય તનુવાળી સ્ત્રીને નિહાળીને જોવા લાગ્યો.

હું આ સમયે નેત્રને તથા વૃત્તિને રોકવામાં અસમર્થ થયેલો, તે દુઃખ વિષમરૂપ સ્ત્રીથી વૃત્તિને પાછી વાળવા નિમિત્ત ગિત્યાનિત્ય વિવેકનું સ્મરણ કરતો, વિષય માત્રમાં દોષ દર્શન કરવા રૂપ વિષયાસક્ત સાધકના ધર્મને આચરતો મને પોતાને તથા આ મારા વેદને તથા પ્રીતિયુક્ત જોવામાં પ્રવેશેલી વૃત્તિને ધિક્કાર તિરસ્કાર કરતો જોતો બેઠો. આટલી વેળાપર ત એ સંમુખ હોએલી સ્ત્રીની દૃષ્ટિ જેમ ચિરકાલથી અંતુર્મુખ રાખેલી યોગાભ્યાસી પુરુષની ખુમારીવાળી, આરક્ષા નેત્રવાળી, તથા અસંત ગંભીર દેખાવવાળી હોય છે, તેવી મારા સંમુખ રથાપેલી હું અનુભવતો હતો, તે વિશેષ સ્પષ્ટ રીતે તેના સંમુખ સ્નેહયુક્ત નેત્રથી જોનારની પેઠે જોવા લાગ્યો. જ્યારે તો મને તે સ્ત્રીનાં નેત્ર સમાધિમાં રિપત પોળીનાં નેત્રની પેઠે બંધ સરખાં અને અચળ હોય એવાં જણાવા લાગ્યાં. તે સ્ત્રી ઉર્ધ્વ બાહુવાળા તપસ્વીની પેઠે સંપુટ મુદ્રા કરીને અર્ધાત્મ હયા હાથ મસ્તકથી ઉપર જોડી રાખીને બંને પગ અસંત સમીપ સમીપ રથાપીને હોએલી છે એમ સ્પષ્ટ જણાયું. તેના વસ્ત્ર રહિત અશોષ અંગને જોતો લજ્જામગ્ન હું તેને માતારૂપે નિશ્ચય કરવાને અંતરથી આચકતો જણાયો. આ એક પક્ષે આ પ્રતિરૂપ અને અન્ય પક્ષે સંપ્રતિરૂપ મનાતી સ્થિતિમાં હર્ષ તથા શોક બંનેથી યુક્ત છતો હોમયથી મુક્તની પેઠે સ્તબ્ધ સરખો. હું ત્રાટક ક્રિયામાં રખાતા અચંચળ નેત્રવડે તે સ્ત્રીને સ્તંભવૃત્તિથી જોતો રહ્યો હતો, એટલામાં તો અંતરથી વૃત્તિએ દુર્નિવાર વેગવડે આ મારા શરીરને ઉત્તું કર્યું.

આ-કરો તો હું જેમ ઉન્માદ વાણુને વશ થયેજો મનુષ્ય વિના કારણ પ્ર-
સંગે ખડખડાટ હસવા લાગે છે તેમ ઉગ્રો થતાં જે ખડખડાટ હસવા
લાગ્યો, અને પુનઃ સાધન ધરીને વૃત્તિ ગાયેયુદ્ધ કરવાને અગળ સ્થાણની
પેઠે વૃત્તિની એજાને બેતો ઉગ્રો રહ્યો. આ રીતે-ક્રિયિત કાળ જતાં તો
હું અભિમાનીને આશ્વાસ કરીને તે વૃત્તિએ મને તેના અનુયાયી સરખો
કરીને તે સ્ત્રી તરફ પગલાં ભરતો કર્યો. આ સમયે હું અત્યંત નિર્ભય-
પણે ઈષ્ટ તથા ગુરુનું સ્મરણ કરીને વારંવાર દીનપણે નમસ્કાર કરતો.
પુનઃ દૃઢપણે ઉગ્રો રહી આ પ્રકારનાં વચનને જોક્ષવા લાગ્યો. હે સંપૂર્ણ
ઉપાધિથી અતીત ! હે ત્રીમુખમયી માયાધી અસંખદ, સમ, શુદ્ધચેતન
સ્વરૂપ પરમાત્મા ! આપ તો આ જગત પ્રપંચના દૃષ્ટા, શ્રુષ્ટા કે ચાતા
મણવા જતા નથી. તેથી આપને તો સરણાગતના પોદારને શ્રવણ કરી કરુણ
આજુવા અર્થે પ્રાર્થના કરી શ્રમ આપવાની પ્રવૃત્તિ પણ હું સરખા આપત્તિમાં
આવી પડેલાથી વિના વિચાર્યે કેમ કરાય? જો હું કેવળ અશ્વત્થ હોત, અને
આપના નિરૂપાધિક તથા સોપાધિક ઉભવ સ્વરૂપને ન જાણનારો હોત તો
મારા વિષે એ વ્યવહાર કુદૃષ્ટ ન હોતો, પણ હું તો આ અશ્વત્થ છવ્વી
વિઘ્નશય અવસ્થામાં છું, કારણ કે મારા વિષે યોગ્યાયોગ્ય વસ્તુ વિવેક પ્રા-
પ્ત છે. માટે તે પ્રાપ્ત વિવેક વિચારનો ઉપયોગ કરી ઘટતી પ્રવૃત્તિજ કરવી
મને ઘટે છે. વળી હું સર્વંત ઈશ્વર નથી, કે કેષપણ વ્યવહારમાં નિઃશ-
કપણે પ્રવૃત્તિ કરું. આમ છતાં પણ આ ચિન્તારણમાં પ્રવેશ કર્યા પૂર્વે તો
હું પોતાને સર્વંત ઈશ્વર સમાનજ નિશ્ચય કરી સુખો દનો. પણ હવે કામે
કરીને તે નિશ્ચય અચાપિ પર્વતમાં ઘટતાં ઘટતાં અંશતઃ આ ક્ષણે અવ-
રોધ રહ્યો છે, જેથી નિર્જાંતપણે આપના વિષે ઉદાસીનતાનું અનુમાન કરી
ક્રિયિત પણ આપને કહેવું યોગ્ય નથી એવો નિશ્ચય ન કર્યો, પણ હવે
આપને જૂથદૂ અપવા છતાં પણ સંબોધન કરી ક્રિયિત કરું છે. એ-આ
મારી મધ્યમાવસ્થાનીજ પ્રવૃત્તિ છે, જેથી એ દોષરૂપ ગણાતી નથી. આમ
છતાં પણ પુનઃ આ શ્રંત ચિત્તથી અવિનય ગાયું છું કે આપ સર્વંત
સાદૃશ્ય હો તો આ ક્ષણે મારા ઉપર અનુમદ કરજો. દને આપના સો-
પાધિક સ્વરૂપને, પ્રાર્થના પૂર્વક કહું છું કે હે વિશ્વના નિયંતા! હે જગદા-
ધાર હે બ્રહ્માનંદપાદક આપ આ સંપૂર્ણ વિશ્વપ્રપંચનાં આશ્રક છે, તો
મારા મનુષ્ય કાળથી પ્રાપ્ત કરેલા યોગ્યજનો દાય કરનાર, પૂર્વ કાળમાં અ-

નુંદંબૂત હોવાથી સમાધિનો વિરોધી ન થયેલો એવો આ સૂક્ષ્મ વાસના-
 મત સંસ્કાર આ કાળે પ્રકટપણે પ્રાપ્ત થઈને મારા પ્રાપ્ત યોગ બળનો ક્ષય
 કરવાં પ્રવૃત્ત થયો છે. તેને તમે ગતિ આપશો નહિ, અર્થાત્ સંપૂર્ણ કર્મ
 સંસ્કારને પોતપોતાનાં ફળ આપવામાં પ્રવૃત્ત આપની સત્તાને આપ
 મારા પ્રતિની કદરૂપીને ઉપજાવી રોકજો. મને એ કર્મ સંસ્કારનું ફળ આ-
 પનું યોગ્ય જણાય તો અન્ય એવે પ્રકારે આપજો કે જેથી આ મારા
 યોગબળનો ક્ષય થાય નહિ. આ ચિત્તારણમાં મારો પ્રવેશ યોગબળની નિઃ-
 શેષ પ્રાપ્તિ અર્થે અનુમાન કરાયો હતો, તે આ કાળે તો પ્રાપ્ત બલનો પણ
 ક્ષય કરનાર કારણ રૂપે પ્રતીત થયો છે. જ્ઞાન છતાં પણ હજી હું આ
 મારા પ્રવેશને દોષ આપતો નથી, કારણ કે આ સંપૂર્ણ ઈન્દ્રિય ગોચર થતી
 એજાને હજી શું છે એમ યથાર્થ રૂપે મેં જાણી નથી. હાલ કાળે તો માત્ર
 મારી દુર્બલતાનેજ મેં અનુભવમાં આણી છે. હું અતીત, અનાગત, તથા
 વર્તમાન કાલના ચાતા મારી આ ક્ષણની તથા બાવિમાં પનાર સ્થિતિનું
 યથાવત્ત આપનેજ જ્ઞાન છે, તેમજ મારા પૂર્વ પ્રાપ્ત બલનું તથા તેના વિ-
 રોધી પ્રબલ સંસ્કારનું પણ આપનેજ જ્ઞાન છે, તો તે જ્ઞાનાનુસાર મારી
 યથા યોગ્ય સ્થિતિને મને કરો. પણ તમે યોગીઓના ઈશરૂપે પ્રસિદ્ધ છો
 તેથી તે નામના સાર્થક માટે આજે હું યોગીનું તમે ઈશ હોવાથી રક્ષણ
 કરો. હું આશ્ચર્ય પામું છું કે કોઈથી પણ ન નિવારણ કરી શકાય એવું
 મારું અપ્રમાદયુક્ત ધર્મ બળ આ કાળે ક્યાં અંજપાઈ ગયું? હું કર્મ ફળ-
 પ્રદાતા જે તમેજ સંપૂર્ણ જીવોનાં કર્મ ફલને આપનાર હોં તો મારું
 યોગબલ પ્રાપ્ત કર્યા નિમિત્તનું કરેલું આરંભ કર્મ આ કાળે ફળ આપવા
 યોગ્ય સ્થિતિમાં કેમ ગણાયું જતું નથી? અને હું માયાના પતિ જે તમે
 તમારા પદને પામવા યત્ન કરનાર પુરુષોને આ પ્રકારે તમારા માયા બલ-
 વડે યુદ્ધ કરી હરાવી નિરાશંકેરવા ઈચ્છતા હોતો એ આપની ઈચ્છા અ-
 યોગ્ય ગણી. તેને ન્યાયયુક્ત શ્વર્ત્તરવા કૃપા કરો. સન્નિય પુરુષોને એવો
 ધર્મ યથાર્થ ગણાયો છે કે અંસાવધને, શસ્ત્રવિનાશને, ખૂંદિતને, યુદ્ધ કરવા
 રૂપ પ્રતિજ્ઞાને કરી ન ઉભેલાને, બધ પ્રાપ્તને વગેરે અનેક પ્રતિકૂળતાવાળાને
 એકએક અસ્ત્રશસ્ત્રાદિકથી શરવીર પુરુષે હણવો નહિ. તો આ કાળે હું
 સંપૂર્ણ યુદ્ધના ધર્મ સ્વરૂપથી રહિતને આ માયા પ્રેમચ રૂપ અસ્ત્રશસ્ત્ર ચ-
 લાવીને આપ સરખા ધર્મોદ્યક્ષ તથા શરવીરનાં શિરામણિએ હણવો યોગ્ય

નથી તેમ છતાં હજુ ત્રા યોગ્ય ગણ્યો છે તો તે અયોગ્ય સંકલ્પ આપનો હોય તો તેનો પરિત્યાગ કરીને મને રક્ષો આ સમયે હું આપના પ્રપંચનો જય કરવા અર્ચન સત્તને ધારણ કરવા પણ સમર્થ નથી. મારે હું આસાવધને હજુ ત્રાપ અધર્મથી આપ સહિત યઈને મને આ બચથી મુક્ત કરો.” આ વગેરે અનેક વચનો બોલીને પછી શ્રી ગુરના રમરણ પૂર્વક આ સ્તુતિ વચન બોલ્યો, ‘હે ઈશના પણ ઈશાં તમે જગદીશના નિયમનો જય કરવા કરાવવા સમર્થ ગણાયા છતાં હું દીન શિષ્ય આ વિચિત્ર સ્વભાવવાળી ગાયના પ્રપંચમાં પચવાની અણી ઉપર આવી ઉતરવા પોત્તાર કરું છું તે શ્રવણ કરીને હજુ કેમ સદાચ્ચ યતા નથી. આ સંસારમાં પ્રાણીમાત્ર સમર્થનો આશ્રય આપત્તિ દૂર કરવા અર્થેજ કરે છે, અને સમર્થનું સામર્થ્ય તથા ધર્મ પણ જોજ છે કે શરણાગત આપત્તિમુક્ત વલ્લા કરે. શરણાગતને કોઈપણ નિર્ભયપણે આપદા આપે, અને રક્ષક તેની અરપૂઢા કરે તો તે રક્ષકની કીર્તિને મોટું લાંછન લોકમાં પ્રસિદ્ધ મણાય છે, તો હે સર્વે આપ આશરો કેમ અભય આપતા નથી? આ સંસારમાં અભય આપવું જોજ આપનો પ્રધાન ધર્મ પૂર્વે કાળથી નિર્વિવાદ મનાતો આવ્યો છે; તે પ્રધાન ધર્મ આજે મારે યોગ્ય પ્રસંગે રક્ષણ ન થયાથી આ માયા પ્રવાહમાં મારી સાથે વહી ગયો ગણાયો. મારે હે સર્વ શક્તિમાન ગુરો આપ સત્તર સાં વધાન યઈને હું આસાવધપણાને પ્રાપ્ત પીડિત શિષ્યનું તથા આપના પ્રસિદ્ધ ધર્મનું રક્ષણ કરો. (અપૂર્ણ.)

॥ ૐ શ્રી મહેશ્વરાય નમઃ ॥

વાળી નિરોધ.

* * * *

અમતશત્રુપણે શોભીને, વસત્રું પાર પેરાનેરે, સાધક.

(શ્રી નૃસિંહ વાણી વિલાસ. તૃતીય પુસ્તક).

અત્યાહારઃ પ્રયાસશ્ચ પ્રજલ્પો નિયમગ્રહઃ

જનસંગશ્ચ લૌલ્યં ચ પટ્ટિ યોગો વિનયતિ ॥

‘અતિ આહાર, પ્રયાસ, પ્રજ્ઞા અર્થાત્ વાણિનો અધિક વ્યાપાર, નિયમ અર્થાત્ પ્રાતઃ સ્નાન, શીતોદકવડે સ્નાન, ફલાહાર આદિ નિયમોનું મહત્ત્વ, જનસંગ અને લૌક્ય અર્થાત્ યાંચક્ય એ છ વડે યોગનો વિનાશ પામ્યો.’

ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ એ સ્વરૂપસાક્ષાત્કારમાં સર્વ માન્ય ઉપાય છે. નિરોધ સિદ્ધ કરવાના ભિન્ન ભિન્ન અનેક ઉપાયો શાસ્ત્રકરો વર્ણવે છે, ‘પરંતુ જેમ લોકપ્રસિદ્ધ સૈન્યાદિસાધનસંપન્ન શત્રુનો વિજય કરવામાં, એક તો, સૈન્યનો પરાજય કરી પશ્ચાત્ રાજ્યને સ્વાધીન કરવો, અને ખીજો, કોઈ અસામાન્ય મુક્તિથી રાજ્યનેજ પ્રથમ પકડી લેવો, અને તે પકડાતાં પશ્ચાત્ સૈન્યને તો અનાપાસ પરામવ પમાડવું, એમ બે ઉપાયો રાજનીતિય પુરૂષો વર્ણવે ગયા છે, તેમ નિરોધના તે સર્વ ઉપાયોનો આ એ પ્રકારમાં સમાવેશ થઈ જાય છે; એક તો, ચિત્તવૃત્તિની ચંચળતામાં હેતુબૂત બાંધ કરણોનો અર્થાત્ કર્મચાનેદ્રિયોનો જય કરી ક્રમશઃ આંતર કરણોનો જય કરતા જવું; અને ખીજો, કર્મચાનેદ્રિયની પ્રવૃત્તિમાં મુખ્ય કારણબૂત આંતર કરણ જે ‘મન, તેનેજ વિચાર વા પ્રાણના નિરોધ દ્વારા વશ કરી બાંધ કરણોના સ્વાભાવિક યતા વિજય પર્વત જવું. આમ સૂક્ષ્મ રીતે બે પ્રકાર પ્રતીત થતાં ‘છતાં પણ પ્રથમ પ્રકાર સાધનાર સાધકનાં સાધનોમાં સ્વાભાવિકજ ખીજા પ્રકારનાં સાધનોનો અંતરભાવ થઈ જાય છે, અને તદ્દત્ ખીજો પ્રકાર સાધનારને પોતાનાં સાધનોમાં પ્રથમ પ્રકારનાં સાધનોનો અંતર્ભાવ થયેલો પ્રતીત પામ છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે કર્મચાનેદ્રિયના જંપદારા મનનાં જયને સાધનાર સાધકને હસ્તપાદાદિ અવયવોનાં ચક્ષુરં વક્ત્રં આદિ વ્યાપારોનો નિરોધ સાધતાં, અને ત્રાટકાદિ કર્મમાં દૃષ્ટિની નિમેષાદિ ચંચળતાનો અભાવ સિદ્ધ કરતાં, આરંભેલા કાર્યથી વિપરીત કાર્યમાં તે તે દ્રિયની પ્રવૃત્તિ કરાવનાર મનની અનેક વૃત્તિઓના ઉદયનો અલક્ષ કરવો પડે છે; અર્થાત્ એમ કરતાં મનનો પણ ધણે અંશે નિરોધ થઈ જાય છે, અને તેજ પ્રકારે સર્વ પ્રવૃત્તિના હેતુબૂત મનને અમનરૂક કરવાનું યત્ન કરનાર સાધકને, પોતાનું તે યત્ન સાધતાં બાંધ અનેક ઉપાધીઓથી આકર્ષાઈ ચંચળ થતી દૃષ્ટિ આદિ દ્રિયોને રોકવી પડે છે. આથી કરીને મુખ્યપણે એક પ્રકારનું અનુશન કરનાર સાધકે ગૌણપણે અન્ય પ્રકારના અનુશનમાં પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ એ સિદ્ધ છે.

ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવામાં વર્ણવેલાં આવશ્યક અનેક સાધનોમાં

વાણીનો નિરોધ એ એક મુખ્ય સાધન છે. ઉભય પ્રકાર સાધનાર સાધ-
કોને તે અવશ્ય સાધવો પડે છે, તેથી અત્ર તે વિશે 'કાંઈક' લખવું ઉ-
ચિત્ત ગણ્યું છે.

સુદ્ધ મુદ્ધિયાં વિચારીએ તો મોક્ષને અર્થે વિવિધ સાધનાનું પ્રતિ-
પાદન કરનાર સકળ સત્શાસ્ત્રોનો મુખ્ય લક્ષ્ય વાણીનો નિરોધ એજ છે.
વાણીનો સર્વ પ્રકારે નિરોધ થતાં કર્તવ્યની પરિસમાપ્તિ થાય છે; અને આ
એકજ સાધન સાધનાર સ્વસ્વરૂપાકાર યર્થ, જીવનમુક્તિના વિલક્ષણ સુખને,
અન્ય સાધનો સાધવાના પરિશ્રમ વિના, અનાયાસ પ્રાપ્ત કરે છે. સ્વલ્પમાં,
નિર્વિકલ્પ સમાધિ એ શબ્દ, વાણીનાં યથાર્થ નિરોધનો પર્યાયજ છે, કોઈ
અન્ય અવસ્થા વિશેષ મૂલ્યક નથી.

સ્પષ્ટ થવા આ પ્રક્રિયાને શુદ્ધ કરીએ. વાણી ચાર પ્રકારનો વર્ણ-
ઈ છે: વૈખરી, મધ્યમા, પરચતિ અને પરા. વાણીકથાનની સહાયતાથી સ-
મીપરચ વા દૂરચ પ્રાણિને અવજ્ઞ થતો ધ્વન્યાત્મક વા વર્ણાત્મક, શબ્દ
એ વૈખરી વાણી છે. અભિમતીનેજ અનુભવમાં આવતો, પણ તેથી
આતિરિક્ત અન્ય પ્રાણિને નહિ અનુભવાતો, અંતરદેશમાં અર્થાત્ કંઠમાં
પ્રકટતો, સુદ્ધ ધ્વન્યાત્મક વા અર્થાત્મક શબ્દ અર્થાત્ વિચાર, એ મધ્ય-
મા વાણી છે. હૃદય દેશમાં પ્રાદુર્ભાવ પામતું વિચારનું પૂર્વરૂપ પરચતિ વાણી
છે; અને મૂર્દ્ધામાં અનુભવાતું યોગીગમ્ય શબ્દનું સુદ્ધમતમ, અલમય, સ્વ
રૂપ તે પરાવાણી છે. વાણીનાં આ સ્વરૂપો જોતાં વિચારવાનને સહજ
જણાશે કે પ્રથમની ત્રણ પ્રકારની વાણીનો નિરોધ કરનાર સાધક નિઃસંકલ્પ
સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે, અને સ્વસ્વરૂપના પ્રાદુર્ભાવમાં એજ અવસ્થા પ્રાપ્તિ
છે, * એ યોગ, સાંખ્ય અને વેદાંતાદિ સમજાસોનો નિર્વિવાદ નિશ્ચય છે.
: યોગ સાસ્ત્ર વૈખરીના નિરોધવાળા સાધકને યોગનો અધિકારિ ગણ-
છે. યથાર્થ વૈખરી નિરોધ જોને સિદ્ધ નથી એવા સાધકને યોગના પ્રથમ અ-
ંગ યમ નિયમ સિદ્ધ કરવા જતાંજ અનાયાસ વૈખરી નિરોધ સિદ્ધ થઈ
જાય છે. મન, વાણી, અને ક્રિયાએ કરીને કોઈ પણ પ્રાણિને દુઃખોત્પત્તિ
નહિ કરવા રૂપ અહિંસાના અનુદાનમાં વાણીની અનેક અનુચિત અને ગિ-

* વૈખરી, મધ્યમા; પરચતિ વાણીરે, વેગ કરીને જવં નય ધાશેરે,
પરાથી પાર તંવ મુખમય થઈને, શબ્દ રહિત પદે સગાશેરે. (શ્રી યશિ-
દવાણી વિજ્ઞાસ. તૃતીય પુરતક).

ધ્યાન પ્રવૃત્તિનો સહજ નિરોધ થઈ જાય છે. સત્યમાં સ્થિતિ કરતાં સત્યને અર્થેજ અહુધા મૌન સેવવું પડે છે. બ્રહ્મચર્યના પાત્રન અર્થે દુર્જનસંગ, સ્ત્રીસહવાસાદિના પરિત્યાગ રૂપ સાહાયક સાધનો યોગતાં, અધિક વાણીની પ્રવૃત્તિથી અનાયાસ વિરકત રહેવાય છે. નિયમના બંધ અંગના સેવનમાં પ્રથમતઃ વૈષ્ણવીનો બ્યભિચારી પ્રવાહ નિરોધી અબ્યભિચારી એકાકાર પ્રવાહ સાધવો પડે છે; અને વૃદ્ધિગત અવસ્થામાં તો વૈષ્ણવીનો નિરોધ નિરોધન થઈ જાય છે. આમ યોગનાં યમનિયમ રૂપ અંગનાં ઉપાંગો સાધતાં ન થણે અંશે વૈષ્ણવીનિરોધ સધાય છે, એ તે તે સાધન સાધનારને અનુભવમાં આવેલું છે. આગળ આસન અંગ સાધતાં શરીરના અવયવાદિની અચંચત અવસ્થા કરવામાં વાણી નિરોધનો અંતર્ભાવજ છે, અને ઉત્તરોત્તર અંગોમાં પણ વૈષ્ણવીનો કેવળ નિરોધ હોય છે. ધારણા અને ધ્યાન સિદ્ધ કરનાર સાધક, મનના રથુક્ત અને સુદૃઢ અનેક વ્યાપારોને અર્થાત્ મધ્યમાં અને પર્યતિ વાણીની ક્રિયાને ભાવનામાં અને પોતાના ધ્યેયમાં જલ્પ કરવાના ચત્રનાજો હોય છે. સવિકલ્પ સમાધિમાં મધ્યમાં અને પર્યતિના નિરોધ પૂર્વક અર્થાત્ સર્વ સંકલ્પના નિરોધ પૂર્વક પરાતીત અવસ્થાનો પ્રવાહ વહે છે, અને નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં પરાતીત અવસ્થાનો યોગી અનુભવ કરે છે. આમ વૈષ્ણવીના નિરોધથી આરંભી, પરિણામે પરાતીત થવું એજ યોગતત્ત્વદ્વધાનો સિદ્ધાન્ત છે.

વિચાર માર્ગને ક્ષેત્રએ તો ભાં પછુ નિસ્પાનિત્ય વિવેકરૂપ પ્રથમ સાધનને સેવતાં અનેક અનિત્ય વસ્તુઓને અર્થે વૈષ્ણવીનો યતો અસદ્વ્યાપાર, તથા મધ્યમાં યતું અનિત્ય વસ્તુઓનું ચિંતન નિરોધવું પડે છે; વૈષ્ણવી સાધતાં, સર્વ અનિત્ય દૃષ્ય પ્રપંચની પ્રાપ્તિની સ્પૃહાના લયાર્થે, વૈષ્ણવીથી મધ્યમાં તથા પર્યતિથી યતો દૃષ્યવસ્તુવિષયક અનેક વ્યાપાર ચિંતનાદિને નિરોધવાં પડે છે; અને રામદમ્ભાદિ, પદ્મ સંપત્તિના અનુસરણમાં પણ ઘણે અંશે વૈષ્ણવી મધ્યમાંદિના અસદ્વ્યાપારોનો પ્રતિરોધ કરવાનો હોય છે. પશ્ચાત્ મુમુક્ષુતામાં તો એક મેક્ષ પ્રાપ્તિથી, અતિરિક્ત અન્ય સર્વ ઈચ્છાના અભાવે વૈષ્ણવી મધ્યમાંદિ વાણીનો અતિ દુર્જન પ્રવાહજ હોય છે, જે અવણુ, મનન, અને નિદિધ્યાસનના યથાર્થ અનુશાનથી નિરોધ નિર્મૂલનને પ્રાપ્ત થાય છે. અદમ સાધન આત્મ સાક્ષાત્કાર અને સમાધિસ્વરૂપે એકજ હોવાથી, વિચારમાર્ગનું પર્યવસાન પણ વાણીના નિરોધ નિરોધમાં આવી અટકે છે.

મિશ્ર માર્ગ જે ભક્તિ, તેનો લક્ષ્ય પણ વાણીનો સર્વ પ્રકાર નિરોધ અને તાહાસા ધ્યેય અથવા સેવ્યાકાર થવું, એ વિના અન્ય મથી. ત્યાં સ્મરણ કીર્તન આદિ અંગના સેવનમાંજ વૈષ્ણવીની સર્વ અસત્ પ્રવૃત્તિ નિરોધાય છે. દાસત્વ, પાદસેવન આદિ અંગેના પાલનમાં સેવ્યની ઈચ્છાનુસાર વર્તવાના દુષ્કર યત્નમાં મનની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિનો અર્થાત્ મધ્યમા વાણીની ક્રિયાનો રોધ રાખવો પડે છે. સમ્યક્ અંગના સેવનમાં પણ વાણીની અગણિત અવ્યયસ્થ પ્રવૃત્તિઓ એક ઈષ્ટસખેચ્છાનુસારિણી થઈ હોય છે. આત્મનિવેદન, પ્રેમ લક્ષણા અને પરામાં, વૈષ્ણવી મધ્યમા અને પશ્ચાતીના પ્રવાહ ઈષ્ટાકાર થઈ ગયાથી નદિવત્ જ ગણ્યા ગયા છે. ક્વચિત્ ક્વચિત્ પ્રેમ લક્ષણામાં ભક્ત ઉચ્ચ સ્વરે રડે છે, ગાય છે; આદિ વૈષ્ણવીનો વ્યાપાર કરતો પ્રતીત થાય છે, પરંતુ તે વ્યાપાર સામાન્ય પુરોહીની વૈષ્ણવીમાં અનુગત ચાંચલ્ય આદિ દોષોથી રહીત, પ્રવૃત્તિવાળો પ્રતીત થતો થકો પણ કુદિત, અગ્નિચારી, અને દેવજ ઈષ્ટાકાર હોવાથી વ્યાપાર કલો જતો નથી. સ્મરણાંતર્ગત પંચવિધ જપના અનુધાનથી શૂન્ય સ્થિતિને પાત્ર સાધકમાં પણ સર્વ પ્રકારની વાણીનો નિરોધ નિરોધ હોય છે, એવું કાંઈક દિકપ્રદર્શન ક્રિયા માર્ગના નિયમ અંગવિશે લખતાં ધણજ ગયું છે, અર્થાત્ અત્ર વિસ્તારની આવશ્યકતા નથી. સ્વરૂપમાં ભક્તિની પરાવધિ પણ વાણીના અરોધ નિરોધથી પમાય છે, એ રખણ છે.

આમ વાણીનો નિરોધ એજ કર્તવ્યનું શિખર સિદ્ધ થયાથી, કર્તવ્યને સાધવા ઈચ્છનાર સાધકની સુગમતાને અર્થે આ કર્તવ્યનું, તથા તેમાં થતી ઉપેક્ષાનું, તેના આરંભ કાળથી અત્રે સ્વરૂપમાં વિવેચન અનુપયુક્ત નહિ ગણાય.

પરમાર્થ માર્ગમાં પ્રવેશેલા, પ્રવેશતા, અને પ્રવેશનાર સાધકોમાંના ધણાખરા સાધકોના અનેક મહાન દોષોમાંનો વૈષ્ણવી વાણીની મિથ્યા પ્રવૃત્તિ, એ એક મહાન દોષ છે. આ દોષથી થતી મહાદાનિવિષે ઝોટકું સખાપ તેટલું સંવેદી નૂનજ છે. ચરમાંગા શ્રી મન્દૂકસિદ્ધાંતવાચક પ્રણીત વેદમય શ્રી સિદ્ધાંત સિન્ધુના પ્રથમ સ્તનમાં વર્ણવેલું વાગિદ્રિયનું ઉન્મત્તપણું, એ સંજ્ઞા આ દોષને આપી શકાય. એ દોષનું સ્વરૂપ કાંઈક આવું છે; એ ચાર એકવા અધિક સાધકો મળતાં, કાંઈએક રથાવર વા જંગમ દષ્ટ વસ્તુના દોષ ઉપર, કાંઈપણ શ્રેયસ્કર હેતુ વિના, માત્ર દોષ જ

તિને સંતોષવા, વા સ્વર્ગારવનું પ્રાધાન્ય સ્થાપવા નિર્યેક અર્થ કરવામાં નિમગ્ન થવું, અથવા તો વ્યવહારિક હિતને પણ ન સાધનાર આડી અવળી અનેક કુચક્ષીઓ કર્યાં કરવી. દૃષ્ય વસ્તુમાં દોષ દર્શન કરવારૂપ અભ્યાસ, એ સાધકોને ઉપાદેય એક સજળ સાધન વર્ણવે છે પણ તેમાં અને આમાં ભેદ એટલોજ છે કે તે સાધન સિદ્ધ કરનાર સાધકને જે જે દૃષ્ય વસ્તુમાં જે જે કાળે સુખ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે કાળે તે તે દૃષ્ય વસ્તુમાં, દોષ દર્શનની સુક્તિદ્વારા દુઃખ બુદ્ધિ સિદ્ધ કરવી પડે છે, પરંતુ સાધકોની આ પ્રવૃત્તિ દોષ દૃષ્ટિ સિદ્ધ કરવા અર્થે નથી. તેમના દ્વેષના પાત્રીભૂત સ્થાવર વા જંગમ પદાર્થમાં તેમને સુખ બુદ્ધિ થઈ હોતીજ નથી અર્થાત્ દ્વેષ્ય વ્યક્તિના દોષો પ્રકટ કરવાના પોતાનો દૈશલ્યને અન્યના આગળ પ્રકટ કરવારૂપ દુષિત ઈચ્છાને દોષ પ્રદર્શનરૂપ સાધનમાં ભેળી દેવું, એ સાધનની અગ્નિતાજ સૂચવે છે. ધણાક સાધકો તો પરમાર્થ સાધનોના અનુદાનમાં પ્રમાદી હોવાથી કાળક્ષેપ કેવી રીતે કરવો તે નહિ સંજવાથી આવી પ્રવૃત્તિમાં પ્રવેશે છે, અને કાળે કરી અભ્યાસનું અભ્યાસમાં રૂપાંતર થતાં તેવી પ્રવૃત્તિ વિના તેમને આશ્વત્થ નથી. અપ્રાસંગિક, તથા હિતકર વા અહિતકરનો ભેદ પણ વિચાર કર્યા વિના મધ્યમામાં જે કાંઈ સ્ફુર્યું તેને વૈભવીમાં નિરંકુશપણે પ્રકટ થતા દેવા રૂપ સ્વૈરાચાર પણ પરિણામે અધ્યાસ રૂપજ થાય છે. “આવેશમાં અમારાથી બોલ્યા વિના રહેવાતું નથી.” અથવા મે અમુક માણસની પેઠે મૌન બેસી રહેવા ધણીએયત્ન કરીએ છીએ, પણ અમારાથી મૌન બેસી રહેવાતું નથી, નકામી કાંઈ કાંઈ પણ ટેવ થઈ જાય છે, એવાં બેદનાં વાક્યો ધણા માણસોને બોલતા આપણે સાંભળીએ છીએ. આવી તેમની અસાધ્ય અવસ્થા ઉપર વર્ણવેલા અભ્યાસ ભૂત અધ્યાસથી થયેલી હોય છે. પ્રત્યેક શરીરવ્યક્તિમાં શબ્દ અને લક્ષણ એ બે મુખ્ય ઉપાધિ રહેલી હોય છે. લક્ષણ પ્રાકૃતમાં સૂત્રા અથવા સૂત્રી શબ્દથી વ્યવહારાય છે. શબ્દ સ્વામિ છે, લક્ષણ સ્ત્રી છે. શરીરમાં ઉઠતા શબ્દમાં અર્થાત્ સ્વામિમાં, લક્ષણ અર્થાત્ સ્ત્રી લીન થાય તાત્પર્યકે તેનેજ અનુસરે, તો સર્વે સુખનો અનુભવ કરે, એમ અનુભવી પુરોનો નિશ્ચય છે.* પરંતુ શબ્દ અને લક્ષણ ઉભય દીર્ઘ કાળ-

* સુરત શબ્દમાં, લીન બને સુખ સાર.

થી વ્યભિચારી થતાં છે. શબ્દ સ્વશરીરસ્થ લક્ષણરૂપ સ્ત્રીથી તૃપ્ત થતો નથી, અર્થાત્ વ્યભિચારી થઈ, અન્ય શરીરગત લક્ષણા વૃત્તિઓ સાથે સંસ્પૃષ્ટ થવા ન્યાં કોઈ અન્ય શરીર સમીપ આવે છે કે તરત મુદ્દમાંથી હૃદયમાં, હૃદયમાંથી કંઠમાં, અને કંઠમાંથી મુખમાં, અપ્રતિહત વેગે ધસી આવી, સમીપસ્થ શરીરગત લક્ષણા, જે પણ વ્યભિચારી હોવાથી-અન્ય શરીરસ્થ શબ્દ સાથે સ્પૃષ્ટ થવાટાંથી રહી છે તેની સાથે સંજ્ઞા કરે છે. શરીરસ્થ લક્ષણા પણ સ્વશરીરસ્થ શબ્દરૂપ સ્વાગિથી અપરિતૃપ્ત હોઈ, વ્યભિચારી થયેલી હોવાથી અન્ય મનુષ્યથી આવવા કોઈપણ દ્વારાથી શબ્દ થાય છે કે તત્કાળ તે શબ્દ સાથે સંસંગન થવા, મને તે સંકાયેમાં યોગ્ય એવી હોય છે તે સાંધી નીકળી તે તરફ ધસે છે. આમ પ્રત્યેક મનુષ્યના શબ્દ વિરોધી વા અવિરોધી મનુષ્યની સાથે સંજ્ઞા થતાંજ, તેની વ્યભિચારિણી લક્ષણા સાથે સંજ્ઞા કરવા અર્થે અનુકૂળ વા પ્રતિકૂળરૂપે પ્રવર્તે છે. વિરોધ વા અવિરોધ અભિમાની માંજ રહ્યો હોય છે. લક્ષણા તો અવિરોધી, તેમજ વિરોધી શબ્દોને તેટલીજ પ્રીતિથી મહણ કરે છે, અને શબ્દ પણ વિરોધી મનુષ્યની લક્ષણા સાથે અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક અગણિત સ્વરૂપોથી સંજ્ઞા કરે છે. એ પરસ્પર વિરોધી મનુષ્યોમાં ચાતૃતા વાગ્યુદ્ધમાં લક્ષણા અને શબ્દનો આ સંજ્ઞા દોષપણુ અંશે ન્યૂન હોતોજ નથી. પ્રતિપક્ષીનાં અનાંત વિધિનાં માલિપ્રદાન આદિ કોર વચનો લક્ષણા એકાગ્ર થઈ મહણ કરે છે, અને તેટલીજ આ તુરતાથી શબ્દ પ્રતિપક્ષીની લક્ષણાનો બળવત્તર અનેક કટુ વેણોથી સંજ્ઞા કરવા ધસે છે. અનુકૂળ મનુષ્યોનાં સંજ્ઞામાં પણ શબ્દ અને લક્ષણાનો આવદાર તેવોજ હોય છે, અર્થાત્ વિરોધ વા અવિરોધ અભિમાનીજ મનાયતો છે. લક્ષણાને મન તો પ્રત્યેક અન્ય શરીરગત-શબ્દ, તેમ શબ્દને મન પ્રત્યેક અન્ય શરીરગત લક્ષણા અનુકૂળજ હોય છે.

ધૈર્યશીલા સ્વાંગમાં આવેલા અન્યના શબ્દ સાથે સંજ્ઞા કરવા લક્ષણા નિરંતર આનુર રહે છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ મધ્યમામાં પ્રકટ થતા વિચારરૂપ શબ્દ સાથે સંસંગન થવા પણ તેટલીજ પ્રીતિવાળી રહે છે. આવી લક્ષણાઓને તે શબ્દ, અથવા અથવા લખાણરૂપ સ્વાંગ ધરી સંતોષ પમાડે છે. શબ્દને લક્ષણા સાથે સંજ્ઞા કરવાની અનિવાર્ય ઈચ્છા હોવાથી નહિરા મંથો ઉપર ગિહાનેના અનાંત પ્રહાર થતાં છતાં પણ, અનેક ચોંટાળાં બાજેલા મનુષ્યો પણ કોઈ પણ લખી બહાર પ્રસિદ્ધ કરવા નિરંતર

આતુરતાવાળા જણાય છે; અને તેજ પ્રકારે ઈશ્વર ચિંતાનાદિમાં સર્વ કાળ વ્યતીત કરવા યોગ્ય વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ધણા વિદ્વાન સરખા મનુષ્યોને, કાંઈ પણ વાસ્તવ શ્રેય ન કરનાર, વર્તમાનપત્ર આદિમાં લખેલા આમગપાટા અથવા એનુંજ કાંઈ બીજું, દિવસમાં ચોડું પણ વાંચ્યા વિના ચેન પડતું નથી. એક અંચ અવસોદા બીજો અવસોદા, બીજા પછી ત્રીજો, ત્રીજા પછી ચોથો, એમ મરણપર્યંત અનેક અંચાદિ અવસોદાવરૂપ આતુરતા, એ પણ આ વ્યભિચારિણી લક્ષણા પ્રતિનુંજ લક્ષણ વિશેષ છે * અહો! શબ્દને અને લક્ષણને સંબંધ થવા રૂપ, ચમત્કારિક છતાં પણ નિલતું યર્થ પડવાથી સાધારણ જેવું યર્થ પડેલું કાર્ય, આવિશ્વ પ્રપંચમાં કેવું યશસ્વીપણે પ્રવર્તી રહ્યું છે ! મર્યદા એનુંજ સામ્રાજ્ય પ્રતીત થાય છે. આ વિશ્વપ્રપંચનો અગણિત કાર્યોમાં એ ઉભયના સંબંધ વિના અન્ય કરુણ પ્રતીત થતું નથી. અવિદ્યાનાં કેટલાં કેટલાં કાર્યો આ ઉભયનો અશેષ સંબંધ વિરામતા વિરામ પામી જાય એમ છે ? અને તેથીજ તત્ત્વવિત મહાત્માઓ, આ લક્ષણા અને શબ્દ ને અન્ય સરીરરથ શબ્દ અને લક્ષણા અર્થે નિરંતર યત્નવાન હોઈ, તેમની સાથેજ સંબંધવાળાં હોય છે, અર્થાત્ એક વ્યક્તિગત લક્ષણા અને શબ્દ પરસ્પર વિયોગી હોય છે, તેમને સ્વસરીરમાં સાંભાવી; સંયોગી કરવાથીજ આ જન્મમંરણ રૂપ જામણની શાંતિ યા-

* આમ લખી આ લખનારનો, સર્વ લખનારની તથા વાંચનારની પ્રવૃત્તિને દુષિત ગંધી કાઢવાનો હેતુ નથીજ, એ વિવેકી વાચકને આ વિષય ધૈર્યથી અંતપર્યંત અવસોદાતાં લક્ષણો આવશેજ. આ સ્થળે માત્ર શબ્દની તથા લક્ષણાની પરમાર્થ માર્ગમાં પાંચક પ્રવૃત્તિને દુષણરૂપ દર્શાવવાનો હેતુ છે. મધ્યિ પયાર્થ દૃષ્ટિમાં તો એ ઉભય પ્રવૃત્તિ દુષણરૂપ ગણાયજ છે, તોપણ જમીને તમ થયેલા પુરૂષને, જેમ પુનઃ અગ્નિ સળગાવે, હુમાડા ખાવે, આદિ પાક તૈયાર કરવાનો પરિશ્રમ દુઃખરૂપ છે, હુમાતુરને નથી, તેમ અપયાર્ય દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત પુરૂષને પયાર્ય દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થતાં પર્યંત, શબ્દ અને લક્ષણાનો સહવ્યાપાર, અધિક દુષણરૂપ ગણ્યો ગયો નથી. શ્રી વસિષ્ઠએ જગતના દિલને અર્થે બોધ આપવારૂપ શબ્દનો વ્યભિચારી વ્યાપાર જ્ઞાતાની આજ્ઞા થતાં પણ દુષિતજ ગણ્યો હતો.

ય છે, એમ અનેક રથને બોધ આપી ગયા છે, ‡ તથા આપે છે. આ પ્રકારે તત્ત્વવિત્ પુરૂષો શિવાય પ્રત્યેક પ્રાણિની શબ્દવૃત્તિને અન્ય પ્રાણિની લક્ષણા વૃત્તિસાથે તેમજ પ્રત્યેક પ્રાણિની લક્ષણા વૃત્તિને અન્ય પ્રાણિની શબ્દવૃત્તિ સાથે સંબંધ કરવાની અનિવાર્ય ઈચ્છા, બહુ કાળના અધ્યાસથી અંતમાં સ્વભાવસિદ્ધ થયેલી હોવાથી, જ્યાં કોઈ વ્યક્તિની નિંદારૂપ, વા દોષદર્શનરૂપ વાક્યો ઉચ્ચરતાં હોય છે અથવા તો વ્યાવહારિક પણ શ્રેયસિદ્ધ કરનાર કુપ્રતીઓ આલતી હોય છે, તેવે સ્થાને શ્રોતાઓની લક્ષણા પ્રતિબૂળ અભ્યાસ નથી પાડેલો હોતો તો, તે શબ્દોના સંબંધ અંગે

* નિઃસંકલ્પ યતુઃ નિઃસંશય, સુતાં શબ્દ ચમ્પીછઃ;

અન્યોઽન્ય વિયોગે જો સમી ભશે, દેશે જરૂર બ્રમાવી, શિક્ષા સાધુને.

(શ્રી નૃસિંહ વાણીવિલાસ પ્રથમ પુસ્તક ૪૯ પૃ ૫૧)

‡ આ રથને એવી શંકા થવી સંભવે છે કે કોઈ પર્યતમાં વનમાં અથવા એકાંત દેહમાં પડેલા મનુષ્યની લક્ષણા અને શબ્દોના અન્યન શબ્દ અને લક્ષણા સાથે સંબંધ છુટી ગયો હોય છે, તો તે સર્વ શું જ નમ્બરણરૂપ બ્રમણથી મુક્ત થયા હોય છે? તો ત્યાં એ સમાધાન છે? એવાં એકાંતવાસી ધર્મી મનુષ્યોનાં લક્ષણાં અને શબ્દ ત્યાં પણ વ્યભિચારીજ હોય છે; અર્થાત્ લક્ષણા તેમજ એકાંતવાસ પૂર્વે જે જે અનુભવ્યું, સાંભળ્યું, જોયું વગેરે હોય છે, તેનુંજ ચિંતન કરે છે, અથવા તો વર્ણનાત્મક શબ્દોના અભાવે અન્યાત્મક શબ્દો સાથે, કે ન્યાય શાસ્ત્રે વર્ણવેલા તૃતીય પ્રકારના ચટાપટ શબ્દો સાથે સંબંધ કરે છે, પરંતુ સ્વસારીરમાં ઉદાતા, પરા, પસ્પતી, મધ્યમા અને વૈષ્ણરીરૂપ વિકારી વાણીથી અતિરિક્ત, ભક્તસ્વરૂપ, અવ્યભિચારી શબ્દ સાથે નિમગ્ન થતી નથી. તેમજ શબ્દ પણ; અન્ય વ્યક્તિગત લક્ષણાના અભાવે વ્યાપારવળો જણાતો નથી તોપણ વ્યભિચારીણી લક્ષણાઓની આસક્તિથી મુક્ત હોવાથી જેમ ધનાદિ પદાર્થોની આસક્તિવાળા ત્યાગી પુરૂષો પદાર્થોની અપ્રાપ્તિ હોવાથી ત્યાગી જેવા જણાતા છતાં, વાસ્તવ ત્યાગી ગણ્યા જતા નથી, તેમ તે શબ્દ પણ મધ્યમા અને પસ્પતિનાં વિવિધ વિકારી સ્વરૂપોમાં રમણ કરતો રહેતો હોવાથી અવ્યભિચારી ગણાતો નથી, તાત્પર્ય એ કે શબ્દ અને લક્ષણા ઉભય સાધનના અભાવથી અવ્યભિચારી પ્રતીત થતાં હોય તે રથને નદિ, પજુ અંતર આસક્તિ રહિત ધર્માર્થ અવ્યભિચારી હોઈ જ્યાં એકતાને પામ્યાં હોય, ત્યાંજ જનમરણ છુટી જાય છે. .

પ્રીતિપૂર્વક ધસે છે, અને તદ્દતજ તે શ્રોતાઓની શબ્દશ્રુતિ સંમુખ રિયત વક્તાની બધા અન્ય મનુષ્યોની લક્ષણાવૃત્તિ સાથે સંબંધ કરવા અર્થે, કંઈ બોલવાનો પ્રસંગ આવતાંજ, અથવા પ્રસંગ ના આવ્યો હોય તો પ્રસંગને બળાતકારથી ઉત્પન્ન કરી, પ્રીતિપૂર્વક ધસે છે, અને આ રીતે વાગિંદ્રિયની અપ્રાસંગિક, અદિતકર, મિથ્યા પ્રવૃત્તિની શ્રદ્ધિ થાય છે. ધણાં મંડળોમાં અથવા બીજાં બે ચાર પુરૂષો બેઠા હોય તેવે સ્થાને કોઈ પ્રસંગ ઉપર વાતો ચાલતાં, થોડો સમય જતાં, મૂળપ્રસંગનો ક્યાં રહે છે, અને વાત ક્યાંની ક્યાં હતરી પડેલી આપણે યશીચાર આશ્ચર્ય સાથે જોઈએ છીએ, તે આ મિત્ર મિત્ર શબ્દ અને લક્ષણાવૃત્તિઓને પરસ્પર સંબંધ કરવા-રૂપ અમર્યાદ આતુરતાનુંજ પરિણામ છે. રમતે દિવસે અથવા નવરાસના સમયમાં ધણા માણસો બેઠા બેઠા કલાકોના કલાકો ગપ્પાં મારવા કરે છે, અને એમાંજ તેઓ આનંદ માને છે, એ પણ આ બ્યભિચારી શબ્દ અને લક્ષણાવૃત્તિની અનયધિ પ્રીતિનું પરિણામ છે. કોઈ મનુષ્યની સાથે વાત કરતાં, આપણી વાત પૂરે પૂરી શ્રવણ કરવા વિના વચમાંજ તે બોલી ઉઠે છે, એ પણ આપણી લક્ષણાવૃત્તિ સાથે સંબંધ કરવા તેની શબ્દશ્રુતિમાં રહેલી અગાધ પ્રીતિનો મહિમા છે. રસ્તે ચાલતાં નાચકા આદિનાં ગીત વાદ્યાદિનો ધ્વનિ કાને પકડતાં, ધણાં મતિમંદ મનુષ્યો દિશ્મૂક સરખાં તે શ્રવણ કરવાં નિર્લજ્જ થઈ ઉભા રહે છે, એ પણ આ લક્ષણાવૃત્તિની શબ્દ ઉપરની અમર્યાદ પ્રીતિનો ચમત્કાર છે. મુલાવસ્યામાં ગીત વાદ્યાદિની પ્રીતિથી મર્યાદ મોહિત થઈ ઉન્માર્ગગામી થયેલા અનેક મુલકોમાં આ બ્યભિચારી શબ્દ અને લક્ષણાવૃત્તિનુંજ સામ્રાજ્ય પ્રતીત થાય છે. ધ્યાનમાં અથવા સચિદ્રૂપ સમાધિમાં નિમગ્ન થયેલા સિદ્ધ સરખા પુરૂષોનું અપ્સરા આદિનાં સુમધુર ગાનથી ઉત્થાનાવસ્યમાં આકર્ષાઈ આવવું, એ પણ આ લક્ષણાવૃત્તિના શબ્દ ઉપરના પ્રગાઠ પ્રેમનો પ્રતાપ છે. *

* શ્રી નારદાદિ ઈશ્વરના પરમ ભક્તો સંગીતના અનુદાનમાંજ તત્પર રહી પરમેશ્વરના અનુમદને પામ્યા છે, એમ દદાન્ત આપી આ વિષયમાં કોઈ વિરોધનું સ્થાપન કરે તો ત્યાં એટલુંજ સમાધાન છે કે તેવા પરમ ભક્તો સ્વશરીરરૂપ બ્યભિચારી શબ્દને, ઈશ્વરસ્વરૂપમાં એકાકાર અબ્યભિચારી કરી, તે શબ્દમાંજ સ્વલક્ષણુને તન્મય કરી પરમાત્માના અનુમદને પામ્યા છે, અને તેમણે વીણા આદિ વાદ્યોએજ ઉદ્દેશમાં સાહાયક

॥ ૐ શ્રી ॥

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય.

(અનુસંધાન ગતમાસ દર્શન ૨ પૃષ્ઠ ૩૮ થી)

હવે સુવર્ણના શૃંગારો લઈએ. સુવર્ણ પૃથ્વીના ગર્ભમાં અમુક પ્રકારના સજાતીય પરમાણુઓનું વિવિધ દેશમાંથી વિવિધ સત્તાદ્વારા, એક દેશમાં આકર્ષણ તથા સંયોગ થવાથી ધાતુ સાથે ગણાતા પરમાણુ સમૂહ શિવાય બીજું કંઈ નથી. સુવર્ણના અલંકારો ધણવવામાં, તેના પર મમત્વ અભિમાન ધરાવનારા મનુષ્યો તેમાંથી એક પણ રત્નકણુ ઓછું નયાવ તેને માટે કટલી ચોક્કસી રાખે છે એ સ્વર્ણને સુચાત છે. વીસ તોલા વજનનો સુવર્ણનો એક કટકો અથવા પરમાણુ પુનઃ લઈએ એ કટકો આપણા હાથમાં પણ પૃથ્વીમાંથી તરત કાઢેલો આવતો નથી. પરંતુ ઘણું કરીને વ્યાપારીને લાંથી આવે છે. તે આપણા હાથમાં આવતાં પૂર્વે તે એ કટકાના પરમાણુઓની રચના અનેક પ્રકારે બદલાઈ ગયેલી હશે. અર્થાત્ આ રૂબરૂમાં એ ઢાળકાના રૂપમાં હશે. ઢાળકાનું રૂપ એ સુવર્ણની સમસ્થિતિ અથવા સામ્યાવસ્થા કહેવાય. તાપતાનિર્દિષ્ટિયાવડે એ ઢાળકામાંથી કંઈ અલંકાર બનાવવામાં આવેલ હશે, એટલે સમસ્થિતિમાંથી વિકારી સ્થિતિમાં અણાયમે હશે. પુનઃપ્રસંગ પરત્વે ગણાતાં વિકારી સ્થિતિમાંથી બદલાઈને સમસ્થિતિમાં ઢાળકાના રૂપમાં આવેલો હશે. એ પ્રમાણે અનેક ઘટમાં ઘટાઈ ધણઈને અનેકવાર સમ તથા વિકારી પરિણામને પામીને હેવટ ગણાતાં પ્રસ્તુત કટકો રૂપ સમસ્થિતિમાં આવેલો હશે. એ વીસ તોલાને ગાળી અનુકૂળ રૂપમાં ઢાળકો સાધનરૂપે મોજાતું છે. અન્યના સુમધુર શબ્દોમાં સ્વસહણુને વિલીન પમાડી તેઓ પરજોતાં, શૂં પદને પામ્યા નથી; અને શબ્દનું વ્યભિચારી સ્વરૂપ મટાડી, એને પરચિતરૂપ, એકાકાર કરી (પદની ગમે તે સાહચર્યક સાધનો સુધારી અવ્યભિચારી ગૂંચાળી, પરિણામે શબ્દાતીત થવું એ તો આ વિભવ સાધનના અભાવથી અપચ્છ અંતર આસક્તિ રહિત પામાં તેમની લક્ષણોનો નિરંકુશ પ્રવાહ તે પુમાં હોય, ત્યાંજ જન્મમરણ પુરું.

પાડીને પ્રથમ તો પુરૂષને હાથે પેહેરવાના નક્કર દડાં કરાવ્યાં. એટલે કડાંની ઉત્પત્તિ થઈ. અનેક વર્ષ વ્યતીત થયાં પશ્ચાત્ અનેક સ્ત્રી પુરૂષોના રાગદેવતાં સાંધતબૂત થયા પછી એ કડાંનો ઉપયોગ ન જણાવાથી તેને ગળાવી પુરૂષને પેહેરવાની હીરાકંડી કરાવી. એટલે કડાંનો નાશ થયો અને હીરાકંડીની ઉત્પત્તિ થઈ. એ પણ અનેક સ્ત્રી પુરૂષોના રાગદેવતાં હેતુબૂત થયા પશ્ચાત્ કેટલેક વર્ષે બાંઝી તુટીને નિરૂપયોગી જણાવાથી, તેને ગળાવી સ્ત્રીઓને હાથે પેહેરવા યોગ્ય નક્કર સાંકળાં તથા બંગડી (કંકણ) ની એક એક બેડ કરાવી એટલે હીરાકંડીનો નાશ થયો અને સાંકળાં તથા કંકણની ઉત્પત્તિ થઈ એમ જણાય છે.

આ સર્વ ધડબાંડમાં આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે તેનું તેજ સુ-
વર્ણ એકવાર સામ્યાવસ્થા તથા એકવાર વિકારી અવસ્થા એમ ત્રણે ક-
રીને અનેકવાર અવસ્થાંતરને પામે છે એ સિવાય બીજું કંઈ નથી. કેટલે
એક કાળે પ્રસ્તુત સાંકળાં તથા કંકણનો ઘાટ પણ રચિતિત જણાવાથી
નવિન અક્ષર કરવા માટે તે અનેક ગળાવી એક દાળકો પડાવ્યો એ-
ટલે સાંકળાં તથા કંકણનો નાશ થયો જણાયો. વિકારી અવસ્થા બદલાઈ
ગઈ, તથા આરંભમાં જે સમસ્થિતિમાં સુવર્ણ વેચાતું સીધું હતું તે રૂ-
પમાં પાછું આવ્યું. અત્રાંતર કાળમાં અનેકવાર વિકારી પરિણામને પામ્યું.
અનેક સ્ત્રી પુરૂષોમાં રાગદેવતાની પ્રતીતિ કરાવી. અનેક કુટુંબોમાં કથક ઉ-
ત્પન્ન કરાવી તેમનામાં વાઢ્યા વેર સ્થાપન કર્યો. અનેકને સરકાર દરબારમાં
જતા કર્યા તથા પ્રસંગે કોઈનો પ્રાણાન્ત થવામાં પણ હેતુબૂત થઈ તેને
પિશાચાદિ નીચ યોનિનો અધિકારી કર્યો. આ સર્વ તો મનુષ્ય પ્રાણીની સુ-
વર્ણ ઉપરની સ્વાભાવિકી આસક્તિના પરિણામ છે. આજુ વિવિધમાં તો
અત્રાંતરકાળમાં જે અનેક અક્ષરોના ઉત્પત્તિ તથા નાશ થયાં તેમાં શું
ગયું તથા શું આવ્યું તેનોજ માત્ર વિચાર કરવાનો છે.

ઉપર પ્રમાણે અનેક ઘાટ બદલવામાં અથવા એકનો એક ઘાટ પણ
ધણું વર્ષ રહેવામાં ધસારાને સીધે કેટલાએક પરમાણુઓ આ પરમાણુ સ-
મૂહથી વિયુક્ત થાય છે ખંડ તથાપિ એ સર્વ ઘાટનું સ્ફાણ કરવામાં તથા
ગળાવતી અને ધણવતી વખતે સુવર્ણના અભિમાની તરફથી એટલી તો
સંભાળ રાખવામાં આવે છે કે પરિણામે લાજુબ, યોગ્ય પરમાણુઓ

આ સમૂહથી છુટા પડે છે. એ છુટા પડેલા પરમાણુઓ પણ અસ્તિત્વમાંથી જતા રહેતા નથી. પણ પોતાનાઆદિ કારણરૂપ પૃથ્વી સાથે મળી જાય છે. મળીને માટી રૂપ થઈ જતા નથી. તેને જે સંયોગીકરણથી તેઓ મુવર્ણપણાને પામેલા છે, તેનાથી ઉત્તરી ક્રિયારૂપ પૃથ્વ કારણ થોડી રીતે ધ્યા શિવાય કારણરૂપતાને પામવું એ અસંભવ છે. મળી જવું એટલે ધણા માટીના રજકણોમાં મુવર્ણના એક બે રજકણોનું ભિન્ન રૂપે પ્રતિત ન થવું એજ છે. સોનીને-લાં ગાળવાની તથા ધડવાની ક્રિયામાં છુટા પડેલા પરમાણુઓ સોનીના વાસીદામાં વળાઈને તેનો કચરો ધૂળધોવાને લાં જતાં ધૂળનું સંશોધન થતાં, પુનઃતેથી છુટા પડી, અન્ય મુવર્ણ સમૂહ સાથે સંયુક્ત થાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે હાં હીરાકંઠી સાંકળાં તથા કંકણ એ સર્વની ઉત્પત્તિ તથા નાશમાં મુવર્ણનો એક પણ પરમાણુ અસ્તિત્વમાં વધતો ઓછો થતો નથી. એ સર્વની ઉત્પત્તિ તથા નાશ, એ એકજ પરમાણુ પુંજની એક રચનાનું બદલાવું, અને નવી રચનાનું થવું અને તેથી એક નામનું બદલાવું અને અન્ય નામના સંકેતને પાત્ર થવું, એ શિવાય બીજું કંઈજ નથી. પ્રત્યેક વસ્તુના પરમાણુઓની અમુક પ્રકારની રચના એનેજ રૂપ, ધાટ અથવા આકૃતિ કહીએ છીએ. એ આકૃતિના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં જણાશે કે પરમાણુ રૂપ દ્રવ્યથી એ કંઈ ભિન્ન વસ્તુજ નથી. અને નામતોબ્યવહાર અજ્ઞાપવાને કેવળ આરોપિત તથા વસ્તુ સાથે કોઈ પણ પ્રકારના સંબંધથી સંહિત છે. નામ એ કંઈ વસ્તુ નથી એટલુંજ નહીં. પરંતુ રૂપને વસ્તુ સાથે જોડેલો નિકટ સંબંધ ગણાતો હશે તેટલો પણ એનો ગણાતો નથી.† રૂપ એ દ્રવ્યથી ભિન્નવસ્તુ ન હોવાથી અમુક પ્રકારની

* શંકા-તર્કશાસ્ત્રમાં દ્રવ્ય તથા શુણ્ય એ બે ભિન્નપદાર્થ અંગીકાર કર્યા છે અને અત્ર શુણ્યને દ્રવ્યથી ભિન્નવસ્તુ ગણી નથી એ પરસ્પર વિરોધ જણાય છે.—તેના ઉત્તરમાં એ કે એક શબ્દનું ઉચ્ચારણ થવાથી અંતઃકરણમાં જે અર્થનું કાલ થાય તેને (પદસ્ય અર્થઃ અભિધેયોવા) પદાર્થ કહેા છે. અને તેથી આ જગતમાં જેના જેના ઉપર શબ્દના સંકેત મઠ શકે, જે જે શબ્દના વિષય છે, તે સર્વને શબ્દવડે વર્ણાતા અર્થ એટલે પદાર્થ ગણી તર્કશાસ્ત્રે તેમનું વર્ગીકરણ કર્યું છે. એ શાસ્ત્રમાં, ઇચ્છા, દેવ, પ્રયત્ન વગેરે શુણ્ય હોવાથી પદાર્થ કહા છે. તેમજ અભાવને પણ

ધણકાળથી જંધાપડી આધ્યાસિકી વૃત્તિનકે પ્રતીતિ માત્ર છે જે મ-
હાત્માની તે વૃત્તિ કારણમાં લય પામેલી છે તે તો સર્વત્રરૂપાદિ ઉપાધિનો
બાધ કરી વસ્તુ માત્રનોજ અનુભવ કરે છે તેમ નામ એ પણ અંતઃકરણ
રૂપ સમુદ્રનો એક તરંગ માત્ર હોવાથી પ્રતીતિ માત્રજ છે. આ ઉપરથી
એ નિશ્ચય થાય છે કે પ્રસ્તુત કડાં, હીરાકંડી, સાંકળાં તથા કંકણ વગેરે-
ના ઉત્પત્તિ નાશમાં સુવર્ણનો પરમાણુ સમૂહ તેનો તેજ રહે છે તથા જી-
ને ઠેકાણે પણ જ્યાં પરમાણુઓનું આવવું જવું થાય છે ત્યાં પણ જે પ-
રમાણુઓ વર્તમાન અણકારમાં છે, તે પૂર્વે જે જીન અણકારમાં હતા
તેના તેજ છે. તાત્પર્ય એ છે કે એક પણ પરમાણુ નવો અસ્તિત્વમાં આ-
વતો નથી અથવા અસ્તિત્વમાંથી એછો થતો નથી, એ ચાર અણકારો
વસ્તુતઃ એકજ છે. એમાંના એક એકની ઉત્પત્તિ અને નાશ એ એક એક
નામ રૂપના બદલાવા શિયાવ જીનનું કંઈજ નથી. અને નામરૂપ પૂર્વે જણા-
વ્યા પ્રમાણે પ્રતીતિ માત્ર અને પ્રતીતિરૂપે પણ અનિત્ય તથા અસ્થિર છે.
તેથી ઉત્પત્તિ તથા નાશના સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં પ્રતીતિ માત્રજ સિદ્ધ
થાય છે.

ઉપર વર્ણવેલાં ત્રણ દૃષ્ટાંતો સાદાં છે. મૃત્તિકા તામ્ર, તથા, સુ-
વર્ણ એ ત્રણની અનેક વસ્તુઓની ઉત્પત્તિમાં કોઈ પરમાણુ નવો અસ્તિ-

પદાર્થ કલો છે. તેથી તર્કશાસ્ત્રકારે પદાર્થ શબ્દ ઉપર જે સંકેત કરેલો છે,
તથા તે સંકેતને લઈને જે ધોરણ ઉપર વર્ગીકરણ કરેલું છે તે ધોરણ
પ્રમાણે દ્રવ્ય તથા ગુણનું બિન્ન પદાર્થ તરીકે ગણાયું એ સંમત છે. પદાર્થ
તથા વસ્તુ એ બે યદ્યપિ રૂઢિમાં સેજાસેજા વપરાય છે તથાપિ બિન્ન બિન્ન
શાસ્ત્રોના પારિભાષિક શબ્દો છે. વસ્તુ એટલે જડ તથા ચેતન એ બેમાંથી
એક. તેથી દ્રવ્ય તથા તદ્દગત ગુણ (રૂપ વગેરે) એ બે બિન્ન પ્રતીતિવાળા
તથા શબ્દના વિષય હોવાથી બિન્ન પદાર્થ છે ખરા પરંતુ સમવાય સંબં-
ધવાળાએ બે બિન્ન વસ્તુ નથી.

+ વસ્તુ તથા તેના નામનો અથવા પદાર્થ અને તેનું જ્ઞાન કરાવ-
નાર પદ એ બેના સંબંધનો અભાવ પ્રતિપાદન કરવા જતાં પ્રસ્તુત વિષ-
યનો ભંગ થવાના બળથી વિસ્તાર ન કરતાં, એ અભાવ સર્વ તત્ત્વવિત પુ-
રોનો સંગત હોવાથી આ વિષયમાં સિદ્ધ તરીકે અડચણ ક્યાં છે.

ત્વમાં આવ્યો એવી ભ્રાંતિ બાળ્યેજ થાય છે. તેમજ તેમનો નાશ થવાથી તેઓ આપણી બુદ્ધિ ન પહોંચે એવી રીતે અદૃષ્ટ થતા નથી તેથી મનસ્વિત્વમાંથી ટળી ગયા એવી ભ્રાંતિ પણ જન્મ કરીને થતી નથી. એ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિથી તથા પ્રાપ્તિ માટે આરંભેલું પ્રયત્ન સફળ નિષ્ફળ થવાથી જોટલા હર્ષ શોક થાય છે, તેટલા તેમના રૂપાંતર બેવાથી થતા નથી. પરંતુ જ્યાં અગ્નિવડે, સાધાગણ મનુષ્યની બુદ્ધિ ન પહોંચી શકે એવી રીતે રૂપાંતરને પામી અદૃશ્ય થવા રૂપ નાશને પામતી વસ્તુઓથી ખરેખરો કલેશ થાય છે. તેમજ અંડજ સ્વેદજ ઉર્જિજ પ્રાણીઓના જન્મ મૃત્યુથી આ સર્વ નવાજ અસ્તિત્વમાં આવ્યા અથવા અસ્તિત્વમાંથી સર્વ કાળને માટે ઓછા થયા એવી ભ્રાંતિ થાય છે. અને સંજ્ઞાથી વર્ગમાં બાલકનો જન્મ થવાથી આ બાલક નિઃસંશય નવુંજ અસ્તિત્વમાં આવ્યું એવી તથા કોઈનું પણ મૃત્યુ થવાથી આ માણસ નિઃસંશય સર્વ કાળ માટે અસ્તિત્વમાંથી ઓછું થયું એવી ભ્રાંતિ ધણીને થાય છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ કાર્ય કારણ સંબંધના તથા રૂપાંતરના નિયમને જાણનારા એવા તથા ન જાણનારા એવા અસંખ્યને પોતપોતાના સંજ્ઞાથી વર્ગમાં જન્મ મૃત્યુ થવાથી આસક્તિના પ્રમાણમાં હર્ષ શોક થયા વિના રહેતો નથી. માટે તેમનાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશના વારતર સ્વરૂપ ધ્યાનમતિ વિચાર કરવાના ઉદ્દેશથીજ આ વિષય આરંભાયો છે. (અપૂર્ણ.)

॥ ૐ શ્રી ॥

ભક્તિ અથવા પ્રેમ.

(અનુસંધાન ગયા દર્શનના ૪૬ મા પૃથ્વી.)

જ્યારથી એક પદાર્થ પ્રતિ પ્રેમ અથવા ભક્તિ થાય છે અને અન્ય પ્રતિ નથી થતી ત્યારથીજ એ સિદ્ધ થાય છે કે તે પ્રેમ વા ભક્તિનો વિષયભૂત પદાર્થમાં દૃષ્ટને કંઈ વિશેષતાનું જાન થાય છે, તાત્પર્ય એ કે પ્રેમના વિષયભૂતને ઉપાસ્ય થવા માટે વિશેષતાનું જાન કારણરૂપ છે. તે વિશેષ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્યનું હોય છે. વંસ્તુતઃ તે ઉપાસ્યમાં શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્ય છે કે નહિ એ તપાસવું એ કંઈ પ્રેમવૃત્તિનું કામ નથી. કોઈ પણ કારણથી તે પદાર્થમાં ખરું જોડું પણ શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્યનું જ્ઞાન થયું કે તરત વૃત્તિ-તેનાં પ્રતિ ધ્યાન કરતી દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

પછી જો તે ઉપાસ્યમાં શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્યનું અસ્તિત્વ અસત્ય હશે છે તો વૃત્તિ શમે છે. અથવા તો મૂર્ખના અધ્યાસના બળે દેહલોક કાળ વળેલી રહે છે તોપણ વૃત્તિમાં અસંતોષરૂપ દુઃખ યઈ વ્યભિચાર તો આવસ્ય યાય છે. માટે ઉપાસ્ય શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્યવાળો હોવો જોઈએ એમ કહેવું કંઈ નવું નથી. તેમાં પણ જો ઉપાસ્ય મર્યાદાવાળાં શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્ય મુક્ત હોય છે તો ભક્તિરૂપ વૃત્તિ કેટલોક કાળ તેના પ્રતિ રહે છે ખરી પણ તે વખતમાં એ તે મર્યાદાવાળા સામર્થ્ય મુક્ત ઉપાસ્યથી તે પોતાના બ-ક્તનાં સપૂર્ણ દુઃખ દૂર ન થવાથી સુખેન્ધવાનુ ઉપાસકરૂપ ભક્તને દુઃખ દૂર થતાં નથી તેથી તથા પોતાના ઉપાસ્યથી અધિક શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્ય-વાળા ઉપાસ્યનું જ્ઞાન થતાં, અથવા તેના ઉપાસ્યના ઉપાસકની અપેક્ષાએ પોતાની ન્યૂનતાનું જ્ઞાન થતાં, તથા તેના ઉપાસક પ્રતિ પોતાની પ્રતિબદ્ધ શક્તિ થવાથી વૃત્તિમાં અસંતોષ યઈ વ્યભિચાર યાય છે. આજ કારણથી મર્યાદા મુક્ત સામર્થ્યવાળા ઉપાસ્યરૂપ ધન, ધરા, ભૂતાદિ, દેવતાઓ વગેરે-ના ઉપાસકો ક્ષેત્રથી મુક્ત ન થતાં ક્ષેત્રરૂપ આદ્યી મસ્ત દેખાય છે. આથી એ નિયમ સિદ્ધ થયો કે ઉપાસ્ય મર્યાદાવાળા શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્ય મુક્ત ન જોઈએ અર્થાત્ નિરતિશય શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્ય મુક્ત જોઈએ. આ કારણથી પણ ધન, ધરા, ભૂત પ્રેતાદિ, તેમજ અન્ય ક્ષુદ્ર દેવી દેવતાઓ યથાર્થ ઉપાસ્ય નથી—ઉપાસ્યત્વને યોગ્ય નથી.

આ વગેરે અનેક કારણોથી પણ ધનાદિ પદાર્થોના ઉપાસ્યત્વની દાનિ ધાય છે. ઉપર જે કહ્યું તેમાંજ ઉપાસ્યના ગુણો તો સ્પષ્ટ આવીજ ગયા છે. તો પણ યોગ્ય ઉપાસ્ય કોણ છે તે નિર્ણય કરવા માટે અત્રે તે ગુણો ભેગા કરીએ.

ઉપાસ્ય અવિકારી, નિલ, ચેતન, સ્વતંત્ર, શુદ્ધ સાત્ત્વિક હોવા જોઈએ તથા તેમનામાં નિરતિશય શ્રેષ્ઠતા તથા સામર્થ્ય હોવાં જોઈએ. તો સંસાર તથા સંસારની બદાર જોતાં એવો પદાર્થ—જે એ સમગ્ર લક્ષણુ લક્ષિત હોય અને તેથી યોગ્ય ઉપાસ્ય હોય એવો—શ્રી સમષ્ટિ ભગવાન તથા તેમનાં લીલાવિગ્રહ અને જીવન્મુક્ત પુરુષો શિવાય કોણ છે ? કોઈજ નહિ. માટે એ ત્રણમાંથીજ કોઈ યોગ્ય ઉપાસ્ય હોઈ શકે. તેમાં પણ શ્રી સમષ્ટિ ભગવાનની કોઈને સાક્ષાત્ મુખનું જ્ઞાન થવું—સિદ્ધ થયા પૂર્વ દૃષ્ટિગોચર થવાનું નહિ અને તેમનાં લીલા વિગ્રહ તથા જીવન્મુક્ત મહાત્મા

આ તેમનાથી અનન્યજ છે તેથી તથા તેમના તરફથી અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ, તેમની આગી દૃષ્ટિથી અનંત ક્લેશોની નિવૃત્તિ, તેમની શરીર ક્રિયા મનદ્વારા સમીપતાથી વૃત્તિમાં અપાર આનંદ, તેમની સુમનોદર આકૃતિથી ધ્યાનની સુલભતા વગેરે અસંખ્ય કારણોથી સૌથી શ્રેષ્ઠ ઉપાસ્ય અર્થાત્ યથાર્થ ઉપાસ્ય તો માત્ર પરમાત્મ સ્વરૂપ શ્રી હૃદય લીલા વિચિત્ર તથા છ-વન્મુક્ત પુરુષોત્તમ છે. જે કારણથી સમષ્ટિ ભગવાન કરતાં તેમના લીલા વિચિત્રની ઉપાસ્ય તરીકે શ્રેષ્ઠતા અંગીકાર કરાય છે તે કારણથી વિદેહ મુક્ત કરતાં છવન્મુક્ત પરમાત્માની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ થાય છે તેજ કારણથી વર્તમાન લીલા વિચિત્રની ગતલીલા વિચિત્ર કરતાં શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ થાય છે અને એવાજ પુરુષાકૃતિ પરમાત્મા શ્રી સદ્ગુરુ પદને યોગ્ય છે, માટે યથાર્થ ઉપાસ્ય શ્રી સદ્ગુરુજ છે એ નિર્વાદ સિદ્ધ થાય છે.

આ ઉપાસ્ય સર્વને પ્રાપ્ત નથી માટે એ અંશ અપૂર્વ હોવાથી વિધાન કરવા યોગ્ય છે.

હવે ભક્તિ અથવા પ્રેમની પ્રતિ વિચાર કરીએ તો એમાં પણ કાઈ અપૂર્વ ભાગ છે એમ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. ઉપર કહેલા અનેક પ્રકારના ઉપાસકોનો પોતાના ઉપાસ્ય પ્રતિ પ્રેમ (અથવા ભક્તિ) છે ખરો પણ તે યજ્ઞ સ્થળે સમર્પણ બેવામાં આવે છે, અર્ચના નથી. ભક્તિની અમર્યાદ અવસ્થાનેજ પરાસંજ્ઞા પણ અપાય છે. અને એ પરાકાષ્ટાને પામેલી પ્રેમરૂપ વૃત્તિ વિશેષજ અન્યભિચરિત વૃત્તિ કહેવાય છે. જે વૃત્તિને અંથયા અંતઃકરણને પોતાના ઉપાસ્યથી ઈતર સર્વ પદાર્થપર આરંભમાં દૃઢ ગ્રહણ અથવા તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે તથા જેને અંતમાં ઈતર સર્વ પદાર્થોના અસ્તિત્વની અપ્રતીતિને લીધે તે પદાર્થોથી સુખ દુઃખ ઉભયતુલ્ય જ્ઞાન ગંધિત થાય છે તે વૃત્તિ અન્યભિચરિત છે. પોતાના પતિનાં પ્રાણુ છુટકા સાંભળી તત્કાળ સ્વાભાવિક રીતે શરીર તથા પ્રાણનો વિયોગ ક્રાંતનાર વૃત્તિવાળી સતીઓની વૃત્તિ અન્યભિચરિત છે. જે વૃત્તિ પ્રદ્વાદની પરમેશ્વર પ્રતિ હતી, જે વૃત્તિના બલથી અનેક દુઃખોને પ્રદ્વાદે આડગ થઈ સુખરૂપે સદન ક્યોં હતાં, જે વૃત્તિના બળથી ઈતર સર્વ પદાર્થ પ્રતિ પ્રદ્વાદને તીવ્રપરવિરાગ હતો તેજ વૃત્તિ અન્યભિચરિત છે. જે વૃત્તિ પરમ હારથિક શ્રી શ્રેયસ્સાધક વર્ગ તરફથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા શ્રી સુરેશ ચરિત નામના અદ્ભુત ગ્રંથમાં "દેવી"ની સુરેશ પ્રતિ બેવામાં આવે છે તે વૃત્તિ અન્યભિચરિત છે. જે નાવિકા માટે એક કવિ—

મહરાવિરતૌ મધ્યે વાઙ્મુક્તતોઽપિ પરેણ વા
કિમુત સકલે યાતે વાઙ્મિ પ્રિય ત્વમિહૈપ્યસિ ।
इति दिनशतमाप्यं देशं मियस्य यियाततो
हरति गमनं बालाङ्गलपैः सवाप्प गलज्जलैः ॥

પ્રથમ પ્રદર વ્યતીત થયાથી, કે મધ્યાન્હના અંતમાં અર્ધાત્ દ્વિતીય પ્રદરમાં કે ત્રીજા પ્રદરમાં, કે આખો દિવસ પૂરો થતાં હોય પતિ તમે હ્યારે પાછા આવશે, એ પ્રભાણે જાણ સહિત ગદ્ગદ કંઠથી જોણતી સ્ત્રી, જ્યાં જતાં એક શત દિવસ લાગે એવા દેશ પ્રતિ જવાને તૈયાર થયેલા, પોતાના પ્રેમના વિષય રૂપ પતિના ગમનને અટકાવે છે—

એ પ્રભાણે કહે છે તે નાવિકાની વૃત્તિની અવસ્થાથી પણ કેટલીક ઊંચી અવસ્થાને અમર્યાદાવસ્થા અથવા અબ્ધિચરિત વૃત્તિ કહેવાય છે. એ પ્રદરની અમર્યાદાવસ્થા સર્વ રચને પ્રાપ્ત નથી. કેમકે પ્રાપ્ત ધનના ઉપાસકને પણ યશસ્વી, શરીર સંપત્તિની તથા અન્ય પદાર્થની પ્રીતિ હોય છે, યશસ્વી ઉપાસકને શરીર સંપત્તિની, આદારાદિની, શુદ્ધયાશ્રમ આદિની તથા અન્ય પદાર્થની પ્રીતિ હોય છે. એજ પ્રભાણે બીજા ઉપાસકને પણ સમજવું. તેથી એ સર્વ ઉપાસકની શક્તિના વિષયરૂપ એક પદાર્થ નથી પણ અનેક છે તેથી એ સર્વની વૃત્તિ બિચરિત છે. તેમજ અનેક ઉપાસ્ય હોવાથી એક ઉપાસ્યના વિયોગ વા નાશથી તે ઉપાસકનો પ્રાણ જતો નથી કેમકે તે ઉપાસકની વૃત્તિએ અન્ય પદાર્થ વિષે જેઓ વિદ્યમાન હોય છે તે પદાર્થ વિષે—છટ સાધનતા યુદ્ધિ કરેલી છે, તેથી સુખ્ય ઉપાસ્ય પ્રતિની પ્રેમરૂપ વૃત્તિ અમર્યાદા અવસ્થાને પણ પામેલી નથી, તેથી ભક્તિ વિષયમાં પણ અમર્યાદાવસ્થા અપૂર્વ કદીએ તો ચાલે, અને તેથી શાસ્ત્રમાં એ અવસ્થા વિધાન કરવા યોગ્ય છે.

આ સર્વ ઉપરથી યથાર્થ ભક્તિનું સ્વરૂપ એ સિદ્ધ થયું કે “પરમ કારણિક, સર્વ શક્તિમાન, સર્વજ્ઞ આદિ ત્રિશેષણુ યુક્ત શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાનનાં અમર્યાદાવસ્થા વાળો પ્રેમ” શાસ્ત્રમાં પણ ભક્તિનું સ્વરૂપ એજ કહ્યું છે:—

(૧) પરમકારણિક—કિંકરીપ્રતસકન્નાચાર્યવર્ગ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્ય—ભગવત્ પૂન્યપાદ પ્રણીત શ્રી સિદ્ધાંત સિન્ધુ નામના ગ્રંથમાં ભક્તિનિરૂપણ

શ્રી સહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨, — માય કૃષ્ણ ૧૪ સં. ૧૯૪૬ દર્શન (અંક) ૪.

સાધકની ઈષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

૫૬.

છને આપકુ જોવા નહિ, એ રાગે.

અગનરૂઝ બાપ યતો નથી, પ્રભુ' સુક્તિ અનુપમ આપજો. ૨૬.

વૃત્તિ નિરોધ હું આદરું, પડતું નથી પણ પાધરું;

મન ખેલતું જોય વાંદરું, આચર્ય એનું શાપજો. અગનરૂઝ

મમ બાળપણ બધું વહી ગયું, વિપત્તિ યુવામાં મન યમું;

કર્તવ્ય હજુએ ના લલું, વિપરીત મતિબળ શાપજો. અગનરૂઝ

દાણુ સ્થળ તરંગ ઉઠે ઘણા, કામાદિ વૃત્તિઓ તથા;

દિગ્વિત નથી જતા હજ્યા, મૂળમાં દયા ધરી આપજો. અગ

વૈરાગ્ય ઉર નથી જામતો, પંથતો વિષય અનુરાગ તો;

ખારો હરિસં'લામતો, ભક્તિ -હૃદયમાં છાપજો. અગ

અંધ ઉર્ધ્વને દિશ આઠમાં, નિજકૃત મનો જ્ઞાતાંમાં;

બાટકે ન પણ રહે પિંડમાં, કંઈ છું કહી પ્રભુ આપજો. અગ

નવ માનતી પ્રભુ જોધથી, બળ અધિક દાખે રોધથી;

મકુટી ચઢાવી કોધથી, મરી જાય એમજ શાપજો. અગનરૂઝ

શ્રી પંચવરદ વૃત્તાંત.

(સંખર્ષ ૨. દર્શન ૩. પૃષ્ઠ ૫૪ થી.)

હે પંચવરદ મહારાજ ! આ વગેરે વચ્ચે નેન બંધ કરીને-હૃદયમાં
 શ્રુતિ સ્થાપીને બોલી રહ્યા પછી આ અંતઃકરણ પ્રતિ મેં જોયું તો તમામ
 વિષમપણું, જેમ સૂર્યના ઉદયથી સમગ્ર અંધકાર નિવારણ થાય છે તેમ,
 સખી મધુ, અને તે દોષરૂપ વિરોધી શ્રુતિ તો જેમ સિંહના બળકર શબ્દને
 શ્રવણ કરીને મૃગજંતુકાદિ શાંત રહી છુપાઈ જાય છે તેમ, છુપી ગઈ. જેમ
 આસાવધ રાખના રાત્ર્યમાં ચોર, ધનવાન વગેરે પ્રજાને બચતી હતપ્તિ
 કરે છે, અને પશ્ચાત્ત જ્યારે સાવધાન થયેલો રાજા પ્રજાના પોકારથી દુષ્ટનો
 નિમક હરવાને તત્પર થયેલો જણાય છે કે તત્કાળ તે મંદમતિ ચોર કર્મ કરનાર
 બળશક્તિ થઈ ગુપ્ત થઈ જાય છે, તેમ આ મારા અંતઃકરણમાં પ્રાપ્ત યોગ
 બળરૂપ ધનને દરી લેવાને તત્પર થયેલા કામ મોહાદિક્ષ ગને શુર ઈશ્વરથી
 વિશુષ્પ સરખો જોઈને, તે મારા નિરંતર રક્ષણ કરનાર શુર ઈશ્વરના અ-
 સાવધાનપણાનું અનુમાન કરીને, પ્રજાજ્ઞ યથા હતા; પણ આ ઈશ્વરશુરની
 મારા પોકારવડે સાવધાનતાને જાણીને બચયુક્તપણે ન જાણ્યા જાય એવે
 પ્રકારે ક્યાંય ગુપ્ત થઈ ગયા તે જણાયા નહિ. આ પ્રકારે મોક્ષ માર્ગનાં વિ-
 રોધી, તથા યોગજનનો દાવ કરવામાં સમર્થ એવા અવિદ્યામય અંતઃકરણ-
 નાં સંપૂર્ણ કાર્ય જોતજોતામાં નિરોધ નિર્ભૂજ થઈ ગયા સરખાં જણાયાં,
 અને તેથી મને મારો સ્વતઃસિદ્ધ સ્વાભાવિક સામાન્ય આનંદ પુનઃ પ્રતીત
 થયા લાગ્યો. હે વૃદ્ધ નરાધિપતિ ! જ્યારે હું શુદ્ધતા દ્વાર સમીપ બપપુક્ત
 સરખો ગુપ્તપણે બેઠો હતો ત્યારે તો કિંચિત્ કાળમાં સૂર્યાદય થશે એવા
 અનુમાનથી બેઠો હતો, પણ પશ્ચાત્ત જ્યારે હું આ સુગંધયુક્ત વાયુ તથા
 નાદના સંખર્ષવડે જામત થયો ત્યારે પણ મને રાત્રીના સરખોજ ભાંતિ-
 જનક સમય પ્રતીત થયો હતો. પાછળથી પૂર્વોક્ત પ્રકારે સ્તુતિ કરી અં-
 તરમાં સાવધાન થયા પછી વિરોધી શ્રુતિઓના અત્યંત અભાવવડે સાવધાન
 થયેલો હું અંતરમાં સ્વરૂપ મુખને અનુભવી ચોડે કાળે સ્વભાવ સંસ્કારના
 બળે પુનઃ એકએક બલિર્બુધ્ધ થઈ, શાંત ચિત્તવડે અચંચત મંત્રો નેત્રથી
 પ્રાપ્ત થયો લાગ્યો, ત્યારે પણ સમય તો મને રાત્રીના અંત સરખોજ
 જણાયો તથાપિ સૂર્યોદયના પ્રકાશ વિચાળો કોઈ મહાશય પદાર્થનો સારો

રમણીય સરખો પ્રકાશ જાસતો હતો. આ રીતે પુનઃઅદિર્મુખ ધ્યેયો હું
અદ્ય દિશાઓ પ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખી વળ્યો તો તેદ્રવ્ય અંતરે તેજસ્વ, આકાર
અને સ્થિતિમાં ઉગેલી અદ્ય સ્ત્રીઓને અનુભવવા લાગ્યો. પણ પૂર્વે જે ઉર્ધ્વ,
અધઃ અને સર્વ સ્થળે તેનેજ દેખવા લાગ્યો હતો, તે મોહાવરથા આ કાળે
શ્રી ગયેલી હોવાથી તદ્દત વિલક્ષણ જાન આ કાળે યશું નહિ. આ અદ્ય
સ્ત્રીઓ કોણ હશે, મને આ સ્થળે કોણુ લાગ્યું છે, અને આ સુગંધ તથા
નાદ ક્યાંથી પ્રકટ થઈ પ્રતીત થાય છે, એ વાર્તાનો મોટો સંદેહ ઉદય થતો
જણાયો. મેં નિર્ભયપણે મારે સ્થળેથી આગુબાગુ દૂર દૃષ્ટિ નાંખી
જેઈ, પણ આ આઠ સ્ત્રીઓ શિવાય કોઈ પણ પ્રાણી દૃષ્ટિએ પડ્યું નહિ,
સુગંધમય વાયુ તો અદ્યાપિ પણ આવતો હતો, પણ નાદ તો જતીત સ્વ-
મના પદાર્થની પેઠે બિલકુલ સંભળાતો ન હતો. અંતરમાંથી મને એવાં
વિચારનાં શુરણ યતાં જણાયાં કે આ તો અદ્ય સિદ્ધિઓ, હવે મારું સં-
પૂર્ણ યોગજનન નિશ્ચય કરીને સમષ્ટિ ઈશ્વર મારે સ્વાધીન કરી છે, પરંતુ
તે અમર્યાદ અવસ્થામાં મને પ્રાપ્ત થઈ છે, મારે મને વશ વર્તવારૂપ મારા
સામર્થ્યને ન જાણીને હજી કરી સ્વચ્છ જવાના સંકેતવડે આ સર્વ એક
કરી મને વ્યથા કરતી જણાય છે. હશે હવે તો જેમ છંછેડેલો સર્પ સદગ્ન
સાધ્ય થતો નથી, તેમ હું પણ એમને પ્રપચે ફસાઈ જઈ એમ નથી.
આ સમય તો મારે ધૈર્ય જળને ધારણ કરી રાખવાનો છે નહિ તો એક
વાર આવીને જાણ કરી ગયેલી સિદ્ધિ યોગીને તે જન્મમાંતો
પુનઃ જાગેજ મળે છે, નિયામાનુસાર હું વંજાની કીડા સમાન
આ સંપૂર્ણ યોગાભ્યાસરૂપ ક્રિયા કરીને કર્યા છતાં નિષ્ફળતાને પ્રાપ્ત રહીશ.
યોગાભ્યાસીને સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થતાંજ જો તે યોગી અતિ હવંચડે તે સિદ્ધિ-
ઓમાં જાણીને વા અજાણતાં આસક્ત થાય છે તો તે સિદ્ધિઓ તે યોગીને
પૂર્ણ જળવળો ન જાણીને તેને અર્થવ અધીન વર્તનારી પતિવ્રતા સ્ત્રીની
પેઠે અધીન વર્તતી નથી. પણ જેમ આ લોકમાં પોતાનો પતિ, ધન વિના
ખીજે કોઈ નથીજ, એવું ગાની ધનને અર્થેજ વિવિધ પુરૂષને સેવનાર
વારાંગના સ્ત્રીઓ પોતામાં આસક્ત ધનવાન પુરૂષને મિથ્યા અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ
દેખાડીને કમે કરીને તે ધની પુરૂષનું ધન હરણ કરીને પશ્ચાત્ ધનહીન
યોગેશા તે પુરૂષને હજી કરી લાગે છે, તેમ આ ઈશ્વરની અદ્ય સિદ્ધિઓ જે
ઈશ્વર પ્રતિના અચલ અમેદ ભાવયુક્ત પૂર્ણ યોગજનનેજ પોતાનો પતિ મા-

નનારીઓ છે, તે કિંચિત્ ભેદયુક્ત અપૂર્ણ જળવાળી અવસ્થામાં યોગાભ્યાસીના સંમુખ આવી સ્થિત થાય છે, અને તે સાધકને જો પોતામાં અસંત અરુદાવાળો જુઓ છે અને ઈશ્વરમાં દૃઢ અભેદ ભાવયુક્ત પૂર્ણ યોગજ્ઞમાંજ આસક્ત થયેલો નાના યુક્તિથી અનુભવે છે, તો તો તેના પૂર્ણ જળ પામવાના સમય પર્વત અને સ્તાર પછી પણ તેને અનુકૂળ વર્તતી અધીનજ રહે છે; અને પૂર્ણ યોગજ્ઞમાં આસક્ત ન થઈ રહેતા જે સકાગ સાધકો સિદ્ધિના આગમનથીજ પોતાની પૂર્ણતાનું અનુમાન કરીને આ સિદ્ધિઓમાં આસક્ત થાય છે, તો તેને અનુકૂળ સરખી પ્રવૃત્તિ કરી તેના પ્રાપ્ત યોગજ્ઞરૂપ ધનને નષ્ટ કરી તત્કાળ છળ કરીને લજ્જા જાય છે. આ વગેરે યોગીના પૂર્ણપણાને તથા યોગજ્ઞના મુજરૂપ સિદ્ધિઓના સ્વરૂપને, તથા તેના વિચિત્ર સ્વભાવને જાણનારો હું અંતમાં સિદ્ધિઓવડે ન છળાવા અર્થેજ પ્રથમ થી સદ્ગુરુને શરણુ રહી સાવધ થયો છું. તો હું. સરખા સાવધાન યોગ જળ યુક્ત પુરૂષને છળવાની આશા રાખનાર આ સર્વજ્ઞ સરખી મનાતી સિદ્ધિઓ ઉપહાસને પાત્ર ઠરશે, તથા અંતે એ પોતેજ મારાથી છળાવી સંભવશે.

આ વગેરે અનેક પ્રકારના વિચારવડે સાવધાન થયેલો હું તે સ્ત્રીઓના પ્રતિ દૃષ્ટિ ફેરવી બોલ્યો, હે સ્ત્રીઓ ! તમે કોણ છો ? અને આ નિર્જન પ્રદેશમાં અગર્યાદાવાળા વેપથી શા નિમિત્તે હમાં કહ્યને વેઠો છો તે કહો. આ ક્ષણુ પૂર્વે તો તમે મારા પ્રતિ ફર સૌમ્ય ગિત્ર સ્વભાવ યુક્ત દૃષ્ટિને સ્થાપી જોતાં હતાં, અને હવે તો તમે નેત્ર બંધ કરીને જાણે આપણા ઈષ્ટમાં નિમગ્ન થયાં હો. એમ પ્રતીતિ કરાવો છો. આંધી તમે સિદ્ધ છો કે સાધક એ નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. આ કાળે તો તમે ઉપાસકની અવસ્થાનો અનુભવ કરતાં પ્રતીત થાઓ છો, અને આ ક્ષણુ પૂર્વે તો તમે કોઈ સમાધિમાંથી તત્કાળ જગૃત થએલા સિદ્ધના સમાન દૃષ્ટિથી જોતાં હતાં. હશે તમે ગમે તે હો તેની સાથે મારે કરો સંબંધ નથી. તમારા આ અઢોઢિક રૂપ તથા વેપથી હું મોહને પ્રાપ્ત થવાનો નથી, માટે મારા નિમત્તેજ આ કષ્ટ આપનાર તાપસી સ્થિતિને રાખી રહ્યાં હો તો હવે તમે તમારે માર્ગે પડો, અને અન્ય નિમિત્તે તમારી સ્થિતિ આ સ્થળે હોય તો મને ઉત્તર આપો કે આ સ્થળે મને કોણે આણ્યો છે, તમે કોણુ છો, આ અરણ્યનો આધિપતિ કોણુ છે, આ અરણ્યમાં મેં જોએલા વિચિત્ર પ્ર-

સંગે તે, શું છે? આ પ્રશ્ન કર્યા છતાં પણ ઉત્તર ન આપતાં તે સ્ત્રીઓ
જેમની તેમજ અચળે ઉભી રહી. કિંચિત્ કાળ હું દષ્ટિ ફેરવી ફેરવી તે-
મને જોતો રહ્યો, પણ તેમની સ્થિતિમાં વિલક્ષણતા જણાઈ નહિ, સારે હું
આશ્ચર્ય થઈને આ પ્રકારના વિચારને પુનઃ વરા થયો. અહોહો! પરમ આ-
શ્ચર્ય હો! આ સંસારમાં સ્ત્રી જાતિ જેને અષ્ટશુભ કામયુક્ત હરીને અત્યંત
અચળ સ્વભાવની ગણી છે, તે સ્ત્રી જાતિમાંની આ સ્ત્રીઓ સુમેરૂ પર્વતની
પેઠે અચળ સ્થિત તથા કરે છે. મેં ઘણા પુરુષોને તથા કરતા ઉમેશા જો-
યા છે, પણ તેમનાં તનુ, ઈન્દ્રિય તથા મન આવાં અચળ કદી જોયાં ન-
થી. આ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ જોતાં એ સમાધિ સ્થિતિમાં તો નથીજ, પણ
સમાધિ સ્થિતિને ક્ષણભર ભૂલાને એવી આરદ દશામાં ઉભી છે. એમને
દિગ્ કાક્ષાદિકનું જ્ઞાન જણાતું નથી. તેમજ એમણે ત્રિશુભના જપપૂર્વક
અંતઃકરણનો ઈન્દ્રિયસંહિત અત્યંત નિમ્ન કર્યો જણાય છે. આ હું કે જે
મને પોતાને આત્મકામ યોગી સરખો માનું છું, તે પણ આ કાળે આઠસા
પ્રમળ નિમ્નને કરી શક્યા સમર્થ નથી; તો અન્યની શી વાર્તા! આ ભ-
યાનક અરણ્ય જેમાં હું પણ પ્રવેશ કરીને વિઠળ સરખો થઈ ગયો છું,
તેમાં આ અતિ ધૈર્યવાન સ્ત્રીઓ, જેઓ જાતિ સ્વભાવથી અચળ ગણાતી
આવી છે, તેઓ નિર્ભય સિંહની પેઠે સ્વસ્થ ઉભી તથા કરે છે, અને કિં-
ચિત્ પણ ચિઠ્ઠતાને પ્રાપ્ત થતી જણાતી નથી. આ અદ્ભુત પ્રસંગને જો-
તાં મારે અવશ્ય અનુમાન કરવું ઘટે છે કે આ સ્ત્રીઓનો કોઈ પ્રમળ
પુરુષ રક્ષક હોયો જોઈએ, અને તેજ આ અરણ્યનો અધિપતિ પણ હોયો
ઘટે છે. અરે! આ નિર્લજ્જ સ્ત્રીઓ વિષે ઉપાસક ધર્મ પણ સંભવતો ન-
થી. કારણ કે ઉપાસક માત્રને આ દૈવ પ્રપંચને અભાવ અંતરમાં સિદ્ધ
થયેલો હોતો નથી, અને દ્વિતીય ભાવના દૃઢ થઈ ગયા વિના અમર્યાદાવ-
ર્યા આવતી નથી. માટે આ સ્ત્રીઓ સાધક હોય એમ પણ કંરતું નથી.
પણ પરે; કોઈ દિગંબર માર્ગને અનુસરનારી એ હોય તો તો એમને આ
અગાનયુક્ત ઉપાસક દશામાં પણ અમર્યાદા પ્રાપ્ત થવી સંભવે છે.

હે પંચવરદ મહાત્મન! આ વગેરે અનેક વિચિત્ર વિચિત્ર કથનનાને
કરીને પછાત મેં તે સ્ત્રીઓના સમીપ જઈ તેમની વધાર્ય સ્થિતિ જોઈ જા-
ણવા નિર્ણય કર્યો. ત્યાં જો આ સિદ્ધિઓ દશે, તો મારે એમાં આસક્ત
થવું નથી, અને જો સાધક અવસ્થામાં તથા કરનારી સ્ત્રીઓ દશે તો

મારે એમના તપને બંગ કરવાનું પ્રયોજન નથી, તો પણ એમના સામંત્ય-
નો તથા મુખ્ય સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવા વિના મારે આ સ્થળ છોડી આશ્રમ
ચોગ્ય નથી, એવો નિશ્ચય કરીને જોમ ચોર કિંચિત્ પણ ખડખડાટ કર્યા-
વિના ગતિ કરે છે તેમ મેં ધીરે ધીરે તેમાંની એક સ્ત્રી પ્રતિ ગતિ કરી.
જોમ જોમ હું સમીપ જતો ગયો, તેમ તેમ મને તે નિષ્કંપ-ઉમેશી જણા-
વા લાગી. આથી સમીપ જતાં તો મને અન્યે બ્રાંતિનો ઉદય થયો, જ્યે
હું ત્વરાથી અત્યંત સમીપ ગયો, અને જ્યે સારે તો તે બ્રાંતિ ખરી કરી.
એ સ્ત્રીનું શરીર કેવળ પાપાણુનું જણાયું. ઉપરથી રંગ એવો કરેલો કે
સ્પર્શ કર્યા વિના પાસે ઉમેશો માણસ પણ તેને પાપાણુની ભૂતિ છે. એમ જાણી ય-
કે નહિ. મને સ્પર્શ કરી જોતાં જ્યારે તે સ્ત્રી પાપાણુરૂપ જણાઈ, સારે એક
પક્ષથી મારી મહા અચાનકાનો બાસ યઈ ગયાં જણાઈ, અને જીજ્ઞે
પણે બચતી નિવૃત્તિના મંદમંદ હૃદયથી હસવું આગ્યું. પછી તો આઠે
સ્ત્રીના સમીપ જઈને સ્પર્શ કરી નિશ્ચય કર્યો કે આ સર્વ સ્ત્રી પાપણુની
જ છે, અરેરે! આ પાપણુની સ્ત્રીઓએ પણ જ્યારે મારા આંતઃકરણમાં
આવડો મોટો ફેરફાર કરી નાંખ્યો, તો ખરી સ્ત્રીઓજ હોત તો શું
અનર્થ ન કરત, એ કળી શકાતું નથી. આ કારણથીજ વિરક્તતા ધર્મમાં
પાપણુકાંટની ભૂતિને પણ દૃષ્ટિ માંડીને જોવાની મના કરી છે. હવે મારે
શું કરવું, અને ક્યાં જવું. આ ચિત્તારણમાં પ્રવેશ કર્યા પછી મારી
એક અનધિકારિ સરખી આંતઃ સ્થિતિ યઈ ગઈ છે. મારું યોગબળ હજાર
ગણ સરખું થયું છે, અને આંતઃપર જો યોડો કાળ આ પ્રમાણેજ વ્ય-
તીત થશે તો હું કેવળ અચાન, હુદ્ર-હૃદય જળવાળાં પાગરની પંક્તિમાં
જ આવીને ફરીશ. માટે હવે કોને સલાહ પ્રાપ્તી અને કોને માર્ગ જાણું, જો-
યી મારું ઈષ્ટ સિદ્ધ થાય. મને આ સ્થળે મૂર્ચ્છિક દિશાના સાધક હેતુતા
અમાને પૂર્વાદિક દિશાઓનું પણ જ્ઞાન યતું કઠિણ છે. આ નિરપાધિ-સ-
રખું રમણિય સ્થાન જણાય છે, તથાપિ એ મારા સરખાએ આ ક્ષણે સે-
વવા યોગ્ય નથી. આ પૂર્વ અનુભવેલા માર્ગે સરખો માર્ગ નથી, પણ આ
તો શુદ્ધ સરખું જણાય છે. પ્રકાશનું કારણ જણાયા વિના પણ અત્રે પ્ર-
કાશ જણાય છે. સુગંધીનું કારણ તો આસપાસ કંઈ હશે, પણ નાદકર્તા-
ની આગ્યો, એનો કંઈ નિર્ણય યઈ શક્યો નહિ. તેમ આ સ્થળના બો-
મિયા વિના તે થશે પણ કઠિણ જણાય છે. હશે ગમે તેમ હો, પણ હવે

મારે આ સ્થળથી આગળ ચાલીને નિર્ણય કરવા યોગ્ય સર્વ વાર્તાઓ નિર્ણય કરવો ઠીક છે. આ સ્થાન તો ઐતિહાસિક દોષોની ઉત્પત્તિ કરનાર જણાય છે, માટે તત્કાળ ત્યજવા યોગ્ય છે. (અપૂર્ણ)

વાણી નિરોધ.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૬૩ થી).

શબ્દ અને લક્ષણોનો આ પ્રકારે અન્ય વ્યક્તિગત લક્ષણો અને શબ્દ ઉપર પ્રગાઠ પ્રેમ થયેલો હોવાથી પ્રત્યેક સાધકની વાણી, પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં ધણી વાર અનિચ્છા છતાં પણ ઉપર વર્ણવેલી અન્યની નિંદા વા કુપ્રેરણા કરવા રૂપ દુષિત પ્રવૃત્તિમાં વ્યાપારવાળી થાય છે. અન્યનાં લક્ષણો અને શબ્દ સાથે સંબંધ કરવા રૂપ પ્રેમ, શબ્દનું અને લક્ષણનું જો સ્વભાવસિદ્ધ લક્ષણ વા ધર્મ હોત, તો તો કોઈ કાળે તે ધર્મનો જન્મ થવો સંભવતો ન હતો, પણ યોગીઓમાં અને અનેક તત્વવિત્ મહાત્માઓમાં, અન્યની લક્ષણો અને શબ્દ સાથે સંબંધ કરવા રૂપ ઈચ્છાનો અભાવ થયેલો હોવાથી, તે ધર્મ સ્વભાવ સિદ્ધ નથી એ તો સ્થાપિત થઈ ચુક્યું છે. અભ્યાસે કરીને આવો વ્યભિચારી ધર્મ, શબ્દમાં અને લક્ષણમાં સ્વાભાવિક જોવો થઈ ગયો છે, અર્થાત્ પ્રતિકૂળ અભ્યાસથી તેનો જન્મ થવો સંભવે છે. પ્રતિકૂળ અભ્યાસથી શબ્દ લક્ષણોગત આ વ્યભિચારી ધર્મનો જો વિનય કરવામાં નથી આવતો, તો ઉત્તરોત્તર અભ્યાસનું અધ્યાસમાં રૂપાન્તર થતાં, આ મિથ્યા કુપ્રેરણા તથા અન્યની નિંદા કરવા રૂપ મોક્ષનો વિરોધી વ્યાપાર જીવનપર્યંત સાધકો જાણે જાણે કરવાનું કરે છે. નિરંતર થતી આવી પ્રવૃત્તિથી રાજસ ગુણની વૃદ્ધિ થતાં સત્ત્વની હાનિ થાય છે, અને ઉત્તરોત્તર રાજસની વિરોધ વૃદ્ધિ થતાં, સત્ત્વની વૃદ્ધિના ઉપાયોના પાલનમાં અનેક દિવસ ગાળી શકે છે. કોઈ સત્કર્મના ચેત્તે આ દોષનું કદાચ ઝાન થાય છે, તો પછી તેથી છુટવાનો યત્ન કરવામાં આવે છે તો પણ રાજસની અતીવ અભિવૃદ્ધિ હોવાથી અનેક પ્રસંગે, એવી પ્રવૃત્તિમાં ન ફરી પડવાનો બળવાન નિશ્ચય કર્યો હોય છે, તોપણ અસાધ્ય થઈ જાય છે, અને આમ સાધન સંપન્ન પુરુષોને પણ દુરસા આ ત્રિગુણાત્મક

પ્રપંચનું અતિક્રમણ, આ વાર્ગોદ્રિયના સ્વૈચ્છિકાદર્શમાં નિગમન સાધકોને અધિક દુરલ્ભ, અનુભવમાં આવે છે.

આવી ક્ષિપ્ર પ્રવૃત્તિથી સાધકોનો મિથ્યા કાળક્ષેપ થાય છે, ઝોટલીજ દાનિ થાય છે એમ નથી, પરંતુ ખીજી અગણ્ય અને મહાન્ દાનિ થાય છે. પ્રતિ દિવસ આવી પ્રવૃત્તિમાં સ્વૈચ્છિકાદર્શ થવાથી શબ્દ અને લક્ષણા ઉભય અધિકાધિક ઉન્મત્ત થતાં સાધકને સાધક અવસ્થાથી ભટકે છે, અને પરિણામમાં તેમનો નિરોધ કરવાનું કાર્ય વલન કરતાં છતાં પણ અસંત વિકટજ રહે છે. જેમ વૃક્ષ લય થતાં પણ પોતાનાં ખીજ પૃથ્વી ઉપર મુકી નય છે, તેમ પ્રત્યેક ક્રિયા પોતાના અંતમાં અંતઃકરણમાં શુભ વા અશુભ સંસ્કાર મુકી નય છે, અને કાળે કરીને પૃથ્વીમાં પડેલાં ખીજક જેમ અંકુર કાઢે છે તેમ તે શુભ વા અશુભ સંસ્કાર પરિપકવાવસ્થાએ અંકુર કાઢી પૂર્વે કરેલી શુભ વા અશુભ પ્રવૃત્તિ અનુસાર આપણને શુભ વા અશુભ ક્રિયામાં જોડે છે. આથી કરીને, થોડી વાર વાર્ગોદ્રિયની મિથ્યા પ્રવૃત્તિ થવા દેવાથી આપણને શી દાનિ થવાની છે, એમ સમજી ને સાધક વાર્ગોદ્રિયને ઉન્મત્ત થવા દે છે, તે સાધકે એકજ વાર વાર્ગોદ્રિયને ઉન્મત્ત થવા દીધી નથી, પરંતુ અનંત વાર તેને ઉન્મત્ત થવા સાધન થોજી આપ્યું છે, એમ સૂક્ષ્મ વિચારથી સમજશે; કારણ એક વાર થયેલી પ્રવૃત્તિ પોતાના સંસ્કાર અંતઃકરણમાં મુકી જવાથી ખીજી વાર પ્રવૃત્તિ થવાની, ખીજી વારથી પ્રવૃત્તિનો નિરોધ ન કર્યો તો તે પણ સંસ્કાર મુકી જતાં ત્રીજી વાર પ્રવૃત્તિ થવાની, એમ અનંત કાળ ન્યાં સુધી નિરોધ નહિ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી આ પ્રવૃત્તિ થવાનું, અને સંસ્કાર મુકી જવાનું કાર્ય ક્રમાનુસાર વિષ્ણુ સંહિત થવાજ કરવાનું; અને પૂર્વ પૂર્વ કાળ કરતાં નિરોધ કરવાનું કાર્ય ઉત્તર ઉત્તર કાળે વિકટ થતું જવાનું. આ સાથે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિકાળે અન્ય મનુષ્યોથી અંતઃકરણમાં નંખાતા તે તે પ્રવૃત્તિથી બિન્ન અનેક સંસ્કારોનો વિચાર કરતાં આ પ્રવૃત્તિ ઉત્તરાંતર કેવું વિસ્તારવાળું સ્વરૂપ ધરી આપણને અનિવાર્ય દાનિ કરવા સમર્થ થાય છે, એ સદજ લક્ષમાં આપશે.

દાનિ આટલેથીજ વિરમતી નથી. વિશ્વચક્રનો એ સિદ્ધ નિયમ છે કે ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ થાય છે. કીટને દંશ-દર્દી હોડી ગયેલી બંગરી પુનઃદંશ કરશે એ બયથી બમરીનાજ ચિંતનમાં તણીન થઈ જતો કીટ અંતમાં

‘ભમરી બુની નય છે એ દૃષ્ટાન્ત શાસ્ત્રમાં મુપસિદ્ધ છે. ભેંસતું ઇં માસ’
ધ્યાન કરનાર કોઈક આગરમ મનુષ્યને યોતાને મસ્તકે શીંગડાં છે. એવું
માને ધયાતું દૃષ્ટાન્ત લોકમાં હજી પણ પ્રચલિત છે. શાસ્ત્રમાં તો સેવ્યની
ઉપાસના કરતાં સાધક સેવ્ય રૂપ થઈ મયેજ્ઞા, ધ્યેયની દૃઢ બાવના મતોં ધ્યાતાં
ધ્યેયરૂપ થયેલા એવાં અનેક ઉદાહરણો રચે રચે આપેલાં છે. અનુભવ-
થી પણ આપણે એમજ લેઈએ છીએ. નિરંતર હજી લેઈ પૃથ્વીને ખેંડતા-કૃષી-
પણો ધ્યેય-વિષય પૃથ્વી હોવાથી તેઓની બુદ્ધિ અન્ય વર્ગના લોકો કરતાં
બહુધા જડ હોય છે. એ વર્ગમાં જ્યાં જ્યાં બુદ્ધિમાન પુરુષો હોય છે, ત્યાં
ત્યાં તે પુરુષોએ યોતાની વૃત્તિમાં પૃથ્વી કરતાં કોઈ અન્ય વિષયનું ધ્યાન
ધણે કાળ પર્વત કર્યું હોય છે ત્યારેજ તે બુદ્ધિમતા રાખી રહ્યા હોય છે.
બુદ્ધિકર્માનુસારિણી એ વિષયમાં સંગ્રમ કરવા જેવું કાંઈંજ નથી. આ
પ્રકારે જે વિષયનું વા વસ્તુનું આપણે ધણે કાળ ચિંતન વા બાવના કે-
રીએ છીએ, તે વસ્તુના વા વિષયના ગુણ કાળે કરી આપણામાં પ્રાદુર્ભાવ
પામે છે, એવો સિદ્ધ નિયમ હોવાથી અન્ય પુરુષોના વા તેમની કૃતિના
દોષોનું નિરંતર આપણે કથન કરતા રહીએ તો તે વિષય આપણી વૃ-
ત્તિમાં આરદ થવાથી, તદ્વિષયમત વા પુરુષમત દોષો કાળે કરી
આપણામાં રહુરે છે, આથી કરીને વાગિંદ્રિયની સદગત થતી મિથ્યા પ્રવૃ-
ત્તિને નિરોધ કરવામાં ઉપેક્ષા કરવાથી, દોષનો લય કરવાને યતનવાન સાં-

* આ વિષયમાં વર્ણુજ્ઞા સિદ્ધાન્તને બળે, પ્રતિમા પૂજનનું ખડન કં-
રનાર કોઈ પ્રતિમા પૂજનમાં એવો આક્ષેપ આણે કે પ્રતિમા સર્વ જડ વ-
સ્તુની બનાવેલી હોવાથી તેમનું પૂજન કરનાર સર્વ ઉર્ધ્વગતિને નહિ પા-
મવાના, પણ એ જડ વસ્તુના જેવા જડજ બનવાના; તો એ આક્ષેપ મં-
દબુદ્ધિનું પરિણામ છે, એ સ્પષ્ટ છે. કારણ પ્રતિમાપૂજક, અથવા ધ્યાતાં,
પ્રતિમામાં ઈશ્વરના ગુણોના આરોપણ પૂર્વકજ તેનું ધ્યાન અથવા પૂજન
કરે છે; કોઈ કેવળ પાપાણનું, જડતા કાંઈંજ, અજ્ઞાન આદિ ગુણોના અ-
નુસંધાન પૂર્વક ધ્યાન અથવા પૂજન કરતો નથી; પણ પ્રત્યક્ષ ગદાદેવ,
વિષ્ણુ, વા અન્ય ઈશ્વર અજાણે, તે તે ઈશ્વર પ્રતિમા એ લિંગ છે એમ
સમજી, તેમાં તે તે ઈશ્વરના શસ્ત્રે પ્રતિષ્ઠાપન કરેલા ગુણોના આરોપણ પૂ-
ર્વક પૂજા ધ્યાન આદિ કરે છે. જેથી ઉપાસક વા ધ્યાતામાં જડતા ગુણો
ને આવિર્ભાવ ન થતાં ઈશ્વર આરોપિત ગુણોજ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે.

ધકાના દોષનો લય ન ચતાં ઉત્તરોત્તર દોષની વૃદ્ધિ થાય છે. આ કાંઈ ન્યૂન હાનિ નથી. 'લક્ષણુ જોયે લક્ષ ધટે' એવું કોઈએક સત્પુરો કોઈ સ્થળે પહેલું વાક્ય, યદ્યપિ છે તો પ્રાકૃત, તોપણ તેનો ગર્મ સમજતાં બહુ બોધ લેવાય એમ છે. અન્યનાં લક્ષણુ અર્થાત્ દુષણુ જોતાં ઈર્ષ્યાર્થના અનુસંધાન પ્રતિ વળેતો આપણો લક્ષ કમશઃ યદી પરિણામે આપણે કેવળ બહિર્મુખ થઈ જઈએ છીએ. એમ છતાં આ મહા હાનિ વિશે અગ્રાત આપણાગાના કેટલા બધા, અન્યનાં લક્ષણુ જોવા રૂપ કુટેવમાં કેટલી બધી વાર નિમગ્ન થાય છે. આ મહાન દોષનો અંતઃકરણમાંથી અભાવ થયા વિના સાધકની યથાર્થ સાધકમાં ગણના થઈ શકતી નથી, એ કહેવું હવે અવશ્ય રહ્યું નથી. (અપૂર્ણ).

સન્નિવ્રતનું મિત્રપ્રતિ પત્ર.

(અનુસંધાન ગત દર્શન પૃષ્ઠ ૧૫૭થી)

જેમ શ્રદ્ધી આ કાળેપણુ આલ્મશુવિનાની કેટલીક પ્રજા સૂત્રને ધારણ કરી વૈદિક કર્મના અધિકારને પ્રાપ્ત તુલ્ય મનાય છે, તેમ જો આ કાળે ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય જાતિમાં ગણના યોગ્ય ઉપનીત સદિત પુરો પોતાના પુત્ર પ્રૌત્રાદિને શ્રદ્ધિ તથા અધિકાર પ્રાપ્ત થવાના ઉપાયનો આદર કરેતો કક્ષાંતરે તેઓ પણ નિત્ય વગેરે કર્મના અધિકારી થાય, અને તે વિદિત કર્મ દ્વારા અવિદિત કૃતકર્મસંસ્કારનો ફાયદો પણુ સમર્થ થાય. નિત્ય કર્મ પાપની નિવૃત્તિપૂર્વક અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવામાં તથા સર્વોત્કૃષ્ટ ગતિમાં મુખ્ય સાધનરૂપ છે. એ વિશે ચાલ્યમાં પણ કહ્યું છે કે:--

સંખ્યામુપાસતે યૈતુ સતતં શંસિતવ્રતાઃ

વિષ્ણુતપાપાસ્તે યાંતિ બ્રહ્મલોકમનામયમ્ ॥

'જે પુરુષ નિરંતર શ્રદ્ધા બદ્ધિત મુક્ત સંખ્યોપાસનાદિક કર્મને કરે છે, તે પુરુષ સર્વ પાપોથી સદિત થઈને બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત થાય છે.

કેટલાએક વિદ્વાનો એમ માને છે કે પૂર્વે શુદ્ધ કર્મના વિભાગ વડે [વ્યવસ્થા થઈ છે, અને તેજ પ્રમાણે આજે પણ આલ્મશુદ્ધિ વર્ણુ શુદ્ધિના વિભાગથીજ ગણાય તો પણ ઉપનીત ન ધારણ કરેતા પણ આલ્મ-

શુભાં ગણ્યાવા યોગ્ય યાપ. આ વાર્તામાં ગીતાના 'ચાતુર્વર્ણ્ય મયાસૃષ્ટં ગુણ કર્મ વિભાગશઃ' ઈત્યાદિ એ શ્લોકને પ્રમાણુ રૂપ મુકે છે. ત્યાં આ શ્લોકથી શુશુકર્મના વિભાગવડે ચાર વર્ણુ બધાવાનું સિદ્ધ થાય છે ત્યાં શુશુની વ્યવસ્થા એવી છે કે સત્ત્વ શુશુ પ્રધાન, તથા ક્રમે કરી રજ્જ તમ જેમાં ગૌણ હોય તે મનુષ્ય બ્રાહ્મણ જાતિમાં છે. રજ્જ પ્રધાન, અને સત્ત્વ તમઃ ક્રમે કરીને જેમાં ગૌણ છે, તેમાં મનુષ્ય ક્ષત્રિય જાતિમાં છે. રજ્જ પ્રધાન, તથા તમઃ અને સત્ત્વ ક્રમે કરીને જેમાં ગૌણ છે, તે વૈશ્ય; અને તમઃ પ્રધાન તથા રજ્જ સત્ત્વ ક્રમવડે જેમાં ગૌણ હોય તે મનુષ્ય શૂદ્ર ગણાય. આ નિયમાનુસાર કોઈ પ્રજા પુરુષ તે તે શુશુનાં કાર્યોની પોતામાં અંભિ વ્યક્તિ કરીને પોતાવિશે બ્રહ્મણ્ય સિદ્ધ કરે એમ છે, પરંતુ જ્યાં સુધી શુશુ તથા કર્મ બે વડે બ્રાહ્મણ્ય સિદ્ધ ન થાય ત્યાં પર્યંત તે તે જાતિમાં ગણી શકાય નહિ, માટે કર્મથી પણ બ્રાહ્મણ્ય સિદ્ધ કરવું ધટે છે. ત્યો કર્મ લૌકિક તથા વૈદિક બે પ્રકારનાં છે; તેમાં લૌકિક કર્મ તો સર્વ પોતાપોતાના શુશુનાનુસાર કરી શકે, પણ વૈદિક કર્મનો તો ઉપવીત ધારણ કરનાર દ્વિ-જને જ અધિકાર છે. તો જેના કુળમાં શુદ્ધ સંસ્કારવડે વિધિવત્ ઉપવીત ધારણ કરાતું નથી, તે કુળમાં કર્મવડે બ્રાહ્મણ્ય આવવામાં વિરોધજ રહેવો છે. પૂર્વે તો એ વિરોધની નિવૃત્તિ અર્થે બ્રાહ્મણ્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, એ ત્રણને વિધિવત્ સંસ્કાર આપી દ્વિજત્વ પ્રાપ્ત કરતા, તેથી તેઓ ઉત્તરોત્તર આ-પણા અધિકારને વધારતા. પણ આ કાળે તે સંસ્કાર તથા વૈદિક કર્મ વિ-ધિવત્ કરાતું જણાતું નથી. તો એવી અયોગ્ય પ્રજા, યોગ્ય જાતિ ધર્મને કમશઃ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય? નજ પ્રાપ્ત થાય.

હે સન્નિવૃત્તિ! આ સર્વ કહેવામાં તાત્પર્ય માત્ર એજ છે કે વિધિવત્ વિહિત સંસ્કાર વિના યોગ્ય કર્મનો અધિકાર આવતો નથી, અને યોગ્ય કર્મ કર્યા વિના યોગ્ય શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી, અને યોગ્ય શુદ્ધિવિના રજ્જ તમનું અતિક્રમણુ કરી શકાતું નથી, અને રજ્જતમનું અતિક્રમણુ થયા વિના સત્ત્વ અથવા શુદ્ધ સત્ત્વની પ્રધાનતા થતી નથી, અને સત્ત્વ વા શુદ્ધ સત્ત્વની પ્રધાનતા થયા વિના યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી, અને યસ્તુતઃ પરમ તત્ત્વાનુભવશ્ચ જ્ઞાન થયા વિના યથાર્થ બ્રાહ્મણ્ય આવતું નથી, અને યથાર્થ બ્રાહ્મણ્ય પ્રાપ્ત થયા વિના અવિદ્યાદિ ક્લેશની નિવૃત્તિ થતી નથી, અને અ-

ધકોના દોષનો લય ન થતાં ઉત્તરોત્તર દોષની વૃદ્ધિ થાય છે. આ કાર્ઠન્યૂ ન હાનિ નથી. 'લક્ષણ્ય જોયે લક્ષ ઘટે' એવું કોઈએક સત્પુરુષે કોઈ સ્થળે વહેંચું વાક્ય, યદ્યપિ છે તો પ્રાકૃત, તોપણ તેનો ગર્ભ સમજતાં બહુ જોષ લેવાય એમ છે. અન્યનાં લક્ષણ્ય અર્થાત્ દુષણ્ય જોતાં ઈર્ષાર્થના અનુસંધાન પ્રતિ વળેલો આપણો લક્ષ ક્રમશઃ ધટ્ટી પરિણામે આપણે દેવળ બદિર્મુખ થઈ જઈએ છીએ. એમ છતાં આ મહા હાનિ વિષે અચાત આપણામાંના કેટલા બધા, અન્યનાં લક્ષણ્ય જોવા રૂપ કુટેવમાં દેટલી બધી વાર નિમગ્ન થાય છે. આ મહાન દોષનો અંતઃકરણમાંથી અભાવ થયા વિના સાધકની યથાર્થ સાધકમાં ગણના થઈ સકતી નથી, એ કહેવું હવે અવશ્ય રહ્યું નથી. (અપૂર્ણ).

સન્નિવ્રતનું મિત્રપ્રતિ પત્ર.

(અનુસંધાન ગત દર્શન પૃષ્ઠ ૧૫૭થી)

જેમ રૂઢિથી આ કાળેપણુ આદ્યજીવિનાતી દેટલીક પ્રજા સૂત્રને ધારણ કરી વૈદિક કર્મના અધિકારને પ્રાપ્ત તુલ્ય બનાય છે, તેમ જો આ કાળે ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય જાતિમાં ગણુવા યોગ્ય ઉપનીત રહિત પુરુષો પોતાના પુત્ર પૌત્રાદિને રૂઢિ તથા અધિકાર પ્રાપ્ત થવાના ઉપાયનો આદર કરેતો કોશાંતરે તેઓ પણ નિત્ય વગેરે કર્મના અધિકારી થાય, અને તે વિદિત કર્મ દ્વારા અવિદિત કૃતકર્મસંસ્કારનો ફલ કરવા પણ સમર્થ થાય. નિત્ય કર્મ પાપની નિવૃત્તિપૂર્વક અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવામાં તથા સર્વોત્કૃષ્ટ ગતિમાં મુખ્ય સાધનરૂપ છે. એ વિષે ચાત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:--

સંધ્યામુપાસતે યેતુ સતતં શંસિતવ્રતાઃ

વિઘ્નતપાપાસ્તે યાંતિ બ્રહ્મલોકમનામયમ્ ॥

'જે પુરુષ નિરંતર શ્રદ્ધા ભક્તિ યુક્ત સંધ્યોપાસનાદિક કર્મને કરે છે, તે પુરુષ સર્વ પાપોથી રહિત યદ્દિ બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત થાય છે.

કેટલાએક વિદ્વાનો એમ માને છે કે પૂર્વે શુણ્ય કર્મના વિભાગ વડે વર્ણવ્યવસ્થા થઈ છે, અને તેજ પ્રમાણે આજે પણ આદ્યાદિ વર્ણ શુણ્ય કર્મના વિભાગથીજ ગણાય તો ધણા ઉપનીત ન ધારણ કરેલા પણ આદ્ય

તે, પ્રથમ લખેલી જે મનની અસ્થિર અવસ્થા તે આ રંગેગુણ પ્રધાન અંતઃકરણ દ્વયનોજ પ્રભાવ છે, એમ જાણીએ. આપણા વ્યવહાર અસ્ત પ્રાણિઓનાં મન વિષય કામનાવડેજ નિરંતર તમ તથા અતિ ચંચળ રહે છે. અસંખ્ય વિરક્ત સરખા પ્રતીત થતા પુરો પણ રાગસ પ્રધાન અંતઃકરણથી માત્ર બાણ લાગનાં ચિન્હને સેવનારા દોષાથી ચંચલ મનવાળાજ દોષ છે. યથાર્થ અંતર બહિર લાગણી પુરો જે ચિત્ત વાગનનો અસ્થિર સ્વભાવ તથા તેના કારણને યથાવત જાણનારા છે તેઓ પણ આપણા સરખા વિષયાસક્તના સદવાસે કરીને મનના પ્રવલનડે સિદ્ધ કરેલા અચલ બાવને પણ કમે કરીને ક્ષીણ થતો અનુભવે છે, જેથી તેઓ પરિણામમાં સંગ ત્યજીને નિર્ગત પ્રદેશમાંજ પોતાના પાત રથેષને વધારતા તથા તેનું રક્ષણ કરતા વિચરે છે. વગી એવા એકાંતને સેવનાર પુરોમાંના કોઈને પણ આ મન કોઈ પ્રશ્ને પચવતું નથી, એમ તું નિશ્ચય કરીશ નહિ. તેમજ સંપૂર્ણ વ્યવહાર મુક્ત પ્રતીત થતા પુરોમાંના કોઈનું પણ મન આ અચંચલ બાવને પાત થતુંજ નથી એવો અપયાર્થ નિશ્ચય પણ તું કરીશ નહિ.

અપૂર્ણ.

॥ ૐ શ્રી ॥

મકિત અથવા પ્રેમ.

(અનુસંધાન ગયા દર્શનના ૭૨ મા પૃષ્ઠથી)

સ્ત્રાપ્ય ન કિંચિદ્વાંછતિ ન શોચતિ ન દ્વેષ્ટિ ન રમતે નોત્સાહી
ભવતિ । યજ્ઞાત્વા મત્તો ભવતિ સ્તબ્ધો ભવતિ આત્મારામો ભવતિ ।
તત્પરિશુદ્ધિશ્ચ ગમ્યા લોકવર્ણિગેમ્યઃ । સંમાન, બહુમાન, પ્રીતિ, વિ-
રહે, તરવિચિકિત્સા, મહિમલ્લ્યાતિ, તદર્થપ્રાણસ્થાન, તદોચતા, સર્વત-
દ્વાવાપ્રાતિકુલ્યાદીનિ ચ સ્મરણેમ્યો વાહુલ્યાત્ ॥

જેને પામીને કોઈની વાંછા કરતો નથી, શોક કરતો નથી, દેવ ક-
રતો નથી, વિષયમાં રમણ કરતો નથી, તથા ઉત્સાહવાળો મનો નથી;

જેના વિદ્યમાનપણથી ઉન્નતવત, સ્તબ્ધવત થાય છે, 'આત્માગ્નિ' રમણ કરનાર થાય છે; લોકમાં અતિશય પ્રેમથી યતાં ચિન્હો ઉપરથી તેની (મ-કિતની) પરિશુદ્ધિ જાણી; તથા રમતે ચિન્હો જેમાં કે ઉપાસ્યનું 'અત્યંત' સમાન (પ્રત્યુત્થાનાદિક), બહુમાન (ઉપાસ્ય સંજોગી સર્વ વિષયમાં પ-ક્ષપાત જેમ કે ઉપાસ્યનાં વસ્ત્રોમાં, ગૃહમાં, તેમાં 'રહેલા' સર્વ પદાર્થોમાંઈ-ત્યાદિ.) પ્રીતિ, વિરહ જેવો કે ગોપ વધુઓનો, છતર વિચિકિત્સા જેમ કે નારદનાં દર્શનથી થતી વિશ્વશુદ્ધિ, મહિમાનું કથન, તેમને માટેજ પ્રાણુધ-રવા તે, તંદીય (તેમના) પણું વગેરે; ઇત્યાદિ સૂત્રોમાં, તોપણ કઈ વિશેષ કહેવા અર્થે અત્રે પૃથક્ પાડ્યો છે. તે એ કે એ શક્તિની અવસ્થા સર્વિ-કલ્પક સમાધિસ્થ યોગીની તથા નિદિધ્યાસનની પરિપક્વ અવસ્થાને પામેલા જ્ઞાનીની અવસ્થાની બરાબર છે, અર્થાત્ તદ્રૂપ છે. એ જગણેની અવસ્થા એ-કજ છે. યોગીને પોતાના ધ્યેયની સંવન પ્રતીતિ થાય છે તથા તે વિનો બીજો કોઈ પદાર્થ તેને તે વખતે દેખાતો નથી; જ્ઞાનીને પણ પોતાના 'મે-યનું' સર્વત્ર દર્શન થાય છે અને તેજ પ્રમાણે ઉપરના બ્રહ્મને પોતાના 'ઉ-પાસ્ય રૂપ શ્રી સદૃશરૂપું' સર્વત્ર દર્શન થાય છે. એ ત્રણેમાં ધ્યેયાવધિહિન વૃ-ત્તિથી અન્ય વૃત્તિ પોતાના કારણમાં લીન થયેલી હોય છે. ત્રણેની વૃત્તિ એ-કાગ્રતાને પામેલી હોય છે ત્રણેના સંગિત કર્મો એકાગ્રતાના બળથી દબ-બીજવત્ થઈ ગયેલા હોય છે વગેરે. એ સર્વ પુરુષો વિરાગની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલા હોય છે કેમકે ત્યાર વિના વૃત્તિ એકાગ્ર થતી નથી, અર્થાત્ ચતુ-દંશ જીવનના સમગ્ર પદાર્થોને પોતાના શરીર, પ્રાણ, ઈન્દ્રિયાદિસહ એ પુ-રુષો દાક વિદ્યા સમજ ગણે છે. એ વગેરે અનેક કારણથી એ ત્રણેની

માનસિક એક રૂપજ છે. આથી કરીને યોગ, વિચાર તથા ભક્તિ એ ત્રણે નિઃસંશય થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ એ ત્રણે જન્મ પણ સરખાનું છે. તેથી ભક્તિને પ્રધાન માનનારા હે આદ્ય-હૃદયવાળા વિચારને નિહવો એ કેવળ સાહસ છે. સાત્ત્વમાં કે સંપૂર્ણ જન્મ મૃત્યુના આપરેણાત્ પ્રયાજવત્ ભક્તિ તથા જ્ઞાન બંને ગુણનો અવસ્થ જલ કરવો જેમ યોગ આવરણ છે તેમજ વિરાગ માટે કોઈ પણ પ્રાપ્તિવેક પુરવને અંતર-થી બળવાન સાધન છે. તેથી ભક્તિને અભિવ્યક્તિ થતી નથી. આં તામસના મણુ થતું નથી, માટે આ સ્થળે રાજસનું અંગિયો (ક્રિયા) એ બનેનું અનુ-ભવનો પણ અંતર્ભાવ સમજવો.

મુજેન્દ્રાવાન લોકોએ વિ-

આર, ક્રિયા અને ભક્તિ એ ત્રણેને આગ્રહપૂર્વક સિદ્ધ કરવા. (ભક્તિ યદપિ ક્રિયાથી યતી નથી તેપણુ ઉપર કહેલી જે મુખ્ય ભક્તિ તેના સાધન રૂપ આગળ કહેવામાં આવતી ગૌણ ભક્તિઓ ક્રિયાથી સિદ્ધ થાય છે તેથી ઉપસાં લખાણમાં વિરોધની શંકા કરવી ઘટતી નથી.)

ન્યારે ભક્તની અવસ્થા અથવા સ્થિતિ સવિકલ્પક સમાધિની છે ત્યારે તેનું મુખ્ય રૂપ નિર્વિકલ્પ સમાધિની સ્થિતિ ઘટે. અને છે પણ તેમજ. પ્રેમ લક્ષણ ભક્તિમાં આવ ઉપાસ્ય રૂપ વૃત્તિ રહેતી હોય છે. તે વૃત્તિ-પણુ કળેકરી લીન યઈ જાય છે તેથી ઉપાસક, ઉપાસ્ય તથા ઉપાસના એ ત્રિપુટીનો નાશ થવાથી ભક્ત કેવળ ઉપાસ્ય રૂપ સ્થિતિ યઈ રહે છે. એ રૂપ ભક્તિને પરા ભક્તિ, અનન્ય ભક્તિ, નિર્ગુણ ભક્તિ ઇત્યાદિ સંગ્રાં શાસ્ત્રોમાં આપી છે. શાંદિય સંહિતામાં કહે છે કે.

સગુણા સાધનાડપદ્મા સિદ્ધાવસ્થા તુ નિર્ગુણા ॥

ચાવદ્વેદાભિમાનો હિ કાર્યબુદ્ધિશ્ચ સેવને ।

તાવત્તુ સગુણા ભક્તિઃ કવૃણાં તદ્વિતત્તતઃ ॥

પ્રસંગવૃત્તિર્ભક્તેરો અસૌ નિર્ગુણતાં ગતઃ ॥ ઇત્યાદિ.

ઈત્યાદિ સગુણ ભક્તિ સાધન રૂપ છે તથા ક્ષણે નિર્ગુણ અવસ્થા છે. જ્યાં સુધી ઉપાસ્યથી ભેદબુદ્ધિથી ઉપાસનામાં કાંપેબુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી તે ભક્તિના કર્તા પુરુષોમાં સગુણ ભક્તિ જાણવી. તથા ન્યારે, ઉપાસ્યમાં સંપૂર્ણ વૃત્તિ લીન બાવને પામવાથી અર્થાત્ સગુણ ભક્તિની ત્રિપુટી ટળવાથી સાયુજ્ય સ્થિતિ થાય છે તે નિર્ગુણ ભક્તિ છે. શ્રી નારદમુનિએ પણ ભક્તિને સાતમાં સૂત્રમાં નિરોધરૂપ કહી છે. તેથી ભક્તિનું અર્થાત્ સગુણ ભક્તિનું રૂપ અમનરૂક સ્થિતિ અથવા બ્યુત્યાનાવસ્થામાં જન-મુક્તિ-એજ સિદ્ધ થાય છે.

હવે ભક્તિના ભેદ વિશે વિચાર સંક્ષેપમાં કરીએ.

ત્યાં ઉપર વર્ણન કરેલી ભક્તિના વસ્તુતઃ ભેદ હોવા ઘટતાજ નથી. કેમકે ભક્તિનું સ્વરૂપ એ ઠસ્યું છે કે “જીવાત્માના અભાવવાળા મેતાનવિશેષ વિશે અભવેદાવસ્થાને પામેલો પ્રેમ.” એ વિષયમાં ભેદ પાડનાર ક્યાં તો ઉપાસ્ય હોય અથવા તો એ પ્રેમાત્મક વૃત્તિમાં વિશેષતા હોય અથવા એ

પ્રેમાત્મક વૃત્તિના આશ્રયભૂત અંતઃકરણોમાં એ વૃત્તિ પ્રયુક્ત વૈલક્ષણ્ય હો-
ય. ઉપાસ્ય શીસદગુરુજ હરમા છે તેથી તેમાં કોઈ ઉપયોગી ભેદ નથી;
અને ભેદ લઈએ તો પ્રતિ વ્યક્તિ એ ભેદ છે. પણ એ વ્યક્તિ પ્રયુક્ત ભેદ
છે, જાતિ પ્રયુક્ત ભેદ નથી તથા કોઈ પણ રીતે પ્રકૃતોપયોગી નથી. પ્રે-
માત્મક વૃત્તિમાં પણ કોઈ વાસ્તવ ભેદ નથી, કેમકે પ્રેમમાં જે વિશેષતા
હોય તો તે તારતમ્યકૃત (અધિકન્યૂનત) કૃત હોય અને તે તો આ સ્થલે
છેજ નહિ કેમકે સૌથી અધિક પ્રેમ-નિરતિશય પ્રેમ એજ ભક્તિ છે.
એ વૃત્તિના ઉદયથી અપવા અતુભવથી થયેલી અંતઃકરણોની અવસ્થા સમા-
નજ ગણવાયોગ્ય હોય છે તેથી ઉપાસકનાં અંતઃકરણાકૃત વૈલક્ષણ્ય પણ
અત્ર ભેદ પ્રયોગક હરતું નથી. તેથી પ્રેમતક્ષણા ભક્તિ ભેદરહિત છે એમ
માનવું અદ્ભૂતિ છે. તોપણ એ વૃત્તિના ઉદય થવામાં અનેક કારણો હોય
છે, તે કારણ કૃત વૈલક્ષણ્ય ભક્તિના ભેદમાં હેતુરૂપ થઈ પડે છે. કે-
વળ મુખ્ય પ્રાપ્તિની અપવા દુઃખમાત્રનો પોતાવિષે અભાવ કરવાની ઈચ્છા
સમાન્યરૂપે સર્વ અંતઃકરણમાં સામાન્ય ભોગવેછે. એ ઈચ્છા જાત જાત-
ના સ્વરૂપો ધારણ કરે છે એ સર્વને પ્રત્યક્ષ છે. તેના (તે સ્વરૂપોના) મુખ્ય
જે વિભાગ ગણાય છે—એક તો વ્યવહાર સુખૈયણ તથા મોક્ષેચ્છા અથવા
સુમુક્ષુતા. સ્વાં વ્યવહાર સુખૈયણથી ઉપાસ્ય પ્રતિ જે પ્રેમનો ઉદય પાવ છે
તે સકામ પ્રેમ વર્ણાય છે તથા મોક્ષની ઈચ્છાથી હ્રત ઉપાસ્યપ્રતિ જે પ્રે-
મ પ્રવાહની પ્રવૃત્તિ પાવ છે તે પ્રેમ નિષ્કામ કહેવાય છે આથી ભક્તિના
પ્રથમ ભેદ સકામ તથા નિષ્કામ એવા બે પડે છે તોપણ એ ભેદ પ્રેમલ-
ક્ષણા શબ્દભોધિત ભક્તિના નથી પણ એ ભક્તિની આરંભક અવસ્થાનાં
કારણોના છે છતાં ઉપચારથી શાસ્ત્રોમાં ભક્તિના વર્ણવે છે.

ક્યાં તો શરીરી હોય છે અથવા તો સ્થૂળ શરીર રહિત હોય છે. પ્રતિમા આદિ આ સ્થળે સ્થૂળ શરીર રહિત ઉપાસ્યમાં ગણ્યા છે. સ્થૂળ શરીરવાળા ઉપાસ્યમાં માત્ર હલનચલન આદિ ક્રિયાયુક્ત હોવાવાળા અભાવવાળું એ તનવિશેષ લીધું છે. એ એતન વિશેષપર મોહાત્મક પ્રેમ શ્રીગોત્રને પ્રસંગે યથેક્ષે તથા તે પ્રેમ પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલો હોય એમ આત્મ તત્ત્વદષ્ટા પુરોષોનાં વચનોથી પ્રતિપાદિત માનવામાં આવ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સ્થૂળ શરીર વિષે મોહ કરનાર ગોપવધૂઓ આ વાતના નિર્દેશનરૂપ છે. એ મોહાત્મક ભક્તિ—આ સ્થળે સકામ ભક્તિમાં વિવક્ષિત નથી પણ એ શિવાયની સકામ ભક્તિના લક્ષણમાં આવતી બધી પ્રકારની ભક્તિઓ અત્ર સંગ્રહીત નહી.

એ સકામ ભક્તિ કરતાં નિષ્કામ ભક્તિ એટલે છે. કેમકે નિષ્કામ ભક્તિમાં અપેક્ષિત અંતઃકરણ કામનાથી દેટલેક અંશે રહિત હોય છે અને મુખ્યત્વે કરીને શ્રી ઉપાસ્ય તરફથી તે અંતઃકરણ વિષય મુખ્ય ઈચ્છાનું નથી તેથી તે અંતઃકરણે જગતનું નિઃસારત્વ વિચારદ્વારા દૃઢ અદ્વૈતરૂપે સિદ્ધવત્ કરેલું હોય છે. ગૌણી ભક્તિ મુખ્ય ભક્તિના સાધનરૂપ હોવાથી મુખ્ય ભક્તિમાં અવશ્ય અપેક્ષિત જે પરવૈરાગ્ય (જહાયાથી તે સ્તંભ પર્યન્તના સમગ્ર પદાર્થોને તુચ્છ જેમાં લેખાય છે, અથવા તો સંપૂર્ણ સ્થૂળ સંસ્કૃત પ્રપંચના મૂળ કારણરૂપ પ્રકૃતિ પણ જેમાં અત્યંત તુચ્છ લેખાય છે તે) તે પરવૈરાગ્યના મૂળરૂપ આસક્તિના પદાર્થોપરની અસ્પૃહા જે સાધન ભક્તિમાં હોય તે એટલે છે એમાં શો સંશય ? વળી સકામ ભક્તિ કામનાની પ્રાપ્તિવા સિદ્ધિએ નિવૃત્ત થાય છે એટલે ઈચ્છિત વિષય પ્રાપ્ત થયા પછી તે ઉપાસક ઉપાસ્ય પ્રતિ પ્રસંગે ભક્તિના અનુદાનના આગ્રહથી રહિત થાય છે તેથી તેવા ઉપાસકને સાધન ભક્તિનું જે મુખ્ય ફલ “પ્રેમ લક્ષણાની પ્રાપ્તિ” તે ન થતાં માત્ર ભક્તિના અંતમાં ક્ષુદ્ર વિષયનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમજ સકામ ભક્તિમાં ખરો ઉપાસ્ય (પ્રેમનો વિષય) તે કામનાનો પદાર્થ છે અને તે ઉપાસ્યની પ્રાપ્તિ માટે ઈશ્વરરૂપ ઉપાસ્યની ગૌણી ભક્તિ તે માણસ કરે છે તેથી મુખ્ય ભક્તિ જે પ્રધાન હોવી જોઈએ તેને તે વિષયની તત્ત્વ પ્રતિ ઉપાસક સકામ ભક્તિમાં ગૌણ કરે છે તેથી પણ એ ભક્તિ નેષ્ટ છે અને નિષ્કામ ભક્તિમાં ઈશ્વર એજ મુખ્ય ઉપાસ્ય રહે છે; તથા તે ઉપાસ્યપ્રતિ અવિરત પ્રેમ પ્રવાહ ધવામાં મુખ્ય સાધન વિરાગ પણ એ બ-

કિતમાં હોય છે, વગેરે અનેક કારણોથી એ ભક્તિ શ્રેષ્ઠ ઠરે છે. તો પણ વિરાગનું એક સાધન ન્યાય પ્રાપ્ત વિષય ભોગ છે તેથી સકામ ભક્તિમાં ન્યારે વિહિત પદાર્થ કાગનાની વિષયતા ભોગવતો હોય છે સારે ક્રમે કરી વિષયથી થતાં દુઃખના અનુભવથી, પોતાના મહાન્ પરિશ્રમનું પર્યવસાન દુઃખરૂપ વિષયની પ્રાપ્તિમાં આવેલું જેવા જાણવાથી થતા ખેદથી તથા શ્રદ્ધા દૃઢતા આદિની ઉત્પત્તિ દ્વારાએ સકામ ભક્તિ નિષ્કામ ભક્તિના સાધનરૂપ વિવેકાને નીચડે છે. તેથી યદ્યપિ સકામ ભક્તિ નેષ્ટ છે તથાપિ જેમને નિષ્કામ ભક્તિના અનુદાનમાં અધિકાર નથી આવ્યો તેઓ મારે એ સારી છે. ભક્તિવિના રહેવું એવો મસ્તક બેઠી નીકળેલા સૌને પ્રલક્ષ્ય એવા શૂંગના જેવું મૂર્ખતાનુંજ લક્ષણ છે. તેથી આપણને નિષ્કામ ભક્તિ કરવાનો અધિકાર આવેલો નથી દેખાતો તો પછી સકામ ભક્તિ કરેથી શું એવું મંદમતિ થઈ વિચારવું યોગ્ય ન ધારતાં સકામ ભક્તિ પણ કરવી સારી છે. સકામ ભક્તિનું પર્યવસાન તથા પરાકાષ્ઠા નિષ્કામ ભક્તિનો ઉદયજ્ઞ જાણવો. નિષ્કામ ભક્તિના આરંભમાં સાધકને નિરતિશય સુખની અથવા મોક્ષની ઈચ્છા લક્ષમાં હોય છે પણ ક્રમે કરી વિરાગ તથા અભ્યાસના જળથી તે ઈચ્છા પણ મક્કિત થતાં ભક્તિ કરવા મારેજ તે ભક્તિ કરે છે.

અન્ય રીતે ભક્તિના બેઠ પાડીએ તો તે શાસ્ત્રોમાં ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. (૧) સાત્ત્વિકી ભક્તિ, (૨) રાજસી ભક્તિ, અને (૩) તામસી ભક્તિ. એ ત્રણ બેઠ પણ મુખ્ય પ્રેમ લક્ષણના નથી, કેમકે તે તો પરાકાષ્ઠે પામેલો શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાન પ્રતિનો પ્રેમ હોવાથી તે જાતે સાત્ત્વિક, રાજસી તથા તામસી ગણાયો નથી. એ પ્રેમ (જે મોહાત્મક ન હોય તે) સાત્ત્વિકજ ગણવો ઘટે છે. મોહાત્મક પ્રેમ પણ શ્રી સદ્ગુરુએ ધારણ કરેલા દિવ્ય વિચિત્ર પ્રતિભા હોવાથી મુખ્ય વૃત્તિથી તે જીર્ણવન આભાવવાળા ચેતન પ્રતિભા નથી અને તેથી કરીતે ખરૂં જોતાં નિરક્ત ભક્તિમાં આવે એમ નથી, છતાં એ મોહાત્મક પ્રેમ પણ પરાકાષ્ઠને પ્રાપ્ત થવાઈ સાક્ષોક્ત અથવા સારૂપ્ય મુક્તિનો હેતુ છે તેથી ફલજનકાત્. અત્ર સંખ્યા જ ગણી શાસ્ત્રોમાં વર્ણન કર્યો છે. તેથી સામાન્ય રીતે જોતાં શ્રી સદ્ગુરુ પ્રતિનો પ્રેમ સાત્ત્વિકજ હોય છે. આ જ ત્રણ બેઠ છે તે ઉપાસા અંતઃકરણની સ્થિતિ તથા તેથી કરાતી પ્રવૃત્તિના બેઠથી થયેલા છે. સ સાત્ત્વિક ભક્તિનું લક્ષણ એવું કરવામાં આવે છે કે વર્ણ તથા આશ્રમન

ધર્મના અનુદાન સહિત, નિત્યા નિત્ય વસ્તુ વિવેક, વિરાગ, શમ, દમ, સા-
ત્ત્વિક તપ શૌચ, દયા, સાત્ત્વિકદાન તથા ધૈર્ય વગેરે સાધન સંપત્તિ પૂર્વક
જે ભક્તિ કરવામાં આવે છે તે સાત્ત્વિકી છે. આથી કરી ને એ સિદ્ધ થાય
છે કે ભક્તિ માર્ગે પ્રવૃત્ત થનાર સાધકો વિષયમાં વંધી જતા હશે, અથવા
શૃંગારનાં પદો ગાતાં હશે કે બ્યાબચાર આદિ કરતા હશે એવું અનુમાન
કરનાર માણસો મૂખ્ય છે, તથા જે જે લોકો એવા દુર્ગુણોને પોતાને વિષે
આશ્રય આપે છે, અથવા જેઓ સંસારનાં સુખોમાંજ રમી પમી મરે છે,
જેઓ વિવેક વિચારથી ગુન્ય છે તેઓ કદાપિ સાત્ત્વિક ભક્ત નથી, એટલું
જ નહિ પણ તેઓ ભક્ત સંદાનેજ કોઈ રીતે પ્રાપ્ત નથી. કેમકે સાત્ત્વિક,
રાજસી તથા તામસી એ ત્રણે પ્રકારની ભક્તિમાં દુર્ગુણ તો સૌ કોણ વે-
ગલેજ રાખવાં પડે છે. સાત્ત્વિક ભક્તના અંતઃકરણમાં સત્ત્વ ગુણ પ્રધા-
ન હોવાથી સત્ત્વ ગુણની પ્રધાનતાના ફલરૂપ વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ આદિ
સંપત્તિઓ આવીને નિરાંતે નિવાસ કરી રહેલી હોય છે, અને એ ગુણો
આગળ સાધન નિરૂપણ કરતી વખતે કહેવામાં આવશે તેમ મુખ્ય ભક્તિ
ના ઉપકાર-હોવાથી ભક્તમાત્રને ઉપાદેય છે. રાજસ ભક્તનું અંતઃકરણ
રંજેગુણ પ્રધાન હોવાથી તે ભક્તને થી સદૃશ પ્રતિ પ્રેમ હોય છે ખરો
પણ તે માણસ પ્રસંગે રાજસવદ, રાજસ દાન, રાજસ તપ આદિ ક્રિયા-
ઓ કરે છે તથા તેના અંતઃકરણમાં ઉત્સાહ ઉદયમ, કેટલેક અંશે બહિ
મુખતા, નિત્યા નિત્ય વિવેકની ન્યૂનતા આદિગુણો હોય છે તે માણસ પણ
કદાપિ દુર્ગુણી હોતો નથી. રંજેગુણ પ્રધાન હોવાથી તેનું અંતઃકરણ વિક્ષિપ્ત
દશામાં હોય છે તથા અંસાર મુખ્ય પ્રતિ કેટલેક અંશે લાગેલું હોય છે.
એટલેજ પૂર્વોક્ત સાત્ત્વિક ભક્તથી ભેદ હોય છે. તામસ ભક્તનું અંતઃક-
રણ અતિવિક્ષિપ્ત દશામાં હોય છે તથા તે માણસમાં દુરાચક, વાદ આદિ
ગુણો રહેલાં હોય છે, તેનાથી પણ તો મોટા મોટા દુર્ગુણો જે કહેવાય છે
તે તો દુરજ રહેલા હોય છે. આથી કરીને ભક્ત માત્રમાં દુર્ગુણોનો
ધણે અંશે અભાવજ હોય છે એ નિઃસંશય થાય છે અને જેમ જેમ
પ્રેમ વધતો જાય છે તેમ-તેમ તો તે ભક્તને અન્ય ક્રિયા પ્રતિ અશ્ચિ
થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તે ક્રિયાઓ પ્રતિ લક્ષ કરવા તેને અવકાશ
રહેતો નથી, તેથી જીદિગંત થયેલી ભક્તિથી દુર્ગુણ વધતા હશે એમ
તો સર્વથા નથીજ, એટલુંજ નહિ પણ ઉત્કૃષ્ટ દુર્ગુણોનો અભાવ થાય

છે તથા વિવેક વિરાગ વધતા જાય છે, અને અંતઃકરણ વ્યભિચાર મા ત્રનો સામ કરી અવ્યભિચારને લક્ષ્ય કરી ત્યાં દરવાની સ્થિતિપર આવે છે.

આથી કરીને એ ત્રણ પ્રકારના બેઠ બક્તિવાળા અંતઃકરણના અન્ય ગુણો ઉપરથી પાડેલા છે એ સિદ્ધ થાય છે. એ વિષયનું અધિક નિરપણ સાધન નિરપણમાં અંતર્ભાવ પામવું હોવાથી આ સ્થળે અધિક વિસ્તાર આવશ્યક નથી.

એ શિવાય પણ આ અતિમહન વિષયને અધિક અધિક સ્પષ્ટ કરવાના આશયથી પૂર્વ આર્ય મહાત્માઓએ અનેક બેઠથી બક્તિનું નિરપણ કર્યું છે. તો પણ તે સર્વ અત્યંત જતાવવા જતાં અધિક વિસ્તાર ધર્ષનવાથી એ વિષયમાં મત કિચિત્ કહી આખા વિષયનો અતિમ ભાગ જે મુખ્ય બક્તિના સધનરૂપ ગૌણી બક્તિ તેનું નિરપણ કરવું ઉચિત છે.

ઉપર જે ત્રણ પ્રકારની બક્તિ કહી તેમાં તામસી બક્તિ નેહ છે, અને તેથી દરેક માણસે તામસી છોડીને ઉત્તરોત્તર બક્તિને ધારણ કરવી યોગ્ય છે. તો પણ જે માણસને શ્રી સદૃશરૂજ નથી, જે મંદગતિ પોતાને પોતાનો ગુરુ સમજે છે. અને તેથી અન્ય સંપૂર્ણ વિશ્વ વંદ્ય શ્રી સદૃશરૂને વિષે પૂજ્ય બુદ્ધિ કરતો નથી અને તેથી કરીને જે બક્તિથી રહિત છે તે

* આ વિષયમાં દુર્ગુણના સદ્ભાવનો મિષેધ ક્યો છે તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે કેટલાક લોકો એવું સમજે છે તથા કહે છે કે “અતિશય વ્યાપારે દેનાળું”, તથા અતિશય બક્તિએ—” જે બક્તિ એ લોકો લક્ષમાં લઈ એ કહેવતનો પ્રયોગ કરે છે તે બક્તિની વૃદ્ધિગત સ્થિતિએ કદાચ એવું થતું હશે તો બલે, પણ ઉપર વર્ણવેલી બક્તિમાં એ શંકા કરવી અથવા એ કહેવત લગાડવી યોગ્ય નથી. બક્તિ એ વિષયમાં એવું કશું નથી કે જેથી એ શંકા થાય. પણ જ્યારે ગૌણી બક્તિ દેવસ્થાનમાં જઈ કરવામાં આવે છે અર્થાત્ જ્યારે સ્ત્રી પુરુષો એવા કોઈ કાર્ય માટે મળે છે ત્યારે અંતઃકરણના દોષથી એવી નિવિદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય એ સંભવે પણ બક્તિથી તો એ પ્રવૃત્તિ આશ્રિત ન થતાં ખંડિત થાય છે. લોકો દેવસ્થાનને સક્રિયસ્થાન કરે છે તેથીજ એવા માહ પરિણામ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અને તેમાં એ વાત અત્યંત કહેલી બક્તિમાં તો જવા આવવાનું કંઈ હેતુ નહિતેથી એ કહેવત સર્વથા અત્યંત વ્યર્થ છે.

મૂઠ્ઠા બુદ્ધિ કરતાં અદૃઢ નિશ્ચયથી તથા દુરામદ આદિ ગુણોના ધારણ પૂર્વક પણ શ્રી સદ્ગુરુ વિષે પ્રેમ ધારણ કરનાર સાધક શ્રેષ્ઠ છે. જે ભક્તિ સૂચ્ય માણસ હોય છે તે તો રેતીના રણમાં પડેલા માંછલા જેવોજ છે, તે માણસ તો સાધક અવસ્થામાંજ હજી આવ્યો નથી એમ કહીએ તો ચાહે. અને જે માણસ ઉપર કલા પ્રભાણેનો તામસી પણ ભડત છે તે માણસને, આ બવાલિધથી તારનાર શ્રી ભગવાનનો મુખ્ય પ્રબલ આશ્રય હોવાથી નિર્જલ સ્થળે તરફડતાં મીનવત્ નથી, એટલુંજ નહિ પણ તરવાતું એક સાધન તેને પ્રાપ્ત થયું છે અને તે સાધન તે માણસ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નવાન છે તેથી તે સાધક અવસ્થામાં છે અર્થાત્ ક્રમે કરી ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ભૂમિકાની સિદ્ધિપૂર્વક ગંતવ્યસ્થાન પ્રતિ જવાના માર્ગમાં છે અને ભક્તિશૂન્ય અથવા માણસને તો કોઈ માર્ગજ જડેલો નથી હોતો. તાત્પર્ય એ કે ભક્તિના અભાવ કરતાં તામસી ભક્તિ પણ સારી છે, તોપણ સાધકે ઉત્તરોત્તર ભૂમિકા લક્ષ્યમાં રાખી તેની પ્રાપ્તિને માટે પ્રયત્નવાન થવું ઉચિત છે.

(આપૂર્ણ).

વાર-વિનંતી પદ.

રાગ આધવંશના સંદેશાનો.

ઓય અમારે હે ગુરુ! એકજ આપની,

આ અવતીમાં અવર નથી આધારજો;

સ્વાર્થ રહિત શ્રેયસ્કર સ્વામી આપજો,

સમજો ખીજે સ્વાર્થ તણે સંસારજો.

ઓય. ૧

સોમે સંકટ સો મણુ છે સંસારતું,

સમજણુ વણુ હું વજન વહું અણુ તોલજો

માર સહી નથી શકતો, શક્તિ છે નહીં;

બહાર કરો વિશુ! બાળકનો સુણિ બોલજો.

ઓય. ૨

જોમે ભગવાન આપ મળ્યાજો જોમિયા,

હવે મને જાય શાનો રે' તલમારજો,

ચોર તહીં જ્યાં તેવે માર્ગે દોરજો,
કરતો આવ્યા છે અગણિત ઉપકાર જો. જોય. ૩

બુધે તમેને બુધ જન તેતો જાણ્યો,
અબુધતણા ઉરમાં તો તિમિર અપાર જો;
શ્રદ્ધા આંખ પ્રુટયાથી તેતો આંધળા,
કાંઈ ત તે દેખે ધરમાં કે બહાર જો. જોય. ૪

ગુરુએ ગુરતા દબને લઘુતા કાપજો,
જેથી આપ ચરણ તલમાં રહેવાય જો;
લઘુતા તો અભિમાન પવનધિ ઉડાડિને,
મોટમ કેરા વાદળમાં લઈ જાય જો. જોય. ૫

શુદ્ધે શુદ્ધ નથી હે નાથા શરીરમાં,
શી રીતે હું સાધું સુખકર જોગજો;
પ્રુદા નાથ સમાણું આ તન છે યધું,
ભોગવતાં આખર હાનીકર જોગ જો. જોય. ૬

શનિએ અશનિસમ આ નાદ કરી રહ્યો,
મોહ મને બહુ પગલે છે પરમેશ જો;
લાજ તમારી જાશે જો ત ઉગારશે,
આપમદા ડોકો ધારો દેશે દેશ જો. જોય. ૭

રવિએ રવિ ઉગાડો મુજ મન ચાનતો,
અંતર તિમિર નિચારો હરિ ચાન જો;
આ અધાર પિછોડો માયાનો હરો,
જેમાં મોહિત થાય મહાવિદ્યાન જો. જોય. ૮

મુજને મક્તિ કરવાની શક્તિ નથી,
વાર કરે આ વાર મુણી આ વાર જો;
મક્તગતોને પાળે તે મોટા મુની,
અર્થકત પાળે સંઘવિના સરદાર જો. જોય. ૯

कली

महाकाल.

(भासिक.)

रूप(पुस्तक) २. फाल्गुनकृष्ण. १४ सं. १९४६ दर्शन(अंक) ६

ॐ अघोरेभ्यो धवोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः ॥

सर्वेभ्यः सर्वेभ्यो नमोस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥

प्रतिष्ठा करनार.

उपाधिवाचकवर्ग.

राजनगर, (अभिलेखित.)

"अयोध्यायाः पुत्राः प्रियं प्रियं मां लोपी प्रसिद्ध करनार.

नयुभाई रतनचंद भारद्वाज.

संवत् १९४६, पाष्ठेन भाद्र. सने १८५०.

मायिके उपहार. ३. २ अगाडिथीन.

दां अन्ते ३. २-८-०

द्विष्ट हृष्टी नमः

लना ३ ०१.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

સાધકની ઈષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.....	૬૭
બક્તિ અથવા પ્રેમ.....	૧૦૧
વાણી નિરોધ.....	૧૧૨

ગાહેર ખખર

આ મહાકાળના ઉપાસક યજ્ઞની ખાસ વિગતિ કાઢીને કરવામાં નહિ આવે, માટે જેને એના ઉપાસક યજ્ઞની ઈચ્છા હોય, તેણે પચાસ મહાકાળના મેનેજરને યોગ્યની ઈચ્છા જણાવવી.

મુચના.

મહાકાલના જે ઉપાસકને પ્રત્યેક માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશી પછી, પંચ દિવસમાં શ્રી મહાકાલનાં દર્શન ન થાય તેઓએ મહાકાલના (મેનેજરને) નિયામકને ખખર આપવી. ઘણી ગોડી ખખર આપનારના પત્ર ઉપર જાન દેવામાં નહીં આવે.

મેનેજર 'મહાકાલ'

C/o. N. P. Sangavi,

Sankadi Sheri,

Lalavañā pol

Ahmedabad.

શ્રી મહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨, - ફાલ્ગુન કૃષ્ણ, ૧૪ સં. ૧૯૪૬ દર્શન (અંક) ૧

સાધકેની ઇષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

પદ રાગ કરાઈ.

વિપત્તિ બેળાના સાથી જગપતિ વેગે રે,
વારે હવે ચડતો યાયું રે;
રક્ષી આ વિપત્તિ દુઃખાગ્રિથી સ્વામિ,
સગપણ સાચવજો સાચું રે. વિપત્તિ.
મોહ જનરે પ્રભુ પીડિત હું ધીમું રે,
તારશ્રુ તાપે સતત, નાણે રે;
રોમ રોમ થઈ પ્રકટ આ જ્યાળા,
કાયા દહે છે જોમ શબ જાણે રે. વિપત્તિ.
ઉર્ધ્વ તે અધઃ પ્રભુ દુઃખ દુઃખ જાણે રે,
અંતરના મહા પરિતાપે રે;
મોહિત થતિ દુઃખરૂપ વિપત્તિ,
સુંબરૂપ સમગ્ર સદા જાપે રે. વિપત્તિ.
દૃષ્ટામાં સુખ નથી સમજું છું સ્વામિ રે,
પણ વળિ વળિ થતિ ત્યાં વહેતી રે;
આપ-રૂપ-આનંદ સદા વિશ્વ,
આપ પદે સ્થિર ના રહેતી રે. વિપત્તિ.
કુકા આદિની રમતે સુખ નથી સાચું રે,
સમજો છે સમગ્ર, એવું રે;
પણ જાણક તે શું નિશ્ચિત જોયે,

મુજ મન પણ પ્રભુ છે તેવું રે.	વિપત્તિ०
તુમ્હ ખેલોથી રૂડી વસ્તુને મળતાં રે,	૧
જુલે બાળક નિજ હંદ ખારે રે;	
મુજ મન પણ પ્રભુ તેવું લહી,	
નિજ—મનહરરૂપ દાખી હારેરે.	વિપત્તિ०
ત્યાં લગી છુટથી ન દુષ્પની પ્રીતિ રે,	
ત્યાં લગી નાથ નજરે નાવો રે;	
દસ્યની પ્રીતિને ત્યજ્યા વિષુ તહત,	
રૂપ ના દદ્યમાં પ્રકટાવો રે,	વિપત્તિ०
અન્યોન્ય આગ્રહે રહી આ વાતો રે,	
નહ્યું ન સિદ્ધ કો વિધ યાશે રે;	
મોહ અનેક પદાર્થો પ્રતિનો ત્યજ,	
વૃત્તિ કો વિધિ તમને ધ્યાશે રે.	વિપત્તિ०
આશા તો બાંધી પ્રભુ અતિશય ઉંચી રે,	
બાળક બળ બુદ્ધિ ધારી રે;	
જાણ્યું જે પ્રભુપદ સહજ પમાશે,	
યદને સહજ નિર્વિકારી રે.	વિપત્તિ०
અનુભવ યાતાં પ્રભુ હિંમત હારે રે,	
માત્ર સિધિલ યતાં પડું ધરણી રે;	
આશાના ભંગથી મનમાં યતું દુઃખ,	
નાહી શકું મુખથી વરણી રે.	વિપત્તિ०
જગત આ જોઈ જોઈ અતીવ મુઝાડ રે,	
ક્ષણ ક્ષણ વિદ્યજ હું ગમરાડ રે;	
વળી રૂપ આ મનનું ન્યાણાને,	
વ્યામોહે હું કળી જાડ રે.	વિપત્તિ०
આપની આ ચમત્કૃતિ સુખકારી રે,	
આપ રૂપા પાત્ર અનુગ્રવતા રે;	
મુજ સમ અગણિત જાતુ તો ન્યાણા,	
નિદાદિન રહે છે પ્રભુ બળતા રે.	વિપત્તિ०
સહન ન યાતું પ્રભુ રક્ષ જે ત્રાતારે,	

માયાના બાંધ્યા બીજા કાણુ છોડે રે; .
 અગણિત આશાના પારો અગિત આ,
 જીવના મહા બંધ કાણુ ત્રોડે રે. વિપત્તિ०
 તમને પ્રભુ આ જગ મુખરૂપ બાસે રે,
 અમને પણ તેવા જાણો રે;
 વાસ્તવ સ્થિતિ પ્રભુ જો જાણો છો,
 તો ન દયા કેમ ઉર આણો રે. વિપત્તિ०
 વજ્ર-હથ્થ પણ શુભ્રી અમ દુઃખતેરે,
 નેત્રે પ્રભુ ભરતાં પાણી રે;
 આપ દયાનિધિ ઉર કરજાની,
 હજી ન દિસે દોઈ એધાણીરે. વિપત્તિ०
 અપરોક્ષ દાણુ દાણુ કેંઈ જો સાચું રે,
 પણ તેથી તો દયા ધટતી રે;
 કૃતજ્ઞી પર કરતાં કરજાને,
 પ્રભુતા રતી નથી પ્રભુ ધટતી રે. વિપત્તિ०
 દોષથી મુક્ત શું થઈ પ્રભુ જોજો રે.
 સંસ્કારો દુષ્ટ નથી યોગ રે;
 સતકર્મે સ્થિર થતી વૃત્તિને ધસડતા,-
 નિશ્ચિન વાસનાના હોડા રે, વિપત્તિ०
 મન મહોદધિ મધ્યે યાતાં તોફાનો રે,
 આપ હું વિષ્ણુ દે ના જાણો રે;
 સિંધુની પાર જવા ઈચ્છા થઈપિ,
 જેઠા છું કાણે વહાણે રે. વિપત્તિ०
 અધિક કલાથી પ્રભુ અધિક ન જાણો રે,
 વિદિત છે પણ પળની તમને રે;
 કરજા ધટે કરવી તો કરજો,
 નહિ તો દેજો સઘ કર યમને રે, વિપત્તિ०
 ભક્તને દુઃખ દેખી પ્રભુ તમે ધાયા રે,
 કાર્ય સકળ પડતાં મેલી રે;
 અભક્ત તોમે પણ ભક્ત હું તમારો,

તદપિ મુકો છે શિવ ઠેલી રે. વિપત્તિ°
 અણી આણે તેવાની છે વાર કરી કહેશે રે,
 भारी પણ અણી આ જાણી રે;
 સદ્ય કરજો કરુણા કરુણાણ,
 કરગઈ કંપી રહતી વાણીરે. વિપત્તિ°
 પ્રતિજ્ઞા પાળો તમ ચરણાગત જનને રે,
 શાસ્ત્ર સકળ એ ઉચ્ચરતાં રે;
 આ જાણું મન જોતાં છતાં પણ,
 શાંતિની વૃદ્ધિ નથી કાં કરતા રે, વિપત્તિ°
 વિકળ અવસ્થામાં વ્યથા આ વચનો રે,—
 ખોલું, ન રોય તેથી ધરશે રે;
 વામ્ય વિકળ પણ દીનતા બરેલાં,
 લહી કરુણાને વાવરશે રે. વિપત્તિ°
 જગ સુખને હું નથી યાચતો જો જો રે,
 યાચું છું માત્ર આ મોહ ટાળો રે;
 અધરા આ સુખને આ દુઃખ છે એ જ્ઞાંતિ,
 સમૂળ નદવ્યમાંથી જાળો રે. વિપત્તિ°
 મોહ ન ટાળો કદિ તો મોહ પગાડો રે,
 નિઃશય આપ પદમાં વૃત્તિ રે;
 સકળ આ દુષ્કર્મની જેથી સદ્ગત્તાં,
 મનથી પ્રભુ યાચે વિરમૃતિ રે. વિપત્તિ°
 સુખને દુઃખની જ્ઞાંતિ સમૂળ ન જાળો રે,
 સુખ દુઃખમાં તો તો સગ રાખો રે;
 આયવા વિરાગાગ્નિ પ્રકટી નદવ્યમાં રે,
 વાસના ખીજ બરગ કરી નાંખો રે. વિપત્તિ°
 દેવી સંપત્તિમાંથી એક માત્ર આપી રે,
 દીનના દારિદ્ર્ય દુઃખને ફેડો રે;
 સાગર મુકશેના બિંદુ દીધાથી,
 દળુએ તથાપિ ન કેમ રેડો રે. વિપત્તિ°
 મેધની ઉપમા તમને મોટા જન દેતા રે,
 તદપિ પાત્રપાત્ર કાં સદેના રે;

સાધકના હૃદયે દયાળુ,

કરંકાં ગ્રહી પાછા રહેતા રે;

વિપતિ૦

અંતમાં નમી, સ્વસ્થ વદી આ વિરામું રે,

દોષ વિસારી કરણા કરજો રે;

વિકટ બનાબિધમાં સંગી રહીને,

નિરાદિન કર શિરપર ધરજો રે.

વિપતિ૦

॥ ૐ શ્રી ॥

લોકિત અથવા પ્રેમ.

(અનુસમાન વર્તમાન રૂપના પૃષ્ઠ ૯૫ થી)

હવે ભક્તિનાં સાધનો વિચારીએ. તેમાં સૌથી પ્રથમ સામાન્ય સાધનનું નિરૂપણ કરી શ્રવણાદિ નવ જે વિશેષ સાધન છે. તેનું નિરૂપણ તદ્દનંતર કરવું ઉચિત હોવાથી પ્રથમ સામાન્ય સાધન પ્રતિ લક્ષ કરીએ. સાં સંપૂર્ણ સિદ્ધિનાં સાધનાર સાધનો માત્ર એજ છે. [૧] અભ્યાસ અને [૨] વિરાગ. અભ્યાસ અને વિરાગ વિના કોઈ પણ પદાર્થ સિદ્ધ થતો નથી. તે તે પદાર્થની સિદ્ધિ કરનાર સાધનોને પોતામાં વારંવાર સિદ્ધ કરી દૃઢ કરવાં તે અભ્યાસ છે, અને પ્રાપ્ત્ય પદાર્થ તથા તેનાં સાધન શિવામ અન્ય પદાર્થ પ્રતિ અસ્પૃહા એ વિરાગ છે. પ્રત્યેક પ્રાપ્ત્ય વસ્તુના બે દેથી અભ્યાસનાં વિષયભૂત સાધનોમાં ભેદ પડે છે તેથી આ વિષયમાં ક્યાં સાધનોનો અભ્યાસ કરવાનો છે તે આગળ કહેવાશે. આ સ્થળ માત્ર વિરાગ ઉપરજ ને કહેવાતું છે તે કહીએ છઈએ. દરેક વિવેકી પુરૂષ પોતાનાં અનુભવમાં વિચાર કરી જોશે તો તેને સદાજ જણાશે કે વિરાગવિના કોઈ પણ વસ્તુની સિદ્ધિ થતી નથી. જે માણસે લૌકિક કીર્તિ આશામાં માંચે છે તે માણસ જે ધન, શરીર સંપત્તિ વિગેરે પદાર્થપર આસક્ત હોય છે તો ધણે પ્રસંગે યશને પામતો નથી એ સર્વના અનુભવથી સિદ્ધ છે. જે માણસે સત્ય મોહનું એજ માત્ર વર્તણૂક હોય છે તે માણસને સત્યની સિદ્ધિ અર્થે અન્ય અનેક પદાર્થની દૃષ્ટિ દાનિ સદાજ કરવી પડે છે. જો તે માણસ તે પદાર્થોપર આસક્ત હોય છે તો એનો વિરાગ

યતાં તે આસક્તિના વિષયભૂત પદાર્થો જ્યાં મેળવી જતાં તે માણસ જુદું
 બોલે છે અર્થાત્ પોતાના સાધ્ય વ્રતથી ભટ્ટ થાય છે. તેમજ દશને પ્રા-
 માન્ય માનનાર માણસ ધન આદિ પદાર્થોપર આસક્ત હોય છે તો તે પણ
 યશથી બ્રહ્મ થાય છે એ સર્વજન સંગત છે. લોકવાયકા પણ એવી ચાલે
 છે કે “આગર ને પૈસાને વેર છે.” આ વગેરે અનેક લોકોના વ્યવહાર પ્ર-
 તિ લક્ષ કરીશું તો વિરાગ સર્વત્ર આવશ્યક લાગવાનો. વિરાગનું અર્થ પ્ર-
 ધાનપણે નિરપણ કરવાનો વિષય નહિ હોવાથી, પોતાના અનુભવમાંથી અ-
 નેક દૃષ્ટાન્તો લઈ તે સર્વમાં વિરાગ આવશ્યક છે કે નહિ એ તપાસી લેવા-
 નું કામ વિવેકીને સોંપી આટલાં બે દૃષ્ટાન્તપ્રીણ વિરમીએ છઈએ. મોક્ષના
 માર્ગરૂપ વિચાર પ્રધાન તથા ક્રિયા પ્રધાન માર્ગમાં વિરાગને આવશ્યક ગ-
 ણ્યો છે. પ્રથમના જ્ઞાનમાર્ગમાં તો જ્ઞાનનો અધિકારજ વિરાગવિના આવતો
 નથી. નિત્યાનિત્ય વસ્તુ વિવેક આદિ ચતુષ્ટય સાધનયુક્ત માણસનેજ જ્ઞા-
 નનો અધિકારી ગણ્યો છે. યોગ માર્ગમાં પણ વિરાગને પ્રથમ સાધન ગણ્યું
 છે. પતાંજલિ ભગવાન પાંચે પ્રકારની વૃત્તિના નિરોધના ઉપાય બતાવતાં
 કહે છે કે અમ્યાસવૈરાગ્યામ્યાં તન્નિરોધઃ-અમ્યાસ તથા વિરાગથી એ વૃત્તિ-
 નો નિરોધ થાય છે. ભક્તિ વિષયમાં પણ વિરાગ આવશ્યક છે કેમકે ભક્તિ એટલે
 શ્રીસદ્ગુરુપરમાત્મા પ્રતિતો અનવધિ પ્રેમ. ત્યાં પ્રેમમાં એવો નિયમ છે કે એ
 એક પદાર્થ પ્રતિજ અમર્યાદાવસ્થાને પામે છે. જે માણસના પ્રેમના વિષય અનેક
 પદાર્થ હોય છે તે માણસનો પ્રેમ વિગત ધઈ ગયેલો હોવાથી તેમાંના કોઈ
 પદાર્થ પ્રતિ અમર્યાદાવસ્થાને પામતો નથી. તેથી ભક્તિમાં ઉપાસ્યથી અન્ય
 પદાર્થ પ્રતી અસ્પૃહા આવશ્યક છે. તાત્પર્ય એ કે વ્યવહાર, જ્ઞાન તથા યો-
 ગમાં જેમ વિરાગ આવશ્યક છે તેમ ભક્તિમાં પણ છે. વિરાગ વિના
 જેમ જ્ઞાન, યોગ વિગેરેની સિદ્ધિ થતી નથી તેમ ભક્તિની પણ કદિ થતી
 નથી. આથી ભક્તિનું પ્રથમ સાધન વિરાગ દૃષ્ટું, અને તેની સાથેજ
 વિરાગનો જે જે સાધનો તે સર્વ પણ ભક્તિનાં સાધન ઢર્યાં. વિરાગને
 માટે નિત્યાનિત્ય વિવેક આવશ્યક છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે. એ વિવેકનું સામા-
 ન્ય સ્વરૂપ એવું છે કે ‘સૃષ્ટિમાંના સંપૂર્ણ પદાર્થ અનિત્ય છે, વિદ્યારી છે
 તથા શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્મા માત્ર નિત્ય, અવિદ્યીય છે, એ દૃઢ નિશ્ચય. એ
 વિવેક થવા માટે અંતઃકરણની શુદ્ધિ, શ્રીસદ્ગુરુનો ઉપદેશ અને સત્સાચનું
 ચિંતન આવશ્યક છે. કારણ તે અંતઃકરણ જ્યાં મુખિ સિદ્ધિને પામ્યું ન-

થી આપાત મળદોષ-યુક્ત છે ત્યાં સુધી એ વિવેક કદાપિ દઢ થતો નથી; શ્રીસદ્ગુરુનો ઉપદેશ વિના એ વિવેકનાં મૂળ બાકતાં નથી તથા અંકુર પણ નીકળતાં નથી; અને એકવાર શ્રીસદ્ગુરુ મુખ્યથી એ વિવેકનું જ્ઞાન ધણું તોપેણુ તેટલાથી શ્રવણ દઢ થઈ વિરાગને ઉત્પન્ન કરતો નથી, તેથી શ્રીસદ્ગુરુ મુખેથી શ્રવણ કરેલી નાના સુક્રિયોથી વારંવાર જગત તથા શ્રીસદ્ગુરુના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું—અને એજ ચિંતનનું નામ સતસાત્ત્વ એ જ્ઞાન સ્વાનુભવ વિના દઢ થતું નથી. સ્વાનુભવ કરવાને જગતના સ્વરૂપરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર આવશ્યક છે. ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર પણે બક્ત વિવેકને ઉત્પન્ન કરે તેટલામાટે ગૃહસ્થાશ્રમને લગતી 'યજ્ઞ' યાગાદિ વગેરે સર્વ ક્રિયાઓ આવશ્યક છે. એ કર્મથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધિ થવાથી વિવેક દઢ થઈ શકે છે. અને વિવેક દઢ થવાથી જગત ઉપર વિરાગ થઈ વૃત્તિઓ પરમેશ્વર પ્રતિધાય છે. તેથી બક્તને માટે પણ અંતઃકરણની શુદ્ધિ, અધ્યાત્મ સાત્ત્વનું શ્રવણ, ચિંતન વગેરે જરૂરનાં છે. અને વિરાગની 'યપાર્ય' સ્થિતિ ક્યારે સમગ્રમ કે ત્યારે વિરાગરૂપ કારણના સંજ્ઞાપથી અનુભવાતાં કાર્યો અનુભવાય ત્યારે વિરાગની સિદ્ધિ થાય, દમ, ઉપરતિ વગેરે પર સંપત્તિઓ સિદ્ધ થાય છે એ અનેક મહાત્માઓના અનુભવ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે. પણ જ્યાં સુધી વિરાગની સિદ્ધિ થઈ નથી ત્યાં સુધી દમ, દમ આદિ પર સંપત્તિ પ્રયુક્ત કાર્યો કરવાથી વિરાગ દઢ થતો જાય છે. તેથી વિરાગની સિદ્ધિએ બક્ત પર સંપત્તિવાનુ હોય છે અને અસિદ્ધિએ એ સંપત્તિઓ પ્રપલ્ન કરીને બાંને સિદ્ધ કરવા આવશ્યક છે. આમ જોતાં બક્તિમાર્ગમાં પણ નિલાનિત્ય વસ્તુ વિવેક, વિરાગ તથા પર સંપત્તિ એ બક્તમાં અવરોધ હોવાં ધટે છે *

જો લોકોને આ સરખ અર્થ માટે યજ્ઞવૈષ્ણવ યાર્થનું પ્રમાણ જોઈતું હોય તેઓને માટે સાંદિલ્ય સહિતાનાં નીચેનાં વાક્યો છે:—સ્વવર્ણાશ્રમ

*વિચાર પ્રધાન માર્ગમાં ત્રણ સાધન સિદ્ધ કર્યા શિવાય જ્ઞાનની કદાપિ સિદ્ધિ થતી નથી એ સ્પષ્ટ કહ્યું છે એટલુંજ નહિ પણ જ્ઞાનના અધિકારનો પણ તે સાધકને નિષેધ કર્યો છે. અને આજ પ્રકારે વિચારતાં યોગ-માર્ગમાં પણ એ ત્રણની સિદ્ધિ સદૃશ રીતે આવશ્યક લાગશે. તેથી પરિણામે એ નિશ્ચય થાય છે કે એ ત્રણે માર્ગમાં એ ત્રણે સાધન અભિન્ન છે.

ધર્મેણ શુદ્ધં ચિત્તં વિશેદરૌ ॥ ગોવિંદચરણામ્બોજદાસાત્માનો મમ પ્રિ-
યાઃ । વિરક્તાઃ કામભોગેમ્યો મવિતારો જિતેન્દ્રિયાઃ ॥ શર્મોદમસ્તપઃ
શૌચં વૈરાગ્યં યત્ર તિષ્ઠતિ । મુદ્ધદઃ સરલાઃ શુદ્ધા મહાભાગવતાસ્તુતે ॥

મવન્તિ મગવદ્ભક્તાઃ શાન્તા દાન્તા જિતેન્દ્રિયાઃ ॥ પોતાના આશ્રમ ત-
યા વર્ણને ઉચિત એવા ધર્મના અનુક્રાનથી શુદ્ધ થયેલું એટલે પાપના સં-
સ્કારથી રહિત થયેલું ચિત્ત શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્મા વિષે પ્રવેશી શકે છે.
પરમાત્માના ચરણ કમલના દાસો જેઓ વિષય-ભોગથી વિરક્ત છે અર્થાત્
વિષય કામનાથી રહિત હોય છે. તેઓ સદા અને પ્રિય છે, શમ, દમ, *
તપ, શૌચ તથા વૈરાગ્ય જેમનામાં રહેલા હોય છે, જેઓ શુદ્ધ ચિત્તઃકરણના
છે તથા આર્જવવાળા છે તેઓ મહા ભાગવત છે અર્થાત્ પરમેશ્વરના
મહાન્ ભક્તો છે. ભગવાનના ભક્તો શમ, દમ-સ્વાળા હોય છે અર્થાત્
સંપૂર્ણ ઈન્દ્રિયોત્તેજ્યો તેઓએ જય ક્યો હોય છે. ઈલાદિ શ્રીમદ્ભાગવતમાં
વૈષ્ણવનાં લક્ષણમાં આજી શુભો મહત્ત્વ કમ્યા છે.

હવે પ્રેમ વધવાનાં કારણ વિચારીએ, તો તે ત્રણ કારણ છે. (૧)
શ્રી સદ્ગુરુની કૃપા, (૨) શ્રી સદ્ગુરુ તરફથી સુખર્તુ બાન, અને (૩) તે-
મના શુભોત્તુ ચિંતન.

શ્રી સદ્ગુરુની કૃપાવિના કદાપિ ભક્તિ ઉત્પન્ન થતી નથી. જે સ-
દગ્ધ સદગ્ધ થતી હોય તો નાસ્તિકોનાં. ટોળે ટોળાં જે હાલ દૃષ્ટિગોચર
થાય છે તે નહિ યાત તથા અનંત જીવો જે દુઃખમાં રૂપી પ્રતી મારતા
દેખાય છે તે તે અવસ્થામાં વિચમાન નહિ હોત. શાંકિલ્ય સંહિતામાં કહે
છે કે વસ્તુતસ્તુ પરામક્તિર્જાયતે તદનુગ્રહાત્ । ખરૂં જોતાં પરામક્તિ કે
વળ-શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્માની કૃપાથી જ પાપ છે, એટલે યદ્યપિ શુભચિંતન
આદિથી પ્રેમ ઉત્પન્ન પાપ છે તથા કેટલેક અંશે વૃદ્ધિને પણ પામે છે
તોપણ અમર્યાદાપરધાને પામવો એ કેવળ શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્માની કૃપાનું ફલ
છે, વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે ઈશ્વરના અનુગ્રહવિના કોઈપણ શુ-
ભ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, અર્થાત્ આજી ફલદાણુ પણ શુભ કાર્ય કર-
વા પ્રથમ વૃત્તિજ થતી નથી, કદાચ વૃત્તિ પાપ છે તો તે બળવાન નથી

* શમ તથા દમ અત્ર અન્ય ચારના ઉપલક્ષ્યો છે તેથી શમ, દ-
મથી શમ આદિ પર સંપત્તિનું ગ્રહણ કરવું.

હોતી, કંદાર્ય જાગવાનું હોય છે તો તે પ્રમાણે જાણ પ્રવૃત્તિ થવી કઠિણ છે, કદાચ જાણ પ્રવૃત્તિ થાય છે તો તેમાં અનન્ત વિધિ આવેલી તે કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્માની કૃપાથીજ એ સર્વ થઈ આવેલી તે અંતપર્વન્ત કોઈ શુભ કાર્યની નિર્વૃત્તિ થાય છે. આ તો અલ્પ દુઃખવાળા અને તેથી સંહન પ્રયત્ને સાધ્ય થનાર કાર્ય માટે છે. તો જે જે મોટાં મોટાં કાર્યો છે તે તો કદાપિ સિદ્ધ થતાં નથી એમાં શું કહેવું! અને બકિત તો સર્વ શુભ કાર્યોનું શિખર છે, તો તેને માટે શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્માની કૃપા મુખ્ય હેતુ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય! બકિત માટે શ્રી સદ્ગુરુની કૃપા આવશ્યક છે અને જ્ઞાન અથવા યોગ માટે નથી એમ પણ નથી. એ ત્રણેમાં સરખી રીતે આવશ્યક છે. યોગ શ્રીસદ્ગુરુની કૃપા વિના કોઈએ સિદ્ધ કર્યો હોય એવું એકે દૃષ્ટાન્ત આપ્યા વિધમાં નહિ મળવાતું. શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્માની કૃપાથી રહિત પુરુષોયોગનું પ્રયાતન કરે છે તો તેમાંથી કોઈ પણ યોગના પરિણામિ ફલને પામતો નથી પણ કેટલાક મંદમતિને કેવળ અશ્રદ્ધા થાય છે, કેટલાકને અનેક રોગોત્પત્તિ થાય છે, કેટલાક ગાંઝા થઈ જાય છે અને કેટલાકના પ્રાણ પણ પ્રયાણ કરે છે વગેરે અનેક પ્રકારે હાનિ થાય છે. જ્ઞાન પણ કોઈ સદ્ગુરુ વિના પામ્યું હોય એવું એકે દૃષ્ટાન્ત નથી. શ્રી સદ્ગુરુ વિનાના અગે શ્રી સદ્ગુરુની કૃપા વિનાના લોકો જ્ઞાનપ્રતિપાદક અથો વાંચે છે પણ તેથી ઘણામાં ઘણું ફલ તેઓને થાય છે તો માન બકવા; એ શિવાય અન્ય કોઈ શુભ ફલને તેઓ પામતા નથી, પણ ઉત્તરાં એવાં શાસ્ત્રો વગોવવામાં હેતુ રૂપ થાય છે. આ પ્રમાણે યોગ તથા જ્ઞાનમાં આવશ્યક છે એટલુંજ નહિ પણ વેદ, વેદાંગ, ધર્મશાસ્ત્ર વગેરેના 'અધ્યયન' માટે પણ શ્રી સદ્ગુરુકૃપા આવશ્યક છે એ અલ્પચર્યાત્મક ને જ્ઞાન આપનાર સર્વ આર્યોને સંમત છે. અર્થાત્ સર્વ કાર્યોમાં શ્રી સદ્ગુરુની કૃપાનું મુખ્ય સાધન છે, અને બકિતમાં તો વિશેષ કરીને છે, એ સ્પષ્ટ છે.

પદ્યપિ મુરુચં તત્સાહિ કારુણ્યમ્! શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્મા પ્રયોજન વિના અર્થાત્ નિરપેક્ષપણે કૃપા કરનાર છે એ વાત સર્વોંશે સત્ય છે તોપણ આ કર્મજન્ય સ્થિતિમાં એ કૃપાના પાત્ર થવા દરેકે બકે (અને અન્ય સર્વે-એ) પ્રયાતન કરવું આવશ્યક છે, એટલે પ્રયાતન (શુભ્રૂપા વગેરે) કરી શ્રી સદ્ગુરુને પ્રસન્ન કરવા આવશ્યક છે, શ્રી સદ્ગુરુની પ્રસન્નતાથી

સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. લોકમાં પણ રાજ્ય વગેરે સત્તાધીશની પ્રસન્નતા બળવવાથી અન્ય અનેક ઉપાયોએ અસાધ્ય એવાં કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. પતિની પ્રસન્નતા મેળવનાર સ્ત્રી સાથી શ્રેષ્ઠ સુખને પામે છે. એ વગેરે સર્વ વ્યવહારમાં સેવ્યની પ્રસન્નતા મેળવવી આવશ્યક છે. એ પ્રસન્નતાથી અનેક દુષ્પ્રાપ્ય લાભો (સુખો) થાય છે, અને તે લાભોથી પ્રેમ વૃદ્ધિને પામે છે. બીજું કારણ જે સુખનું જ્ઞાન એ આ પ્રમાણે પ્રથમ કારણ સાથે અત્યંત સંબંધવાળું છે તથાપિ કંઈ વિશેષ કહેવા અર્થે બંનેને પૃથક્ પાડ્યાં છે. શ્રી રુદ્રશૂરની કૃપા માટે તેમની પ્રસન્નતા આવશ્યક છે, પ્રસન્નતાથી સાધકના અંતઃકરણનું શુદ્ધ સાર્વિક દ્રવ્ય વૃદ્ધિને પામે છે. તેથી રાજસ તથા તામસ દ્રવ્ય નિર્મલ થઈ દમ્ભવત્ થઈ જાય છે, અને તેથી રાજેશુરના કાર્યરૂપ દુઃખ તથા તમેશુરના કાર્યરૂપ મોહ નિવૃત્ત થાય છે અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાનદ્વેષો અનુભવ થાય છે. આ પ્રમાણે જેનું એક સાધન કરવું ઉચિત છે, તેપણ શ્રી રુદ્રશૂરની કૃપા મુખ્ય સાધન હોવાથી બીજામાં અંતર્ભૂત કશું નથી, અને બીજા માટે કંઈ વિશેષ કહેવાનું હોવાથી પહેલામાં તેને અંતર્ભૂત કશું નથી.

વ્યવહારમાં લક્ષ કરીએ તો 'સુખનું જ્ઞાન' એ પ્રેમવૃદ્ધિમાં હેતુરૂપ સ્પષ્ટ જણાય છે. જે સેવ્યના સેવકોને સેવ્ય તરફથી સુખનું જ્ઞાન થતું નથી તેઓ નિરંતર અસંતુષ્ટ રહે છે અર્થાત્ રવ રવામીપર પ્રેમવાળા નથી હોતા. જે સ્ત્રીને પોતાના પતિ તરફથી સુખનું જ્ઞાન થતું નથી તે સ્ત્રીને પોતાના ધર્મથી રહિત હોય છે તે પ્રાપ્ત્ય તે પતિને સ્વછ ઉપપતિ કરે છે; અને પતિપર પ્રેમ ધરતી નથી; જો તે સ્ત્રી ધર્મચ્છ હોય છે તો ધર્મ સમગ્ર પતિપર પ્રેમ રાખે છે ખરી પણ ઉત્તેજક નહિ હોવાથી તે પ્રેમ વૃદ્ધિને પામતો નથી અને અર્થાત્ તે કચચિત્તજ થાય છે. આજ કારણથી પૂર્વની સતીની વાતો જે સાંભળીએ છઈએ તેથી સતીની અધિક સંખ્યા દૃષ્ટિગોચર થતી નથી એથી ઉલટું જેમના તરફથી સેવકોને સુખનું જ્ઞાન થાય છે તેમને તે પ્રીતિથી સેવે છે. શ્રી કૃષ્ણભગવાન તરફથી જોય વધુએને નાના વિધ સુખોનાં જ્ઞાન થતાં હતાં તેથી તેઓ અનેક સંકટો સહીને પણ પ્રેમના યજ્ઞથી શ્રી કૃષ્ણભગવાનને સેવતી હતી. જે રાજાની તરફથી અધિકારીએને સ્ત્રોત નથી થતો તે અધિકારીઓ પ્રાપ્ત્ય લાંચ વગેરે રાજાનાં અદિનકર કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અર્થાત્ તે રાજાપર પ્રે-

મળી રહિત હોય છે પ્રજા પણ જો દુઃખથી પીડિત હોય છે તો તે રાગ પ્રેમ પ્રેમ ધરતી નથી તથા પ્રેમપ્રયુક્ત કાર્ય કરતી નથી. તેજ પ્રમાણે પુત્રપૌત્રાદિ પ્રજા પણ પિતા તરફથી સુખાનુભવ કરે છે તો તે અલ્પત સિન્ધ્ય વૃત્તિ તેમની તરફ ધરે છે. એ વગેરે સર્વ સ્થળે જોઈશું તો સ્ત્રેય તરફથી સુખનું જ્ઞાન પ્રેમવૃદ્ધિમાં હેતુ બન્યો. અને તે સ્વાભાવિક પણ છે. દરેક પ્રાણી માણસની વૃત્તિનો લક્ષ્ય સુખ હોવાથી જો જો પ્રાણી પદાર્થ તરફથી તેને સુખનું જ્ઞાન થાય તેના પ્રતિ તે અનુકૂળ સિન્ધ્ય વૃત્તિથી જુએ અને જો જો પ્રાણી પદાર્થ તરફથી તેને દુઃખનું જ્ઞાન થાય તેની તરફ પ્રતિકૂળ વૃત્તિથી જુએ એ સહજ છે. તેથી સુખનું જ્ઞાન પ્રેમવૃદ્ધિમાં નિઃસંદેહ હેતુરૂપ છે.

આપાતતઃ એમ લાગે છે કે આ હેતુની સિદ્ધિ ઈષ્ટતા હાથમાં છે, અર્થાત્ એ વિષે સાધકને કશું કર્તવ્ય નથી. પણ યમાયે દષ્ટિથી વિચાર કરતાં એમાં સાધકનું કર્તવ્ય થઈ નીકળે છે. ઈષ્ટ તરફથી સુખ થવું એ ઈષ્ટતા હાથમાં છે ખરું પણ તે સુખનું જ્ઞાન કરી લેવું એ ભક્તતા હાથમાં છે. અને ઈષ્ટ તરફથી સુખ યત્નમાં પણ તેમની કૃપાના પાત્ર થયા માટે ઉપર કહી ગયા તેમ ભક્તને ધણું કર્તવ્ય છે. બાવીને ન જાણનાર કેટલાક ભક્તોને શ્રીસદ્ગુરુ તરફથી યત્ન સુખ પણ આપાતતઃ પ્રતીત થતું નથી અર્થાત્ સુખરૂપે પ્રતીત થતું નથી. શ્રીસદ્ગુરુ તરફથી યત્ન સુખોના જે વિભાગ પાડી શકાય છે.-(૧) સ્પૃહ સુખ, અને (૨) ઈષ્ટ સ્પૃહ સુખ. શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્માના લીલા વિમલના સુકોમલ સ્પર્શથી, તેમની શ્રી પ્રાસાદિની વાણીના શ્રવણથી, તેમના મનોહર ચરીરને અવલોકવાથી, તેમની જાત જાતની લીલાઓ અવલોકવાથી, તેમના ઉપદેશથી, તેમના ચરના પાત્ર થવાથી, વગેરેથી યત્ન સુખો સ્પૃહ સુખો કહેવા યોગ્ય છે, કેમકે એ સુખોનું જ્ઞાન વગર વિચારે ભક્તને થાય એમ છે. શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્માની સર્વજ્ઞ અપ્રતિબદ્ધપણે પ્રસરતી સર્વ શક્તિમતી સત્તાના બલથી વ્યવહાર નીમાચનારી શક્તિઓની સેવકપ્રતિ જે અનુકૂળતા, તથા તે અનુકૂળતાથી સેવકનું સુખ મળવા યોગ્ય સ્થિતિમાં મુકવું, તથા તદ્વાસ સુખ થવું, ભક્તનાં દુઃખનો તેમની કૃપાથી દૂર થવો, અંતઃકરણમાં શ્રી સદ્ગુરુની, કૃપાના કયાશથી રજતમનાં કાંચો નિર્બલ યત્ન અને શુદ્ધ સાત્ત્વિક દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થવી, વિરાગ થવો વગેરે સુખો તથા જોગ્યાંથી સુખ અવશ્ય થનાર

છે એવી સ્થિતિઓ—એ સર્વ અસ્પૃહ સુખોમાં ગળવા યોગ્ય છે, કેમકે વિચારથીજ એ સર્વનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે. તેથી શ્રી સદ્ગુરુ તરફથી જે જે સુખો થાય છે તેને સ્મરણમાં રાખવાં તથા તેમની તરફથી નિયતસુખો ત્યાદક સ્થિતિઓ જે બક્ષતને પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વનો યથાર્થ દૃષ્ટિથી વિચાર કરવો વગેરે સાધકનું કર્તવ્ય છે. ખરું જોતાં તો શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્માના બક્ષતનું કશું અશુભ છેજ નહિ, કેમકે જે જે દુઃખરૂપ પ્રસંગો તેમને પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ પરિણામે તે વિવેકી બક્ષતને વિરાગદ્વારા પરમેશ્વરાભિમુખ કરનાર છે અર્થાત્ અનવધિ સુખોને આપનાર છે અને જે જે સુખરૂપ પ્રસંગો છે તે સર્વ તો વર્તમાનકાળે પણ સુખ આપનાર છે તથા પ્રસન્નચિત્તથી પરમેશ્વરાભિમુખ કરે છે. એ સર્વનો વિચાર કરીનેજ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ન વાસુદેવ મક્તાનામશુભં વિદ્યતે ઇત્યિત્—શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્માના બક્ષતનું કદાપિ અશુભ થતું નથી. તેથી જે બક્ષતને વ્યવહારમાં સુખ કરતાં દુઃખનો અધિક ભાસ થાય એમ હોય છે તે બક્ષતે એ દુઃખનો ભાસ કસવનાર પાપકર્મોનો, તે પાપકર્મો કેવાં કેટલાં દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાં છતાં તેને કેવાં કેટલાં દુઃખો ઉત્પન્ન કરી દોણ સત્તાગી નિવૃત્ત થયાં છે વગેરેનો વિચાર * અવશ્ય કરવો. પણ વગર વિચારે દુઃખને રજા નહિ કરવું. આ સર્વ ઉપરથી એ કહ્યું કે સુખનું જ્ઞાન પ્રેમ-વૃદ્ધિમાં હેતુ છે, તેની સિદ્ધિમાટે સ્પૃહસુખો જે અનુભવતાં હોય તેવું સાધકે સ્મરણ રાખવું અને અસ્પૃહ સુખોમાટે દાર્ષકારણનો વિચાર કરી નિશ્ચય કરવો.

હવે ત્રીશ્રુત સુખોનું ચિંતન એ કારણ છે. સુખોના ચિંતન માટે સુખોનું જ્ઞાન આવશ્યક છે, તેથી બક્ષતનું લક્ષણ કરતી વખતે પ્રયોગ કરેલા ભક્તિ મહાત્મ્ય વાધજ્ઞા ‘ભક્તિ મહાત્મ્યના જ્ઞાનથી થાય છે’ એ વાક્યમાં મહાત્મ્ય જ્ઞાન જે હેતુરૂપ કહ્યું છે તેનો પણ સંપ્રદાય સુખચિંતન હેતુમાં થઈ ગયો છે. સુખચિંતનનું વિવરણ કરીએ તો તેમાં સુખોનું ‘શ્રવણ, કીર્તન તથા સ્મરણ એ ત્રણે આવે છે ત્યાં શ્રી સદ્ગુરુ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ છે એટલે જે-

* એ વિચારનું સિદ્ધત સ્વરૂપ શ્રીભગિનીજીના સ્ત્રીતીપાલ-કારમાં પૃષ્ઠ ૩૧ થી ૩૩ સુધીમાં વર્ણવે છે, તે સર્વને સુઘ્રમ હોવાથી અત્ર વિસ્તાર કરવો નથી.

પ્રકારના ગુણોના આશ્રય છે. શરીર રહિત સમષ્ટિ ભગવાનના જે જે ગુણો છે તે, તથા લીલા વિગ્રહના ગુણો એ જાને શ્રી સદ્ગુરમાં હોય છે. તેમજ વાસ્તવ દૃષ્ટિથી શ્રીસદ્ગુરુપરમાત્મા શુદ્ધ ચિત્તિકૃત પુરુષરૂપ છે, જેમનું વેદ નેતિ નેતિ 'આ નથી, આ નથી' એ રૂપે પ્રતિપાદન કરે છે. તેથી શ્રી સદ્ગુરુ વિવિધ ગુણનું ચિંતન (અર્થાત્ શ્રવણ, કીર્તન અને સ્મરણ) ત્રણ પ્રકારે થાય છે:—(૧) શ્રી સદ્ગુરના લીલા વિગ્રહનું તથા તે લીલા વિગ્રહના ગુણોનું ચિંતન, (૨) સર્વસત્, સર્વશક્તિમત્ત્વ, અણિમાદિ અદૃશિ-દ્વિઓ તથા અન્ય મહાસિદ્ધિઓવાળાપણું આદિશરીર રહિત સમષ્ટિ ભગવાનના ગુણોનું, તથા શુદ્ધ સાત્ત્વિકી વિદ્યાત્મક માયાયુક્ત ચેતન જે સમષ્ટિ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપનું ચિંતન, તથા (૩) ઉપર કહેલા અર્નાત કલ્યાણ ગુણોના નિવારણપૂર્વક વસ્તુ ચિંતન.

આ ત્રણ હેતુઓને (અથવા હવે એ મણીએ તો જેનેજ) વિસ્તાર કરવાથી નવ વિભાગ પાડી શકાય છે જેને શાસ્ત્રમાં નવધા ભક્તિ કહી છે. તે નવ વિભાગ આ છે:—(૧) શ્રવણ, (૨) કીર્તન, (૩) સ્મરણ, (૪) પાદસ્તેયન, (૫) આર્યન, (૬) વંદન, (૭) દાસત્વ, (૮) સમ્પત્ત્ય અને (૯) આત્મનિવેદન અથવા સમર્પણ. એ નવનો સંગ્રાહક શ્રોત્રક શ્રીમદ્ ભાગવતમાં આ પ્રમાણે કર્યો છે:—

શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદ સેવનમ્ ।

અર્ચનં વંદનં દાસ્યં સમ્પત્ત્યત્મનિવેદનમ્ ॥

આ રથને એ શંકા કરવી નહતી નથી કે 'શ્રવણ, કીર્તન આદિ જે નવધા ગૌણી ભક્તિ કહી તે પ્રેમના હેતુરૂપ નથી.' પણ એ નવધા ભક્તિનો હેતુ પ્રેમ છે, કારણ કે પ્રેમ નહિ હોય તો શ્રવણ આદિમાં કદાપિ કોઈ મનુષ્યની પ્રવૃત્તિ થતી નથી; કેમકે ભક્તિનો ઉદય કરનાર હેતુ શ્રવણ છે, કોઈ કુમારીને પોતાની સખી તરફથી એવી ખબર મળે કે અમુક અમુક કુમાર અસંત રૂપગુણોથી યુક્ત છે તથા તારે વરવા યોગ્ય છે તો એ શ્રવણ માત્રથી તે કુમાર વિષે પ્રેમનું આવ શ્કુરણ તે કુમારીના અંતઃકરણમાં થાય છે. ત્યાર પછી તે કુમારને તે કુમારીકા અવલોકના ઈચ્છે છે, અને તે પ્રસંગ આવવાથી નવનયીતિ થાય છે અર્થાત્ સામાન્ય સ્વરૂપે, ઉદય પામેલું પ્રેમનું શ્કુરણ વિશેષ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. ત્યાર પછી એટલે તે કુમાર પ્રત્યક્ષ નથી હોતો ત્યારે વિશેષ સ્વરૂપે પ્રતીત થતા પ્રે-

મથી તે કુમારીકાનું ચિત્ત તે કુમાર પ્રતિ વળેલું રહે છે અર્થાત્ ચિત્ત-
સંગ યાવ છે તે ચિત્તસંગથી વૃદ્ધિને પામેલા પ્રેમથી તે એવો
સંકલ્પ કરે છે કે ‘અમુક કુમારને મારે વરવો’ તે કુમારની
પાત ત્યાં ‘આજતી હોય’ છે ત્યાં તે કુમારીકાં પ્રીતિથી એસે છે;
અર્થાત્ શ્રવણ કરે છે. પોને પોતાની કૌમાર અવસ્થાનું તથા લાભનું વિ-
સ્મરણ કરી પોતાની સખીઓ આગળ તે કુમારના શુભોનું કથન કરે છે
અર્થાત્ કીર્તન કરે છે, એકાન્તમાં પોતે પણ તે કુમારનું તથા તેના શુભો-
નું ચિંતન કરે છે. એ સર્વ ક્રિયાથી તે કુમારીનો પ્રેમ વિવૃદ્ધ દશાને પામે
છે. પછી તે પ્રગાઢ પ્રેમના બલથી તેને તે કુમાર નહિ છતાં દૃષ્ટિગોચર
યાવ છે, તેને તે નમે છે, પોતાની સાથે પરણવા પ્રાર્થના કરે છે, પોતાનું
સર્વસ્વ તેને અર્પણ કરે છે વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે. એ ક્રિયાઓથી અન્ય
સંપૂર્ણ ક્રિયાપર તેને અરચિ યાવ છે એટલુંજ નહિ પણ એ ક્રિયાથી
પ્રકૃષ્ટ દશાને પામેલા પ્રેમથી અન્ય પદાર્થનું અસ્તિત્વ તે બૂલી જાય છે અ-
ર્થાત્ સર્વત્ર કુમારનું દર્શન કરે છે. કેટલીકવાર કુમારને અવલોકવાથી પણ પ્રે-
મનું આદ્ય સ્પર્શ કુમારિકાના અંતઃકરણમાં યાવ છે, અને તે સ્પર્શના બલ-
થીજ શ્રવણ આદિ ક્રિયામાં તેની પ્રવૃત્તિ યાવ છે તથા તે પ્રવૃત્તિથી ઉપર
જતાવ્યા પ્રમાણે પ્રેમ વૃદ્ધિગત યતો જાય છે. આવીજ અવસ્થાઓ માત્રતી
માધવ નાટકમાં માત્રતીના દર્શનથી માધવની ક્રોડે ક્રોડે પએલી નેપામાં આવે છે.
તેથી શ્રવણ આદિમાં પ્રવૃત્તિનો હેતુરૂપ પ્રેમ છે એ અસંસ નથી. તેમજ
શ્રવણ આદિથી પ્રેમ વૃદ્ધિગતયતો જાય છે એ પણ અનુભવ સિદ્ધ છે જેમ
જેમ શ્રવણાદિ ક્રિયાઓ બક્ત કરે છે તેમ તેમ તેનો ઈષ્ટ પ્રતિ પ્રેમ વધે
છે અને જેમ જેમ પ્રેમ વૃદ્ધિગત યાવ છે તેમ તેમ તે શ્રવણાદિ ક્રિયામાં
અધિક અધિક પ્રવૃત્ત યાવ છે.

આજ કારણથી સાહિત્ય શાસ્ત્રકારોએ વિભાવ, અનુભાવ તથા સંદે-
શારિ બાવથી સ્થાપિ બાવનું પોષણ સ્વીકાર્યું છે. આ સ્થળે બધા તથા-
પિ બાવ ઉપયોગી નથી પણ માત્ર રતિરૂપ સ્થાપિભાવ ઉપયોગી છે એ રતિ
પણ નાપિકા નિષ્ઠ લઈ વિવેચન કરીએ છઈએ. એ નાપિકાનિષ્ઠ રતિનું જે

* આ સર્વ પ્રવૃત્તિ લક્ષ્યમાં લઈને સાહિત્ય શાસ્ત્રકારોએ કાગની દ-
શ દશા આ પ્રમાણે કહી છે:— અમિલાપશ્ચિન્તા સ્મૃતિગુણકચનોદ્દેગસં-
પ્રલાપાશ્ચ ઉન્માદોડય વ્યાધિર્નિદ્રા સ્મૃત્તિરિતિ દશાઽન્ન કામદશાઃ॥
સ્પૃહા, પ્રાપ્તિના ઉપાયોનું ચિંતન, સ્મૃતિ, કથન, ઉદ્દેગ, લવારો, જડયે-
તનમાં વિરેક બુદ્ધિનો અભાવ, દીર્ઘ નિઃશ્વાસ દૃશતા આદિ વ્યાધિઓઅંગ
તથા મનનું એટલું રહિત યતું, મરણ યતું એ દશ કામ દશા છે.

આલંબન (વિવશ) અર્થાત્ નાયક તે, તથા એ રતિને પ્રદીપ્ત કરનાર અદ્રિકા, વસન્ત ઋતુ, ઉપનન, વિવિધ કુસુમ, અત્તર, મંદ મંદ આવતો સુગંધ-ગય વાયુ, રહસ્યાન વગેરે પદાર્થો સર્વ વિભાવ કહેવાય છે. એ રતિના સ્પર્શથી થતી ક્રિયાઓ જેવી કે નાયકના ગુણોનું શ્રવણ, કીર્તન, રમરણ વગેરે સર્વ અનુભવ કહેવાય છે. તથા એ રતિને સાદાપ્ય કરનાર તથા એની સાથે ચંનાર હર્ષ, સ્મૃતિ, ચિન્તા વગેરે ચિત્તની વૃત્તિઓ સદચારી ભાવ કહેવાય છે. એ સર્વ રતિને પોષે છે અર્થાત્ વિવૃદ્ધ કરે છે એ સર્વ વિ-
વશી જનોના અનુભવ સિદ્ધ છે તેમ પ્રમાણે શ્રી સદ્ગુર પરમાત્મા જેના આલંબન વિભાવ છે. ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, ઈષ્ટની પ્રતિમા, પ્રાતઃકાળ ભાગવત આદિ ભક્તિપ્રધાન યંત્રોનું શ્રવણ વગેરે જેના ઉદ્દીપન વિભાવ છે, શ્રી સદ્ગુર પરમાત્માના ગુણોનું શ્રવણ, કીર્તન, રમરણ વગેરે જેના અનુ-ભાવ છે, હર્ષ, સ્મૃતિ, ચિન્તા, નિર્વેદ વગેરે જેના સદચારી ભાવ છે તેવા ભક્તિરૂપ ભાવને * એ સર્વ વિભાવ, અનુભવ તથા સદચારીભાવ પોષે છે અર્થાત્ પ્રવૃદ્ધ કરે છે, એ સદ્ ભક્તના અનુભવથી સિદ્ધ છે. † અપૂર્ણ.

* કેટલાક લોકોના મત પ્રમાણે ભક્તિ સ્વાધિ ભાવ નથી પણ સદચારિભાવ છે તોપણ તે સાથે આ લખાણને કરી શકાય નથી. કેમકે સદચારિ ભાવજ સેવાથી આ લખાણમાં હર્ષ, ચિન્તા વગેરે જે સદચારિ ભાવ કહ્યા છે તે નહિ આવે. પણ શ્રવણ, કીર્તન આદિ જે અનુભાવો છે તે તો અવશ્ય-યોગ્ય કરનાર કરે છે અને તેમ માત્ર અત્ર સિદ્ધકરવાનું છે.

† આ ઉપરથી એમ ધારવું ઉચિત નથી કે ભક્તિ શાસ્ત્ર એ કામ-શાસ્ત્ર છે અર્થાત્ ભક્તિ તથા રતિ બંને સર્વોચ્ચ એકજ છે કેમકે જેમ કે-ટલેક અંશે એ બંને સમાન છે તેમ કેટલેક અંશે વિરોધી છે. સમાનતાનો અંશ અત્ર બતાવી ગયા છીએ વિરોધનો અંશ તો પ્રથમ એ છે કે એ બંને સાથે રહી શકતાં નથી. ભક્તિનો ઉદય એ અતીત પ્રવૃદ્ધ રતિનો ઉ-ચ્છેદક છે; અને રતિ (કામના માત્ર) ભક્તિની વિરોધી છે એ વિરત્ય સાધનની સિદ્ધિથી સદૃજ સમન્વય એમ છે. રતિ અથવા કામ રજ્જેગુણનું ક્ષર્ણ છે (કામ એવ ક્રોધ એવ રજોગુણ સમુદ્રવ:) અને તેથી કામની વૃદ્ધિરજ્જેગુણની વૃદ્ધિની અપેક્ષા રાખે છે. રજ્જેગુણની વૃદ્ધિથી તેનું પરિણામ તમોગુણમાં જાય છે. અર્થાત્ અંતઃકરણ, દુઃખ તથા અજ્ઞાનરૂપ મોહ એનોજ કેવળ અનુભવ કરે છે. અને ભક્તિ એ સત્વગુણનું કાર્ય હોવાથી એની અભિવૃદ્ધિથી સત્વગુણની અભિવૃદ્ધિ થાય છે. સત્વગુણની વૃદ્ધિથી તેનું પરિણામ શુદ્ધસત્વમાં જાય છે જેથી (સત્વાજનાયતે જ્ઞાનમ્) પરમેશ્વર સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અર્થાત્ સંપૂર્ણ દુઃખ તથા અજ્ઞાન દળા-જઈ શ્રીસદ્ગુરરૂપ અંતે યતાય છે. તેથી જનમાં મહદ્ વૈશ્વક્ષય છે. સમાનતા માત્ર એજ છે કે બંનેથી બાહ્ય થતી પ્રવૃત્તિ સમાનવત્ હોય છે, બંનેની વૃદ્ધિનાં કારણો સદર્શાં જેવા છે વગેરે.

વાણી નિરોધ.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૮૨ થી.)

વાણીની અયુક્ત પ્રવૃત્તિથી થતી અનેક હાનિઓમાંની એક બે મુખ્ય હાનિ વિશે સંક્ષેપમાં વર્ણવવું હજી અવશિષ્ટ છે. પ્રાણુની રક્ષા એજ જીવનની રક્ષા છે એમ યોગ તત્ત્વવિત્ પુરુષોત્તો નિશ્ચય છે. પ્રાણુનું યુગ્મ શરીરમાં નહિ પ્રવેશવારૂપ નિરોધ જાદિર્ગમન, એનુંજ મૃત્યુ એવું નામ આપેલું છે, અર્થાત્ શરીરમાં પ્રાણુની સ્થિતિ એથી અન્ય જીવનનું કોઈ વિશેષ લક્ષણ નથી. શ્વાસ અને પ્રશ્વાસરૂપ સ્થિતિમાં આ પ્રાણુ પ્રત્યેક પ્રાકૃત પ્રાણિમાં ગતિમાન પ્રતીત થાય છે, અને એના નિરંતર આ પ્રકારના

* વાણી નિરોધનો આ વિષય આટલે પર્વત લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકનાર વિચારવંત સજ્જનને, વાણીની સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સર્વથા દુષિત છે, એમ આ લેખનો આશય હવે સ્પષ્ટ થયો હશે; અને તેથીજ આ અવલોકનાર સજ્જનમાંના અનેકને એવી શંકા ઉદય થઈ હશેજ કે, બ્યારે વાણીની સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ દુષિત છે, ત્યારે આ વિષય લખનારની તે લખવાને મધ્યમામાં થતી પ્રવૃત્તિ, તથા તે અવલોકવાને અવલોકનાર પુરુષોત્તો મધ્યમામાં થતી પ્રવૃત્તિ, અર્થાત્ એક પક્ષે લેખકની શબ્દવૃત્તિનો વ્યાપાર અને અન્ય પક્ષે વાચકોની લક્ષણ વૃત્તિનો તત્કાલિનરૂપ પરિણામને પામવારૂપ વ્યાપાર, ઉભય દોષરૂપ સિદ્ધ થતાં, વિષય શ્રેયસ્કર ન હોવાથી તેનું નિષ્પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે. પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં એ વિષય ઉપર આગળ સહજ લક્ષ કરવાનો છે, તોપણ આ સ્થળે સંક્ષેપમાં એટલું સૂચવી લેવું આવશ્યક છે, કે જેમ આ જન્મતમાં શૈલની નિવૃત્તિ ઉષ્ણ પદાર્થના સેવનથી. તથા ઉષ્ણતાની નિવૃત્તિ શીત પદાર્થના સેવનથી થતી વર્ણી ગઈ છે, તેમ શૈલની નિવૃત્તિ શીત પદાર્થના સેવનથી તથા ઉષ્ણતાની નિવૃત્તિ ઉષ્ણ પદાર્થના સેવનથી થતી વિદ્વાન્ પુરુષોએ સ્વીકારી છે. એ નિયમાનુસાર વાણીની પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ વાણીનો શાસ્ત્રે વિધાન કરેલા માર્ગે થતા વ્યાપારથી થવી સંભવે છે. કર્તવ્યનું સ્વરૂપ અનેક વિચારથી નિર્ણય કરી, તેને સિદ્ધ કરનાર સાધનોનાં યથાર્થ સ્વરૂપ વિવિધ સાધક પાધક યુક્તિથી લક્ષમાં ઉતારવા કરવામાં આવતી વાણીની પ્રવૃત્તિ, વાણીની નિવૃત્તિમાં પરંપરા કારણ હોવાથી દુષિત ગણી ગઈ નથી. આગ લેવાથી લેખક વાચક ઉભયની પ્રવૃત્તિ નિષ્પ્રયોજન સિદ્ધ કરતી નથી.

ચક્ષુષી, ધર્મણુ ઉત્પન્ન થતાં, શરીરસ્થ સત્તાદિ ધાતુઓ નિરંતર શોષાય છે. પ્રાણુની ગતિને કુંઠિત કરનારી પ્રાણુભાષાદિ ક્રિયાઓથી પ્રાણુની ગતિ રોધતાં, શરીરના સત્તાદિ ધાતુઓનો અપક્ષપ બંધ થતાં યોગીઓના છવ્વ-નની દીર્ઘકાળ પર્વત સ્થિતિ આજ નિયમને અનુસરીને થયેલી હોય છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રાણુની ગતિ જોગ પ્રબલ અર્થાત્ શ્વાસ પ્રશ્વાસનું જોગ અધિક વહન તેમ આયુર્વૃત્તો દ્વારા સત્તર થાય છે, અને જોગ તેની ગતિ નિયંત્રિત અર્થાત્ મંદ વેગવાળી તેમ આયુર્વૃત્તો રક્ષા થાય છે; અર્થાત્ આયુર્વૃત્તો રક્ષા ઈચ્છના પુરોગે પ્રાણુની ગતિ મંદ વેગવાળી અથવા તેા કેવળ કુંઠિત કરવા ચત્તર રહેવું જોઈએ.

ક્રિયાથી પ્રાણુની ગતિ વેગવાન થાય છે. કેટલીક ક્રિયાથી પ્રાણુની ગતિ આરંભમાં વેગવતી થાય છે, પરંતુ અભ્યાસ થતાં તે ક્રિયામાં પ્રાણુની ગતિ પૂર્વપક્ષ વેગવતી પ્રતીત થતી નથી. વ્યાયામ આદિ શારીરિક ક્રિયાઓ નિત્ય અભ્યાસ કરનાર પુરોગના શ્વાસપ્રશ્વાસ સામાન્ય ક્રિયાઓ કરતાં વેગવાન થયેલા પ્રતીત થતા નથી, તેનું કારણ એજ છે કે તેઓએ તે તે વિદિત શારીરિક ક્રિયાઓના અભ્યાસથી પ્રાણુનો વેગ નિયંત્રિત કર્યો હોય છે. * પરંતુ સર્વ ક્રિયામાં જોગ બનતું નથી. મૈથુનાદિ ભોગરૂપ ક્રિયાના અભ્યાસથી પ્રાણુની ગતિ મંદ વેગવાળી ન થતાં ઉત્તરી પ્રબલ થતી અનુભવમાં આવે છે. વાણીના નિષિદ્ધ વ્યાપારરૂપ ક્રિયાથી પણ પ્રાણુની ગતિ પ્રબલ થાય છે, અને તેથીજ પ્રાણુની ગતિના નિરોધરૂપ કર્તવ્યને ગતિપાદન કરનાર યોગસાસ્ત્ર વાણીની ગિથ્યા પ્રવૃત્તિને રોધનાર અર્થાત્ મૈત્ર સેવનાર સાધકને યોગનો અધિકારી ગણી, યોગેચ્છવાન પુરોગને મૈત્ર લક્ષણ આપદથી સિદ્ધ કરવા આરંભમાંજ સૂચવે છે.

દિવસ અને રાત્રિ મળી પ્રત્યેક પ્રાણુના શ્વાસ અને પ્રશ્વાસનું અ-

† સંખ્ય કરેા શ્વાસારે, નીકે તેા નિશ્ચય મરવું. શ્રી યસિક વાણી વિચારસ. પ્રથમ પુસ્તક

* હાં જોગ મળથી અર્થાત્ કુળી માટી, ઉસ, આદિ વિધાન કરેલા મલિન પદાર્થોથી વસ્ત્રમેત મળની નિવૃત્તિ થાય છે, ગમે તે મલિન પદાર્થો થતી નથી, તેમ વ્યાયામ આદિ વિધાન કરેલી કેટલીક ક્રિયાથી પ્રાણુની ગતિ કાંઈક અંશે ન્યૂન વેગવાળી થાય છે.

અન્યતર અને જલ્દિગંભીર આગમન ૨૧૬૦૦ વાર જાણી શકાય છે, એવી ગણના કરવામાં આવેલી છે. અવિદિત ક્રિયાઓથી શ્વાસ પ્રશ્વાસ વેગવાન થતાં આ સંખ્યાની વૃદ્ધિ થાય છે, અને વિદિત ક્રિયાઓના અનુસરણથી શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિ નિર્ગૂણ થતાં આ સંખ્યામાં ન્યૂનતા પણ થાય છે. વાણીની નિંદ્રા માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ એ અવિદિત ક્રિયા ગણાય છે, અને તેથી આ સંખ્યાની વૃદ્ધિ થાય છે; અને તેમ થતાં નિશ્ચયતા આયુષ્યના ક્ષયમાં આપણા અવિચારથી વૃદ્ધિ થાય છે. આમ સ્વાર્થ અને પરમાર્થ ઉભય, જેના અસ્તિત્વવિના સિદ્ધ થતાં સંભવતાં નથી, એવા અમૂલ્ય આયુષ્યનો ક્ષય આપણી નિષ્પ્રયોગન થતી વાણીની પ્રવૃત્તિથી થતો હોવાથી આ કિલ્લટ પ્રવૃત્તિ કેવી દાનિદર છે, એ વિચારવાનું સદન લક્ષમાં આવશે.

પ્રાણની ગતિ પ્રખલ થતાં મનની ગતિ પ્રખલ થાય છે, અર્થાત્ સંચય અધિક વધે છે. મનની સ્થિતિ પ્રાણ સંયુક્ત છે, સંચય પ્રાણવાળા એટલે જોમના શ્વાસ પ્રશ્વાસ જલ્દી પ્રખલ વેગથી ચાલતા હોય છે તેવા માણસનાં મન અગર્યાદ સંચય જોવામાં આવે છે. નિશ્ચય આપણા કારમાં ફરતા શ્વાનના શ્વાસ પ્રશ્વાસ લુહારની ધમણના વેગથી ચાલતા આપણા અનુભવમાં આવે છે, અને તદ્વતઃ તેમના મનનું ક્ષીણ પણ આપણને અનુભવ સિદ્ધ છે; અને પ્રાણના આવા પ્રખલ વેગને લીધેજ શ્વાન નિદ્રામાં હોવા છતાં પણ તેનું મન સદન પરવચી જાગૃત થઈ જાય છે. દ્રાર્થ વિચારમાં ઉંઘ ઉતરી ગયા પછી, અર્થાત્ મનનો મદા વેગ વિચાર તક્ષી.

* દુઃખામ્બુવત્સંમિલતાવુમૌનો તુલ્યક્રિયો માનસમારુતૌહિ ।

યતો મરુત્તન્ન મનઃ પ્રવૃત્તિ ર્યતો મનસ્તન્નમરુત્ત્વપ્રવૃત્તિઃ ॥

દક પ્રદીપિકા—સંગેલન થયેલા દુઃખ અને જલની પેઠે મન અને પ્રાણ ઉભય એકરૂપતાને પ્રાપ્ત થયેલાં હોય છે, તેથી ત્યારે પ્રાણનું સ્ફુરણ થાય છે, ત્યારે મનનું પણ સ્ફુરણ થાય છે, અને ત્યારે મનનું સ્ફુરણ થાય છે ત્યારે પ્રાણનું પણ સ્ફુરણ થાય છે; અર્થાત્ પ્રાણની ગતિથી મન ગતિ-માન એટલે સંચય થાય છે, અને મનની સંચયતાથી પ્રાણ ગતિમાન થાય છે. એ પ્રકારે તે ઉભયની તુલ્ય ક્રિયા છે.

† કારણ કે મન પ્રાણ સંયુક્તજ રહે છે, તેથી પ્રાણનો જય કરનાર પુરુષ મનનો સદન જય કરી શકે છે. શ્રી સિદ્ધાન્ત સિન્ધુ, પ્રથમ સ્કન્ધ પૃષ્ઠ. ૧૧૫

નતાથી ઘણે અંશે શમ્યા પછી આપણે આપણા પ્રાણને અવરોધીએ છીએ તો જાણ્યું છે કે તેની ગતિ બહુજ મંદ બેગવાળી થઈ દેાય છે. આવાં નિત્ય અનુ-ભવમાં આવતાં દૃષ્ટાન્તોથી સદજ સમન્વય છે કે પ્રાણ અને મન અન્વેષ-ના આશ્રમે રહેલાં હોય છે, અર્થાત્ પ્રાણની ચંચળ અવસ્થામાં મન ચંચલ હે.ય છે અને મનની અચંચલ અવસ્થામાં પ્રાણ અચંચલ હોય છે.* તેથી વા-ણીની મિથ્યા પ્રવૃત્તિથી પ્રાણની ચંચલતાપદ્ધતાં મનની ચંચલતાની સ્વાભા-વિક વૃદ્ધિ થાય છે; અને મનની ચંચલતાની સ્વાભાવિક વૃદ્ધિ થતાં પુનઃ પુનઃ વાણીની મિથ્યા પ્રવૃત્તિમાં પ્રવેશ કરવા વૃત્તિ થતાં, પ્રવૃત્તિ થવાથી પુનઃ પુનઃ પ્રાણની ચંચલતાની આજીવિદ્ધિ થાય છે; અને આ પ્રકારે પ્રા-ણથી મનની ચંચલતાનું અને મનથી પ્રાણની ચંચલતાનું, ઉભાં યથી પરસ્પરની ચંચલતાનું નિત્યપ્રતિ અધીક બળથી પોપણ થતાં પરિ-ણામે સાધકનિરોધ કલિલાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ રહે છે.

એના એજ વિષયને પ્રકારાંતરથી પુનઃ નિચારીએ. પ્રાણી પદાર્થ મા-ત્રમાં સમતીય સત્વગુણ રહ્યું હોય છે, અને તે સત્વગુણની જે જે પ્રાણિ પદાર્થમાં નેટલા અંશમાં સ્થિતિ હોય છે તેટલા અંશમાં તે તે પ્રાણિપ-દાર્થ બદલાવના કે મૂલ્યવાન ગણાય છે ત્યાં તામરી પ્રાણિપદાર્થમાં રહેલા શુદ્ધ તામસને, રાજસી પ્રાણિપદાર્થમાં રહેલા શુદ્ધ રાજસને, અને સાત્ત્વિક પ્રાણિપદાર્થમાં રહેલા શુદ્ધ સત્વને, સત્વગુણ એ શબ્દથી બોધન કર્યું છે. આપણાથી પ્રહણ કરાતા અન્નાદિ પદાર્થો જઠરમાં જઈ, રસપણને પ્રાપ્ત થઈ, રૂધિર માંસ, મજ્જા, મેદ આદિવીર્યપર્વતના સમગ્ર ધાતુપણને પ્રાપ્ત થઈ, એ વીર્યમાંથી ઉત્પન્ન થતા ઓઝસ નામના અષ્ટમ ધાતુને પણ સત્વગુણ શબ્દથી ઘણે સ્થલે વર્ણવવામાં આવ્યો હોય છે. સત્વનિનિમય તંત્ર વિદ્યા અર્થાત્ મે-સ્મેરિઝમ વાળાઓનું સત્વ, હાથ (aorta), ચાનતંતુમત ચૈતન્યાત્મક પ્રવાહ (nervo-vital-fluid), પ્રાણિમત આકર્ષણ શક્તિ (animal magna-

* પ્રાણો યત્ર વિલીયતે મનસ્તત્ર વિલીયતે

મનો વિલીયતે યત્ર પ્રાણસ્તત્ર વિલીયતે ॥ અમનસ્ક સ્વપ્ન ॥

જ્યારે પ્રાણ વાયુનો વિલય થાય છે, ત્યારે મનનો પણ વિલય થા-ય છે, અને જ્યારે મનનો વિલય થાય છે, ત્યારે પ્રાણ વાયુનો પણ વિલય થાય છે.

tizm), લોડ લિટને થી ડ્રિન્ગ રેસ'માં વર્ણેલું varil, યોગતત્ત્વવેત્તા-
ઓએ વર્ણેલું યોગજ્ઞ, એ સર્વ શબ્દોએ સત્ત્વજ્ઞનાજ પર્વાય શબ્દો
છે. ત્યાં તામરી સત્ત્વજ્ઞથી રાજસ સત્ત્વજ્ઞ શ્રેષ્ઠ છે. અને રાજસ સ-
ત્ત્વજ્ઞથી સાત્ત્વિક સત્ત્વજ્ઞ અધિક શ્રેષ્ઠ છે. સાત્ત્વિક સત્ત્વજ્ઞથી શુદ્ધ
સાત્ત્વિક સત્ત્વજ્ઞ, જે શ્રી સમજ અહમાં, અને તે થી સમજ અહથી;
અનન્ય હાનમુક્ત મહામાઓમાં હોય છે તે શ્રેષ્ઠ છે.

પ્રાણિપદાર્થમાં રહેલા આ સમગ્ર સત્ત્વજ્ઞની યુક્ત ઉપાયથી જોગ વૃદ્ધિ
કરી શકાય છે, તેમ અવિદિત આચારથી તેનો ક્ષય પણ થાય છે. સર્ગના
આદેશથી એ સત્ત્વજ્ઞના ક્ષયના કમમાં પ્રત્યેક પ્રાણિ પદાર્થ, વિશ્વચક્રના
ઈશ્વરગમ્ય નિયમાનુસાર પડેલા હોય છે. જ્યાં પદાર્થો સ્વતંત્રપણે પોતાના
સત્ત્વજ્ઞની વૃદ્ધિ કરવા અસમર્થ હોવાથી કાળે કરી તેમનો ક્ષય થતો જો-
વામાં આવે છે, પરંતુ સજીવ પદાર્થોમાં પોતાનું સત્ત્વજ્ઞ વધારવાના ઉ-
પાયો સ્વતંત્રપણે યોગવાનું સામર્થ્ય હોવાથી, આ સ્વાભાવિક ધર્મા ક્ષયને
યોગ્ય ઉપાયથી તે અટકાવી શકે છે, અને પ્રતિકૂળ આચરણોના અનુ-
ક્રમથી સમયપૂર્વે પણ તેનો ક્ષય કરી શકે છે.

પુષ્પમાં રહેલું સુગંધરૂપ તેનું સત્ત્વ જગ સ્વાભાવિકજ તેમાંથી બાહ્ય
પ્રદેશમાં વલા કરે છે, અને યોગ સમયમાં સંપૂર્ણ વહી જઈ તે સુગંધ
રહિત થાય છે. તેજ પ્રકારે કર્પૂર, કર્તુરી, લીંચ આદિમાંથી તેમનું સત્ત્વ-
જ્ઞ સ્વાભાવિક પ્રવાહરૂપે વહી થોડે કાળે તે તે પદાર્થો સત્ત્વહીન થયેલા
આપણને અનુભવમાં આવે છે. જેમ પુષ્પ, કર્તુરી આદિ પદાર્થોમાંથી તે-
મનું સત્ત્વજ્ઞ પરમાણુરૂપે વાતાવરણમાં વહે છે, તેમ પ્રત્યેક ચર અચર
પદાર્થોમાંથી પોતપોતાનું સત્ત્વજ્ઞ પોતાથી અતિરિક્ત પ્રદેશમાં પ્રવાહરૂપે
વલાજ કરે છે. માત્ર કર્પૂર આદિનું સત્ત્વજ્ઞ આપણને ઇન્દ્રિયગમ્ય હોવાથી
અનુભવમાં આવે છે, અને અન્ય પદાર્થોનું ઇન્દ્રિયોંથી અગમ્ય હોવાથી
અનુભવમાં આવી શકતું નથી. આ સત્ત્વજ્ઞનું વહન પદાર્થની જાતિ આ-
દિના પ્રમાણમાં બિન્ન બિન્ન નિયમને અનુસરીને થતું હોવાથી કેટલાક પ-
દાર્થનું સત્ત્વજ્ઞ અલ્પકાલમાં ક્ષય થઈ જાય છે, અને કેટલાક પદાર્થનું
સંપૂર્ણ સત્ત્વજ્ઞ ક્ષીણ થતાં યુગના યુગ વહી જાય છે. પદાર્થોનું એ સ-
ત્ત્વજ્ઞ પદાર્થના ઉપયોગથી સત્ત્વર ક્ષય થાય છે. અને પ્રાણિઓનું સ-
ત્ત્વજ્ઞ માનસિક અને શારિરિક અગોચર ક્રિયાથી સ્વાભાવિક ક્ષય કરતાં

સત્ત્વર અને અધિક તાશ પામેછે. તેમાં પણ માનસિક અયોગ્ય ક્રિયાઓ એ બલનો બહુ વાર અધિક ક્ષય કરનાર ગણી છે; અને શરીર અને મન ઉભયની એક કાળે થતી અવિદિત પ્રવૃત્તિથી એ બળનો અત્યંત વિનાશ થાય છે. કર્મ માનેન્દ્રિયોનો નિષિદ્ધાચરણમાં વ્યાપાર થતાં એ બલનો અત્યંત ક્ષય થાય છે, તેથીજ નિંદ્ય આચરણો શાસ્ત્રકારે હેપ ગણ્યાં છે. માર્ગ આદ્યતાં રૂપવિષય દૃષ્ટિએ પડતાં નેત્રનું તે તરફ કામના પૂર્વક આકર્ષણ એ બલનું વિધ્વંસક હોવાથી રૂપ વિષયનું વિરોધન શાસ્ત્રે નિષિદ્ધ ગણ્યું છે, અને તેમાં પણ સ્ત્રીયાદિ સજીવ રૂપવાન વિષયો, નિર્જન સૌંદર્યવાન પદાર્થો કરતાં માનસિક આંચલ્યની વિશેષ વૃદ્ધિમાં હેતુભૂત હોવાથી અધિક નિંદ્ય ગણાયા છે. ઓજસનું અર્થાત્ સત્ત્વબલનું સાક્ષાત્ ઉત્પત્તિ કારણ જે વીર્ય, તેનો તથા સમિત સત્ત્વબલનો પણ, ઔપરત્ય મુખની લાલસા તૃપ્ત કરવારૂપ ક્રિયામાં અનન્યપિ વિનાશ થનો હોવાથી બ્રહ્મચર્યને સત્ત્વબલની રક્ષા અર્થે સર્વ સિદ્ધિપ્રદ, શાસ્ત્રે વર્જ્યું છે. આગ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એ પાંચ માનેન્દ્રિયના નિષિદ્ધ વિષયોના તથા વિદિત વિષયોના લાલસા પૂર્વક ઉપભોગથી, તથા તેજ પ્રકારે વાણીનો ગિયા વ્યાપાર આદિ, વાગિન્દ્રિય વગેરે કર્મન્દ્રિયના નિષિદ્ધ વ્યાપારોથી એ સત્ત્વબલની સર્વદા અવર્જનીય હાનિ થતી હોવાથી વિષયોના તથા નિષિદ્ધ આચરણોના લાગ માટે પુનઃપુનઃ શાસ્ત્રમાં બોધન કરેલું હોય છે.

કર્મમાનેન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિદ્વારા નિરંતર આપણા સત્ત્વબલનો ક્ષય થાય છે, અને તે તે ઉદ્રિયના નિરોધથી સત્ત્વબલનો રાંચય થાય છે, એ મહા સિદ્ધાન્તનું શ્રી વ્યાસ બ્રમણને, મહા ભારતમાં દુર્યોધનની કાયા, માંધારીના ઈક્ષણુ માત્રથી વજ્રગય થવાની આઘ્માવિકાથી રક્તચરણે બોધન કરેલું છે. ત્યાં કૃષ્ણરાષ્ટ્ર નેત્રહીન હોવાથી તેની પતિવ્રતા પત્ની માંધારીએ પોતાનાં નેત્રે પાટા બાંધ્યા હતા. પશ્ચાત્ કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધના અંત બાગમાં લીંગના જળથી પોતાનું શરીર વજ્રમય કરવાના ઉપાયને પૂજતાં દુર્યોધનને માંધારી સંગીષ નમન જયા સૂચવવામાં આવ્યું હતું. માતા સંગીષ કેવળ નમ્ર જનુ અયોગ્ય સૂચવાવાથી, શ્રી કૃષ્ણથી આપવામાં આવેલું પુષ્પથી સુંગેલું લઘુ આચ્છાદન કટિ પ્રદેશે ધારણ કરી દુર્યોધન માંધારી સંગીષ ગમે હતો, અને ત્યાં માંધારીએ પોતાના નેત્રથી પાટા દૂર કરી વતસલ દૃષ્ટિએ દુર્યોધનને અવલોક્યો હતો. આ અવલોકન માત્રથી દુર્યોધનનું પુષ્પથી આચ્છાદિત ચ-

મેના સરીરના બાગ વિના સર્વ સરીર વજ્રગણને પ્રાપ્ત થયું હતું, એમ વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ ઈશ્વર્ય માત્રથી દુર્યોધનને દેહ વજ્ર થયામાં માંધારીના નેત્રમાં દીર્ઘ કાળના નિરોધથી સંચય થયેલું મહા પ્રગલ્ભ સત્ત્વ કારણ બૂત હતું. પાટાના દીર્ઘકાલપર્યંત રહેલા બંધનથી નેત્રની પ્રવૃત્તિદ્વારા માંધારીના બવિખ્યમાં ક્ષાપ થનાર સંપૂર્ણ સત્ત્વગુણની રક્ષા થઈ હતી,* અને તે સંચય થયેલું સત્ત્વગુણ, દુર્યોધનને વત્સલ દૃષ્ટિથી નિરખવારૂપ પ્રવૃત્તિદ્વારા તેના દેહ ઉપર મહા પ્રવાહરૂપે વર્ષ્યું હતું, અને તેથીજ તેની કાયા વજ્રવત્ થઈ હતી. સગર રામના સાકં દગ્ધર પુત્રો કપિલ મુનિના નેત્રાગ્નિથી બળીને તત્કાલ્ય બરમ થઈ ગયા હતા, તે પણ દીર્ઘ કાલની સમાધિથી નિરૂદ્ધ રહેલાં કપિલ મુનિનાં નેત્રમાં સંચય થયેલા સત્ત્વ નોજ પ્રતાપ હતો. ઉભયને પરસ્પરથી વિપરીત પરિણામ નિપજવામાં માંધારીનું વાસલ નિરીક્ષણ, અને કપિલ મુનિનું ક્રોધયુક્ત નિરીક્ષણ માત્ર કારણ હતું. આમાં ઈન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિના નિરોધથી થયેલા સત્ત્વગુણના સંચયનાં અનેક ઉદાહરણો શાસ્ત્રોમાં રચે રચે મળી આવે છે.† વાણી નિરોધથી અર્થાત્ દ્વાદશ વર્ષ અખંડિત મૌનના સેવનથી શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત ગ્રાહ સિદ્ધિની ઉત્પત્તિ પણ આ સત્ત્વગુણના સંચયમાં રહેલી છે. મંત્રોના જાપમાં તથા અનુષ્ઠાનોમાં મધ્યમ વાણીની પ્રવૃત્તિ પ્રતીત થાય છે. તથાપિ તે પ્રવૃત્તિ, અન્ય પ્રકારની પ્રવૃત્તિ જેવી અવ્યવસ્થ ન હોતાં, નિયમિત મંત્રરૂપ સખ્દોના સતત ઉચ્ચારણથી એકાકાર વ્યવસ્થિત થયેલી હોવાથી, વાણીની પ્રવૃત્તિદ્વારા વહન થતું સંઘર્ષુ સત્ત્વગુણુ આવળું વહી

* નેમ હીન મનુષ્યોના નેત્રદ્વારા ક્ષાપ થનાર સત્ત્વગુણની રક્ષા થયેલી હોવાથી તેવા અધે પુરુષોના અન્ય ઈન્દ્રિય બળ તથા બુદ્ધિબળની વૃદ્ધિ થયેલાં અનેક દૃષ્ટાન્તો વ્યવહારમાં આપણા અનુભવમાં આવ્યાં છે. † એ રક્ષાત્મક સત્ત્વગુણથી અન્ય ઈન્દ્રિયોનું પોષણ થવાથીજ તે તે ઈન્દ્રિયો અધિક બલવાન થયેલી હોય છે.

† ઈન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિના નિરોધથી સંચય કરવામાં આવતા સત્ત્વગુણથી અદ્ભુત અભાકારો સિદ્ધ થાય છે, એ વાર્તા મોગીનેજ અનુભવમય છે; અર્થાત્ માંધારીના નિરીક્ષણથી દુર્યોધનની કાયા વજ્રવત્ થઈ, એ વાર્તાને અસલ માનનારને સલ મનાવવા મોગીઓનાં અનુભવવિના અન્ય કોઈ પ્રમાણ આપી શકાય એમ નથી. તેંપણ નેત્રમાંથી વહેતા અનુકૂળ વા પ્રતિકૂળ

ક્ષમ ન થતાં, ઈષ્ટ મંત્રની અંતઃકરણમાં કરાતી ભાવનાથી અંતઃકરણના સૂક્ષ્મ પ્રદેશમાં સંચય થતું રહેતું હોવાથી, અંતમાં યથાર્થ અનુદાનની વા જપની અવધિમાં મંત્રની સિદ્ધિ પ્રલક્ષ થયેલી અનુભવમાં આવે છે. ગાનસિક દૃઢ સંકલ્પરૂપ ક્રિયાદ્વારા વર અથવા શાપરૂપ ઉચ્ચારણની સિદ્ધિમાં તે તે પુરુષોત્તમ સંચય કરેલું આ સાત્ત્વિક યોગળલજ દારણ છે. નેત્ર, હસ્તતલ, અને પાદતલમાંથી આ સત્ત્વજનનો પ્રવાહ શરીરના અન્ય પ્રદેશો કરતાં અધિક વહેતો હોવાથી, સત્પુરુષોના શુદ્ધ સાત્ત્વિકજલની પ્રાપ્તિ અર્થે, મહાત્માઓના ચરણકમલ ઘોષને, તે જલનું પાન કરવાની, તેમનાં પાદતલને સિરસ્સપર્શ કરવાની, તેમની કૃપાધુન્તા દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાની, અને તેમનો શુદ્ધ સાત્ત્વિક મંગલમય સુખદ હસ્ત સ્નેહ પૂર્વક ગસ્તક ઉપર મુકાવવાની અધિકારિઓને ઉપાદેય નીતિ શાસ્ત્રે પ્રતિપાદન કરી છે. અન્ય પુરુષાર્થપિના મહાત્માઓના પ્રસાદ માનથી, અર્થાત્ તેમના અંતઃકરણના સ્નિગ્ધ શ્રેયસ્કર સંકલ્પ માનથી અધિકારીઓના કૃતકૃત્ય ધવામાં આ સંચિત શુદ્ધ સત્ત્વજલજ હેતુભૂત છે. મહાત્માઓના ઉચ્ચિત્તમાં હસ્ત મુખાદિદ્વારા વહેતું સત્ત્વજલ ભળેલું હોવાથીજ તે ઉચ્ચિત્ત શિષ્યોને પ્રેમપૂર્વક શ્રદ્ધા કરવા શાસ્ત્રમાં વિધાન કરેલું છે. ચરણ કમલદ્વારા પાદુકા ઉપર નિરંતર સત્ત્વપ્રવાહ વડન થયેલો હોવાથી પાદુકા પૂજ્યત્વને પામી છે. સ્વરૂપમાં મહાત્માઓના સંબંધમાં આવેલી પ્રત્યેક વસ્તુ તેમના મંગલમય દેહમાંથી વહેતા શુદ્ધ સત્ત્વજલના પ્રવાહના સંસર્ગથીજ પૂજ્યત્વને પામેલી

સત્ત્વજલની યદિર્નિયત્ અસર વ્યવહારમાં આપણુ પ્રત્યેકને અનુભવમાં આવે છે. (યદિર્નિયત્ એટલાજ માટે કે આપણું નેત્રે સત્ત્વજલનો નિરોધથી સંચય નથી કર્યો હોતો.) કરડી અને સૌમ્ય દૃષ્ટિવાળાં અનેક મનુષ્યો વ્યવહારમાં દૃષ્ટિએ પડે છે, કરડી દૃષ્ટિવાળા મનુષ્યનું કોષથી નિરીક્ષણ થતાં મનુષ્યો ભયથી કંપી ઉઠે છે, અને સૌમ્ય, મૃદુ, પ્રેમાળ દૃષ્ટિવાળા મનુષ્યનું ઈક્ષણ થતાં દ્રઢ્ય મુગ્ધ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે ભય અને મુગ્ધતાનું જનક ઉત્તમ પ્રકારના ઈક્ષણદ્વારા વહેતું દૂર અને સૌમ્ય સત્ત્વજ છે. પાશ્ચાત્ય જ્ઞાતી વિદ્વાનોના જડ તર્કો અનુસાર, પાશ્ચાત્ય તોટલુંજ સત્ત્વ એમ દુરાચારથી માની બેઠેલા સુધાસનાળાઓથી, વહેમમંગણી દેશાતી નગર લાગવા વિગેની પૂર્વ કાળથી લોકમાં ચાલતી આવતી સલ વાર્તાથી, નેત્રદ્વારા વહેતા આ સત્ત્વજલની અસર વિશે વર્ણવેલા સિદ્ધાન્તનું સમર્થન થઈ શકે છે.